华格特等的特殊特殊交换的 特殊特殊

"""

ARYASAPTASATI

...

ķ

110

GOVARDHANACHARYA

WELH

THE COMMENTARY (RASAPRADIPIKA)

OF

Maithil Shottiya Mahamahopadhyaya
PAMOT SAC(IAL MISRA (Otherwise known as BHARANINATH)

PUBLISHED BY

His great grand son

Pandit Keshi Misra B. A.

1931.

वस्तावन। तथा दो फार्स राजवैस दरभंगा में और वार्ष। विद्यापति वेस, लहेरियासराय में इतुसानवयाद द्वारा सुदिन।

श्रांगोबद्धनाचाय<u>ैषणीता</u>

ŧ

**

अार्यासमग्नी

मेथि रक्षोत्रशासकोषाहणवासंसायायः नामकनहामहोषाध्याय श्रीमचलविश्चितया रमप्रदीषिकाटीकया सहिता

टांकाकारस्य प्रयोजल विश्वापाहपण्डित

ओ**फे**शोरार्मण

धकारिशता

१६८७ वि०

मस्यय 🗸 🕽

A 7 1 117

आर्था सन्तरानी

यनगढित्राहर्देनि तेनिवहुवाद्यकानवासाध्ययः होगीविधि पुणवनत्रकारमञ्जलित्। इतः । देशे कर्मा स्टल्सिय व प्रगविकानिकाशास्यकी सहते सर्वहरूरताय शत्या निस्स

पुनर्विकान्तिकारान्यको सहते सर्वहरूतयाय ध्रम्या निस्स नमः स्थासके ॥१॥ समीदिक्तकप्रदे विधिरसोस्ययस्यस्यः

सुगसुरनिवंकितं श्रुतिषु गीतगतत्वरम् । पुमर्थगत्विलंदद्धिः विधयाण्यगभ्यं सुदानसानि भवभाविनीचरगापुगडरीकं महः

॥२॥ सर्वज्ञादित संगाप की चित्रपरदर्गेणः । रम्यः मान्वीकिकी लोग वृत्ये सम्बोद्रां इतिम् ॥२॥ स्वकृतिय

भनित्रज्ञात्सना मीलोग्यासङ्कृतो जातः श्री रष्ट्रदेपसर्वद्रातः नो रम्भाष्यदेवीलुसः । नित्यक्षान्तीनसन्ततान्त्रचयलखानाः नाविधान्तये श्री गङ्गाधन्दाद्यङ्करण्योगर्जाधिनो मेथितः

॥१॥ हिम्मयत्त्रज्ञानः श्रीत्रियेष्ट्नशंषु सच्छ इति जनायं भारतीया पद्धित । सरिधिजनचेतीहरिष्णं भारह्यां विवृति मिह राजनीनाथनामा गरोति ॥५॥

सबादितामायान्तिका निर्वाधितवार्षयमानः प्राविधितवारयसप्रातिकाम नगा प्रत्यानकास्त्रके क्षत्रं मञ्जूनमान्ते विध्यविक्षारे निक्कानि पर्वसिद्धये कुमिक्ति वर्षोक्षे कुमिक्ति ।।

श्राह्म कि इन्हान को एक के कारण प्रकार स

व्यक्ति अस्ति अस्ति क्षां वित्रियाणभाष च च लितः वित्रियाणभाष्ट्रं व्यक्ति ग्राम्य व्यक्ति विष्ति व्यक्ति विषति व्यक्ति व्यक्ति विषति व्यक्ति विषति विषति

रमैथिकैः कृतः सङ्ग्रक्तते अन्यया शङ्काविगद्यादसङ्ग्रातः । अत्रपय अयन्ति यमुनाकुले रह फेल्य इत्यन्य जनवृत्ता सर्वान्यति बहुनिः गुन्नीनटीका धारै व्यांण्यातम् उत्त आ शासाबोधकस्य महावारतस्य बहुपार्क्सार्ति जनका साथमन्त्रिक्षां भाग्ये पूर्व पुर्यासानावी हेत्रुपकः अन्यभा तक्षिभक्तेतीत सिद्धं जयतीति लाही क्षाँमति । मपु. किन्दनं पाणिको पार्वनीएर्नियाहे क्यों तनं विलक्षणगेर्नोद्वमञ् कविनक्यः । नन् भे माञ्चितं श्लोकभयादिनावारमानेतेन्द्रमा हुन्सयपुर्ध्य-तानमध्यमावयुन्तिनेते द्वारपन्य पुरुकस्य विक्षेत्रस्यानुस्रतिकाद्भयानयानकालिएकासेन पाणित्रह्यालं व्याप्य पुलक्षमध्ये नेनाबन्ददाहुन्यं स्वन्यने ॥ यहा वातानगरपित्वहत्रमृत्यपूर्धन प्रपावे तामाणिवहे पृष्टितिपुरुषसम्बन्धस्ये इति बाचन् । स्तित्वामन्याः पुत्रं पुण्ये दा स्वर्ग इतिचद्तरकालोऽर्थः, तद्य्यमे व्युत्र्यांत्रयेजियानपुरुषेः तथाच पुरुतिपुरतसम्बन्ध जन्यमार्वः कोडित्रयानंश्यक्तरोत्रोद्वतक्त्यनेनार्थात् मार्वः कोडित्रयनंश्यक्यतागरौ पादानत्यं पुक्रतिपुरुयसस्यत्यस्थैयंतिनिर्धायने एतेन केपलायाः पुक्रतेरुपादानाने उन्मोक्षः सर्वतीक्षी वेति उदय नानार्थ दसे तृषणं वैद्यत्सय प्रमातमन उपादानत्वे विकारिकानपुरस्थात्यभंगक्षं वि दृष्णं चिकालम् अकृतिपुरुपसम्बन्धस्योधास्त · अन्त् मिरिराञ्चुनायिनाइगंत्र्यनामाः नगनां विशेषणेनाइ पेगविनि । **१**शस्या र्षात्रदेखान्येतं चप्रैशक्षित्ययं: । यहा इंजन्य हिन्दर्य पर्वार्यययंत्रस्य स्टॉ रथर्थः । सर्वावययमानारत्वनाने प्रायत्त्वन १३ वर्षेत्रवित्यर्थः । तर्गा भाषे भर्वभनानुहरस्याद्यंको हानस्यक्षेत्रकाचित्र्यक्षाः अनस्यक्षिका विकार्विका

षद्वाषुरक्रानि भहेन्यरमंति । सर्वेतिषयकत्यानाहिन्यानस्त्यक्षेति धर्मावय

कात्य अतिव्देशयानानां परापिताययं । एयश्च महाराजसुताविषादी महेत्वर रुपैत य जान्यस्य दं दर्शति गर्मा (१३) सार्यो एथापावनभाष, भूत्या एथार इत्यासकारणाच्या वा भूरितसल्ख तस्य थथः यद्वासृतिस प्रजानिम दि and it from the

भिन्नं पित यू विश्वास या भ वे र रात्य मृत्यानिवर्षभा सा लक्ष्मीनृतिभू
तया उपित स्वित जिल्ला तस्या गरित नियामा यविष्णन्तसपुति यथाँ सा
यहा सून्या भगाना भृतिनिधन्यार्थः । यस्यिन् वपुत्रि मनोभूः सामः भन्मावर्षेषोऽपि
हार्ययोऽपि अङ्गित हव सञ्चानाङ्क हर्षेन्यर्थः । भन्मावद्येषस्याङ्काभावाद्विर्वरेषे ।
भग्नतं भरत्यस्यद्वया पाणिप्रहत्यास्तसम्यन्थेन पुलकस्याङ्कानुस्यता यहा
मनंश्वासंतित भवस्य वाङ्गित विद्यमेनात्यस्थान्यसम्यन्थेन पुलकस्याङ्कानुस्यता यहा
मनंश्वासंतित भवस्य वाङ्गित विद्यमेनात्यस्थान्यसम्यान्यसाङ्कान् इति विद्येषोऽप्यर्थेः।
यहा मनोभूतित्यनेन नित्यमूर्णमनोजन्यां न तृष्टत्यं कालं स्यव्यते अङ्गुणित इत्यते
मासुक्षणं पर्वं मानो याल हव स्थानो सात इति स्थापने । केविन वप्रदेवीशर्यारं

मा वम संवृणु विषमिद्मिति सागद्धं पितामहेनोस्तः ॥

प्रात्व यति सल्बः क्वलमलिनाधाः शम्भुः॥२॥

यमनात्योत्राप्तत्वेननिषेड् मरावयत्वान् इति पूर्वप्रकारेण सानद्भं समयं संसारनायाः स्पादिति भययुनामित्यर्थः । इदं यचिक्रियाविद्येषणं पितामहेन अभणाथय जनकजनकेत प्रवज्ञानितःआकरत्यं व्यक्यते उत्तः चुम्वनत्यस्त्रज्ञत्वेऽध्यरम्थे विष्यमेण कथितः शित्रः जयति अतिमांसारिकत्वगःएप्रकर्षण युन्तो भवदियत्ययेः । प्रानः

देवि व्याचि संस्कृत पितामहैन कपनात्

माक्येति ॥ इदमधरार्ग्यन्तं गलादागतं विषं गग्लं मा घमपुनर्गलाधोनयेत्यर्थः

------- वधास्थितस्य भ्रमजनमत्त्वनुचिन

तृष्वींनिधत शासने ॥२॥

दा १९३६

तिया विकास दिश्लीय शाला सार्वासा ३

जयमंति । नारामानिः कालस्य गाउँ।सर अवति मात्र मिय स्थाने । स्तरपदेव मनीमाधानिण्यनस्य रतापुण्यानि गार्नेद्राः तिलाः भागतिनिज्यान्यने जगर्गस्थ कार्याकार । विद्यापाः पादन्याः सामन काः समानीन समार्थः स्य एकान् व्यापास्य वीतिक्यां सरकारावित्या राम्यां रामायाः । पदासः स्थापमारी भयात तत् स्म (र्णवरण १८० :) अर्थात् प्रकरिण सवाधार्यविषयाधित आयो सवर्थासर्थः । एस्ट्रा स्था क्यार प्रकर्वन्ति सर्वास्त्रद्रश्चेत्र विधोऽवि क्रियानाहे गाल । अञ्चलवे स्टुल्फ तीति अधीयां का कथेत्यालयः । तेनमा मानगर्नामानापनीदन गत्नेशारिक्यमिति मनुद्रेष विक्रांत: । उर्देशालिकेल्पालामग्रामध्येलात् मध्ये विव्यवे की प्राप्तव्यक्ति भूपणे यस्य स प्रत्यके. । प्रयुक्त स्थितिको हत्यता ग्रहा संक्षाओं विषे वीत्रं नवद्यमां विकास भी अधिस्थानेता । यहा प्रतासको वस्थानक विसेधिय सम्बंबित लाहातीय स्वा विवयमं कृते त्यक्षमञ्जयनित । अस्य मानस सकाति तद्वातात विकासक्या संगो हति व यसकित्निधि वयाने जनस्यानी कियंकियासमः । अवस्था स्था चतेन विशे क्षेत्रीविक समक्राधारमीत्याहुन। हरः विभिन्नः विकासः स्वेत्रमञ्ज्ञान हवाः निवित्रसाः काणामन स्थवः स्वतः स्वर्धः । का राव राष्ट्रे रोखांप्रे यकः परमानः राष्ट्री देव । राज्यके अवसंग्रही विषये हर्षे वापा लहुद्र महत्त हे पान्दर्शिवनि यातन शिवास्त्रकारी तावस्त्रेभी वारः विकास भौने पानन हुत्य गीर्ने गार्टनेश परिचानं प्रधानं प्रतिरास काया. ए ईस्टियन्यर्थः । सुद्धीतने गलवद ्रानानि व्यक्तिस्थी । सन्दर्भाति लोसिकम ॥ क्रियन् निपर्कार्किम कर्मे शास्त्रम आश्रयं प्रविमक्तिं। वर्षः विकास द्वित समामन्त्रं परित्या प्रीतप्रविम विपासिनिकः बामः पान्यः स्थवानः पार्वनायम्णात्यं सम्प्रतास्थां विश्ववित्रे महिल्ल स्थ संके कार संच्या ५० के दुर्जु स्था हार ये। स्टूलिस्थियो । शार्मि स्वर्णान्योश्चलक्षान्यस्थानम् । स्थानक्ष

जर्मन जनाटकराजः धृश्विसीनंः पर्जनः धियाः वर्ता ॥ भनुषि स्मर्गेजा निहित्रसक्टकः केतकेपुरिव ।।॥॥॥

द्यापोर्ता । शिंशतीके प्रमुख्यासम्बद्धियाधिक्य एवयो । एयश्च सर्वता प्रमुख्यापोन नामभ्ये हैं । च नामभ्ये प्रमित्वे ग्रामिति प्रमाण्यायण्यकत्यं व्याप्योत । प्रमुख्यापोन नामभ्ये हैं । च नामभ्ये प्रमेशिते नेन हैं । जनस्यायाद्वाप्यं प्रभूति । प्रमाण प्रमाणका । प्रमाणका । प्रमाणका प्रमाणका प्रमुख्य । स्माणक्ये । प्रमाणक्ये । प्रमाणका । प्रमाणक * * 1 , 1

सदा कर नह नक सभ कर भ वत्य । दिस गार्ग सा रनान में शियकत क पाधन गण । इ.स. १ व्य दिस गरान । । विषे राजानि सालस्य तसि सानारनेपने स्वारों समन्ति साराध्याकेण यातीन समुति चन्द्रीतास्परी शिवकता

द्रम्ये प्रमुषं पर्यो निर्मातः वामेरितो मानभक्त्यत्यर्थं नतु मुनः गागीतः मानभक्तम्य जातत्यारित्सामायः स्वयन्द्रसः कल्द्रयन्यत्येनानिगीत्याः १८५र्थः केत्वेषुणित सक्तस्य

पुणाय)णानीत केत्रमणुष्पाय एवं प्रशेष निश्चित इस्पनीः याप्यत्र धनुनीक्तं नथानि प्रक्रिपीतिस्थानेत स्टब्स्याता शार वत्क्यात्राचयतेष धनुनित्याम्यः तच तथापि पुणाम समये शरम्य जिल्लानिक्षणना व देश्यनिक्षणनेति चाच्यन अवधिक्षणवेषि अस्यका

त्यान् तरुपानवानवरणय्येकारवाधितिवयद्गोति अर तथः । योनकारन्तु शिवायाः स्वीतं वाधान्तर्गे शियम्य गोष्ठस्त्रकोत्थाय गान्त्रस्थाः कृषिनायाः शीद्यगानिन्दाः देखाः प्रधान् विषय एव शियः पाद्यनित इति न काष्यगुपपितिनि भाषयन्ति यहा भ्रूषुम स्वभे भाष्यि ताथ्यस्त्रभ्ये शामियणित-यात्राये सम्मूखपुणायेषि मञ्जनितिन्याभाति ।

धस्तृतः रमरेण धन्ति तिवितः शिवमृद्धिपैवेन्याशयः एवज् देश्याः शरीरे कामशर पानेन न नःग पात्रा यथानिप्रिक्त कामश्रद्धेः शरीरे इद्वनकामपुरारेणेति ऋदिति मानवद्य सर्वामकर्ता भनिकेशस्त्राः। एवक अभिकेति विस्तानकोत्रसम्बद्धाः

मानभङ्ग पर्यात्यव्यक्षे भित्रवेषाशयः। एवळ श्रासिम्हि द्वितासव्यव्यक्षेत्रव्यव्य व्यति स्वत्यस्यम्यिक्नीति तस्यत् ॥४॥ ज्ञाति जटाकिजननेगङ्गालम् सुग्डवलयवीजमयस्॥

गज़गरतपद्भर्यस्थानसम्मोत्ह्साननं श्रम्भाः ॥५॥ अवर्गति ॥ शभ्योः शिवण्याननं वदनं नदेवाम्योत्यां कमलं जयति बाल्यिक महुविधनमान्यमेतालुनातृस्येन तथैव बायत इत्यर्थः । जटाह्यः विजन्मः वेशनो

ग्रस्मिंस्तन् गङ्गेय गयुगकास्यो यत्र तत् मुण्डचलयं मुण्डचितः तदेय वीजं बीजकोष-कर्ण कतमयं वगडकमयमित्वर्थः । गले कण्डं यहरतं विवं तदेव पट्टं स्थामन्त्रान्

तत्त्वभावन्तदुपक्रमित्वर्थः ॥५॥

संन्ध्यासिक्वाञ्जिक्षिपि कञ्जरणफिर्णियमानमविज्ञानन् ॥ गौरीमुर्वार्षितमना विजयाहसितः शिवा जयति ६ युग्गात्त्र त्रात्त्वात्र ते । चित्राकात्रिकत्यमपंणे तेत्रावि पृक्षाप्रिकाणितासते सर्वयायाम याव्यावत् स्तावागमनेव समुजित्रविष्यायेषाते । तत्स्वक एव विज्ञयोगालाम इत्यालयः । एवश्च स्यतीत्यम्य सन्दर्शा त्यक् वा पर्श्वदूर्वे शोधत इत्यागोदित् सङ्गव्यते इत्यामिति । वद्यासिवै नृगोद्य । सन्त्यार्थे सिव्निवर्षनः

सरुपार्वमप्रतिमतं सिव्डिमित्यर्थः । गजरनादिवत् पातयोग्यत्यात् । अने तात्यर्थानुपरत्या लाक्षणिकत्यात् तौ युतावश्रन्तिः पुमानित्यभिषानेनाक्रतिपदण्य

संध्योगिवर्शेमाणकपरद्वयवाचमत्वाम् । शतण्य स्थायपूर्णाश्वलिग्यित्वित्यः हुसुपर्मितवर्थमालाद्यः एयञ्च राजदलादित्याभावेऽपि न क्षतिः तस्मात्र पुण्याश्वन्यादिशण्दाः निरुद्धलक्षणयाञ्चलित्यार्थयार्थवीधका इति सत्ययेत्यारिता अत्ययक्षणपान्त्रोकतयोग्यत्वं कथ्यते. शवद्यश्वानयोग्ये तद्दभावे विशेष्टर्णः वद्गणकणो वायुक्तिः तन प्रायमानं यद्द्यालश्वनंभानपानमनेत्रापि शान्यगेग्यत्य प्रवन्यते, अपितानत् शानाभावयोग्य जयनीन्यतेन ताबत्यात्वं शानाभावे पुनःराक्त्या स्वरणाणि विति गल्यते ॥१॥

श्रतिविध्यित्रगार्थे ॥१॥

श्रतिविध्यित्रगार्थे ॥१॥

श्रतिविध्यित्रगार्थे श्रत्योः श्रक्तोः सिल्ह्याञ्चलित् सिल्ह्याञ्चलित् ।। ॥।

ग्रितिविध्यत्रगार्थे श्रक्तोः सिल्ह्यश्रतिः सिल्ह्याञ्चलित्वं पति ॥।॥

ग्रितिविध्यत्रगार्थे श्रकोः सिल्ह्यश्रतिः सिल्ह्याञ्चलित्वं पति ॥।॥

ग्रितिविध्यत्रगार्थे श्रकोः सिल्ह्यश्रतिः सिल्ह्यश्रयस्तर्थं त्रवर्युगक्त प्रत्यक्षः

जयित नानापुकारेण यस्तैन इत्यर्थः पूरिविधिकतं कार्यक्रते प्रतिविधकतया परित्ते र्गारंगपुतं गौरीत्तिविधिवतिः नियायम् पूर्वयत् तस्य गौरीसुक्रप्रतिविधकस्य रिप्योव नेन य उत्तरपाः नारियकभायस्यः तेन शिधिकास्यां करास्यां गनितं यति रं यत्याः स्मितिधककरपरित्ते द्वारितिस्यर्थः । स्वेदसमुहेन सारियकान्तरेण पुनः पृथ्वेषाणः

सुवयः ॥॥ प्रणायकुषिनिप्रियापदलाचासन्थ्यानुबन्धमधुरेन्दुः ॥ नद्वतयकनक े. शिवो जयति =

मान्यिकविकारम्यैय विस्त्रकार्यसर्वृत्याज्ञयः कविलु विलोकमोत्कारगानिपाउ

बादपा समझारी। यातम सन्दर्भाका मञ्चाहरू ।दिवरापकारादियाणय तस्या

वास्त्रमा बत्रपंचा कडूणदा काकस्य सुवर्णस्य निकपत्रात्रा सुदर्णप्रपणशित्रा स्माजीन। सन्त्र म स्याधीः माने त्यकः नापार्वती शिवकारवती वृद्धनकरोदिति मातीसामंभीगस्यानिस्वजनसम्य सम्यादनाय स्त्रीगुंसयीमानिकरणापनीदनयीः

काल्पनिकपोरप्यायश्यकर्त्वामनि भाष: पुणय: प्रमणि ख्यातो बाद्धाविस्

मार्यास्पीतिमाभ्यतः ॥८॥ पूर्णनिवेन्द्द्वि गुम्यिनमञ्जीम प्रमध्यक्षवता जयति ॥

हरशिलंग्वा गौरीचरणाङ्गुलिमध्यगुरुरेषु ॥१॥ पूर्णनकेति । गौर्व्याध्वरणस्याङ्ग त्यां तस्य मध्ये मध्यप्रदेशे चरणगुर्हे नेन्यपः

इन्त्रस्य प्राणितृदर्वेश्यादिस्त्राणां प्राण्यंगादिमात्रसदितानामित्येषार्थः सथसन्यथा माथे उप्यूप्तं सेनांगत्कासाथेन १भोप्यायिति, पवञ्च मध्यशब्दम्यावलनवानकस्यैव पुरण्यंगवानकत्वं पृक्षते सामान्यतः पृदेशविशेषवानकमध्यशद्धवितन्य वाकारन

पुग्यंगमात्राबोधकत्वेनैकवद्वावाप्मकं येदुवलनमित्याशयः, मध्यमण्डलेपी समास र्ति काम्बन् इरशशिलेका मानापमोदार्थं पुणामे जयति, विलक्षणकार्य्यकारिणी

मवनीरपर्थ: । किस्मृता वेमश्रक्षका घेरण: श्रङ्कका निगड़ो यथा सन्दर्भः शांतिलेषानिगद्धप्रवाद्यशादाः शुक्कलेतिशावः । तथाच सम्बन्नियदम्थ कदापि भक्को न अवतीत्येतदर्थं पार्वतीनियदा पूर्णः नन्देन्द्रर्थचन्द्राकाणे नन्दो

यया सा एका मञ्जीरकराऽनएव ब्रिगुणितः मञीगोन् पुरी यया संत्यर्थः । अर्द्ध चन्द्राकारस्य मकस्य इरशिलेकार्धचन्द्रेण मिळनात् अर्धनागहयमिलनेनैकः पूर्णो भवतीति लोकसिदम् । पत्रज्ञ चरणाङ्ग्लिमध्यगुल्केषु शक्षिलेला प्रेम-

प्रम्यराज्यनानाकार्य्यकारिन्तं न जयतीति वाक्यार्थं इति सरतः पन्धाः । रसिकास्तु हरप्रशिलेखा गौरीबरणाङ्गुल्योरङ्गुष्टयोरमं पुथमतो जयतीस्यर्थः नतु मध्ये भयाधि-क्पाभिन्यज्ञनादित्याशयः । अध कथिज्ञद्वयनिवृत्ती पुत्रये सति वारद्वयं दक्षिण वामगार्श्वमागस्य मध्ये चरणयोर्मध्ये हरशिल्छेला जयति अङ्गुष्ठनखचरणतृपुराभ्या

सङ्गती भवतीत्यर्थः । प्यमपस्थापि अधमयनिवृत्तीगुल्फेषु जयति, बाह्ययन्पु-रक्रयसङ्गता भवतीत्यर्थः । पूर्णी चतीनखेन्यू अङ्गग्रनखचन्द्री, यथा मण्डलाकार

तया नुपुरत्वसम्प्रस्थर्यं पूर्णपदम् । तान्यां मेलवित्वा द्विगुणितौ मश्रीरौ यास्तविकमृपुरी यथा सा लेखेन्यर्थः एवधा नणाङ्ग्रह्मयं नृपुरहर्व मिलित्वा

क्ताये मङ्गीरा, सम्बद्धा वनयोगेत एको

मिलितः पुरुषेश्र प्योगेन निगद्भप 🧟 ्रास्त च। मिलि ६ - गण तिपुर समाच्या पिराह्य का क्रकारणा ६ ३ कार

सम्बद्धा प्राध्यक्ताला सत्ति हु इत पृष्ट् ।।।।।

भाषातेल अन्यकार्धन एक एक मांचानी व्यक्त यस ॥ १००३

दिरासुन्वसभ इव कोस्युर्सावसायसे यहिस्पर्यात ॥१६॥ श्वामिति । सुर्विष विश्वोः दरः यस म्यत्रं त्रवति स्टक्ष्यं स्टाइक्टित् नेनोत्कार्टं भवति पर्यः स्टितः स्टावेन यक्षमः कार्तिः र रदस्ये, तेनातिकद्वि सङ्गोस्तवनंबद्वस्थे।प्यत्याति श्वामं स्वतंत्रक्षद्वसीयस्यर्थः ध्रो त्यये: तृह् सेन कार्याति विविध्यस्याति एवज इट्लिट्नेडिंग कटिनवर्धं क्रम्यवया

श्रीकर्गर्भाहनं चन्ः सुन्वयन् वः प्राडरीकतयतस्य ॥

जननमित्रीचनुमारमस्यतिनं नामिम्दिरेण ॥१०॥

संबपुर्वेणानिकारमनिवर्ति । सार्वेकं श्रीकरण नम् श्रिया नवानाः सः तानापरीव

स्याद्ययः विद्धितं चेत्राविदेवेषाः स्कृतिकं यत् स्ट्राविकारणार्थे विवयक्षणः सुक्षक्ष् स्वस्तुसम्बद्धणम्बद्धान्तिते स्वतः सर्वविकालयं सुक्ष्यविकारतं स्वस्ताः अधन

मीक्षित् द्वार्यं नार्विविक्ति स्थार्थण आवनस्थातिनं कामकपद्भारामतीकः त्युर्वेका विज्ये : प्रतास्थितेन गण्या किन्यु श्रीकर्णावित्रमेषः वेषमा गर्समित

श्यामं आंहुचकृद्ग्, मणिकरितम्रो मुरद्यो जयति ॥

श्रीकर्ति, यो युव्यात स्थितात पुरुद्धितयमस्य चन्नु विद्योशाद्धित्यम्

मेन काश्मीरेण विश्ववित्रमण्यम् पत्रज्ञ हुइन्तिहृतिहीत चटितयशं जण्याचा तेन कर्मन स्ट्रमेणकोतावि नक्षेण्यकायुवाहृतमुग्नेनाचि नक्षेणकारण्यके व्यान्तिके क्षेण्यकायुवाहृतमुग्नेनाचि सेन्द्रमण्यक्षित साम्भे विश्वविद्यानि साम्भे विश्वविद्यानि साम्भे विश्वविद्यानि साम्भे विश्वविद्यानि सम्भिन् विश्वविद्यानि सम्भिन् विश्वविद्यानि स्थानिक विश्वविद्यानि स्थानिक विश्वविद्यानिक स्थानिक विश्वविद्यानिक स्थानिक विश्वविद्यानिक स्थानिक विश्वविद्यानिक स्थानिक विश्वविद्यानिक स्थानिक स्थान

सुपकर्य रृष्यं ग्राम्यतं, बाँस्कृत्यातिताधाणाय स्थातिकपुरुगस्तिकपापि स्रोत्यक्षंभूरकर्यनातिशया ग्राम्यतं यका यक्षाचित्रोष्ट्री स्थातिकसृतित सेय यक्षे भूगमति नान्यन्तेतस्थ तिश्वभूषण एत समयतीतृतामे सत्यक्षे स्याशयः ॥२१४

प्रतिविभियनांप्रयानम् केन्द्रम् जयित सर्वाभदा एद

नाया सन्तर्भात्

प्रति शियत्रिय कुँ भना विष्णा वधा जयति नामाय स्टेकारिन्यात स्याशय किम्पुत्रमः प्रतिर्थि वत्रायार्थस्याया विष्णेत्रस्यान्यस्य स्टब्स्सस्यक्ः स्टेस्स्य

ता प्रतिविभे हेर्पाह, सर्वोस्तुतं के रतुंता श्रीतना सहितं वर्दात्यर्थः कीरत् भर्माणततिर्वेच शरोते प्रतिविभवे न साझातः, स्ट्याः यत्र वस्ति मुक्तमिव क्रांणितिय योद्य सम्यत दृष्ट्या एकालेगाभायादिष्यात्रयः पुर्वायितं विपरीतानः

मन्यम्पति योगंधारं करोतंत्रपर्यः अन्यम्पतित्वेत नघवता यथा शिक्षित तथा जातं क्षेत्रिचंशपनिष्ठत्यर्थम् प्रतिविद्यं पत्यता यहुचा तथाऽकरोतिति स्पन्नपे तेन प्रतिको विद्यापित्रपरिक्तमे भगवत् इति गम्यते अन्यो पि.

-भग्यं वर्ष गुरुद्दा रागेनात जीवकत १२॥ केलिचलाह् तिलस्भितलस्मीनाभिम् गहिपश्चरणः ॥ स - जर्यात येन छुना श्रीरनुर्पापद्मनाभस्य ॥ १३॥

केलंगित, मामुरिहणकर यण मध्यरणी ज्यति, उत्यावेशाली भवतीत्यवेः। स कः येत वर्गात हे तुवा धन गण्यप परमेश्यरस्य, अनुसद्धां सर्व धर्मः सस्याः स्तकः एवत पर्मित्राते प्रकारः क्रियते इति सर्व धर्मः स्वत्रात्तिस्य सम्याः स्तिते

प्यते चित्रिक्षांते प्रकारः क्रियतं इति कां धर्नः स्वयुक्तिस्थानान्यस्य चर्मा शास्तिनी श्रीतं संभीः वृत्तित्वर्थः, केली नानाहुस्यां विद्यापां चलनीयाऽ वृत्तिः सङ्ग्रहस्याङ्गील स्वया सर्गनतः स्वयः सङ्ख्या नानित्यंत स चरण इत्य श्रीः,विश्विचित्रियं यामाञ्चयं

क्षणा लग्नितः स्पृष्टः लङ्ग्या वानिर्ध्यंत स चरण इत्य थेः, निधिविधिषे यामाञ्चुर्वे न वानिक वानि संबद्धारा कामाविनोत्रशबद्धं वानिका रितिस्छत्तीति काम शाक्ष्यरः पादसंबाहत्त्वनमे रितनिष्छ ती लक्ष्यां वानी पदाङ्कुर्वे वीसोत्यरत्य-द्वासारकाद्भावात् प्रशासन्त्र करोदिति समुदायायेः। १३॥

रामावली मुगारेः श्रीक्तिनविविनायभागा वः॥ उन्नालनाभिनलिनच्छायेवीत्ता पमपहरतु ॥१४॥

रोमायलीति, मुरारेः श्रीविष्णोः रोमायली श्रीवरतेन रोमायर्चलपन्धिः

विशेषण निर्वितितः सेवितः संबद्धः हतस्ति यावत् श्रोवत्तेन रोमावर्गविशेष-गेल्यपरटीकाहृतः अवनाग उपस्मित्तो यस्यः सेत्वर्थः वो युग्मा कमुसापं

गत्यपरद्यकाष्ट्रतः अवसान उपारसाना यस्यः सत्यथः वा युग्मा असुसाप सक्तार सत्त्राणं दुःवायमूहमपहृग्तु इत्यर्थः, अत्नालमूर्व्वनालयं न्यामिनलिनं

नासिस्यं कमलं तस्य या छ।या प्रतिप्रा तत्सहसी त्यर्थः, प्रवत्न, उद्गत नालसःहश्यं रोप्रावल्यांकमस्यःहृश्यं श्रोत्रत्से च्छायापदेनोभयोः, श्यामत्त्रञ्च कथ्यते, उन्ना रु

रामायत्याक्रमस्य स्थाप श्रावत्य च्छायापद्रनाभयाः, श्यामत्त्रज्ञ कथ्यतः, उन्ना कः नामिनत्तिनस्य स्थाया श्राम्तिरपंस्या विक्रिण्णन्यानाया स्ट्स्या तत्सद्वरीत्वर्धं श्रत्यपिक स्थितः १५॥ श्रादाय सप्ततन्त्री चितां दिपश्रीमित त्रयी गायन् ॥ मुद्रं तुरंङ्गदनोचितं हरिङ्जेयति हिन्स् ।। १५॥

आदायेनि, हयसूर्ज्ञा ह्यसीबो ,निक्षिठविचायसे हिस्ज्ञियनि शतकः सफल-

चित्रादाना भवतीत्यर्वः तुरङ्गवद्रस्य मयोक्षत्रितं योग्यं मधुरं गायन्गानं कुर्चन्

इत्यर्थः इयमुलस्य तथा शानमुन्त्रितमेवेत्याशयः त्रयीं धर्मविधानकारिकाभृत्यनु -स्मामक्षामादाय परियुद्धेन्यर्थः अयीवदैनाथञ्बंणप्रतिप्रादितब्यवच्छद्स्तेन शुरुधर्म-

मार्गप्रवर्त्तकत्वेकाविष्ठङ्गलप्रदो विष्णुरित्यावेचने अतप्त्व मङ्गलप्रकरणे म्प्ररणमिति, त्रयीं किम्मूनां सप्तनः संधिताम् सप्तनङ्खवाका प्रिष्टोमादिशन्थ न्त्रिनां ज्याप्तामित्यर्थः

बीणापक्षे सता नो छैदास्त्रीणो सामहास्त्रसम्पन्नामित्यर्थः वि आर्थिनच परिधाः

दिनोषिय कविन् तःप्रोरितानिति पाठः, तबोच्यारितां पक्षे वादितामित्यर्थः, पवञ्च यथा कश्चिद्वन्धर्यः सर्वाधिकसुलजनकं गोयति, तथा हराग्रीवस्पदा वेदगानं

करोतीति तुरङ्गवदनोमयुरिति चामरः॥२४॥

स जयित महावराहे। जलनिधिजठेर चिरं निमन्नापि ॥

येनान्त्रे रिव सहकिष्णगर्धेर्वला दुद्धृता धरणी ॥ १६॥

स रति, स प्रसिद्धी प्रहाकायो वराष्टः शूकरो यह वराहरूयो दिःणुरित्यर्थः जयति नवीनस्ष्टिकारीभवति, इत्यर्थः येन धरणा उद्धता जलोपरि स्थायिता बलान्

बलाधिक्यान् पत्रश्च द्वितीयः कोपि न ताह्रशह त्यर्थः फणिगणीन्सह सर्वसम्हैस्नह पगञ्च शेपत्यापि पृथिन्यथःस्थस्योद्धार इति व्यज्यते, अन्त्रीरेय तीक्षण कुरिलद्गड्र-दन्तसम्बन्धान्, अन्तर्गतनाङ्गेसद्भग्नद्वसम्दसहिनपृथिन्युद्वार रत्यर्थः जलनिष्ठः

समुद्रस्य जठरे उद्दे बिरं चिरकालं निमन्ना, शत्यनां मन्नापीत्पर्थः तथान जङ्गिधानस्थाने विश्वभारावस्थानमचुवितमिति निस्सरणयोग्यत्वं चिरं निमप्रा-

पीत्यनेन बराह्मवहायशियादीनामि। न तदुद्धारसामर्थ्यमिति व्यवयते॥ १६॥ ब्रह्माएडकुम्भकारं भूजगाकारं जनाई ने नौमि ॥

स्कारे यत्कणचक्रं धराशरावश्चियंवहति॥ १७॥ प्रमाण्डेति, जनाम् अर्देयति राक्षत्राम् पीड्यति इति जनार्वनी विष्णुस्र

नीमीति संबन्धः पत्रश्च सकलप्रतिपक्षनाशकत्वेतास्त्राकं स एव नमस्य इत्या शयः म्राज्यानि क्रमा करमास्यान् करोतीति

जीवमसङ्ख्यनयाः बटनिरमाणे कुलालस्य अतिस्वभौवादश्रमस्त्रशास्यापीत्या-वेहते, वेतनस्यापि स्योत्धादितत्येन ब्रह्माण्डपदेन वेतनानपेक्षितहद्वधरेन शीलार्थ स्रष्टिकरणत्त्यते. भूजगरुष राण्यंस्यापार इवाकारी यस्य तसित्य ्रीं अनेन विष्णीः

कुळाळत्वयुक्त्या दश्चन्वं ्यमक्ति यत्परणचक्के प्रतिप्रकार दर्धकेकप्रधितफणसम्हे इत्यर्थः, धरा पृथ्वा शरोबस्य वर्धमानस्यश्चियं, शोमां घइति घारयति, ननुतर्हि

पूर्वप्रकोने घर गानीय कथमभूति यात्राङ्कायामाह, स्फारे स्ष्टिकर जलमयैविस्तृतेइत्यर्थः तथाच पाणः सङ्गोचविकाशवशादेव धराया, मग्नताचोपरि स्थितिर्वेत्याशयः यहा स्हारे प्रचुरे तान्यव्यक्तिण चन्ने फणास्य हण्कुलालम्बं , एयञ्च प्रति ब्रह्माण्डमेकैक-फणनमूहे निष्टनिब्रह्मागुडमे दैनफणायहुल त्वजित्याहायः पतेन शराविवां वहति

े स्य नेत व्यञ्जनमा लब्धस्य फणाविसन्तन्वस्य वाचकपदीपादाने उत्तमकाव्यत्वद्दानि-ंप्त्यम सर्वे विस्ताराजीधकत्वादित्याशयः सकलकः एक्यी सगवान् उत्पत्तिस्थि-निल्यान् - ब्रह्मांच त्रावित्र प्रितादार्येण करोतोति, क्रस्मकारादिपदैव्वेज्यते कलालस्वकं सुदाशराधनिर्माणं करोतीति छोकसिद्धम् । १७॥

चराडीजङ्घाकाराडः शिरसा चरणस्प्रशि जिये जयति ॥ श्क्षरपर्ध्वतजितो वीरस्तभ्भः स्मरस्येव ॥ १८ ॥

चएडोति, चएडीजङ्घाकाण्डः प्रशस्ता चण्डीजङ्घा जयति, प्रकर्पेण

'शोभन इत्यर्थः त्रियै शङ्करे शिरसा मस्तकेन चरणम्पृक्षाः सति मानापनीदार्थः' षाद् गितते स्न तीत्यर्थः क इब स्त्ररस्यप्रदृतस्यबीरस्तस्य इव शीटर्वस्यवकः वजा दण्ड-विशेषहवेत्यर्थः शङ्करपर्धन्तं शङ्करप्रभिव्याप्य जितो येनस इत्यर्थः तथाचशङ्करपात्रेण जितस्य मद्दनस्यसम्मितम्बत्यशतयात्र तिलजाकर श्रीवणित गरत्वेन शम्मोरियराजने

तमुल्यद्वितीयबीरासाबाटसर्वबीरजयन् च कथाजोत्थापरधुवितमेवेति, न्नजिन इतिस्त्रपविशेषणं वाशङ्करपर्यन् तंजयतीतितथातस्येत्यर्थात् कविद्रोरीत्यादि पारुस्स मानोऽर्यहरत्र ॥ १८॥ उन्नालनाभपङ्को हह इव येनावभाति श्रम्भुरपि॥

जयति पुरुराय अयास्त हाननं शेलकन्यायाः ॥ १६ ॥

उन्नाहोति, शैलकत्यायाः पार्कत्या : तत् आननं वर्नं जयति, शिवस्य विष्णु त्वसःपादनादिःया शयः किम्भूतायाः पुरुषायितायाः पुरुष इवाचरन्त्याः विपरीतर-ताराकाया इत्यर्थः तत् कतरत्, येनाननेन शाम्प्ररिव शिथोऽ वि उद्गतनालं मंतिमदेशस्यं पङ्केस्हं पद्म यस्य स विष्णुमद्भा शोअन प्रन्यर्थ युरुपा स्थितायाः

शैल कन्याया अङ्गयप्रया उद्गतनाल सद्वरात्वान् आननस्यच कमलतुल्यत्वादि -

तिभावः ॥ १६ ॥

अङ्गनलीनगजाननशङ्काकुलवाहुलेयहृतवसनौ ॥

सस्मितहरकरकितौ हिमगिरितनयास्ततौ जयतः॥ २०॥

अङ्कोति, हिमालयपुर्याः स्तनौ कुचकिक्स्मी जयतः अगया नेन शियसुः

श्रदायकत्वप्रकर्पण युक्ती भवतः, सस्मित ईपहस्तितोऽन्येनैवप्रकाशितत्वादासः े हरस्तस्य कराभ्यां कलितौ गृहीतावित्यर्थः अङ्को क्रोड़े : निलोनो गुप्ता यो गजाननः

गणेशस्तस्य शङ्कयाऽकुलः गुप्तचीवर्धकी इया निलीय स्तनपानशङ्काल्या कुलनाहेतुः। गजाननपदेन करिकुम्भतुल्यदेवीस्तनपोर्भ्भमयोग्यत्वं त्र्यज्यते, बाद्दुलैयः कार्सिकेयस्ते। इत्तर स्त्री कविज्ञयतोभितिः पाठः ॥ २०॥

A COMMINGUE VIS. II YO II

कराठोचितोऽपि हुङ्कृतिमात्रनिरस्तः पदा न्तिके परितः॥

यस्याश्चन्द्रशिखः स्मरभन्ननिमा जयति सा चएडी ॥२१॥

कण्टे चित इति सा सर्वकोपनाधिका चण्डी इ.यति, प्रष्टश अवती यर्ध यस्याः पदान्ति के चरणसमीपे पतितः चन्द्रशेखरः शिवः कण्टे चितोऽपि कण्ट-

श्रहणयोग्योऽपि पक्षे ऽर्षचन्द्रा कार योगितया कण्ठरपळक्ष्ययोग्योऽपि, प्रथमपक्षेऽपि-र्विरोचे द्वितीये सामध्यीत्रि क्येहुङ्कारमात्रेण नतु वर्गण निःस्तः पक्षे वेगशून्यः अनयव पदान्तिके चरणवान्ते पतिनः प्रणत इत्यर्थः पक्षे पदसमीये भूौ पितः स्मरमळ्लिभः कासस्यार्ज्ञं चन्द्राकारशरसद्यः भहोऽर्धचन्द्रोकारः शर इत्यर्ज्जन

मिश्रः महः शक्तवाकारः काष्ट्रलीहमयोस्त्रविशेषो मैथिलमापया भाला इति प्रसिद्ध इ तेकेचित् यहा यस्या हंकारमात्रनिरस्तो मदनास्त्रक्षाोऽपि शिवस्सन्त्रण्डीको-पनेत्यर्थः चन्द्रशिख इत्यनेनोद्वीपकत्वं स्मरमहनिमइत्यनेन च मानापने,दनसा-

पनत्यथः चन्द्राक्षतः इत्यननाद्दापकत्यः स्मरमहानमस्त्यननः च मानापन दनसा-मर्थ्यन्यन्यते ॥ २१ ॥ देवेऽपितवरग्रस्त्रजि वहुमाये वहति केटमीरूपस् ॥

जयित सुरासुरहसिता लजाजिहाँ चुणा लद्माः॥ २२॥

देव इति, देवे विष्णोसुरासुराधिकदीसिशास्त्रिनि, अतपय सर्वान् सुरासुरा-निक्रम्य समुद्रप्रयनोत्यितया श्रियाऽर्षिता दत्ता वश्णसक् खबंबरमासा यस्मिन् बरमारी मोकस्या स्वस्त्रप्रायके, श्रुवाय केरपीस्यप्रमारागीकार्यं स्वीकारे विस्तर

बहुमाये स्वेच्छ्या स्वस्त्यवारके, अवस्त्र केटभीरूपप्रसुरमोहनार्थं स्त्रीरुपो विष्णुर-भूतस्या वेटमीशस्त्रो स्वरूति सम्पदाय बहति धारयनि सनि यहा केटभीनायिका

, भा शोभा यस्य सा किटम

तमोगुणमयो विश्वप्रमनःसम्भृतो हैत्यः कैटमत्तस्य स्त्री संपत्तिः कैटमीत्यर्थः मधुकैटमयो प्यांसम्पद्दासीत्मीत समुद्रमधनोद्भता लक्ष्मोह्पा मणवता वृतित पुराणम् मधुकैटमयोस्तमोम्लद्वंपुण्करे एवञ्च कैटमीह्पमित्यस्य लक्ष्मीह्पमित्यर्थः पर्यावस्यति, यद्वा कैटमाह्म मोहनकत्रीं, कैटमी महामाया, इत्यर्थः कैटमीहान्यस्य महामायायां सद्विवां तत्स्वरूपमित्यर्थः, पञ्चवर्षसहस्रकालं मधुकैटम विष्णुयुद्धो जयार्थः महामायाचिन्तैकतानो ल्याकुलो विष्णुमा हामायां प्रसन्नामकरोत्स्तो त्रेण,

सर्वाञ्चर्यमया विष्णुतिन्यत्यर्थः तस्य देहः कैटमः तस्येथं स्त्रीस्पा बेटमीत्यर्थः

यहा किटेन ज्ञानंनगत्यधींज्ञानार्थ इतिहेनेः आयुर्वृतिमितिवन्, ज्ञानजनकेनेत्यर्थः तथाच सब्वें पां सवप्रकारकज्ञानजनकङ्गयारणेन भा दीतिर्यस्य सकिटमः

तस्य देहो यस्तकैटमस्तस्येयं केटमीत्यर्थः तेनामृतमयनेऽमृतभाण्डेऽसुरेणनीते, असुरमोहनार्थं मीहिनीस्त्रीरुपं चित्रणुता यत्कृतं तत्कैटभीयद्वाच्यम् यद्वा

किटेन गमनेन एकिटकटी गताविति

सागत्य विरुक्षणस्करपेण मधुकैटभौ बरदानोत्सुकौ कृत्वा विष्णवे मधुटभवध-स्पंतरंदायित्वा तयोर्ळ्यंसम्पाद्य, स्तुवतो ब्रह्मविष्णुशिवान् देवीरोकं नीत्वातत्र यहुकारुं स्त्रीरूपेण संस्थात्य प्रधात्मतन्ना पुंस्त्वं विधाय तान् खगेहमनयद्दे वीति देवीपुराणम्, महामायाविमोहिनाविति मार्क्णयपुराणञ्चेति सेव महामाया कैटभीत्युच्यते, सुरासुराभ्यां हसिता उपहस्तितेत्यर्थः ठउजया स्त्रीत्ररूपेन, चिन्तेति-पाटे कि भविष्यतो किन्तयेत्याशयः, जिद्धांच कभोक्षणं यस्यास्सेत्यर्थः ठरूमीर्ज्यति, नातीव व्याकुला धिर्याद्वयतीत्यर्थः, यद्वा जयति, स्त्रेच्छ्याऽसुरमोहनार

एत कोतुकं हरि द्वार्या हसन्ती पूर्ववत् शोभत श्त्यर्थः विःभूता द्भुरसुराहसितापि, चिन्तुाशून्येत्यर्थः तत्कृतल्ल्जांशून्येति वा, अत्ययमक्तिटिलेशणा, विष्णोस्तस्वपरि-भागात्कापि चिन्ता नास्तीति समुदायार्थः। १२॥

्तानसुरानपि हरिमपि तं वन्दे कपटकेटभीरूपम् ॥ चैर्य्यद्विम्वाधरमधुलुव्यैः पीयूपमपि मुमुचे॥ २३॥

तानिति, असुरानिष वन्दनायोग्यानिष, अधररसङ्गत्वेन वन्दे प्रणमामीत्यर्थः छलकैटभीरूपं हिमापि वन्दे इत्यन्वयः, उभय समुख्यवैऽपिःसर्वया हरेरेव विज्ञत्वं

नदेवा नामितिव्यङ्ग्यम् हरिबन्दनंहा हताधिकाघरप्रकाशनात्, तान् कान् थैरसुरैः यस्याः केटस्याः विकासकसद्वराध्यस्यतं यक्षयः तलोगयकौरधरासत्याप्तिशल्जितैरित्यर्थः

केटम्याः विम्यफलसदूशाधरगतं यस्यु तह्योमयुक्तैरधरासृतप्राप्तिशङ्कितैरित्यर्थः, पीपूपमपि जरामरणहार कमपि महताश्रमेणोत्पादितं परित्यागानई निश्चितप्राप्तिकं

मुमुचे इत्यस्म् ५३ ॥

तस्यी कृताहिरगणितगरुड़ो हाराभिहतविधुर्जयति ॥

फणशतपीतश्वासो रागान्धायाः श्रियः केलिः ॥ २४ ॥

क्तीति, श्रियः केलिः जयति - बहुतरिवार्वे वर्त्तमानैऽपिनिस्तरं निर्वहनी-

त्यर्थः तः वीकृताहिः शय्यीकृतशेषनामः भगवतः शेषशायित्वान् अनेन क्षीरसमुद्रम्य

पितुगङ्कें रिधनायास्तलज्ञा नेति गम्यते, अगणितोऽबहेलितो गरुहो येन, अनेन

सर्वत्र प्रसिद्धा भीनेति व्यव्यते चिपरीते हारेण इतस्ताड्ति वारध्वारंध्यापारेण

विधिः पितामहो थेन, अयं कुतो नापसरतीति क्रोधादितिभाषः व्यञ्जना पूर्वचन्,

फणरानेनवहीभिः फणाभिरित्यर्थः शतशयस्यबहुन्वविशिष्टमात्र परत्वान्

सहस्ररीपेंत्यादिवत् अन्यथा सहस्रफणस्य दोपस्य फणानां शतत्वक्यने न्यूनता

पत्तंः फणशतेन पीतः श्वासः सुरतश्रमभ्वासो यस्य, भनेन प्राणभीतिनैनि व्यज्यते, कर्या इव रागान्त्रायाहव, इवार्थस्य गम्यमानत्वाद्न्यथा, रागान्धाया

इत्यस्य त्रियो विशेषणत्ये पूर्वविशेषणैर्व्यद्वयस्य रागान्यत्वस्य शब्देन ऋधने

गच्छाम्यच्युतेत्यादिवदुत्तमकाव्यत्व हान्या पत्तेः॥ २४॥ स्मेराननेन हरिए। सस्रृह माकारवेदिनाकलितम् ॥

जयति पुरुषायितायाः कमलायाः केटभीध्यानम् ॥ २५ ॥

स्मेरेनि, कमलाया: लक्ष्स्याः सस्पृहं यथा स्यादेवं कैटभीध्यानं जयिन, स्त्रियापि स्त्रीध्यानस्य क्रियमाणस्यान् पुरुपायिना, अहमेव पुरुपः इयन्तु चैटभी रूपा मदीया स्त्री, इतिध्या नेन विकाराधिक्यान्, पुरुषबद्ध्यापारं कुर्वन्स्या इत्यर्थः

ध्यानं इरिणा कल्टितमनुमितं हेतुगर्भविशेषणमाह, आकारवैदिनेति, आकारं ध्यानकर्त्तुः लह्यं वेदिन् ब्रा नुं शीलमस्पेति, आका रवेदी हरिस्तेन नथाचाहेतुकामेष ध्यानानुमानम्, आकारवैत्रश्नायन्तु, अननुभू सुखादिनिमायः पूर्वाननुभून सुखादेशः

स्त्रेराननेन मन्द्रहा नेन हरिणेत्यर्थः स्मेराननेन लक्ष्म्याः सहास बदनेन हेन्ना हरिणा सस्त्रहं कलितं हरिणापि स्त्रेराननेनेति व्यान्यामात्रम् ॥ २५ ॥

कृतकान्तकेलिकुतुकश्रीशीतश्वाससेकनिद्राणः ॥ घोरितविततालिक्तो नाभि सरोजे विधिर्जयति॥ २६॥

क्रतेति कृतं कालीन अन्यस्त्रीगणीरमुच्छि रमुखेत हरिणा केली कुनुकं यया कान्त -का ताराज्ययोर्भरतसूरे तथासंकेतात् फेलि ।देन शरीरच्यापारः कृतुकपदेन वाचितक

इतिन योनवका यहा केली परिहासी कुनुको कीत्वल समुन्सुकटवं छत्र यथा ेरतमञ्जूषेतः मदना र्रष्ट्रती या भीरित्यर्थ नसुरनाम

भ्रो भ्रिःशोपराम्तौ शोताः शीतजा ये श्रियः श्वासारतेषां यः सेकः सेकपदेन ह्वीमाव उज्यते तेन निद्राणः, श्रतिवृद्ध त्वेन विकाराभा वादिति भावः घोरिनं निद्रित-नासाशिष्द्रतं विततालिकतं विततालिकतिषिष यस्येत्यर्थः विननं विस्तीर्णं यदलिकनं

भ्रमस्यान्दि तंत्रहितिवार्यः स विधि गंभिसरोजे जयति श्रीः शीतउतुगन्धि मन्दवानेन महाणं स्वापयति त्रह्या सुन्तो ऽपि नासायाः देन भ्रमस्यं कारानुकारिणा उद्दीपनेन

लक्ष्मीमुक्सोतीति समुदायार्थ इति तस्यम् द्रवकेलिपरीहासाः क्रीड़ा खेला स्वकर्म च इति कोत्हलं कोतुबञ्च कुतुकं च कुतूहलपिति चामरः॥ २६॥

एकर द द्वे मातुर निश्त्रिग्रण चतुर्भुजापिपञ्चकर ॥ जयपणमुखनुत सप्तच्छदगन्धिमदाष्टतनुतनय ॥ २७ ॥

पकेति पकदन्त हेगणेश जयेति जययुक्तो भव द्वैमातुर गङ्गापार्चनीमा-तृद्वपमस्पेति दुर्गाचिएडकाभ्यां पालितत्वाद्वा निस्त्रिगुण निर्गुणप्रमहश्रहप धरवारो भुजा यस्य पश्चकर चतुर्गुजस्य पश्चइत्ताच्ये विरोधेऽपिः करशब्दस्य शुण्डादण्डावाविन्वेन परिहारः पणमुखनुत कार्तिकेयेन प्रणत ज्येष्टमातृत्वात्

सप्तक्षत्रसं विपमक्षद्वसं गन्धतुत्यगन्धोमदो यसं सं तथा- तत्संबोधनेसप्तकः सगन्धिमदं अष्टततुः पृथिन्याद्यपृतिःशिवस्तन्पुत्रेत्यर्थः॥२७॥ मङ्गलकलशृद्धयमयकुम्समद्मभेन अजतं गजवद्नम् ॥

यहानतोयतरले.हेतलतुलनालिस्भ रोलम्बैः॥ २८॥

मङ्गुलेति तं गजयदनं गजस चदनमिव चदनं यस स तम्, शनिना वृष्टस, गणपतेर्थदनं पतितं तत्रस्तस्याजस कर्त्तिन चदनेन गणेशशरीरसन्धानमकरोत् शिवः, शर्भक्षरोऽपि पलायनपतितः पङ्गुरभवदिति पुराण प्रसिद्धिः तं गणेशं

'भदम्मेन, सकपटेन अनेन काटे देशतामजनेऽपि नैष्फारयमितिध्यन्यते हेजन। यूयं चित्रविनाशरसिकाः भजततसमजनं कुन्त किम्मूनं गणेशम्, मङ्गल कलशह यह यकुम्मम् मङ्गलार्थं कल्याणार्थं यत्कलशहयं तन्मयं तत्स्वकृपं कुम्मस्यलं यस्य गं, तं कंयस्य गणेशस्य वानतोयेन मदजलेन तरलैश्चश्चलैः रोलम्यैः भ्रमरैः नित

तुळना श्यामतिलानां. सादृश्यं श्यामत्वात् अलिम अलाभीत्यर्थः यथा महा बानदाता कश्चिन्मङ्गलबलशादिस्थापनं विधाय सलिलेन जलेन याचकमनोरथान् पूरवति पत्रमेवायं गणपतिः विधानाशार्थिभयो विधानाशन्ददाति इति सर्वदेवा-पेसवास्य श्रं ते ॥ २८॥

वाम्याचरणप्रवर्णो प्रणमत तो कामनीकामी ॥ २६ ॥

याभिरिति तौ ताख्य तक्ष ताविनिविष्ठहः कामिनीकामी, कामिनीः काम-प्रित्यर्थ: भिम्नव्यनयोरिष जीवाटमपरमात्मानी गोपीक्रम्णावित्यादिद्वन्द्वदर्शनात् प्रणवत नत्रस्कुहत्रस्वर्थः ताः काः याविः खोक्तिः अतङ्कः मन्दर्पः साङ्गी-कृतः सहकारियुक्तः कृतः स्वीञ्यतिरेक्षेण महतस्य व्यर्थत्वादिति सानः तं कं येन मदनेन ख्रियः अखीलताः युवजनमोहनविजयादी अखद्याः छताः, नी प्रणमत इत्यन्वयः किम्भूनौ वास्याचरणप्रवणी विपरीनाचरणकुण्ठावित्यर्थः, परमेश्वरेण अतङ्कः इतः स्रोभिस्सएत्र साङ्कः सरागीरः इतः इत्येकंविपरीतं परमेश्वरेण ह्यां कृता मदनेत सैव अस्ती स्त्रीभिन्ना छतेति अपरे विपरीतं तथाचानेन विरोप्रामासालङ्कारेण परमेश्वराधिककार करणेन व्यतिरेकालङ्कार-स्तुच्यते, तैनच सकलदेवस्तुन्यादिमंगलापेक्षया कामनीकामप्रणामस्याधिक-मंगलत्वं सुच्यते, अतपवास्य सकलदेवस्तृत्यन्तरं निर्हेशः किञ्च आदर्धते इत्याबरणंत्राम् स्यापारः शरीरध्यापारश्चीच्यते तदेशाचरणं यामभावः विरशितक्रवित्यर्थः तथायकामित्रोकामसेष्टिसः यावन्तं। स्यापाराः तत्कुशाला ये त्रिद्राधारतप्रयोत्र काल्ये मत्कृतेऽधिकारिणः नत्वविद्राधा इति व्यज्यते व्याभ्यं सुन्दरं यदावरणं तत्यवणावित्यथीं वा वामदेवरा-दश्युन्यस्रो वामग्रव्दस्य सुन्दरवाचित्वादित्वेके । ॥ २६ ॥

विहितघतालङ्कारं विचित्रवर्णावलीमयस्कुरणम् ॥ श्रकायुधिमव वक्तं बल्नीकभुवं कविं नौमि ॥३०॥

कवीनां स्रोत्रस्य सर्वान्यहितत्वान्, आदिकवित्वेन प्रथमोपस्थितत्वाध्य व स्रोति स्रोति विदिन्ति, बन्नीकपुरं नाकुवनं सृत्कृटविशेवात्यस्यकं किन्निविशेषं हिमवतो गंगा प्रमन्नतीत्यादिनत् भूधातोर्दश्तेनयोध्यत्वमर्थः पथिकाकोरिहननित्तः मरा इत्यक्षरद्वयजापयोन केनिवत् धृत्तंन नियुक्तः स तथा जपाक्षासीत् पूर्वपुण्येन रामइतिसम्पक्षं तदक्षरद्वयं ततोऽतिवीर्धकालेन तत्रोर्दिष्टस्य तस्य इत् इत्यात सभवद्य ततो निस्तृतः अतप्यवाद्योक्तिनामादिकवि स पत्न, त किन्निति संयन्यः क्रयंभूतं ककं वकोकिकुशलं ध्यनिकाध्यनिर्माणवन्यं मिति यात्रम् पत्ने भुनम् विदिनाः स्वकाव्यायहिताः धनाः नानाविधाःअलङ्कारा उपनादयो येन स तथात मित्यर्थः पक्षे विदिनाः इताः धनामं मैत्रानामलङ्कारा भूगणानि येन तत्तथेत्यर्थः विवित्रा अनिनया पूर्वः भूनसादृश्यरद्वितित्वर्थं वर्षायष्टी सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः स्वर्थः स्वर्थः स्वर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः स्वर्थः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्थाः सन्तर्थाः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्थाः सन्तर्यः सन्तर्थः सन्तर्यः सन्तर्थः सन्तर्थः सन्तर्यः सन्तर्थः सन्तर्यः सन्तर

स्कृतिः स्वाभाविकवन्त्रनव्यापारे। यस्य स तथेत्यर्थः पक्षे दिचित्रवर्णा रक्तपीत-श्यामवर्णाः तेषामावली पङ्क्तिस्तन्मयं स्फुरणं प्रकाशेः यस्य तस्रथेत्यर्थः शक्रानुधमिव इन्द्रधनुरिवेत्यर्थः कविं परिडतं कान्यसामर्थ्यस्पपूर्वमुक-त्यादिति ॥३०॥

व्यासगिरां निर्यासं सारं विश्वरः भारतं वन्दे॥ भूपणतयेव संज्ञां यदङ्कितां भारती वहति॥३१॥

व्यासंति भारतं महाभारतं वन्दे नौमि व्यासववसामप्टादशपुराणशासाभेत्।नां निर्व्यासं सारभूतं तेभ्यांऽप्यधिकमित्यर्थः विश्वस्य संसारस्य सारभुत्हर्थः यदिष्ठुतां यन्नामाक्षरचिहितां संशां नामरूपां भारती सरस्वती वहति धारयित, भूषणतयैवालङ्करणतयैत्र, तथाच सरस्वत्या नामानि अन्याि स्याभाविकानि भारतघटितं भारतीति नामालङ्करणार्थं व्यासेनैव भारतनिर्माणेन निर्मूणासर-स्वतीभूषितं।ऽते। व्यासस्तुतिः ॥३१॥

सति काकुत्स्थकुलोन्नितकारिणि रामायणे ऽपि विः काव्यैः॥ रोहति कुल्या गङ्गापूरे किं वहुरसे वहति॥३२॥

सतीति रामायणेऽपि सति अन्यैः काव्यैः कि न किमपीत्यर्थः सकलकाव्य प्रयोजनं रामायणेनैव भवतीतिभाषः किमृते काकुत्स्यकुलोश्वतिकारिणि, करुति तिष्ठतीतिककुत्स्यः राजविशेषः तत्स्मृतं कुलं काकुत्स्यं तदुक्रतिं सत्कीतिंवद्धं नं करातीति तत्कारि तस्मिश्वत्यर्थः अर्थान्तरं न्यस्यति गङ्गाप्रवाहे यहुजले वहति सति कुल्या अल्पा कृतिमा सरित् कि रोहति कि कार्य्यकरण-समर्था भवति काका निति भाषः तथाच यथा सरितां गङ्गा तथा काव्यगणे रामायणमिति तत्कर्ता बालमीकिः सर्याधिक इति ध्वनिः भारतम्यंसासरं रामायणप्रशंसाकथनेन अन्यद्वारेणापि न्यासावेद्यया बालमीकेराधिकमिति वा ॥३२॥

श्रतिदोर्घजीविदोपादुव्यासेन यशोपहारितं हन्त ॥

कैर्नोच्येत गुणोट्यः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥३३॥

बृहत्वधायाः तक्षसङ्ख्यककोकह्मपायाः कर्तारं गुणाळ्यनामानं कवि स्तीति सतीति न्यासेन यशः स्वकीयं यशः अपहार्रितं चोरितं हन्त खेदे अत्र हेतुः अतिदी-र्घं जीविदीभाद् जीवनं जीवः सद्भरवदे गादिस्वयं. यहा श्रितिषंजीचि । शोलमस्येति स्युत्यस्ति , तथाच चिरजीयी चार्नी त्रोपश्चिति कर्मश्चारयः तेत निरजीवित्वात्मकाहोषादित्यर्थः यशोगहारं हेतुमाह वैः गुणिगणे गुणाह्यः बृहत्कथाकर्ता कविः स एव व्यामः जन्मास्तराणकः नेश्वेत् अभिनु सर्विरेवपुत्र्येत यदि व्याने। गुणाह्यकाले न जीवेत् जीवने तु गुणाह्यत्यं न लब्धं तहि का प्रतिहोति गुणाह्यस्तुनी तात्पर्य्यम् ॥३३॥

श्रीग्रामायण्भारतचृहत्कथानां कवीन्नमस्कुमः॥ त्रिलोता इव्सरसा सरखती स्फुरति येर्भिन्ना ॥३४॥

श्रीरामायधित रामायणनारतवृद्धकयानां कर्यात् वाल्मीकि व्यानगुणाद्धात् नमस्दुर्मः एत एव महाकवयः सर्वाधिकावेन परस्परं समाना नमस्याः श्रीशब्दस्य रामायणभारत वृद्धक्यानु संयन्श्रात्त्रया लाभ इति भावः समानत्वमाह वैवालमीकिव्यालगुणाद्धयेः सरस्वती वाणी नदीच भिन्ना निन्नप्रकारा सरसा श्रद्धारिवियससहिता सजलाच विस्नोता ६व गहुँ व स्पुर्णति प्रतिमाति यथा वस्तुत एकैव गङ्गा लाकभेदेन मन्दाकिनी भागीरथी भागवतीति प्रतीयते एकमेकैव सरस्वती कवित्रयभेदेन भिन्निति प्रतीयतेऽतीःधालमीकिव्यासगुणाद्धात्त्रय एव समाना इति तानेव नदस्दुर्म इति श्लोबार्थः। यहा अभ्यार्थतस्य रामारणस्य पूर्वतियातेन श्रीशब्दवेतीनच वाल्मोकेन्सर्याधिकत्वं द्योत्यते, अत्यय प्रथमं तस्य नतिः पूर्वमदाणीति रहस्यम् ॥३४॥

साकृतमधुरकोमखविद्यासिनीकगठकृजितप्राये ॥ शिद्यासमयेऽपि मुद्दे रतलीलाकालिदासोक्ती ॥३५॥

सामुर्तेति रतलीला सुरतक्षीड्रा कालिदासे। किः पालिदासकविनाम राल्येलाकालिदासोक्ती शिक्षासमयेषि प्रथमकरणश्रवणसमयेषि छुदै ६ र्यंच भवत इत्यर्थः शिवता सर्वस्य गुणस्य शिक्षासमये दुःखजनकत्दोन इर्याजनकत्वं रतलीलाकालिदासोक्त् धोरेन्प्रपि हर्पजनकत्विमिति विरोधो योध्यते कथंभूने साम्हतं साभिशायं मधुरं रसोत्कर्पसितिं कोमलं मृतक्षरं यन् जिल्लिदीयां कण्डकृतिनं पाराचनादिशिष्त्रं तत्त्राये, तह्यदुले इत्यर्थः समानः र्यतलीलायां विलासिनीहतं कालिदासकाच्ये शब्देन् बोधितमिति भेदः॥३५॥

भवभृतेः संबन्धातुमृथरभृरेव भारती भाति॥ एतस्कृतकाम्ग्ये किमन्यथा रोटिति मावा ३६

भवभूति मृथरभूर रौलकन्यैत्र मारती सरस्वती नात्येत्यर्थ पार्वती हरस्वतीचैकेष न भिन्नेति भावः भाति ममप्रतिभाति हेतुपाह, भवभूतेः हंपन्यात् इति भवस्य संसागस्य भूतिरुत्पत्तिः यस्मादिति भवभूतिः शिवः गिरिजायाः कुची यन्दे भवभूतिसिताननावित्यांदिएछोककरणात् भवभूतीति-लम्बनामा प्रभाकरञ्ज तत्संबन्वान् पतेन शित्रप्रभाकरयोरेकपदोपास्तद्वेनाभेदनि भ्रवे सति एकनारीय रशालिनोः पत्नयोरप्यभेदो युज्यत एतेनि दर्शितम् अतएव भवगनिनाम्नः कदैः पाणिप्रहणतंबन्धः सरस्वत्यां नास्तीति शङ्का निरस्ता पार्च राभाग्नयाः क छतः शिवयभाकस्योरर्थनोऽभेदकथवेन तदुपपत्तेः भेदे देश्यमाह प्रदित्यादि भवभृतिकृतकारूण्ये करुणरमस्यककाव्ये प्रावापापाणः पर्वतोदा , अत्यथा संपन्धामापे पावंगाभारत्योः शिवप्रसाकायोः भेदे इत्यर्थः किं किमर्थ रोदिति रे।दनं करोति अमेर्देतु जामातुकारुण्ये श्वशुरस्य करणा भवत्येसेर्दित लेकिसर्वं प्रावरेदिनन्त अपियावारे।दित्यपिदलतिवज्रस्यहद्यमित्यादिभवभृति-क्रमालोके उत्तरव्यक्ति करणप्रकरणे प्रसिद्धम् अवभूतिकृतकारुण्ये पर्वता अपि रतातीति प्रसिद्धिश्च यद्वा एवकार इवार्षे भारती भूषरभृरिच पार्वतीव भाति श्रीभते इति भवभृतेः सम्बन्धादिनि साधारणधमारिपादानं पूर्ववत् असादश्ये देखमात् पनदित्यादि अन्यथाऽसाहृश्ये पतया प्रभाकरभारत्या कृतकारुण्ये हतायां करणायां प्राचेत्यादिपूर्ववत् तथाच करणरसकाव्यं सरस्वती करणां विना न सवति अतः प्रभाकरम्पस्वत्याध्य करुणा भवतीति दृष्ट्वा पर्वतरोदन-किमर्थमता आयते पार्वतीसदृशी प्रभाकरसरस्वती तस्याः करणायां पुत्रिकारोदन भूतेण पितुः पर्वतस्य रोद्नामत्याकलयामश्त्यास्तो विस्तरः ब्राचागौशैलपाषाणा चित्यमरः ॥३६॥

. जता शिज़िएडनी प्राग्यथा शिखाडी तथोवगच्छामि॥ प्रागरूभ्यमधिकमान्तुं वाणी वाणी वभूवेति॥३७॥

कातेलि वाणो सरस्वती वाणनामा कविः वभूवेति तथावगच्छामि तथा कानामोत्यर्थः वाणस्यस्यस्त्रतीरूपत्विमत्यादुः, कङ्कुर्नुं मित्रकर्त्व प्राप्तुं यिहस्त्रया कर्त्तुमशक्यं तत्रशेदृत्वमनेकवादिजयादिरूपमाप्नुं विष्तुं तथा कयं यथा शिक्षण्डिनो मुणद्पुत्री सीष्माञ्जयार्थं स्थुणाकर्णयक्षःशरीरमादाय शिक्षण्डीनाम पुत्रानभवत् तथाचातिप्रगण्भः सरस्वतीरूप एष वाणो नाम्य इति स्तुतिः ॥३७॥ :

यं गण्यन्ति धुरोरनु यस्यास्ते धर्मकर्म सक्चितम् ।

० भाष्यां सप्तप्रती

कविमहमुश्ननसमित्र तं तातं नीलाम्बरं बन्दे ॥३=॥

यमिति नीलाम्बरं नीलाम्बरनामानं तार्त जनकं वन्दे अ्मिन्यन्वयः कविं पिडतमुशानसःसाद् १थेनैव काव्यसामर्थ्यलामान् सङ्ख्यावान् पण्डितः

पाण्डतमुशनसासाह् १थनव काव्यसामध्यळामान् सङ्ख्याचान् पाण्डतः किरिति कोपाच कविवर्गमिति पाठे पश्चितश्रोष्टमित्यर्थः तं कं गुरोग्नु गण-यन्ति मीमांसकाः प्रभावतसदृशं गणयन्ति, अनुकरोति इत्यत्रानुशब्दस्य

सद्भावाचकत्वादित्यर्थः । यस्यास्तेमरणे धर्मकर्म श्रीतस्मार्त्तकर्मकार्हम् सङ्कृत्रितं तत्सदृशकर्मकार्ह्यतत्बक्षाभाषादितिभावः कमित्र उरानसमित्र शुक्रानिव

कवि कविनामानमुराना भागं वः कविदित्यमरात् यं शुक्र' गुरोरमु वृहण्यतेः पश्चात् लोकाः विवसगणनायां गणयन्ति यस्वशुक्रस्यास्ते अस्तकालेश्चर्मकर्मन् शुकास्तकालाश्चिद्दतं कर्म सङ्खितं निषिद्धमित्यर्थः ॥३८॥

सकत्तकलाः कलपितुं प्रमुः प्रवन्धस्य कुमुद्वन्धीश्च॥

सेन हलतिलकभूपिरिको राकाप्रदोपश्च ॥३६॥ सहैत्यं प्रजानं स्तीति धकडेति, प्रकथस्य प्रत्थस्य समळकळाः चतुःपष्टि-

कळाः कः वित्तुं धन्धेनियन्तुं कर्त्वञ्च कुमुद्यम्घोः चन्द्रस्य सकलकलाः कल्ययितुं प्रकाशयितुं प्रभु स्समर्थः सेनकुलतिलकभूपतिः सेननामा मार्वशेण्यादिराजः तत्कुलतिकलः तत्कुलसम्भूतसकलराजश्रेष्ठः सेतुनामकश्रन्थकर्ता कविसेय्यः

प्रवरसेननामा नरवरः खद्शीयो भूपतिरित्यर्थः राक्षाप्रदोषः पूर्णिमासरमाकातः पकः केवतः सुक्यो वा नयाच पूर्णवन्द्रसदृशचतुःषिक्षताचतुरव्यवरणसमर्थः महाराजाधिराजपुषरसेनएण्डितस्य मम प्रत्यस्यच गौरवमितिध्वनिः ॥३६॥

काव्यस्याचरमैर्जाभाजो नच कर्कशा नच ग्राम्याः॥ श्रव्दा छपि दुरुषा छपि साधवं एवार्थवोधाय॥१०॥

काव्येति काव्यस्य शब्दार्धयुगलस्यार्थयोत्रत्य शब्दपक्षेऽर्थयोत्रजननाय पुरुष पक्षेऽर्थयोधनस्याय शब्दा अपि पुरुषा अपि अर्थभेदान्तनमुखयेऽपिहयम्

पूनवन्ती तिहोतः साधव पत्र व्याकरणनिष्याधा पत्र साधुत्वज्ञानं विनो न योध इत्याप्तयः पक्षे काव्यनिष्णातवुद्धयः अक्षराणां वर्णानां या मेत्री यद्वर्गमादा-योत्यानं तमाहारेष विधामकपा अक्षरमादायेववातां भजनित ते शब्दोस्तथा

यात्थानं तमादः विश्व विश्वामक्या अक्षरमादायववाता भजान्त त शब्दास्त्रथाः भारयविशेषणत्मे व्ययमेवार्थः पुरुषण्ते न रक्षति नश्यतीति व्युत्पदत्या अक्षरा या मैत्री मित्रतानां भजन्ति ये तै तथा अक्षरेणास्तरस पूर्ववत् इतिकश्चित् नच कर्कशाः रसापकर्षका यथा श्रृङ्गाररसे द्वर्गाद्यः वीररसे तद्भिवाः शब्दाः यद्धा कर्कशाः व्यावर्थान्यास्तद्भिवाः पक्षे कर्कशाः क्रूरमतयः व्यावर्णमीमांसाविचारकारकानचन्नामयाः चपेटाकटिशब्दादयः तेषां

व्याकरणमीमांसाविचारकारकानचंत्राम्याः चपेदाकटिशव्दादयः तेपां बोधकत्वेऽपि अवैदग्ध्यस्चकत्वेन रसापकर्षकत्वात् पक्षे प्राममगामिनः

नगरपत्तनादर्शिनइत्यर्थः, तथाच वैद्ग्ध्यरिहता इतिभावः कर्कशयाभ्यादीनाम-वोधेऽपि सहद्यनःगरिककाव्यनिषुणवृद्धीनां मत्काःयवोधो भविष्यत्येव तानेवोद्दिः

श्य इतत्वादिति ध्वनिः ॥४०॥ वंशे घुण इव न विशति दोषो रसभाविते सतां मनसि ॥

वश घुण इव न विशात दाषा रसमावित सता मनास ॥ रसमपि तु न प्रतीच्छाति बहुदोषः सन्निपातीव ॥४१॥

वंश इति सतां सहदयानां पाचीनरसंबोधे प्रतिरोधिदोषरहित.नां मनसि

हृद्ये रसमाविते द्रवीभूतश्रङ्गारादिरसप्रिते दोषः काव्यरसप्रत्यक्षप्तिरोधिदोषः न विश्वति रसप्रितत्वेन स्थानाभावादिति भावः क इव वंदो वेणौ धुण इव कीटविशेष इव वंदो रसेन तैलेन भाविते वारं वारं प्थमं लेपिते पक्षात् धुणो न विश्वतित्यर्थः, तर्हि सर्वे कुतो न मनांसि रसेन भावयन्तीत्यत आह रसमपि पानुं नेच्छति वहुदोषः इति बहुदोषः पृथमसञ्जातावैदण्यादिबहुदोषः रसं श्रङ्गारादि

नेच्छिति बहुदोष इति बहुदोषः पृथमसञ्चातावैद्ग्ध्यादिबहुदोषः रसं शृङ्गाराहि पातुं सम्यगनुभवितुभिच्छत्यपि न किं बक्तव्यमनुभवितीत्यर्थः क इष सिन्नपाती युगपत्पक्तिपितकप्रवातिपत्तः पुमानिवं बहुदेग्धः भूच्छाशीतदःहपृछापादिमान् रसमिप सृगाङ्कादिकमिप पार्तुं नेच्छतीत्यर्थः तथाच रसिकानां मम अन्थे देगपस्पुरणमेव पद्मियाणां सरसे मम अन्थे पृष्टत्त्यभावेपि मम हानिन्निति ध्वनिः ॥४१॥

विग्रणोऽपिकाङ्यबन्धः साधूनामाननङ्गतः खदते॥ फूत्कारोऽपि सुत्रशैरनृद्यमानः श्रुति हरति॥४२॥

विगुणाऽपीति काल्यवन्त्रः काल्यप्यन्धः रचनामात्रं चा विगुणाऽपि, थोजः-प्रसादादिगुणरहिताऽपीत्यर्थः साधूनां सहद्यानामानतं गतः मुखाचारितः खद्ते उत्तमकान्यवत् सुखसम्पादको भवतीत्यर्थः सामान्यकान्यस्यात्मकान्यवत्सु-

उत्तमकाञ्चवत् सुखसम्पादको भवतीत्यर्थः सामान्यकाञ्चस्योत्तमकाञ्चकत्सु-सजनकत्वं दृष्टान्तयति, कुत्कारे।ऽपि गुणसामान्यरहितशञ्दाऽपि सुवंशै , स्काटिने श्रुति श्रवण स्रति

_

बाय्या सप्तशनी

तथाच मम काव्यस्य विगुणत्वेऽपि खाद्याखिहे सगुण वमेव सापुगमा पूर्वि च्यतीति कविविक्तिः॥४२॥

खयमपि भूरिव्छिद्रञापनमपि सर्वतासुलं तन्वन् ॥ तितउस्तुपस्यपिशुना देत्यस्य विशेचनेऽधिकृतः ॥४३॥

स्वयमिति निनदः चालना मिशुनः चलः स्वयमणि मूर्विच्छदः प्रचुगरस्ब पृचुक्तरुहुश्च सर्वतामुखं सर्वदिक्सञ्चारि सर्वाध्यक्षञ्च चापलं मरदर्शकरण

चाञ्चात्रञ्च तन्त्रन् विस्तारयम् तुत्रस्य धूर्णं स्नारम्नं परित्यज्य तुत्रस्य दे।पस्य गुणं सार्थ विहास परापनादमात्रस्य निवेचने पृथक् करणे विविचयकथने चाधिकृतः तदेकाधिकारः कृतः तथाच देलमात्रस्य ब्राहिणां मम मीर्नेतिध्वन्यते,

तनीनेईडः सत्वच्वेत्यनेन इउपत्यवे स्वम् उच्चारणसाध्यदिकारीकारयोगंणी न मचर्तीति चालनी तित्रष्टः प्रमान् इत्यमरः ॥४३॥

श्रन्तर्गृङ्गानथ्रव्यक्षयतः प्रसादरहितस्य ॥ सन्दर्भस्य नदस्य च न रसः श्रीत्ये रसज्ञानाम् ॥४४॥

अन्तरिति सन्दर्भःस्य प्रम्थस्य नदस्य शोणादेश्च रसः श्टङ्गारादिरसः जल. अ रसजानां श्रद्धारादिरसान्यज्ञानां सम्बत्यानिध्यज्ञलंपियतीख्य पीन्यै सादनसुखाय

न सबतीत्यर्थः कि भूतस्य अन्तर्भूदान् अयीत् अन्यज्ञयतः स्यञ्जतागृत्याऽयोधः यतः पक्षे अन्तर्भिनीमात् अर्थात् शेवालकीटादीत् अदर्शयतः पुषाद्रहितस्य सुबोधत्वरूपकाञ्चमुल्यमुणरहिनस्य पर्दा पुसादो नैर्मेन्यं तहहिनस्यैत्यर्थः ॥५४॥

यदसेवनोयमसताममृतप्रायं सुवर्णादन्यासम्॥ सुरसार्थमयं काव्यं त्रिविष्टपं धा समं विद्यः ॥४५॥

यदिति तन् काव्यं त्रिविष्टांखर्गळोकं या सम्बन्ध्ये समं सदृशं विश्वः जानीमः

तथाच यथा सर्गळोकवानिनां सुखं तथैत काज्यकाएकनत्त्वज्ञानां मचर्पेऽपि स्वर्तस्त्र कान्यकरणजन्यपुण्यं चानो देवाः सुखभातिन एव यवयः सुखपुण्योभयमानित्यन

देवाचिका इति व्यज्यते,यत् काव्यं चिविष्ठपञ्च असनां पाविनामविद्ग्धानाञ्चा-

सेवनीयं सेवाया अयोग्यं निज्फलत्वात् पक्षे गन्तुमशक्यत्वात् असुनपायम मृतन् ल्यञ्च पक्षेऽमृतबहुलं सुवर्णविन्यासं सुदर्णानां समीचानलकारादिवर्णानां पक्षे

सुत्रणीनां हैम्तां सुन्द्रकृषाणां विज्यान्ते ते बनं पक्षें सन्त्रन्धो परिवर्त तदित्यर्थः

सुरवार्धमा समीतिना रहा अञ्चास

तत् पक्षे सुराणा दवाना

सार्थः समृहम्तःसप्रशित्ययः ॥४५॥

सत्कविष्यात्यूर्विनस्तुषतस्थ्यदशालिपाकेन ॥ तृतो द्विताध सन्दि नाद्रियते का सुधा दासी ॥४६॥

सत्त्रवीिः सर्विशित्य ववैः एवश्च काञ्यसामान्यं न तथिति ध्यन्यते स्मना रसमाक्ष्यः रहाँ जिल्ला जैव सूर्णी स्वव्यत्र्णं प्रस्कोटनं सूर्णप्रस्त्रोत्यागः तथा विश्वप्रतः निर्वृत्यः शञ्दशास्त्रः शब्दधान्यं तस्य पाकेत पास्तित नेतित्यथः सृप्तः मं। जन । सा तृयो जनः द्यिताधरं प्रेयस्या अधरप्रपि नादियते नाप्त्विपर्यं करोति चर्या पेश्वयः चित्रवः लोकप्रसिद्धमपि नादियते इति सुधा पीपूषद्या का तेपामाव्यविषयः कर्षं स्याद्ध्यस्य दासी यतः अवश्वदत्यस्तारपशुणा तथाच काञ्यसम्बद्ध्य सरकाव्यस्तिन यथा तृतिः न तथान्येन केनापि पदार्थान्तरं-पेति भावः ॥४५॥

अकलितराव्दालङ्गितरनुज्ज्वला स्वलितपद्निवेशापि॥ अभिसारिकेव रमयति सूक्तिः सोत्कर्षशृङ्गारा॥४७॥

शकतितित सृक्तिः यस्याः श्रवणेन सुमिवशेषो मर्वात इंद्रशी कविवाक् इत्यर्थः अनण्योकिविशेषः काव्यं तिति, मञ्जरीहता निरुक्तमेन काव्यसामान्यस्यण-मनुमतं मन्धान्तरे तु काव्यविशेषस्येति न विरोधः अत्यय स्वलितपदत्त्वये ऽपि न काव्यत्यहः तिरिति हृद्यम् अभिसारिकेव कृष्णाभिसारिकेव रमयिति श्रोतारं नायकञ्च सुक्रयतीत्यर्थः स्रोत्कर्षश्रञ्जारा शृङ्गाररस्प्रतत्यक्षेपयोगिसक स्ववार्थस्यतिन्द्रशृग्यन्त्रप्रतिपादिका पद्मे उत्कर्षः निरुपधिद्वहस्तेदः तत्सिहतः शृङ्गाररस्तो थस्याः सेत्यर्थः किंभुगा स्किः अभिसारिका चश्रकिता अवर्तमानाः क्वास्त्रहु तयो ऽनुधास्त्रद्वमयन्धादयो यस्यां सा पद्मे अकलिता अञ्चाताः श्रादाः यासानेत्रहु पाः स्तर्द्यः सूप्रणानि यस्याः सा श्रवणयोः श्रादायसानाः

स्वार प्रश्निक स्वार अपिः सर्वन सम्बन्धते, तेन रमणसामग्रमभावेऽपि रमयतीतिविक्तेर्येऽपिः अप्तारणान्ते श्रीन्तस्य नाम काण्यगुणास्तद्ववितापि पक्षे भोजन्यतः तुर्वन्यपूर्णीत् व्यव्याद्वास्ति व्यक्तिन्याम् स्वस्तितपन्निवेशापि स्वति स्वार्धिक व्यव्याद्वार्याक्षित्वति व्यक्ति देवा निवेशो प्रस्थनं यस्यां सा पक्षे स्वति व्यव्याद्वारा निभा भर स्वया ५ त् पण्णिनामा. चरणाना निवेशा प्रचारो २४ माय्यां सप्तशता । यस्या सा तथा च यथा सद्वाराधिष्ठिता समा वकदित्रिपार्षद हिताऽपि शोभते पत्रमेव रसराजेन सोत्कर्षभ्रद्धारणाधिष्ठितं काच्य शब्दालङ्कारमूल ु अ स्वितितपद्गिवेशमपि शोभते विद्यांत्रसयतीति समुदायार्थः शाञ्चस्तु अकिति तशब्दालङ्कृतिरपि शब्दालङ्कारमून्यार्थात्यर्थः अनेनार्धालङ्कारस्यावश्यापेक्षणीयश्य

काव्ये सत्त्रमावेदितमभिसारिकापक्षे पूर्ववत् अनुरज्वलेति विशेषणमनुभवन् अभिमारिकापक्षे शुक्कवस्तुभूषादिमती शुक्काभिमारिका अस्विलितानि व्याकर-

णिसद्धानि यानि पदानि घातुप्रातिपदिकानि तेषां निवेशो योजनं यन्यां सेन्यर्थः पद्दे त्वरा लेकदर्शनात् स्वलितपदिनवेशेत्यर्थः सुक्तिः काव्यं वाग्विद्धधाच यद्वा काव्यपक्षे स्वलितः कटिनिभग्नः पद्दिनवेशः पद्समासो यस्यामल्य-समासेत्यर्थः सोत्कर्षश्यङ्गारेतिपूर्ववत् तथाच सत्काव्ये शब्दालङ्कारदीर्धसमा-सादिविग्हेऽपि सोत्कर्षश्यङ्गाररसराजशालित्वेन विद्यधमनो रज्ञनस्य

अध्वनि पदग्रहपरं मदयित हृदयं नवा नवा श्रवणम् ॥ काव्यमभिज्ञसभायां मञ्जीरं केलिवेलायाम् ॥४८॥

सार्व्यत्रिकत्त्रात् ॥४३॥

काव्यमभिज्ञसभायां मजीरं केलिवेलायाम् ॥४=॥ भव्यनीति अध्यति व्यङ्गयश्च्यं नतूत्तमभिज्ञम् उत्तमभिज्ञस्यापि गुणीभूत-

व्यद्भ्यस्य सहद्यहृद्याहृाद्जनकत्वेन काव्यत्वात् मजीरपशे शिजितशृन्यं प्रवृत्रहृपरं सुललितपद्महृणमात्रतात्यप्यंकमनुपासानुरोधेनाधिकपदं वा पशेऽत्य-न्तसङ्कुलतयाचरणलानं हृद्यंमद्यति नचा हृद्यं सहृषं न करोती त्यर्थः पशे समदनं न करोती त्यर्थः नवा श्रवणं मद्यतीतिसमानमेतादृशं काव्यमभिष्ठ सभायां विद्याधसमाजे प्रतादृशं मजोरं नृपुरे केलिवेलायां सुरत समये नवेतिद्वयं देशकालभेदेन प्रयोजनभेद्वाक्यभेदस्यनायं तथाहिकाक्य ध्रयोजनमभिष्ठहृद्य

सभायां विद्याधसमाते पतादृशं मञ्जारं नृपुरे बेलियेलायां सुरत समये नवेतिद्वयं देशकालभेदेन प्रयोजनभेद्वावयभेदस्वनायं तथाहिकाव्य प्रयोजनमभिकद्वयं धवणसुखं मञ्जीर प्रयोजनंसुरतकामोद्दीपनं धवणसुखञ्च तत्प्योजनरहितमिदं द्वयमपि निष्कलमेवेति भावः मञ्जीरो नृपुरोऽिक्षयामित्यमरकोपेऽिक्षयामिति मञ्जीरेप्यन्वेतीति मञ्जीरमपि साधु ॥४८॥

र सुक्तयो मचुराः ॥

विधमुख्यतकानां दियताघरपानानां तत्त्वपिकानं तेन सकलगायिकावर्णन साप्रथ्यं स्वितं, रूक्तयः काञ्यानि, मञ्जूराः देवताप्रसादशालिकविकाञ्चतोऽधिका भवन्तीत्पर्थः । दृष्टान्तमाद्य अकलितरसालमुङ्गलः अकलितः अपुक्तः रसालस्या

द्भस्य मुक्कतः कोरकः मुक्कलपदेन बाह्यमारभ्याखाद्दनमुच्यते अद्वितितिपाठेष्य यमेवार्थः कोकिलः कलं पञ्चमस्वरिविशेषं नोदीरयति उचारयतीत्यर्थः, अथवा आस्त्रादिती द्यातात्ररसुधारली येन तस्येत्यर्थः तथाच प्रथमं मनुष्यदेहेन द्विताधरपानं कृत्वा देवदेहेनाहृत्ररस्यानं करोति ततः द्यिदाधररससुत्रारस्यो रिविकं किञ्चितिर्मातन्यमित्यायवेन मत्त्र्यसण्डलमागत्यः महास्वयो ब्रह्मानन्द सुप्यानन्दजनकोत्तमकाव्यं कुर्वन्तीति क्रयमः काव्यञ्च सर्वाधिक मितिध्वनिः॥४॥

यालाकटाच्यस्त्रितसस्तोनेत्रत्रिभागकृतभाष्यम् ॥ : कृविमाग्यकाः दूतीव्याख्यातमधीयते भावम् ॥५०

बालेति कविष्ठाणवकाः कवयः मागवका वटतः शिष्या इति यावत्

अध्ययन कर्त्तृत्वात् भावं गृहमर्थम् अयो यते तस्यअध्ययनं कुर्वश्रीत्यर्थः क्षिमू रं भावं दूर्वाच्याख्यातं सञ्चारिणीविष्टतं कस्य अन्यस्य भाविष्यत्याह असत्या चपलाया नेगित्रभागेन कामशास्त्रोक्ततानाप्रभेदिभिन्ननेत्रविकारेण छतं भाष्यं स्वार्थस्यातिस्थ्यस्य परिभाषणं किञ्जिद्विचिष्ट्य कथनं यस्य तमित्यर्थः कुत्रत्थं

'भाष्यप्रित्याह याळवेः: मुन्धयेः स्वकीयायाः परकीयाया वेत्यस्यदेनत् यदाक्षे णरकतामावशाळिनानेत्रेण स्त्रितं सृचितं तदुक्तं स्वनात द्विप्रत्युक्तमिति तथाव कामिनीवेष्टितं दूर्तां विना न झायत इति दूर्तीपरिचये।ऽवश्यं विवानव्या यहश्यति हुतीपहिता इत्यादि सवळः पन्याः सर्वस्य, यहा दूरीव्याख्यातमेवाधा यते निरुक्तं भावं तेतावन्तमेव जानन्ति नाधिकम् अतएव ते कविमाणवकाः कविवालाः वर्षयता इत्यादि सवल बालानेशस्वितमसतीनेत्रविधानकृतभाष्यं

द् तीत्र्याख्यातमंखिलं कानन्तः तामिर स्वितान् सर्वात् शृङ्गारीपयुक्तान् जानन्ति त एव शृङ्गाररसामित्राः कचयः अन्ये शृङ्गाररसञ्चानरदिता एव कचयः, अन्यवीकम् जयदेवेन शृङ्गारीचरसत्त्रमेयरचनेत्यादि यद्वा ये कचयः भावमधो

यते छड्यंस्तुविवक्षितः ते कविमाणवकाः देवतावतादादिना प्रथमं कवयो भृत्वा पश्चानमाणवकाः परमप्रयातिनगुरूकमात्रशहका इत्यर्थेरिछनप्रस्हो वृक्ष इत्यादी तथा द्र्यानात् तथाच तेषामविद्यात्वान्नकाव्यचारता नवा प्रतिष्टापि महती २६ बाच्यो समग्रती । ति यौवनारम्भेदाळासतीदूर्ताम्योऽघीत्य देवतात्रसादशास्त्रादिश्वानं सम्पाः सम्पृति वालासतीदूर्तीनामप्यध्यापकाः कवयो माहशाएव अगण्य तत्काव्य

चार्वितियद्वा कवीनां भाणवकाः शिष्याः दूनीव्याख्यानं भावमधीयत एव तथाच कविभ्योऽत्रीत्यापि दूनीतोऽख्ययनं रसराजपिकालाय भवतीति दूनीजनः कर्त्तव्य कत्युपदेशः ॥५०॥

मस्त्रणपदरीतिगतयः सजनहृदयाभिसारिकाः सुरसाः॥
मदनाद्वयोपनियदो विशदा गोवर्धनस्यार्थाः॥५१॥

मस्रोति गोवर्वतस्य गोवर्घननाम्नः पक्षे गवां वर्द्धनस्य आय्र्याः छन्दो विशेषस्याः श्रीष्ठाभिसारिकाश्च जयन्तीतिशेषः किसूताः मस्णानि स्निन्धानि मधुराणि कोमलातीति यावत् यानि पदानि विभक्तधन्तनितेषां रीउयो वैदर्भाद

मधुराण कामळानात यावत् यान पदान विमक्तयन्तानतथा राज्या वदस्यात् यस्तासां गतिर्कानं यासु ता इत्यर्थः अभिसारिकापक्षे मसृणानां कोमळानां रीत्यागजदंसादिरीत्या गमनं यासां ता इत्यर्थः यदा मसृणा शोभना पदरीतिः

पादविन्यासप्कारो यत्र तादृशी गतिर्गमनं यासां ता इत्यर्थः सजनानां काव्य परिपक्रवृद्धीनां हृद्यानि मनांसि अभिसारयन्ति द्वावयन्ति वशी कुर्वन्तीत्यर्थः

पक्षे सञ्जनानां विद्राधानां हृद्यानि अभिसारयन्तीत्यर्थः सुन्साः नवरसयोजिकाः पक्षे श्रङ्गारिण्यः भदनेन हृपप्रहेतमानन्दविशेषः कारणेन कार्णेत्रआणात् तस्यो पनिष्ठनः अन्यातर्यानपहात्र भदनाहौतानन्दमात्रवोशिका १८८-वेः अन्या अपि

पितपदः अन्यानयां तपहाय मदनाह् तानन्दमात्रवोशिका १,८६ अन्या भवि उपनिषदः ब्रह्मानन्दमेव प्रतिपादयन्ति अन्यार्थान् विहाय यथेति समुदितार्थः पक्षे मदनेन मनोजेन हारेण यदहैतं स्त्रीयुं सयोश्चेतपदिक्यम् तदुपनिषदः स्तिरोलङ्करणस्या १,५५थंः गोवथंनशब्दमेदेन व्यड्गयानां सेही चिस्तरस्या न

वाशीप्राकृतसम् चेतरसावजैनैवसस्कृतिन्ता ॥ निश्चानुरुपनीराव जिन्दकन्येवगणन्तजन् ॥५२॥

द्धितः ॥५१॥

याणीति बाध्ते सरस्वती प्रकृतानां भाषाविशेषव्याणां समुनितः योग्यो

रनो पस्याः सेःवर्धः शालिबाह्ं न गथासमयती कृता सैव तथेतिभाव भयच कलिकालदंषिण पृक्तः पाः इत्यालिक्दिनः तखेश्यरमेतर्थः तदुकः स्थल्पेर्लक्ष्मणद्दीने व कुल्हीने सर्विती कुपात्रे रमते रामा सेवो वर्षति पर्वते

छङ्ग्लीर्ज्यमणहीते व कुल्झीनं सरावती कुपानं रमते रामा सेवी वर्षात पर्वते इत्यादि बलेनेव बलात्कारेणैव पन्ने चलमङ्गेणैवेत्पर्यः संग्कृतिं साधुपद्स्वं सकलशास्त्राभिज्ञप्रहणयोग्यतामितियावत् नीता पूर्गियता द्वष्टान्तयित निम्नस्य गम्भीरस्य, अनुरूपं योग्यं नीरंथस्या सा कलिन्द्गिरिकन्या यसुना गगनतल माकाशं वलमद्देण यथा नीता तथेत्यर्थः तथाच निन्दितमर्त्यस्थलस्वर्गयोर्थावान् भेदस्ता वानेत्रपुष्ट्रतसंस्कृतयोरितिममापि बलमद्दृतस्यता ॥५२॥

त्रार्थ्यासतश्तीयं प्रगल्भमनसामनावृता येषाम् ॥ दूतीरहिता इव ते न कामिनी मनसि निविशनते ॥५३॥

आर्येति इयं गोवर्धनकृता नत्वन्यकृतेतिभावः येषांप्रगल्मं साभिमानं सप्त

तादृशांम् अनादृतार्यासप्तशतीयमित्यन्वयः अवहेलितेत्यर्थः ते अनाद्रकत्तरः कामिनीनां सकलकामकलाचतुराणां मनसि हृद्ये ननिविशन्ते न निविद्यास्य न्तीत्यर्थः यथा दूतीरहिताः दूतीशून्याः नायकाः स्वयं सम्पादितनायिकास्नेहा अपि नायिकाहृद्ये स्थिता न भवन्ति दूरीशालितायकेतान्येन। प्रेमकरणात् दूती सत्त्वे कल्यितवार्त्तयापि तया प्रेमसंरक्षणात् प्रमेवार्व्यासप्तशती रिज्ञानेन सकल

शुन्यानया किनधिकं होयमिति साबहेलनमिति यावत् एताद्वशं मनोयेषां

रतरीतिवीतवसना प्रियेव शुद्धापि वाङ्मुदे सरसा ॥

कलापरिज्ञानेन दृत्यादि संरक्षणेन च नायिकाहृदयस्थैठर्यंभवतीति रलेकार्थः ॥५३

अरसालंकृतिरपि न रोचते शालभन्नीव ॥५२॥

रतरीतीति वाकविता शुद्धापि अळङ्कारसामान्यशून्यापि मुद्दे हर्पाय यदि सरसा पृत्युर्व्यण रसपृतिकादिनी तथाच रसकत्काव्यमित्येवकाव्यसामान्यळक्षणं नतु साळङ्कारत्वमपि विजेपणमित्यभिमानः केव प्रियेव किम्भूता रतरीती सुरतपरिपाट्यां वीतं नायकापहृतं वसनं परिधानीयं यस्याः सेत्यर्थः शुद्धापि सुरतप्रस्मूष्यणापि सरसा शृङ्गाररसे छोलु ॥ अरसा रसावेगिका पञ्चे शृङ्गार

रस विमुखी सालंकृतिरिप अलंङ्कारयुकापि पक्षे सकलभूषणसहितापि न रे।चते अभिलिपता न भवतीत्यर्थः केत्र सालभञ्जीव दाहपुत्रीत्र तथाच सकलभूषण सहितापि अरसा काष्ठकृतदिव्यलीपृतिमा यथा न हिचविषयः प्रवसेव रसशून्याः वाक्नायिकाच न रोचते यतः रसालंङ्गर योग्मंध्ये रसस्पैव पाधान्यमते।ऽलंङ्कार

शुन्यमपि सरसंकान्यमेव यद्वा चाक् शुद्धापि स्फुटालंङ्कार शुन्यापि तथाचास्फुटा लङ्कारमञ्जेऽपिरसाधिक्याद्विरोधः । अतपवरतरीतिचीतवसनेत्याक्तिाप्रथमयस्त्र

ल्रङ्कारसः स्वेऽपिरसाधिक्याद्विराधः । अतप्वरत्ररातिचातवसन्त्याक्वाप्रथमयस्त्र सम्बन्धे ऽविरसोत्कर्षसमातबृहितत्वं बाप्यते नतु सामान्यत इति शालभन्नी दारपुराति हम १४८ रमासिसवसातिने न्यम अन्य हुन म ॥ इति श्री भारानी ना थ जनामक श्री सवरितिचनगेवर्धनसप्तप्तिपरितरे स्मान दे प्रन्यस्य उपा

आच्यो सन्मता ।

श्रविधि नावधिजीवाः प्रसीद् जीवन्तु पथिकजनजायाः ॥ दुर्ल्कवयदर्शली स्तनी पिधेहि प्रपापालि ॥ १ ॥

व्याख्या समाता॥

धर्मिष्टः कश्चित्युक्षेर यीवनीद्धतां प्रपारशिकामाटेक्या । अवर्धाति हेप्रपा-पाळि पात्रीयशाळिकाः क्षिको मनु स्वामिनि तेन विरुद्धान्तरणे नय प्रभुः तबा-विकारं व स्थापिण्यतीतिगवैव हितं वच्मीति महुकलवर्थं कर्कव्यतितिध्वस्थते, कुबाबाच्छाद्य, किंभूती दुर्क्यकृष्यं वर्का एत्या ययोस्ताहरी या रोकी पर्वती

॥ अधाकार वृज्या ॥

नावित्रेत्यर्गः अनेवानां तुरेक्षणीयम्बनुष्यतस्यं कठिनत्यं मार्गान्तराजायव्यं । च्यते प्रसीर भनामं कुर तथाच त्वत्प्रसादे। बहुमुण इति स्यज्यते विधानस्य विज्ञारमित्यतः शाह पनिषजनामां बैदेशियजनावातनेव कामातुरत्वेन तेषां धैर्य्यत्वाय इति व्यज्यते

जाया यध्यः जीयत् यह्नवयतेन बहुक्यमागित्वं चौत्यी प्रकासन्तरेण जीवनं न नामामित्याद अविविदितं चिदेशगमनसमयेऽस्तिन दिवने वार्गाविष्यामीति

पत्या यहक्षं निद्देनं नदत्रित्र तह्यध्येत्र जीवे। जीवनं यासां साहत्यर्थः नथाच पतिवृतायाः प्रकाराभावः चबंऽचिक पापजनकत्वञ्चेति व्यज्यंते प्रया

पानीयशालिकेत्यमरः पथिकेक्तिरेवेति कश्चित् पूर्वमतिलस्यदस्य वृद्धस्य साती सयाद्ष्यविति चक्तुमुक्तिरित्येकै ॥ १ ॥ अतिवत्सला पुशीला सेवाचतुरा मनोऽनुकनाच॥

अजिन विनीना रहिए। सर्पाद संपत्नीहरनाहुशेह ॥२॥ नोटर्मात्विनयखिद्यं प्रति चित्राहान्तरकरणं सम्बोपदिशति, धनीनि अनिव-

त्सला, अत्यन्त । चारसान्यञ्चका पूर्वकान्तर्वे मापेक्षयाऽधिकत्रे मवतीरगर्थः सुगी-लाइहुटिजन्त्रमाबा स्त्रामिसेपापरा चातुर्यंत्रती मने।ऽभिलपिनारात्रकर्वी च

गृहुणो प्यमपरिणीना स्त्रोतित्रन्धकारपरिभाषा सपदि कटिनि अङ्गति सन त्वीस्त्रवेद्धं दे स्त्रवेद्धमे सति तथाव सर्वां दृष्ट्येय तवाधीवेथं द्रा

भिष्यतीति विकाह दुर्जिनिकथार्थ प्रस्तुनो मानगृनस्त्रिना इत्परिणयान्त

रपतिसन्देशेन भटर्सथन्ती कन्यकामुपदिशति माताइति मादृशां पन्धाः॥२॥ श्रियकूलिन्चुलमृलच्छे दनदुःशीलवीचित्राचाले ॥

वकिष्यतपङ्कसारा न चिरात्कावेरि भवितासि ॥३॥

निजफुळजन हे पिणीं यौवनोन्यत्तां नवधनोन्यत्तांवा कश्चिद्नयोत्तया वित अयीति, अधि इति संवे। जने नायिकेहत्यर्थः कूळे तदे ये निचुला इज्जलास्तेणां

यन्त्रुलञ्जेदनमाम् लादुत्पादन तेन दुश्शीला दुःस्थभावा या वीचयः लह्प्यं-स्तामिः घ।वाळे बहुवित्रशान्य्कारिणि अनेनातुचिनकार्य्यकारित्वं कथ्यने

कावेरि नचिरात् शीवृमेव मिवतासि कीद्शी वकस्यातिनिन्य पक्षिविशेयस्थअने

नसारसराजहं साद्यतु पयोगित्वं ध्वन्यते तेन नाविकाया अपि कुत्सित नायि

कीपभीगी व्यज्यते विधसः भुक्तविशेषः पङ्कः कर्द्भः सारः सारभूते। यस्या इत्यर्थः विगतः निवृत्तः घसः अद्नं पस्मात्सविघसः भुकशेण्डत्यर्थः अतपव

नारदशेजनदानान्तरं बुभुजे विघलं धीमानिति इरिवंशे पारिजातहरणे असूनं विधसे यहारोषमे।जनदोषयोरित्यमरः निचुलोम्बुजई ज्जल इत्यपि तथाच

यथा काबेरी नदी वर्यान्यसमये पङ्कमात्रावदीया। चातुर्म्मास्ये जलाधिस्य-दे।पेण तटनहन् वृथानिपातयति एवमेव त्वमपि चञ्चलां यौवनधनसमृद्धि पाप्य कुलजनान् म्लानान् कुद्ये वहुविधपापञ्चीति ॥ ३ ॥

अयिविविधवचनरचने ददासि चन्द्रं करे समानीय॥ व्यसमदिवसे ३ दृति कपुन स्तं दशनीयासि ॥ ४ ॥

परपुरुवसङ्गाय प्रेरयन्तं। दूतीम्पृति सती नायका बदति अयीति, दूतिदौत्य-वृष्णीय धनप्राहिणि नतु सिंख अनेन मम क्षत्या क्षतिर्छोति व्यज्यते विवि-

धातध्येऽपिअतथ्या वचनस्य वाक्यस्य रचना घटना यस्या इत्यर्थः अनेन तव वजनशक्ये विश्वविद्यानिरिति सूच्यते, सन्द्रं करे हस्ते समानीय ददासि न दातुं कथयसि, तथाच ब्रह्मणोऽपि अशक्यं बचसा साधयामीति लोकोक्तिः व्यसनिद्ृ । यु परपुष्ठयभोगजनितपापविषाककृतनरकदिव तेषु कुलपिनृकुलजसक-लविरोध दिवसे व्वितिवा त्वं क दर्शनीया दर्शनयोग्या अपितु नेत्यर्थः का

वर्त्ता प्रकारकरणस्येतिभावः अतीव व्यसनदिव तेषु प्रोमभङ्गुजनितदुः सदिवसेषु ये बतापगमेशु बेत्यर्थः चन्द्रनस्याह्लाद्विषधं नायकं तथाच यदि व्यसनसमये तत्साभ्यः पुतीकारः स्यान् तदा स्वीकरोमि नान्यवैति ताद्यवैण दर्शनीयाः

30 थाम्या सप्तशनी । सीत्यन्तवाषरे नायिकयोक्ते अम्तुम्लानि दृत्युत्तरमिनि युग्मक मिद्भिति विद्याधसरणिः ॥ ४ ॥ अस्तुम्लानिर्लोको लाच्छलनमपदिश्तु हीयतामोजः॥ तद्पि न मुश्रिति स त्वां वसुधाद्यायामित्र सुधांशः ॥५॥ पुँमाभिन्यतमा निर्विगनतया निवृत्तां नायिकां पुनर्द्ती पुँचिति, अस्तिवित, म्लानिरस्तु रूपमालिन्यमस्तु, पक्षे म्लानिः भुलमालिन्यं सभायामस्त्र्यत्यर्थः गुरुजनस्य वा लोकः सर्वः लाञ्छनं कलङ्कमपदिशतु घदतु पक्षे लोकः जलः लांछनमपवादम् ओजम्तेजः हीयतां हीनं भवतु पक्षे सशङ्कितत्वात् ओजः हृद्यपुकाशः तेजो चा यद्यपि एतत्सर्वं भवतु तथापि स नायकः त्वां व मुञ्जति वर्तमान सामीप्येद्दत्यादिस्वरसान्तत्यक्ष्यतीत्यर्थः कामिच चसुधा छायां पृथ्वीप्तिविम्बं साघांशुरमृतदीचितिर्वित्येर्थः तथाचे।समनायकस्यायं स्वभावः यदङ्गीकृतेऽर्थे लक्षसङ्ख्यकदे।पेऽपि न परिस्यजति तमर्थं यथा ५००वी च्छायाकृतदेत्पसहिष्णुं अन्दः दूरेऽभि च स पृथ्वीच्छायाप्राही पृथ्वीच्छायादान-क्तेंति त्वयापि तथीव कत्तैत्वमिति सावः॥ ५॥ श्रतिचापलं वितन्वन्नन्तर्निवसन्निकामकाठिन्यः॥ मुखरयसि स्वयमेतां सद्तां श्ङ्क्रारव घरटाम् ॥६॥ सर्व्वदेव भवत्यास्ताखी मीखर्यं करातीति वादिनं नायकं नायकारा-क्याह अतीतिएतां मत्साबीं स्थ्यमेवास्मरकथनं विनेत्यर्थः सहसांसमीचीन-बूसान्तां पातिज्ञत्यादिगुणयुकामित्यर्थः पक्षे सत् समीबीनं वृत्तं मण्डलं यस्यास्तामित्यर्थः त्वं मुखरयसि अनुचितवक्त्री करेापि पक्षे सशब्दां करेापि स्वयमित्यस्याप्यत्रान्वयः अतिचापलं दास्यादिपरिप्रद्वं वितन्वन् कुर्वन् नियमन् उद्यं गसाप्रान्यरहितः यद्वा अन्तः करणे मम सख्यां निवसन् पक्षे अन्तन्तेन्त्रे निवसन्त्रतः अदिचापलं सर्वंपार्श्वसय्योगं विभागञ्ज विस्तास्यन्नित्यर्थः निका-ममत्यर्यं काठिन्यं कटुमापित्यं यस्य स इत्यर्थः पक्षे स्याभाविनकाठिन्यगुक्तः कठिनद्रव्यनिर्मितस्वान् कां क इव घंटां गच्डलाच्छिततया सचिरोपस्पां शङ्करिय छोहादिनिर्मितकांलविदोवद्वेत्यर्थः तथायमत्सली सर्वासमत्वा देकविसा रबातु चपले।ऽसीति शुद्धस्वभावत्वात्तया मौकर्य्यमावं क्रियते त्वयातु दुण किये व कियते संस्थाः की देश्य इति व्लोकार्य ॥ ६ ॥

न पुनरनन्तर्गर्भितनिधिनि धरामराडपेकेलिः ॥ ७॥

असमीचीनस्थले सुरतं याचमानं नायकं नायिकाह, अहे जिति खडानयूनोः ध्वअरोट स्त्रीपुंसयोः पक्षिणोरपीत्यर्थः, अनेन ध्वबनपदेन सङ्कोन्चारपत्वमत्य व्यकालशक्तसुरतसम्पादनं सुरतस्थाननियमे प्रयोजनाभावश्च युत्रपदेनैकदोपसि द्धेन इयोरिप सर्वदा कामातुरत्वं समस्नेह्वरत्वञ्च व्यज्यते मनोभवस्य मनो मात्रभवस्य कामस्य मनोभवपदेन मनसः सर्वदा सत्वेनानवरतत्वं कामपुसरे पादुर्भावरुपे कथ्यते प्रशब्दोन सर्वजनवेद्यत्वं व्यज्यते, अङ्गोषु सर्वाङ्गोषु जीर्यंति जीर्णों भवति मनोभववसरः खञ्जनयूनोरित्यन्वयः परं केवलमङ्गी ष्यिति बह्वचनेन सर्वाङ्गीणव्यापारस्य निष्फलत्वन्तेन चुम्बनालिङ्गनादिसकल भोगनिवृत्तिः जीर्य्यतीत्यनेन सूक्ष्मतायोधकेन क्षणं निलीय पुनस्तयैवाविर्भव तीति ध्वन्यते परमित्यनेन केवि जीर्णाः केविम जीर्णाः इति व्यवच्छियते धरामण्डपे सकलपृथ्वीमण्डलस्पे मण्डपे सत्यपि पक्षिणः सर्वत्र तुल्यत्वादि ति भात्रः पुनर्न केल<mark>िः नैव सुरतंपुनःशब्दस्यावधारणवाचकत्वात् धराम</mark>रखप पदेन सर्वदास्थलसौलस्यं पुनः पदेन रत्यमात्रो न्यङ्गीकृतः नतु यथातथास्थाने रतिरिति केलिपदेन सुरतवाचकेन परिहासोऽधिनेति गम्यते कुतो न केलिरव हेतुगर्भविशेवणं धरामण्डयस्याह अनन्तर्गर्भितनिधिनि भन्तरभ्यन्तरे गर्भितः गर्भवन्निळीयस्थितः निधिः पदाशङ्कादिर्घ्यस्य मण्डपस्थलस्य तत् अन्तर्गर्भित निधि न तत् अनन्तर्गर्मितनिवि नपु'सके तिस्मन् अनन्तर्गर्मितनिधिनीत्यथेः अन्तः पदेन दर्शन तेवाभावः गर्भितपदेनात्यत्रस्थापितत्वं निविषदेन पक्षिण उपयोगाभावध्य सूच्यते खड्डरीटरतस्य ने निघिः शयनस्थाने काचः मलोत्सर्ग स्थाने दग्धकाष्ट्रमयश्यन्तिष्ठतीतिप्रसिद्धम् पतदन्यत्र एतानि न करोतीतिच कामातुरयोदर्युनोर्चदुचा दुःखितयोः सर्वदा सुरुमातस्थानयोः संकोचसून्ययोर्पि पक्षिणार्नियसितस्थानं विना न भवति वरयोः समीवीनवृत्तयो पर्यंङ्कादिकं विना कथं रतिहिति नायिका नायकं प्रविवदिति वाक्यार्थः यद्यपि मण्डपपद्स्य जनाशयस्थळवाचकस्य कथंरतये।ग्यत्वं तथापि गृहविशेषवाचकत्वमेवमण्डप-पदस्य जनाश्रयत्वस्योपलक्षणत्वमतपन मण्डपं प्विश प्रयेत्याही न जनाश्रयत्व ब्राजः मण्डवाऽस्त्री जनाश्रय शस्यत्व नपुं सकत्वं मण्डवपदस्यातांनन्तर्गर्मितनित्रि

आरपा समस्ता ।

27

चित्रगुणश्रवणकदाचित्तथादर्शनलुञ्चसर्वगुणशालिनागरिकनायक मे वितर्नातःधना नन्तरं तूर्णां स्थिता बहुपरिवारा पूर्वश्रुतहृष्टसर्वोदकर्पशालिनायकं लञ्चवाऽवि चिरं विचार्थ्याङ्गणस्थितखञ्जनयुगलकथामकथयत् तां कथां सानन्दा दृतो नायक निकटे चर्गत मम भीर्गता तत्र कार्यञ्चमित्रज्यतीति समीचीनस्थलामादमावं वाधकनिति परिपरिशीलितःपन्थाः॥॥

नीत्यपि बहुग्रीह[ै] स्र्रेम्नुपुन्वैवित्यबधारणवाचका रत्यमर वायिका स्वकीया खब्रनयूनारि यादिस्यरमान् यद्वान्यात्यरिनम्धोरनमा कि वृत्तमिति ए उत्त किञ्चराह किञ्चिन् समीचीनसङ्केतस्यलाभावादेवानयेकं संगमः अन्यदायकं नाम्नी ति, अथवानेकसञ्चारद्विते स्थेष्ठे रतकारिणी सखीं सख्याह बस्तुनस्तु सबी

अन्धत्वमन्धसमयेवधिरत्वं वधिरकाल आलम्ब्य ॥ श्रीकेश्वयोः प्रणयी प्रजापतिर्नाभिवास्तव्यः ॥⊏॥

महान् देवप्रसादादीनां पक्षातः कस्याप्यपमान विना न गवतीति कश्चित्कञ्चितुपदिशति बन्धत्विमिति नाभिवास्तव्यः केशवस्य नाभिपग्रस्थः भनेनान्त गूँदतापीतियोग्यता श्री केशवयं रवैदण्यश्च ययभितथापि तयोः प्रणयी धेमपावं

पुनस्य प्रजापितः प्रजोत्पाद्कः जात इतिशेषस्तथाच कोपपीय्यतायामिति श्री केशवयोः प्रणयं प्रजापोलनसामध्येश्चालभन म्या न काष्यपति अति जातिनि स्वपप्ययमानेनापि प्रमुपञ्चरातं सम्याद्यैयमेत्र भूषा इतिशिश्चा अपमानमाइ अन्यसमये लक्ष्मोञ्जविषयीतस्तेदर्शनानईत्यात् अन्यत्वमन्यभावम् गृडोडं वयो

दोपास किश्चिद्दि पर्यामीति यद्न् चास्तविकनेश्वनिमोलनमालम्य प्णयीवि श्वासाईत्वेन नामि पाहतव्यो जातः का गणनान्येपामिति, अयवाविश्वासाई त्वेनैकाकित्यानायिकाया रक्षार्थं विदेशगमनसमये वेदैशिकस्थापि सं सुद्धाह्य णंद्वत्वा भीतं प्रतिवेशिनायकं प्रति दृती विकि तथाचायमतीय सहिष्णुः परं क्रीड्रादर्शनश्रवणं नामुपश्यनीति त्वया निःशङ्कं गन्तव्यमिति अथवा परस्सहयरं

सर्वदा नायिकासिकाहेनंद्रप्रचा थीतां दृतीं प्रति नायिका चदति यथायं मम पत्युः सुरत सम्पादकःवेन विषो भवति तथा मनारि विष इति स्वयाऽसीतयः

नायकारतरानयनं कर्त्तःपमिति । अथवा प्रकृतिविशिष्ट्युष्टपत्वेनैवोपास्यं नतु पुरः पविशिष्टप्रकृतित्वेन निर्पुणत्वं नासंभवात् तदुक्तमुपासनार्थे छोकस्य प्रदाणो , क्ल्पनेत्यादि रूप्यते निकृष्यते ज्ञायतेऽनेनिन्दपं धर्मः कर्त्तृत्वं मायाश्रित स्वजा तथाच सगुणस्यैबोपासना न निर्जु णस्येति सिद्धम् एके 🦂 🗻

इन्द्रियान्तरेण सर्वदा प्रकृतिपुरुषोपासनमालम्य न केवला प्रृतिः सेन्या भार्वविधिविशेषिणामितिस्तरणात् निर्विशेषणां पुरुषशून्यामिति तह्याच्या तथाच प्रृतिविधिन्दःपुरुषः पुरुषविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःपुरुषः पुरुषविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःपुरुषः पुरुषविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःपुरुषः प्रदेशिन्दाप्रकृतिविधिन्दःपरकृतिविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःप्रकृतिविधिन्दःपर्यकृतिविधिन्दःपर्यकृतिविधिन्दःपर्यकृतिविधिन्दःपर्यक्षित्विधिन्दःपर्यक्षःपर्यकृतिविधिन्दःपरकृतिविधिन्दःपर्यक्षःपरकृतिविधिन्दःपरकृतिविधिनःपरकृतिविधिनःपरकृतिविधिनःपरकृतिविधिनःपर्यक्षःपर्यक्षःपर्यक्षःपरकृतिविधिनःपरकिष्यःपरकिष्यःपरकृतिविधिनःपरकृतिविधिनःपरकिष्यःपरकिष्यःपरकिष्यःपरकृति

नतु वधिरत्वं पविरक्षाले श्रोत्रापाद्यसमये विधरत्यमेव नत्यन्यत्वित्रित्यर्थः तथा चैकेन्द्रियापादचेऽपि इन्द्रियान्तरेण सर्वदापुरुतिपुरुपोपासनमालक्ष्य श्री नेशव योः पृष्ठतिपुरुपोपः भेमपात्रं पृजोत्पादकः पृणयी पृजापतिः इतिविद्योषणाभ्यां जिवर्गकथनं नामिस्थितत्वेनसायुज्यभोक्त्वम् अनेन मोसकथनमिति-अथवा पृजा पतिः असङ्ख्यितकाम्यकर्ताऽनेनासंकिष्यतकाम्यकर्ता ब्रह्मणा सह मुख्यत इति

धु नित्रोचित रोक्षभागित्वं पुणयीत्यनेन त्रिवर्गभागित्वं पुणतस्यत त्सम्पाइकःवान् नामिकास्तव्य इत्यनेन पद्मध्यमाभिष्यितिकथनेन पद्मासनोपत्रेशनेन साधनावस्या काथितेति निष्ठकोपासनेच चतुर्वर्गदात्री नान्येति ध्वन्यते सर्वातपशुण्य भक्ति

अधिकोषकार छुरुषे बनेचराणां पुरो गुणोद्दगारम् ॥ यस विदार्थ्य विचारितजठरस्त्वंस खलु ते लाभः ॥६॥ पामरात्रे पुकाशितविद्यं तद्नादरेण किन्नं कञ्चन कश्चिद्दन्योक्त्याह अधीति कोषकार कीटविशेष बनेचराणां भिल्लानां पुरो गुणोद्वारं सुननिस्सारणं

योगं स्नोतीत्येके ॥८॥

कुरुपे तत्र स लाभस्तव निश्चयेनजातएव लाभं विना वृथा खिद्यसे इतिभावः स कः यत् विदार्थ्य भागहयसुदरं कृत्वा अनेन पुनस्सन्धानानईत्वं ध्वन्यते विधा रिनज्ञहरःकुतस्ते गुणा निस्सरित इतिहानायतव जठरविदारणं नकृतिमिति सामा इरेलाज्ञ जानोहितस्तात् पामराम्रे गुणप्रकाद्येन लाभसमाद्रादेः का कथा-अन थीन जात इत्येवदैवास्तव जानं तवेयदोषो न तेपामिति भावः॥६॥

अगि हिसा लिखित गुरुर थनेहः स्तन-ध्यितरोधी ॥ इष्टाकी तिस्तस्योस्त्विय रागः प्राग्यानिरपे चः ॥१०॥ नायिका धन्तानं द्वष्टवा कि खिदुदासीनं नायकं दृती प्रोत्साहयति अगणि तेति तस्याः योजना सम्मारभ्य त्वदेक चित्ताया इत्यर्थः अनेन सर्वधा परित्य

थाः धात्रनारस्ममारस्य त्वद्काचत्ताया इत्यथः अनन सवया पारत्य गम्थते त्वयि त्वच्छन्द्रप्योगेणानाद्रस्यूचकेन तव भाग्यं तस्यास्त्य ५ आग्दा **सप्तरा**ग ।

3.3

द्चिकोऽपि सुक्रम प्रवेति ध्वन्यते एक उचनेन स्कामामिन्यपि हेरा एति ध्वन्यते राग अनुराग प्राणनिरपेश प्रतण-समानापि रक्षा । १ १७०० प्रत

राग अनुराग प्राणिनरपेश प्राण-स्मानापि रशा । हण गाँ पय स्थिन्ताऽकीर्त्तिरक्षतिष्ठा यत्र स इत्यर्थः व्याणितर्गाहमा न गणितः कुरुस्य

महिमा महरवं थेन रागेण तथाच मम सम्या कुलहारिसी ग्रना रत् तव रागभक्ष इत्यर्थः लङ्घितः निवास्कत्वेनानङ्गीतृतः गुनः श्वशुरिपणदिर्थेनः स इत्यर्थः तव रागार्थमुभयकुलगुकारित्यामोऽपि इत इति शावः न विचते

भनस्पेहा इच्छा यत्र स इत्यर्थः तथान निरुपयि द्रिमातीवदुर्दशं भाग्यवशा-सर्वेव वर्तते नान्यस्येति भावः स्तनभ्ययस्य स्वत्यवयस्यस्य विगोधी सुर्ते न क्षीरनाशात् यालकापेक्षया त्वय्येवाधिकानुरागाच विगेध इति भावः

तथाचैतादृशप्रेमोपेशया तवै वाबै दश्यं मम सरम्या न किञ्चिदिति वाज्या थेः ॥१०॥
आपराधाद्धिकं मां व्यथयति तव कपटवचनरचनेयम् ॥

श्स्त्रा घातो न तथा सूर्चाव्यधवेदना यादृक् ॥११॥ स्वकृतस्यान्यनायिकायुपभोगकपस्यापराधस्य समाधनार्थं सृपावचनप्रवृत्तं

नायकं नायिकाह अपराधादिति इयं प्रत्यक्षा नतु परोक्षा तव कपरवचनरचना िद्यायचनकल्पना, एतत्कार्थ्यार्थं मया गर्तामित्यादिक्षा, मां तत्र पाणिगृहीनी मपराधात् परनायिकाद्युपभोगात् अधिकं व्यथयति अपराधाद्यधिकिमिति किचित्राष्ठः तत्र मा मिति पूरणीयम् हृष्टान्तयित, शस्त्राधातः शस्त्रेणे-

क्रिक्टिपाठः तत्र मा मिति प्रणीयम् हृष्टान्तयति, शहत्राधातःशस्त्रेणे-क्षतंनतर्थानतादृशवेदनाजनकः यथा यादृशी स्विन्यप्रवेदनाभयित्यप्रःसीवनम् तथाच पृथक्शव्यावगस्त्रीणामशस्त्रवधक्यते दत्यादिकमेणाशस्त्रपश्चं दचनकाप्रयञ्च किङ्करायीति भावःस्वकीयोक्तिरियम् ॥११॥ ज्यस्तिको सम्मको किसपि प्रतिपत्नति गन्यको विसे ॥

असतीलोचनमुकुरे किमपि प्रतिफलति यन्मनोपति ॥ सारखतमपि चचुः सतिनियमिव तस लच्चिति ॥१२॥ .

किल्लिखिदाह अलतीति असत्या छोचनस्ये दर्भण सनोदानि यन् तन् निर्माप प्रतिफलति प्रतिविभिन्नतं भवति अपिनु नेत्यर्थः यथातण्येल अयत इति भावः तत्प्रतिविभिन्नतं सारस्यतमपि शास्त्राध्ययनकानजित्यन्वेन

दिल्यमि चक्षुः सतिभिरमिव दोग्द्रितिभिय न लक्ष्यतीः । वया परिश्वतस्याण्यकानमन्। सूर्वस्य मा फर्यति भावः यहा कश्चित्पारेहतः भेन

यरिकार्माव मनोवर्ति मनोगतं सर्वोमत्यर्थः असतीलोचनगुरुरे प्रतिकार्रात सर्व मानाति एति तदपि जानात्येव तथाच परिदत तत् तिमिरदोषदृषितं चञ्चर्यथा न उक्षयति तथां सारखतमि : चञ्चनं उक्षयतीति द्याना सारखतं सर्वं जानातीति स्तुतिः सितिमिरं सान्धकारिमिवेत्यन्वयो वा असतीकटाक्षयातमात्रेण मद्तुरक्तेय मितिभ्रान्तं प्रति सुहृदुपदेशोऽयमिति वयम् अर्थः प्रथमवत् ॥१२॥

अन्यमुखे दुर्वादो यः त्रियत्रदने स एव परिहासः॥ इतरेन्धनजन्मा यो धृगः सोऽग्रहभवो धृपः॥१३॥

विदग्धपरिषदि स्वैरकथामाह अन्येति अन्यमुक्ते प्रियेतरमुक्षे यः दुर्घादः दुष्टपरिवादः प्रियमुक्ते स एव दुर्घादः ∷परिहासः केलिः तथाचैकएवदुर्वादः

•व्यक्तिभेदेन भित्रकार्यकारी तथा यथा इतरेन्धनेत साधारणकार्छन जन्म यस्य स एव धूमः अगुरू काष्ट्रसंभूतः धूप इत्युच्यते आश्रयभेदाद्दभेद इति भावः प्रियक्ततिर्भर्तनेत खिन्ननायिकां सख्याह इत्यपि कश्चित् सतीपतिकृतिनर्भर्त्सं-नश्चवणेनकृतोपहासामसर्तांसखींप्रतिसतीकृतंसामान्याकारोक्तवा समाधानवाक्य-

मिदमिति सारम् ॥१३॥

श्रिय सुभग कुतुकतरलाविचरन्तीसौरभानुसारेण ॥

स्विध मोहाय वराको पतिता मधुपीव विषकुसुमे ॥१२॥

तुष्टं नायकं प्रति परकीयासकी आह अयीति सुभग मान्यशालिन्अनेन भाग्यमात्रकथनेन वैद्य्यामाय इति स्च्यते, सुभगे सुन्दरे यत्कुतुकं कौतूहलं तेन चञ्चलेत्यर्थकमेकं पदं वा सौरमं ख्यातिस्तदनुसारेण तदाक्रण्टेत्यर्थः सञ्चरन्ती त्त्रयि स्वय्यातिमात्रसारे मोहाय वैचित्याय वराकी अनधीना पतिता न त्वत्यति भावः चिपकुसुमे विषवृक्षपुष्पे मधुपी भ्रमगे जिनोद्चञ्चला गन्धानुसारेण सञ्चरन्ती मरणाय यथा निपतित तथेयमपीत्यर्थः तथाच खच्छा खमावतरला मम सखी स्वयंच्यातिशालिनातिवुष्टेन त्वया स्वनमात्रेण प्रतार्थते, तथा न बुज्यते तत्र मया किं करणीयमिति भावः ॥१८॥

अयि मुग्यगन्यसिन्धुरशङ्कामात्रे एदन्तिनोद्धिताः॥ उपसुञ्जतेकरेण्-केवलमिहमत्कृषाःकरिणः॥१५॥

जातयीवनविद्वान् पुरुषान् शन्तःपुराज्ञिवारयन्तं वालकाननिवारयन्तं महामत्तं कञ्चन प्रमुमन्योग्या कञ्चिद्वपदिशति शयीति मत्तगन्धगजो यस्यगन्धमात्रेणा-न्यगजाः पलायन्तेस गन्धगजःअनेनातिप्रतापशालित्वं द्योत्यते दन्तिनः दन्तयुका २ रशं स्वयः १। -जा गुरुक्षत्रण करणपुरोगस्ययास्त्रोण ग्रेगा नि - भेगा न्थः

नियारिता हो। याण् दिन सितु बाहुक्टोता रिन्य की न कस्तव्य इति साथः करणूः हिन्तियोः रात्तुःणाः याववेऽपि वात्यपद्गाः गजजातिसेदाः गजाः इद्य युथे केवलं दन्त्यजयदिताः उपसुष्टां तान्यं संगोगं फुर्वते इत्यर्थः दिल्दरस्यो तन्तुःयादेने निवृद्यान्त्यदुन्याद्तिन इति

सर्वया संरमणं भविष्यति निकासते हु कर्षत्रो हरतेरेनि यस गत

तरैव तथानतःषुरं तवाद्यातयीविदेशिक्षः वामलवर्ष्णविदेशिकाय दार्शर भागः तियते इति तेऽपि निवारणीयाः इति प्रस्तुनार्थः भागीनास्तु कथ्यिद् । भाग णार्थमन्तःषुरे दस्तपूष्यं कञ्चमतिवृद्धं नियुक्त निश्चतुं जाते तम्प्रति दक्षिता न्योक्तमा वक्ति दारलरक्षणमतीय कथिननिति कथ्यितरिक्षिणीविद्यति वेद्याः स्त्रप्र मस्कुणा इति बहुवचनस्य मुख्यादस्य च सरमानुगरकोः ॥१५॥

अतिविनयगागनततृर्वितावते गेहदेहली न वध्ः ॥ अस्याः पुनरारसटी छतुन्मवाटी विजानाति ॥१६॥

स्वाशाविकत्वतायस्वमेत्र सीणां भूपणमतु काल्यनिकिति विधाति । अतीति अथया लजावस्त्रपण्यज्ञनमात्रेण गुण्यानैःस्राधु विश्वास्तो तमाराध्य इत्याह अतिविनयेत सर्वाधिकवियोततया बामनतनुः इत्यार्थाण संदर्ण्य देग्सी द्वार्थं न विस्तृति स्वाधिकवियोत्तरया बामनतनुः इत्यार्थाण संदर्ण्य इंग्सी द्वार्थं न विस्तृति स्वाधिकवियोत्तर्या स्वीयानोक्तियक्षे पतिस्त्रस्टेत्रस्तिमत्यर्थः

बत्ः नृतरः सस्या बन्धाः भारतसं ग्रीदियुतः कैवलं पुणवादिका विज्ञानाति श्रम्पर्थः सङ्गेतस्पलसुरपत्तिसङ्ग्रस्य पुणवादिवीयेति भावः ॥१६॥

ध्यन्तर्गतेः गुणेः विः हिना ध्यपि यत्र सावित्यो विन्ताः ॥ समुगो गीती यदसौ दमेचरो हिल्लानपि हरित ॥१७॥ ' यद्वित्यम्पि एपेन दर्शरतोपासम्भै विन्दिन अन्तरित रूप वेषु गुनेशु रिनः तीया स्थो वा साक्षिण तस्वतः सम्बः व्यक्ताः विद्याः सर्थनाः

ैहं द्यमावित्तिः गुणैः पिद्याधिचेकाद्भिः क्रिफ्क्सिप्ति न किमर्पार्ट्यः तमपाद्गीती गानकत्तां पुरुषः सगुणः प्रशस्तगुणवानित्यर्थः यस्प्रान् अपी गानकर्त्तां धनेचरो वने वर्षमानः भनेन नगरनिवासिनो जनस्पारिक्तियः

रक्षनमामर्थ्यमुकः हरिणत्रपि अन्तेषां चित्तहरणसम्बंगित सुवं हरित अर्थातं करोति भवमर्थः मृष्ट्रातनामकराष्ट्रवानकत्वापनंहरिल'प्रण गोति तथाय गुणस्यैतं सामध्यमन्तर्गतगुणस्य किम्प्रयोजनं परोपयोगाशाचेतः व्यर्थत्वमेवे-जिहस्मपण्डे स प्रसिद्धो गुणो गीतिर्पवेत्यर्थः वनैचरतिति पाठे इरिणविशेषणं तथाच पृथातात्रनि विक्तहरणसामध्ये गुणस्य किं वक्तव्यं विद्यवस्ये तिभावः ॥१७॥

अलुलितत्तकर्जावभूषां प्रातर्वालां विलोक्य मुदिताभिः॥ प्रिमिश्वरित वीच्य यक्षकमात्र निःश्वसितं सपद्धीभिः॥१८॥

सर्थानिस्त्रीयमित बाह्यसन्ती ्रित अनुनितिति अनुनितिः असिर्हताः सर्वा भूषा यस्यास्तां वालां विलोका प्रातस्यकाले सुद्ताभिः हर्षिताभिः अत्र बालाग्रदेन चुन्ववालिङ्गनेऽपि जागस्यवसातुभूषणच्युतिः स्थादेवातः परिहास-मात्रव्यतिको गम्यते प्रातःपदेन जियानावरेण न्याकुलीभूय समागमनं द्योत्यते सुदिताभिरित्यमेन क्रीड़ास्या न जातिति नास्यां पतिः प्रीतः किन्तु असन्तुष्ट इति न्यज्यते अथानन्तरं यावकमलककं बालापदे लग्नं प्रणामेनप्रिय-मस्तके निरीक्ष्य सपत्वीभिः समानपतिकाभिः निःश्वसितं निश्वासः कृत हत्यर्थः प्रियेण बालाप्रणामिऽपिः समानपतिकाभिः निःश्वसितं निश्वासः कृत हत्यर्थः प्रियेण बालाप्रणामिऽपिः कृते वालया क्रोपवशाक्षाङ्गीकृतं सुरतमिति भावः सर्वकार्यं सहसा न कर्त्वञ्यं करणे चोपहास एव भवति यथा सपतन्या लपहासो जात स्तर्थवाविन्वार्यं कर्त्यं प्ररोप स्थादिति क्रिश्चत्काञ्चवपदि— शतीरवेके ॥१८॥

श्रविवजावित निर्भरनिशीथरतिनिःसहाङ्गि सुखसुते ॥ बोचनकोकनद्द्वादमुन्सीखय सुप्रभातन्ते ॥१६॥

पनिगृहगामनसमये छद्धां नाट्यन्तीं नायिकाव्यति सखी चद्ति अयीति छद्धावति विरोधलक्षणया छउद्धाक्रम्ये इत्यर्थः निर्मरमत्यर्थं निर्माधे राजिक्यमाने गत्रतं गुन्नं नेन निरुप्तदानि विद्वलानि अङ्गानि यस्यास्तरसंबोधने छुद्धेन परिपूर्णरनलुक्षेनस्ति छोद्धनकोकनद्योः नयनरकोत्पल्योः छदं पत्रमुन्मीलय एकाश्रय सुगुन्नतं सुन्दरपुभातद्धते अस्तिवीत्रोपः तथाच राजिश्च समीचीना सब गानिव विनारीय प्योद्धानिकाइपेति परिहासोक्तिरित व्यव्यते ॥ १६ ॥

अभि लितवर्ननपाड़ित वचोरुहमतिङ्ग्जधनोरु॥

श्र्णथश्तेन सुराण्यांकेवल मोलिङ्गितोऽस्मित्या ॥२०॥ सर्वदा नावंकासंबद्धान्तपृच्छकं सम्रायं पृति सम्रा विव अमिलिलेनि तत्र निद्धित्यरिशीनितम न विक्तेत्वर्थ अह नेवल्यालिङ्गित जस्मीत्यर्थ केवलपदेनालिङ्गोत्तास्तीइ।दिव्यवच्छेदः भुजाभ्यां कराभ्यां शयथशतेन प्रमः पूर्णः शिविष्टान मामालिङ्गयं त्यादियवनशतेन तिभावः थालिङ्गण्यावि शेष-णान्याद अमिनि गालंयोजितं ववनं मुखं यथा स्थाल वेत्यर्थः दन्त्रवातालेन्द्ररूष्ट्रात्व्यसनर्भः विभावः न पीडितौ कुन्नो यथा स्थात्कुः हुणादिच्युतिभियेति भावः अतिविद्र्यका प्रातिविद्र्योक्ष्मेत्यर्थः अतिविद्र्यदेन ज्ञवनोर्धादोनां सामीप्ये सुप्तमय्यं स्वान्तन्तेषामतिद्र्यस्यापनितिभावः तथाच गुरुजनर्भात्या गुरुवन सुग्तादिकं न जातं मत्यू मश्यप्रश्रार्थं स्वयमालिङ्गणमात्रं एतं तयाऽनोऽस्याः न दोषो ममैन चापत्यं यद्विवास्यितिति ध्यत्यते कश्चित्किञ्चित् नयोद्याः सखा सखायं पृति वद्तीत्याह तश्च अपीडितेत्यनेन सृष्टुस्पर्धस्चनद्वारेणोत्न-तस्तमसूचकेन पृत्वात्वायममात् वस्तुतस्तु स्वकीयायाः धीरायाः परिजातपति-दोषाया मानवत्याः सख्याव्यकेण पतिगृहं गत्वा क्रितित्यानायाः सखीं कियान्तिनि नायकं पृच्छार्ती पृति नायक आह केवलं तयाऽलिङ्गितोऽ स्मि नतु स्वितेन सापपार्थने मयापीत्यर्थः ममापराचा जानस्तथापि क्षमो कुन शिवना-सीति सायुग्रतेनितिभावः सरसः॥ २०॥

श्रातिपूजिततारेयं दृष्टिः श्रुतिलङ्गनदामा सुरानुः ॥ जिनसिद्धान्तरियतिरिव सवासना कंन मोहयति ॥२१॥ अन्तरपटन्त्रेन पुसिद्धवीरोदासं कञ्चन नायकं सस्त्रेहं प्रत्यन्ती वायिकां

पूर्ति साजीदृती वक्ति अतीति सुत्तनुस्तायाय यथा पूर्णनागरिकालनश्रं प्टांश नायकस्ताया त्यमपि सामीचीनशरीरित्यर्थः आवयोः प्रमोवित्तमेवं ति भावः इत्यं सस्तेहा तत्र दृष्टिरित्यर्थः निःस्नेहानर्थकारिएयेणं ति भावः किशूमा वृष्टिः अतिपूजितातिपुशस्ता तारा ताराकाक्षिकनीनिका यस्या सेत्वर्थः पश्चित्यर्थं गुरु-पर्पपरयापूजिता उपासिता तारा उप्रतारा यहपावित्यर्थः जिनस्य तारोवासकः, त्यादितिभावः श्रुत्योः अवणयोर्लङ्घनं समीपाधनं तत्समर्थातिद्विश्चेति यावन् पक्षे श्रुतीनां वेदानां लङ्घने तदुदिताकरणे क्षत्रा नः गृत्यर्थः जिनमते वेदस्य धुर्त्योत्तत्वा दितिभावः तथाच चरेचित्रचनरस्यान्यक्षात्यः ज्ञुक्षण्डनं यथा सुकरं तथा श्रुतिलङ्घनक्षमायास्तव दृष्टेः पत्रभावकात्यतं सुकरविति भावः स्वासना मुग्नंभृतपद्यान्ध्यप्रका तत्र पविनीत्वादितिभावः पद्ये वासना संस्थानमा मुग्नंभृतपद्यान्ध्यप्रका तत्र पविनीत्वादितिभावः पद्ये वासना संस्थानमा मुग्नंभृतपद्यान्ध्यप्रका तत्र पविनीत्वादितिभावः पद्ये वासना संस्थानमा स्वासना मुग्नंभृतपद्यान्ध्यप्रका तत्र पविनीत्वादितिभावः पद्ये वासना संस्थानिकादितिभावः पद्ये वासना संस्थानिकादितिभावः पद्ये वासना संस्थान्यक्षान्त्रमार्थः जिनमते सर्वस्य पदार्थस्य श्रुणियत्वेत पुत्यित्रमादितिभावः विनिनिकादितिभावः पद्ये वासना संस्थान

यामकत्वेन बासनायाः स्त्रीकारान्यूर्वपूर्वक्षणिकविकानसंक्रमादुन्ते तदे स्वयदान्त

आरमा सम्बद्धी ।

यथा कस्तूरी वासितवञ्चसंबमे बह्यान्तरस्येति जिनस्य नास्तिकविशेपस्य

सिद्धान्तस्य राद्धान्तस्य स्टिनिः इयज्ञपमिवेत्यर्थः कं न मोहयति कं नाधीन करोति अपितु सर्वानितिमावः पक्षे सर्वव दशास्त्रक्रमपि मोहयति श्रवणेनस्य शास्त्रे भ्रान्तं करोतीत्यर्थः तथाच तवैव गुणेनोन्यसकलनायिका दुर्लभोपि अर वराष्ट्रमाव प्राप्तिः विश्वते ॥ स्ट्रास्त्रमाव स्टिनित स्ट्रीट्वी वरिक्तं

तवाज्ञामात्रेणाधीतः क्रियते पश्य मम सामध्यमिति सखीद्ती नायिकः पेरसाहितवतीति वाक्यार्थः नायको नायिकां घदतीत्येके सखी नायिकः चदतीत्यपरे॥ २१॥

अजनविषयभयलजाविज्ञतमात्मानमियमियत्समयम् ॥ नवपरिचितद्यितगुणाशोचतिनालपतिशयनसखी ॥२२॥

काञ्चित्रयोहां भयलज्जाभ्यां पतिगृहगमनमनिच्छन्तीं पौदासख्याह असमिति

इयं प्रतिवेशिनी आत्मानं शोचित् आत्मनः शोकं करोतीः यर्थः नवपरिचित् दियतगुणा अचिरानुभूतपतिसंगमसुका शयनकारणीः सखीनं छपति भवतीभिरिष् नाहं वळात्कारेण पतिसमीपे शायितेतिकोपात् न बद्तीत्यर्थः मद्निष्ठकारि-त्वादतीतत्वेन काळस्य प्रयोजनाभावाचेति भावः इयत्समयमितदीर्धकाळं स्वश्येऽपि काळेऽतिप्रीतत्याः वैर्घ्यस्चने इयदितिअविषये अस्थाने निहेंतुके इति यावत् थे भयळको ताभ्यां बश्चितः प्रतारितः सुखरितः य आत्मा तमित्यर्थः अलमित्यस्यात्रैवान्वयः शोचनिक्रयायां वा तथाच यथा तव पृतियेशिनीयं सखीक्षियंशात्कारेण पतिगृहं भ नीता पृथमं पश्चाज्ञातसङ्गमा सस्यामौत्।स्य-मात्मशोचनञ्च करोति एवसेवासमयुक्ताकरणे श्वमिष करिष्यसीति हतं विहाय निक्रतीत्यार्थं पतिगृहमभयया निक्रज्ञया चावश्यं गन्तव्यमित्युपदेशो व्यव्यते पतिगृहानानां विमनस्कां पुढ़ां वीक्ष्य काचित्काञ्चित्पृच्छिति किमर्थमद्यापि विमनस्केयगत्रापराह ए पतिद्येशणविमनस्करका किन्त सखीदोषेणिति॥ २२॥

अनुरागवर्त्ति ना तव विरहेगोर्घ गा सा ग्रहीताङ्गी ॥ िपुर ें ुंद गौरी वरतनुर्र्धा वशिष्टीव ॥ २३ ॥

नायिकाविष्णधिक्यं नायिकासकी नायकं पृति वद्ति अनुरागिति सा महः सखी तव नायकन्य विन्हेण गृहीतं युक्तमङ्गं पक्षे गृहीतं स्वाङ्गे स्थापितमङ्ग्यस्या इत्यर्थः गृहीताको सती वरतनुः अर्थाविष्यत्वे वार्धशरीरापिकीवत्येवे ति महदा-भ्रार्व्यमित्यर्थ विग्हेण किन्तृतेतानुरागेणपुरेणाः वर्त्वितं १ विन

बादग सप्तशनी । त्यर्प जिस्त्य नुस्याधीन पति भाष परे अत पश्चार् गण पण स्तर-प नेत्यय पर प्रतितु हा रिषयाँ सतीपियोणभात पाप पर्भागा । ।प्र इति मावः उप्रेणोद्वरेत पक्षे उप्रनाम्ना उप्रः कपर्दीत्यादिनः विपुरनेपुनः निषुरान्तकेनशिचेन गौरीव पार्त्रतीव तथाच त्वंतवास्याः पूरणरक्षकः को उन्यः पुकार इति सावः॥ २३॥ अन्यप्रवर्णे प्रयसि विपरीते स्नोतसीव विहितास्याः॥ तद्गतिभिच्छन्त्यः सन्ति भवन्ति विफलश्रमा हास्याः ॥२०॥ स्याधीनपतीका सखीं पुति बद्ति अन्येति हैमखि प्रंयसि प्रियमं अन्यपुर्वके अन्यवायिकासके तदद्वतिंतन्मावैयनागत्वं पक्षेत्रंस्ट्येत्तरणमिच्छनयः ननुसा-धयन्त्यस्ताः वैदन्ध्याविमानिन्यो नायिकाः नत् चास्त्वविदन्धाः विकलाः श्रमाः दुर्नाष् पणादयो व्यापाराः यासां ताः पश्चे चरणवर्षणचालनादयः हास्थाः उपहास्याः भवन्ति विद्धानां नदीनीरिस्थतानाञ्चे त्यर्थः पं वस्ति दिपरीते थिछी-मैप्यूचे स्त्रोतिस प्रवाहे इय विहिता लग्नाः .पक्षे पाना इत्यर्थः तथाच याना मन्यसक्तः पुर्वो भवति पुनस्ताख तद्युनयकारिण्य इत्याधार्व्यम् शस्माधन्तु

ود

अन्यासको भवत्येव न यनि तथा स्यासदोपेक्षैय कर्सक्येति ध्वन्यते यदा अन्यपुषणं नायकं कुतो न निवारयसीति वादिनींदृतीं पुनि धतुता निवारजे डपहासो भविष्यति कार्प्यसिद्धिपि नेत्याह अथवा सर्घातमना प्रियतमन्त्र विसहरणमेव ध्रे योऽन्प्रथा बुःखमेव विद्यापतस्तव पूर्यः सर्वदलान्यः पद्धादनीव काछिन्यंम विष्यतीतिनाधिकोसञ्युक्तिः अतपत्र पुँ यसीरयेकवसनता ॥ २५ ॥ श्राचिकः सर्व्वेभ्वायः प्रियः प्रिथेम्यो हृदि स्थितः सततम् ॥

नायिकाया विरहायस्थां सखी नायकं पृति वद्ति अधिकारित अस्या मस सन्त्याः स जीवस्तव विरहकाले कण्ठदेशे हृदयं परित्वज्य खुण्डति सूर्छितः पनतीनि छोकोक्तिः सर्वेम्यः सर्वदार्थरेन्यः अधिकः सर्वशर्थरम्भकत्यादिनिमायः पक्षे पुरुतना दिभ्यः अधिकः सर्थमुणदायकत्यादितिभावः विवेभ्यः स्नेहपायेभ्यः सम्यादिस्यः निष्प्रियुं माम्पद्त्वात् पक्षे हङ्गान्यदेशस्त्रिनच्यपुर्णेस्यः अधिक

स लुठति विरहे जीवः कगठेऽस्यास्त्वसिव सम्भोगे ॥२५॥ ृ

इत्यन्वयस्त्रयं सहस्रग्रहवादितिभावः हवि स्थितः जतनं भावनया स्थापितः पक्षे पुरणस्य प्रदर्धं स्थानं हदि पाण स्यादिना कथितं सुरते त्वं यथा तथे न्य रे

तथाच शोधमेत्र दर्शन देथमिनिमाव ॥ २०॥

ग्राधनपथे प्रिये न व्यथा दथा ृय एव हुष्प्रापे॥ म्लानव केंद्रलं निशि तपनशिला बासरे ज्वलति॥२६॥

परदेशिक्षणित्युं ष्यं क्रुतो न वार्यसीति वादिनी सखी पृति किमर्थमसो वारणीयः अवस्थानेऽपि अन्यस्या एव भोग इति वद्ति अनयनेति
पिये नेत्रपद्याणीसरे तथा पीड़ा न दृश्ये सत्यप्यन्यनायिकासकत्येनालभ्ये
द्र्या पीड़ेत्यर्थः यथा तएगिशला सूर्य्यकान्तकण रात्री सूर्य्यादर्शने म्लानेव
नतु उपल्यात्थिः वासरे केवलं उपलि ननुम्लानेत्पर्थः तथाच यथा
तपनशिलायाः सूर्य्यदेशस्तिनेत केवलं प्रसिद्धायाः फलंनिशि म्लानिः दिने
सूर्य्यदर्शनेऽपि तद्पाप्त्याऽज्ञिकणसमुद्भवः एवमेव प्रमापि अतो म्लानिरेवास्तु
नतु सन्ताप इति स गच्छा देशान्तरं न निवारणीय इति ध्वन्यते अनवसरे
तदागमनमतीव पीड़ाकरं सुरतसमये परमानेय इति परकीया दृतीं पृति
धदतीति वा सिरादागतं देशान्तरात् पितं कुटुम्बशिग्राचारार्थमनवकाशं
वीक्ष्यात्युत्कर्ला नायिकामृगहसन्तीं पृति विद्य्यनायिकोक्तिरिति रिसकाः॥२६॥

म्राविभावयो मित्रं ऽपि स्थितिमात्रे ग्रींव नन्दयन्दियतः॥ रहसि व्यपदेशादयमर्थ इवाराजके भोग्यः॥२७॥

धनलुन्धां काञ्चित्तायिकां पृति धनयन्तं कञ्चित्सुरतसमर्थनायकमानीय
सूत्याह अविभाव्य इति अयं मयानीतः मिनेऽपि व्यभिचारिणीत्वेन मिन्नताकारिजनेऽपि सूर्व्येषि वा अविभाव्यः कथानायोग्यः सूर्ण्यमसुर्व्यमायव्यवच्छेदेन
महातिशायामेनोपयीग इति व्यज्यते अन्यथा व्यभिचारिण्या हातोर्थद्दिहतो
मवेदिति मानः पक्षे वन्धुवर्गेऽपि अन्नाप्यः पृसिद्धिभणादितिभावः स्थितमान्नेणौन सुरतं विनाण्यवसानमान्नेण नन्द्यम् दृत्य दानेनानन्दं जनयित्यर्थः
धनेनमहानिशायामपि सुरतामहो न कर्त्तव्यः तदुपद्रवेणीय प्रपलाव्यागमिष्यतीति
व्यज्यते पक्षेर क्षामानेणानन्द्यित्यर्थः नतु यथोपिनतोपभोगेनेति मानः
द्रायतः द्यितवदुपवर्य्यमाणः पक्षे प्रियः यदा मोग्यस्तदा वहस्येव
स्थादेशात् स्थात्वस्यादिकथनात् क इव अराजके चौरायुपदृते देशे अर्थ
इत्य धनमिन्देत्यर्थः तथाच रत्ययोगार्थं न नौतोऽयं किन्तु धनार्थमेवानीत
इति तथा स्वयाकर्त्तव्यं यथा निःस्नो मृत्नायं गन्छेदित्युपदेशः अर्थरैविभवा

४२ आया स्तर्भा । । अपीरयभर अया सम्बद्धहरूनद्रशि एमधीन सन् **आमान्तरमेवगच्छ**ति

अश्रोपीरपराधान्मम तथ्यं कथयमन्मुखं वीच्य ॥ अभिधीयते न किं यदि न मानचौराननः कितवः ॥२८॥ सापराधो नायकः शुनापराधां विमुखीचायिकामाह अश्रोपीरित

मिनेपमी कार्रिका कार्यान दिन सार्या पति यथा स्वकीयमपि धन

देशकाल्दोपेण छलांद्रजनि तयाचं यद्वाहे त्वया भाग्य इति संख्याह स्थितिप्रायेणीव मम गेहे स्थितिप्रायेणीव मधैयसर्वसम्प्रादनीयमितिभावः

सापराधा नायकः श्रुतापराधा विमुखाधायकामाह अश्रीपारात मञ्जूतानपराधाद हवमश्रीपी पिति मम भुखं द्वप्या सत्यं कथय तथाच तवापि द्वप्रोममञ्जूकमग्रीजनसङ्गोऽ तस्त्वया वुश्यते कि कर्त्तव्यम् इति

सम्बीजनकल्पनामवैसीति भोवः नाधिकाइ षिं नाभित्रीयते कथ्यते यदि किसयःधूर्तः भवाद्वयः मानबीराननः संगुखदर्शनमात्रेण मानहरणकर्ता

नस्यावित्यर्थः ॥२८॥

अन्यत् समानम् ॥२७॥

अन्योन्यमनुष्ठोतसमन्बद्धांन्यस्टासर्ट भजतोः॥ उदिनेऽकंऽिपं न सायस्यानं स्टास्टारे एतोः॥२६॥

उदितेऽकोऽपि न सायस्तानं गारास्यते पूर्तोः ॥२६॥ कश्चित् धनपोरकुरानो निकेस इति यदीत अन्योतीत अन्यतसन्त्य

कुलात् थन्यन् दितीयं नर्शकृतं भजातेः यथ्यतिधाननालमन्योग्यदर्शनार्थं व्यक्तित सञ्चरतीरित्तर्थः धृतीरतेन महास्तिहराजित्यमाचेयते अन्योग्यं परस्परमञ्जीतसं प्रयक्तिसदुर्धं गायकार्यं नायिका नाथिकार्यं नायक इति

थया स्थात्त्रथा भजतंतिस्वर्थः त्यतंऽदिश्विः पसं भगविद्धितं त्वया गासि द्वितमिति नियारणार्थिमिति शायः, शर्वे यूपि पश्चिऽपि मायस्तानं मायमा-सःस्नानं यतु प्रकारत्यार्थं तस्योप्ये चितितस्याप् च प्रणमाप्यते सकलाङ्गकं

न समाप्यते सपाःच्ये कोपेस्यवस्त्यांदिति चिकिति शाकः मनसधाञ्चल्यात्मः चिमारित्यात्वावतः काठेवाङ्गदीयवेदाययोः स्टार्गकिति ज्ञानतोरप्येयमाचरणमतो मायतेऽवस्यमञ्जरतावितिकांकार्यः ॥२६॥

अधिचृतवित फलभरनताति विष्यन्विकासिसीरभ्ये ॥ स्वपचघटकपराङ्ग स्वं किल पतितापि विफलेव ॥३०॥ कापिरूपयौवनसम्पन्ना सभीचीनकुलोत्पन्नाप्यतिपामरास्पृश्यनायकासकतया पृतिद्धा कञ्चिदुत्तमनामकं कटाक्षितवती स नायकस्तामन्योक्तवाह अयीति चूतविल्ल आम्रलतिकेनायिकात्चारोपार्यं सभीचीनतया श्रहणयोग्यतार्यं च स्नित्वेन चूतत्वेन च निर्देशःत्वं किल निश्चयेन विफल्लैव फल्लितापि फल्युकापि सञ्ज-

नोपयोगाभावादितिभावः श्व पचस्य चाण्डाउस्य घंटकप्पैराङ्का घटलण्डचिहिता यतः अतो विफलेत्यर्थः चाण्डालादिना परनियाणये होहनार्थंश्च कर्परादिः मुक्षेष्ट्रियते इति लोकसिद्धं फलभरेण फलसमुद्देन नतानि नशाणि अङ्गानि

वृक्षाव्यस कात लागासम् काल्यस्य काल्यस्य प्राप्त विद्यास्तरसंबोधने धनेन मम्रताकथोन खुरामलक्ष्यस्ययन्योपयोगेसुकारवंचन्यज्यते अंतः फलवस्वमात्रवाचकेन फलितेत्यकेन न पुनविकारिति बोध्यम् विप्यक् सर्वतः विकासिवृसरणशीलंसीरभ्यंयस्यास्तरसंबोधने इदं विशेषणं व्यूतवालीत्यनन्तरमेव

योज्यम् तेन म क्रमभङ्गः पुष्पानन्तरं फलोटपत्तेरन्यथाक्रमभङ्गः स्यात् तथाच यथा सर्वगुणोपेता चृतलिका सज्जनप्रहणिनवारणार्थं चाण्डालेन घटखण्डेन सचिक्षा क्रियते सुलमापिसज्जनैनेगृहाते,तथा त्वमपि सर्वगुणोपेता कटाक्षितमादृश-सुलभापि सज्जनेः मादृशैः पामरस्पृश्यनायिकासकत्वाच गृहासे इति भावः चाण्डालाविक्रलोटपन्नां पृति कथिहद्दतीत्यन्ये ॥:३०:॥

अञ्जलिरकारिलोकै म्हांनिसनासे व रञ्जिता जगती॥

सन्ध्याया इव वसतिः स्वल्पापि सखे(सुखायेव ॥ ६१॥ कयोश्चित्पथिकयोरे तो वदति अत्र प्राप्ते (स्थेवं स्वल्यवामेऽस्मिक स्थेव-

मित्यपरः पुनरेको मयाः यन्तसुद्धेन स्थितमत्र पूर्वं स्वयाप्यवश्यं स्थातव्यमिति वद्ति अञ्जलिरिति यथा सन्ध्यायाः सा चसतिरवस्थितिः स्वर्धापि दण्डद्वया-त्यिकापि सुद्धाय सुद्धजनिका तथा सेयमपि चसतिः प्लोसुद्धायेरयर्थः सा का यस्यामागतायां छोकैः देवासुरमनुष्येः अञ्जलिरर्धदानादिरकारीत्यर्थः पक्षे

यस्यां छोकैः पर्व्छानियासिभिः आज्ञापय किंकरोमीतिनादिभिः अञ्जलिः करम्य-संयोजनं पथिकाप्रेऽकारीत्यर्थः स्ठानिरन्धकारकृता अपुष्टिच कस्याकाले सथान्त्रकाराभावादितिभावः पश्चे स्टानिःकथमञ्जागतं भयेतिः, चित्तवृत्तिः अपुष्टिच पुतःपुत्रस्त्रागन्तव्यमित्येव चित्तवसवत् विकानामितिभावः जगती पृथ्वी रिज्ञता

पुनःपुनरवागन्तव्यापत्यव जिल्लासम्बत् राधकानाधातभावः जगता पृथ्वा राञ्जता रक्ताकृता पक्षे अनेन पूजारेणात्रागतास्सर्वे ऽतुरिद्धता इत्वर्षः तथाचाचाप्रवेवास्तव्यस् अथवी कि प्रत्युपिशति प्रभगतम्या ६५७ यं कर अनुरागेण तत्र किं फलमबण्यं रयजेति तं प्रतिप्रनुपत्नीप्रीत आह लोकेनंगिन-कनायिकाजनैरुनथारौतादृण्यपि मद्योगेति भावः स्लानिरनुगगप्रसिद्धिजनितमुख-मालिन्यमप्राप्तमेवेत्यर्थः सर्वाज्ञातत्वारकप्रिष मत्कथनेनीय ज्ञानासीति भावः जगनी रिव्नताद्रगिद्धिग परिनोपिनेत्यर्थः तथाच सर्वी रूच्यने एतद्गुगंधिः, सायातित अस्ता संप्रनोर्थसिद्धिरनेनीय कार्यते तस्मान् गुणायापकत्वाद्धेः पाभावाच्य स्वरूपप्रिष् समागमसूखं व स्थान्यं मयेति भावः॥ ११॥

रिण्याः कदाविनितसन्त्रणादिन्याजेन घोष्टवाद्वयं त्रयंवातवगृहागतायः

अप्रहोतानुनयां सानुवेदय सख्यो गता वर्तेकाहम्॥ प्रसमं करोपि यदिचेत्वहुपरि वर्ग्यसोद्यामि॥३२॥

यीवनीद्भता काजिकाधिकाकान्तारे एहचरीतिर्गच्छन्ती यीवनोहलमेचकध्वन युवानं

प्रधादगान्छन्तं बुङ्गा सन्तीभिः कलहं हरवा ताः कपरकोपैन विसर्जाना

अस्थिरागः कित्रवा वानी चपला विरूपकरकाणि ॥

मम सख्यां पतसि करे पश्यामि यथाऋजुर्भवसि ॥३३॥

कञ्चन नायकं सखीसङ्गतं कर्तुं काचिदाह अस्थिरित अस्थिरः नानास्थल सम्बन्धः रागः पूं मा यस्य, धूर्तः सर्वदा पृतारकः मानी दम्भयुक्तश्चयलः वृत्तान्त सर्वत्र विदूपकः हास्यकारकवचननिषुणः त्वमसि तथाज पताहृश्यपि इयमासका किंचक्रव्यमस्याः ज्ञानमिति केयं नायिकेति भावः ममलख्याः सकलनायिकामै-लिभूतायाः करे पत्ति हस्तगतो भवसि इति लोकोक्तिः यथा ऋजुस्तरलो भवसि तथाइं पश्यामीत्यर्थः वाक्यत्वाच सन्धिः ॥ ३३॥

अकरुण कातरमनसो दर्शितनीरानिरन्तरालेयम्॥ त्वामनुधावति विमुखं गङ्गोव भगीरशं दृष्टिः॥३४।

नायिकां सम्बोध्य परदेशं गच्छन्तं निवारियतुं नाथिकासरध्याह,

यक्षांवितं, यद्वा निरपराधं नायकं कलवचनेन सापराधं मत्वा नाधिका यथोचितं नोपचवार नायकोऽपि मानी इस्मिन्नपराध्रशून्यत्वं जानन् इत्थाय सिल्यातिस्नान्यसरे इयोर्णुतान्त्रज्ञा सखी नायकप्राह अकरण असमये वसन्ते परदेशगमनात् यह तिकर्णे इयं सरलखमाचा सलकोपितेति जानका प्रयुपेक्षां कुर्वन् करणाशून्येत्यर्थः कातरंकर्त्वव्यनिवृत्तं दुःखितं मनो यस्या-स्तस्याः कथञ्चगमिन्यतीतिषुद्ध्या यद्वःकर्लेक्थं नोपचरितोमयेतिषुद्ध्या त्वां दृष्टिरचु-धावति यथा यथा त्वं गच्छित्त तथा तथा साप्यायातीत्यर्थः त्वांविस्तम् विमुखं विपरितदिक्षि मुखं यस्यपराङ्मुखं वा भगीरथं राजविद्यां गङ्गि व जाइविवेत्यर्थः दर्शातनीरा दर्शितं नीरंमश्रुजलं यथा अनेनासमथे वसन्तेऽका-लवृत्तित्वाध्युपातोऽप्यशकुनइति पक्षेपश्चात्तापस्त्रज्ञं निरन्तरालाशतस्ववर्शनयोग्या लज्जाभावादितिभावः पक्षेऽनवच्छिता तथास्मिन्नवसरे नैयागन्तस्यिति तथा स्वापराध एव खल्दोवजनितो जात इति परावृत्त्य चल्दनीयमिति वा द्योत्यते नायिका चेवं परकिवितिवद्धः वस्तुतस्तु स्वकीयात्विति न दोष इति परे ॥३४॥

अन्तःकलुपस्तिम्भतरसया भृद्गारनालयेव मम ॥ अप्युन्मुखस्य विहिता वरवर्षिनि न त्वपा तृतिः ॥२५॥

निगूहमाननीं श्रीरों प्रति नायक आह अन्तरिति है बरवर्णिनि सक्छक्छा-भिन्ने अनेन ज्ञात्वा न करोषि नतु न ज्ञानासीति भावः मसनुति पूर्व तर्णित-

भारको सप्तरानी स्यापि अ। प्रथानिनपि । बुर्नेना अभू बजानीयन तुनिज विहिता त्यया न मम दांप इत्याह उन्धुप्यस्यानि को छ रवि त्याव यरय यहमनुरिन्सा वहसनु र्यानन तददानेऽतीदानीचित्यं पापञ्चं ति व्यज्यते पद्दे ऊर्व्वभुषस्य किंभृतया त्वया अन्तरन्तः करणे कल्पेण कालुप्येण निहानिन केनचित् कोपकरणेनेत्यर्यः स्तस्मि-स. यहिर्भवक्षपि निवाधितः रत्नः पूर्वपि कलकिञ्चि च्युम्बनालिङ्गनसीत्कारादिर्ण्यया पक्षे अन्य कलुवेण नालपतितेन केनिइस्तुना स्वस्थितः रुद्धः रस्रो जलं यया इत्यर्थः भद्रारनाल्या करकारुकनाल्येत्यर्थः सुवर्णनिर्मितज्ञल्यात्रविशेपनाल्येतियावत् भुद्गारः कनकानुकर्ति कोयः जलगात्रविशेषमालयायेत्यर्थः तथाचान्तर्भतं कालुप्यं न रक्षणीयमेतर्पेश्वया बहिर्णतमेव सप्रीचीन विशिवादः ॥३।॥ श्रयि सरले सरल गोर्भइमुद्तिहिपकपोलपालेश्र ॥ अन्योन्यमुग्धगन्बव्यतिहारः कषण्माचष्टे ॥ ३६ ॥ इतसुरमसंगोपनां मायिकां पति सखी धक्यम्योक्तया असीति असि सरहे युरनगोपनानभिज्ञे सरछबुश्रस्य सरछपदेन धर्पणयोग्यता पक्षे गोपनानभिज्ञत्वं व्यज्यते तथाचोभयोरतभिकृत्वेत सर्वैरंव जायते मया:ज्ञायत इति किमाध्यर्थ्यमिति भावः मदेन मदजलेन पक्षे काष्रमदेनेत्यर्थः मुदितः द्वर्षितः द्विपो गजस्तस्य या क्योलपालिः क्योलपुदेशहपा व्यक्तिः नायिकात्वसम्परवर्षे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः पक्षे मत्तस्य संघ्रान्तस्य कस्यचिन्नायिकान्यत्र गच्छत्येवैत्यर्थः अन्योन्यं मुभ्ययोः स्वाभाविक अरळमद्जळगन्त्रयोर्व्यतिहारो विजिनयः कर्पणं वर्पणमाचर्षः कथय-नोत्यर्थः पक्षे कर्पणं निर्मरसुरतमर्दभन्योग्यमनोश्रोद्धर्त्तनसुभिविनिमयो व्यंजयतीत्यर्थ तथाचोद्वसिंतोभयशरीरसंमहाँतथगन्वीन मया शातं किमधै गोपनं युवयोद्देपिणा

म्पैरित शायत पवेतिभावः यहा स्वभीयां दिवासुरतं शतवतीं पूति सखीपरिहासः सरछे विपरीतलक्षणया तुष्टे छठकत्रींत्विभिति भावः सरछतरोरनेननायकः स्वाधीनः सरलक्ष त्वम्मदमुदितायदा रुक्तिस्तदेव नृतसमीपङ्गत्वा विपरीतरतं करोपि यथा सरलतरो स्वपमेव गत्वा क्योळपालिर्धाणं करोतीति मया शातं किमधं गोपनमिति भावः ॥ १६ ॥ स्वाधिकत्रित स्वाधः ॥ १६ ॥ स्वाधः सरस्वाः करस्वाः सरस्वाः स्वाधः ।

पटिवर्गालितनिक्लुषा स्वटतपीयुपधारेव । ३७

अनिसौन्दर्ध्यशालितया पुसिद्धयाऽपरोधस्थितया व्यापारेण द्रगुप्रशक्वया

कयाचिद्रमछोकित स्मसनाय वदति अस्याइति अस्या द्वष्टि स्वदते विछक्षणर सास्यावं द्दातीत्यर्थ किंभूता दूष्टिः मम बहिः स्थितस्य चचनं धुःवा कररुहेण

नखेन खण्डितो यः काण्डपदः परदर्शननिवारणपटः तस्यात्पुकटा पृत्यक्षा निर्गता

विहरागतेत्यर्थः कररुहइत्यनेना तीवपुयासेनमम परिचितिर्व्यर्ज्यते पुकटेत्यनेन पटस्य वहुविदीर्णतया म केवर्ल दृष्टिपातमात्र' किन्तु मयापि:सम्यगेवास्नोकीति व्यज्यते केव यीयूपस्यामृतस्य धारेव पीयूपघारा परिवगिलता परद्वारेण निपतिता अतपव

निष्कञ्जवाकाञ्जव्यपून्येत्यर्थः तथाच मम वननं श्रुत्वा प्यासेन तस्या दृष्टि निपातेन न रसास्वादमात्रमपितु सुधापानेनेन्द्राधिकत्वमपिममेतिव्यज्यते॥ ३७॥

अस्याः पतिरहरामने करोति माताश्रुपिच्छिलां पदवीम् ॥

युगार्विता पुनरसो इसित शनैः शुष्करुदितमुखी ॥३=

सपत्नीयुक्तायाः मातृगृहस्थितायाः कस्याश्चिद्यालाया वृत्तं काचिदाह अस्या-इति अस्याः पतिगृहगमने तत्प्यमगमने द्विशागमनेचेत्यर्थः पत्यनादरिवया

माना अभूणा पिच्छिला संचारायोग्यां पदवीं मार्ग करोतीत्यर्थः असी वाला पुन: केवलं शनैर्मन्दं इस्रति कुतः शुणगर्धिता यतः सपत्नीभिः प्रम शुणेन

रूपेण वयसाचातुल्यामिः किं कर्त्युं शक्यं पतिर्मद्यीनो घर्त्रत इति भावः शुष्कमध्रुश्रून्यं हिंदतं मुखे यस्याः हेत्यर्थः होकलज्ज्ये तिभावः अन्यनाधिका-सक' जामातर' श्रुक्षा माता रोदिति असी हसति प्थमगमनमार्श जैवसर्व-मधीनं मम भविष्यतीतिभाव इतिवा सखीं पृति सल्युक्तिः यथैयं गच्छति

तथाचिरादेव स्वमपि गमिज्यसीति वा ॥ ३८॥ अङ्को निवेश्य कृश्वितद्शः श्नैरकरुगिति संशन्त्याः ॥

मोच्यामि वेशिवन्धं कडा नखेर्गन्यतैलाक्तः॥ ३६॥

धतिदूरादागतपिकोन मध्येनामै मनोरथ: क्रियत इत्याह अङ्कुइति क्वणिता सङ्कोचिता दृक् यथा विरकाललानजटाभुनकेराविरेचनदुःसेनेत्यर्थः तस्याः किं

कृत्वा अङ्के उत्सङ्गे निवेश्य उपवेश्य तामितिहोषः अक्षयण इति संशन्त्या उचारयन्त्या

इत्यर्थः एकाङ्ग मकायामच्युपेक्षणाद्करणे तिवेणियन्धंमङ्ग्रामनसमयेयोवेणियन्धस्त मेवेत्यर्थः परदेशगते प्रिये तदागमनं विना न वेणिसंमाजनिमिति सतीसमाचारात् पं.प्येण कटा दास्त्रिन् काले एवं अविष्यतीति ॥ ३६ ॥

अलनतज्ञङ्कृतिसुभगेभृपर्णमुपहासविषयमितरासाम् ॥

कुरु रे बनस्पतिलताप्रस्नामित्रबन्ध्यवक्तीनाम् ॥ ४०॥ निर्वृत्यसम्बन्धिनिन्दन्तीसमायत्रे अल्पिति यहा विस्कालाभिलपितण्र-

नायकसमागधनावत्रदे अनलक्ष्मृता कथं यामीति वादनी दूत्याइ दानोत्तरंभू-पणमामान्यकूत्यां दृष्ट् वासकोमोनायक आह्दतिवस्तुगतिः अलङ्कुनणं विनैवात्यर्थ सालङ्कारात्रिकं सुना सुन्दिर दतरासोमन्यस्त्रीणां भूपणमुपद्दासविषयं निन्दिनं कुन्ये वगर्वातिकता पुत्रविनैव करणालिकता तैरपुत्र्याद्धनस्पनिरितिकोपः काकृत्यलनानां पुत्रमिवेत्यर्थः तथाच चलनीयं नायकःईद्वरीं निर्मूषणा मेत्र दृष्ट्वाकृतार्थीकवित्यर्गाति, मध्यमपक्षे च्यङ्ग्यंप्यमद्वित्तीयौ सुगमौ ॥४०॥

अबुधा अजङ्गमा अपि कयापि गत्या परंपदमवाताः॥ मान्त्रण इति कीर्त्यन्ते नयवलवटिका इव जनेन ॥४१॥

व्यतिनीबस्यावि सत्रीचीनस्थानमात्रेण महनी प्तिष्ठा भवतीरसुपरिशनि

किन्निद्दो बाळादीन् अबुधो इति जनेन सक्छेन जना मन्त्रिणः अमात्याः राज्यभारसायर्था इति कथ्यन्ते इत्यर्थः पक्षेत्रनित्रणः मन्त्रिगत्यः कीर्न्यन्ते चतुः पछिकोष्ठवितिर्मित बीडागृहे पात्रिधियोगं कथ्यन्ते इत्यर्थः किंमृता,कयापि

गत्या द्वारपातकृत्यान्ततोऽनर्थकरणादिना परं पदं महापुभुसमीपमदासां पुासां पि क्यारि गत्या नोकादिकृतग्रह्मया परं पदं चरमगण्यगृहं पुासा इत्यर्थः पुनः अनुधा अपण्डिता अपिरत्रापि संबध्यते तथाचापण्डितस्यापीयमदस्था पण्डि-तानां का कथेति ध्वनिः पक्षे शानशूच्याः काष्टकृतत्वात् अजङ्गसा अपिरा-

दाद्यभावेन गमनासमर्था अधीत्यर्थ, कदाच्यनामता इति वा पहे स्थावराः काष्ट्रत्यान् नयवलस्य पृत्रोंककीड्राविशेषस्य विक्ता इत्र पदात्य इत्रेत्यर्थ गुटिशाइविकटेऽपि स एवार्थः घटिकायाव्दः काष्ट्रपदातो सङ्केतित आधुनिकैरिनि नासायुः त्याच यथा काष्ट्रस्य स्थलवैभवातपृतिदिसनेककार्थकरित्यञ्च जायने

तथाऽयोज्यस्यापि स्थलप्राहात्स्ये सर्वं सम्पद्यते तद्यस्यं स्थानविशेपलाभाय यस्त कार्य ह्रियुप्ट्रेग ॥ ८१ ॥ अतिशीलशीतलतया लोकेषु सखी मृहप्रतापा नः ॥

चणवाष्पद्धमानः प्रतापमस्याः प्रिये वेद ॥४२॥

सखी सखीं परिहासेन:ह अतीति लोकेषु प्रतिवेशिषु शीलशीतलतया समा

वरीतळतया सर्वत्र सर्वद।स्वाभाविकानुद्गुतस्वमावतयेत्यर्थः नः अस्वाकप् इयं सली मृदुप्रतापा अल्पतेजस्का अन्यस्य दुःखद्कोपश्चन्येतियावत् परन्तु अस्याः

मम सख्याः प्रतापं कोपतेजः प्रियपव जानातीत्यर्थः विःभूतः क्षणेन उत्सवेन कोपशान्त्यर्थं प्रियपादपुणामानन्तरोत्पन्नं यहाय्यंक्षणं व्याप्य वा वर्त्तमानं तेनापि

द्द्यमानः चिरकालिकवास्त्रविकमाने पाणत्याग पव स्यादिति भावः तथा च यत्र यदुचितं तत्र तथीव करोति प्रियतमे कोपो बुधा मृदुत्वं प्रतिष्ठाकारकमत्यन्तं

धूर्त्तेयमिति परिहासः पूर्वोत्तरार्द्धाभ्यां सखीद्वयंवदतीत्येके । मदीया सखी प्रताप शीले तियादिनी सपत्नी सखीं पुति द्वितीयसपत्नीसखी चदति त्वदीया सखीन

खाने एवं कोपं करोतीति कोपना मदीयातु खान एव कोपं करोतीति विलक्षणा

मदीयेति भावमाहुरपरे पतिगृहगमनसमये त्वयाप्येवमेव कर्त्तव्यमिति शिक्षयन्ती वृद्धा काचित्स्यसकी वृतान्तमाहेति कश्चित् ॥४२॥

अन्यात्रपि गृहणीति ध्यायन्नभिलपितमाप्नोति ॥

पश्यन् पोषाणमयीः प्रतिमा इव देवताखेन ॥४३॥

अत्यन्तविदग्धस्यरमंणीयरमणीकस्य भवत्सख्युः कथमनेकर्निन्दतनायिकासमागम इति पृष्टः कञ्चित्कश्चिदाह मम सखा सर्वदा तामेव चिन्तयन् तिष्ठति ताभिः

तत्रपृहिणीखरूपं धृत्वा गम्यते तेनापि पृहिणी भाधनया सङ्गः क्रियते नान्यथेनि सदूष्टान्तमाह अन्याअयीति गृहिणोरूपेणागता अपीत्यर्थः कविदन्याखितिपाठः

स पापाणमयोरित्यन्यविभक्तिशास्त्रित्वेन हैयः मृहिणोति ध्यायम् मृहिणीत्वेनैव ·जानन्नित्यर्थः तथाच वार्त्तालापादिकप्रपि गृहिणों हात्वैव करोति आभिरपि

गृहिणीवरेव सर्वं क्रियते एतत्सर्वं मया गृहिण्या च शायत एव तस्मात्तासामेवनिन्दान मम संख्युरितिमावः अभिलपितं गृहिणीसुरतसुखं पक्षे पुरुपार्थ चतुष्य माम्रोति प्राप्नोति आप्नोमीतिप्रामादिकम् उक्तिविरोधात् खोक्तिपरत्वेन वा कथञ्चित्सङ्ग-

मनीयम् पापाणस्वक्षपा प्रतिमामृत्तिः देवतात्वेन पश्यन् जनः देवताभावना जन्य फलं प्राप्तीत्येव पाषाणतुरुया अन्या नायिकाः देवतास्वरूपां मृहिणीफलदात्री

भूके नायक इति ेति धः ऽतीव सुन्दर

अस्या मध्यानी अनुपेत्य नीचभावं बालक पग्ति। गभीरमधुरस्य।

अस्याः प्रंम्गः पात्रं न भवसि सरितो रसस्येव ॥४४॥

तस्या नायिकायास्संगं मया सम्पाद्येति केनचिन्नवधनपौवनशास्त्रिना नाय

केनोक्ता दूती नायकमाह अनुपेत्येति हे वालक धनयौवनगर्व्यणाह अस्याः सकल कलाभिक्रायाः प्रेम्णः स्नेहस्य पात्रं योग्यः त्वत्र भवस्य वृथाभिमानिनामस्या

वुर्लभमेवदर्शनमिति भावः नत्वन्यवकारो वर्तते तद्वि कथये त्याग्रहे आह नीचः भावं सेवकभावमहमनुत्राह्य इति स्वमुखेन परद्वारेण वाश्रावयित्या अनुवृत्तिप्रिति

यावत् अनुपेत्याकृत्वा न भवसीतिलंबधः कृत्वा कदाचिद्वविष्यसीति भावः पक्षे तीरं गत्वापि नीचलभावमकृत्वेत्यर्थः प्रेम्णः किंभूतस्य परितः सर्वतः सर्वनायिका

नां प्रेमापेक्षया यहा सर्वप्रकारेण गभीर मशुरस्यात्यन्तमञ्जरस्येत्यर्थः गभीगस्य मशुरस्यचेति वागभीर पदेन यावजीवस्थायित्वं मशुरपदेन विस्रक्षणेन सुख जनक

रवं च कथ्यते पक्षे प्रस्तिः सर्वदिश्च गभीरस्यातस्पर्शस्य मधुरस्य मधुर रस युक्तस्येत्यर्थः सरितः तरिङ्गण्या रसस्य जसस्येवेत्यर्थः सरित इत्यनेन पुण्येकस्यय

त्वं समुद्रतुस्यमहाशयनायकाश्रीमत्वं प्रतिपळमननुभृतानविळरसदातृत्वं महाकुल

प्रमवत्वं श्रङ्गार पोषकाने कतरङ्गरा।छित्वं नायिकायां द्योत्यते प्रेक्तिण चानवच्छि सत्वं विकारराहित्यं चिरकाछिकत्वश्च व्यज्यते ॥४४॥

अधिवासनमाधेयं गुणमार्गमपेचते नच अथनाम्॥ कलयति युवजनमौलिं केतककलिका स्वरूपेण ॥४५॥

सम्पादितनायिकासङ्गमं साभिमाननायकं दूत्युपदिशति अभिमानं परित्यज्ञेति

यद्वा सकलनायिकाविक रूपरास्तिनीयमिति कश्चिदाह अधीति केतकस्य पुणविज्ञे पस्य कलिका आरथ्य विकासा नतुन्यस्यक् विकसिता युवजनमस्तक मार्गोहित युनभिस्तर्विमीलावेव स्थाप्यते नत्वाद्याणमि क्रियत इति भावः पुरजनैतिपाड

एकार्थक एवं, हेतुमाह खक्रपेण खीयकान्तिमात्रेण तथाच हुएं हु न्वैव सर्वैद्धार्थन इतिमावः आरोहणे रूपानिरिक्तकारणाभावमाह अधिवासनं सुगन्विद्वव्यान्तरेण सौरमकरणं नापेक्षते इत्यर्थः तथाच सोरमं विनापि खक्रपेणारोहनीत्यन्वयः एव

मन्ने ऽपि यद्वा अधिवासनं सौरमकारणमाश्चेयं वस्त्वस्तरेणारोपितसौरमं गुणन्य दामनः मार्गं वर्त्म अधनां गुम्फनं तथाच रूपानिरिकः सर्वसुपेक्ष्य स्पमात्रं कैव यथा

क्षमाः सभा वत्म अथमा गुम्फन तथाच रूपतेनारकः सवशुपद्ध्य स्पमात्र णेव यथा केरकरुक्षिकाः सवमस्तकाराहण्यः ।तिः पवमेनेय याला चातुर्व्यः दिरहितापि स्वरूपे

र्णेव युवजनान् प्रणमयति अप्रे किकरिष्यतीति न े यत्रपि नायिका पक्षे लापनप्रयोजन नास्त्येव व्यक्तया प्रतीता उपयागे वा सर्वेपां लाक्षणिकत्वेन वाच्यासंभवात्तयापि वुद्धिवैश्यदार्थं व्याल्या तथाहि अधि-वासनं सुखसुगन्धिकरणं नापेक्षते आधेयम् उद्दर्शनाद्यादिशरीरलावण्यं गुणमार्ग गुणान्वेपणं प्रथनां दूरीद्वारेण मिळनमित्यादि केवित् प्रौहाया पव स्तुतिरि-ह्यपि कश्चित्तन्न कलिकापदिवरोधात्॥५५॥ श्रपनीतनिखिलतापां सुभग स्वकरेण विनिहितां भवता ॥ पतिशयनवार पालिज्वरौषधं वहति सा मालाम् ॥४६॥ नायिकाया अद्य पतिगृह: गमनदिनं नतु सपत्नीनामिति ज्ञात्वाऽनागतं नायक मानिधतुं तं दूती बदति] अपनीतेति सा मालां बहति इति संबन्धः पतिशय्या-शयनवारः सपत्नीगणनाक्रमेण गप्रनिवसः तृतीयखतुर्यो वा स प्रवाठिज्वरः तु रीयज्ञरञ्चातुर्धिको वा तदौषत्री स्वरुपं मालामित्यर्थस्त्रथाच त्वन्तु पतिगृहगमन दिनं झात्या न गच्छिस सा तु. कित्वितउचरा त्वदर्शन छोछुपा त्वदत्तमनसैंव जीवतीति त्वयाऽवश्यं चलनीयमिति अपनीतः निखिलस्तापः कन्दर्पसन्तापो यया मालादानमात्रे ण_ःतापो गत इत्यर्थः सुभग भाग्यशालित् एकदिनवियोगेऽपि युरकृते इयमवस्येतिभावः भवता निजकरेण दत्तां नतु परदारेणेत्यर्थस्तथाच गुरु जनसमक्षतेव पालिन्वरौपविप्रालां गृहाणेटयुक्त् वाअन्यहस्तेन परिधाने गुणो न भवतीत्युक्षा च दसां माळां गृहीत्वा त्वद्धीना सेतिभावः यहा उपनीतनिखिल तापामपि पतिशयनवारपालिज्वरकारिणीमौषधिमित्यपिकारयोजनेन व्याख्ये यम् तथाच पतिद्वे वो जातस्तस्यास्त्वदधीना सेति भावः ॥४६॥ श्रगणित गुणेन सुन्दर कृत्वा चोरित्रमप्युदासीनम्॥ भवतानन्यगतिः सा विहितावर्त्तेन तरिणरिव ॥४७॥ नायिकासखी खळप्रवेशनिवारणार्थं नायिकातुरगातिशयं नायकं बदति अग-णितेति सुन्दर अनेन नायिकासौळभ्येन खळत्रवेशयोग्यत्वं ध्वन्यते अगणिता असङ ज्याता गुणा विवेकचिनयदातृत्वादयो यस्य तेनानेन विवारितकार्यकारि टबेन खळतावगमसामर्थ्यं तेन च खसमीहिनदातुःवम् ध्वन्यते आवर्षं पक्षे अग णिना अवदेखिताः गुणा रक्तारो येन आवर्ताधिको गुणस्य निरर्थकत्वादित्यर्थः स रिपञ्चरित्रमेवस्पार्येभण् पातिब्रस्यं तस् उदासीनं इत्वा ऽी

माय्यो सप्तप्राती

गुणरोपां न मवता न त्यायोति भाव पत्र चपुत अस्त्र वेलिपाता सै यह भाषया (कद्यार) इति प्रसिद्धमुदासीनं कचित्यतितं कृत्वा भवता नत्वन्यनेत्ययः अनन्यगतिः अनन्यरारणा सा मे सखी विहिता कृता पत्युक्षेक्षितत्वादितिभावः

पक्षे आवर्सनजलभ्रमणेनानन्यगतिः अन्यवगनतुमशक्ता तरिणनींका यथा तथेत्यर्थः तथाच यथा वृद्धितगुणा पिततावर्तगता नौका तबै व निउति तथा नाशितव्रतत्यक्त पितका त्वदेकशरणा मम सखी कोष्टिनायिकालापेऽपि गुणकेन भवता नोपेक्ष्या खलवचनादिनेति भावः अवित्रं केलिपातनं गुणो रज्जो विवेकादौ स्यादावर्तोऽम्मसा भ्रमः, हित्रयांनौहतरिणस्तरिः, चरित्रमितवारिकंमित्यमरहारावर्लाद्धिकपकोषाः ।४८।

भ्वन्यते तथाच मम सत्या प्रथपमीपपत्ये प विज्ञत्यनाशके त्य क्रव कथायी

र दया सप्तशाती ।

एकवाससं लिखतं द्वष्ट्वा तम्प्रत्याह कश्चित् अनुरक्ते ति किल निश्चयेन तत्र सभ्युवभ्यः सकलयुवजनेभ्यः शोभा सीन्दर्श्वमधिकमित्पर्थः यस्यैव सौन्द-र्ध्यक्तं स एव सुन्द्रः सीन्दर्श्यफलं यूनां सुरासुरोरगेषु तवसम्पूर्णमेव वस्तेन इतिमावः एकवाससोऽपि धौतमात्रवाससोऽपीत्यर्थः उष्णीवरहितब्राह्मणामित्रायं

पूर्वाद्धे उत्तरीयपद्स्योर्द्धभागस्यसर्ववस्त्रपरत्वं वा कुतः शोभेत्यतभाह अनुरक्ता-त्यन्तं शीता या रामा तया हृतं वलात्कारेण रिस्तिमुत्तरीयं यस्येत्यर्थः पुनरागनये

ब्रनुरक्तरामया पुनरागतये स्थापितोत्तरायस्य ॥

अप्येकवाससस्तव सर्वयुवभ्योऽधिका सोमा ॥४८॥

पुनरागमनार्थिमत्यर्थस्तथाच का छज्ञो महद्वाग्यमितिभावः ॥४८॥ श्रद्धः आणित्येको मृत इतरो मे विधुन्तुद्रस्येव ॥ सुभयेव प्रियया पथि सङ्गत्यालिङ्गितार्द्धं स्य ॥४६॥ कश्चित्सखायं बहति अर्द्धदित पथि मार्गे विषया तथा नायिकया संगतिः संनर्गस्तया हेतुभूतया आछिङ्गितः अर्थः विषयभागः शरीरेकदेशो यस्य तस्पेत्यर्थः

सती समीकीना तथागनतव्यं यथा प्रियाङ्गस्पर्शः स्यादिति दर्शनमात्रेण चिचार्यः गतिर्थस्या इत्युपसर्नेण समामेत्रियात्रिरोपणं वा एकार्छः विपममागः स्वन्पः प्राणिति जीवति इत्तरभागः स्पर्शशून्यः मृतः तथाच यत्र स्पर्शतः तत्रैव रोमाञ्चस्य

न्दा दिर्नान्यत्रातोज्ञायत इत्यर्थः कयाकस्येवसुध्यया अमृतन गलपर्थान्तगतेन विधुन्तुदस्य राह्योरिवे त्यर्थः यद्यपि राहुकेनूहावपि जीवतस्तथःपि शिरोमागो

विधुन्तुदस्य राह्यारच त्यथः यद्याप राहुकतूड्याण जावतस्तयाप राश्यामाना जीवति कवन्त्रो सृत स्तद्दृत्थिनिकरणाः केतव इतिवेदै अतत्त्व केतुम्य इति वाक्यं त्राधुपु स्यद्धार्द्धं समेंऽशके, सं हिकयो त्रिधुन्तुद इत्यमर ४६॥ अवधीरितोऽपि निद्रामिषेण माहात्म्यससृ ग्राया प्रियया ॥ अववोधितोऽस्मि चपलो वाष्यस्तिमितेन तल्पेन ॥५०॥

मम रेयसी कोमलहृद्या सापराघेऽपि मिय कोपं न करोतीत्याह अवधी-रितोऽपीति निद्राच्छलेन कोपग्लानया वेयस्या अवहेलितोऽप्यहं भीतं झात्वा परि-त्यक्तकोपया अश्रुजलाह्र्ण शयनीयेन चपलस्सल्नववोधितश्च्युननिद्रोस्मी-त्यर्थः तथाच सापराघे मिय स्त्रीस्वमावान्मानं कृतवती भीतं निश्चलं झात्वा मत्कृतेभीनोयमिति किमर्थं मतो मानं तत्याजतस्मातकोमलहृद्या मध्यनुरकास देयसीतिभावः ॥५०॥

अयि शब्दमात्रसाम्यादास्त्रादितशर्करस्य तव पथिक ॥

स्वरूपो रसनोच्छे दः पुरतो जनहास्यता महती ॥५१
एकस्मित्रगरे काचित्रायिका सकलगुणोपेता बहुवैदाध्या बहुव्यसाध्या
सुत्रसिद्धाऽसीत् तक्राभ्न्यपरा च स्वष्टु मण्ययोग्या कुरूपा जरतीचासीत् तत्र प्रथम

नाधिकाभूमेण जरती मुपगम्य दशैनमात्रेण जातवैराग्योऽपि बहुधाश्रुता किमियमेच नायिका स एव श्राम इत्यान्तरो गुणः स्थादित्याशङ्कपीपयोगारम्भे सति शब्या धुपक्रमादग्छानमनाः प्रपष्ठाव्य चिक्ठतः तं जरतीगृहाज्ञिस्सरन्तमनि-

सुन्दरंदृष्ट्वा स्ववुद्ध्या सर्वमाकलच्य कश्चिद्विद्ग्धः अन्योक्त्या आह अयीति पथिक अनेनातत्त्वज्ञत्वंव्यज्यते तवान्यस्य नैवं भूम इति भावः शब्दमात्र साञ्चात् वाच-कशब्दमात्रैक्यादित्यर्थः शर्कराशब्दवाच्यत्वं यथा गुडविकारे तथा प्रस्तरशकलेऽपि

वर्त्तते शर्करा मिष्टा भोक्तव्येतिजानासि का सा सर्करेतिन जानासि अतः शर्कः राशव्यवाच्या प्रस्तरविशेषरूप। शर्करा स्वादिता त्वयेत्यक् मात्रपदेन रसस्य व्यावृत्तिः रसनाछेदः स्वल्यः स्वल्यदुः खजनकः प्रस्तरशक्तेन जिह्नाकर्त्तनरूपं दुःखं सद्यमित्यर्थः यतः पुरतः अबे प्रतिनगरं जनहास्यता महती भविष्यतीः यर्थः

अकः शीव्रं प्रपलाय्य गच्छेति भावः नायिकापश्चेऽपिलापने आस्वादितां उपभुक्ताः शर्क्षरातुल्या नीरसा दुःस्वमात्रप्रदा येन तस्येत्यर्थः रस्यतेऽनेनेति व्युत्पत्या रसनं गनः तस्यासमन्ताच्छेदः मनोभङ्ग इत्यर्थः संमाननाम्नोर्दातुकद्वर्थयोर्भूषा-ल्योर्म्भ्ये नामभूमेण कद्व्यंसेवकं लामामाविक्ननं प्रति कश्चिद्वद्तीत्यन्ये॥५१॥

श्रभिनवयौवनदुर्ज्जयविपचजनहन्यमानमानापि ॥ सूनोः पितृत्रियत्वाद्विभत्तिं सुभगा मदं रहिणी ५२। ५४ माध्यो सप्तशता जानपुत्रां गलितयौचनामप्रसृतसपत्नीदुःखिनां सखी समाधत्ते अभिनवेति

जेतुमशक्तो यो विपक्षो जनः सपत्नीरूपः शत्रुः धनपतिहरणकर्त्तात्वासंन-हन्यमानः नाशितः गर्वो यस्या सापीत्यर्थः नाशितमानस्य कथं मद् इति विरोधे ऽपिः सर्वा सम्पत्ति मंदी-वैवेति करोतु निषुत्रा सपत्नीगर्वं का हानिस्त्यः-शया यथेयं सुमगा मदं बहति एत्रमेव सपुत्रा त्वं किं सपत्नीशोकेन

मृहिणी प्रथयस्त्री सुनगा मद्पिच मद्महंसुनगैतिमदं वा वहतिस्तोः पुत्रस्य चितुः ज्ञियत्वादित्यर्थः किभूना मृहिणी अभिनवेनाचिग्प्राप्तेन यौवनेन दुर्भयो

द्ध जितासीत्युपदेशः ॥५२॥ अपमानितमित्र सम्प्रति गुरुणा प्रीष्प्रेण दुर्वजं शैत्यम् ॥

स्नानोत्सुकतरुग्।स्तनकलश्निवद्धं पया विश्वति ॥५३॥ बलवता शत्रुणा जितेन परस्थानस्थितेनान्यस्थलं हिल्वा स्वपूलस्थलं गत्बैत

बलवता शतुणा जितन परस्थानास्थतनान्यस्थल हिन्दा समूलस्थल गत्यन मरणमण्यङ्गीकार्य्यमिति कश्चिद्रन्योक्तया कश्चिदाह आमानितमिति शे यं-शीतलता सम्प्रति तत्क्षणं पयो जलं विशति दुर्वलं कृत्रां शतुपावल्यादिनि-भावः स्वानोन्सका या तरुणी स्वती तस्याः स्वतकल्यो कञ्चारे विवद

भावः स्नानोत्सुका या तरुणी युवती तस्याः स्तनकल्हो कुच्छटे निवद् सम्बद्धं कुचकल्हां गले वध्वा मरणाय जलं विशतीति भावः किंभूनं गुरुणा प्रचुरेण श्रीष्मेणातपेन शत्रुणापमानितमिवेत्यर्थः अन्योऽपि केनाप्यवमा-

नितः गळे घं यध्या जलं प्रविशातीतिलोकिकन्तथाच जड्स्य शैत्यस्याप्येचं तय संचेतनस्य किं वकस्यमितिमावः संपत्तीच विश्वतीच म्लम्बनस्यन्धि-त्यागो न कर्त्तव्यह्त्याह यथा शैत्यं मरणञ्जतेनापि जलं विश्वतीति वा ॥५३॥

अलसयति गात्रमधिलं क्लोशं मोचयति लोचनं हरति॥ स्वाप इव अमान्मम मोक्तुं न ददाति शयनीयम्॥४४॥

गुरजनोत्थानात्वागेत्र त्वया पतिगृहात्कृतो नागम्यते इति वादिनीं सखी नायिकाह अळसयतीति स मत्रेयान् नतु पतिः तेन तदाजामात्रकारिण्यह-

मिति सृज्यते खाप ६व शयनीयं शव्यां मोक्तुं त्यक्तुं न ददातीत्ययः समानन्यापारशास्त्रित्येनोपमांपूरयति सकस्यं शरीरमस्सयति परिपूर्णोनवरतसुर्नन निश्चस्डरोतीत्यर्थः पक्षे जम्मादिना उत्थानासमर्थाङरोतीत्यर्थः क्रोशं मन्न-

निश्चलङ्करोतीत्यर्थः पश्चे जुम्मादिना उत्थानासमर्थाङ्करोतीत्यर्थः ह्रोशं मनन-सन्तापमिक्लं मोचयित नाशयित पक्षे गृहकृत्यश्रमजनितं दुःखं मोचयतीत्यर्थः लोचनं हरित स्वमात्रदर्शनोन्सुकं करोति पक्षे निमीलयतीत्यर्थस्तथाच मया वि

रुाचन इरात स्वमात्रदशनान्सुक कराति पक्ष निमारुयतात्यः कर्त्तन्यमः । येतिभाव ॥ १४ साय्या सप्तशती

घौताघरनः वं वपुरस्त्रमनङ्गस्य तव निश्तिम् ॥५५॥

नायको नायिकां वदति असेति अंसदेशे ऽवलंबनशीला जलच्यवनार्थं

तरुणेषु कापद्यशून्येषु हृदयमविनिहितमिव श्रीतमिवोपदर्शयन्ति ज्ञापयन्ति ज्ञातिस्यशाबादित्यर्थः केपु किमिव दर्पणमण्डलेषु मुखमिव यथा दर्पणे

असम्बद्धमेव तरवतो मुखं सम्बद्धमिव भवति तद्वदित्यर्थः तथाच खच्छना-दोषेणायं भ्रमो भवति तेन स्वच्छेन दूरत एवं स्थेयमन्यथा खेद एव

अतिलज्जया त्वयैव प्रकटः प्रेयानकारि निसृतोऽपि ॥

प्रायस: मम प्रेय खले कथयति कथमन्यथा प्रसिद्धं यातमिति वादिनीं

नायिकां सख्याह अतीति प्रेयानत्यर्थं त्वयि प्रीतः सनायकः निभृतोऽपि अतिश्रीरत्वेन गोपनशोलोऽति गुप्तोपीत्यर्थः त्वयैव नत्वन्येन प्रकटः प्रसिद्धः

अस्पा अह प्रेयानिति जनेषु विदित इत्यर्घ अकारि कृत त्वया निभृतया

प्रासादमौलिरुपरि प्रसरन्त्या वैजयन्त्येव ॥५७॥

भावः ॥५५॥

स्यादिति भावः ॥५६॥

अंसावलं विकरधृतकचिमदमभिषेकधवलनखरेखम् ॥

कराभ्यां धृताः कचाःशिरोरुहा यस्मिन तद्वपुरित्यर्थः इद्ंपुरःस्थितम् पक्षे अंसावलम्बिनौ यो करौ ताम्यां धृतः कचो यस्मात्तदनङ्गस्यास्त्रम्

तथैवं नायिकाकचधारणादितिभावः अभिषेकेण स्नानेन धवलाः लौहित्यहान्या

नखरेखा नखक्षतरेखायस्मिन्तदित्यर्थः धौतं जलक्षालितप्रधरनयनं यस्मिन् पक्षे धौते चुम्वनच्युते ताम्बूलरागकजले यस्मात्अनङ्गशस्त्रकृतसुरते चुम्बने नाधर-

नैत्ररागकज्ञलच्यवनादितिभावः वपुः शरीरमनङ्गस्य कन्दर्गस्यास्त्रपित्यर्थः अस्त्रं निशितमधुनैवशोणितमित्यर्थः अनङ्गपदेन प्रहारकर्त्तुरदृश्यत्वेन प्रतीकारा-नहरवं निशितपदेनासहिष्णुत्वं व्यज्यते तथाच स्नानोत्थितमिदं चपुरतीच

सुन्दरं दृष्ट्वा मम समयापेक्षा नास्तीत्यनवसर एव सुरतमवश्यंदेहीति श्रविनिहितं विनिहितमित्र युत्रसु खच्छेषु वारवामदृशः ॥ उपदर्शयन्ति हृद्यं दर्प्पण्विम्वेषु वदनिमव ॥५६॥

वेश्याया द्रव्यापेक्षेव नतु वास्तविक प्रेमातो वेश्याप्रेमकर्ता वश्चित एव स्यादिति कश्चित् कञ्चिद्पदिशति अविनिहितमिति वारवामदृशःवैश्यायुवसु

लजाया लजाधिक्ये नेत्यर्थः तथा स्त्रासिनीयं कथप्रस्य सामाजिकस्यात्यन्तं लजां करोतीति विचार्येव सर्वेर्जातिनितिन नायकदोपः किंतुत्रवैवेति भावः प्रासाद्हा धवलगृहस्य मोलिः उपरिभागः यथा स्थिरोऽपि सर्वसाधारणोऽपि उपरि प्रसरन्त्या बैजयन्त्या पताकया प्रकटः अनुकप्रासादमीलिः सएय यत्रेयं वैजयन्तीति ज्ञानविषयः कियते तथेति भावः उभयोर्वाचनिकशिष्टाचारेसद्गगं चिनैव प्रसिद्धियांता तब्रत्तं सखी नायिकामाह चिनैव प्रेम मम प्रेयानयपिति श्रतिलज्ज्या वारंवारसहावस्थानेन त्वयैव व्यक्तः कृतः तथाच प्रसिद्धि गात्रज्ययो गल्तयामौलिः प्रसिद्धं विहायनान्योपयोग इति भावः ॥५७॥ अन्योन्ययथनायुणयोगादुगावः पदार्<u>ष</u>णेर्वेद्दुभिः ॥ खलमपि तुदन्ति मेढ़ीभूतं मध्यस्थमालम्ब्य ॥५८॥ कश्चिद्तिचिद्वान् केनचित् मुखरेण पण्डितंमन्यमानेन मूर्वसभायां जित इति अति-खिन्नो जातस्तं प्रति विद्याशूल्येन मुखरेण विवादः समीचोनमध्यस्यं विना न कर्त्तव्यः मध्यस्थे समीचीने सति तेनैव तन्मूर्वत्वं वक्तव्यमित्याह अन्योन्येति गावः सरस्वत्यः वचनन्यापारा वा पक्षे वृषभा खलमपि मुखरमपि पण्डितम्म-न्यमपि इत्यर्थः पक्षे धान्यादिमर्दनस्थानमपि अपिना मुखदुवं धान्यं वेति का कथेति सुच्यते तुद्दन्ति च्यथयन्ति मूर्खत्वेनैव प्रथयन्तीति यावत् पश्चे खण्डयन्ती त्यर्थ: किं कृत्या मेढीभूतं दृढं पक्षपातशून्यं पक्षे मेढीभूतं कले दारुभूतं मध्य स्धं विवादनिर्णायकं पक्षे खलमध्यस्थितमालस्य प्राप्येत्यर्थः अन्योन्यं परमा रं यद्वप्रधनं पूर्वाविरोधेनापिरत्र कथनं तदेव गुणस्तद्योगात् तत्संबन्धात् गावस्त् वन्तीत्यन्वयः पक्षे अन्योन्यं या प्रथना तदर्थी गुणो रज्जू स्तद्योगादित्यर्थः कैस्तु-दन्नीन्याह पदार्ष्पणैः सुवन्ततिङन्तपददानैः पक्षे चरणचाळनैरित्यर्थः बहुधिः वहुर्यै: पक्षे गुरुतरैरित्यर्थः गौर्वाण्याञ्च गव्यपीति कोपः पु'सि मेहि:खले दारु यस्तं यत्य शुबन्धने इत्यमरः मेधन्ते संबध्यन्ते पशबोऽत्रे तिइप्रत्ययः ॥५८॥ अर्थप्रहर्गेर्न तथा व्यथयन्ति कटुकूजितेर्यथा पिशुनः॥ रुधिरादानादधिकं दुनोति कर्णे कणन्मश्कः ॥५६॥ दुर्ज्ञ नवाक्यमितदुःसहमित्याह कश्चित् अर्थे ति पिश्नः खळ धनप्रहणैः निरर्थक धनप्रचीति के प्रकारण न व्ययर्थितन पीडां करोतीत्यर्थ यया कर्कुजिते ाब्दिन कुजितपदेन ८ र व्यर्थकोडाहरैरित्यर्थ यहा

आय्या समगती ।

ऽतिलज्जया कार्य्यान्तरं विनैवोश्वस्थले स्थित्वा बहुवा तं पश्यतया यद्वाति-

Le E

कटुकूजितेः अमु बञ्चितं इत्वा मया गृहीतिमिति कथनै रिस्पर्धः रितकूजिति। त्यादौ कुजितशब्दस्यशब्दमात्रवाचकत्वात् अननुग्रहेणिति पाठे विरोधेनेत्यर्भः द्वाधान्तमाह मशकः कर्णमूळे कणन् शब्दं कुर्यन् रुविरणानादण्यधिकं दुनीति

दुःखयतीत्यर्थः ॥५६॥ अस्रे लिघमा पश्चान्महतोपि पिधीयते नहि महिम्ना॥

्वामन इति त्रिविक्रममभिद्धति दशावतारितदः ॥६०॥

अपरिचितदेशे प्रधमगमने तथा कर्त्तव्यं यथा प्रधमत एवँ प्रतिष्टा भवति प्रथमाऽ-प्रतिष्टा पश्चादतिप्रतिष्टायाप्रपि न गच्छतीत्याह अग्रइति अग्रे प्रथमत इत्यर्थः छिमा अप्रतिष्ठा पक्षे हुस्वत्यं पश्चादनन्तरम् महतापि सर्वोत्कृष्टेनापि महिस्ना

प्रतिष्ठावरवेन पक्षे परममहतापरिमाणेन अपिना समानेन न्यूनेन वा का कथेति कथ्यते न पिश्रीयतेन दूरीकियते पक्षे नाच्छाद्यत इत्यर्थः दशावतारिवदः मत्स्यादिक क्ययत्तिवदः विविक्रमं त्रिधापादप्रक्षेपेण ,लोकत्रयलङ्गनकर्त्तारं वामनइति द्विपञ्चा-शदङ्गुलप्रमाणइति अभिद्धति कथयन्तीत्यर्थः दशवतारिवदः इत्यनेन विष्णो सक्लैम्बर्यवर्यः वहुत्वञ्च कथ्यते तथाच वामनपुरस्सरामरकथनं, नतु श्रथमं

भावः॥ ६०॥
. अङ्को स्तनन्धयस्तव चरणे परिचारिकाः त्रियः एष्टे ॥४०
आस्ति किमलव्धमधिकं यहिणि यदाशङ्कसे वालाम् ॥६९॥

त्रिविकमकथनं परिचयशालिनिरपि तत्त्वहाँ रैवमुच्यते का कथा अपरिचायकैशित

सपली शङ्कितां संख्याह अङ्कोइति गृहिणि गृहेश्वरि अधिकां किमलब्ध्य गातमस्तीत्यर्थः अपितु नास्तीतिभाषः यत् बालां पश्चाहियाहा माराङ्कले मदोयं प्रहीष्यतीत्यादिशङ्कागोचरं कुरुपे कुतो नालञ्चमस्तीत्याह अङ्को उत्सङ्गो स्तनस्ययः

अहाप्यतात्यात्राद्रश्चिताच्य कुर्वय कुर्वा मालञ्जमस्तात्याह मञ्जू उरसङ्ग स्थाप्ययः अति बृंतनयालकः तथाच रतापेझा नेदानीमिति भावः तव चरणे परिचारिका द स्यस्तय।चाश्रमीयपोष्यवर्गस्त्वद्धीन पत्रेति भावः प्रियस्त्वदेकचिनः रुष्ठरक्षक इत्यर्थस्तथाच सर्वं धनपरिचारपतिषुत्रगृहादिकं त्वद्धीनमेन सम्प्रति

रुष्ठरक्षक इत्यर्थोस्तथाच सर्वे धनपरिचारपतिषुत्रगृहादिकं त्वद्धीनमेन सम्प्रति सुरतापेक्षापि नास्त्येय बाळाशङ्का व्यर्था तया तव किर्माप कर्त्तुं न शक्य (इति भावः ॥६१॥

अधर उद्स्तः कूजितमामी जितमचि दो जितामौ जिः ॥ आसदितमिव ू शेंऽपि तम्णाभ्याम् ६२॥ सार्क्यो **स**प्तराता

क्योधिवासक्तिरसुवानेति सम्बाय मखा वदित अत्रर इति अन्यर्शेरिए

स्पर्शामावेऽपि अस्पर्शकालेऽपि रजाव्जीनकालऽपीत्यथ खुम्मसृष्व नकणाभ्या मास्वादितमिबानुभूनमिवेत्यर्थः शनुभवनकारमाह नायकेनाधर उदस्तरसुम्बन-कालिकक्रियाविद्येषेणअध्यै नीतः अथ नायिकया कुजितं पंड्राब्यक्षमः शाख्विद्येषः कृत इत्यर्थः अथ नायकेनाक्षि लोचनमामीलितं मुदिनं सुम्बा-विभीवादितिभाषः अथ वायिकया मौलिः शिरोमागः दोलितः परित्यकेति-

च्यातकिवाशालीहनः वर्षेत्त्रयाच स्पर्शामाचेऽपि नैतादृशी किया दृहस्तेहँ

विनेति भावः ॥६२॥

स्रतिरभसेन भुजोऽयं वृत्तिविवरेगाप्रवेशितः सदनम्॥
द्यितास्पश्रोंद्वस्तिता नागव्छति वर्सना नेन ॥१३॥
कथापि हास्थकरं वृत्तं कश्चिद्वदित, अतीति अयं प्रत्यक्षः भुजः अनेन
प्रातः कालपर्यन्तं वह एव तिष्ठतीति उपदासः अनिरभन्नेनातपुरकरण्या
वृत्तिविवरणभित्तिछिद्रेणानेन सङ्गीर्णत्वं पर्यत्यितुवसस्य वश्च न्यत्रभने
सनुनभित्रशञ्यास्थितस्वोगुंसपुर्वं विविवसभेषे नायिका परमाणे नत्यकः
प्रभिक्तः महता अमेण प्रवेशितः द्यातस्थर्शन स्ताविवेशे स्पर्शत जहनितः
प्रश्वति वृतिविवरेण वर्णता प्रातिण नाग्यते अस्तर्थे नायानिवर्थः
प्रकारकाय्यान् कर्णन स्थाति पेन पुण्डिनियि स्यादिति यावः अथवा
द्वति नायिका वदित भुजोऽयं जुजनत् सरयोऽयितस्यर्थः चातुप्रदेगहितःचादिः
निभावः भया अत्युत्करण्या वृत्तिविवरेणापुनेन केनिजन् मार्गण सन्नं
नायकप्रस्यं रतपृतं प्रवेशितः त्वह्वसणद्यातिहन्नेनेहलतिक्रतेन वर्णनेन

नागच्छति किन्तु नीयकागमगार्गेण निर्मच्छिति माञ्च तत्रैव परि रजनीति कितस्याचातुर्व्यं वक्तव्यं कदाजिन्य तिमिलनेशार्यो सविष्यतीति भाषः अथ

भुजः भोगकर्नुस्तवपत्युः चर्त्भना आगच्छति न तेन वृत्तिवरेपेनि योड्यं

अम्बरमध्यनिविप्टं तबेद्मनिचपलमलवुज्ञघननटम् ॥

चातक इय नदमभ्रं निरीन्धागों न तृष्यामि ॥६४॥

आह अस्वरेति अस्वरमा ये सुन्प्रयम्बपान्ये निविष् रुद्धमानदर्शन योग्यता व्यज्यते

काञ्चिकायिकामितस्तश्चलन्हीं सकामां दृष्या हर्वकनारीधतसङ्ख्यो नायक

विस्तरभिया पञ्चान्तरं न लिख्यते ॥६३॥

आय्या सप्तशती । पक्षे आकारी लग्न तवेदं प्रत्यक्षमतिवपल कामा 🧠 🧸 पक्षे अत्पर चपला सीदामिनी यत्र सदित्यर्थः अलघुमहदित्यर्थः पक्षे न वर्तते लघु यस्मा-दतिरुज्यित्यर्थः उड्डीयमानत्वादितिभावः नवमिनवं मेघं चातक इव पक्षिविशेष इय निरीक्षपाणः पश्यसद्दं न तृष्यामि नायिकान्तर संभोगपरित्यागवर्त तिकिंकरोमीतिभावः॥ ६४॥ ञ्चलमन्धकारिने न्धुरभाराकान्तावनीभराकान्तः ॥ उन्नतपूर्वाद्रिमुखः कूर्मः सन्व्यासमुद्रमति ॥६५॥ श्रापनं विद्वः सिवा ससी नायिकां वदित अलमिति अन्यकाररूपगणभराकान्त

सरतास सयोगीयकयोरत्यन्तनिवि इतलस्योरुपपतिविसर्जनार्थं प्रातःकाल-

या अवती पृथिकी तस्या भारेण हान्तः विडित उन्नतं पूर्वादिरुपमुद्याचल-लक्षं सुखं येन स पृथ्वीतलस्थितः क्रुमें: प्रातःसन्याह्यमर्खं रुधिरमलमुद्धवितः अन्याऽपि भाराकान्तोऽतिपीडितः सुखोत्थापनं कृत्वा क्विरं वप्रति इति छौकिकं यद्वा प्रातःकालगोपनार्थं पुनस्सुरतार्थिनी नायिका नायकपाह नावं

सन्ध्याकालः किन्तु कुर्यतुव्वचित्रसिति सावः ॥६५॥ अन्तर्भतो निवसति जड़े जड़ः शिशिरसहसि हरिए। इव ॥

अजड़े शशीव तपने सतु प्रविष्टोऽपि निःसरित ॥६६॥ समानशीलयोरेव मैत्री चिरस्यायिनी असमानशीलयोह वाजातापि त

चिरस्थायिनीत्याह कश्चित् अन्तरिति जडे मूर्खे जड़ः मूर्खः जड़ः रसः जलरूप

इत्यर्थः शिशिरमहस्ति शीतस्वरुपतेजस्ति चन्द्रे हरिण इव पशुविशेपहवेत्यर्थः अन्तर्भृतः एकव्यापारः पक्षे भिन्नत्वेनाञ्चातस्त्रधाच चन्द्रहरिणयोक्सयोरेव पशुत्वमतपव संख्यं तयोरिति भावः अजडे परिडते स जड़ः प्रविष्टोपि सम्पादितमैन्योऽपि निःसरति विभिन्नव्योपारो भवतीत्यर्थः पक्षे जलमिन्ने स

जड: जडहपं शरीरादिसंलग्नं निस्सरति जलमित्यर्थः करिमन् क इव तपने स्टर्पे शशीव यथा कुहूं स्ट्यंमएडले चन्द्रः प्रविशति पुनत्तत्र खातुं न शक्तोति निस्तरत्येवेति भावः कुहुः सूर्य्यन्दुसङ्गम इत्यमरः ॥६६॥

अगणितजनापवादा त्वत्पाणिस्पश्हषतस्त्रेयम्।। श्रायास्यतो वराकी ज्वरस्य तल्पं प्रकल्पयति ॥६ ॥। हमपि माडीपरिक्षां जानामीत्युरका ज्यरिताया । सन्यासम्बद्धाः

क याश्चिद्वस्तराश हत्यान् कश्चिन्नायक त नायक तनैवन्नकारण तत्र पुनद्द र्शन हस्तरग्रश्च नायिकाभित्रत इति दृत्याह अगणितेति इय मम सम्मी माणित

शेन हस्तराश्च्य नायकामित्रत शेत दृत्याह अगाणतात इय मम सन्दा नाणन श्रुतोऽभि अश्रुतः हतः जनानामपवादो निन्दावाक्य यया सत्ययः त्वदीया य हस्तरपर्शरतेन य शानन्दस्तेन चच्चलेत्यर्थस्तथाच स्पर्शार्थमपि जनापवादमङ्गा-

करोति संगमे कि कि न करिण्यान इति भावः वराकी पगर्धानत्वाभावेऽपि तथादर्शनेन खिलोत्यर्थः अनेना नुप्राह्यत्वं व्यज्यते आयास्यतः नत्वागतस्य

इंग्ररूप तर्वं श्रष्ट्यां प्रकल्पयति आगते उचरे नाड़ीदर्शनप्रयोजनाभावादिनि भावस्तपाच मम् साक्षी त्वय्यासका सर्वात्मनैति वाक्पार्थः ॥१७॥ अप्योकवंशजन्पोः पश्यत पूर्णस्तुच्छताभाजोः॥

ज्याकामु कथोः कश्चिद्रगुग्भूतः कश्चिद्पि भर्ता॥६८॥

निर्धनस्या समानगोलस्य सरवमपि दुर्ल्भमित्याह अप्येकेति एकः वंशा वेणुः पक्षे कुलं तस्मिन् जनुर्द्धनम् ययोस्तयोऽर्याधनुषोः गुणः वंशत्वक् कार्म्यु-

कं वंशधनुस्तयोरित्यर्थः ज्याशब्दस्याद्याच्यास्यत्यत्वात् श्त्रीरुपत्वाद्वापूर्वनिषातो नतु प्राधान्यात् कारम् कस्यैव प्रधानत्वात् अतपव तुच्छत्वभाक्ज्या पूर्णत्वभाक्-

प्राधान्यात् कार्म्मुकस्यैव प्रधानत्वात् अतएव तुन्छत्वभाक्त्या पूर्णत्वभाक् कार्म्मुकं पक्षे तुन्छत्वं दारिद्वयं पूर्णत्वं धनसम्पत्तिः हे जना यूयं पश्यत ज्याकार्मुकयोग्मध्ये कश्चितपदार्थः ज्याह्यः गुणभूतस्तन्त्रीस्थानापन्नः पक्षे

अप्रधानीभूतः समृद्धज्ञात्यन्तराधीन इत्यर्थः कश्चिद्वि कार्मुकस्यः असां धारणकर्ता पक्षे पोषकस्तयाचेकवंशज्योस्यदोषगुणयोरि दारिद्वयसमृद्धिः योगेन व्याप्यव्यापकभाव इति तस्माद्धनमवश्यमुपार्ज्जनीयमिश्याकगुडलार्थः

यहा समृद्धानेकाश्रमस्थानसमभोगिनोऽन्योऽन्यं प्राधान्यमिच्छतः स्राश्चमविद्धाः वकान् हृष्ट्वा कश्चित्सञ्जन उपदिशति हेसमभोगिनः जनाः पश्यत ज्याः कान्युं कयोरचेतनयोरिय गुणप्रधानभावः यथा तथा भवतां समानानांमिय एकस्य प्राधान्येऽन्येयां तद्वघाण्यतयावस्थाने सकलाभिमतसिद्धिरन्थथा सर्वन्व-

एकस्य प्राधान्यऽन्येषां तद्व्याप्यतयावस्थाने सक्तामिमतसिद्धिरन्थथा सवेन्व-नाशः उपहासश्च लोके भविष्यतीति भावः प्राधान्यमिच्छतीस्सप्तर्नार्द्ध प्र्या वद्तीत्यिष कश्चित् ॥६८॥ अभिनवकेलिङ्कान्ता कलयति वाला श्रमेग् घम्मीम्भः॥

ज्यामर्प्ययतुं निमता कुसुमारत्रधनुर्जतेवः वधः ॥६६॥ काञ्चित्राप्तयोवनामप्यनम्यस्तसुरतां कृतश्चिदांगत्यः पतिकृतप्रथमरितपीडित

काञ्चित्यासयश्चिनामध्यनम्यस्तसुरतां कुतिश्चिद्रांगत्यः पतिकृतप्रथमरिनपीडित सत्ती मात्वा रनान्ते नायममाहः अभितत्ति तात्रा मुख्या प्रायोगम धर्म जलिवादुं फलयति उत्पादयति दर्शयति वा केन क्रुरोन श्रमेण नतु सविका-रितया तथाच वर्षजलं हुन्य्वा सात्विकजिकारभ्रमेण पुनस्सम्पृति सुरतं न

कर्त्तर्वं त्वयेति भावः एतद्र्धमेव क्वान्तेत्युत्तका पुनः क्वेशेनेत्युक्तम् अतो

न पौनरुक्तयं हु रोन हु।न्ता हु।न्तवदना विवर्णवदनैतिया योज्यं कचित्कमेणे तिपाठः तत्र ऋमेण सुरतान्तक्रमेण तथाचपुर्वं न जातमुत्तरत्र जातं धर्मतेनेदं

नायते विकारकृतं नभवति किन्तु ऋ।न्तिकृतमेवेतिभावः किंभूता अभिनयः प्राथमिको यः देलिस्तेन ह्यान्ता विवर्णेतियावत् नवरितप्रीततया विलक्षण-

सौन्दर्भवतीत्यर्थः केव कुखुशास्त्रस्य कन्दर्पस्य धनुर्रंता पुग्पनिर्धितचापलता कुसुनाह्यत्वकथनं पौष्पधनुस्सम्पादनार्थमेव यथा पुष्परसं कलयतीत्यर्थः किंभृता चापलना ज्यां गुणमर्पयितुं प्रथमतो दातुं नामिता नवीकृता तथाचायश्य-भेव ह्यान्तेयं क्रमेणाधिक्यविधानं कर्त्तव्यं त्वयैतिमावः प्रौहाभिप्रायेण क्थन कल्पनंत मनोरममभिनवक्कान्तक्के होनेत्यादेश्नौचित्यापत्तेः ॥६६॥

अविरतपतिताश्रु वपुः पार्दुस्निग्धं तवोपनीतमिदम्॥ शतधौतमाज्यमिव मे स्मरशरदाह्व्यथां हरति ॥७०॥

कश्चिचिगाई शान्तरोदागत्य विरहिषकां नायिकां वदति अविरतेति तव वपुः शरीरं में मम समरशरस्यदाहव्यथां मदनवाणैपीड़ां व्वद्वियोगसमयजां हरति दूरीकरोति विःभूनं वपुः अविरतमनवरतं पतितमश्रु नयनवारि यत्र

पाण्ड्सपटवं स्वभावात् स्निग्धं मम स्नेहाश्चितमित्यर्थः पक्षे स्नेहो गुण-विशेषः तच्छालीत्यर्थः तव विरहिण्याः उपनीतं समीपवर्त्ति पक्षे चिकित्स कानीतं शतघौतं चारम्यारं प्रक्षािळतं पक्षे शतसङ्ख्यकप्रमु वितजलक्षािळत

तदित्यर्थः पक्षे अश्रुतुल्यं जलमचिरतपतितं यसमादित्यर्थः पाण्डु विरहात् पक्षे

मितिवैद्यकसमाचारः आज्यिमव वृतमिवेत्यर्थः तथाच यथा शतघौतमाज्यं जीर्णज्यरस्य नाशकं तथा तवोपनीतिमदं वपुः कन्दर्पदाहं नकेवलंसुरतेनैवहरति किन्तु सम विरहेऽस्या इयमवस्थातो मय्येवानन्यभावेनानुरक्ते यमिति ज्ञानेन

सर्वानुतापान् विनाश्याङ्गस्परीमात्रे णेतिमावः ॥७०॥ **अन्तर्निप**नितगुञ्जागुण्यमणीयश्रकास्तिकेदारः

आज्या सप्तश्वतः । अभ्यन्तरेनियतितगुञ्जासमुहेनसुन्दरः शस्यदेशः शोभते कश्वविदीर्णहृदयद्वकेन निजायागोपीरक्षणकर्त्रीतस्यायोविनयन्त्रयः शोलनाशः भौपपत्यमितियाक्ष तज्ञानितदु:खेनेत्यर्थः अन्यस्यापिरक्षकदुःखे च्टितं द्रृष्ट्वाहृद्यंथिदी र्णंभवत्यंय तथ चाचे उनस्यावीयमवस्थामया किंकर्त्तव्यमितिसायः ॥७१॥ अधुना इतनिद्मिद्मिति स्दर्ता प्रतिवेशिनेह्महमियम् ॥ रोषमिपद्वितलङ्जा एहिए। दर्शयति पतिपुरतः ॥७२॥ साहसिकाः ख्रियः सर्वया छज्ञाभयादिकं तासां काल्पनिकमेव तस्माश द्रमुकुलमेवकर्त्तं ज्यमथना परित्याज्या एव सज्जनैस्तद्रक्षाऽशक्षे वेत्याह किन्न अमुनेति इयं पतिसमक्षं प्रतिवेशिवेशिने अङ्गमङ्गं गोण्यमपिसर्वाङ्गमित्यर्थः दर्शयति गृहिणी शृहभावशालिग्यपि ध्दमिद्ममुना पत्या हतं ताडितमनेन प्रकारिण रुद्दीत्वर्यः रोवळाठेन द्विता नाशिता लक्ना यया घस्तुन. गतळ उजेत्यर्थः तथाच प्रतिवेश्य तुरका त्विमिति ताङिता यद्ये वं तर्हि तथा-ध्यक्ष एव मया नक्षया प्रतिवेशिनिकटे खित्वा तय परित्यानं प्रथिबेशिसंप्रद्व करोमीति निगद्य कृतवर्ताति भावः ॥७२॥ इति महोपाध्योयश्रीस्वळिवरचिते रसप्रदीपे गोवर्धनाचार्य्यकृतसस्राती-व्याख्यानरूपे अकारत्रज्ञा समाप्ता ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ **ञ्चान्तरमपि बहिरिवहिब्यञ्जयितुं रसमशे** गतः सततम् ॥ असती सत्कविसुक्तिः काचघटी च त्रयं वेद ॥७३॥ धीरा नायिका ट्वं मयि स्नेहप्रकाशक्षकरोषीति नायकेनाका आहु आन्तर-मिति आन्तरमपि अन्तर्निलीनमपि अनेन खन्यापारं विना अस्यावेद्यत्वं सुरुपते वहिरिचवहिर्मवन्तमिव, हि,: निश्चवेनाशैषतः सर्वतः रसं शृङ्गारं शृङ्गारादि नवरसं शृङ्गारादिकमित्यर्थः असती पुंधली समीचीनकवेः माध्यं काचकलसीचैतत्त्रयमन्तर्गतरंसं बहिर्भवन्तमिव प्रकाशयितुं वेद जानातीति अहं नासती नवा सत्कविता नवा काचघटीखरुपातोनुरागो न वंहिर्मेवतीति कृत्वै व स्नेहहीनेति ज्ञायते इति नायिकाशयः यद्वा स्वकीयानुरागो मृमिसम-पंतप्रचुख्यमिय सुसदोऽपि न सर्वदा सुसकारी नवा सार्वज्ञमी नपुणकारी असत्यनुराग एव हि तथेति कञ्चिष् कथिदिरो पक्ति असती मान्तरं मन अशेपन [°] १२ङ्गारमिष शन्द् **एसाये**

बहिरीं वहि स्थितानि विकाराधायकराहुमूलनाभिप्रदेशादीनि च एतत्त्रय व्यथितु सर्वदा जानात्येवेत्यर्थ सत्कविस्तिरिष आन्तर ग्राच्य यहि शब्दालङ्कार रसंनवरसञ्चेतत् त्रितयं व्यअधितुं बेदेत्यर्थः काच्छदीचान्तरमभ्य-नतरपाचितं बहिःप्रतिबिन्वितं रसंसुराविद्रव्यद्रव्यञ्चेतत् त्रितयं व्यअधितुं बेदेत्यर्थः तथासकीया नैकमपि सम्यक् जानाति परकीया त्रितयमपि इति परकीया-चुराग एव श्रीयानित्याशयः यहा केनापि हारेण स्वत्यसन्तरगो।ऽस्या न

शायतेऽतः पति वे पिणी मद्धीनाऽवश्यमियं मविष्यतीति वादिनं नायकं प्रति पतिवतेयं सलज्ञाऽसतीस्वभाववि वे पिणी त्वन्तु स्वभावं न जानासि कथमपीयं नाधीना भविष्यतीत्याह ॥७३॥
आलोक एव विमुखी कचिद्रिप दिवसे न दिख्णा भविस् ॥
छायेव तद्रि तापं त्वमेव मे हरसि सानवित ॥७४॥
कोपनां प्रति नायको दैन्यमाह आलोकइति आलोके धवलोकते एव

चिमुकी पराङ्मुकी पवशन्देन किमुत जुम्बनालिङ्गनादावित्यर्थः पक्षे तेजिस विमुकी विरुद्धिरुगामिनी परेत्यर्थः कविद्पि किमिश्विद्दिने दक्षिणा अनुकूला न भवसीत्यर्थः पक्षे दिवने दिने कविद्पि कुत्रापि दक्षिणा दक्षिणदिगाणिनी नित्यर्थः सूर्यव्छायायास्तुदक्षिणां दिशं विद्याय सर्वत्रगमनादितिभावः इति यद्यपि तथापि तापं कामवाणपीडां विमुकी द्वष्टापि रहसि मे पक्षे सन्तापं छायेव सूर्य्य छायेव मानवति वएडीतिवक्तव्ये भीत्या मानवतितिकथनं तथा- चानन्यशरणोऽहमवश्यमतुमाहा इति भावः ॥७४॥

ग्राज्ञा काकुर्याञ्चाचोपो हसितञ्च शुष्करुदितञ्च ॥ इति निधुवनपारिडत्यं ध्यादँस्तरया न तृष्यामि ॥७५॥

प्रोपितः कश्चित्सखायं प्रति वद्ति श्राञ्चेति श्राञ्चा मम व्याण्योऽसीति सूचकं वचनं प्रथमं मथि चलात्कारालिङ्गनकारिणि सति पुनः काकुरेतादृशं वचनं मया कदापि न वक्तव्यमित दीनं चचनमित्यर्थः श्वीरत्वमवलित्विते मथि

याञ्चा क्षमस्वेति याञ्चा इदं देहीतिका कोऽयमवसरः क्षमाया दानस्य वैति मयि वद्ति पुनराक्षेष इति पूर्वोक्तं कथमुक्तं त्वयेति वहिःकोषपूर्वकं वचन-

माय बद्दात पुनराक्षेष इति पूर्वाक कथमुक त्वयीत बोहःकापपूर्वक वचन-माक्षेपः उदामाने माय पुनः इसितमेतावदेवसामर्थ्य बहिःकापेनै बान्तर्गतं न बुद्धमिति भावः पुनरत्यन्तप्रौहिमालम्बिते मयि शुष्कमश्रुशून्यम् खरविशेषमा-

बुद्धामति भावः पुनरत्यन्तप्रीढ़िमालम्बिते मोय शुष्कमश्रुशून्यम् खरावशेषमाः त्रेण नतु पीहया रुद्धितम् त्वं समर्थोऽसि कहमसमर्था किं करामि यथदि

आब्दा सप्तराता च्छिसि तत्तत्कुर्विति विद्यप्रदर्शन न पूर्वोक्त निधुवने सुरते पाल्डित्य कामशास्त्राद्य्यिकसमीचीनाध्यापमत्व

ध्यायन् पूर्वानुभूतं चिन्तयन् विदेशस्थितत्वात् न तुष्पामि न तृतोसरामीत्यथः तथाच ध्यानसमयेऽपि न तृप्तिः सुरतसमयेऽतृप्तिरुचितैव तेन सर्वेषि काले।-

र तस्या नायिकाया इति

शापियप्यसि दिवतस्य मलके पदं दास्यसि त्वरां किं कुरुने, असमर्थे प्रियदर्शने मानिनि अताएव मुन्धे मृहे अङ्करःअङ्करोत्वरूपारमाः भावा यस्य तत्त्रीम हार्दंत कुर्व्वित्यर्थः तथाचाइ।कारी पियो जात इति बुद्धा मान-क्रियते विद्य्थया परन्तु सर्वमेतद् हुपू मस्त्रम् तद्मावे न किश्चिदिति सर्वातमना

नया दिशा सुखशालिना मम गतः सम्प्रतीयं वियोगावस्था दुई वादिति भायः । ७५।

श्रसमयमानिनि मुर्धे मा कुरु भनाङ्क रंप्रेम ॥७६॥

काचिन्मुग्धा तथाऽकरेत्तं हितैषिणी काचिद्नयाह आइतपयिष्यसीति दयितमा-

ब्राज्ञापियप्यसि पदं दास्यसि दियस्य शिरिश किं त्वरसे ॥

कयावि हुप्रया पितविद्वेषार्थं सम्पन् मानस्सदाकर्सन्य इतिशिक्षिता

मुम्प्रया पतिपूँम सम्पादनीय तत् पतिमनामिळविताखिळपदार्थं सः गद्नै । भवतीति भावः ॥७१॥ आसाच भङ्गमनया चूने विहिताभिरुचितकेलियणे ॥

निःसारयताचानिति कपटरुवोत्सारिताः सरूपः ॥७७॥ मदीयं सौभाग्यमसदृशीमति सखायं पृति कश्चित् चदति आसादां नि अनया मम प्रियम द्यूने चतुरपदीकी इनस्पे किमून, विहिनः सः अभिक्वितः

इच्छाविषयः विपरीतादिकयः केलिः सुरनं १णः पराजयद्ग्डा यत्र तस्मिन्न त्यर्थः पराजितेन जयशास्त्रिन इच्छावित्र्यं सुरतं तस्मी देपप्रिति स्पत्रस्था कृते चू ते इति भावः भङ्गं पराजयप्रनया पाप्येत्यर्थः आसार्येत्यनेन भङ्गोऽि। स्रो च्छय वैति ध्वन्यते । अक्षान्पाशकान् हे सस्यः नि:सारयत द्ीयुकत

नैते पराजयकारिणः कीड्नयोग्या इतिकपट्युरुषा काल्पनिकबाधिन सन्त्यः नतु पाशका उत्सारितो वहिःइता इत्यर्थः तथाच पराजये जाते पुगर्स क्रीडा कृता खस्य जये नायिकाभिष्रेतकेलिर्जं स्यात् इत्याशङ्कंया भङ्गमासाद्य सन्य-

उत्सारिताः सम्यादिनञ्ज विपरीतसुरतं ममामिलपितमिति तद्युरागो गाय

यथा तथा नान्यत्र कयोरिप नैताह् शीवान्या विदम्धा नायिकेति सक्तरूर मीयामीलिभृतियमहमपि महाशाग्यणा जानि तान अ

श्राटरणीयग्रणा सिव महता निहितासि तेन शिरिस त्वम् ॥ तव लाघवदोषोऽयं सौधपताकेव यचलिस ॥७=॥

काञ्चित्रिर्वज्ञत्वमात्रेणोदासीनकान्तां संख्युपिद्यति आद्रणीयिति आद्रणीयोः आद्भृताः गुणाः सौन्दर्याद्यो यस्याः सेत्यर्थः पक्षे आद्र्रणीयाः
पट्टिमिताः गुणा रज्ञयो यस्याः सेत्यर्थः महता सकलगुणयुतेन नायकेनेत्यर्थः
पक्षे मान्येन राजसद्दनस्य सकलमान्यत्वादितिभावः शिरिस निहिता सम्यक्
समाद्वत्य स्थापिता पक्षे उपिर भागे रोपिता हैसखि एवमसीत्यर्थः तव तवैव
लाववद्येपः केलिसङ्कोचताद्येपः दोपपदेनावश्यत्याज्यत्वं ध्वन्यते यत्राजसदनध्वजेव चलसि यथा अत्युचराजसदनपताका उच्च्यायित्वेन सर्वद्वश्या सस्येनापि वायुता यद्वच्छया स्पृष्टा धस्त्रास्पालनेन चपलेतिलोकीकीयते पवमेव
समीचीनापि त्वं पामरादिद्शनेनावृतस्थलस्यावस्त्रास्पालनं विद्यती लोकेन
चपलेति क्षायसेऽतः उदासीनस्तवपतिरिति त्यजैतत्सर्वमितिभावः ॥७८॥

आई मपि स्तनजवनान्निरस्य सुतनु त्वयैतदुन्मुक्तम् ॥ खस्थमवासुमिव त्वां तपनांशृनंशुकं पिवति ॥७६॥

यकदूती अन्योक्तवाहाई मिति एतत् जानुदेशे प्रत्यर्क्ष एक्षे तीरान्तरेषत्यक्षः अंशुकं वस्त्रं पक्षे तपःक्रशशरीरो नायकः वस्त्रतुख्यस्तपनस्य सूर्व्यस्यांशून्किर-णानिष अतिमहतं इत्यर्थः तपनपदेन दुःसहत्यं तपःसम्पादकत्यं परित्याग वियासेनोचितमित्यिवना स्च्यते, त्यया नायिकया उन्मुक्तमुन्मोचितं परित्यकः स्तनज्ञयनात् निरस्य दुरीकृत्यालिङ्गनसंभोगात् निरस्य पुनरनङ्गीकृत्य स्वस्थं

स्नानोत्तीर्णान्नाधिकां संबीपरिवृता मपेक्षितजयाद्यासकसरित्तीरान्तरस्थना-

जानुलग्नं निरवलम्बः त्वनायिकांष्राप्तमिवतथाचयथेदंवस्त्रं त्वयापरित्यक्तमपि जानुलग्नं तवप्राप्तयर्थन्तपःकरोतिअचेतसमपितथापश्यतीवान्तरखोर्यश्रङ्गार्थपिस्यर्थिकः रणसहिष्णुः अन्यावलम्बनशून्यः त्वत्प्राप्तवर्थं क्रिश्यति तेनं त्वयोऽवश्यमनुप्रहः क्रियतामस्मित्रिति भावः ॥७६॥

आरोपिता शिलायामश्मेवत्वं स्थिरा भवेति मन्त्रं ए ॥ मन्नापि परिएयापदि जारमुखं वीच्य हसितैव ॥-०॥ भाग्यो सप्तराता

कस्याध्वित प्रमानन्याप्तश्चीण परिणय दूष्ट्यागता काचित् स्ण्यहे धनित धारापितेति अण्मेपत्य स्थिपाभवेति सन्त्रीण शिलाया पुर सितायामाणीपता नत्वारहो स्थेटर्यमयादिति भावः परिणये विवाहे आपदि विपदि आपत्पदेन

परमप्रयत्नेन सम्पादिनजारहरसम्प्रसिविनाशकत्वेन ज्ञानमावेदितं मग्नापि को वेद् अनेन मन्त्रप्रभावेण किं स्थिरता यातेति चिन्तितापीत्यर्थः आपदिमग्रस्य हास्यं विरुद्धमिति विरोघोऽपेरर्थः जारसुसमुग्यतिमुखं धीःस्पैव हसिता तथाच

क्रियते त्वया चिन्ता न कर्त्तव्या पूर्ववत्त्वमेवमे पतिरितिभावः ॥८०॥ आयाति याति खेदं करोति मधु हरति मधुकरीवान्या ॥

मूर्का पते निष्फलं मन्त्रं पाटयन्तिच पर्यापुनैव मया तव मुखावलोकनेनास्यैर्ट्यः

अधिदेवता त्वमेव श्रीरिव कमलस्य मम मनसः ॥=१॥

आयाति याति गमनागमनं करंति नत्वत्रतिष्ठतीत्यर्थः अनेन संभोगाभावः सचितः सेदं दुःखं करोति किमर्थमायातीतिखेदः मधु मिण्टं दृष्ट्यादि हर्रात

अन्यनायिकालापारं नायकं द्रष्ट्या खियां नायिकां नायक आह आयोनीति

गृहाति भ्रमी पथा भाषाति याति कमलमधुद्दरणेन खेदमपि करोति पयश्च मम चित्तं नासकं सापरमयातीत्यर्थः । दृदयस्याधिदेवता चन्द्रस्वरूपा देवना त्वमेव नान्या कमलस्य पद्मस्य श्रीर्लक्ष्मीरिवेत्यर्थः ॥८१॥ . श्रासाद्य द्विगां दिश्मिवं लम्बं त्यजित चोत्तरां तरिणः ॥

श्रासाद्य दक्षिणां दिशमवि लम्बं त्यजित चीत्तरां तरीणः॥ पुरुषं हरन्ति कान्ताः प्रायेण हि दिव्यणा एव ॥⊏२॥

रम्यं विना नायकसाधीना न भवतीति सखी नायिकामुपदिशति आसाद्यं ति दक्षिणां याम्यां दिशमासाद्य प्राप्य कर्कादिधमुण्यस्यंन्तं दक्षिणातरणि सूर्व्यः अविलम्बं शीद्यं त्यजति विलङ्क्य गच्छति इत्यर्थः शीद्यं गमनं दक्षिणालग्रे

भवत्यतोऽविलम्बेन त्यागः उत्तरामदक्षिणां दक्षिणाभिश्चामित्यर्थः श्रविलम्बंन, त्यजतीत्यर्थः उत्तरायणे भक्तरादिमिश्वनान्ते दिनस्य महत्वं सूर्व्यमन्द्रगत्या भवतीति विलम्बेन त्यागः तथाचात्यन्तप्रतापशाली विदग्धः सूर्व्योऽपि दक्षिणे

सन्नित्रानमर्खं करोति अद्क्षिणासन्नित्रानं बहुचेति भावः अमुमेवार्थं सामान्यते। नायकनात्रिकावृत्तान्तकथनेनार् पुरुपं नायकं हरन्ति स्वाबीनं कुर्वन्ति कान्ता

स्त्रियः नतुनिशेपा सामान्यनामङ्गप्रसङ्गात् प्रायेण वाहुत्येन दक्षिणा एव वामा

एवेत्यर्थः नतु अत्रतुराः दिशान्तद्भावात् चातुर्व्यशिक्षायामनुपयोगास तथास तथा नायके सर्वदा ऋजुता न कर्सच्या किन्तु वक्रतापि तथैव नायकः स्वाधीनो भवति नान्यथेति भावः ॥८२॥

श्रोदानयानलेपैः काश्चिद्वगरलोपतापहारिग्यः॥ स्टब्स् श्रिप्तेन सिन्दीप्रसिद्धनी काण जीवस्त्रि ॥=२॥

सदिस स्थितेन सिद्धौषधिवर्क्का कापि जीवयित ॥=३॥

 कश्चिदन्यात्त्वा कश्चित्रायिकां स्तौति आदानिति आदानेत प्रहणेत पानेत स्रोतः प्रारीपादिलेपैः काश्चिदोपधयः गरलस्य विषस्योपतापः ज्वासारपस्तं हरितः

स्राः शराराद्वाद्यः काश्चद्याप्ययः गरलस्य विपस्यापतापः उवालारुपस्त हरान्तः सामान्यतः ओषधीस्वभावाऽणं ग्रह्मणोत्पाटनपानलेपं विनां न देग्यहरणलामध्यमिति

सामान्यत ओषधीस्त्रभाषाऽणं प्रहणोत्पाटनपानलेषं विना न देणहरणसामर्थ्यमिति कापि अनिर्वचनीया औत्पति कसिद्धियुतीषधीलना सदस्ति सभायां स्थितैव

नत्वाद्त्ता पीता छेपितो बेत्यर्थः । जीवयति मृतमपि जीवयतीत्पर्थः अथच काश्चित्रायिकाः आलिङ्गनादिनाकामज्जरहारिण्यः कापीयं सभास्थितापि पकान्त-

दानखभावेऽपि इर्शनमात्रेणैव सर्वसुखसम्पादिका किसु वाच्यं संभोगे स्रति इति सर्वेत्तिष्टे यमितिभावः ॥८५॥

ञ्चान्दोललोलकेशीञ्चलकाञ्चीकिङ्किर्णागराकिणिताम्॥ स्मरित पुरुषायितां तां स्मरचामरिचहुनयिटिमिव॥⊏४॥

• कुत्सितानायिकासकं नायकं प्रति पूर्वनायिकासकी तय कौत्सित्यं मया

इतिपित्याह आन्दे। होति तां सकलनाथिकोत्कृष्टां मम सखीं स्मरसि स्मृतिविषयं करोपि काका नेत्यर्थः यदि तस्याः समरणमपि भवेत्रदा कथमनयातिनिन्दिनया

करोपि काका नेत्यर्थः यदि तस्याः स्मरणमपि भवेत्रदा कथमनयातिनिन्दिनया संगतिः स्यादिति मया ज्ञाते।ऽसीतिभावः किभूनां पुरुपायिनां त्वदभिष्रायमा-त्रोण विपरीतरनासकामित्यर्थः सा त्यदाज्ञामात्रकारिणी कुशलाच इयन्त् अद्र-

क्षमरतमपि न जानाति नवा तवाज्ञाकारिणी तिभावः। कामिनः स्मरस्य कन्दर्पस्य चामरचिह्नोऽस्यां चामरेणचिह्नमन्यवैछक्षण्यसूचनंयस्याःसुवर्णमययष्टे-

सास्मरचामरचिह्नयष्टिस्तामिवेत्यर्थः तथाच यथा चामरयष्ट्या राजेति ज्ञायते तथा त्वं मद्तद्वयनया यष्ट्रिष्यास्मामिक्ष्यते सर्वासामेच नायिकानां

स्पृहणीयता तदासीदिदानीं न किमपि इति नायिकां यप्रिश्च विशेषयति आन्दे।लेन विपरीतन्योपारेण छालाः पृष्ठभागे पुनःपुनः स्यूशन्तः केशाः शिरीवहा मुक्तवन्धा

यस्यास्तामित्यर्थः पक्षे आन्देखिन यष्टिधारकसँ आरेण चञ्चलाः केशाः बालहपाः यस्यास्तामित्यर्थः चल्रन्तौ या काञ्चो किङ्गुणी रसना भ्रद्रप्रदिका तत्समृहस्य क्वणित शन्दिन यस्यास्तामित्पर्व काञ्चाणाद्दन स्त्रीकद्वप्रतपुरणमानपाचान क्ष्द्रप्रिष्टणणुन्यस्यामिप्रानादन किद्भिणीपत काश्ची किद्भणी च निम्नानिमा लङ्करणहयवाचिकेति कश्चित् पक्षे कञ्चीतुल्येन शृह्घण्टिकागणंन शन्तितां सोन्दर्यार्थमित्याशयः स्त्रीकट्टमां मेखला काञ्ची सप्तकी रसना तथेति किड्डिणी

क्षद्विपटकेति चामरः ८४ आजिएसि कर्णमच्या त्रिघेय बन्दो बलिस्त्या मध्ये ॥ इति जितसक्खबदान्ये तनुदाने लब्बसे तिन्य ॥ 🖙 ॥

प्रुरतास्मलज्जितां नायिकां नायक आह आक्षिपसीति कर्णं कुन्नीपुत्रं

श्रवणञ्च अङ्गा नेत्रेण आञ्चिपसि तिएन्हतिं करोपि किन्तव दातृत्वमिति-भावः स्पृशस्तिच ट्या वलिहें त्यविशेषः विवलीच विधा वारत्रयं विप्रका-रेणच बद्धपव विधेत्यनेनात्यन्तनिर्ज्ञितत्वं यलेः कथ्यनं इति अनेन प्रकारेण जिताः सकटा बदान्या महादानकर्त्तारो यया तत्संबोधिनं हे सुतनु तनुटाने अल्पदाने शरीरदाने च लजले यत् तत्किमिति सर्वदेनाल्यमिय दीयत एवं अथच बदान्यस्य शरीरदानमपि सुकरमेव अल्पं किन्देयमिति यन् छजले तद्चिनमे-वेत्यादिभावः अथवा अतनुदाने महादाने शरीरापेक्षया नान्यं महदिःयर्थः अथवा अतन्त्राने कन्दर्णेखण्डने दानं एण्डनिमिति काव्यप्रकाराटीका बस्तुतोऽतनुदाने कामार्थदाने छजाते बदान्येन मोशार्थमेव दीयने मया काममुद्दिश्य दीयते इति लजा यद्यपि युक्ता तथापि सम प्रतिप्रहीतुम्मीक्ष सुखदानेन मोक्षो भविष्यत्येव तवापीति भावः॥ ८५॥

आचेपचरणलङ्घनकेशयहकेलिकुनुकतरलेन ॥

स्त्रीणां पतिरपि गुरुरिति धर्मं न श्राविता सुतनुः ॥८६॥

नायिकातिरस्कृतमुदासीनं नायकं प्रति पुतः सन्धानार्थं इती कार्याय-द्वनमाह आक्षेपेति आक्षेप स्निरस्कारः मत्सक्षीये न स्वेयमित्यादि चरणळ-द्धनं पादपहारः केराबदः शिखादिबहः एतेषु यत् केलिकुतुकं परिहास

कुतूहरूं तेन तरहेन छोलुपेत नायकेत खाणां पतिः पाणिबाहकः गुः. इतिधर्ममिषि पुराणकथनादिसमुक्तान्वर्ममपीत्यर्थः सुतनुः न आविता धर्म-

अवणवती न कारितेत्यर्थः अन्वा न करिष्यति मम कथं पुनरीहशं मी-मारणीति विरेणिताय जाता । । वी त्यामि । विकायां वित्यवेनानेप वननारिश्यवणा मेय क्रियते त्यन्तु स्वदापे स्त्यपि आशेष म्बन्ध त्रेणादासी नत्यमप्रस्मते कि बाच्य मयेति भाव कश्चिरत्यन्तासक रति वश्चिहद्नीति म्हजयः ॥ ८६ ॥

भ्रागच्छतानवेचितपृष्ठेनाथीं वराटकेनेव ॥

मुपितास्मि तेन जबनांशुकमपि वोढुं न शक्ते न ॥८ १॥

 एतादृशेन नायकेन कथन्तव समागम इति वादिनी सखी सरस्रतादोपेण मम समागमोऽभवदित्याह आगच्छतेतिनेननायकाभाक्षेनाहंमुपितास्मि न प्रता-रितास्मि काक्का प्रतारिताँसम्यवेतिभावः प्रतारणेप्रकारमाह अभच्छता आवरणं-

रितास्मि काका प्रतारितास्त्र्यवितिभावः प्रतारणप्रकारमाह अभ्यच्छता आवरण-विनेववार्यवारभागमनवतेत्यर्थः पक्षे अन्यवत्तेनानवेक्षितपृष्टं नानवेक्षितं न द्रष्ट

पृष्ठं पश्चाङ्गावियेन तंनेत्यर्थः विशेषणाभ्यां पूर्वपरिवयासावः अविद्यार्थकारि-त्यञ्च नायिकायां सूचितं पक्षे नावेक्षितं पृष्ठं यस्य तेन काणेन वराटकेने-त्यर्थः अन्यत्वितंवक्तव्यं यनुज्ञघतांशुक्रमपि अधरीयवस्त्रमयि मया परित्यक्तं

धोहुं मदिमित्र तस्थित स्थापितुं सशक्ते न समर्थे न अनुचरवत्तत्कारिणेत्यर्थः पक्षे ज्ञानीयुकं ज्ञानमात्राच्छाद्कंबस्त्रमित बोहुं न समर्थे न काणवराटकेन किमियि न सम्यत् इति भावः वराटकेनैककपर्दकेनेवार्थयाचकद्देत्यर्थः तथान

कम्यान्यस्य दोषो ममैवदुरहृष्टे नैतत्सः यादितं वस्तुनः काणवराटककार्य्यकारी
अपि नायमितिपश्चात् ज्ञानमितिमावः अथवा दूनीभवत्सहृशीनेयमितीत्याह
सागच्छना देशान्तरादागतेन स्वयमपरिचितेनाञ्चात्रशचीनपुरुपेण ज्ञवनांशुकमिप

बोहुमसमर्थेन नायकसकळधर्मरहितेन पुरुपाकारमात्रेण स्मितेन स्मितपूर्व-कावळोकनमात्रेणेयं स्वकीया अधीनं नीता सर्वदारगामी प्रामयावकः यथा काणैककपद्केन धनिनमात्मानं मन्यते एवमेवेयमात्मानमनेन नायका-मासेन मन्यत इति नभवाद्वाोत्तमनायकयो।येयमिति साव इति रसिकाः काचि

स्पण्यस्त्री द्रव्य मद्त्वैव केनचिद्भुका तस्याः पश्चात्तापवाक्यमिद्मित्यपि

कधित् ॥ ८७ ॥ त्राकुञ्चितेकजंधंदरावृत।स्रोंस्गापितास्रोह् ॥

सुतनेाःश्वसितक्रमनमदुदरस्फुटनाभिश्यनमिदम् ॥≔=॥

यथेच्छसुरततृप्तां श्रान्तां सुरतान्तानुपद्मेवा कवनिद्रां नायिकां जान्या नायको वर्णयति आकुञ्जितेति सुनने श्रुण्यसतृप्तिजनितं रायनं निद्रा वर्षत ञ ग्या समानी

(B)

अत्यन्तप्रासका नायिका त्वयीति नायकं सख्याह आदायेति सुभग भाग्यशालिन् एवमासका यस्मिन् मदीयोत्ताम सखी किं वक्तव्यं तब भाग यिति भावः यहस्यं परिधाय त्वं नित्त्वन् दिने गिर्धक्रद्रं गतः तावद्यं नहानः दर्शनार्थं ददानया पत्न्या सुन्धा सुन्दरी किंत्रियोः बहुनिद्विते तिः निःग्या निर्धना कृता किंकृत्वा अन्तर्भं बहु धनमादाय गुर्दास्या तथास यदिने तथा

ञादाय धनमन्तयं द्दानया सुभग तावकं वासः॥

मुन्धा रजकरहिएया कृता दिनेः कतिपर्येनिःस्त्रा ॥ 💵 ॥

इनिहोत श्वसितेन रनाधिश्मप्रखुरेण क्रम श्रम ग्सन्तकत्य विहोत इनिया वर् मेन नमत् निनीभयत्र यहुन्द तेत रफ्या या नारिक्षा यय शयते निहत्यर्थः अनेन श्रमशालित्वकथनेन सद्यः सुप्तत्व स्वितमाङ्खि किकंध्य-आकुश्चिताऽवस्थातः किश्चिद्वयथा हता एका जंघा यत्र तत् निस्महत्वादि-निमावः द्रमीयत् आखूत् आच्छादित एक उद्ध्येत आकुश्चित्रस्थात्माखृत्वत्वात् ८८

दशनाय द्रानाय प्रान्ता प्रान्ता सुन्ता सुन्ता कान्या पर्वावाद कान्या प्रान्ता कार्या प्रदित्त तथा स्वावाद स्व

ज्ञास्तां वरमवर्केशा मा दोहदमस्य रचय पृगतराः ॥ एतस्मात्फलिताद्पि केथलमुद्धे गमवगच्छ ॥६०॥

मन्त्री दुण्टं प्रमुं दानासकं राज्ञानसन्योक्तवा निवारयञ्चाह आग्नानित अस्य पूगतरोः गुवाकबृञ्जस्य दोहदं फलोपायं मा रचय मा कुन अवकेशी वण्यो नि.फलः आस्तां तिष्ठत् इति वरं समीचीविमित्यर्थः एतस्मान् क्रमुवस्थान

फिलतादिष केवलसुई गं सुवाकफलमध्यिक्छ जानीहि तथाव यथा यस्य इक्ष-स्य फललामे फलदायकस्योद्धेगशानमेवमेवास्य दुष्टस्याधिकारफललामे त्वरो-द्धेगः पीड़ा भविष्यतीति देखिएबायं सुवाकवृक्षवद्गृथिलोऽपि सरलस्निष्टन्वि नि भावः बन्ध्योऽफलोऽवकेशीच धोन्ण्टातु पूगः बसुको सुवाकः स्वयुनेस्य तु

इत्यमर ६०

श्चारव्धमव्धमथनं खहस्तयित्वा द्विजिह्नममरेर्य्यत् ॥ उचितस्तत्परिगामे। विषमं विषमेव यजातम् ॥६१॥

किञ्चिद्पि कार्य्यं दुष्टसहायेन न कर्त्तव्यमिश्याह आरब्धमिति द्विजिङ्क

सर्वं पक्षेऽप्रपश्चाद्धे देन भिन्नवचर्न पुरुषं खहस्तयित्वा हस्तेनिधाय पक्षे खार्धान-त्वेन हात्वा अगरैईवताभिः अमरत्विमच्छिद्वां समुद्रमधनोद्वतामृतपानेनाम

वन्वस्य पश्चाज्ञातत्वात् यत् समुद्रमथनं प्रारन्धमारन्धपदेन मध्ये दुष्टसङ्गतिः कदाचिद्रस्त प्रथमं सर्वथान त्याज्यदिति अध्यिमथनपर्नेन सहसोद्योगे कदापि

दुष्टसङ्गो न कर्त्तत्र्य इति ध्वन्यते द्विजिङ्कमित्येकवन्त्रनेनामरैरितिवहवचने च बलबद्भिर्बहुमिरिय एकस्य दुर्बलस्यापि दुष्टस्य संगतिर्नकर्तन्येति व्यज्यते

डचितः कारणानुरूपस्तत्परिणामः द्विजिह्नसहायेन मंथनपरिणामः काटर् विशेष-रूपः विषम सर्वविषाधिकं संसारोपतापकं यावत् विषमेव गरलमेत्र जातस्-त्पन्नं तथाच सर्पेक्षपमथनकारणेन सविषेण तज्ञातीयं सविपमेव कार्यंभवि

तुमहित असृतादिकन्त देवादिक्तनत्तदन्रुपमेव विषमपदेन न केवलदुएसंगतस्ये। घानर्थः कित्वन्यस्यापि नतदानीमेव किन्तु कालान्तरेऽपि यथा विषेणान्ये

पीदानीमपि पीडिता इत्याशयः अतएव एवकारो भिन्नक्रमेण उचित इत्यनन्तरं योज्य इत्यपास्तमसृतादिकार्य्यस्य सर्पहेतुकत्वव्यवच्छेदलाभाय देवसृतत्वलामा यचात्रीय चमत्काराधायकत्वात् सहृदयैकवेद्यत्वाच तथाच देवादीन।मध्येवं दुःसं का वार्त्ता मानुवादीनामिति वाक्यार्थः ॥६१॥

आवर्जितालकालिश्वासीत्कम्पस्तनार्ष्पितैकसुजम् ॥

श्यनं रतिविवसतनोः स्मरामि शिथिलोंशुकं तस्याः ६२

वियुक्ताः कश्चिद्वतिश्रान्तां सुप्तां नायिकां स्मरन्नाह आवर्ज्जितित तस्याः शयनं निद्धां स्मरामि येन जीवामीतिभावः रत्याधिकया विवशा स्वानधीना तनुः शरीरं यस्या आ अवन्तिर्जताः असंयमिताः मुक्ता इति यावत् ईषद्वर्जिता

श्रुथीमृत्वन्धनगुणा अलकाश्चूर्णकुन्तलक्ष्याः केशसमूहा वा यस्या इत्यर्थः इबासेनोत्करपनी यो स्तनी कुची तयोर्रार्णत एको भुजो यत्र तदित्यर्थः शिथिलंत्रन्यं विनैव लग्नमात्रमंशुकं वस्त्रं यत्र तदित्यर्थः॥ ६२॥

आमाङ्करोऽयमरुण्यामलरुचिर स्थिनिर्गतःसुतन् ॥

^९ पुटान्मू छे वे। छे गतः स्पुरति ६३

बारया सप्तशती

62

मानवता नायक जाह आम्र ति अय प्रत्यक्ष अम्राद्भून अरणारनप त्रोत्यदेशे श्यामला श्यामपत्रमागे रुचिः कान्तिर्ध्यस्य स अस्थिनिर्शतः कटिन-हिदलबीज भवः सुननु सुन्दरि सानुनयसंबोधनं स्फुरनि शोभते क इत्र नदीनः

य. कमटः क्रमंशिशुन्तस्य यत्कर्षरपुरत्र्द्र्यां प्रःस्थितकर्पारद्वयः तस्मादृद्धं गतो यो सृद्धां तत्मदृशद्दर्यथः तथाच कुचद्र्यतिन प्रथमवर्षजकुर्म्यस्मरणेतच सम्प्रति

प्राहृद्काले मानविधानमनुचितमितिभावः केविन्तु विरह्शिकां नायिकां तव पतिरवश्यमागमिष्यति प्राविडागतेति सखी बद्तीत्याहः वर्षारमे तवपतिराग मिष्यतीति बादिनीं सखीं प्रति कुम्मीरपत्या वर्षारमे नागत इति अङ्कारो

थयं पक्ष स्सरसः मानापनोदने गृहव्यञ्जनया नायकोक्तिस्तथा सरसतां नानगमयनीति॥ ६३॥

त्यत्या मध्येऽपि नागतइति व्यञ्जनया नाथिकावदित नायिका मध्या धीगा

त्राभङ्गुरायबहुगुणदीर्घास्वादुप्रदा प्रियादृष्टिः ॥ कर्पति सनो मदीयं हृदमीनं वडिशरञ्जरिव ॥६५॥

गेहं विहाय कुत्रापि न गच्छामीति कथकं सखायं प्रति नापक आह

थामङ्क् रैति अथवा प्रचलतमविषक्षं नायकासक्तिनिचारकं सखायं सत्ताह वियाया गृहिण्या दृष्टिः द्वितीयपक्षे प्रीतिशालिनी दृष्टिरिति पदद्वयं मदीयं मनः

वियाया गृहिण्या द्वाप्टिः वित्तियपक्षे प्रीतिशालिनी दृष्टिनित पद्वयं मदीयं मृतः मदीयस्वकथनेन खस्य खाभाविकगाम्भीय्यं बहुविश्वसुहृदसंयन्धिकृत्यापदेशशालि-स्वश्च व्यज्यते कर्पति आकर्पति मम् मनः मा गच्छत्विति प्रयसशालित्वेऽपि

दासनैव कर्पतीतिमावः हर्मीनमगाधजलाशयमत्स्यं विडिशस्य मतस्यमेर्नम्य रज्जुरिवेत्यर्थः आमङ्गराश्रा कृष्टिलामा कटाक्षस्यमायान्अनेन विडिशमानस्य मोज्यदानं कथितं पक्षे आमङ्गरं भुग्नं विडिशममं यस्या बहुलम्यायमान्मानस्य

मध्यशालिनीत्यर्थं स्तथाच यथा वडिशक्षेपकर्त्तां वडिशह।रेण मतस्वरननं करोति एयमेव ममापि सविष्यति निश्चितमिति जानन्तपि सर्वोत्हरुखुखलाभेन न् निवृत्तोभवति सवितर्थं भवत्येव न निवारणीयं भवनेतिमावः प्रथमपक्षे यन्त

व्याख्यातं तत्स्यमूहनीयमार्थ्ये रिति तत्रागाधजलो हद् इति चित्रशम्म रस्यभेदनमित्यमरः ॥६४॥

त्रालप यथायधेच्छिति युक्तं तव कितव किमुपरोधयसि॥ स्त्री ौ जीवितरङ्का सर्ग्वासुभग ६५॥ काधिका सखी:परकीयापरितोपार्थं स्वकीयानिन्दां कुर्वाणं स्वकीयासखीं दृष्ट्वा द्यान्तरं कुर्वाणं नायकप्राष्ट्र आलपेति यथायथा इच्छिल स्वकीयानिन्दादिना परकीयेयं तुष्टा अपित तथा कर्त्तन्यमित्यर्थः तव तथीवयुक्तिद्धं नास्माकप्रिर्थः किनय धूर्त्त किसुपरीयय सि मां दृष्ट्या कथान्तरच्छलेनच गोपयसीत्यर्थः प्रव्यकप्रेय समाध्यदेऽपि यथेष्टं यद त्वत्कथनं विनापि तव दुश्चेष्टितस्मया ज्ञातमितिसायः असी त्यव्यप्रदिणी प्रम सखी स्वीजातेः स्त्रीमात्रस्य छाञ्छनं कलङ्क द्वपा जीवितार्थं पद्वादीनाय अद्यानिन्द जातिलस्य पूर्णासकोजीवित्यस्थां करोति अन्या कापि नैथं कर्त्वं शक्तोतीति अतः खुत्रग, भाग्य शाळिन् तस्यास्त्रणा नेद्रशंकदापि त्वया कर्त्तव्यमिति ध्वनिः ॥६५॥

भाखादितोऽसि मोहाइत विदिता वदनमाधुरी भवतः॥ मधुजितबुररसनाच्छेदायपरंविजानासि,॥ ६६॥

परकीया काखितसापराधमन्योक्तया नायकमाह आस्वादित इति मोहात् भूमात् यथा वचनमाधुर्यं तथैव हृद्यमपिनवेति भूमादित्यर्थं भास्वादितोऽसि सम्यक् परिवितोऽसि अवलीढ़ांसि मधुलिप्तश्चरं मधुना लितं नापितास्त्रं थथा तथा त्वमसीत्यर्थः वत खेदै वद्यमाधुरी वचनप्रात्रमाधुर्यं ज्ञातेत्यर्थः परं केवलं रसना जिह्ना तच्छेदाय रसनाच्छेदनार्थं विज्ञानासि विशेषेण जानासी-त्यर्थः तथाच यथा श्चरं मधुनालितमप्राप्यजिद्धाप्राप्त्रवर्धम् प्राप्तिनात्रं च्छेदनं करोति तथाऽस्मत्प्राह्यर्थं वचनमाधुर्यमवलम्ब्य प्राप्त्रवन्तरमेवमादरिस थैन प्राणत्यागोऽवि सवति तस्त्रात्परित्याच्योऽसीतिभावः ॥६६॥

आकृष्टिभग्नकटकं केन तन प्रकृतिकोमनं सुभगे॥ धन्येत मुजनृषानं प्राह्यं मदनस्य राज्यमित्र॥६७॥

काञ्चित्कन्यकां काविदाह आकृष्टीति समागरक्षण रूपातु रूपसर्वावयवे तवसुक्षमृड़ालं वाहु विशङ्कं नधन्येन पुण्यवता माह्यं गृहीतव्यञ्च पुण्यवानेवतव पाणिग्रहणङ्कृरिष्यतीति सनुदायार्थः मदनस्यमन्मथस्य राज्यमिव तथा चमद्र रूपमहाराजराज्य प्रहेणसंविद्योन एव मदनाधिकोभावीतिमावः आकृष्ट्यासुजाक-र्षणेन भग्नंसाध्वसात्पतितं स्वसानाच्चलितं नतुपतित ममङ्गलत्वादिवकटकं वल्यं यस्य भुजमृड़ालस्यतत् पक्षे आकृष्टा उपजापेनैवक्षणेन भग्नंस्वरूपंकटकं सैन्यं यस्य राज्यस्यतत् विमहं नभग्नं सैन्यमितिवाप्रकृत्या स्वभावेनकोमलं मुद्र पक्षेत्रकृतिः प्रधानंत्रन्तिहेन कोमछं च्युत्तत्रन्त्रंशत्रुतः रक्षणग्रून्यमित्यर्थः तथान यधैताद्वराराज्यलामे सर्वसुखंपुण्यवतोभवति तथादुर्लमात्वंपुण्य वनोमविण्यसीति त्यंसकलकन्यकाध्येष्टे ति व्यज्यते ॥६७॥ ^{*}

घ्रारुह्य दूरमगणितरौद्रक्केशा प्रकाशयन्ती सम् ॥ वातप्रतीच्छनपटी वहित्रमिव हरसि मां सुतनु ॥६८॥

सौधशिखरे सञ्चरन्तीं कुतश्चिदागत्याधन्सञ्चरम् कश्चिदाह आन्हों नि दूरं

सौधशिखरमारहा पक्षे गुणवृक्षशिखाम् अगणितः रौद्रस्यानपस्य होशो यया समं यद्वा नायिकापक्षे रौद्रः दुम्सहः निउर्कनत्यजनितः होशो यपैनि स्त्रमा-

त्मानं प्रकाशयन्तीसकलनयनगोचरं कुर्चन्ती चहित्रमित्र वानस्य पवनस्य पतीच्छ नमवरोधस्तत्कर्ती पटी नौकाया अवयानेन यद्वच्छण गमनार्थं यद्वस्त्राह् सा वातप्रतीच्छनपटी इरिला स्वाधीनं करोदि धभिष्रेतां दिशं नयसिचेत्यर्थः

तयाचानिदूरगमनं नानाविधदुःखञ्चागणयित्वा वि.मधै सौधशिलरे भ्रमिन ममापि त्वां द्वष्ट्वा पराश्चीनत्वेनात्रागमनमतो यथा समागमं।ऽपि भवति

तत्प्रकारीचऽश्यं विश्रेय इतिभावः ॥६८॥ **ज्यानयति पथिकतरुणं हरिए। इह प्रापयन्नियास्मानम् ॥**

उपकलमगोपि कोमलकलमावलिकवलनोत्तरलः ॥६६॥

सर्वदा नायिकासिक्षिष्टिता दौत्यं न जानामीति वादिनीं काञ्चित् अर्थ यथेष्टं गृहाण मम दौत्यं कुर्व्वित्यन्योक्तया नायक आह आनयतीति उपकल-

मगोपि कलमगोप्याः शालिरिक्षकायास्तरुण्याः उपसमीपं पधिकस्वानं दृरिणः आनयति रताय संयोजयति दुतहवेतिभावः इह पथिके आत्मानं खं प्रापयन्

इव तृदितवरण:वादिने व्यया धावना सामर्थ्यसूननेनाल्पे न्यापारे शक्तमेव ममधारणमितिकापयन्निवेत्यर्थः मम प्राप्तिनिरासः पथिको मानिवर्त्ततामित्याशयः कोमला या कलमस्याविलः पङक्तिः तत्कवलनै तद्वासे उत्तरलः सनुप्णः तथाः

चात्यन्तयौवनोद्धतेयमस्मान्निवारयन्तां सर्वकालतिष्ठिति कथं कलमभक्षणं कर्रत्य-िति चिन्तयित्वातसानं खञ्जंक उपयित्वातक्षणसमीपं गत्वा हरिणप्राणि छुण्य सं

कलमरिक्षकासमीयं मीतवा पाउपरा त्यन्तकामातुरयोस्तयो रपि हरिणः, सर्वारमां कारियत्वा स्वयं निःशहरूतरसञ्ज्ञीय यसै व्हं काठममञ्जूणं क्रोति हरिण ६ति

पुरुपोर्डी पशुर्वि हिन्छः श्रजोदिव दोत्यं करोति स्वन्तु स्त्री आवस्योः सर्जाप-

वर्त्तिनी समानजातीया सुज्ञपा चेति कथं न जानामीति वद्सि तथाचावश्यं दौत्यं कर्त्तन्यमिति कोमलपदेन स्पृर्णीयत्यं क्षेत्रस्याऽऽनवृतःवेनान्यत्र रत्यर्थं गमनं तेन स्वस्य निःशङ्करवञ्च न्यज्यते कलमगोपीत्यनेनातिसावकाशत्वं सामर्थञ्च

तरणगर्नेनानवरतसुरतसामध्यं पथिकपर्नेन सावकाशत्वं तेनात्यन्ताभिलिष्तस्य-कार्थ्यस्त्रयं कञ्चन कश्चिरुपदिशति पशुरिष भोजनिवारकमांसखाकद्योरितश-श्रुरुपयोरितमतं कार्य्यं सम्पाद्य कार्यं साध्यत्येव हिरणस्त्वन्तु मत्कार्यं संपाद्य सकार्यं न साध्यसीति अथवा कस्याश्चिद्धनं कयापि नायकसंगमं कार रित्वा सर्वं भुज्यतदित काचिर्न्योक्तग्रावितः। अथवा ननन्द्रभयाद्न्यनायकसङ्गं नकरोमीति चादिनीं नायिकां तस्या नायकान्तरासिकं विधायः त्वसप्येवं हरिण

वत्कुरु इतिइत्याह ॥६६॥

आयासः परहिंसा वैतंसिक सारमेय तव सारः॥ स्वामयसार्य्य विभाज्यः कुरङ्ग एषोऽघुनैवान्यैः ॥१००॥

निरपराधमनेकलनइननलु छनप्रम् अलब्धइष्टपरिनोधं मनुलपशुमन्योत्तवा कश्चिद्दाह अयासहित वैतिसकसारमय व्याधकुरुकुर पतेन समीचीनजनदर्शना-भावेन कर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेकशून्यत्वं तेनच समीचीनजनसङ्गतिरेव ज्यायसीति सूच्यते आयासः धावनश्चमः पश्चे नानाविश्वमिध्याभाषणप्रतारणश्चमः परस्य हिंसा हननं पश्चेऽनभिश्चेतकरणं तव तवैव सारः लामः यथा तव निर्धको होपस्तथा फलमागिनस्तस्यत्वर्थः कुतो वैकल्यमत आह एकः त्वया हतः कुम्हुस्तृणमा—त्रप्रोत्यपराधशून्यः सृगः त्वामपसार्थ्यं दूरे स्थापितवा अन्यः व्यावजनशामी णजनैः इदानीमेव विभाज्य विभागं कृत्वा गृहितव्य इत्यर्थः पश्चे त्वया साथितं द्रव्यमित्यर्थः तथान्तानेमापि तव न दुष्टपरितोषो नवा लामादिरतः पश्चितीनभावः॥१००॥

· आसीदेव यदार्दः किमपि तदा किमयमाहतोप्याह ॥ निष्ठुरभावाद्युना कट्निसखिरटतिविशेषपटह इव ॥१०१॥

इदानीमनवसरेऽपि वहुधा निष्ठ्यं तत्र पतिर्वदतीति किमिति वादनीं सखीं नाथिकाह आसीदिति एव पतिः यदा येश्मिन् काले आर्द्रः प्रेमरस-परिप्रत आसीत् अभवत इदानीं प्रेमाभावादतीतत्वकथनं प्रेम्णः पक्षे आर्द्रः

परिष्ठुत आसीत् अभवत् इदानीं देमाभावादतीतत्वकथनं देग्णः पक्षे आर्दः शैटयेन एठथचम्मां तदो अयं पतिः आहतोऽपि मर्मभेदिवचनभर्दिसंतोऽपि साध्य- आय्या सप्तश्री 1

18 साध्या कियार किया दीए न कियाराय एदी तहरीडी किर्णि १४१न

मात्रमपि कियाह ८ पाद्यास्त्रि नेत्यर्थ शपुनः सर्वति जिल्म यद्यस सकत्वाद् पक्षे सुर्ध्यकरणान्यादिना सुष्कवर्षत्वाद् सद्दि सीवियाणि पक्षे

अक्षञ्चानि रहति यहुन्छया वर्तत पक्षे उत्पाद्यतीहरा : २०१: रच बायति

रोण्डनेस्पर्यः तदाचायसम्यवासः इहानीं मासुपेक्षिनवानिति एजीकीवकथनेऽपि विपरीतं वदति त्वमेवास्य प्रकारो नान्य इति एव विदितसहित्वति

भावः ॥१०१॥

<mark>आज्ञाकरश्च ताङ्नपरिभवसङ्नश्च सत्यमङ्</mark>रस्याः ॥ नतु शीलशीतलेयं त्रियेतरं दक्तापिवेद ॥१०२॥

किमर्थप्रस्या गृहिण्यास्ताड्नादिकमपिसहसे इति वादिनी दाम्पन्यसुविभेदिकां हूर्ती नायक आह आहेति अस्याः यृहिण्याः आजामात्रकांग्याः परिभयस्या-

नादरस्य कोपपूर्वकहस्तादिप्रहारस्य सहिष्णुनाकारीन्य चकारद्वयेन सहनाकाका रिद्रयोस्समकालता व्यक्यते अहं सत्यमस्मि शीक्षेन खमाचेन शीवला कीमला इयमिं वक्तुमपि न जानाति कर्सुं न जानाति इति का कधेत्याशयः तथान

परिभवताडुनादिकं ममेच्छयैव करोति नतु खशावेन नान्या नायिकाऽस्याः सदृशीति किमर्थं दाम्पत्यसुखमङ्गोचतासीति सावः ॥१०२॥

आधाय दुग्यकवारी सन्यानं हुझनाएं मरीता मोदी ॥ 😁 श्रशासपारिजाता देवे दोषं विवेश्यवि ॥१०३॥

याचितभूषणबस्त्रादिं कृतसुन्दरवेषं ब्रामदापक्रमणियण्जि ग्राजासस्त्रीण रमिवत्वा भाष्त्रराजतसुदाकारताश्रभुदां सुदाररीक्ष मध्यरेष हुण्या गण्यदीवन्यी-सवा कश्चित्रह । आत्रायेति दुग्धत्रटे मन्यत्रदश्चपाणाच गृन्दा परिश्राना

सुजलता गोपी अधिद्रम्या गोपस्त्री अप्राप्तफिकारगुद्धा देवे दिएँ दोपं प्राप्तिदन्त्रकत्वं निवेशयति आरोपयतिहत्यर्थः देहेर्ड्यस्यरेः, पारिसातलस्प्री. खुवादिकं सर्वं लज्जं याचता व्यानारेण तावनैवाहनानिः पारिज्ञातोऽपि स

उन्धः का बार्चा लक्ष्मीखुघादेस्तस्यादर्ण्यहोष एष ६ति तथा श्रीबोद्धिनुग्ध-बड़ो समी मत्वा छान्ता बद्धि तथा त्वमपि नायकासासेन द्रिष्ट्रेण तंगता बहुद्रव्य लामेन हुए।लाह्न्यलासेगव विद्धांत लक्षांत्रं न पश्यसीति माच १२०३।

आस्तां मानः कथनं सखीषु वा मिय निवेद्यदुर्विनये॥ शिथिजित्तरतिगुणगर्वा ममापि सा जजते सुतनुः॥१०४॥

श्रि शानः कथनञ्च आस्तां मानीन इतः नवा कथनमपराग्रस्य गरि इतित्रत्यर्थः स्वीपुत्राप्रियदुर्विनयकथनमास्तां तद्पि न इतित्यर्थः कस्मिन् स्रति यथि वेद्यः स्वनायिकामात्रवेद्यः दुर्विनयोऽन्यस्त्रीस्त्रंभोगादिर्थस्य ताद्विश् स्रति अपराद्यस्य निर्णयेऽपीत्यर्थः शिथितिताः भ्रष्टाः रतौ सुरते ये गुणाः स्वतःश्राधिकाविरुक्षणनीयकचित्तद्वरणाद्यो गुणा तेषां गर्वोऽभिमानोयस्याः सेत्यर्थः पतित्रता धीरोदात्तप्रकृतिः सुतनुः सर्वाधिकसुन्दरी ममापि छक्तते छक्कां करोतीत्यर्थः अपिना सन्यादिछक्कां समुचीयते सापराध्यत्ये ममैय छक्कोत्तिता न तस्यास्त्रथापि छज्जेतिविरोधो वा सूच्यते । तथाच मम रति-गुणा एव न सन्ति कथमन्यथा प्रियो विरुक्षणरतार्थमन्यासको भवेत् तेन स्वद्योपजनित्योऽयगपत्रानः कुत्रापि न प्रकाश्यः एतादृशीं स्वनायिकां द्वष्ट्या बारतविकस्तद्यश्चिकेषं मया कदापि पुनरेवं न कर्त्वत्यं न वृत्तं कुत्रापि प्रका-श्यक्ते वहत्ति इति कश्चित् पुनः कथं नायासीत्यन्यनायिकादृतीं प्रति स्वनाः रायको वहत्ति इति कश्चित् पुनः कथं नायासीत्यन्यनायिकादृतीं प्रति स्वनाः यिक्याज्ञात्तमतो नागस्यत इति नायको वदतीति वदन्ति केचित् ॥१०४॥

आवत्ते रातर्प्याशाभां हिरडीरपारहुरैई घती॥

भाषति सुरहरितसिलला प्रियसङ्गममङ्गलं मुरला ॥१०५॥

सहित्यकं नास्तीति वादिनीं दूर्ती मुरलातीरमेव सङ्केतथलमित्यन्योक्तया नायक बाह आवर्तिरित मुरला दक्षिणपश्चिमाश्चिता नदी प्रिययोः प्रेयसीप्रि-यद्ययेदेव्यत्योदित्यर्थः सप्तागमकालिकमङ्गलं गायति मुखरितं शक्तितं सलिलं यस्यास्तित्यर्थः सिललशब्द्वल्ललेनीव गायतीति भावः किंभूता आवर्त्तरभसां भूमेः आतर्पणस्य वित्रविशेषकरणार्थं श्वेतशालितण्डुलचूर्णकपद्रव्यस्य मैथिल-आया अस्पितदित्रसिद्धस्य शोभां द्धती आवर्त्तः कथंभूतेः हिएडीरपाण्डुरैः दिनश्वेतैस्त्रयाच यथा कत्यावरयोः कौतुकागारिस्त्रवयोभ्मंङ्गलभानं करोति साख्या कन्यावरतृत्ययोन्यकनायिकयोः सङ्गमंगलभानं मुरला करोति साहृद्धप्रायो अस्यास्तीरं विद्वाय नान्यत्सङ्केतस्थलमिति भावः । हिएडीरोऽन्थि-कफ फेन रित कोष अत्यत्र हिएडीरदित व्यक्षिणात्यगठ प्रामादिक

आतर्ष्णमञ्ज्ञानादिपराभूना नागना महशनचपला केयमिति एनउक पि कमन्योत्तयास्त्रिकारे वृतीयमेत्र नान्त्रेति नागरिक कश्चिदाह त्यद्र्वमेत्रैत सर्व करोतीति भाव इति वा जातिवर्णनपेतित्यपि कश्चित् वस्तुतः वियसमागमे। भविष्यत्ययोति निश्चयेन प्रव्यक्तमेव तदुपयोगिसःमग्रीसम्पादनप्रामत्यन्तनिर्लर्जा

काञ्चित्काचिद्रपहस्ति यथा मुख्ला त्रियस्य समुद्रस सङ्गमङ्गलं स्वयमेव गायति तद्रपयोगिवस्तृत्यिष श्वयमेव सम्पाद्यति समुद्र्य एतद्धिकापि कोटिशः सन्ति तथा तेना गत्य किं कर्त्वपिति मावः ॥१०५॥ इति महोपाध्यायसचलविरचिते रसप्रकाशे आकारव्रज्या समोप्ता ॥

इयमुद्दगतिं हरन्ती नेत्रनिकोचख विद्धती पुरतः॥

न विजानीमः किन्तव वद्ति सपत्नीव दिननिद्रा ॥१०६॥

संख्याऔषपत्यतत्त्वज्ञाः संबी नायिकां शिक्षयति इयमिति तव इयं पत्या

संख्याआपपत्यतत्त्वज्ञा संखा नाथिका शिक्षयति इयामात तथ इय पत्या सह जागरं विनापि जातेत्यर्थः दिननिद्रा दिवाशयनमनेना स्वामाविकशयतेना-

स्व जागर विकास जातरपदः दिनानद्वा दिवासम्माना स्वामातप्यस्यकार स्येषामपिजारकारितनिशाजागरणज्ञानयोग्यतेति ध्वन्यते सप्तनीव यथा सपत्नी दुश्चरितज्ञापिका तथेयमपीतिभावः निद्रा सपत्नीच किंभूता उद्गितम्त्यानं

हरन्ती निवारयन्ती पक्षे उद्गतिं स्वाधिक्यं यशः प्रतिष्ठादिकमित्यर्थः नैत्रनिकोसं छोचनसङ्कोचं विद्धाती आस्टस्यादित्याशयः पक्षे रात्रिजागरणस्चयनेत्रकोणचे ष्टाविशेषं कुचन्तीत्यर्थः इदानीमेताचत्कृतम् पुरतः अग्रे किं चवृति किं

बिद्ण्यित इति वयं तव सल्योऽपि न जानीम इत्यर्थः तथान्नेकदिनदिवानिद्या तव सपत्न्याश्चरितोदुबादनं समारज्यमञ्जे तव का का दुई शा न भविष्यतीनि सर्वथा दिवानिद्रा त्याज्येति मावः ॥१०६॥

इद्मुभयभित्तिसन्ततहारग्रणान्तर्गतैककुचमुकुलम् ॥

गुटिकाधनुरिव वालावपुः स्मरः श्रयति कुतुक्रेन ॥१०७॥

मदननिवासोऽस्यां जात इति कश्चचिद्वतिः इदमिति इदं वालायाः मुख्यायाः पः शर्मारं स्माः कतकेत निवोदेत प्राथमिकप्रेणोटसादेनेत्यर्थः शयनि याः

वपुः शरीरं स्मरः वुत्तुकेन निनोदेन प्राथमिकप्रवेशोतसाहेनेत्यर्थः श्रयति आ-श्रयति किमिव गुटिकाधगुरिव तथा तन्त्रीद्वयघटितगुटिकापसेयोग्यं धगुः

अपात । भामव गुष्टिकावद्वारय तथा तन्त्राह्वयधाटतगुष्टकापस्याय धनुः कश्चिह्निद्दश्वः पक्षिमारणकुनुकी अयित तथेत्यर्थः मध्यभागः मुखिब्राग्रत्वं

काश्चाह्रद्ग्धः पाक्षमारणकुतुका श्रयात तथत्यथः मध्यभागत्न मुष्टिशादत्व क्रिकारकारित्वञ्च सूच्यते गुटिकाधनुरित्यनेन उभयभि त्तारुभयपार्श्वे संततेयेहारगुणीतयोरन्ततो मायगत एकरुवसुकुलो यस्मिन् तद्वपुरित्यर्भ अतपव गुटिकाधनुस्समानमितिमाव ।१०७ इहशिखरिशिखावलम्बिनिविनोदद्रतरलवपुषितरुहरिणे॥

पस्याभिलषतिपतितुंविद्दगीनिजनीङ्मोहेन ॥१०二॥

भदिति सुरतसमाप्तिगङ्ख्याऽतृता तृतिपर्ध्यन्तं सुखकारकदीर्धसुरतार्थं सुर-

तमध्ये किञ्चिद्न्योक्तया वक् कामशास्त्रे नायकं शिक्षयन्त्याह इहेति इह विपिने विपिनस्य सङ्कोतस्य कथनेन परकीयात्वन्तेन व संभोगदौर्छभ्यन्तेन-चातृप्तिः तया उपदेशस्य युक्तता व्यज्यते शिखरिशिखालम्बिनीतिपाटः शिखरि-

णो वृक्षस्य या शास्त्राशिका तदलम्बयुक्ते त्यर्थः विनोददराभ्यां क्रीड़ाकीत्

इछत्रासाभ्यां तरछं, विचित्रचेद्या चञ्चछं चपुः ;शरीरं यस्य तस्मिन्नित्यर्थः नतुद्रश्विदित्यर्थः चापल्यातिशयस्य विवक्षितत्वात् विनोद्त्रासकयनेन नानावि-

धविकृतचेष्टावचवं तेन दर्शनीयत्वं व्यज्यते तरुहरिणे शाखामृगे कामशास्त्रं शास्त्राम्गादिप्रसिद्धशब्देन तद्भिधानात् तद्गोपनार्थं तस्हरिणगद्योद्घंयोरपि प्रक्षेयः शाखास्थचपरुवानरदर्शनमात्रविधानेऽत्यन्तप्रव्यक्तं स्यादतः किञ्चिद्रोपनाय

विहगीवृत्तं पूरयति निजनीरस्य कुछायस्य भ्रमेण विहगी खगी पतितुमिसछ. वित इच्छिति इति त्यं है नायक पश्य तथाचैतदर्शने वीर्व्यस्तम्भनार्थं कामशास्त्रचिद्दितपृक्षगतचपलमर्कटे ध्यानं कुरु येनाभिमतसमयस्थायिरतसुखं

सम्पूर्णं मम मधेदितिभावः उक्तञ्च वीर्व्यस्तम्भनप्रकारे कामशास्त्रे स्पैट्यधि

चिन्तयेदन्यं चानरं वृक्षसञ्चलम् कान्तासमागमाद्न्यं मनोहार्य्यया स्मरेन्रति तस्त्रीलीशिखरिणौ दरत्रासावितिकोषः ॥१०८॥

इचुर्न्नदीप्रवाहो चूतं मानयहश्च ते सुतनु ॥ भ्रु लतिकाच तवेयं भङ्गे रसमधिकमावहति ॥१०६॥

परनायिकावलोकनजनितलघुमानापनोदनं परिहासेन कुर्वन्नायको नायिका-

माह इसुरिति इसुः गुडवृक्षः भङ्गे त्रोटने दन्तद्छने वा अधिकं रसमितिमधु रमः बहति व्यञ्जयति द्याति द्वाति चेति यथायोग्यमन्वयः नदीप्रवाहः भङ्गे

प्रवाहसंगे सेतुवन्धन इत्यर्थः अधिकं जनं धारयतीत्यर्थः धूनमक्षादिकीडनं पराजये जलार्थकीडनेच्छां ददातीत्यर्थः एते पूर्वीकाः पदार्थाः सामान्यत

प्योक्तसमात्रा यतस्तथा सुततु ते मानः भंगे अवसाने मानापनोदने सकी

त्यर्थः तव भ्रू लितिकाचर्मगेमानकौटित्ये सतीत्यर्थः । अधिकं एवं हिस्पारतेच्छा पुन.पुनई श्रीच्छाञ्च महां ददातीत्यर्थः तवेत्यस्य माने भ्रू लातिकायाञ्चीसयत्रै वान्वयो नरवन्यत्रेति वारद्वयमेवोक्तिर्भाधिका नवा न्यूना तथाच तयमाना-ननसमयसुरतलोभेन कुटिलम् लतादर्शनलोभेनच मया तस्या अवलंकां त्यत्य मक्षमेव कृतं त्वयापि सर्वं सम्पादितमतः परं पूर्ववद्रत्यादि विधातन्यं नान्यथेति भावः ॥१०६॥

इन्दोरिवास्य पुरतो यद्विमुखी सापवारणा श्रमसि ॥ तत्कथय किन्तु दुरितं सिख त्वया च्छाययेव इतस् ।११०।

सा यदि तवातिसुन्दरं रूपं सम्यक् कदाचिद्पि पश्येच्या तत्र लंगता मिविष्यित नाम्यथेति नायकसमीपे प्रतिज्ञाय नायिकासखी दूती उत्तरकादनाय नायिकामाह इन्दोरिवेति इन्दोः चन्द्रस्य सहसस्यास्य चन्द्रमाहृत्यकथनेन सर्थ-लोकसुभगत्यं शीतलस्वभावत्तं सर्थनियायां सिविहितत्त्रं च व्यागते पुराः अत्रे यत् विभुखी पराष्ट्रसवदनापक्षे विपरोतदिगामिनी सापवारणा वस्त्रगुत-सर्वशरीरा पक्षे अपवारणेनान्तरालेन सिहितत्यर्थः छायायाः किञ्चिदन्तराधित त्वादितिभावः स्रमसि नायकसंभुखेपि चलित् न निलीय तिष्ठसि तेन तवापि दशान।मिप्रामो वर्तत पवेति ध्वन्यते अतपवाभिमतासिद्धिकारकपुरिनकथणं सम्यक् पक्षे चन्द्रचलनाच्चलतीत्यर्थः हे सीच तत् कथ्य वु द्विनदी विदे दुत्तिं पापमत्र जन्मान्तरे वा त्वया कृतं निह दर्शनेच्छायां सत्यां संभुश-स्थितस्य सर्वीत्कृष्टस दर्शनं न क्रियत इति पापं विवेत्याशयः क्रयेच छाय येव छायायाः पापश्चितपुरुपाश्चितत्वात् देवाश्चितत्वत्र भवति तथा तथापि न निष्पापत्वप्रिति सपापरामेव यदि निष्पापासि तद्। एनमवलोकय पुण्य फल्क्च ग्रहाणेत्याशयः ११०॥

इह कपटकुतुकतरजितदृशि विश्वासं कुरुङ्ग किं कुरुष ॥ तव रभसतरजितेयं व्याधवधूर्वाजधौ वजते॥१११॥

कञ्चित्रपपतिं धर्तुं मुधनान्नायिकां बुदुम्बित्युक्तामालोक्यात्योक्तवा दूरिक्वरा दूनी तमुपपितमाह । इहेति कुरङ्ग हरिण अनेन कटितिपलायनणामर्थ्यसन-मीक्ष्यकारित्यञ्च व्यञ्यते इह कौनुकायोग्यदेशे कपटेन अपन्तं पर्यामीनि छटेन यत्कुतुकं कौनूहरुमन्यदेश किमपि पर्यामीति कौनुकिम यर्थस्तेन तर िं/ता न्यत्र एव तिता द्वरु यया तस्यातिया विश्वन मन कि करिप्यतोति भाव कि दुरुने विश्व से सदा एवं तब धारण भनिष्यनातिसाव इथ व्याधवधः रमसेन कौतुकैन तरिलता हैवाल मुर्ख ज्ञानशुन्धेस्पर्धः ते स्वद्धी वलते तिष्ठति शोभते वा व्याधारदेन गृहपतेरतिब्बौहत्वं व्यज्यते वालधावि तिपाठे पुच्छे वलते . धारणार्थं मेकांप्रचित्ता अवतीत्याशयः तथाच शीद्रमेव

गाच्या स्तिसारा

गच्छ नोचेदनयों भविष्यतीतित्रावः ॥१११॥ इह वइति बहुसहोद्धिविभृषणो मानगर्विभयसुर्व्या ॥ देवस्य कनठमूर्चोर्नपृष्ठमपि निखिलमाञ्जोति ॥११२॥ सर्वगुणोपेतस्यास्य नायकस्य कथयवयातिनिन्दितया समागमोभूद्येनात्य-

न्तगर्वशालिनीयं जातेतिचादिनीं नास्यास्सङ्गतिस्तेन वि.न्तु मिथ्यैव सर्वं

चर्तीति अन्योत्तमा काचिवाह इहेति इयमुवीं पृथ्वी पक्षे नायिका मानगर्व प्रताणगर्भमतिविस्तृताहतिति गर्भमहङ्घारं पक्षे प्रातस्योत्तप्रमायकसृतसंपानस्येः

त्यर्थः इह छोके पक्षे वृत्तान्तानभिव्भवद्धयः। नास्मत्सप्रधमितिप्रायः वहति द्धाति बहवो महोद्धयस्सत ससुदाः विभूषणानि वस्रयहपाणि यस्याः सेत्यर्थः पक्षे बहुवकारं महोद्धेर्पूपणं रतः यस्यास्सेन्यर्थः यद्वा बहवो महा

जन्सवास्त प्योद्ध्यः विभूषणानि यस्या इत्यर्थः अनेन उत्सवगात्रभूषणत्येन नैर्धन्यं तेन तादूरामहाधननायकसंगदस्याप्रामाणिकत्यं व्यज्यते कुर्मसूर्तीः अनेन कुर्भशृष्टस्यातिकठिनत्वेन अरलाध्यत्वं सर्वसीलभ्यश्च सूच्यते देदस्य विप्रहोः

भनेन सर्वत्र ममत्वं नायकेऽनिग्रशालित्वं निक्लिलं सर्वं पृष्ठयपि नाप्नोति पक्षे नायकस्य पृष्ठभागदर्शतमपि नास्याः कुतस्कुकदर्शनम् काहिद्गनकुम्बनादिकं भवाद्वरीनामपि दुर्छभनित्याशयः ॥११२॥

इति महोपाध्यायसचळविरचिते रसप्रकारी इकारवज्या समाप्ता ॥ ईर्व्यारोपकालितो निजपतिसङ्गं विचिन्तयँस्तस्याः॥

च्युतवसनज्ञधनसावनसांद्रानन्देन निर्वामि ॥११३॥

कश्चित्सखायं चद्ति ईप्पेति ईप्पी अक्षान्तिः रोपः क्रोधः ताभ्यां क्विलिनस्ततः तापकारणमाह तस्या निजस्यापि पत्युस्सङ्गः सम्मोगं विचिन्त-

यन् चिन्ता विषयं दुर्वन् वस्तुतोममागमं विना तमपि न क्रोति मभैव धीनेति ११

भाव च्युतवस्त्र यज्ञयन तङ्कावनेन साद य गाउँ वेन निर्याति जारा शन्यो अवाणि इन्दर्यः सन्तुद्रो भवासीति समुद्रायार्थस्तथास पश्य मम प्रशासिकामर्थ्यमिति भावः ॥११३॥ ईश्वरपरिश्रहोस्तितवेशोऽस्यां सधुप किं मुधा पतिसि ॥ कतकाभिधानसारा चीत्रस्या कितवकिकेरम् ॥११४॥ . शत्रुमारणार्थं विप्रक्षणशीळा स्पन्तसुद्धण कन्पका महाप्रभुभिःस्वनिवदे स्थाप्यते यस्याःसमानममात्रेण मरणं भवतीति तांकामथवानं प्रभुंकश्चिद्दन्योक्तया वद्ति ईश्वरेति ईश्वरस्य शिवस्य थः परिष्ठहः स्युवार्थम् निकारस्त-

प्रियमस्य प्रसार श्रम्यस्य प्रमास्य प्रसारम्यः सपूरायमञ्जानास्य प्रियमस्य प्रसार श्रमस्य देशः सुवर्णाकारो यस्यां कनककिकायां सनककिकायिन् श्रीमस्य पीतत्वादितिसावः वर्तत इतिहोतः पक्षे ईश्वरस्य शहुसारणप्रस्य महायभोः प्रियहः वाल्यमारस्य सान्तः पुरे स्थापनं ततुन्तितः संन्तः पुरस्रोयोग्यः प्रेशोऽछंकारादिरस्यां कल्यकायाणित्यर्थः यहा ईश्वरेण सवाहरोन सहता परिम्र ह्योग्यवेश इत्यर्थः वेश इत्यम् सोह इतिपाठे सोहो स्रमः म्रान्तस्तवं मधुन

सारं यस्पाः उन्मत्तः कितवो धूलीं धूल्त्रः कनकाह्य इतिकोपादिनिभाषः श्रव्यनामणात्रेण सार् त्यर्थः अन्यद्सारमेवेतिमावः इयं कितवस्य धूल्त्स्य किलिका सुगल्धशून्धेत्यर्थः पीतः अनुत्पत्रो रस्रो मकरन्द्रो यस्त्याः नेत्यर्थः यत्रा किलिका किलिकाकारा अरत्यपि कत्यकाबद्वातीन्यर्थः अन्तरसंविताकरन्दा पक्षे धूर्लस्यछक्तेन एवुमारणपरस्य संविधनी किलिका कत्यका इति मादः

मारसात्रप्राहक कि पतली:यन्वयः कनकस्य सुवर्णस्य पद्भियानं गाप्र तद्वेव

योतः विगतः विपन्नश्रणादिना गनः गसः खामाविकसंभोगसुम्बदानुन्यादिरः ग्यास्रोत्वर्थः तथाच किमीश्यरमृत्येदोत्र सत्कृतनाञ्चाल धान्नो भवन्ति अस्यान् रसद्भमे नव प्राणापामद्गितादः ईप्यापन्दितीतां जगति नामयदापमन्योनास्य काज्यक्तीविक्षयः ॥११४॥

इपद्वशेषज्ञहिसा शिश्विरे सहसात्र एव चिर्सहैं: ॥ नवयोवनेव तन्वी निष्ठपत निर्भरं वापी ॥११५॥ प्राप्तयोवनारमीः क्यिद्धः परिवारकैः सह वार्षास्त्रातमान्तर्या स्वयाव

सेव्यत इत्या निशिष्टे गामात्र प्याप्ता इ वे वा ईप द्वरी गाहिमा

ईवद्यशिष्ट शे यावापी सुरतजाद्य सरगाठिनीनाधिकाच तरगचययाण । परिचारकेः वसन्तारम्भादेव वापी सिन्यते तथा वसन्तारम्भात् प्राप्तयौवनेयमपि प्रतित भुन्यत इति वाक्यार्थः यत्रा वसन्तारम्भे सम्यमार-व्ययौवनां नाधिकां योवनाज्ञानेना पीडयन्तं नायकं जातं योवनमस्या भयस्य

छेरामानं वर्षते तद्ये वसन्तसमादिकामाधिक्येन शीव्येव गमिन्यित प्रवेश प्रयोग वसन्ते वापी प्रदेशसमये शैल्योपलिकं कार्यात प्रशास कि कि देवमेबेयमि रशास्त्रमे साध्यसादिकं व्यवस्था प्रशासक्षेण सुखमेव शास्यित दिने दिने अधिकभेत्र विश्वातक्यमिति गोपकासस्त्री प्रीक्षा कान्विदाह ॥११५॥

इति महोपाध्यायसक्विविविदेशे रसप्रकाही ईकारप्रज्या समाता॥ उद्धासितभ्र्थसुपा तव पृथुना सोचनेन रुचिराङ्गि॥

अचला अपि न महान्तः के चश्चलभावमानीताः ॥११६॥ सर्वेपेण कोपितो मानी नायकः कथनायास्यतीति चिन्तितां सखीं

स्रदोपेण कोपितो मानी नायकः कथमायास्यतोति चिन्तितां सर्खी सञ्याह रुखिराङ्गि सर्वावयवसुन्दरि पृथुना आकर्णनेन पक्षे देणुपुत्रेण

पृचुनान्ता राज्ञा छोवनेन नयनेन पक्षे सर्वत्रर्शना उल्लासनं स्नूखरूपं धनुष्यं-हिन्म तेन पक्षे उद्यांत्रत्रभूसद्वां घनुष्यंत्य तेन राज्ञा महान्तो वहुगुणशालिनः पक्षे महत्रारिमाणाः अच्छा अपि घोरा अपि पक्षे स्थितः पर्यता आपि इत्यर्थः के चक्षुष्ठभानं चक्षुष्ठनां न नीताः न प्राविता अपितु सर्वे तथान

यथा पृथुना राज्ञा धतुःकोच्या पर्वता उत्सादिताः पृथिनी समा कृता तथात वैकेनापि नेत्रेणातिसुन्दरेण घोरा अपि विद्वलाः कृताः लोचनमेव तब पृथुसदृशं सर्वाङ्गसौन्दर्यं किं वक्तुं शक्यनतः सर्वाङ्गसौन्दर्यवेत्ता तब मान्यपि नायकः सहज एवामविष्यति त्यथा प्रयासो न कर्तव्यः सर्व

मयाशायत पवेति सावः ॥११६॥ उपनीय यन्नितम्त्रे भुजङ्गभुच्वेरलम्भि विद्युपेः श्रीः॥ एकः स मन्दरगिरिः सखि गरिमार्शं समुद्रहेतु ॥११७

धनशालित्याः कस्याञ्चित्राधिकाया दूनी वारं वारं यथारुचि नानानायक-सङ्गमं कारवन्त्यपि धनादिगर्वेणापराञ्चं विनापि नायिकानिर्मेटिर्सना छण्यधन-

लेशा अध्यनायिकाद्र्तींकृतार्था स्वसखीमाह उपनीयेति सखि कथनाएँ

मन्दर्रागरि असिद्ध एक देवर र ् गरिवान गेरिव नमुक्तु अनःवरुक्षकर्मकर्मकरणाविनियावः स कः यस्य निनम्बे कटके भुकद्वभुपनीय संयोज्य विदुर्वेहें वैः उच्चीरन्यर्थं श्रीः स्टब्सीः अस्टस्सि स्टब्सेन्यर्वः समनु

अस्या निकन्ने वारं वारं विदं योदायात्या अपि किमपि फलं नास्ति प्रत्युत गर्वप्रदर्शनसङ्गीक्रोति इतिसत्तियोन्नेतिभाषः केविन्तु नायकानां सर्वगुणाधिको

गोरवकारकथ औदार्य्यङ्गो गुणएव नान्य इति काचित्काञ्चित्त्रत्याह यथा नितन्त्रे भुञङ्गरोपणानुज्यितकारिणां देवानामाशामपूरयव्यन्दरिगरिः स पव गुरुभूनः सम्पराधेभ्योऽपि यथेष्टदानकरणादितिभावमाहः॥ ११७ ॥

उल्लिसितलाउछनोऽयं ज्योरहनावर्षी सुधाकरः रफुरि। ब्राह्मककुट्यवर्गः शकट इव प्रकटिनर्फारः॥१९८॥

ग्रन्णाभिसारिकां प्रत्यधुना न गमनसमयइति सन्याह उज्ज्ञिसिति उज्ज्ञ-सित वितीयामिक्सिकलङ्काङ्कर्षुमुद्यतं लाञ्छनं कलङ्कृष्टित् यस्पायं मध्याकाणः वर्ती सक्तलाङ्गर्यन मध्याकाशस्थितस्येन वान्यकलङ्कृष्यञ्जकश्चन्द्र इति स्वयं उपोत्स्तां कीमुदी वर्षति अनेनान्यकाग्लेशोऽपि नेति व्यज्यते सुधाकरः

अमृतद्धितिरवेनोन्सादकत्वेन निधिकाभिसारणसामध्यं व्यव्यते स्पुनित प्रमान् राते आशक्तः छण्णस्य चरणो यन्त्रिण् स सक्तरः असुरविकेषः अन्ते या तत्सहस्य इत्यर्थः प्रविदेशं सूचो शिरं दुग्धं येन स एत्यर्थः चन्द्रप्रसोत्स्यरम् नस्य प्रकरशंरिण ज्योतस्माया उपनानोप्मेयभानः नथाचेदानीमभिसरणे कलपुरि तप्रभे भविज्यतीतिभावः छीवेऽनः शक्तशेख्यियामित्यमरः शरत्कालीनप्रध्यक्त-

चळङ्कचन्द्रस्यक्षप्रवर्णन मेवैतदित्येके ॥ ११८ ॥ - उपचारासुकपारो - फिलकस्योपेचिताः - सखीदचसा । .

श्राबुक्त निष्टुक्कि चिद्धिस ध्यति किलिकेनवाद्यामि ।११८। नाविकामं नाहरीहास्य संपाद्य मध्य नायको मोक्क्य इतिविद्यार्थ सस्या

नथादुष्टिते सति वाचिका अन्यां सखीमाह उपचारेति कितवस्य ध्रूर्भश्य प्रमालगमनागमनहेतुनिवारकत्येन कितवत्यं सखी ममेषिप्रसिद्धा वास्तवं शन्यु-एपा या तस्या वहसा किमर्थसुपचामनुनयादिकं कर्त्तव्यं खंगन स्वयमेवान-

निष्यतीति बचर्यनैदेत्पर्यः विश्वस्तत्वादितिभावः तैनवहुषा एता शरि उपचागः वक्षचन्त्रनादिदानस्या अनुनया समै तो ति पित्तिपक यापास त्रपेशिता सूचकवचनादयः अनुनयाः पादपतनादयश्च नायककृता मयोपेक्षिता इत्यर्थः अञ्चनाप्रन्यक्ते ममदोपे सति निष्ठुरमपि परुषमपि प्रियकथने किं वक्तन्यमि-निमावः यदि स नायको वदति कथयति तदा कछैः करहस्य कैतवात्

अहता इत्यर्थ. यहा समापराप्रेऽपि तेत्रक् मशक्या उपचारा.

ानमाथः याद् स्त नायका चदात कथयात तदा कळ: कळहस्य कतवात् छळात् यानि तन्निकटं गच्छामि तेन कितवेन कळहकपटेन समागमशङ्क्रया सद्धि नोच्यते केवळमीदासीन्येनैव स्थीयते तेनातोऽत्यन्तचिन्तिता त्वां

पृष्णिति यथा ममदे। पो न स्यात् खळकपायाः सख्या अपि स्वकार्य्यतिद्धिर्व स्यात् तथा त्वमेव वद येन मम चिन्तापगमो भवेदितिमावः सख्यासको मम नायक इदानीमुदासीन इति मया किमपि न कर्त्वुं शक्यते त्वमेघोपायं यदैतिसजीं नायिकाद इति वा ॥ ११६ ॥

उपसि परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपवीततां नीतम् ।

पुरुपायितवेदग्थ्यं ब्रीड़ावति कैर्न कलितं ते ॥ १२० ॥ सर्वा नायिकापरिहासं करोति ब्रीड़ावति ठजावति विरोधळक्षणया निर्ठज्जे

इन्यर्थः तव पुरुषायितवैद्ग्ध्यं विपरीतरतकोशस्त्रं कैर्नकितः ज्ञातमपितु सर्वे-िन्यर्थः सर्वनिकटे मधैव वक्तस्यमितिभावः ते किंभूनाया उपवीततां नीनं यज्ञीपवोतस्थापितं यन्मुकादाम विपरीते नायकस्य दामताडनं माभृदित्याशये-नेत्यर्थः उपस्ति प्रातः तग्दहादवहिरागत्य परिवर्क्तयन्त्याः सरस्रहारकस्थापयन्त्याः

नेत्यर्थः उपित प्रातः तम्ब्रहाद्विहरागत्य परिवर्त्तयन्त्याः सरलहारबरस्यापयन्त्या इ'नर्थः प्रियेणरतङ्करोतीति सर्वासां सर्वेरेव ज्ञायते इदानीमतुक्तमेणेदानीं विअपोतेनेत्रितुनवैवसर्वेश यते नान्यासामिति त्वमेवान्यापेक्षयात्यन्तनिर्लज्ञासि निथ्येव लज्जां नायट्यसीति भावः॥ १२०॥

. उड्डीमानामेवां प्रासादोत्तरुणि पचिगां पड्०क्तिः ।

विस्तुरति वैजयन्ती पवनाच्छन्नापविद्धेव ॥ १२१ ॥

सङ्केतस्थलं त्राप्रसमीपवर्तिसौधं नायकः समागतस्त्वया शीवञ्चलनी-यतिति तायिकां प्रति दूत्योह उड्डीनानाभिति पक्षिणां पङ्किः विन्यासवि-शेषविभिष्यः पश्चिण इति भावः प्रयो सर्वता तत्र विवसत्ताम्होनानां स्वगाति-

रोपविशिष्टः पक्षिण इति भावः पपां सर्वदा तत्र निवसतामुङ्गोनानां खगगति-विद्योपशास्त्रिनां प्रासादात् अन्यगमनरहितात् सौधादित्यर्थः पवनेन वायुना

व्छित्रः त्रुटितातप्रवापिरशुद्धभूमौपिततो वैजयन्ती पताका यथा तथेत्यर्थ स्तथाच छित्र जयन्ती यथा तत्र न गच्छति तथा छट्टीना पक्षिणोऽपि सर्वदा तत्र मन्द्रशारि प्रसिद्ध एक केश्रह नत्ययायायां गरिमाण गोर्ग सपुत्हतु अन्यशक्यप्रमेवरणादिशिमाप स क यस्य नितम्भे कटके अनद्गसुपनीय संयोज्य विरुप्तिस्थाः उद्योरत्यर्थं श्रीः हरूमीः अलक्ष्मि लब्बेन्यर्थः ममतु

अस्या नितःवे वारं वारं विद्यं योजयन्त्या अपि किमपि फरं नास्ति प्रत्युत गर्वेप्रदर्शनमङ्गीकरोति कुत्सितेयत्रितिभावः केचित्तु नायकानां सर्वगुणाधिको गौरवकारकश्च औदाय्येख्यो गुणपव नान्य इति काचित्काश्चित्प्रत्याह यथा नितस्वे भुजङ्गरोपणानुचितकारिणां देवानामाशामपूरयन्मन्दरितिरः स पव गुरुभूगः

सापराघेष्योऽपि वर्धेष्ठदानकरणादितिभावमाहुः॥ ११७॥

उद्यानिकारकार्यः वर्षे व्यक्तिस्थानकर्षे साधानकः स्थानि ।

उल्लेसितलाव्छनोऽयं ज्योरस्नावर्षी सुधाकरः रफुरित । झानककृष्यवर्गाः शकट इव प्रकटितजीरः ॥११८॥

कृष्णाभिसारिकां प्रत्यधुना न गमनसमयइति सख्याह उल्लंसितेति उन्ल-

सित द्वितीयामिषस्करञ्जुः द्वृत्तं प्रच्यां साञ्चानं कर्वज्ञाचिद्वं यस्यायं मध्याकाशः वर्ती सक्तवाङ्गादेवेन मध्याकाशस्थितत्वेन वान्यकरञ्जूव्यञ्ज्ञकश्चन्द्र इति स्ट्यते उपोत्स्नां कोमुदी वर्दति अनेनान्धकार छेशोऽपि नेति व्यव्यते सुधाकरः अमृतदीधितिरनेनोन्मादकत्वेन !नायिकामिसारणसामर्थ्यं व्यव्यते स्पुरित प्रकाशते वाशकाः कृष्णस्य वरणो यस्मिन् स शक्तरः अमुरिवरीयः अन्ते वातत्स्वद्वश इत्यर्थः प्रकारितं भूगौ क्षीरं दुग्धं येन स इत्यर्थः चन्द्रगासीलाञ्चन्तस्य प्रकाशीरण व्योतस्नाया वयमानोष्मेयभावः तथाचेदानीमिससर्णं करुषुते वस्य भविष्यतीतिभावः क्षीवेदनः शक्तदोक्षियामित्यमरः शरत्कालीनप्रव्यक्तन

उपचारातुनयारोः कितवस्यं।पंचिताः सखीवचसा।

कळङ्कान्द्रस्वरूपवर्णन मेवैतिद्त्येके ॥ ११८ ॥

अबुना निष्ठुरगपि यदि स बद्ति कलिकेतवाद्यामि ।१९६। नायिकामा नायकीदास्यं संपाद्य सरीव नायको मोन्य्य इतिविनार्थ सन्याः

न्यादकाना नावकादास्य संपाच संयव नावका मान्यव इत्तावन्य संस्थाः ज्ञ्ञानुष्टिते स्रति नायिका अन्यां सर्खामाह उपचारेति कितवस्य श्रूर्थःस्य इक्रजगननागमनहेतुनिवास्कत्वेन कितवत्वं सर्खा ममेतिप्रसिद्धा वास्तवं शत्रु-

इया या तस्या वचसा किमर्थमुपचारानुनयादिकं कत्तंव्यं क्षणेन स्वयमेवाग-प्रिथवर्तीत वचरेनैबेत्यर्थः विश्वस्तत्वादिहिसावः तेनवहवा कृता अपि उपचाराः

अहता इत्यर्थः यद्वा समापराधेऽपि तेवक्तु मशक्या उपचाराः अभिन्याप्यता-सुचलचचनादयः अनुनयाः पादपतनादयश्च नायककृता मयोपेक्षिता इत्यर्थः अधुनाप्रव्यक्तेममदोषे सति निष्टुरमपि परुपमपि प्रियकथने किं वक्तव्यमि-

छलात् यामि तन्निकटं गच्छामि तेन कितवेन कलहकपटेन समागमशङ्करा तद्पि नोच्यते केवलमौदासीन्ये नैव स्थायते तेनातोऽत्यन्तचिन्तिता त्वां पुच्छाति यथा ममदो पो न स्यात् खळहपायाः सल्या अपि स्वकार्ध्यलिद्धिर्वा

निमायः यदि स नायको वदति कथयति तदा कछै: कछहस्य कैतवात्

स्यात् तथा त्वमेव वद् येन मम चिन्तापगमो भवेदितिसावः सख्यासको मम नायक इदानीमुदासीन इति मया किमपि न कर्रा शक्पते त्वमेवोपायं वदैनिसकीं नायिकाद इति वा ॥ ११६ ॥

उपित परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपवीततां नीतम् ।

पुरुवायितधैदग्ध्यं ब्रीड्रावति कैर्न कलितं ते ॥ १२० ॥ सखी नायिकापरिहासं करोति ब्रीडावित ळजावित विरोधळक्षणया निर्ळज्जे

इत्यर्थः तव पुरुपायितवैदम्ध्यं विपरीतरतकौशछं कैर्नकिछां ज्ञातमपितु सर्वै-रित्यर्थः सर्वनिकटे मधैव वक्तव्यमितिभावः ते किंभूताया उपवीततां नीतं यज्ञोपवोतस्थापितं यनमुक्तादाम विपरीते नायकस्य दामताङनं माभूदित्याशये-नेत्यर्थः उपसि प्रातः तग्द्रहादुवहिरागत्य परिवर्त्तयन्त्याः सरलहारवरस्थापयन्त्याः

इत्यर्थः प्रियेणरतङ्करोतीति सर्वासां सर्वेरेव ज्ञायते इदानीमनुकर्मेणेदानीं वि । धेतेतेतितुनवैवसर्वैद्धा यते नान्यासामिति त्वमेवान्यापेक्षयात्यन्तनिर्छज्ञासि मिध्यैव लज्जां नायरयसीति भावः॥ १२० ॥

. उड्डीनानामेषां प्रासादोत्तरुणि पित्रणां पड्०िकः ।

विस्कुरति वैजयन्ती पवनाच्छन्नापविद्धेव ॥ १२१॥

सङ्कोतस्यळं ब्रावसमीपवर्त्तसीधं नायकः समागतस्त्वया शीवञ्चळनी-यमिति नायिकां प्रति दूत्याह उड्डीनानाभिति पक्षिणां पङ्किः विन्यासवि-दोपविशिष्टः पक्षिण इति भावः एषां सर्वदा तत्र निवसतामुड्डीनानां खगगति-

विशेपशास्त्रिनां प्रासादात् अन्यगमनरहितात् सौधादित्यर्थः पवनेन वायुना

च्छित्रा त्रुटितातप्रवापरिशुद्धभूमीपतितो वैजयन्ती पताका यथा तथेत्यर्थ स्तथाच छिन्नदैजयन्ती यथा तत्र न गच्छति तथा ध्ट्रीनाः पक्षिणोऽपि सर्देश तत्र चिता अपि इदानी न गण्छन्ति जतोऽन्यगमनाभावेन नायकागमनमेत्र निश्चि-नामि त्वता चलनीयिनितभात यदा तव धारणार्थं चिर कश्चितुगत्त्रोपरिष्टा

उज्ञागरितकामितदन्तुरदलरुद्रमधुकरप्रकरे ।

द्स्तित बाद्य त्वया न गन्तव्यप्तिति नायिकां दूत्याह ॥ १२१ ॥

काञ्चनकेताकि मा तव विकलतु सौरभ्यसंभारः ॥१२२॥ स्वसङ्गमेन दर्डकारिणीमतिसुन्दरीयन्योक्तयाकश्चिदाह उज्जागरिताः जागरणं

प्रापिताः भ्रामिताः दन्तुराणि निम्नोचतानि कएटिकतानिच यानि दलानि पुष्पपत्राणि रीकदाः मधुकराणां भ्रमराणां प्रकराः समृहा यया तत्संबोधने सुवर्णकेतिक तव सौरभस्यसंभोरः समृहः मा विकसत् मात्रव्यक्तो भवत्वि- स्यर्थः तथाचात्यन्तभ्रमेण कदाचित्तव प्राप्त्या वन्तुलुएठनाप्रतिष्टादिकमवश्य

भविष्यतीति किन्तव सस्नेहनिशिक्षणादिनेतिभावः॥ १२२॥ उल्लिसितध्यूः किमतिकान्तं चिन्तयसि निस्तरङ्गाचि ।

खुद्रापचारिवरसः पाकः प्रम्मा गुड़स्येव ॥ १२३ ॥ क्यं सर्वोत्कृष्टं मम प्रेम भन्नमिति चिन्तयन्तीं सख्याह उद्व्वसिते

डलोहिते भुवो यस्याः एतादृशी सती अतिकान्तमतीतं द्रेममङ्ग मितियावत् तिस्तरङ्गो अक्षिणी यस्यास्तरसंबोधने कर्त्तृपदं संबोधनं च गुड्स्येवचन्ध्ये— श्वविकारस्यानेनेक्षुविकारद्रवस्याग्रे क्रमेण चृद्धिर्दृष्टा न गुडस्य वन्ध्यत्वात्त्रयैव देग्णोऽप्यग्रेऽसमीचीनविकारो न्यूनत्वनामादिर्दृष्ट एवेति व्यज्यते पाकः पचनं पक्षे परिपूर्णता क्षुद्रा मधुमक्षिका तस्या अपचारेण निपातेन पक्षे क्षुद्रस्याति खहस्य नीचस्य वापचारेणानुचितव्यापारेण विरसो वैरस्यादिसमर्थः पक्षे

वैरस्यकर्ता इत्यर्थः तथाच वडीनामेतादृशप्रेमभङ्गो मया क्षुद्रेण दृष्ट इति विंचिन्तयेतिभावः क्षुद्रोन्देणी मनः क्षुद्रं क्षुद्रा स्यान्मधुमक्षिकेति नानार्थः ॥ १२३॥

उद्दिस्य निस्सर्न्तीं सखीमियं कपटकोपकुटिलम्नृः।

एवमवतंसमाचिपदाहतदीपं यथा पति ॥ १२४॥

षस्याश्चितसुरतौतसुनमं काचित्ससीमाद्य शयनकारिकां पतिसमीपागमनार्थ-!त्यन्तत्वरां कुरुषे इतिपरिद्वासशीलां सखीमुद्दिश्य त्यत्ताडनार्थमेवागच्छामि ;तिमिध्याकोपकुतिलम्नू सती निस्सरन्तीं श्रण्यास , जन्तीम् एतमनेनप्रकारेणावतंसं भूतणप् आक्षित्रत् सखीताइनार्थितितावः यथा आह-तदीपं निर्वापितदीपं यथा स्यादेवं पतित पतितप्रभवदित्यर्थः कालसामान्ये लट् पत्रश्चास्याः सखीसामीप्ये स्वामिगृहेश्चणमपि दुण्करमतएव कटिति सुर-

तार्थं मदुगरि कोपच्छक्वेन दोपमपातयद्तो ऽनया साकप्रस्याः पतिग्रहं कदापि शिष्ठाचारार्थन्न गन्तन्यविति मावः॥ १२४॥ उदितोऽपि तुहिनगहने गगनप्रान्ते न दीप्यते तपनः।

कठिनघृतपूरपूर्णे शरावशिरसि प्रदीप इव ॥ १२५ ॥

मम शत्रु रितदूरेऽस्ति काबिन्तेति मन्यमानं कञ्चन जनमन्योकवाकिश्वदाइँ उदितोऽपीति उद्यगिरिमुपारुहोऽपि भानुस्सूर्यः न दीप्यते न प्रकाशते जगतां शैत्यादिनाशाय समर्थौ न भवतीति भावः अत्रहेतुमाह गगन्यान्ते गगनैकदेशै

तुहिनेन गहने निधिडे सतीत्यर्थः तथाचानन्ततेजस्तिन उदितस्यापि स्ट्र्यस्य यथा भूतलसमीपवर्त्तिना सूर्य्यदेश्वत्तिना तुपारेण दीप्तिहत्या न कार्य्यक्षमत्वै जारके तथान्येषां महत्वापि तवालास्य भवादणस्य शिवसन्यपिति भोवः

जायते तथान्येषां महतामपि तत्राल्पस्य भवादृशस्य किंवक्तव्यमिति भेवः यथा शीतेन प्रदीपशिखाद्र्वर्त्तं नापि घृतकाठित्यसुत्पाद्यते तेजः शत्रु णैशराबस्य वर्षमानस्य शिरसि प्रदीप इत्र शिखेवेत्यर्थः किं भूते शैरयकठिनं घृतं तत्स-

म्हपूरिते दूरवर्सिनापि शत्रुणा स्वभोज्यभाग्न भवतीति सर्वदा सर्वत्र शत्रु-निवारणं कर्त्तव्यितिवाक्मार्थः अथवा स्वव्योऽप्यपकारः शत्रोः कर्त्तव्य एव यथा स्टर्वस्य क्षणं दीतिहरणं हिमं करोति दीपस्येवेति अत्र गगनप्रान्ते न

दीप्यते इत्यर्थः अथवा स्वत्मपिशत्रु सिन्नियानं महय्व्पयोरिप मेदं विनाश्य साम्यमेय करोति यथा सूर्य्यवदीपयोरिति वाक्यार्थः वस्तुतः तुहिनगहनेऽपि गगनवान्ते उदितो भावुर्न दीप्यते अपितुदीप्यत एव कठिनवृतंपूरपूर्णशरावशिरिस

तथाच महतां शत्रु दोषोऽपि न भवति किन्तु अल्पीयसां भवत्येवेति सारम् ॥१२५॥ उद्गमनोपनि शेश्नश्यनप्रावृत्तिचलनवलनेषु ।

थया प्रदीपो न दीप्यते तथा सूर्व्योऽपि न दीप्यते इति नेत्यर्थः व्यतिरेकाळङ्कारः

श्रानिशं सं मोहयति मां हुल्लग्नः स्वास इव द्यितः ।१२६। काचित् सखीं वदती उद्गमनेति द्यितः पर्देशवर्ती मामनिशं वारम्वारं

सर्वदेत्यर्थ मोह्यति त ीसमर्थां करोति इत्यर्थ हृदि लग्न हृद्यस्थित इदास ६व यथा ५ ॥ इवास सर्वेष भार्यं करोति जीवनस आग्यः सप्तरातं

न्देहञ्च करे तिनथा दियतोऽपि यदि शीघ्र नायास्पति तदा प्राणऽसिमन्दै ।

प्रोति भाग उद्गमने उत्थाने उपनियेशने उपयेशने शयने पाश्यपरिवक्तने चलने गममे वस्नने जुभ्भादिकरणे एपु संमोहयतीत्यन्वयः ॥ १२६॥ उज्भितसोभाग्यमदस्फुटयाश्वाभङ्गभीतयोर्यं नोः।

मुभयाभिप्रायसिद्धकार्व्यकारिणी दूनी जानेति शेपः विभूतयोः यूनोः उभित-स्त्यकः यस्सौभाग्यमद्स्लौन्दर्र्यगर्वः भाग्यवत्तादिगर्वः परस्परं रूप्भाग्यादिद्शंनेत

विस्प्रार्था दूवी देमसम्पादनमकरोदिति काचिद्वदित उक्तिति यूनोः एका

पक्तीभूता सुरतारम्भसमासियर्घ्यन्तसुखानुभववोधिका दृष्टिर्वि सृष्टार्था परानपेश्च-

अक्रितमनसोरेका दृष्टिई ती निरुद्धार्था ॥१२७॥

सर्वोत्तप्रयोस्तप्रवयस्कयोः प्रथमारत्त्र्यत्रेमच्यापारयोरनयीर्वृतीं विनापि नैत्ररूपा

समापेक्षया तस्सौभाग्यमेवाधिकपिति ज्ञानेन गर्वामावः तेन स्फुटा व्यक्ता या याञ्चा सङ्गमप्रार्थना तस्या यो भङ्गः असिद्धक्षप्रकान भीतयोरित्यर्थः यथा

ममाभिलाषा तथा नायकस्य किमर्थं यथा ममाभिलापा तथा नायिकायाः किमर्थ

भविष्यतीति शङ्क्येति भावः अक्रिते अपरिशीलिते मनो पयोस्तयोरित्यर्थः अनपवभीतिरित्पर्थः उभयोर्भावमालोक्न , परापेक्षाविवर्ज्ञितं स्वयुद्ध्या कुरुनि

कार्यं निस्पृष्टार्था तु सा भवेदितित्राचीनोका यदा दूर्नीविनापि विद्यस्योः प्रेमसम्पादनं भवतीति काचिद्वद्विक्स्तुरस्तु देमाभिज्यक्ति विद्यां सन्धी सन्धी प्रेमस्वभावोऽयं यद्भिज्यक्तं भवत्येव कथमन्यथाऽनयोर्द्रतीरिद्विमपि ५म ज्ञानम-

उत्तमभुजङ्गसङ्गमनिष्पद्मनितम्बचापलस्तस्याः। मन्द्गिरिरिव विबुधैरितस्ततः कृष्यते कायः ॥ १२= ॥

स्मामिरतो न चिन्ता कर्त्तव्येत्याह ॥ १२७ ॥

बहुनायकसङ्ग्राणीयं प्रेमसीपत्यशिक्षके सर्वीत्ऋष्रतिकारके खिङ्गप्रवासकं ति काचित्काञ्चिदाह उत्तमेति तस्याः कायः देहः चित्रुवैः चिशेपविद्धिः परिङ्ीस्ति-

स्ततः स्थस्याभिमुखं कृष्यते आकृष्टः क्रियते नच कदावि स्थिरः क्षियत इत्यर्थः तथाच बुद्धि चैराध्यादिवशात्कदाचित्सङ्गमेऽपि उत्तप्रविद्र्वतसुरनासामध्यांच

स्थिरा भवति विवुधेषु किन्तूत्तमभुजद्गयवालकोनि भाषःदेवैः मन्दराचल १व

कृत्यत इत्यन्त्रयः इयोःसमानधर्ममाह उत्तमः दीर्घलिङ्गित्वद्वहागातित्वचिरमैधुन -न्त्र भुत्रङ्ग सिङ्गस्तस्य सङ्गम सभ गस्ता निव्यत्र प्रव्यक कारि

सम्यगुरान्तं वा,यित्रित्रवस्य कटिएआद्वागस्य चापलं वाञ्चल्यं यस्य स इत्यर्थः सन्दरपक्षे उत्तमभुजङ्गसङ्गमः वासुिकसर्पसम्बन्धस्तेन निष्पन्नं नितम्बस्य कटक-स्य चापलं दस्य स इत्यर्थः तथाच यथा दृष्ट्सम्बन्धवासुिकप्रसादोई वैर्मन्दर आकृष्यते वासुिकसम्बन्धएव तिष्ठति तथा खिङ्गप्रसादादेवाकुण्यते इयमेतैस्तथापि

खिड़् एवानुरका नतु विवुधेषु तदुकं दीर्घछिड़् दृढ़ावातीचिरमैथुनकारकः स एव विक्रमः स्त्रीणांन शूरो न च पण्डित इत्यादिकामशास्त्रे यद्वा महतामपि दुष्ट→ सङ्गतिरमीष्टकार्थकारिणीत्याह तथाचसमयविशेषे सापि कर्त्तव्येतिभावः ।१२८।

उपनीय कलमकुड्वं कथयति सभयं चिकित्सके हिलकः।

शोणं सोमार्स्ध निभं वधूस्तने व्याधिमुपजातम् ॥१२६॥

निर्भीकेन त्वया अस्याध्यक्षेऽपि यद्ग्च्छयागन्तव्यामिति काचिक्षायकं वद्ति उपनीयेति कलमकुडवं शालिपूर्णपात्रविशेषं कुडवपरिमितं धान्यमिति वा ४पः नीय समीपमानीय सभयं न जीविष्यतीति भयसहितं यथा स्यादैवं हलिकः पशुतुल्यो गृहपतिः चिकित्सके वैद्ये कथयतीत्यन्वयः शोणं रक्तं चन्द्रार्धसदूशं ज्याधिमुपजातमुत्पन्नं तथाच तव दन्तनखक्षतमिन जानाति अयं पशुरेवाभीतेन स्वया सद्गान्तव्यमिति भावः ॥ १२६॥

उन्सुकु निताधरपुरे भृतिक ग्रासमी निता स्वीचि ।

धूमोऽपि नेइ विरम भ्रमरोऽयं श्वसितमनुहरति ॥१३०॥

उपपितद्त्तद्द्वत्याछिनीं क्षत्रपोड्या सङ्कृचिताध्यपुदामुणपितसंगमसृखध्यानेनार्द्ध मीछितनयनां सायंकाछेऽग्रिख्यापनख्यछिखतामग्रङ्कं पश्यन्तंनायिकापितं बुद्ध् वा
तमद्व्यमिवछत्या वृत्तनायिकासुरतसंगोपनार्थं चतुरा सखी नायिकामाद्व उन्मुकृछि ति उद्गतकछिकावत्क्षतमधरपुदं यया तत्वंबोधने तथाच नवक्षतपीडया
मुखसंकोचः किन्त्वग्निपञ्चलनार्थं त्वया मुखसंकोचः क्रियतं इति व्यञ्यते भूतेभूसनः कणानामश्चिनिपातत्रासेन मुकुछिते अर्धाश्चिणी यस्यास्तत्संबोधने तथाचसम्मनिपातभीत्यार्द्धं नयनिमीछनं सद्यःकृतसुरतसुख्वध्यानेनेतिभावः श्वतगोपन
प्रकारमाह हैसिख विरम अग्निप्रज्वछनादित्यर्थः इह छाने धूमोऽपि न का
कथान्ने रित्यपेर्थः अग्निजवळनं नभविष्यत्येच वृथाश्चमं करोषीतिभावः नतु
धूमोदृश्यत एव उपरि सञ्चरम् किं निवारणं करोषीत्यतभाह अपमुषरि मुखसमीपे सञ्चरमान् भूमरः न धूम इत्यर्थः नतु किमर्थमागतो भूमर इत्यत आह

६० अस्य सण्यतो । ता श्रम्भ सुन्तरान परितिने कपकान्त्रमञ्जूषा । श्रम्भिणामनस्यके

नाधिकां साधी परिहत्ति तथाचानियज्वलां त्वया कदापिन इतं नवाहाथो प्रत्युन प्रियेण विचित्रावायां द्वाप्या हस्यते भूमस्दंशकतितायस्वाकितिकारिकाम्यास्यतीतिमावः॥ १३०॥
'उपरि परिज्ञवते सम वालेयं एहिश्य हंसमालेव ।
सरस इव निवननोत्ता स्वमास्ययं प्राप्य वसति पुनः ।१३१

छनोद्यं कान्तद्नमिद्यां पतिनीं चुम्यनमुरतकाछीनयन्मुखनयमायसां गुप्तियदृष्टां

र प्रस्ति वर्षित्रयमा क्रिनेत्यर्थ तथाच नाच पूज नच। तर प्रयायो कर् तम्मुत्पाद्यति किन्तु पद्मान्धिश्वन्तिना तुमतम्मरकृताश्ररकृतपी इयातचभूममः त्र भे अश्चीतद्दर्शनेन तच प्रियः किं हिंत करिण्यनी निव्यञ्जनचा सर्वमोपनपकरोत्स-सीतिवाद्यार्थः यद्वा कर्णान्दर्वास्थि। रिकामणे कृत्रनिद्धते स्वति स्वयमेवा शिव्यन

वालासंभावणालिङ्गनकृतिनां गृहिणीं प्रसादयक्षायक आह उपरीति गृहिणि दस्तस्वंगृहाधिकारिणि तथाच सर्वं त्वद्धानमेव केयं वराकिका बालेत्वर्थः इतं त्वद्धानमेव केयं वराकिका बालेत्वर्थः इतं त्वद्धारणा वाला ममोपरि न हृद्दि परिश्वता आलिङ्ग् य तिष्ठतीत्यर्थः ममाध्रे चहुत्रा सञ्चरति कदाचिदालिङ्गनमपि करोतीतिमावः पश्चे जलोपरिसञ्चरतीत्यर्थः हंसस्य माला पङ्किरिवेत्यर्थः तवं पुतः त्वभेवाशयं हृद्यं प्राप्य सम्यक् गृहीत्या वा वत्रसि सद्म तिष्ठिति निलनवाला कमलनाला यथा सरसः सप्ने-वर्धनाशयं सूलं प्राप्य सद्म तिष्ठति हंसामाला उपवर्षेव तथेत्पर्थः तथाच त्वनंव

रेवली सा तु मम विवाहितामात्रीमित भावः ॥ १३१ ॥ उत्कम्पद्यसमितिच्छलदौःसाधिकहस्तविच्युतश्चीरः॥ क्षित्रप्रकारके सम्बद्ध सम्बद्धीयम्बद्धानिक

शिवमाशास्ते सुतनु स्तनयोस्तव चश्चलंश्चिलयोः ॥१३२॥ समीचीनं नायकं कटासयन्तीं नायिकां स आह उत्कम्पीति सुतनु अनेन सम्भायत्वं व्यत्यते चौरस्तव स्तायोः शिवं कल्याणमा शास्ते इन्छति चञ्चल

निलस्ततोगतमञ्जलभाष्क्राद्कं बद्धं ययोस्तवोरित्यर्थः प्रज्यक्तयोरिति भाषः उत्कर्न भीनोजनतरस्तनदर्शनकिनोत्कृष्टे न सात्विकविकारेणेत्यर्थः उपगतकम्पयोकारो विकार्यः उत्यक्तयोत्तराहः उतक्तिकोशिर्वर्णिक्कृतोच यौ इस्तावित्यर्थः तुर्वेतः

िन्दाक्षः ब्ल्यक्योत्वेषाठे उत्कमिनोधर्माष्ट्रिक्कश्चेच यौ हस्त्राचित्यक्षः तुर्वेसः साध्यरेऽघोतः कियते तुष्टकर्मलेरतत्त्वात् राधसाधसंसिद्धाविविधात्वतुसागत् ६वि तुःसाप्रधाण्टाण्यिसे गेर निर्तृत्तियत्र निर्दर्शतास्य सम्बन्धेऽर्थतापर्यः वसानेन दौस्साधिन राग्यस्य दुस्साधितम्बन्धवासकत्वेन उत्करिनो धर्मपि-च्छित्रो यो दुस्साधहस्तौ तयोर्विच्युतः पछायितस्त्रोर इत्यर्यः तथाच चौरधारण-समये दुस्साधस्य तव जारस्य यदि अञ्चलशून्योजतकुष्ठदर्शनेन कन्पधर्मास्यां श्लथता पिच्छिलताच न स्याचदा कथं चौरपलायनं स्यादतः स्वजीवनहेतुप्रव्य-क्रयोस्तवस्तनयोः कल्याणमिच्छिति चौरस्त्वन्तु चाएडालसक्ता न मयोस्या किं कटाक्षकरणेनेतिमावः ॥ १३२ ॥

उत्विप्तवाहु दर्शितभुजमूलं चृतसुकुल मम सख्या। आञ्च्यमागा राजति भवतः परमुखपद्लाभः ॥१२३॥

नायिकासाखी नायकमन्योक्तयाह उत्सिते ति चृतमुकुळ आस्रकोरक मुकुळपदेन भ्रमरासक्तरवं तेन नायके अन्यद्धीसंगराहित्यं तेनच सख्या अतिस्पृहणी—
यत्वक्षायके व्यज्यते मम सख्या पवश्च सखीवृत्तं मया सबं बायते भवता
सङ्कोचो न कर्तव्यः सर्व वक्तव्यप्रिति व्यज्यते आरूप्यमाण नद्रीकृतेत्यर्थः पक्षे
स्वाभिमुखेर्यर्थः उत्क्षित गतः वाहुः यत्राकर्षणे दर्शितं भुक्रमूळं यथा स्यादेवं
पक्षे मोहायितचेव्यां विकाराधायकवाहुमूळदर्शनंचेत्यर्थः भवतः मुकुळस्य पक्षे
नायकस्य परं केवळं राजित शोभते उच्चपदस्य अःवंदेशस्य ळामः प्राप्तिः
शाखाकर्पणे स्वाभाविकस्यळादिण कथ्वं गच्छिति शाखिति ळोके सिद्धं पक्षे
पुन्वपदस्य सक्ळनायकोत्तप्रत्वस्य छामः केवळं शोभत इत्यर्थः तथाच यथा
त्वमन्यनायिकासाक्तिशून्यआर्ण्यसमीर्चानयौवनस्तथेयमणि मम सखी स्वाभिमात्रासक्ता तवभाग्यात् त्वय्यासका जातेति निश्चितमिति त्यमिदशासिप्रेतं वद्
मया सर्वं सम्भावते त्वदमित्रेतिमिति भावः ॥ १३३ ॥

उच्छचकुम्भनिहितो हृद्य श्वालयति जयनलग्नागः।

ं अतिनिम्नमध्यसं कमदारुनिभस्तरुणि तव हारः । १३४।

त्वां दूष्य्वाऽतीव सस्यहोऽस्मोति कश्चित्व।यिकां बद्ति उच्हेति तरुणि तय हारः मुक्तादि दाम हारपदेन स्वामाविकमनोहारित्वं ध्यउयते मम हृद्यं मानसं चालयति सञ्चारयतीत्यर्थः उष्ठी यौ कुचौ तयोः श्वापित इत्यर्थः अनेन दर्शनयोग्यत्वं कथ्यते जधने लग्नन्यं यस्य जवनपर्ध्यन्तगामीत्यर्थः अनेनहारे-संकोधशून्यत्वं तेन दौत्ययोग्यता व्यज्यते अतिनिम्न मध्यस्त्वं यस्य प्रदेशस्य संक्रम उभयपार्श्वसम्बन्धस्तव्यर्थं यहार काष्ट्रं तिविभस्तत्सदृश इत्यर्थं तथाय

२ श दय। सप्तराना

यथानिमने सते मार्गपथिकगम्नागमनार्थं पुण्यवना काष्ट ि्रयत पर्मित्र सहदर्
गमनार्थं जधनत्रक्षोरहान्तरारे नामिदेशेऽनिनिम्ने हार खानि स्त्वयाऽता जायने अवश्यमभिन्नापापूर्तिर्मविष्यतीति मावः ॥ १३४ ॥
उल्लेसितशीतिद्धितिक्लोपकग्रहे स्मृर्गित तारोधाः ।

कुमुमायुधविधृतधतुन्तिर्गतमकर्नद्विनदुनिभाः ॥ १३५॥ सुरततृप्त्या धर्मविन्दुसरीतं नाथिकाकपोलनखश्चतं नायिकासम्बी वर्णयन्तरे मायकमाद उल्लिसितेति शीनविधितेश्चन्दस्य कलायाः समीपे स्पुरन्ति नार-

कासमूहाः शोभमानाः कुशुपायुत्रेन मदनेन इङ्मुछिना घृतं यद्धगुस्तक्षिर्गतपुष्प स्तिविन्दुसमूहसङ्कशाहत्यर्थः शीतदीधितपदेन मुखस्य कलापदेन कलापोनखक्ष-तस्य तारापदेन धर्माविन्द्नां तत्तत्सादृश्यं कुमुमायुधविधृनगित्यनेनातिपीडिनत्वं धनुष्पदेन सुकुत्राराङ्गित्वं द्यक्यते तथाचातिश्रान्ता मम सखी क्षत्रा विश्वयेति

भावः यद्या निकद्दस्यनायकमाश्वासयन्ती दृती श्रावयति चन्द्रान्ते नायिकातवस-मीपमागमिष्यति कलापदैनशीवास्त्रपनयोग्यत्वं तेन शीव्यमीलनं तेनचाश्वासः यद्वा कलासमीपे नद्यव्यकादोनं कलामालिन्यं तेनान्यकारस्ते नाश्वतेव निर्मयं संकेत-

सरुगमनमिति दूनी नायिकामाह हितीयाचन्त्रं दृष्ट्वा विशिष्युक्तिः स्त्रवीं प्रतीत्येके । १३५ ॥

उपनीय त्रियमसमयविदंच से द्व्यसानसपनीय । नम्मेंपिकम एव च्यादे दूतीव चिततासि ॥ १३६ ॥

नम्सापक्रम एव चार्याद दूताव चार्तातास ॥ ११६ ॥ माधिका मानगरित्यागं शोचति उपनीवेति क्षणदे निशे उत्सवदे वाना-

यकसमागमकारित्वादित्याशयः नस्मीयक्रनेलुरतपूर्वयदूर्णयास्यायम् प्रतमे सत्येव चित्रतासि गतासि प्रातःकालो जातद्दतिभावः नस्मिष्कणद्तिपाठः न स्रस्तः सम्मिष्कणसमये दृतीयलायनाने वित्यात् शिव्रत्या गतानि असप्यविदं समय-झानशूर्यं प्रिमं नतु पतितुपनीय प्रतन्ते आनीय वियपदेन दुर्ल्कमत्यमुपेक्षणी— पत्वाभाषश्च द्योत्यते मे सम मानम्भिलिदिनसमये नारकानागमनजनितमस-

पवित्रं षोत्राममाद तर्हितानशूत्यम् अनुष्य द्गयं हुन्दित्यर्थः द्गयित्यु -किचित्रोयः स्त्रीजनानामवियत्वशूत्रकः अपनोयह्रीकृत्य क्षणदे हृतीय चलितामी । त्यन्वयः तथाच यथा दृती नायकपातीय नायिकामानमपनीयकीहोपसमं द्वाद्याः

त्यन्त्रयः तथाच यथा हूरी नायकपानीय नायिकामानमपनीयक्रीझोपसमं द्वःद्वाः यत्र गच्छति नतुपरिचारिका सम्बीवाशिमं सर्व्यं संपादयति तथात्वनपि गताः सानमङ्गोपित्रातः फर्वं न किनपीति वाक्यार्थः ॥ १३६ ॥ थायां समगी।

€?

उत्तमदनितेकगितः करी सरसीरय सखेधैर्थम् । श्रास्क न्डितोरुणात्वं हस्तेनेव स्वशन् हरसि ॥१३७।

भवत्याः सखी मानिनी कदापि न मया द्वारित वादिनं नायकं नायिकास-

ख्याह उत्तमेति त्वं हस्तेनैव करेणैव पक्षे शुरुडादण्डेनैव सखीघैर्व्यमस्मन्कारि-तमपि सालीधेर्द्यं हरसि दूरीकरोपि पक्षे पिवतीत्पर्धः रुपृशन् स्पर्शमात्रं कुर्व्यक्रालिङ्गनादिकं विनैवेत्यर्थः आस्किन्दित आकृत्त ऊरुर्थेनाजानुगामिनेत्यर्थः पक्षे जङ्गावलम्बिनेत्यर्थः उत्सा सन्बीत्कृष्टा या बनिता स्त्री तस्याः एकः मुख्यः गतिः शरणमित्यर्थः सरसी पयो जलं करीव हस्तीवेत्यर्थः तथाचातिः सुन्दरेत्वय्यत्यन्तासकामानन्नकरोतोतिम।व: ॥१३७॥

ऊढ़ाऽमुनाऽतिवाह्य एष्टे लग्नापि कालमचलाऽसि ॥ सर्वसहे कठोरत्वचः किमङ्गे ऽपि कमठस्य ॥१३८॥

जरत्तरपतिकां सच्यादिशताब्रहेणाप्यनङ्गीक्षतपरपुरुपभोगां पतिस्तानादर-क्रित्रांनायिकामाग्रहकर्त्री सल्यन्योत्तवाह उद्देति सर्व्यसहै धरणि पक्षे सर्व्यसहन

योग्ये जठरपत्न्या उभयकुलानास्थायोग्यत्वादितिभावः किंचाप्रेपि संतानाभावेन यावजीवं सर्व्यसहनं तवोचितमेवेति ध्वन्यते अप्तना कूर्मीण पक्षे श्रृद्धेन पत्योढ़ा पृष्ठेन धृता पक्षे विवाहिता काले वहुयुगान्तं पक्षे यौवनकास्त्रमित-र्वाह्य गमय पक्षेत्रयागमयेत्यर्थः हेतुमाह अचलासि अन्येन कमटभिन्नेन चालियतुमशक्यासि अचलेतिसार्थकनामासिचेत्यर्थः पक्षे पतिव्रतास्यस्मत्कथनेनापि परपुरुषभोगविमुख्यसीति यावत् पृष्टे कुरुईपृष्टे पक्षे वृद्धस्य सर्वदा नायिका विमुखसुतत्वेन तत्वृष्टमात्रलक्षापीत्यर्थः अपिरवधारणे पृष्टपत्र सक्षेत्यर्थः अत्र हेतुमाह कठोरत्वच काष्ट्रसद्भगत्वङ्मयस्य पक्षे जरत्तरत्वेन कटिनत्वचः कमठस्य कुम्मेस्य जराकान्तास्याङ्गे अधःप्रदेशेपि पक्षे कोड़े अपिना . पृष्ठादिसर्व्वशरीरसंग्रहः किमस्तिविदोषः तथाच यथा कमठस्यसर्वाङ्गंतथास्य-द्धस्यापीति सांमुख्येन चैमुख्येन च फलं तुल्यमेव किमर्थ खेदः पातिब्रत्यिकरोधात् तथापि यदि खिन्न।सि तदामदुक्तएव प्रकारो नान्यइति भावः सर्वेसहा

ऊढ़ा मिण्मियशिरसा रसेवशेनापि भोगिना यत्त्वम् ॥ तत्तव सर्वसहनेजः सुकृतमेपूहः समुद्धसति ॥१३६॥

यसुमतीत्यमरः ॥१३८॥

मुखरतां विहाय नायके क्षमाशाहित्या प्रवोत्तमो नायकोऽधीनो भयतीति घालां शिक्षयनुभन्योद्ध्या काविद्धारत्याह ऊट्टे तिरसे धरणि रसे जले श्रृह्नारे वेत्यर्थः इतिया भोगिना फलवता भोगशाहिना बहुपक्षीवेन जेत्यर्थः यत्व-सूहा धृता विवाहिताचेत्यर्थः अत्र नायकपक्षे ऊद्धाप्रदेन सर्व्यदा नायकाधीनत्यं नायिकायां छक्ष्यतेऽतो न पूर्व्योद्धरिवरोधः मणिमयानि शिरांसि यस्य तेन दिव्यमुकुटादिशाहिना नायकेनवेत्यर्थः भोगपदेन बहुवद्धस्त्रत्वं मणिमयेत्यादिना महाधनत्वं व्यज्यते अवशेनापि परिधान्ते नापि पन्ने तव शुभा दृष्टं नेत्यर्थः तज्ञ-नागधृतत्वं श्रेष्टनायकविवाहितत्वं च सर्व्यक्षहनतः सर्व्यनिन्यत्रस्त्रम् नाम्यक्ष्यत्वे श्रेष्टनायकविवाहितत्वं च सर्व्यक्षहनतः सर्व्यनिन्यत्रस्त्रम् नाम्यक्ष्यत्वे श्रेष्टनायकविवाहितत्वं च सर्व्यक्षहनतः सर्व्यनिन्यत्रस्त्रम् नाम्यक्ष्यत्वे श्रेष्टनायकविवाहितत्वं च सर्व्यक्षहनतः स्वर्थनिन्यत्रस्त्रस्य स्थाः स्थाः सर्वानां तथा स्वयन्तायकवशीकरणं नान्यासां सप्तानां तथा स्वयन्तायकवशीकरणार्थं स्मवतीभिरिप सर्व्यक्षहन्तं कर्त्वामितिभावः रसा विश्वस्मरेत्यर्थः नायकवशीकरणार्थं स्वतीवेमौ श्राक्षे प्रक्षित्रावित्येके प्रथमः पठितः न द्वितीय इत्य-परे द्वाविष्ट पठिताविति वयम् ॥ १३६॥

इति श्री सचलविरचिते आर्थ्यासप्तश्तीविवरणे रसप्रकाशे।

॥ ऊकारबच्या समाप्ता ॥

चरुजुना निधेहि चरणौ परिहर सखि निखिलनागर।चारम् ॥ इह डाकिनीति पञ्जीपतिः कटाचेऽपि दगडयति ॥१४०॥

असाने चैद्ग्ध्यमाचरन्तीं काञ्चित्पति काचिदाइ अरजुनेति हेसिल अनेनोपदेशाईत्वं व्यज्यते चरणौ अरजुना सरस्त्रया निर्चेहि पृथिव्यां धार्य चैद्ग्ध्ययुक्तकुदिलन्यासं त्यजेतिभावः सकलं नागराचारं नागरिकचिद्ग्धनाय-कमनोहिरिणौं चेष्टां परिहर त्यजेत्यर्थः इह पल्यां नागररिकचिद्ग्धनायां पृशीपतिः पशुतुल्यः कटाक्षेति चक्रनिरीक्षणेष्यपिना समीचीनचस्त्रालङ्कृषणहास्यादिपरिष्ठहः डाकिनी मारणकर्जीतिञ्च चेतिभावः द्र्ययति दण्डं करोतीत्यर्थः तथान्व नेत्रचेष्टा-मात्रेण द्र्यदिप्लीपतिरतोत्रकिञ्चिद्गि चैद्ग्ध्यकरणम् केवलं निष्यत्यप्रित्व नर्थकारक्रमण्यतः पृष्ठी चिहाय महानगरे चैद्ग्ध्यकरणमुच्चितमिति भावः ॥१५०॥ न्ध्यभोत्रपीयतइतिश्रृत्वाखरपारगावयंत्रासाः॥

कोवेदगोष्ठमेतद्दगोशान्तीविहितय्हुगानम् ।१४१

गानशास्त्रवेत्ता कश्चिद्वदति ऋषमइति ऋषमः खरविद्योपः अत्र गोपद्राहे गीयते अत्रत्येश्सभ्यग्गीयते इतिश्रुत्वा बहुसुखात् खराणां सप्तानां पारगा वयं प्राप्ताइत्यर्थः गोशान्तौ वृषभशान्त्यर्थविहितं कृतं बह्वनेकप्रकारकं गानं यत्र एदेनादूशमिद' गोष्ठं गोस्थानमेतिवृतिकोवेद जानातीत्यर्थः बहुमानमिति पाउँ

विहितं वहुमानं पूजनं यत्र तदित्यर्थः तथाच ऋपभशव्दस्य स्वरवाचित्वमे-वावगतं नतु वृषभवाचित्वमपि प्रथमं जातमतोस्माकमेव दोषः नत्वेपां गोपा-

:लानामित्यर्थः ऋषभो वृषभा वृषद्वतिः गोष्टं गोस्थानकं तत्त्वत्यमरः ॥१४१॥

इतिसंचलविरचिते रसप्रकाशे मृकाष्ट्रज्या समाप्ता॥

एको हरः प्रियायरगुण्येदी दिविषदः परे मूहाः ॥

विषमनृतं वा सर्वामिति यः पश्यन् गरलमेव पपौ ॥१४२॥

कश्चिद्धरं स्तौति एकइति हरः शिवः एकः मुख्यः कैवलो वा प्रियाधरस्य ये गुणा माधुर्व्याद्यस्तेषां तस्त्रज्ञानवानित्यर्थः अधररसवेदीतिपाठे रसो मधुइत्य-र्थः अपरे दिविवदो देवा अमृतलोभेन समुद्रमथनोद्यताः मूढाः अधरामृतयो-म्र्मध्ये कुत्राधिकं माधुर्ध्यपिति विवेकशून्या अतएबाधरं पीत्वाप्यसृतपाने

सयजाइतिभोत्रः यः शिवः विषं कालकूटमसृतं पीयूषं वा समं प्रियाधरभिन्नत्वात् वियाधरमाधुर्थ्यश्रुन्यत्वासुद्यमित्यर्थः पश्यन्जानन् गरस्येव विषमेव पपौ पीतवान्नत्वसृतं किञ्चिन्मधुरं तथाच यदि मधुररसःपेयस्तदा प्रियाघररस एव नान्यइति परोपकाराय विषयानमेव शिवेन कृतमितिभावः ॥१४२॥

एष्यति मा पुनरयमिति गमने यदमङ्गलं मयाकारि । अधुना तदेव कारणमवस्थिती दग्धगेहपतेः ॥ १४३ ।

काचिह् प्रा जारपतितोषार्थं पतिमरणमिच्छन्ती जारमाह पष्यतीति अयं तव शत्रुक्तपः पतिः न पुनरागमिष्यतीति हैतोः अस्य गमने विदेशयात्रासमये यदमङ्गलमगस्त्यनामग्रहणाद्यमङ्गलं मयाऽकारि छतं जातमुत्पन्नन्तदेवामङ्गलमय-स्थितो यात्रांत्यक्त्वा गुहावस्थाने दग्धस्य दुष्टस्य गेहपतेः पत्युः कारणाम-त्यर्थः तथाच पतिमारणीपायः कर्त्तव्यक्तिभावः ॥ १४३ ॥

आगा। सप्तराती एकेकशो युगजन विनद्यमागाचनिकरमिव नरला

विश्रास्य ते शुभग त्यायत् ुलिंगसायमेरूमित ॥ १४३

सर्वामुपेक्ष त्वय्यासको मम सर्विति काचिद्यायकमाह एकैकशः इति

प्रत्येकं युवजनं तक्ष्णमनेनस्पृह्णीयत्वं व्यक्यते विलंहुमानान गणयन्तीत्यर्थः

पक्षे विछंज्य गच्छन्तीत्यर्थः अधृतिकर्गमय मालासमृहमियानेन यूनां समानत्वं

अगणनीयत्यञ्च न्यज्यते तरला त्वद्धं चञ्चलेत्यर्धः पक्षे गुटिकाग्रहणायं चञ्चले

त्यर्थः हे सुभग सकळनायकसमानत्वेषि मन सक्यास्त्वय्येवासकत्वादितिमार्थः स्यां विश्रास्यति स्रिरा भवतोत्यर्थः पक्षे पुनर्ज्ञापार्थमन्यंनाश्चयतियथा मालामे-

र्यमासाद्याङ्गिलस्तथेत्यर्थः तव लंघनं न करोतीति समुद्रायार्थः तथात्रानैकनायकाः

लापादिना त्वया शंका न कर्तव्या तेषांताबदेव सभोगस्तुत्वयैवेतिमावः पकै-

कशहति पकैकशो ददातीत्यादिभाष्यसिद्धमेव ॥ १४४ ॥ एकः स एव जीवति हृद्यविहीनोपि सहृदयो राहुः ।

यः सकजलियमकारणमुद्दरं न विभर्त्ति दुष्पूरम् ॥१४५॥

उदरभरणिक्त्रो सनस्वी कश्चिदाह एकइति एकः मुख्यः सपत्र राहुः

जीवत्यक्रिमानरक्षणपूर्वं समीचीनवृत्त्या तिष्ठतीत्यर्थः पत्रकारेणोदरभरणव्यप्रा

स्सन्दे मृततृत्याइति न्यज्यते हृदयचिहीनोपि शिरोमात्रहपत्वादितिभाषः सहप्रदः

उन्नतमना इत्यर्थः इद्यविद्दीनस्य इद्यमानित्विमितिविरीधेऽपैरर्थः यः राहुः सर्व्वसावविदानं सर्व्यदामाजनदानिपि पुनरपूर्णमुदरश्रदधातीत्यर्थः तथाच

भगवतामृतपाने राहुः चक्रोण हिधा हतइति वृथा प्रसिद्धिः स्वयमेव राहुरुद्दर-परित्यागार्थं पूर्विकायं जहाविति छुरस्यापीयं मर्घ्यादा कि वक्तव्यं माहूशां गुणशास्त्रिनामित्यांशयः ॥१४५॥

एकेन चूर्णकुन्तलमपरेण करेण चिवुकमुन्नमयन्॥

परयामि वाष्पधौतश्रुति विगलद्वारि तद्वदनम् ॥१४६॥

व्यवस्थाविनाऽतिक्रमेणात्यन्तखिन्नो वैदेशिका मनारथं करोनि एकेनेनि तद्ववर्गं तस्या मदेकशरणाया चदनं मुक्तमित्यर्थः पश्यामि कवेतिशेषः काकुर्व्वा

श्रीधरः कदा सिंदनं किरण्यतीनि भावः किं भूतं बदनं बाष्यधौतश्रुतिविगलज्ञा-शित्येकमेव पदं वाष्पीयेण मम गमनदिवसमारभ्य पुनर्भमनदिनपर्यन्नरे।दनाः

शुणा घौतं प्रशास्तितं प्रधातः, प्रधात् श्रुत्योः धत्रणयोर्विगस्त्

किस्मानमितिसाच्यमौचित्यात् वाष्येत्यादेः प्रमाणत्वाचेत्याशयः

घाष्यार्थः विदेशस्यस्तवायं प्रति वद्तीतिवा ॥१५६॥

भेशप्तव्राप्येश्रु यस्माव्यद्याचित्यर्थः । वाष्पधीतं श्रुतिविग्रव्यास्मिति कर्मधार यइतिरसिकसरणिः, विं कुर्व्वन् प्येग करेण धामेनेत्यर्थः चूर्णकुन्तलम् असम्मार्क्कनेन चतुर्दिश्च पतितं केशसमूहमित्यर्थः नतु विन्यासविशेषविशिष्ट-मित्यर्थः, पतिव्यतायाः प्रोषिते भर्तरि केशसम्मार्क्कनानौचित्यात् गच पतिव्यास्यि

उत्थापवन् अपरेण दक्षिणेन चित्रुवः मुन्नतयसित्यन्दयः तथाश्रीदंविधायाः प्रियाया परंप्रकारेण वदनदर्शनं सम कदा भविष्यतीति स्वगतं हैदेशिकश्चिन्तयतीति-

एकं जीवनमूलं चञ्चलमपि तापयन्तमपि सततम् ॥ अन्तर्वहति वराकी सात्वाझासेव निश्वासम् ॥१४७॥ नायकाकृतपूर्ववद्वाहाशिष्टाचारन्यूनताक्षेषेणोदासीनं नायकं नायकाससी

चदित एकमिति सा त्यामन्तः हृदि वहित सर्व्यं धार्यतीस्पर्धः अन्तः पहेन हृद्यसम्मीलने बाल्कियायारो बहुधा नारेक्ष्यते लौदेनित व्यज्यंते तेनसं मम सख्या हृद्यमे मिन्छियेना हृते पीतरबाद्य शिष्टाचारे भौदासीन्यं तव मोचितिनित व्यज्यते, तेनसाधुनेव गन्तव्यं मम सखीसमीपिनित्यादि व्यज्यते, वराकी सनन्यशरणा, नासानासिका निश्वासं यथाभ्यन्तरे बहित तथेत्यर्थः उभयं विशिनिष्ट एकमनन्यं पक्षेत्रधानं जीवनस्य जीवनसौद्यस्य मूलं निश्वासं, पक्षेत्रधानं जीवनस्य जीवनसौद्यस्य मूलं निश्वासं, पक्षेत्र शरीरधारणस्य मूलं निश्वासिका विश्वासिका विश्व

एकं वद्ति मनो से यामि नयामीति हृद्दमपरं मे ॥ हृद्दद्वमुचितं तव सुन्दरि हृतकान्तिचसायाः॥१४=॥

मपीत्यर्थः अत्रयच तापयन्तमपि सखीतापं कुर्दःतमपीत्यर्थः ॥१४७॥

नायका विताँ दूनी नायिकाऽऽह एकिति सम मनः त्वत्कथिन नायव समीपं यामीत्येवमर्थं वहति विचारपति अहन्तज न गच्छाभीरयपरमर्थं, तदेव हृष्यं विचारपतीत्पर्थः एवं मनः अपरं हृद्यिति स्नेकोत्तिः हथाच तवं याहि नया- होतिन ह्यापि मम मनः कथयत्यतः संशयितास्मीतिभावः अत्र गामि न यामीत्यत्रोभयत्रापि नायिकायां पत्र वर्त्युत्वं वक्षृत्नञ्चानो नोत्तमपुरुपश्योगानुषपतिरितिनायिकाशयः पकं मनः कर्त्यु यामीति वदति हिनीयं तबहृद्यं कर्त्यु न
यामीति वदतीत्ययमर्थः मनोह्यं विना न सम्भवतीत्याशयेन दूनी नायिकामाह
सुन्द्रि अनेनबहुमनोहरणसामध्ये नायिकाया द्योत्यते तब हृद्यहृपमुचिनं युक्तः
कथमेकस्य मनो ह्यमतआह हृर्तस्याधोनं हृतं कान्तस्य नायकस्य चित्तं थया
तस्यास्तवेच हृद्यह्यमुचितं कान्तस्यनैकमप्युचितमित्यर्थः तथाच हव चित्तं
कान्तेन न हृतं विन्तु तवाधोनमेवेत्येकं मनः कान्तचित्तं रवय्येव निमानं तवा
धीनमित्यपरमेवञ्च हिचित्ता त्वं कान्तस्यनैकमप्युचितमित्यर्थः तथाच हव चित्तं
कान्तेन न हृतं विन्तु तवाधोनमेवेत्येकं मनः कान्तचित्तं रवय्येव निमानं तवा
धीनमित्यपरमेवञ्च हिचित्ता त्वं कान्तिकत्त्वमधीनीकृत्य नायिकान्तरिक्तप्रहणेन
द्विचित्तो भृत्वा प्रतीकारं करिष्यति तदा मम दोषो न देय ६ति वाक्ष्मार्थव्यञ्जना
अत्र वद्ति मनदत्यत्र हृद्यपदमेवोचितम् उद्दितस्वितातान्चस्तान्नप्रवास्तमेतिच स्वयक्ते
च विपत्तौ च महत्रामेकस्पतेत्यादौ तान्नपद्वत् अन्यधान्नौ हृद्वय ह्याभिधानै

प्रगडपत्रशयना जनयन्ती स्वेद्मलघुजघनतटा ॥ धुलीपुटीव मिलन्ती समरज्वरं हरति इलिकवधुः ॥१४६॥

अकृतव्रतीतेरनापत्ते रित्याभाति ॥१४८॥

हलिकवधूरतं कश्चितस्तौति परण्डेनि हलिकस्य ययूस्तरुणी करदर्णंडवरं हरतौति सम्बन्धः धूलीपुटी नानाविधवूर्णकृतपोष्टलिका यथा परण्डपञ्चादियोग-प्रालिनी अनळादिसामीप्येन सम्मेजनिका ऽङ्गो मिलन्ती सम्बद्धा वातद्वयरं दृश्ति प्रवमेव परण्डपत्रशयनात्यन्तसुरताधिकयेन नायकश्चम्यं जनयन्ती पीवरज्ञवतस्या महाकामुक्तद्वरं हरतीत्यर्थः धूलीपुटीश्लक्षणचूर्णकृताषोष्ट्रलिकेतिदेशकं रस्तिवशे-ष दृति कश्चित् ॥१४६॥

इति सचलविरचिते रसप्रकाशे ग्रार्थ्यासप्तश्तीविवरणे खरवृज्यायामेकारवज्या समाप्ता॥

केलिनिलयं सखीमिव नयति नवाढ़ां खयं न मां भजते॥ इत्यं एहिणीमर्थे स्तुवति प्रतिवेशिना हसिनं ॥१५०॥

इयं कचिदासक्तेति प्रतिदेशी जानाति गृहपतिरन्यथैय जानातीति कश्चित्काञ्चिदाह केळीति । अथवा धूर्त्तपामरोऽयं वैश्यः स्वयं नवीहासंगमछुन्थे जानन्नपि गृहिणीमन्यपुरुषं प्रति प्रेरयति स्वयं नवोढासङ्गं करोतीति प्रतिवेशीः जानातीत्याह कश्चित्कञ्चित्प्रति गृहिणी मम कीशानिलयं कीशागृहं नयति प्रापयति नवोढ्रां नवीनां पञ्चाज्जातविवाहां चा नतु नायिकाप्रभेद्रूपां गृहिण्य-पेक्षितस्य नायकान्यत्रसुरतलाभस्यासम्भवापत्तेः सकीमिव नयति नतु सपत्नी व्यवहारं ह्वरोतोतिभाव:। गृहिणी मा कदापि न मकते नवोढ़ाया एव सुरतं सम्यग्भवतु मणतु सर्व्यं संपन्नमेव वर्त्ततेहत्याशयः इत्यमनेन प्रकारेण गृहिणीं प्रथाम्डानर्थे सामिति वैर्थे वा स्तुवति स्तुतिवत्प्रतारणार्थं कथ्यति सति अनया प्रशंखया नागिपयतीति नवोद्दैव प्रत्यहमागिष्यतीत्याशयेन स्तुति रितिभावः । प्रतिवेशिया समीपवासिना अनेन सक्छाभिज्ञत्वं ध्वन्यते इसितं,गृहिणी स्वसुखसंपादनार्थ मेतत्सन्बँकरोति, तमेव प्रतारयति, सतु तामिति परस्परप्रतारणा हास्यहेतुरित्याशयः । द्वितीयपक्षे जानश्चपि न जानातीति पामरोयमिति हास्य-षीजम्। अन्ये पश्चमेद्विका व्यङ्गवाः स्वयमूहनीयाविद्वङ्किरिति आर्थेस्तुवती-रियाठः लेखकप्रमाद्कृतः स्यात्भव्यं:स्वामिबैश्ययोरितिनानाधें Sमरः प्रतिवेश्यासकी यात्रिति कश्चित्कञ्चिद्वद्यतीति ऋजवः, स्वकीयजनप्रतारकस्य स्वस्थैव हानिरितिः कश्चित्रदतीतियरमार्थः ॥१५०॥

कालकमकमनीयकोडेयं केतकीति काशंसा॥ वृद्धिर्थ्यथायथाऽस्यास्तथातथा कगटकोरकर्षः॥१५१॥

केनचिद्दयन्तसाधधानेन अहां सतीं नवोढ़ां भावियोवनां संगमप्रत्याशयाः छालयन्तं कश्चिदाह कालेति, कालक्षमेण किश्चिद्दिनमतीत्य कमनीधं कामना-विषयः कोड़मङ्कोऽभ्यन्तरं वा यस्याः सा क्रोड़शब्दस्यांङ्काऽभ्यन्तरोभयवचनत्वात्

विषयः क्राइमङ्काऽभ्यन्तर वा यस्याः सा क्राइशब्दस्याङ्काऽभ्यन्तराभयवचनत्वात् इयं केतको नवोदाचेति काशंसा प्रत्याशा, शङ्कृतिपाठे शङ्कापि न निश्चयस्तु दूरापास्त इत्याशयः। हेतुप्राह अस्याः केतक्या नायिकाया वा यथा यथा वृद्धिः पुष्पविकाशो यौचनं वा तथा तथा कएटकानां रक्षकाणाञ्चत्कर्प आधिक्यं भविष्यतीत्यर्थः तथाचेदानीमेव चुन्वतालिङ्गनादिकं यावत्कर्त्तुं शक्कोषि तावदेव क्रमान्या प्रत्यावितभावः॥१५९॥

१०० अप्यास्ताति

नास्य शरास्सोदृज्याइत्याशयः ॥१५२॥

कृतकलाप मदीयश्वासध्वनिदत्तकर्ण कि तीर्बे ॥

विध्यसि मां निश्वासीः स्मरः शरैः श्टब्वेधीद ॥१५२॥

काचिन्धातिनी विचानुतयसमृहातविगणस्य पराङ्ममुखी, नायक्षेऽिष असाध्यां १९वा निवृत्तो भृत्वा सुतः तं नायिका उत्यापयन्त्याह छुत्येति है कृत्रिमखाप

बुध्वा निवृत्तो भूत्वा सुतः तं नाधिका उत्यापयन्त्याह छत्ये नि हे स्विमस्वाप सुमोत्यापनं पापजनकं न कर्त्तव्यिप्तत्याद्ययः । मदीयस्वासदाव्हे दत्ती कर्णी देन तत्संबोधने अतपन कास्पनिकस्वापेतियावः तीवोः हुड्डैः निश्वासीः कोपा-

शान्तिद्विगुणितैः मां विध्यसि । अत्र तीय्रप्देन नायबे ऽत्यन्तदुष्यत्वं विध्यसीत्यसैन तब तुःखेन समाप्यतिदुःखं तेन सानशङ्गदति ध्यज्यते । शब्दं धुत्वा वेधनयन्ती मदनदव शरैन्दिध्यसीत्यर्थः तथाच सदनःत्नय एव सव्ववेधी सदनदित

्क स निस्मोकतुषूलः कातज्जरणाय फणिमणिश्रे णिः कालियभुजङ्गविगमायमुने विश्वस्य गम्शस्ति ॥१५२॥

कालियसुजङ्गावगनाद्यमुन विश्वस्य गम्यास्त ॥१५२॥ केनविद्यनप्रविदेन नायके। परित्रकां पूर्वगत्यन्ताऽऽमहेणाया

सित्तरिहतां विद्यपित्याणे तां कट क्षयन्न पर्यक्ताः स नायक नाम के विद्यपित्याणे तां कट क्षयन्न पर्यक्ताः स नायक नाम के विद्यपित्याणे तां कट क्षयन्न पर्यक्ताः स नायक नाम के विद्यपित्याणे तां कट क्षयन्न पर्यक्ताः स नायक नाम के विद्यपित्याणे के वि

कालियनाम इदानी छ, न छुत्रापीत्यर्थः दर्शनगाः तस्य हुन्हंभिनितिमातः पक्षे निम्मीकद्द्य दुकुलं चेदिदेशसंथूनं चारिनानाइनि भाषयाशीनग्रः यस्य गः नायकविशेषस्यर्ञ्जनायकविरोधीदानी दर्शमिषयोपि नेत्यर्थः। फणिनां सर्णाणां मणिपछ किरलंकरणाय याऽऽसीत्सेदानी द्वित सम्ययः एसे नायकदसालंकरणार्थं

मिणिपङ्किः छोत्यर्थः नायको धरञ्ज इयम्पि कामित्यर्थः । कालियर्धः हृत्य कालियनामकसर्पत्य विगमाद्दगमान् एक्षे दुष्टपरित्यागापित्यर्थः विश्वस्य संसारस्य, पक्षे नायकताद्रस्य गम्या संचारयोग्या, एक्षे भोग्या त्वमसीत्यर्थः

सथाच दृथा तव गर्न्ड धासीत् इहानीन्तु मध्य इछाधा न किमर्थ मां कटास्र-यक्तीतिमादः। यहा निरुपत्रिपरोपकारः श्रीष्ट्रपट्ट देन काछियनिःकारादेगां।

कराग्रजुपकारमकरोद्िन ळंकरया दुष्टगायकदिवारकं कश्चव महास्त्रं कश्चितकोति ॥१५३॥ किञ्चित्र वालयोक्तं न सप्रसादा निवेशिता दृष्टिः॥ मिथ पदपतिते केवलमकारि शुकपञ्जरो विमुखः॥१५४॥

वैदग्डेन मानपरित्यागकारिणीं नाथिकां वयस्याध्यक्षे कश्चित्स्तीति किञ्चिदिति मिय मानापनोदनार्थं वालायाः पदपतिते स्रति वालया किञ्चित्साः ध्वसाधु वा नोक्तं प्रसादमूचिका दृष्टिरिप मिय न दत्ता केदलं पञ्चरण्को विमुखः रतिदर्शनायोग्यस्थानस्थितः अकारि इतः पञ्चरशुक्तदेमुख्येन रत्यकुद्यामात्रं दत्तम् ॥१५४॥

कृतहस्तितहस्ततालं मनमथतरलैर्विकोकितां युवभिः॥ चिसः चिसो निपतन्नङ्गे नर्त्तयति भृङ्गस्ताम्॥१५५॥

काञ्चित्सामान्यवनितां काचित्स्तेति सर्व्येषां यूनां येन केनापि व्यापारेल सुक्वदाऽलीदित्याह इतेति त्वां मृङ्गः मधुपः अथन्य मधुपतृत्यः उपभोगकत्तां कि शिहिटः नर्त्तयित नानःविधवेष्टापुतां करोतीत्यर्थः, तिं बुर्व्यञ्जे नर्त्तनप्रध्यक्तताधरादौ निपतन् कमलवन्युक्षभ्रान्त्या पातं कुर्व्यवित्यर्थः पक्षे हस्ताभ्यां स्तो मुखेनाधरस्य स्वर्श्यक्वित्यर्थः किंभूतो मृङ्गः क्षितः क्षितस्त्वया वर्ण्यारं प्रक्षितः हूरीकृत इत्यर्थः उभयपक्षे समानम् इयान् परं विशेषः नायकपक्षे युविभित्सहयर्थः क्षितः विश्वतिक्षत्वयोषि, त्वां किंभूतां युविभिर्धात् नत्रजृत्यकारक सहव्यरेव्विलं कितां सस्पृतं हृष्टां विभूतैः युविभः मन्मयेत भवहर्शनकिनक्वामेन तर्कः चञ्चलेः। इतः इक्षितेन सर्व्युक्तवस्तनस्परं सुम्यन्तादिवर्शनकिनितेन हस्ततालो यस्मिन् विलोकने कियाविशेषणत्वाद्वितीया एवं क्षिते अमरतुल्यस्य मानकर्तृत्वं नर्त्तनकारितृत्वं चान्येषां ताल्यस्त्रस्य प्रविकत्वक्षिते समस्तुल्यस्य मानकर्तृत्वं नर्त्तनकारितृत्वं चान्येषां ताल्यस्तुत्वं प्रविकत्वक्षिते तथ सर्व्यक्षद्वात् स्वत्वतिमावः १५५

कमलमुखि सर्वतोमुखनिवारणं विद्वधदेवभूषयति ॥ रोधा रुद्धस्वरसास्तरद्विणीस्तरलनयनाश्च ॥१५३॥

अस्याः पतिरत्यनतः निरोधं कराति केनाविश्वासैनेति वादिनी काञ्चित्प्रति सुशीला चतुरा काचिदाह कमलेति यद्वा पतिकृतात्यन्तावरोधिकत्रां नायिकामेव थाय्या सपशती

काचिवाद कमलेति अत्रक्रमलमुलातिपदेनत्यमण्येय व्याणियर्मर्वीरेव तयाभि भेतानभित्रते सर्व्वा निरोक्यने तस्मात्मीन्दर्भशा न्या सरक्षण युनमेन रोघः प्रतिरोधइत्यर्थः पुछिङ्गरोधशद्भन्य रोधवाचकत्वात् पक्षे रोघः तीरं सान्तनपु सकरोग्रःशहस्य तीःवाचकत्वात् तरलनयनाः चञ्च ठाक्षोः अनेन सर्व्या प्रतिरोधयोग्यत्वं कथ्यतेस्राभाविकतरत्स्त्रमात्रत्वादित्याशयः तरिङ्गणोः नानाविध-तरङ्गवतीः अनेनाकस्माद्यामादिष्ठावकत्वस्चनंनावश्यं रोधो युक्तमिनि ध्वन्यते

चकारः समुच्चये तरत्नयनास्तरिङ्गणीश्च रुद्धस्वरसाः रुद्धः प्रतिहतः खानांरसङ्ख्या श्रङ्कारो यासां ताइत्यर्थः यथेप्रस्वेच्छाचारशृत्यो इतिभावः। पक्षे रुद्धः नदीपार्श्वद्वयगमनरहितः स्वानां नदीनीराणां जलं यासां ता इत्यर्थः स्वरसस्य स्वेच्छावाचकत्वं रसमात्रस्य जलवाचकत्विमित व! प्रतिरोधः चऽचलाक्षीः तरङ्गिणीः भूषयति सन्बंगुणेन योजयनीत्वर्थः पक्षे सकळळोकतनोहानिर्णाः करोतीत्पर्थः रोधः किं कुर्व्यत् किं कुर्व्यन् सर्व्यतोमुखस्य जलस्य निवारणं विद्धदेव विरुद्धपार्श्वसंचारनियारणं कुर्व्वदेवेत्यर्थः पक्षे सर्व्वतः सर्व्वस्यः

१०५

सकसमानरोधस्त्वयीतिभावः देतु रोधोबष्टसुरमेतिपाठं कल्पयन्ति ते म्राप्ताः सरसशब्दस्य नायिकापक्षे सःगीचीवेच्छ वावितया तद्दोबागुपयोगात् अनुविने ष्ठाया एव निवारणीयत्वात् स्वनायिकानुरागस्य।पिनिवारणीयत्ववसंगाख तथाच यथा रोधसा नदीपार्श्वद्वयनिरोधेन गदीनां सर्व्यदा सप्तीसीनान्तरिङ्यप्रयाहकरणे । सर्ब्बंद्रश्यत्वं पुण्यदातृत्वेत पुरुपार्थचतुष्ट्यसंपाद हत्वं सर्व्वदापति इपसमुद्रमात्रा भिणामित्वेन पातित्रत्यञ्च संपायते तथै।समनायककारितविरीधेन स्वभायच ञ्चलानां वामलोचनानां स्वनायकमात्राभिलापशालित्येन पानिव्रत्यंसन्बं लेकाचि कप्रतिष्ठासंपादनेन पुरुषार्थंचतुष्टयभाजनत्वंच संपादते नत्वविश्वासेन बूधा बोत्तमनायकेन स्त्रीप्रतिरोधः कियते। पिता रक्षति कौमारे भर्त्ता रक्षित यौवने पुत्राख्य स्वविरे भाषे न स्त्री स्वातन्त्र्यमहंतीत्यादिवहृतस्घामंनीतिसास्त्रविद्धित चेन शिष्टाचारपरिप्राप्तत्वेन रोधस्यावश्यकत्वादित्यलमधिकेन पुण्करं सर्विना पुरुमित्यमरः रोधोवरेधं कले सेति नानार्थः शृङ्गारादी विषे वीटर्ये गुणे नागे इवे रसहत्यवादिपदेनान्यरमः नाविवेच्छायाथपि संगृहात् स्वरसहच्छेतिरीका तरङ्गिणीशैषळिनीत्यमरः ॥१५६॥

निवारणीयलोकसमुदायेभ्यइतियायत् मुखस्यं वदनस्यार्थादवरुद्धायाःनिवारणसः दर्शनं कुट्वंबित्यर्थः विद्यदिति क्रोवे पुरिष्ट्रो च समाननया पुछिङ्गनपुर-

कितव प्रपिश्वता सा भवता मन्दासमन्दसश्चारा ॥ बहुदायरिप संप्रति पाशकशारीव नायाति ॥१५७॥

पूर्व वह वयं मया दीयत एव सा मधन्नायातीति वादिनं नायकं दूत्याह कितवेति सा नाथिका संप्रति नायातीदानीं तथ समीपं नायात्यप्रे कि भवि-ष्यतोति का वेदेत्यर्थः चहुदायैरपि दीयतेइति दाये। धनं पूर्व्यक्तधनशतगुणित-धनदानैरपिअपिनाऽरसत्कथनादिपरिप्रहः पक्षे दहुदारेरपि न्नितयमारभ्याष्टादश प्रमेदान्तर्गतैरुक्तप्रत्यसङ्कोतिवैक्षिततुरैव्वर्ष्ट्रदापैरिष,कुता नायात्यत्र हेतुपाह भवता किन्देषु धूर्रेषु प्रपश्चिता चिचिच्यायाठीति व्यक्तीहता यत इत्यर्थः कितवेति नायकसंवोधनं वा, भवता प्रपञ्चिता नायिका गुव्विद्धानेन खलकानेनच यथा नायाति तथाप्रपञ्चविषयोक्ततेत्यर्थः अतएव भूर्खता यद्वा कित्वेन भवत्समीप-मागच्छन्ती प्रविद्या प्रविद्यविषयी हरतेपशुक्तीत याधस् दि तवपदेन तथ निवरे तह मसुरका नायदे नावयोः राभोगो सात्रहति नायिकानिक देप्युक्तमिति सूच्यते अत्र भवता हेतुमूर्तेन नायातीत्याधयः भवत्वार्त्वबहुदार्थीरत्यम्बयो या पक्षे कितचेन धूर्चेन प्रपश्चिता रिक्ता अतएव बैतविमिति छूतनाम मन्दाक्षेण रदरप्रतेन वि.तद्दर्हन वा प्रसिद्धिदे।येण लक्ष्या मन्दः स्दरपः सञ्चःरी गमागमा यस्याः सेत्यर्थः एक्षे मन्दाः त्रिचतुरादिमात्रदायदानारा येऽक्षाः पाशकास्तैः मन्दः हित्रिके।प्टब्याप्तः संचारश्चलनं यस्यास्सेत्यर्थः यहा अमन्दाः समीचीनाः अक्षाः चतुर्दशादिदायदापकास्तैः मन्दः विपक्षत्रटिकातः एकादशद्वादशस्थागव्यातः न्तुनवमपञ्चदशादिन्याप्तः संचारे। यस्यादत्यर्थः अस्मिन् एक्षे बहुदारीहितसस्य पेड्शस्तर्शादिपादनैश्वि नायातीत्यर्थः देवळं नायिका नायाति पाशपशारी चतुष्पटीक्रीडनचटिका यथा नायाति तथा सा. नारिका नायाति तथाच पाशवशारी नवादिक्षलप्राप्तया पकाविष्यप्धायात्यस्था युरलबरणंविना नाया-हिर्धात्था तव गमरेन रवया सहैव कदाचिद्याति एकाकिन्याग्मने मध्ये पुनिवर्त हो प्रभोग एव स्यादितिय दः धू चे हिर्देशिक हवात्यसरः सन्दाक्षं ही स्त्रा घीडा देवनाः पाशकाछतेइतिच रः पाशकी ह्रौ प्रकर्तस्यी वायविहस्समन्विता-चिति चतुरङ्गतरङ्गणी ॥१५७॥

क श्लाष्ट्रनीयजन्मा माधनिश्थिष दश्य रोभारस् आलेयानिलदीर्घः कथयति काद्यीनिन्ध्येयम् ॥१५८॥

मितियावत् इत्म यत्य स कार्यर्थः इति प्रश्नां शृत्या हितीयः कामाह्यां भून्यमाणः काञ्चीनिवादः शृद्धशिक्षात्राव्दः नतु नृपुः शद्धः रस्य नायिक्षाधः स्थानिक्षः शृद्धशिक्षात्राव्दः नतु नृपुः शद्धः रस्य नायिक्षः स्थानिक्षः शृद्धशिक्षात्राव्दः नतु नृपुः शद्धः रस्य नायिक्षः स्थानिक्षः श्रित्यः स्थानिक्षः स्यानिक्षः स्थानिक्षः स्था

किसकरक्षीयं घ्रोस्णः फिलनः कथयोपि या विभेतिस्म ॥ सा गिरिश्मुजमुजद्गमफेणोपधानाऽद्य निद्राति ॥१५५॥

दथि सर्पादिभीत्या न राज्यते नायकसमीपिमिति व्यञ्जयन्तीं नायिकां इत्याह

किविति प्रेमणः किमकरणीयमकर्तव्यदित्यर्थः अधितु सर्व्यं करणीयमेवेतिमानः या पार्व्यं ती फणितः सर्पस्य दथयापि अवणादिन क्थितिना दर्शने पार्व्यं ति कथ्यते विमेतिस्म भीतासीदित्यर्थः सा सैवाचाधुना विवानन्तरः गिरीशस्य शिवस्य भुजभुजक्षमः चाहुक्षितः संगरणस्यः सर्पः तस्य या फणा तह् प्रमुप्धातमुप्वेणीयंस्याः प्रशह्नशी निद्वाति फणायदेशवर्षप्यित्वार्थ्यं त्वं निद्वानीत्यगैन
भीतिलेशङ्कान्यत्वं ध्येज्यते स्थाच तथ्यायके प्रेमैव न यदि सत्यं प्रेम तद्यः
काभीतिरिति प्रतारयस्य माम्भन्ययाऽधुनेय चन्ननीयनित्रिवाद्यार्थः यथास्तित्यः
स्तुवर्णनमेतिदिति कथ्यत् सम्मन्ययाऽधुनेय चन्ननीयनित्रवाद्यार्थः यथास्तित्यः
स्तुवर्णनमेतिदिति कथ्यत् सम्मन्ययाऽधुनेय चन्ननीयनित्रवाद्यार्थः यथास्तित्यः
सत्वर्णनमेतिदिति कथ्यत् सम्मन्यवाद्याययोग्धान्यन्तरम् सर्व्यंप्रकारेण समना
सवनीति कथ्यान्यित्राप्रत्य देति वस्तुगति ॥१०६॥

कुतिम कनकेनेव प्रेम्णा मुचितस्य वारवनिताभिः। लघुरिव वित्तविनादाक्केद्यो जनहास्यता महती॥१६०॥

सामान्यासङ्कोब कर्त्तं व्यक्षति कश्चित्कं चिताह क्रिनेनित । वारवनिताभिः वेश्याभिः प्रेमणा वाह्यप्रेमणा मुषितस्य चोरितस्य प्रतारितस्येतियावत् कृत्रिमं इतिस्ताललेपादिना किरातं यत्क वक्षतं नक्षवकाकारमापादिते नेवेत्यथंः यथा कप्रकलकं मुलेन गृह्याते पश्चादननाद्याः लोके ज्ञानशून्यत्वप्रसिद्धिश्च भवति तथा विनादाभनितः क्षशः सञ्चावि कालान्तरेसमात्रातं शक्यत्वादित्याद्ययः भना भां हास्यतोपहसनीयता महत्वा कालान्तरेसमात्रातं शक्यत्वादित्याद्ययः भना भां हास्यतोपहसनीयता महत्वा कालान्तरेसमात्रातं शक्यत्वादित्याद्ययः भना

कि पर्विदिवसमार्जितदन्तोष्ठि निजं वपुर्ने मण्डयसि । स त्वां त्यजति न पर्वस्विप मधुरामिश्च यष्टिमिव ॥१६१॥

तव नायकसम्भोगसम्बेदानःयक एव कि बाह्यब्रह्मचर्यारोपेणित वाधिकां सखी इसति किमिति । पर्विद्वसे सुरतनिधिद्धाष्टम्यारौ मादिकताः दन्ता ओष्ठश्च यस्यास्तरनम्बोधनेनिजनपुः द्वारीरं किंन मण्ड-पासि कि न भूष्यसीत्यर्थः त्वां सकामुकस्तव पतिः पर्विस्वापेश्चरमादिष्विप पक्षे मन्धिष्वपि व त्यजति सङ्काताङ्करे त्येवेदार्थः किभूनां निषेधेनातिमधुरां प्रेमास्पदभूतां पक्षे मधुरस्सामिक्षोधिष्ठिमिवेद्यर्थः नायिकासाधम्यीयस्त्रीतिङ्के न कथनं तथाच यथेश्चयष्टिरतिमधुगा पर्वस्वपि न त्यज्यते कोकैरेवमेवात्यनत कामुकेन तव पत्पा निषेधेपि त्वन्न त्यज्यते इत्यवद्यं तहि किमथे ब्रह्मचारि सद्धेष धारणित्याद्यानः अथवा पर्विणि पति प्रतारयन्ती सूपपति कब्धवतीनि मया द्वातं इन्तादि सम्माजर्भनं प्रतारण भी भवतु भूषण परिधानमुपपति परियोगार्थं कावितेत्याह कावित् सब्यपतिरित्यर्थः ॥ १६१॥

कष्टं साहस कारिणि तव नचनार्धेन सोऽध्वनि स्पृष्टः॥

उपवीताद्पि विदितों न कि जदेहस्तपस्थी ते ॥ १६२॥

ब्राह्मणदूती प्रथम संगमाय नायिकामाइ कप्रसिति कष्टं कप्रजनकं यथास्यात्तथा साइस्स्य साइस्कियस्य कारिणीत्यथं:। एतातृश्च साइस करण मत्यनु सितन्तवेश महान् दोषो मास्तु तद्र्षमेव कथ्यने नम् स्वार्धिनत्याद्याः स झाझणः अध्यनि मार्गे यत्र कुत थि गच्छम् नतु तवोदेशे नागतस्तथाच स्वयेव कामस्या मयमार्ह्येन स्पृष्टः दृष्टः नयनार्ह्येनेत्यनेन सरह द्वीनेन् सुवाझणस्य विकार एव न स्यादित्याविद्यते तवेत्यनेनानुद्धंत्रनीयस्यं व्यव्यत्त तपस्वी बृद्धाः शर्रीरस्थपक्षोपवीताद्यि ते झातो न अधितु झात एव तथा च सतु विषय विश्वनः कियि न जानाति कथ्यस्यं मृतकस्ये इति प्रवने केनिवदुक्तं तथा निराक्षित एवं जातोयं तच्छत्वा भीताइं तव समीप मागन्तास्य यथा तम सगुणक कण्यानकृतवभजन्यं महापातकं न भवेत्त्यं।पोष्टु गन्तास्य यथा तम सगुणक कण्यानकृतवभजन्यं महापातकं न भवेत्त्यं।पोष्टु गन्तास्य यथा तम सगुणक कण्यानकृतवभजन्यं महापातकं न भवेत्त्यं।पोष्टु गन्तास्य श्रीवादवासः कर्त्तव्यस्तस्य कोचेदवर्षीभविष्यत्ति भावः। ११६२

क्केशेथि तन्यमाने मिलितेयं मां प्रमोद्यखेव। रौद्रेऽनभेऽपि नभः सुरापगावारिवृष्टिरिव॥ १९३॥

इनानीं रोगिणस्ते नापिकागमनेनापि किंकलिमित वादिनं सद्यायं नायक आह केराइति केरोपि जनरेपि तन्यमाने नितीर्व्यमाणे मां प्रमोदय-स्येव सुख्यत्येव संभोगाभाविषि तस्या: स्पर्शमात्रेणैव कृतकृत्यो भूत्रामीति आव: रौद्रे आतपे अनभूषि मेघाभाविषि नभः सुरापणा आकाद्यांणा तथा कृता वारिष् ध: प्रधातपे सत्यिष सर्व्यान् पुण्यशानुत्वेन मोदयित तथ्यम-पीत्यपे; अनभ्रेश्त्यस्य प्रयोजनं मेघदद्येवसुखाभावः आकाद्यांणा वृष्टिनिद्य यदच न निवारणं कर्त्तन्यमित्याश्रायः ॥ १६३॥

कूप मभवाणां परसुचितमपां पष्टवन्धनं मन्ये ॥

याः शक्यन्ते लब्धुं न पार्थिवनापि विग्रणेन ॥ १६४ ॥

गुणामि ज्ञानामधमकुलसमुद्भूतानामणि अवरोधोयुष्यते नत्तम कुल्यानां मुणागुणाविचारशृत्यानां स युक्त इति किश्चिदाह कूपेति कृप प्रभावाणां कृपोत्पन्नाना मणामित्यर्थः अत्र कूप पर्दन न्यूताविदित वंशान्तर्व नायिकानां ग्रेत्यते पट्टन्य काण्डपट्टस्य काण्डपि निर्मितेन पट्टेन बन्धनं चतुः हिंकु वेद्यनं पक्षे पट्टन्य काण्डपट्टस्य वन्धनमवरोधनमन्यानवलोकार्थं काण्डपट्टादित्पर्थः यद्वा पट्टस्य श्रेष्ठत्वसूचकफलकस्य पर्र केवलं समुचिनं मन्ये इत्यर्थः। या आपः पार्थिवनाणि प्रधिवीविकारेण घटेनापि आपिनाकाभ पोग्यतासूच्यतेलव्धं प्राप्तुन्न श्वस्यन्ते विगुणेन रङ्जुरिहेतन पक्षे प्रधिवीपा लेनापि नायकगुणद्दान्येन लव्धं न श्वस्यन्ते विगुणेन रङ्जुरिहेतन पक्षे प्रधिवीपा लेनापि नायकगुणद्दान्येन लव्धं न श्वस्यन्त इत्यर्थः तथाच धनकोभशून्यानां विद्रग्वोत्तमनायकमात्रनि । त्रान्ते विग्रयन्त इत्यर्थः तथाच धनकोभशून्यानां विद्रग्वोत्तमनायकमात्रनि । त्रान्ते विग्रयन्त इत्यर्थः तथाच धनकोभशून्यानां विद्रग्वोत्तमनायकमात्रनि । त्रान्ते विग्रयन्त कृत्यानाममुक्तिमानायकमात्रनि । त्रान्ते विग्रयन्त कृत्वानाममुक्तिमानायकमात्रनि । त्राप्तानमुक्तमानाममुक्तिवानायकमात्रनि । वर्षत्यारिति भावः। ॥ १६४ ॥

कर व्हिशिखानिस्तान आन्त्वा विश्वान्त रजनिदुरवाप। रविरिय यन्त्रोहिस्तिः कृशोपि लोकस्य हरसि दशम् १६६

खिण्डत अन्यनाधिकादत्तनखक्षतद्यातिकात्यर्थः पक्षेकराणां किरणानांत्रादुश्मीयोयस्मात् तत्वंवोधनं हे शिखा निकातोदयाचलशिर्द्येत्पर्थः श्रान्ता
मानाशिकास्थानं गत्वा पक्षे मेह्श्रमणं कृत्वा विश्रान्त सुरतश्रमनिष्टृत्यर्थः
क्षणं विश्रान्त पक्षे अविश्रान्त अनवरतचढनशीलव्वादित्याश्चयः रशानिदृरवाप
रश्नन्यामस्माकं दुर्वभेत्यर्थः अन्यत्रासक्तत्वादित्याश्चयः पक्षे रश्नन्या निश्चया
दुरवाप अप्राप्य निशायाः सूर्यसम्बन्धाभावादित्यर्थः यन्त्रोरिकाकातः

विद्वित्रहरूपं: नानानाथिका बग्ण नेपानेन तत्वादारक्तक

चेतं तब भाले यावकि शिक्षित यन्त्रबद्धानीत्याकायः पक्षे त्वष्ट्रास्त्रकन्यानियु केन सूर्यः यन्त्रे आरोप्याल्पतेषाः कृत शते पुराणोक्तं व्यव्यते कृष्णोपि सु-रत्तश्चान्तत्वादित्याकायोवा पक्षे अल्पतेषाश्चाः यन्त्राकदत्वादस्यकालिकत्वा

रतश्रान्तत्वादित्याद्ययोवा पक्षे अस्पतेषाश्री यन्त्रारूढत्वादुरयकाछिकत्वा व कोकस्य मजित्रस्य दशं नेत्राणि हरसि विचित्रवेपदश्रेनाय स्वशरीरकः-

च काकस्य मान्नकस्य दश नत्राण इरास । वाचत्रवयदशनाय स्वश्राहरू रनानि करोषेल्यर्थः तथाच प्रातः कालिकसूर्य्यात सर्व्वसुखदोपि भवाक् दुरदृष्टकालिन्यामम न सुखदशति समैव दोषो न भवतश्यादायः ॥ १६५॥

कि करवाणि दिवानिदामपिलग्ना सहजद्यातलप्रकृतिः। हन्त सुख्यामि न प्रियमात्मानमिवात्मनद्रशया ॥१६६॥

अस इन्त खेरे त्रियं त्रेमास्पदं पति त सुख्यामि न खुखितं करोम्पतस्यमे-नोपायं वदअइंकिंकरवाणीत्यथे: ननुस्वयमेवोपायंकुवितत्पतः स्वयं यावजना नामि ताबत्करोम्येवेत्याइ किमाति दिवानिद्यानि सव्वकालंकरना पतिमात्र सुअवाज्यनापीत्यथे: अपिवान्यथात्रावस्थानमपि न स्थादित्यर्थः कथ्यते पक्षे

किमथेशायकं स्वाधीनं व करोपीति वादिनीं सर्खीनाविकाह किमि ति

भावो परपास्तादृशी अहमिति पक्षे छायायाः स्वाभाविकशित तस्वभाव आ-रमनः श्रारीरस्यछाया यथा समीपवर्तिनमप्यातमानं न सुखयति अन्याछाया-अन्यं सुखयत्येव तथाहं न सुखयामि अन्या खुखयत्येवैत्यर्थः तथाच यह्य

सर्वेदाशरीरसम्बन्धादपीत्यर्थः सहनेन स्वतः शीतला शान्सा प्रकृतिः स्व-

अन्यं सुख्यत्येव तथाई न सुख्यामि अन्या खुद्धयत्येवेत्यर्थः तथाव यह्यः छर्व्वरा खुद्धकारिणी सा नास्यप्रेयसी विद्वेषिणीनिरत एवागमित्याद्ययः । १६६ ॥

केही: शिरसी गरिमा मरणं पीयूष कुण्डपातेन॥

. इयित वहनेन वक्षसि यदि भार स्तदिइमचिकितस्यम् १६७

सुरताप ममश्रमोपवर्त े निर्मा काविषस्मकी

विष्ठस्य किमसत्यं वदसीत्याइ केशीरीत केशी: शिग्सो मस्तकस्य गरिमा भारो यदि तदिदमचिकित्स्यं चिकित्साया अयोग्यत्वमित्यर्थः पीयूषकुण्डपसनेन यदि मरणं तदिदमचिकित्स्यं दियतस्य प्रियस्य वक्षस्युरसि वहनेनधारणेन

यदि पाडा बाधा तदिदमचिकित्स्यमित्यन्त्रयः। अचिकित्वमिति यकार्श्वन्यः समीचीनः पाठः तत्र म विद्यते चिकित्सौषधिरानादिक्त्या यस्य तत् आधि-कित्सिमित्यर्थः। तथाच केशगौरवममृतेन मरणं यदि स्थात्तदा सुरते अमेणा-

हचिरपि स्यात्तसुनास्यव किळ्ब औषधमापि मिथ्यैवक्षिपसीत्यस्वरसः अ-

थन्तक्रम्पदा प्रतारयचि बेतिभावः ॥ १६७॥
कथय स्मितसुखिनियतंकि करनाणीतिर्किकरेणोक्ताः

रोमाञ्चसञ्चयैः साट्यक्तंविद्धे स्वकं चेतः ॥ १६८ ॥

अयं क्रोकः कवित्तसके वर्तते सुगमत्वाभव्याकः ॥

ं किन्चित्कर्कशातामनु रसं प्रदास्यिक्षसर्गमधुरं मे । इक्षोरिय ते सुन्दरि मानस्य ग्रन्थिरिय काम्यः ॥ १६९ ॥

नायककृतदेन्यन रसाभासभीत्या परित्यक्तमानामङ्कीकृतसुरतामध्यप रा-धस्यातिगुद्धत्वेनहृदयमन्थिमन्युमिवान्तक्तरणे विहद्धदासीनामिव लक्षपित्वा

ेहृहयप्रनिधाविमोचनाय रतानन्तरं नायको नायिकामाह किव्निदिति सुन्दिरि अनेन व्यवहर्णी नान्या पर्त्यामार्श्वके मामास्तर्कामितिव्यज्यके तब मान-स्यप्रान्धिरम्तानिकीनत्या स्थापितः प्रोन्धः स्थिरः संह्कारादिकपः अनेन

यावक्त्रीवयस्यप्रनेषे: दुःखदातृत्विमिति प्रनिथकरणमपि भवत्येव जानाति चान्येति प्रतीम: काम्यः कामनाविषयः सहामानापेक्षयाऽस्पत्नात् वस्तुतो महामानापेक्षवाऽत्रमेव र:बर्ड्स्य दायः अपिना महामानादि गरित्यागादिरावि काम्यशति सृष्यते १क्षोरिव रमालकण्डस्य यथामन्यिः काम्यस्तद्वदिरार्थः

्क्षपदेन सर्वावयवमार मत्वममुपेक्षणीयत्व पुत्तरोत्तर मुखदावक्य व्यक्यते किंभूतो प्रनिधः रसं मधुरगसं पक्षे रसं श्रृंगारं कि। केचल किञानां कार्के इयं

किष्यिदनुरलाई वा रक्षीकृत्योपरुक्षणत्वरूपनेगमे का ६३यमीतिरावे-सते प्रदास्यन् तथाच यथा मानावनीवनसुखजनकी मानः काम्यस्तथाम् ।-

भावी मानमन्थिरापे विमोचनद्वारा मर्वेव सुखजनकः काम्यद्व भविष्य-ति तवतु अपाधिकपमात्रभित्यादाय: निमर्गेण स्वमावेन मधुरं विनक्षणस् व कनकिमत्यर्थः पक्षे स्वापनीणि किञ्चित्का ठिन्यानुमनानन्तरं स्वाम विक-

मिष्टरसं द्रवं ददत्येत्रेत्यर्थः मधुर इति गाउँ प्रनिधविद्योषणं वधाच यदि मध्य-नुप्रहवद्यानमहामानपरित्यामो भवत्या कृतः तदा मानसन्धरिप सुक्षदएव

तस्मान्सवेम्मदीयं दुइचरितंविसमृत्य पृत्र्वेनदेवाचरणीयमिति विज्ञानिकायकस्य

इनकीयां प्रतिति ॥ १६२ ॥

केन गिरिशस्य दत्ता बुद्धिर्भुजगं नटा बनेऽर्थि वृस् ॥ येन रतिरमसकान्ता कर चिक्कराकर्षणं मुषितम् ॥ १७०॥

कारस्य स्थलदाने दातुर्प्यनथैभन्नाने सुतरामन्येषामिति कादिचदन्यो-

करवा करूचन प्रभुं दुष्ट संगतं प्रत्याइ केनेति गिरिश्चस्य शिवस्यानेन पर्वता-अितत्वेन सर्पेदाजात्वं व्यज्यते भुनंगं सर्पम् एक बचनेन बहुाभि: कि वक्तव्य मिति व्यज्यते अटारूपं यद्वनं तस्मिन् अर्पायतुं रक्षितुं यद्वा अटायाभ स्ने

रक्षणे अर्पथितुम् नियाक्तुं केनाविदग्धेन दुष्टेन मुद्धिस्ता नतु स्वभावात्तस्य स्थितेत्यर्थः येनार्थणेमातिरभमेन रत्यावेदीन सुरते नमाद रेगेन कान्तायाः करेण

यशिक्षराकर्षणं अटाधारणं तज्जीनतंसुकं मुनितम् विन्वतम् भयादित्यर्थः तथाय शिवस्य मुजगाधिकार दानं केनचित्दुष्टेन कारयित्वा स्वस्यापि

सुरते चिकुराकर्षसुन्ननाञाः कारितः यथा तथा तवापि दुष्टरसत्त्वुक्ष्या दुष्टाधिकारदाने स्वस्थान्यस्थापि पाभवः संभविष्यतीति तन्न कर्त्तव्यमित्या-श्रायः यद्वा सर्वज्ञस्यापि स्वुद्धिपत्पुक्ष्य संगतिरेव ज्य यसी कथमन्यथा वृषम दस्त्यावुक्ष्या शिवस्येयमवस्थेत्याह ॥ १७०॥

॰ करचरणका विच्हारप्रहार मविचिन्त्य बलगृहीतकचः। प्रणयी चुम्वति द्यिताचद्नं स्फुरद्धरम् रुणाक्षम् ॥१७१॥

प्रत्यह संस्रोमान्मान कर्जुं शिक्षयिनित मया न कियते तस्ताक्षां परितापार्थं मया कालपिनकी मानः कर्ज्ञ यथार्थं माने तु. अवकाश एव बदीयते
भवतेति नायिकया पृष्यं मुक्ती नायकी बिहरबिध्यताः संबीः संजी मानदर्शंनेतिह्युकाः बुद्धाभागतां प्रियां परेचुक्वित स पद्य प्रणीय पद्यांच्यो नाथके।समः
भन्ये नायकामासा ०वेति कश्चित कञ्चित्तस्याह करेति द्वितायाः कदात्य
सात्रमे मा कारणायां वदनं कालपिनक कोषेन स्कृरक्षयते बन्न काल्पनिक्क कोषेनेयच अवणे रक्ते अक्षिणी नयने यत्र तद्ययास्यात्त्या सुक्वित
नतु तासां दर्शं नायं कया रिक्करोतीत्यर्थः (बकात्कारेण गृहीतः कवे। येन
भारपेश्चरणयोः कांच्याः मुक्ताहारस्य वा प्रदोरं ताद्वनमितिक्तस्य भगणपिरवा संखीजनळज्ञया तदारतेरनिममित्रत्वेन ताद्वनं नतु बास्तव मानेन नायकोषि पूर्ववृक्तद्व एव तथा करोति न त्वरितो भवतीत्वाग्यः तथाचेशं विश्व
स्तो यश्चुक्षित स प्रव प्रणीय पद् वाच्य इति वाक्यार्थः यस्तु वास्तव मानित्या
महासाहस्तिक नायक्षे न बलेनेव वदन सुम्बनमिति वाक्यार्थं माह तस्व विद्यस्य
महासाहस्तिक नायक्षे न बलेनेव वदन सुम्बनमिति वाक्यार्थं माह तस्व विद्यस्य
महावक्तनंविद तदा सम्यगेवेतिध्येवम् ॥ १०१ ॥

कुरुतां चापलमधुना कलयतु सुरसासियाद्दशी तद्दि । सुन्द्रि इरीतकीमनुपारिपीता वारिधारेष॥१७२॥

सवारंकरासम्पन्नां नायिकां प्रथमतो नायक कते नान्य नायिकावरोकनेत्र सिन्नां नायक सत्वज्ञा काचित्वकी समाधत्ते कृषतामिति स नायक श्चापः माधिकान्तरसुरताय मितस्ततोवकोकमद्द्वीय वणादि कृष्टतं करोतु माधिका-न्तरसुरतसुखद्वानमस्य भवत्वत्यर्थः अधुनेदानो पश्चात्स्वयमेव न करिष्य-तीत्याश्यः कृतद्वत्यद्व त्वं यादयी यत्स्वभावो सुरसा समीचानसककगुणासि न त्वाभीः तद्दपि वाक्यार्थं भूतं वस्त्वपि अधिनान्यनायिका वादशी तद्दपि मस्तु कलयतु जामानु सन्दरि आन्तरं वैदाध्यं दूरेगतु वोह्यकपमेव तवेदयं

येननायिकान्तरांगप्रत्यंगदर्शवेनैय निष्क्ती भविष्यतीत्याशयः न्यूनीपभीगं विनाधिकं न ज्ञायतेष्ट्रित कोकिस्ति केव इसीतकीमनु हरीतक्याः पश्चात् इसीतक्याः मक्षणोनन्तरिक्षित यायत्परिपीता इदयपार्थन्तगामिनी बारिधारा

सलसारा यथा तथेत्यर्थः तथाच सैव नलधारा हरोतकी भक्षणानन्तरं पीता वथा रीचते भन्यदा न तथा नायिकान्तरपरिचये तावस्तस्य सित सर्व प्रकारेण सर्व नायिकापेक्षया स्वपेद सपीचीना नान्येति ज्ञास्त्रति तदा सहस्रत एव भवत्यास्थीनं भविष्यताति नान्यथान्यनायिकातृष्णा गमिष्यतीति भावस्त्य-रक्षति त्यामेवानेन स्वयमेव कृतं स्वया सेदो म कस्त व्यास्थायः ॥ १७२ ॥

कज्जलतिलककलङ्कितमुखचन्द्रे गलिनसलिलकणकेशि। नवाचिरहद्हनद्रभो जीवियतव्यस्त्वया कतमः॥ १७३॥

साइजिकस्मातामा गायिकायास्सीन्दर्यं वर्णयन्ता सखी नायिकामाह कज्मलेति कज्मलस्य कज्मलमात्रस्य यहिनत्वकः दृष्टिदोषिनवादकः बजाट मध्ये सूक्ष्मीवन्दुरूपः तेन कडाङ्कितः तथाच कृत्रियकलङ्क्षकथनेम खाभावि कचन्द्रातिरिक्तत्वं व्यज्यते सुखमेव चन्द्रो यस्यस्तस्यास्धंबोधने तथाच सक-लभूषणानुलेपनादिशून्या कज्मलिन्दुमात्रभूषणा वास्त्रिकाधिनी स्वं तव दर्शनमाभेण कस्यापि न धैर्थ्यमित्यावेद्यते गिलताः पतिताः सिल्ककणाः

रनानअलिवन्तवः केशेभ्यो यस्याः सा गावितसलिलकणकेशी मत्संबोधने सद्यः स्नानेनात्यन्यकान्तिशाकित्वं दाहानिवारणसामध्येकच व्यव्यते नवीन-स्तव दर्शनमात्रजनितो यो विरहाग्निस्तेन दृत उपतप्तः कतमस्त्वया जीविष तन्यः पताहशसुन्दरशीतलशरीरस्पर्शेन जीवनीयस्तथा च पूर्वमुपभोगाभावेषि इदानीं तत्र चिलक्षणरूपदर्शनेन बहवः कामुकाः मदनशरोपतताः जातास्तन्मध्ये कस्तवाभिष्रेत इति सखी परिहासः नवविरहेत्यत्र नवपद्श्वरसाद्व-गम्यते॥ १७३॥

कृच्छात्मवृत्तयोपि हि परोपकारं त्यजन्ति न महान्तः । सृग्रमात्रजीवना श्रापि करिग्रो दानद्रवार्द्रकराः ॥१७४॥

महतोपि विपदापन्नस्यास्योपकारं किमर्थमेते कुर्वन्ति।तिवादिनं कञ्चन किश्चदन्योक्त्याह कृच्छ्रेति महान्तः महापरिमाणाः पक्षे महाशयाः हि निश्चयेन परोपकारं निरुपिधपरेषामुदासीनानामुपकारं मनसा वाचा कर्मणा हिता-चरणं न त्यजन्ति स्वाभाविकत्वादित्याशयः कृच्छ्रेण कष्टेन आत्मवृत्तिरात्म-मरणं येषां ते पक्ष आत्मवृत्तिः आत्मवर्त्तनं येषां ते यहा कृच्छ्रं दुःखमेवात्म-चर्त्तनं येषां दे वहा स्वाभावत्मवर्त्तनं येषां ते यहा कृच्छ्रं दुःखमेवात्म-चर्त्तनं येषां स्वाभावत्मवर्त्तनं येषां ह्यामान्त्रक्षणवशाह्यः स्वाप्तावत्मवर्त्तनं येषां ते पक्षेत्रवर्णिनर्व्वाहा अपीत्यर्थः किरणो गजाः पक्षे तत्तुख्याः सज्जनाः दानेन मदजलेनार्द्रःकरःशुण्डा दण्डा येषां ते पक्षे दानेन महादानादिना तदसम्भवे स्वरुप्तनेनार्द्राः करा हस्ता येषान्ते तथा च स्वभावाद्वदान्याः अन्यजीव्युपकारं स्वतरामेव विपद्यपि कुर्वन्तीत्याशयः स्यात्कष्टं कृच्छ्या मीलिमित्य-मरः ॥ १७४ ॥

किं इसथ किं प्रधावथ किं जनमाह्वयथ बालका विफलम्। तद्यं दर्शयति यथाऽरिष्टः कर्ण्यम्ना जग्रहे ॥१७५॥

तद्यं दर्शयति यथाऽरिष्टः कराठेमुना जगृहे ॥१७५॥ काञ्चिदातिङ्गयस्थितं श्रीकृष्णं दृष्वा विविधाः चेष्टाः कुर्व्वतं वालान्निरीक्ष्य

बालकदर्शनात् सर्व्यक्षातमेवेदं वृत्तं भविष्यतीति बालकप्रतारणार्थे तान् नायिका सखी वदित किमिति हेबालकाः विफलं निरर्थकं किं हसथ हास्य-माचरथ किं प्रधावथ शीघ्रधावनमाचरथ किं जनमाह्मयथ जनाह्मानमाचरथ अमुना कृष्णोनारिष्टः असुरविशेषः यथा येन प्रकारेण कर्ण्डे कर्ण्डरेशे जगृहे गृहीतो मारणाय तत् स्वकृतारिष्टमारणरूपमरिष्टगलप्रहणं कथमरिष्टगलप्र-१५ ह्यां कृतम् तह्रशंयतीति मत्सख्योकः श्रीकृष्याः सख्येतहर्शयि नत्वन्यित्कभिष करोत्यतः श्रालङ्गनशङ्कया हास्यं सुरतादिदर्शनार्थे घावनपूर्वकं जनाहानञ्च विफलं भवद्भिः कियत् इति बालकश्रतारयेन गोपी श्रीकृष्णसम्भोगगोपनं करोति॥ १७५॥

कातरताके करितस्मरखजारोयमस्यसमधुराची । मोक्तुं न भोक्तुमथवा वज्जतेसावद्धं खन्धर्रातः ॥१७६॥-

माक्तु न भाक्तुमथवा वजतसावद्ध लन्धरातः ॥१७६॥ नायकायाः सुरतमध्यावस्थारूपवर्णनं कविराह कातरेति श्रसौ नायिका

अर्द्धतब्द्यर्रातः सुरतार्द्धशातिनी मोवतुं नायकं परित्यवतुं न वसते न प्रवर्त्तते न वा भोक्तुषुपभोक्तुं वसते पक्षान्तरे बसात् प्रवृत्ता भवतीत्यर्थः नायकपरि-त्यागमपि न करोति न वा नायकस्य सुरतं कर्त्तुं ददातीत्याशयः श्रसी कि

भूता कातरतामीतिजाबस्था तया केकरिते वकीभृते स्मरलज्जया सारोन्माद-कृतस्वकीयचापल्यपरिकानकृतलज्जया रोषेण मस्ययमधुकरे स्निग्धसुन्दरे

श्रक्षिणी छोचने यस्याः सेत्यर्थः यद्वा कातरतया नायकदर्शनर्भात-हतत्वेन केकरिते समरे सत्यपि या लज्जा सुरतप्रतिरोधिनी तस्यां यो रोपस्तेनेत्यर्थः तदुक्तं कामशास्त्रे ऽतृप्तनारीलक्षणकथनप्रकरणे, न ददाति च मोयतुं सा विधातुं वा परिक्रियामित्यादिना प्रथमपक्षे परकीया द्वितीयपक्षे स्वकीयापि ॥ १७६॥

केतकि गर्न्भ गन्धादरेग दूरादमी द्रुतमुपेताः। मदनस्यन्दनवाजिन इव मधुपा धूलिमाददते॥१७७॥

परिचितानेव नायकानुपचरन्तीं नानादिगन्तागतान्महतोप्यनुपचरन्तीं चारचधूं माता शिक्षयति केतकीति हे केतकि गौरांगि सानुनयसम्बोधनं गन्धः सारम्यं ख्यातिरित्यर्थः तेन य श्रादरः श्रामिलाषा तेन दुरास देशान्तरास्

श्रमी तबहारस्था द्रुतं शीव्रमुपंता श्रागता इत्यर्थः श्रश्न गन्धाद्रपदेन त्वत्स-हशी रन्याः संप्रति नाङ्गां कुर्चन्ति तबानादरे करिण्यन्त्येवेति दूरपदेनान्यपरिचय-श्रान्यत्वम् श्रमीपदेन श्रत्यक्षसिद्धसर्वनायकोत्तमत्वं द्रुतपदेनातिकामुकत्व-मुपेता इत्यनेनोपेक्षायां वारबधूनां स्वधम्मत्यागः द्रव्यादिलामाभावेन सर्वधा दुःखदत्वं व्यज्यते मदनस्यन्दनस्य स्तरस्थस्य वाजिनोऽश्वा इवेत्यर्थः साक्षादेव स्मर पतेषु दश्यत इति यद्येते न स्युस्तिर्हं मदनः पंगुरेव भवेदिति हृद्यं मधुपा भ्रमरतुक्या रसज्ञा इत्यर्थः यहा मधुपो मद्यपः तेनास्य बहुव्ययकारित्वं

अतोऽनुपेक्षणीयत्वं व्यज्यते धूलि द्वारधूलिम् आद्दते गृह्णन्त्युपवेशनार्थं स्वया शय्यापि न दत्तेत्याशयः अथवाः वारंवार गमनेन द्वारदेशे धृव्यपहारः कृत इत्यर्थः धूलि तव वरणधृलिमिति वा तथा च सर्वान् परिचितानपि विहाय

इच्यार्थं सुखार्थं वैदम्ब्यसंरक्षणार्थञ्च पतातुपचर इति रसिकाः केविस् केतकी

पुष्पाभ्यन्तरे गन्धग्राहकेण बाह्यहेतुना ग्रागताः सदनसहकारित्वेन सदन-रथाभ्या इव भ्रमराः परागमात्रान्धा जाता नान्यं किञ्चिद्पि फलमेषां यथा तथा यशःश्रवणमात्रेणाविद्ग्धसमीपमागतानामुपवेशनमपि न का कथान्यलाम-स्पेत्यस्योक्तिरिति प्राष्टः॥ १७०॥

को विक्रमा ग्रुणाः के का कान्तिः शिशिरिकरणलेखानाम्।

अन्तः प्रविश्य यासामाकान्तं पशुविशेषेगा ॥१ 9**८॥**

त्यन्योत्तया कश्चित्कञ्चिद्वद्वति क इति शिशिरिकरणस्य चन्द्रस्य लेखानां पोडशक-

मृढ्परिगृहीतानामवश्यमृढ्द्यं नायिकानामतस्तदीया गुणा अपि निरर्थका एवे

लानां शिशिरपदेन जहत्वं बहुवचरेन कस्या अपि चातुर्ध्यं नास्तीति व्यज्यते विक्रमा वक्रताकः न कोपीरपर्धः । अस्थानगतत्वादित्याशयः यद्वा कः किमर्थः निर्ध्यंक इत्यर्थः । एवमग्रेऽपि गुणा आह्लादकत्वादयः । हेतुमाह यासां कलानामन्तम्मं ध्यं चन्द्रमिति यावत् । चन्द्रस्य कलामध्यवित्तत्वात् । पशुविशेषेण मृगेणाकान्तं स्वीतं प्रतियोगार्थः । कथ्यः च विक्रावित्यानेक्यवत्यावां स्वीत्रावां केराधां

ध्यं चन्द्रमिति यावत् । चन्द्रस्य कलामध्यवित्वात् । पशु विशेषेण सृगेणाकानतं गृहीतं प्रविश्येत्यर्थः । श्रथ च शिशिरिकरणलेखानुल्यानां नायिकानां वैद्य्थ्यं विविधाः कलाः सौन्द्र्यं सर्वे निर्धक्रमेव यतस्तासामन्तरन्तः करणं पशु विशेषण पशु तुल्येन नायकाभासेन प्रविश्य प्रकर्षेण स्थिरतया चिरकालमुणविश्याकान्त-मधीनं कृतिमित्यर्थः । तथा च नैव विद्य्थ्योग्या अत प्रवासां गुणा अति विकला एवे स्राशयः ॥ १७८॥

कृतविविधमधनयतः पराभवाय प्रमुः सुरासुरयोः ॥ इच्छति सौभाग्यमदात्स्वयव्वरेग श्रियं विष्णुः ॥१७६॥ श्चान्यो सतरातो !

नीतिविदो बल्निोऽि महान्ता रसिका नायका रसिकापदिशोपायेनव नायिका

₹₹

मधीना कृष्वान्त न त्ववश्यकारकधनविमत्तप्रभुवत् चलात्कारणाता मामव ।नया जय समीवस्थितामिमां सर्वनायिकामीलिभृतां प्रति बलात्कारं माकार्षीरिति सर्वन

नायकमौलिभृतंधनमत्तंत्रति दृत्याह् कृतेति कृतः मधनं समुद्रमथनं विविधः मन्द्राय-

नादिस्तः यत्नो व्यापारा येन स विष्णुः सुरासुरयोः पराभवाय जयाय प्रभुः समर्थोऽि

श्रनेन सर्व्वाधिकसामध्यंकथनेन बलात्कारसामध्यामपि बलात्कार' नाकरोद्विष्णु-रिति सुच्यते । सौभाग्यमदात् सौन्दर्य्यदर्णात् । स्वयम्बरेण सक्ष्मीछतस्वयम्बर-

विधानेनैव श्रियं लक्ष्मीमिञ्छति इञ्छाविषयीभृतां करोति । तथा च यथा बलात्कार-समर्थोऽपि सौभाग्येन लक्ष्मीम्परितोष्य श्वयम्बरेण गृहीतचान् । तथा त्वमपि मां दूतीं प्रेषय मया तत्प्रेम सम्पाद्य स्वारस्थेन सा तवाधीना क्रियते वैरस्यं नकर्त्तव्य-

मेव युक्तया कुरु न राक्षसादिकमिति कश्चित् शिक्षयति ॥ १७६ ॥

मित्याशय:। यद्वा काञ्चित्कन्यकां इष्वा राक्षसिववाहप्रवृत्तं कञ्चनब्राह्मविवाह-

किं पुत्रि गण्डशैलश्रमेण नवनीरदेषु निदासि॥ अनुभव चपलाविलसितगर्जितदेशान्तरश्रान्तीः ॥१८०॥

चिरविरहिखन्नां माताश्वासयित किमिति हेपुत्रि गएउशैलम्रमेण पर्धतात्पनित-स्थलभाषणभ्रमेणानेन पर्व्वताधः स्थितत्वेनायोग्यता व्यज्यते। न वाये नीरदा मेखाः

तेषु किन्निद्धां करोषि नवमेधेषु गएडशैलभ्रमेण निद्वानोचितेत्याशयः। निद्वात्यागे हेतु-माह चपलाधिलसितं सौदामिनीकी डितं गर्जितं घनगज्जितं देशान्तरं तव पतिसमीपे

भ्रान्तीः मेघभ्रमणानि श्रनुभव विचार्थ्यं।रिशीलयेत्यर्थः । तथा च नवमेघेन वर्त्मनः शैत्ये स्रात चपलादिदर्शनजनितविरहाधिक्ये तच पतिः सर्व्वपधिकागमनसमयेऽस्रय-

मायास्यति । एतत्परं पश्य यत्र तव पतिरस्ति तत्र नवमेघो वर्त्तते नवेत्याशयः । यहा नायिका सखी नायकस्यान्यनायिकासम्भोगं वर्त्तम्।नमेव नायिकांप्रति सर्व्यसम्भ-

मेवाह । मेघपक्षे व्याख्या पूर्विवत् । चपलायाः चञ्चलायाः पुंधव्या इत्यर्थः चिलसितं चेष्टितमस्मिन्नपि रसमये तव श्राश्रम एव तव पत्याकषंश्रं गक्तितं चहगनं त्वामुहिश्य

निन्दाकरणं देशान्तरं भ्रान्तीः। तब पतिमादाय यदा कदाचिद्भमणानीत्यर्थः। तथा च यत्र कुत्रचित् सा तव पतिसङ्गङ्करोति मये।कं त्वया न असीतमधुनार्श्वेच तयोः सङ्गं दृष्त्रा मदुक्तदेशान्तररतमप्यनयोज्ञीतं कि वृथा दिवा स्वापेनेत्याशय इति वयम् ॥ १८०॥

कान्तः पदेन हत इति सरलामपराध्य किं प्रसादयथ । सोप्येवमेव सुलभः पदप्रहार प्रसादः किम् ॥१⊏१॥

नायकाता काचिन्नायिका सखीराह कान्त इतिकान्तः पदेन हतस्ताडितः कोपे-नेत्यर्थः। इत्यनेन प्रकारेण सरलामवकामनेन मत्सख्याः कोष एव न तु कौटिल्यसित्या-

शयः । अपराध्य सापराधां कृत्वा कि प्रसादयथ तस्याः प्रसादनमाचरथ वृथा प्रसा-दनं न नायकसुखायेत्याशयः । ननु प्रसादः कुतो न सुखायेत्यत श्राह सपद्प्रहार-

दनं न नायकसुखायेत्याशयः। ननु प्रसादः कुतो न सुखायेत्यत श्राह सपद्प्रहार-प्रसादः पद्प्रहाररूपः श्रातसुखजनकत्वेन नायके प्रसादः श्रापिः किमित्यनन्तरं

योज्यः किमिप अनिर्वसनीयसुखद इत्यर्थः । एवमेव इमां सरलां कोपियत्वैवेत्यर्थः सुलभः सुखलभ्यः तथाचातिरसिकेनानेन नायकेन नायिकापादस्पशंलाभार्थमियं

कोर्पता पुनः नः कोपयिष्यत्यतो युष्माभिरत्र चिच्नो न कत्तंव्य इत्याशयः । यद्वा नाय-कतत्वज्ञा नायिका सखीनायिकामा नायिका प्रस्वादनपराः श्रन्या आह सोपि नाय-कोऽपि एअमेव ताडनतर्जनादिनैव सुलभः प्राप्यः । श्रन्यथा श्रप्राप्य एवेत्याशयः ।

इत्यर्थः । किं वितक्कें तथाच मया पादेन सम्यगस्य ताडनं क्रियते । तद्धीन प्वाय-मिति मयैव बायते न भवतीभिरिति मर्म्मद्यये वा मया सर्वे छतं न स्वेच्छयेत्याशयः । एवञ्च भवत्यो यदि मध्यस्थाः सोध्यन्यनायिकातो निवारणीयः अन्यथा तुष्णीं

किंभूतः पदानां चरणानां प्रहारस्सम्यक् ताडनं प्रसादकारणं यस्य स

स्थेयमित्याशबः ॥ १८१ ॥

कर्णगतेयममोघा दृष्टिस्तव शक्तिरिन्द्रदत्ता च ॥ सानासादितविजया क्वचिद्पि नापार्थपतितेयम् ॥१⊏२॥

स नायकधीरः मत्कथनमात्रेणाकृतचापलायास्तव समागमं प्रति विश्वासं न करोत्यतस्तं स्निग्धन नयनप्रान्तेन सकृद्पि पश्येति दृत्युक्ता नायिका तथा करोति। ततो

नायकं विश्वस्तं बुद्ध्वा दृती नायिकामाह कर्णेति तच दृष्टिरियं एतत्पृर्व्वं चापल्य-बुद्ध्या कुत्राप्यपतितेत्यर्थः। कर्णगता श्रवणपर्य्यन्तगामिनी त्रमोघा सार्थकनिपातैक- मात्रकारिली एकव्नीतुट्या । इन्द्रेण एरमैश्वर्ष्यशालिना मद्नेन एरमेश्वरेण वा इत्ता-

मित्याशयः ॥ १८३॥

कृतत्वान् । च पुनः सा अनासादितः श्रप्राप्तः विजयः साँन्दर्यादिना जया यस्याः संत्यर्थः साँन्दर्येण सकलनयनजयकत्री शक्तिरेक्याराधेयहस्तगताऽमोधाऽ वश्यमारणकत्री देवराजदसा च एतेर्द्धमी ससमाना तव दृष्टिः कर्णशक्तिश्च यद्यवि

तथापि साकर्णशक्तिरनासादितो शाप्तः विजयोऽज्ज्ञंनो यया संत्यथः । अनासादितः विजयो युद्धजयो यया चेत्यर्थः । कर्णाज्जुंनीयं कर्णपराजयादित्याशयः। इयं तव दृष्टिः

क्वचिद्धि कुलापि श्रपार्थे धनअयिननेन पतिता श्रञ्जुनमालपतितेत्यर्थः । श्रथान्त श्रपगतोऽर्थः प्रयोजनं यस्याः सांच पतिता चेति निप्रयोजनं न पतितेत्यर्थः । यद्वा श्रपार्थे श्रप्रयोजने भाग्यहीन इति यावत् । न पतिता महापुग्यशालिन्येकस्मिननेव

पतितेत्यर्थः। तथाच सार्थकैकनिपातशालिनी तव दृष्टिरेकष्मीव तव अन्यत न

पतिष्यत्येव एकस्मिन्नेव नियमनिपातेन नायकस्तव दास्रो भवति सर्व्यप्रकारेणत्वा-मनुवर्त्तते विश्वासञ्च करोति प्रथमप्रेमकरण्यवृत्तयार्युवयोरर्थसिद्धिर्जातेति दृती वाक्यार्थः व्यतिरेकोऽयमलङ्कारः ॥ १८२॥

क्लेशयसि किमिति दूतीर्थ्यदशक्यं सुमुखि तव कटाचेण ॥ कामोपि तत्र सायकमकोत्तिशङ्की न संघत्ते ॥१८३॥

प्रतारणायपरत्वेन प्रसिद्धां नायिकां दृत्याह क्लेशयसीति दृतीः किमिति किमर्थ

क्लेशयसि वृथाव्यापारयसीत्यर्थः वद्वीभिरदृतीभिः प्रतारिकायास्तव कार्य्यं कर्त्तुं न शक्यत इत्याशयः। तिर्हे उपायो वक्तव्य इत्यतभाह सुमुखि सुन्दरवद्ने तत्र कटाक्षेण यन्नायकवशीकरणादि न सिद्धं तत्र वस्तुनि कामोऽपि श्रापिना मनुष्यव्यापारव्यव-च्छेदः सायकं शरं न सन्धत्ते शरसन्धानं न करोतीत्यर्थः। श्रकीत्तिशङ्कीं कार्य्य-सन्देहे नाकीत्तिशङ्कीत्यर्थः। तथा च तव कटाक्षस्य कन्द्रपंशराद्य्यधिकत्वेनं तेनेच नायकोऽश्रीनः कर्त्तव्यः। नास्माभिन्नं वा केवलमद्नेन तम्र कार्य्यं कर्त्वुशक्य-

को वेद मूल्यमच्च ते प्रमुणा पणीकृतस्य विधोः॥ प्रतिविजये यत्प्रतिपणमधरं धरनन्दिनी विद्धे ॥१८४॥ सुधाकरामृताद्यधिकसमृतमधरेऽस्तीति कश्चिदाह कोवेद इति अक्षकीडायां भुणा शिवेन पणायितस्य स्वपराजये कृतपणस्य विधोः मृत्यं को वेद न कोपीत्यर्थः । त्युः शिवस्य दिजये सति यत् प्रतिपणं पतिकृतिवश्चरूपपणोपमई कमधरं शिव-ान्द्नी पार्व्वती विद्धेऽकरोदित्यर्थः । तथाच विधोरेव शून्यं ने केपि जानन्ति उतरां तदुपमई कस्याधरस्येत्यथरं सुवाधिकामितिमावः ॥ १८४ ॥

कुपितां चरणप्रहरणभयेन मुखामि न खलु चरिड त्वाम्॥ अतिर्रानलचपलिकसलयताडनसहनो लतां भजते ॥१८४॥

सुरतमात्रापेक्षी कश्चिक्रायिकामाहं कुपितामिति चरणमहरणमयेन पादताइन-भीत्या चिएडकोपनेखनुनिश्चयं त्वां न मुञ्चामि न परित्यजामीत्यर्थः। कुपितामिदानीं विशेषेण कोपशासिनीमित्यर्थः। तेन श्चाधिक्यचाचकेन सम्बोधनपदेन न पुनर्काकः दृष्टा-न्तयित श्चनिलेन वायुना चप्टां यत्किसलयं सरसप्टलवं तेन यत्ताइनं तत्सहनशील एवालिः स्मग्दः सतां बट्लीं भजत इत्यर्थः। तथाच किसलयसदृशमृदुना तच चर्णेन ताइने सम सौक्यमेवेत्याशयः॥ १८५॥

कोपाक्तप्टभ्नू स्मरशराशने संवृगु प्रिये पततः ॥ छिन्नज्यामधुपानिव कज्जलमिलनाश्रु जलविन्दृन् ॥१⊏६॥

प्रणामादिना परित्यक्तमाना नायिकां नायक ग्राह कोपित प्रिये प्रेयसि श्रमेन मदुक्करणमुचितमितिन्यज्यते । कि भूने कोपेन मदिष्यक्रकोपेन आक्तप्रमाकिषतं स्वकीयम् स्वरूपं समस्य मदनस्य शराशनं श्यामपुष्पकृतं धनुर्यस्याः तत्संबोधने श्रमेन न्यामङ्गस्य सुयोग्यता गम्य ते कज्जलेन मिलन् नान् अश्रुजलिबन्दुन् अश्रुजलशब्दस्य समुदितस्याश्रुवाचकत्वात्पर्व्याय-शब्दे लाधवगौरवानवकाशात् । श्रन्यधा पर्य्यायमध्ये गुक्शब्दस्याप्रयोगापत्ते राधिक्यस्चकं जलपदिमत्यप्याद्यः । संवृण्य संवृतान् कुर्विवत्यर्थः । कोप-परित्यागं किमर्थ रोदनमिति मावः पततः नेत्रात्पतत इत्यर्थः । छिन्ना या ज्या शिक्षिनां तद्रूपा ये मधुपा समराः श्यामस्य अनुपो गुणः श्यामो भूमर पवेत्याश येन तानिवेत्यर्थः । तथा चक्रोपेन धनुराक्ष्पेण सत्येव ज्यामङ्गो जातस्तस्मा द्राद्नेन भ्रुदुरीक्रेश वा न किमपि फलमित्याशय । यद्वा सखी नायिकामह

कामेनापि न भेलुं किमु हृदयमपारि वालर्वानतानाम्॥ मूर्विश्वप्रहारोच्छूनीमवाभाति यद्वचः॥१८७॥-

किञ्चित्स्तेनोद्धे ददर्शनेन बालाहृदयहरणाय कृतयत्नोऽलब्धफलः खिन्नः

कश्चित्सखायमाह कोमेनेति बालचिनतानां हृदयं हृदयदेशं भेता भिन्नं कर्ती कामेनापि न श्रपारि न पारितं कामेनापि तस्या हृदयं स्थानं न लच्छमित्या-शयः । किमृत्येक्षायामुत्येक्षते यद्वक्षः यस्याः चक्षःस्थलं मृद्रं।ऽतीक्ष्णः स्थूलाग्रः वंशग्रन्थिविनिर्मिताग्रहीत याचत् । यो विशिषः शर्यवशेषः तत्प्रहारेणेच्छूनमिव किञ्चित्पृष्टमिवाभाति शोभत इत्यर्थः । यदि मदनशरेण हृदयंभिन्नं स्यात्तदा नोच्छूनं भवेदित्याशयः । तथा च वक्षस्युच्छूनतां हृद्यं रतियोग्या जातेयमिति म्रममात्रं जातं वास्तवं रतियोग्या नेत्याशयः स्वरूपवर्णनमात्रमेतदित्य-परे ॥ १८७ ॥

किं परजीवैद्दीव्यसि विस्मयमधुराचि गच्छ सिख दूरम्॥ । अद्दिमधिचत्वरमुरगयाद्दी खेलयतु निर्विद्धः ॥१८८॥

आहमाथचात्वरमुरगमाहा खलायतु ।गाव्यक्षः ॥४८८॥ सङ्कोतसमये तद्विस्मरणाशङ्क्षया दृती नायिकां स्मारयति किमिति परस्य सर्पस्य जीवैः प्राणैः क्रीडांस प्राणित्यागस्तु तत् क्रीडादशंनमित्यर्थः । तथा च

परजीकैः नायकप्राणैः दीव्यसि संकेतसमये तवानागमने तत्प्राणा एव गमिष्य-न्तीत्याशयः । श्रद्धुतदर्शनेन सुन्दराक्षि सांख यावत्कालं सर्वेऽत्रेष वर्त्तन्ते तावदेव गरुह्वेति हितं वन्मीति सांख पदं त्वं दूरं तत् स्थानात् दूरं गरुह्वेत्यर्थः । विस्मयं-त्यादिना विस्मरणयोग्यता सुच्यते । उरगग्राही श्राहितुण्डिकः श्रिधिचत्वरं

चत्थरमध्ये सावकाशे सप्पे निर्विधनः खेलयन्थित्यर्थः । अथवाऽवराध्यशालिनी १ए गुप्तेव मया सह ४एव्यमिनि व्यवस्थया भ्वरवाद्यनगुमत्या सन्या सह

आय्या सप्तशता

सर्पदर्शनार्वमागता तां सच्याह विस्त्रवमधुराक्षिस्वात्राविकसीन्दर्य्या किन्या इदानीं विस्त्रवेतातीयसीन्दर्यन्तपेति दर्शकानायुरगमहिणाञ्च तव सीन्दर्यदर्शनेय न तु नृत्यदर्शनं करणं वा मया सहागमनेन मम श्वधादिः परिकानेन तवाप्यनर्थशंकेति शीवंगच्छेति मावः॥ १८८॥

करचरखेन प्रहरति यथा यथाङ्गेषु कोपतरलाची ॥

• रोषयति परुषवचनेस्तथा तथा प्रयसीं रसिकः॥१=६॥

नायिकाकरुवचनखिन्नं नायकं सखी समाधसे करचरखेति यथा यथा मरीरेषु नायकरारीरेषु कोपचञ्चलाक्षी करेगा चरगेन च महरति ताडयति. तथा तथा करुवचनैः प्रेयसीं रसिकः रोषयतीत्पर्थः। प्रधिकताडनार्थमित्या-मयः। तथाच रसिकानां ताडनाधिक्येपि विचरेष तव तु करुवचनमात्रेगोदास्यं का तय नायकतेति भाषः॥ १८६॥

कस्तां निन्दति लुल्पति कः स्मरफलकस्य वर्गकं मुग्धः ॥

को भवति रत्नक्र गटकमञ्जूते कस्यारुचिरुदेति ॥१६०॥ नाविका सकी स्वनाविकाया निन्दां कुर्व्वाणं नायकमाह कस्तामिति तां मम

सुर्वी को निन्द्ति न कोवित्यर्थः। सम शङ्ख्या मद्गेऽन्येनापि तित्रन्दा कर्त्तुं न शक्येत्याशयः। तिवन्दाकरणं सर्व्यस्यैवाश्चर्यमित्याह समरफलकस्य मदन-पदस्य वर्णकं निविनंतं चित्रिमित्वर्थः। कः सुन्धः मूदः लुरुपति लुप्तं करोति यथा प्रातकत्थाय सभी वीनवस्तुद्शंनार्थं पहिलिखितं राधाकृष्णभू चित्यक्षपं जनः

पश्यित तथा मम सखी मूर्तिचित्रं मनोविनोदार्थं कामस्ववंदा पश्यित तनि-न्दाकर्णो मदनकोप एव स्यादित्यर्थः । रत्नस्य स्वस्वजात्युत्कृष्टस्य कएटकं शत्रुः को मदति न कोपीत्यर्थः। तनिन्दकः रत्नशत्रुरेवेत्याशयः। श्रमृते पी-

युषे ग्रहिन्दिरिनच्छा कस्योदेति भवतीत्यर्थाः। तथा.च तन्त्रिन्दको प्रसिद्ध एव दिना प्रकृतिचिष्ट्यंयग्रस्तं जनस्तस्तदेकशरणाया समाग्रे तन्त्रिन्दाकरण-

मत्यन्तमञ्ज्वितिमत्याशयः । कर्टकशब्दस्य न्युंसक्कवमेच लिङ्गाङ्क शासने ॥ १६० ॥

कोपवित पाणिलीला चञ्चलचृतांकुरे त्विय भ्रमित ॥ करकम्पितकरवाले स्मर इव सा मृच्छिता सुतनुः ॥१६१॥

संकेतस्थले नायिकाया अगमनेन जिन्नं नायकं दूती समाधने कोपवतीति स्विय नायके अमित मत्सखीदर्शनयोग्ये चतुष्पधादादित्याशयः। अमितिन्यनेन यावत्कालं मम्, सख्या न इष्टम्तावज्ञ तत्रश्चित्ततस्त्विमित्याशयः। त्विय किंभूते कोपवित संकेतस्थले मत्स्यस्या अनागमात्। कुपिते इत्यर्थः। पुनः किंभूते त्विय पागेर्थ्या सीला क्रियाविशेषः तथा चञ्चलो यश्चृतस्य संकेत-वृक्षस्याग्रस्यांकुरः नवपव्लवो मञ्जरी वा यस्य तिमित्रत्यर्थः। मया संकेतस्थल-मागतमन्यथा न कथ्यते तत्प्रमाणं तदाग्रमञ्जरीं पश्च त्वं नागतेति कथनाय तव अमणं सख्या ज्ञातमित्याशयः। सा स्नुतनुर्मृच्छिता करेण किम्पतः करवालः कृपाणः येन तिमन् समरे इवेस्पर्थः। तथा च मदनकरमालकम्पेन यथा मृद्र्जां भवित तथा मदनसदृशमवद्भस्तांकुरकपकरवालकम्पेन मृद्र्वेष्ठता तव द्रशनं विवा प्राण्धारणसेष न करिष्यतं।त्यपराधः झन्तव्य इत्याशयः॥ १६१॥

कौलिन्याद्लमेतां भजामि न कुलं स्मरः प्रमाण्यति ॥ तद्भावनेन भजतो मम गोत्रस्खलितमनिवार्य्यम् ॥१६२॥

श्रत्यन्तकुलीनाया श्रस्यास्तुरते बहुधा तवाकुलीनाया द्वितीयपतन्या नामग्रहणरूपं गोत्रस्वलनमनुचितिमितिवादिनीं काञ्चिचतुरां प्रतारियतुमश-क्यत्वेन नायको यथार्थमाद्द कौलिन्यादिति कौलिन्यात् कुलीनत्वादेव-द्वितीयनायिकासदृशी नेयं केनापि प्रकारेणेत्याशयः। तां कुलीनां श्रलमत्यर्थे भजामि समरः कुलं न प्रमाणयित सुरतसुखदाने कुलस्य हेतुत्वं न मन्यते किन्तु सौन्द्येवैदग्ध्यादेरेव तदस्यां नास्त्येवेत्याशयः। तस्याः श्रकुलीनाया भावनेन चिन्तनेनव कुलीनां मजतः सम अन्यया भजनमेव न भवतीत्याशयः। गोत्रस्व-लनं नामस्वलनं कुलीनासुरतेऽकुलीनानामग्रहणमनिवाय्यें। निवारियतुमशक्य-मित्याशयः। कौलिन्यं कुलीनभावः कुलीनतेत्यर्थः। कौलीनादितिपाठे जन-वादात् लोकापवादादित्यर्थः। कौलीनं जनवादः स्यादित्युत्पलिनी गोत्रं नामिन कुले चेति नानार्थः॥ १६२॥

कुत इह कुरङ्गशावक केदारे कलममञ्जरीं त्यजिस ॥ तृगावाग्यस्तृगाधन्वा तृगाघटितः कपटपुरुषोऽयम् ॥१६३॥

नायिकापतिरक्षितरक्षकमीतं कञ्चन दृत्याह कुत इति इह केदारे क्षेत्रे कलमानां शालीनां सस्यानां वेत्यर्थाः। मञ्जरीं त्यजसि केदारमञ्जरीत्यागे तव प्राण्रस्णमपि कथमित्याशयः। कुरङ्शावकहरिण्वालकपदेनानभिक्तत्वं भीति-यौग्यत्वञ्च व्यज्यते नतु रक्षितोऽयं पुरुषो दृश्यते कथम्भक्षर्णायमित्यत ब्राह तृर्ण-

बाणः तृशकत्वितरारः तृशकात्वित्वचनुर्युक्तः तृश्वितः तृश्वितः कपटपुरुषः किरिपत पुरुषोऽयं प्रत्यक्ष इत्यर्थाः । अनेन किमपि न करतुं शक्यत इति त्वया निर्मी-

तेन भोक्तव्या मञ्जरीत्याशयः। अथ च यथा त्वं नवीनयौचनस्थेयमपि सर्वथा वयोः प्रेम समुचितं न चास्य रक्षकस्य भीतिर्यतोऽयं सकलपुरुषधर्माशून्यः

श्वास्यत्येच न, यदिशास्यति तदापि न विध्नं करिप्यतीत्याशयः ॥ १६३ ॥

इति श्रीसवानीनाथनाम्नो मिश्रश्रीसवलविरिचिते श्रार्थ्यासप्तराबी-विवर्णे रसप्रकाशे ककारवज्या समाप्ता।

खलसख्यं प्राङ्मधुरं वयो उन्तराले निदाघदिनमन्ते ॥

एकादिमध्यपरिगतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥१६४॥ सर्व्या सज्जनेन मैत्री कर्ज्यति विता पुत्रमुपदिशति खलेति खलेन दुष्टेन

सल्यं प्राक्करणात्प्रागेव न तु मध्यं शेषे वा मधुरं त्रियमित्यर्थः। अन्तराले यौवने षयोमधुरं सुखदं सुन्दरं वेत्यर्थः अन्ते शेषे निदार्घादनं श्रीप्मदिवसं सुन्दर-मित्यर्थः । एतत्त्रितयमपि सर्वदानमधुरमिति पूर्वार्थार्थः । ननु तर्हि कालत्रयमधु-

रं किमित्यत्राह एका मुख्या केवला वा साधुजनेन सज्जनेन सह या मैत्री मित्रता सा श्रादौ प्रथमतः मध्ये करणसमये परिणतौ शेषे च रमणीया सुखदात्रीत्यर्थः-तया च सा सर्व्वात्मना कर्त्तव्येति मात्रः॥ १६४ ॥

॥ इति कखारबज्या समाप्ता ॥

गुणमधिगतमपि धनवान्न चिरान्नाश्यति रचति दरिद्रः ।

धनार्थं कञ्चनमपि व्यापारं न करोतीति सम दुःखं न गतमितियादिनी पणिडत-पत्नी प्रति पणिडतपत्न्येव कांचडुपदिशति गुणोक्षेति धनवान् धनगरिपृणीः गुणे विद्यादिकं न चिराम्राशयति किन्तु शीम्रमेव नाशयतीत्यर्थाः । गुणमचिमन-मपि प्राप्तमपि नाशयति श्रपिना अप्राप्तस्थाउर्जने का शंकेति ध्यन्यते । दरिष्ठः धन-

शून्यः गुणं रक्षत्यिव अपिरवापि योज्यः अनिधगतमप्यव्जीयतीत्यर्थः । पश्चे गुणं द्रामधनवान् गुरुमृतः केनिबद्धस्तुना दरिद्रो लघुरित्यर्थः । रञ्जं गुणं पूर्णः कुम्भः जलपरिपृणीं घटः अम्भित्व जलं मज्जयित यावद्धः गन्तु शक्नोति तावद्धानयतात्यर्थः । स्वित तुच्छः जलशून्यः कुम्भः रञ्जं न मज्जयित किन्दु पर्यवस्थापयतीत्यर्थः। तथाच

विद्यादिगुणशालिता पुंसा गुजरक्षणविरोधिति धने यत्नो न कर्र्तन्यः किन्ड

कर्तव्यक्तिति सम्मलियाध्यास्यार्थ

शुषारक्षणविरोधेन प्राप्तमात्रपरिपालनं

धनमतः स्वयमण्ययो गच्छित गुणमि नाशयात गुणनाशेन धनमदेन च इह लोकं-परलोके च निन्दो भवित दरिद्रस्तु गुणरक्षणेनानपवादेन खंभियत्र लोके दुर्खा भवित दरिद्र प्रव भ्रेयानिति त्वया विषादो न कतंत्र्यः कम्मां नुसारेण थयाकालं धनमि भवि-ध्यत्येव पण्डितोचितमेव तय पतिः करातित्याशयः । यहा नायिका द्यार्रण दृष्ट्या पीडितां नायिकास्त्रेली गुण्वान् त्वं धनव्यापारं कथन्नकरोषीति नायकं प्रति चदन्ती नायक आह हेस्रखीतिसम्बोधनं नायकं।कं नायिकास्त्रवित्तात् । सम्यगेव नाद-केषु तथा दर्शनात् । यहा बहुगुणवता दरिद्रेण कंनापि नायिकां संयोजियतुं द्यना-पेक्षाद्रन्यायास्तव सधननिद्धं निवचारो निर्थकः वस्तुविचारे तु परोपकाराविस्म-रणक्षणगुणशाली दरिद्र एव भेमकरणे भ्रेयान् न तु तिहस्मरणशाली धनवानिति दृत्याह ॥ १६५ ॥ गुरुरिप लघूपनीतो न निमज्जित नियतमाश्ये निहितः ॥ वानरकरोपनीतः शैल्रो मकरालयस्येव ॥ १६६ ॥

गुणिना महता महाप्रभुदर्शनं प्रार्थामकं स्वसमानशीलद्वारपण्डिसद्वारेणैव

कर्त्तव्यं न तु द्वारपालादिद्वारेण इति विशेषतः सामान्यतश्च महद्भिर्महतां प्राथमिक-दर्शनं महत्वाश्चितजनद्वारेखैंच कर्त्तव्यं नाल्पजनद्वारेखेति वा कश्चिदुपादशति गुरुरिति गुरुः विद्वान् महान् वा अपिना लघोरपि गुरुद्वारेख महत्त्वं भवतीति सूच्यते। लघुना द्वारंपालादिना क्षुद्रजनेन वा उपनीतः प्रमुखमीपं महत्सभीपं वा श्रानीतः । नियरी निक्षित महतः प्रभीः महाशयस्य वा श्राशयं हृद्येऽभ्यन्तरे चा न निमज्ज्ञति न प्रीतिपार्श प्रदर्भन ज्ञातं वा स्वति । अथच निमन्तो न भवतीत्यर्थः । हृष्टान्तयति वानरस्य

मन्केटस्य करेण हस्तेनोपनीतः । समुद्रबन्धमार्थमानीतः शैलः पर्ध्वतः मकरालयस्य सञ्दरस्याशयेन निमन्नः यथा तथेत्यर्थः । तथाच जलमात्रे निमन्नता स्वमावस्यापि सुराः पर्ध्वतस्य वानरकरोपनीतत्वेन स्वमावीपि गतः । तेन स्वाभाषिकमहत्त्वमपि

गौरीपतेर्गयो गरलं गत्वा गले जीर्गाम् ॥

लपुपर्यातता नाशयतीति सर्व्वाचा तम्न कर्त्तव्यमित्याशयः ॥ १६६ ॥

जीव्यति कर्यो महतां दुव्वदि नाऽक्पर्माप विश्वति ॥१६७॥

केपाञ्चिद्वदुर्खादो न वक्तन्या न वा श्रोतन्यः कदाविच्छ्ववरोषि तस्मिन् सत्यमिति

विद्यासी न कत्तंत्र्य इति कक्षित्किञ्चदुपदिशति गौरीपतेरिति शिवस्य गले गलान्तिके कर्ठदेशे इत्यर्थः । गरसं विषं जीर्णे निलीनिमत्यर्थः । कीदृशम् गरीयः श्रत्यन्तदुष्ट-मित्यर्थः । गरवा सञ्जद्वाद्यगत्य गरवापदेन दुष्टसमीपं न गन्तव्यं तद्यगमने तकाशोपायः

कर्सच्य इति व्यज्यते । तेन च दुर्वाद्श्यवण् न कर्सव्यं यदि कश्चिदागत्यश्रावयति तदा तदुरोपनमेव कर्त्तव्यमित्यावेद्यते । गले गरसं जीर्थं न तु शिवस्य हृदयग्राहितंजात-

भिष्यर्थः । विशेषद्यान्तेन सामान्येन साधयति सहतां सञ्जनानां कर्रो दुःर्घादः श्रकस्मान्केनिक्तिषामि दुर्घादः श्राधितः र्जःर्थ्यात जीर्गो भवत्यस्यं यथास्यासथा न हृदयं विशति विश्वासविषषे न भवतीत्यर्थः । तथाच महान्तः केषामि दुर्घादं न

भ्रुएवन्ति श्रकस्माच्छवरोपि न वर्दान्त न वा विश्वासं कुर्व्यन्तीत्याशयः ॥१६७॥

गृहपतिपुरतो जारङ्कपटकथाकथितमन्मथाऽवस्थम्॥

श्रीण्यति च पीडयति च बाला निःश्वस्य निःश्वस्य ॥१६⊏॥

कश्चित्काश्चिदाह गृहपतीति छुष्णं गृहपतिपुरतः गृहस्वामिनोध्यक्षमनेन गृहपते-रनभिन्नत्वेन प्रतार्थत्वं ध्वन्यते कपटकथया द्वर्यथंकथया त्वया रामोपयोगोमम बहुधा कारितः परन्तु मालती नाद्य लब्धा अतो मनः प्रसादोन जात इत्यादिरुपया कथिता मन्मधावस्था स्वकीयमनमथकारितात्रस्था येन तमित्यर्थः। मन्मधारम्भमिति त्यर्थः । निःश्वस्य निःश्वस्य खुद्धं मालतीपुष्णं तद्पि न लब्धं भवतेतिपी इया चारं बारं पतिपुरत एव प्रव्यक्तं श्वासं कृत्वेत्यर्थः । अथ निःश्वस्य तव विरहेण प्राणाः गमिष्यन्त्येवेति श्वासेन स्वियित्वाधीणयति तृष्तं करोतीत्यर्थः । इद्रमेमनिश्चयादि-

पाठे कथितो मदनविकारारम्भो येन तमित्यर्थः । जारमुपर्पति बाला पोडरावार्षिकी-

त्याशयः । पोडयति दुःखितं करोति निःश्वस्य निःश्वस्यंत्यन्वयः । स्वस्यापि निः श्वासेन समन्मथत्वसूचनेनेत्याशयः । श्रीणनपीडनयोः परस्परसमुद्रये चकार-द्वयं तथाच श्रारामस्य रामाया वा उपयोगकथनेन समन्मथं जारं विश्वाय निःश्वासन बालापिस्वविकारं स्चयतीतिपुरतस्तस्मात् स्त्रियाऽसाध्यं किमपिनेत्याशयः ॥१६८

गतिर्गाञ्जतवरयुवतिः करी कपोलौ करोतु मदमिलनौ ॥
मुखबन्धमात्रांसन्धुर लम्बादर किं मदं वहिस ॥ १६६॥

सुरताप्रवीणं समीचीननायकस्वर्द्धाशातिनं तत्सामर्थ्यंतस्वद्धा काचित्सामान्याह गतीति गत्या चलनेन गिक्षता न्यूनतां नीता घरा श्रेष्ठा युचितर्येन सः पक्षे गत्या कामशास्त्रोक्ते न इमगत्या गिक्षता सुरते पराजिता युचितर्येन सङ्ख्यर्थः । करी हस्त्री तत्तुल्यो नायकः स्वक्रपोलौ गण्डस्थलरूपौ मदेन मदजलेन मिलनौ करोत्वित्यर्थः । मुखबन्धमात्रेण गजाकारः न तुगजकार्यकार्रात्यर्थः । न वा समीचीननायककार्यः कारीत्यर्थः । लम्भोदरगणेशपक्षे सुतार्थमुत्यानेष्यसमर्थः मदं मदजलं पक्षे सन्नायकः समानोऽस्मीति गर्व्य कि वहसि तथ गतिरेव न सम्यगित्यर्थः पक्षे सुरतसामर्थ्यन्मित्र नेत्यर्थः ॥ ११६ ॥

गेहिन्याः कलयन्ती गोत्रस्वितितापराधतो मानम् ॥ स्निग्धां त्रिये सगर्वां सखीषु बाला दशं दिश्रात ॥२००॥

काचित्काश्चिदाह गेहिन्या इति गेहिन्याः ज्यंष्ठपतन्या गोत्रस्त्रलितापराधतः बालानामग्रहण्रूपगोत्रस्त्रलितापराधतः स्क्षलितं स्वलनिमत्यर्थः। मान पति प्रति-मानं कलयन्ती श्रष्टवन्तीत्यर्थः। प्रियं पत्यौ स्निग्धां स्नेह्युक्तां गोत्रस्वलनेन नामग्रह-णात्मेमनिश्चयादित्यर्थः सखीषु सगर्न्वीमहमेनेतादृशीनान्येत्याशयः। द्वशं नयनं बाला पश्चाद्विवाहिता दिशति द्दातीत्यर्थः । तथाच प्रमाद्कृतेनापि पतिप्रेम bकाशा-दिना स्त्रीणां महामान इत्याशयः ॥ २०० ॥

श्रीष्ममये समयेऽस्मिन् विनिम्मिते कलयकेलितस्मूले ॥ अलमालवालवलयच्छलन कुगर्डालतिमव शैत्यम् ॥२०१॥

त्वत्कुचरतं शैत्यमतस्यस्यगालिङ्गनं देहि कुचिभन्ने व्रयासेनापि शैत्यं नास्तीति नायको नायिकामुप्वनगतामाह ब्रीष्मेति हेप्रिये इति पूरणीयं इंबोधनमनुपादा-नन्तुनायके कामार्न्तत्वं व्यव्यति ब्रीष्ममयेऽस्मिन् समये महाशौद्धं।ष्मकाल-इत्यर्थः । विनिर्मिते प्रत्यहं सिक्ते पीत्यर्थः ! कीडावृक्षम् नेऽन्यशैत्यमत्रस्थितमेत्रातो रतकरणमुचितमिति व्यज्यते । श्रालवालस्य पुष्पज्ञलरक्षार्थनिबद्धस्य यद्दलयं वेष्टनं तस्य कपटेन छलेनालमत्यर्थे शैत्यं कुण्डलितं कुण्डलनापापितमिव शैत्यामावस्व-नार्थे कृतकुण्डलमिव कलय पश्य तथाच त्वत्कुचस्पर्शे विना ब्रीष्मशान्तिन्नेति त्वयावश्यमालिङ्गनन्देयमित्याशयः । श्रथवा तरुमूलं संकेतस्थानं शङ्कितं खलैरतस्त-त्यजेति नायिकां पृतिसख्युक्तिः केलित्यमूलस्थितमुप्पति पश्येति दृत्यूक्ति रित्यपरे ॥ २०१ ॥

गुगाबद्धचरण इति मा जीजाविह्गं विमुश्च सिव मुग्धे ॥ श्रास्मन् वर्जायतशाखे चारेन गुगायन्त्रणं त्रुटति ॥२०२:

सर्वनायिकाधिकमदीयगुणिनवद्योगं कस्या श्रिष स्वाधीनो न भविष्यतीति विश्वासशालिनीं नाधिकामन्योक्त्या सखी वद्दात गुणबद्धेति लीलाबिहमं श्रीडापिक्षणं तत्तु त्यनायकञ्च सिंव उपदेशयोग्ये मुग्धे मृद्धे विहममोक्षणात् नायकित्रशासया वा गुणेन सूत्रेण पक्षे कामकलादिना बद्धः निरुद्ध- बनादन्यनापिकासमीपगमनाद्वा वरणो यस्य स इति विश्वासादित्यर्थः मा विमुञ्ज श्रस्य मोक्षणं न कर्त्तव्यित्रत्याशयः श्रस्मिन् वृक्षे नगरे च वलियता वेष्टिता शाखा यस्मिन् वहुशाखे इत्यर्थः बलियता व्याप्ता शाखा शाखातुल्या दृत्यादिर्यत्र तस्मिन् वित्रत्याख्यः श्रेष्टेन गुण्यन्त्रणं सूत्रवन्धनं कामकलाधीनत्वञ्च श्रुटित नश्यतीत्यर्थः यथा वहुशाखवृक्षे विहगस्त्रमङ्गः तथा नायकस्य त्वद्धिकनायिकादृत्यादि दर्शनेन तवानधीनत्वं स्यादेव गर्व्यं विहाय तदधीनत्वे यत्नं कुर्विवित भावः ॥२०२

ब्राय्यो सप्तशती

गुरुगर्जसान्द्रविद्यु द्रयमुद्रितकर्णचन्तृषां पुरतः ॥ वाला चुम्बति जारं वजादिधको हि मदनेषुः ॥२०३॥

कयोश्चिद्ध्तं दृष्ट्वाश्वर्यं सखायं सखाह गुरुगर्जेति बाला पादशहाउन जारं चुस्वति हि यतः बज्जात् वज्रशातात् मद्येषुः कामशरः अधिकः वज्रशः मङ्गीष्टत्यपि कामशर्रानवारणाय चुम्दनं करोर्तात्यर्थः गुरुगंद्धी मेवशब्दः गुरुगर्जाः पदेनाकालिकत्वं तेन वक्कपातावश्यकत्वं व्यज्यते सान्द्रा निविद्रा या विद्युतर्देग्दा-मिनी तद्भयेन सुद्धितं कर्ण्चक्ष्य्येषान्तेषां गुरुजनानां पुरतः श्रेष्ठे तथाच न रुजा

न मर्थ्यादा न प्राणामीरपीत्याशयः ॥ २०३ ॥--

गृहिग्गीयुगोषु गणिता विनयः सेवा विधेयतेति युगाः॥ मानः प्रभुता वाम्यं विभूषणं वामनयनानाम् ॥ २०४ ॥

नायको नयस्यमाह गृहिर्जाति गृहिर्या गृहकर्माण युक्तायास्स्नानाविगा-

क्षिन्या गुरुषु बहुषु गर्णयतुमशक्येष्यिति यावत् गणिताः विदग्धेन परिनाणिताः प्राधान्येन निर्दिष्टा इत्यर्थः तान् क्रमेणाह प्रथमं विनयः नम्रता गुरुकुदुन्यस्थाम-

सामाजिकादौ सर्व्वदा विनयकरणिमत्यर्थः सेवा गुरुस्वास्यादिसंवनं यशोनित-भोजनादिदानेन तेषां श्रीखनिमत्यर्थः विधेयता श्राहाकारिता स्वाम्यादेश्तियर्थः इति गुणा इति त्रयो गुणास्सार्व्वधिकाः अपेक्षिता इत्याशयः ननु यानादयः कृता न गणिता इत्यत आह मानः सापराधे प्रिये मानकरणं प्रभुनात्यन्तखुरतदृत्ती वन-सामर्था मम दासोसीत्यादिवाक्येवा प्रभुता वाम्यं कौटिल्यं द्वितीयनायिकाशंकया

सर्बदा सङ्गापेन पत्या मिलनमित्यर्थः वामनयनानामुमक्कीणां भूषण् भूषणान् स्वेच्छ्या गृह्वाति स्वेच्छ्या परित्यज्ञतीत्यर्थः तथाच मानद्वंपोऽस्यामाचिकः कदाचिदुत्तमानाम्भवत्येवेति न ते गणिताः सर्व्यसिद्धा इत्याशयः विशेषास्त्यद्वना

भीरः कमिनी वामलोचनेत्यमरः अत्र बहवः पक्षा विस्तरभयात्र लिख्यन्ते ॥२०४॥

गुणमान्तरमगुणं वा लच्मीर्गङ्गा च वेद हरिहरयोः॥ एका पदेऽपि रमते न वसाति निहिता शिरस्य परा ॥२०५॥ श्रस्याः सुनायकेषि कथमीदास्यमिति वादिनीं काञ्चित्काविदाह गुण्मिति श्रान्तरं गुप्तमुदासी गाऽवेद्यमिति यावत् गुण्नं नायकगुण्म श्रगुणं नायकदोषं सक्ष्मीः हरेः गुणं गङ्गा हरस्यागुणं दोषं वेदेत्यर्थः एका लक्ष्मीः पदेऽङ्गुण्ठे रमते श्रीडिति निहितापि शिरिसि जद्ग्यां स्थापितापि गङ्गा न वस्रति न तन्नेव निवसित बहिर्गच्छतीत्यर्थः तथात्र विष्णुगुणपरिचयशालिनी लक्ष्मीः विष्णुं सकलान्तरगुण्-भाजनं बुद्धा वाद्यसमादराभावेपि पदे वस्रति गङ्गा बाह्यं समादतापि श्रान्तरगुण-शूद्धं बुद्धा शिवं त्यजति यथा तथेयमस्य नायकस्य गुणं श्रास्यित तदा सुजीता भविष्यतीत्याशयः वस्तुतस्तु नायकानां बाह्यसौन्दर्य्यघनादयो गुणाः क्षणस्थायि-नो विषयाः श्रान्तरा पव सार्व्वदिका नायकगुणा नायिकाचित्तहारिण इत्यन्वयव्य-तिरेकाभ्यामाह ॥ २०५॥

गत्वा जीवितसंश्यमभ्यस्तः सोहुमितिचिराद्विरहः अकरुण पुनरपि दित्सिस सुरतदुरभ्यासमस्माकम् ॥ २०६॥

चिराद्विदेशादागतं प्रथमसुरतप्रवृत्तं नायिकाऽऽह गत्वेति जीवितसंशयं जीवमसन्देहं गत्वा प्राप्य यौवनमध्य एव भवद्गमनेनेत्यर्थः स्रतिचिरात् बहुका-लात् विरह्वियोगः सोढुं सहिष्णुताविषयं कर्त्तुमभ्यस्तः शरीरशोषणादिनाऽधीनः कृतहत्यर्थः स्रकृष्ण परवेदनानभिश्च स्रत एव चिरंचिलम्बितः परदेशे इत्याशयः पुनरिष यथाविरहाभ्यासायसुरताभ्यासंमामकारयः पूर्वे तथाधुनाऽिष सुरतस्य दुरभ्यासं दुष्टाभ्यासं दित्सिस दातुमिच्छिस तक्ष युक्तमितिमावः मम इत्येव बक्तव्ये बहुवचनं किञ्चिद्गोपनाय तथाच पुनर्थिद गन्तुं समयो वर्त्तते तदा सुरतं मास्तु यदि सुरतापेक्षा तदा कदािष नैच गन्तव्यमित्याशयः॥२०६॥

गोत्रस्वितप्रश्नेप्युत्तरमिषशीलशीतलं दत्वा ॥ निश्वस्य मोघरूपे स्ववपुषि निहितं तया चत्तुः ॥२०७॥

कस्याश्चित् श्टङ्गारवृत्तं कश्चिदाह गोत्रेति गोत्रस्वलितेन अन्यनायिकासमक्ष-मन्यनायिकानामसंग्रहरोन यः प्रक्षः तस्मिन् सत्यिप कोपकाररो इत्यर्थः उत्तरं प्रश्लोत्तरम् श्रितिशालेन श्रितिसमीचीनचरितेन शीतलं मधुरं यथाचितं दत्वा नायकं गोत्रस्वलितपृष्ठकः प्रति दत्वेत्यर्थः निश्वस्य खेदात् श्वासं कृत्वेत्यर्थः मोघं व्यर्थे कृपं सक्कनायिकाइपाधिकं कृपं यस्य वपुषः तस्मित् स्वस्य वपुषि तया नायिकया चक्षनिहि दत्तमित्यर्थः ईदशमपि सर्वोत्तमं रूपंमम नायकवर्शकरणसमर्थं न यतः श्रतो मां धिक् नायको**यं यदि स्**वभावचप्रस्तथापि तत्सङ्गतां मामेव धिगित्याशयः ॥ २०७ ॥

गन्धमाहिणि शालोन्मीबन्निर्यासनिहितनिखिलाङ्गि ॥ उपभुक्तमुक्तमूरुह्र्शतेऽधुना भ्रमिर न भ्रमिस ॥ २०८॥

काञ्चित्सामान्यामन्योक्तया कश्चिदाह गन्धेति गन्धग्राहिणि सौरभाष्रानका-

रिणि पक्षे यौवनलेशानुसारिणि शालात् वृक्षविशेषात् उन्मीलन् सम्भवन् यो निथ्यांसः इलक्ष्णधनीभूतरसविशेषसार इत्यर्थः तस्मिन् निहितं दहसय्युँकः निम्नि-समङ्गं यस्यास्तत्संबोधने पक्षे केनचित्प्रतिवोधिते इत्यर्थः उपभुक्ताः मुक्ताश्च भूरुहाः बृक्षाश्च ते शतं तस्मिन् पक्षे एकैकवारं भुकाः परित्यकारचेत्ययः भूरहशते नवीन-

नायकशते न कुत्रापि तव स्थैर्य्यमित्याशयः अधुना निर्यासलञ्जा नायकाभासेन रद्धा भ्रमीर भ्रमरपत्नि नायकमात्राशिमुखभ्रमणशीले वा न स्रमसि भ्रमणं कुर्व्यि-

त्यर्थः उचितमेव सर्व्वेरुपेक्षितायास्तव जातमित्याशयः ॥२०८॥

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमित लघुषूत्रता समेषु समा ॥ उचितज्ञासि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥२०६॥

केनापि नायकेन नायिकां योजयितुं स्वैरकथायां यथा स उत्तमस्तथायमपीति-

बादिनीं नायिकां स्तुतिमात्रशक्यां स्तुवन्तीमन्योक्तया दृत्याह गुरुध्विति तुले स्वर्णा-दितोलनयन्त्रक्षपे इत्यर्थः पक्षे तुलासदृशि नायिके इत्यर्थः एकवचनेन चतुर्द्धं शुभुवनं नान्या त्वत्सदशी अचितक्षेति सूच्यते अचितक्षासि अचितमेच करोपीन्यर्थः पृक्षे उचितं लोकवेदसिद्धमेव जानासीत्यर्थः स्रत इति शेषः कुतः यतः गुरुपु अधिकमार-

शालिषु पक्षे थेष्टेषु मिलितेषु ग्रास्ट्रेषु पक्षे ग्रागतेषु शिरसा अम्मागेन पक्षे मस्तकेन प्रणमस्ति प्रकर्षेण नता भवसि पक्षे प्रणामं कुरुपे लघुप् अन्य-गुरुताशालिषु पक्षे न्यूनजनेषु उन्नता ऊर्ज्युगता पक्षे सामिमानासीत्यन्वयः

समेष् द्वितीयभागधृतवस्तुपरिमाणसमानपरिमाणेषु समा अवनत्युप्रतिशून्ये त्यर्थः पक्षे समव्यवहारा एताहरी त्वं गुञ्जाफलेः कनकं सुवर्णे पक्षे सर्वोत्तमसर्गमन्तममुं नायकशिरोमणि

ऽतिन्यूनैः कि तुलयसि तोलनं करोषि पक्षे समं करोषीत्यर्थः अन्या श्रवि-दग्धा नायिका पनं कुर्वन्तु वदन्तु वा तव तुसर्व्वशादुचितमतस्सर्व्योत्तमा-यास्सर्व्योत्तमेन समागम पव सुखकारीत्याशयः ॥२०६॥

गेहिन्या हृयमाणं निरुध्यमानं नवोद्ध्या पुरतः ॥ मम नौकाद्वितयाऽर्षितपद इव हृदयं द्विधा भवति ॥२१०॥

पका सकलगृहभारसमर्था परा च नवोहा सकलसुखकारिणीति-पत्नीद्वययुतस्य तस्य तब कथं खेद इति चयस्येन पृष्टः अनेनैव हेतुना खिन्नोऽस्मीति नायको चयस्यमाह गेहिन्येति मम हृद्यं चित्तं द्विधा द्विभागम् अथच द्विप्रकारकं कदाचिन्त-चोहाधीनं कदाचिद्वयहीण्यधीनं चेत्यर्थः कस्येच नौकाद्वित्ये नौकायुगले अप्पितम् एकेकं दत्तं चरणं येन तस्यंवेत्यर्थः गेहिन्या प्रधमपत्न्या हियमाणं पश्चादाकृष्यमानं प्राथम्यात् नवोहापश्चाउज्ञातिववाह्या पुरतः अग्रतः निरुध्यमानं स्वाभिमुखं कत्तुं मन्यतः प्रतिरोधितं हृद्यमित्यर्थः नौकाद्ववाह्यस्यापि हृद्यं वक्षस्थलं निरुद्धामिनौकाद्वितयविषादने विद्यिणं भवतीतिज्ञातिः तथाचानेनैव प्रकारेण मम खेद इत्यर्थः केचित्तु द्वितीयविवाहप्रवृत्तं सखायं निवारियतुम् द्विप्तनीको नायक-स्त्रखाह विवाहद्वयं न कर्त्वंव्यमित्याशय इति प्राहुः ॥२१०॥

गुण आकर्षणयोग्यो धनुष इवैकोपि लचलाभाय ॥ लूतातन्तुभिरिव किं गुणैर्व्विमर्हासंहै ब्वंहुभिः ॥२११॥

किञ्चितिञ्चिद्दंनेकगुणवत्वेन गर्वशालिनं सुशिक्षितेकविद्य आह गुण इति
गुणः,विद्यादिः रज्जुविशेषो वा आकर्षणकोग्यः अवणयोग्यः अमुकस्य गुण ईदश
इति अवणमात्रेण श्लाध्यः आकृष्यते कर्णपर्य्यन्तमानीयते यत्तदाकषणं तत्र योग्य
इत्यर्थः आकर्षणेन कर्णपर्य्यन्ताकर्पणेन योग्य इतिच कार्य्यकारीतिच पकापि लक्षलाभाय लक्षसंख्यकद्रव्यविजयादिलामायेत्यर्थः शख्यलाभाय चेत्यर्थः धनुष इव
धनुर्णुणः कर्णपर्य्यन्ताकृष्टाःशख्यलाभाय यथा तथेत्याशयः विमद्दामहैः अभिधातासहनैः विचाराक्षमैः वहुमिर्गि गुणैः विद्यादिभिः तन्तुकृष्टेव्यां मकशितन्तुतुरं यैः
किंन किमपीत्यर्थः तथाच विचारक्षमाः अवणागेग्याः बहवा गुणाः सम्पाद्याः तदसभवे एका विद्या सुशिक्षिता सपादन या विमर्शमद्वश्वणायाग्याः वदुगुणसंपान्मं

श्राय्यो सप्तशती ।

88 R

नरर्धकमेवेत्याशय सक्ष सक्ष्य शरव्यपीत्यमर लूता स्त्री तन्तुवायोणलामसकट

कारसमा इत्यपि॥ २११॥

गायति गीते शंसति वंशे वादयति सा विपञ्चीषु

पाठयति पञ्जरशुकीस्तवसंवाद।चरं बाला ॥२१२॥

नायिकासक्ति नायके दूती बदति गायतीति वाला पाडशवार्षिकी अनुपेक्षणीये-त्यर्थः तव संवादाक्षरं मामागतमेव जानीहीति परिचारिकादिद्वारेणाकर्णितं वाक्ना-

क्षरमित्यर्थः एकत्वं चिवक्षितं तथाच तव संवादाक्षरमेकं संवादत्राक्यं वा प्रेमा-तिशयेन तच स्मरणार्थं पाठयतीत्यर्थः पञ्जरशुकम् एकमेव पंजरशुक्तम् अयमिष

पठिष्यति तदा पुनरन्यमुखाद्धि संवादश्रवणं भविष्यतीत्याशयः गीते गाने गायति संवादाक्षरगानमेव करोतीत्यर्थः वंशे देखुवाधे शंसति विपर्श्वीषु वीणासु वाद-

यति तथाच नानाप्रकारेण संवादाक्षरस्मरणमेव करोति मत्सर्खा तस्मारशीव्यमेव भवता दर्शनं देयमिति भावः ॥ २१२ ॥

गग्यित न मधुव्ययम यम विरतमापिवतु मधुकरः क्रमुदम्॥

सौभाग्य मानवान् परम भूपति चुमगाये चन्द्रः ॥२१३॥

उत्तमस्पद्धीया नीचस्यापि प्रतिष्ठा भवतं।ति कश्चिदाह गण्यतीति स्रये

नीचमितः चन्द्रः मधुव्ययं कुमुदिनी मधुव्ययं न गग्यति जानश्रपि भ्रमरकृतं न निवारयति न केवलं निवारणभाषमात्रं किन्तु मधुकरः कुमुदं कुमुदिनीं कुमुच्छ-

न्दस्य हलन्तिस्रिलिङ्गे रूपं विचतु मधु विचत्विति कथितच्ये कुमुदं विचित्विति कथनं निर्विधनं मधुपानं यथेष्टनायिकोपमोगञ्च व्यक्तयति स्रमरस्य मधुपानं

कुमुदिन्याम् स्वनायिकायां नायकान्तरोपभोगं कारयन् तस्याः शीलव्ययमपि न गण्यत्यतो नायकाण्सदश्चन्द्रः द्युमण्यं सूर्य्याय असूयति यतस्तस्माद्दिच कारणात् सौभाग्यवान् मानवान् मानशाली चेत्यर्थः चन्द्रः सर्व्येपामाह्याद्कः तथाच सुर्य

स्वर्द्धामात्रेण सौभाग्यादिशालित्वेन चन्द्रः प्रसिद्धः श्रन्यथा सास एवेत्याशयः नायिकायाः पतिविनोदासकायास्संकेतस्थंलगमनाभावादुदासीन-

मुपपति प्रति यथोचितकरणं न त्याजयित विद्ग्यो नायको न वा तत्करणेनोदासी-नोपि भवति यथा मधुक्दं मधु पायत्येव द्यमणिमुपपतिमेव निवारयति सौभा

ग्यादिशाल्यपि भवत्येवातिविदग्धश्चन्द् इतिस्धान्तेन त्वमण्युपपतिनिवारक प्रवासि न पुनः पतिसंगमिनवारक इति पत्यसुरोधेन संकेतस्थलेऽनागमेपि सख्या औदासीन्यमसुवितमेवेति नायिकासखी नायकमाहेत्याशयः॥ २१३॥

ग्रणविघृता सिख तिष्ठिस तथैव देहेन किन्तु हृदयन्ते॥ हृतममुना माजायाः समीरगोनेव सौरभ्यम्॥२१४॥

श्रत्यन्तरमणीयगुण्ममूर्णिं कञ्चननायकं स्वस्थामितसङ्ख्यां खुद्धा स्वभाव-सत्यपि दैवात् मद्गचलद्धद्या जातेति बुद्धा तां प्रति सखी परिहासं करोति गुणेति सखि श्रनेन तत्वज्ञता व्यव्यते गुणेन सर्तागुणेन पक्षे सूत्रेण विशेषेण भृता रूद्धा पक्षे प्रथिता देहेन वपुषा स्वरूपेणच तथैव श्रविकारदशावत् तिष्ठसि निर्ध्या-पारासि कण्डादौस्थापितासिच श्रन्यवेद्यवहिर्ध्विकारशून्या सती गुणेनासीति समुदायार्थः किन्तु प्रकारान्तरं ते तब हृदयं श्रमुना प्रत्यक्षेण नायकराजेन हृतं स्वाधीनं । इतं गुणगौरवेण ते चित्तं वलेनैव वस्तुस्वभावाग्द्रहीतं नतु त्वया स्वेच्छ्या दलमित्याशयः कत्याः केन किमिव माख्त्याः सौरम्यमामोदमिव समी-रणेन वायुना इत्यर्थः समीरणपदे नादश्यता सामर्थ्यमिनच्छ्यापि स्पर्शयोग्यत्वं देवद्वतुल्यत्वं तापापनोदकत्वं द्वयोरसमत्वेन प्रेमकरणीचित्यां लज्जाहेत्वभावं नाय-काश्वासकाङ्गविश्चेषकरणौचित्यमस्मत्समक्षमपि रतौचित्यमित्यादि व्यंजयित तथाच उद्यतस्य हि कामस्य प्रतिवादो न शस्यत इति न्यायेन यदि कुवापि कदापि प्रेमकरणं तदास्मिन्नेवोत्तमनायके तदुचितं नान्यत्रेति सखापरिहासः ययार्थकथनं वा ॥२१४॥

गुरुशद्ने नेदीयसि चरणगते मिय च मुकयापि तया ॥ नूपुरमपास्य पद्योः किं न त्रियमीरितं त्रियया ॥२१५॥

नायको वयस्यमाह गुन्चिति गुरुगुहे निकटवर्सिन सित मानापनोदनार्थे
मिय पदपितते च सित मूक्त्या वचनकून्ययापि गुरुसान्निध्यात् तथा नायिकया
पदयोः नृपुरगुगलमणास्य शब्दमीत्या परित्यज्य प्रियया मम प्राणभूतया कि
प्रियमपेक्षितं न ईरितं कथितं तथाच नृपुरत्यागेन रितरेवाङ्गीकृता यदि तदा सर्व्यमङ्गीकृतिम नायिका स्वकीया ि ॥ २१५॥

प्रनिथलतया किमिचो किमप्रभंशेन भवति गीतस्य॥ किमनार्ज्जवेन शशिनः किं दारिद्रचे गा द्यितस्य॥ २९६॥

सधननायकसमागमाय द्रिद्रे कि लग्नासीति वादिनीं दुनी नायिकाह श्रनिथलेति इक्षोर्शनिथलपर्व्युत्तत्वे कि का हानिरित तु नेत्यर्थः एवमसे रसाधि-प्रयेन ग्रनिथदोषो नेत्याशयः गीतस्य गानस्य श्रपस्र शेन नानादेशीयमापाइपत्येन न किमपीत्यर्थः स्वरमात्रोपयोगात् शश्चिनः कलाइपिणः श्रनाङ्जयेन वक्रत्येन कि भवतीत्यन्वयः श्रधिकाह्णद्कत्वमेवेत्याशयः द्यितस्य प्रेमपात्रस्य द्रान्द्रियण निर्द्धन-रवेन कि भवति न किमपीत्यर्थः तथाच यदि सत्यं दुढ़ं प्रेम तदा धनाद्ययंगाभाषाः श्रन्थया धनेनापि न किमपि मम द्रित एव श्रेयान्न धनवानित्याशयः॥ २१६॥

गेहिन्या चिकुरप्रहसमयसशीत्कारमोजितहशापि॥ बाजा कपोजपुलकं विजोक्य निहितोस्मि शिर्रास पदा ॥२१७॥

कश्चिद्वयस्यमाह गेहिन्येति विक्रस्प्रहसमये तद्नजुम्बनार्थकंशपाश प्रह्णोपक्रमे सशीत्कारं शीत्कारसहितं यथास्यास्था मीलिता दक् यया तथापि गेहिन्येत्यर्थः सशीत्कारमिलितेत्यादिना सोन्मादत्वं जुम्बनसुखास्वादनं च व्यज्यते श्रिपना हननायोग्यसमयेपि इनने कोपाधिक्यं व्यज्यते शिरिस मस्तके पदा वरणेन निहतोस्मि ताजितोस्मीत्यर्थः बालाया न्यनिमीलनसमये निहाद-स्थितायाः क्योलपुलकं मत्कृतसुम्बन-जुख्जांनतं विलाक्येत्यर्थः बालाकं जाकरणे कदापि निपेधो न इतः तथापि मम सुम्बनसमय प्रव बाला सुन्बनं मत्प्रतारणञ्च किमिति कापेनेत्यासयः ॥ २१९॥

गुरुपच्म जागरारुण घूर्णतारं कथिबदिप वलते ॥ नथर्नामदं स्फुटनखपदिनिवेशने कापकृटिखश्रु ॥ २१८॥

नायिकां सखो वद्ति गुरुपश्मेति इदं तच नयनं कथौद्धत्कष्टं न चलतेपि परावृत्तमपि कप्टेनं भवतं त्यर्थः स्वाभाविकनिरीक्षणस्य का चर्चेत्यारायः गुरु-पश्म जागरणातिशयात् जागरेणश्ररुणं रक्तम् अत एव घूर्णन्ती तारा श्राक्षकने।।वका यस्मिन् ततस्तर्वेषां कम्मधारयः स्दुटो यो नखपद्दिशः नखिद्धारस्थानं स्दुटं व्यक्तं यञ्चखपदं नखिद्धं तत्र निवेशा नंत्रपात्र इति वा त यः कोषः पत्युर्न्सखक्षत झानमित्याकोषः तेन कुटिला भ्रू व्यंत्र तत्रयनमित्यर्थः तह नखक्षतानि बहुनि सन्ति तवाङ्गे तानि नेत्रापाटवेन न पश्यामि श्रस्माणि र्ष्टश्यन्त एव रात्रौ रतिसमये समीचोनमेव लग्नं सर्व्यमधुना कोपो निर्धक इन् त्याशवः ॥ २१८ ॥

> इति श्रीसचलविरचिते आयोसप्तशतीचिवरणे रसप्रकाशे गकारब्रज्या समाप्ता

घकारवृज्या

घटितज्ञघननिपीडितपीनोरुन्यस्तनिखिलकुचभारम् ॥ स्रालिङ्गन्त्यपि वाला वदत्यसौ मुख्य मुख्ये ति ॥ २१६ ॥

नायको वयस्यमाह घटितेति असौ वाला आलिङ्गन्त्यपि आलिङ्गनं कुर्चन्ती अपि मुश्च मुश्च इति वदित घटितं रतार्थे घटितं जघनं यथा भवित नि-पंडितपीनोद यथा भवित न्यस्तो निक्षिप्तः निक्षिलकुचभारो यत्र तद्यथा स्यादेव-मालिङ्गत्यपि तथा चात्यन्ताभिषेतेपि वस्तुनि स्त्रीणां निषेघो विधिरेवेत्यागयः तदुक्रम् आलिङ्गने खुम्बनादौ नेति यद्वदिति प्रिया स निषेघो महीपालिविधिरेव प्रवस्ते इति महाराज ग्रन्थे यद्वा नायिकाया नवोद्याया निषेघेन इन्धं नायकं नवो-द्यापीडनार्थे प्रेरयित सखी असौ षोडशवार्षिक्यपि मुश्च मुञ्चेति बद्दि स्त्रीमा-त्रस्वमावोयं निषेधः तेन इन्थेन त्वया न भवितव्यं सम्यक्पीडनमस्याः कर्त्तव्य-मित्यर्थः॥ २१६॥

घटितपलाशकपाटं निशिनिशिखिनो हि शेरते पद्माः॥ उज्जागरेण कैरव कतिशक्या रिचतुं लक्ष्मीः॥ २२०॥

संसारोचितव्यापारेखेव लक्ष्मीरायाति स्थिरा च सर्व्यद्वश्या च प्रशंस्या चोत्तमानां पुरुपाणा भवति अन्यथा नायाति आगतापि न स्थिरा स्थिरापि न लोकहश्या दृश्यापि न प्रशंस्येति कश्चित्कश्चिद्वन्योत्त्याह घटितेति पद्माः कमलानि उत्तमा पुरुषाश्च घटितं निर्मितं पलांशानां क्षपाटं यत्र तयथास्यासथा निशि निशि सम्बासु निशासु हि यतः सर्व्यलोकोचितरात्रिशयनार्थागंतव्यापारित्यर्थः सुखिनः सर्व्यलोकदृश्यप्रशस्यिश्यरत्नध्रमीशालिनः कार्य्येण कारणाक्षेपात् शेरते सुतास्सर्वमोगान् कुर्व्वन्तीत्यर्थः
तथास पद्मानामुचितव्यापारेण रात्रिसीध्यं दिवालक्ष्मीप्रकाशः स्व्यविकाशित्वाद्रवति कैरवाणामनुचितव्यापारशालिपुरुषाणां रात्रितिकाशित्वात् दिवाशयनिनशाजागरणक्षविरुद्धव्यापारवत्वेन लक्ष्मीर्ञागता न लोकदृश्यं प्रशस्यास्थिरत्याशयः
उज्जागरेण रात्रिजागरेण छक्ष्मोः चिकाशः संपत्र कित कियत्पर्यन्तं रिक्षितुम्
धानेतुं स्थिरयितुं वा शक्या श्रिपितु नेत्यर्थः अथवा अनुपदुतेपि देशे ग्यायागतस्वसंपत्यकाशोपि घथोचितसमय एव कर्चव्यो नत्वयथोचितसमय इति किश्चदाहः
तथास पत्रकवादेनाविसीख्यं पद्मानां कैरवाणां सकलिशाजागरंणापि
नेत्याशयः॥ २२०॥

घूर्णेन्ति विप्रलब्धाः स्नेहापायात्प्रदीपकलिकाश्च॥ प्रातः प्रस्थितपान्थस्त्रीहृदयं स्फुटति कमलं च ॥२२१॥

प्रातर्गिमध्यामीति वादिनं नायकं नायिकासख्याह यद्वा कश्चित्प्रातःकालं वर्णयन्नाह यूर्णन्तीति विप्रलन्धाः वियोगिन्यः यद्वा संकेतस्यलं सायंकालेऽनागत-प्रियतमानायिकाप्रमेद्दश्या इत्यर्थः प्रदीपकिलिकाश्च दोपशिखाश्चेत्यर्थः प्रातरिति सर्व्यत संवध्यते स्नेहापायात् प्रेमापगमात् तैलक्षयात् प्रूर्णन्ति मिणिष्यति संकेते नियतेपि वा किमिति नागतस्स कदागमिष्यति मिलिष्यति वेत्यादिचिन्तनेन संपूर्णनिशां जागरेण पूर्णितचित्तस्यमावेन भ्रमणुशीलाश्च भवन्तीत्यर्थः प्रस्थितस्य गन्तुमुचतस्य नतु गतस्य स्त्रीहृदयं स्वभावमृदु स्पुरति द्विधा भवति कमलं च स्पुरति विकसतीत्यर्थः तथाच त्वद्वभनावसर एव मम सख्याहृदयं विद्यार्थं भविष्यतीत्यवन्यस्य नोचेत्प्रेमापायोवय्यं भविष्यतीत्यवन्यस्य त्वया गनतव्यमित्याशयः ॥ २२१ ॥

इति श्रोसचलविरचिते श्रार्थ्यासप्तशतीविवरणे रसप्रकाशे घकारवज्या समाप्ता

चपलस्य पलितलांछितचिकुरं दियतस्य मौलिमवलोवय ॥ खेदोचितेपि समये संमदमेवाददे र्याहणी ॥२२२॥ काखित्यासयथेष्टस्वपतिसमाग्रमा ल्रुच्यसन्ताना गलितयोद्यना नाथिका तस्या वृत्तान्तं काचित्काञ्चित्यत्याह चयलस्येति दियतस्य प्रियस्यापि झनेन हर्षा-भावयोग्यता स्चिता मौलि मस्तकं पिलतेन जराशोक्ययेन लाञ्छिताः चिहिताः चिकुराः क्षेत्रा यस्मिन् तमित्यर्थः नचु दुःखयोग्यसमये कथं हर्ष इत्यतो हेतुग-भाविशेषणं चपलस्य प्राह्मनाश्रतसंपदस्य तथाच मम यौवनं गतमेवान्योपयोगार्थे गीवनमस्य दुःखदमेच तदुत्तरं तन्नाश प्रच श्रेयानित्याशयः श्रतप्रच खेदांचिते खेद-योग्ये समयेषि पतियौचननाशसमयेपीत्यर्थः समदमेष हर्षमेच नतु दुःखलेशम-पीत्यर्थः श्राददे सम्यक् जशाह गृहिणीयं गलितयौचनेत्यर्थः मुत्रश्रीतःममदो हषः ममोदामोदसम्मदा इत्यस्यः ॥२२श्र॥

चिग्रिड प्रसारितेन स्पृश्नन् भुजेनापि कोपनां भवतीम् ॥ तृप्यामि पंकिलामिव पिवन्नदीं निलननालेन ॥२२३॥

नायको मानिनीमाह चएडीति चिएड कोपने प्रसारितेन भुजेनापि वक्षसा स्पर्शामावेपीत्याद्ययः कोपनां मृदुशरीरां भवतीं स्पृशन् मीत्या दूरात्स्पृशन्नपि तृप्तो भवामीत्यर्थः तथाच दूरस्पर्शेषि मम सुखं जायत एव मदुदुःखार्थं तव कोप-करणं वृथेतिभावः निलननालेन कमलनालान्तद्वरिण कर्द् मशालिनीं नदीं पिबन् यथाऽविलं जलमपहाय दूरात्पङ्कालग्नः स्वच्छं जलं पिवति एवमेव ताडनादिप-रामवशून्यस्तवाङ्गस्पर्शजां तृप्तिमनुभवामीत्यर्थः॥२२३॥

चपत्तभुजङ्गीभुक्तोज्ञितत शीतजगन्धबह निशि भ्रान्त ॥ अपराशाः पूर्वयतुम्प्रास्यूषसदाऽगते गच्छ ॥२२४॥

सिएडता प्रातरागतं नायकं समीरनाभेदेन वर्णयन्त्याह चपलेति प्रात्यू-षसदागते श्रहमुंसवारायो श्रथच प्रात्यूषे सर्व्यानिशामतीत्यसम्बंदा भागति-रागमनं यस्य तत्संबोधने प्रातरागतेत्यर्थः प्रत्यहमिप्रयमेवाचर्रास कियत्सोद्व्य-मित्याशयः श्रत पव गच्छ सदागतेर्गमनमेवोचितंम् अथच मिन्नकटात् दूरं गच्छेत्यर्थः चपला विषज्वालाचञ्चला या भुजङ्गी सर्विंग्णी तया ताभिव्यां भुक-इजिभत त्यक श्रथच बहुबिधवेश्याभुकोजिभत श्रनेन स्पर्शां मईत्वम् उपभोगा- आय्यो सप्तशती

प्रयोजनमतो दुरं गच्छेत्यर्थः ॥२२४॥

तोया सदानीरेत्यमरः ॥२२५॥

उामर्थ्यश्च ब्यज्यते शीतलगन्धवह दक्षिणानिल शीतलशान्तकामरेश्याद्गुगन्धवह निशास्त्रमणशील दृशगतत्वात् श्रन्यथा वातर्दर्शनानुपपत्तिः श्रपराशा उत्तरादिशः पूर्यातुं वातषूर्णाः कर्त्तुं गच्छेत्यन्वयः श्रथच श्रपराशाः नायिकानामाशाः रतेच्छाः पूर्यातुं गच्छेत्यर्थः तथाच वर्ह्वानामाशापूरणेपि वर्ह्वानामवशिष्टमेव बत्तते तत्पूरणमेव तबोचितं मार्गानुबंधिन वाधवदागतेन त्वया न किञ्चिद्पि मम

चिरपथिकद्राघिममिलदलकलता शैवलावलियथिता॥ करतोयेव मृगोच्या दृष्टिरिदानीं सदानीरा॥२२५॥

बहुकालमादाय परदेशस्थितं नायकं प्रति वर्षाकालास्त्रागेवागन्तव्य-मित्यर्थकं नायिकावृत्तान्तकथकं एत्रं सखा लिखति चिरति पथिकस्य तबद्राक्षिम्ना

दीर्घत्वेन बहुकालगतत्वेनेत्यर्थः मिलन्तोऽसंस्काराज्जरामृता येऽलकाः केशाः त प्रवातिदीर्घतया लता सैव शैवलस्याविलः पंक्तिः तया स्थगिता व्याहोत्यर्थः चिरेत्यस्य स्थगितेत्यत्रान्वयः यद्वा चिरप्थिकेतिसखीकृतं नायकसंबोधनं मिथ्या-

पिथकेत्यर्थः व्यवस्थाया अतीतत्वादित्याशयः पक्षे पांथकानां द्राधिम्ना दीर्घत्वेन चिरकालविलम्बितत्वेन वाटपाटचरभीत्या चिरदीर्घकालमाद्यानागमनेतेतियायत् मिलन्ती मार्गे मिलन्तीअलकलतातुल्याशैवलाविलः तयाव्याप्तेत्यर्थः करतीयानिकटे

चोरदोषेण बहुधा बर्सप्रतिरोधादित्याशयः सृगाक्ष्या दृष्टः नयनम् इदानीं प्रीष्मान्ते सदानीरम् अश्रु यस्याः तादशीत्यर्थः वर्षाकालेषि यदि नायास्यति तदा प्राणा एव गमिष्यन्तीति धिया संप्रति रोदनमेव करोत्यता यदि तत्प्राणा-पेक्षा तदा वर्षाकालत् प्रागेवागन्तव्यमितिष्वनिः पक्षे सदानीरानाम्नीत्यथः करतोया इव नदीविशेष इवेत्यर्थः करे हस्ते तोयम् अश्रु यस्याः संत्यर्थः कपोल-त्यस्तवामहस्ताया अनिद्रावलम्बताया वियोगदुःखञ्चिन्तयन्त्या सदत्या अश्रु-पातः कर एव भवतीति जातिः इवशब्दस्य एवकारार्थत्वादित्याशयः ईद्वशो प्रति-

वता यौवनसौन्दर्यादिसकलगुणशालिना सक्षलाभार्थमपि नोपेश्येति पत्रार्थः कर्-

चिरिह द्रचपलचां जन्यक्तां हिन्नलोकनैकरसिकेन ॥ धूलिभयादिप न मया चरणहतौ कुञ्जितं चचुः ॥२२६॥

नायको नायिकामाह चण्डांति चिएड कोएने ईषश्चश्चलबस्त्रे व्यक्तो य ऊक्र-स्तद्विलोकने एकः मुख्यो रिसकस्तेन तया चरणेन ताडनसमये धूलिभयादिष नेत्रे चरणधूलिपातभयादिष श्रापना ताडनर्भात्यभावः कथ्यते मया उत्तानशायिना चक्षुमं कुञ्चितं न संकुचितमित्यर्थः श्रत्यन्तासक्ते मिय मानकरणमनुचितमित्या-शयः ॥२२६॥

चलकुराडलबलदलकस्थलदुरसिजवसनसज्जदूरुयुँम् ॥ जघनभरक्लमकूरिएतनयर्नामदं हरति गतमस्याः॥२२७॥

स्वरूपवर्णनमाह चलेति अस्या यौवनोद्धतायाः गतं गमनं इदं प्रत्यक्षं कर्तृ -हर्रात मम मनो हरतीत्यर्थः गतं किंभूतं चलकुण्डलंबलदलकंस्खलत्उरसिजयाः वसनं यत्र तदित्यर्थः सज्जदेकत्रीभृतमुरुयुगं यत्र तदित्यर्थः जद्यनभरेण ंच क्लमः अमः तेन कूणितं पीडितं नयनं यत्र तदित्यर्थः ॥२२९॥

चरगौः परागसैकतमफलिमदं लिखसि मधुप केतक्याः ॥ इह वसति कान्तिसारे नान्तःसलिखापि मधुसिन्धुः ॥२२⊏॥

कस्याश्चिद्र पदर्शनमुग्धं तत्समीपगमनभृत्यादिवेषणादिनानाःयापारासकतं कञ्चननायकं काचिद्वन्याक्त्याह चरणैरिति इदं सिकतामयं हे भृष्ट्र मधुपानमत्त केतक्याः चरणैः पादैः बहुवचनेनानेकव्यापारचत्ता व्यज्यते अफलमर्थकं लिखसि चालयसि इहपरागसैकते कान्तिसारे वान्तिमात्रसारे नान्यः कंपि चामलाचना-गुणलेशोत्रास्तीत्याशयः नन्वन्यगुणा मा सन्तु स्वभावसिद्धो मकरन्दः पुष्पगुणो मविष्यत श्राह अन्तस्सलिल।पि अन्तज्जेलापि अपिना बहिम्मेषुव्यवच्छेदः मधु-

सिन्धुम्मधुनदी न बहतीत्यर्थः तथाच वालुकाखननमन्तर्ज्जलग्रहणार्थे कर्त्त-व्यम् अत्र बहिरन्तर्व्वा मधुजललेशोपि नेति यथा वृथा भ्रमरव्यापारः केतक्यां तथास्यां गुणसामान्यरहितायां कान्तिमात्रं नान्यृत्किमपि वृथाव्यापारं करो- .80

चीत्याशयः कस्या श्रवि प्रभुत्वशालिन्यास्समीपवर्त्तिकृष्णपुरूषाभिप्रायेगोद्भित्यपरे वदन्ति ॥२२८॥

चिरकालपथिक शङ्कातरंगिताचः किमीच्से मुग्ध ॥ त्वन्निस्त्रं शाश्लेषत्रग्राकिग्राजीयमेतस्याः ॥२२६॥

नायिकाया नखक्षताकारिकणपरम्परादशंनशङ्काकुलं विराहिदेशादोगतं ना-

यकं नायिकासखी बद्ति चिरकाछैति चिरकालपधिक बहुकालमादाय विदेशस्थित अनंन शङ्का योग्यता कथ्यते शङ्क्या नखक्षतशङ्कया तर्राङ्गते अतिदृर्राचन्ताचयले श्रक्षिणी यस्य स इत्यर्थः किम् इक्षसे पश्यसि मुग्ध सुन्दर श्रनेन त्वत्सद्वशः कोन्यः यथा शङ्कसे इति सुच्यते तर्हि किमिद्मतन्नाह त्वदीयो यो निस्त्रिशः द्वात्रिश-दंगुलप्रमाणः खड्गंबिशेषस्तस्य विकोषस्य त्वदीयत्वेन विरहापनीदस्मर्थे य श्राश्लेपः वारवासमालिङ्गनं तेन वणिकण्राजीक्षतिच्हारम्परा सेयं मम सख्या नतु नखझतानीत्यर्थः तथाच तव खङ्गारलेषेनैवानया वियोगकालो नीतः नेयं दुष्टे त्या-शयः ॥२२३॥

चपलां यथा मदान्धः छायामयमात्मनः करी हन्ति ॥ श्रास्फालयति करं प्रतिगजस्तथायं पुरो रुद्ध ॥२३०॥ः

इयं प्रतिवेशिन्यासक्तेति काचित्काश्चिदाह चपलामिति मदान्धोयं करी श्रात्मनः शरीरस्य मत्तत्या चेपलस्य छायां यथा येन प्रकारेण चवलां शरीरचालन-रूपस्वदोषचपलामित्यर्थः हन्ति ताडयति श्रयं प्रतिगतः श्रेप्रे रुद्धः कर शराखाः दग्डमास्कालयति निवारणार्थे प्रसारयतीत्यर्थः तथाच एकंनानेन स्वस्त्रीताडने क्रियमार्गे अयंप्रतियेशी निवारणार्थे स्वतोपि लोकलजारुद्धोपि न तथा करोत्यतो श्चायतेऽयमस्यामासकरत्याशयः ॥२३०॥

चुम्वनलोलुपमद्धरकृतकारमीरं स्मरन्न तृप्यामि ॥ हृदयदिरदालानस्तम्भं तस्यास्तदृह्युगम् ॥२३१॥

कश्चित्रतालायं वदति चुम्बनेति तस्याः तत् श्रन्तमू अरुयुगं समरम्न तृप्तो-

त्विय नायिका सक्षे हा मया इतेति नायकं दृत्याह विकुरेति त्वां नायकम् इयं या तव स्लाध्या सेत्यथः विलोकयित प्रेमकरणार्थं निरूपयतीत्यर्थः वाला प्रकृतान्य-प्रेमा विमुखा त्विद्धपर।तिदिगिममुखा वृत्तिरवस्थानं यस्याः सेत्यर्थः प्रनेन लोक-लोचननिवारणं विरकालसम्यगवलाकनेष्ठाच व्यज्यते चिकुराणं स्नानाइद्राणां विचारणाय भिन्नभिन्नकरणाय तिर्य्यङ्नतः वक्षीभूयनतः कण्टो यस्याः श्रङ्गुल्या

स्य ममयाऽधर तन चुम्बनन स्रतकास्मीर स्रतकु कुमलेपनिमत्यधः नायिकाकपोलाध-राणा कुकुमाना चुम्बनेन सकुकुमन मद्धरेण चुम्बितत्वादृरुयुगलेपि कास्मीसम्ब-न्ध इतिमाबः कामशास्त्रेण तत्रापि चुम्बनिवधानात् हृद्यक्षण यो द्विरदो हस्ती तस्य यत् श्रालानं वर्द्धनं तस्य यस्तम्बः तमित्यर्थः लाधातोः करणस्यडन्तस्य

बन्धनवाचकत्वम् श्रविकरणल्यु इन्तस्य बन्धनस्तम्भवाचकत्वर्मित तथाच तद्रुरु-

युगं तस्मरणमुनमादकमेवत्याशयः श्रालानं वन्धनस्तम्य इत्यमरः ॥२३१॥

चिकुरविचारण्तिर्थ्यङ्नतकरठी विमुखवृत्तिरिप बाला ॥

त्वामियमंग्रुलिकल्पितकचावकाशा विलाकयति ॥२३२॥

तभाच त्वयापि सम्यगवलोक्यतां येन मेमस्थैर्यम्भवेदित्याशयः यद्वा मां दृष्ट्वा किर्मित विमुखी मम श्रेयसीति पृच्छन्तं नायकं नायिकासख्याह त्वद्वसोकनार्थ-मेव विमुखी न मानिनीत्याशयः ॥२३२॥

कृष्यितो निर्मितः क्यानामवकाशः निर्व्यिष्नं तय दर्शनार्थे द्वारहृपो यया सेत्यर्थः

चुम्बनहृताञ्जनार्द्धं स्फुटजागररागमीच्र्यं चिपित्त ॥ किमुषित वियोगकातरमसमेषुरिवार्द्धं नाराचम् ॥२३३॥

उपःकाले नायकशय्योत्थापितां नायकं कटाक्षयन्तीं गुरुगेहं व्रजन्तीं परि-

चारिकासकी परिहासं करोति चुम्बनेति ईक्षणं नयनं क्षिपिस नायके क्षिपिस किमिति प्रश्ने इदानीमिप रतेच्छा वर्त्तते एवं कि तवेत्याशयः चुम्बनेन नायकछतेन-नेत्रचुम्बनेन हतमपहुतम् श्रञ्जनस्यार्द्धं यत्र तदित्यर्थः श्रनेन एकदैवनेत्रचुम्बनमिति- सूच्यते नचेकचुम्बनेन रताल्यत्वन्यञ्जनया रसहानायत्तिरितित्राच्यं बहुषु स्थलेषु चुम्बनिव्यानेन बहुधान्यत्र चुम्बने सक्रन्तेत्रचुम्बनेषि रतवाहुल्यसं-भवात् पदान्तरप्रतिपाद्यत्वाच स्फुटः ज्ञागररागा यत्र वारंवाररतासकत्वादित्या-शयः उषि प्रातिवयोगकातरं भाविनायकावयोगभीतम् श्रसमेषुवियमशरः स्मरः श्रद्धंनाराचं शरिवशेषाद्धमिनेत्यर्थः तथाच सर्ज्ञासामेव प्रातः प्रियवियोगो ज्ञायत एव नैवं ताः कातराः संभोगातिचाहितसकलिनशाया श्रपि गमनसमयं प्रयन्विसोकनं कामाधिक्यं प्रेमाधिक्यं वा कथयतीति तु न ज्ञानामीत्याशयः॥२६३॥

ं ॥ इतिस्वलविरविते चकारवज्या समाप्ता ॥

छायायाही चन्द्रः कूटत्वं सततमम्बुजं वहति॥ हित्वोभयं सभायां स्तौति तवैवाननं लोकः॥२३४॥

केनापि नायकेन नायिकासंयोजनाय दृतीकथितं श्रुत्वा किञ्चित्कृपितवद्नां पायिकां पुनः प्रसन्नाङ्कर्ने दृत्याह छायेति चन्द्रः छायाधाही कलङ्कात्यथेः श्रम्बुजं कमलं कूटत्वं कौटिल्यं संकुचितत्विमिति यावत् सततं सकलिनशायां ब्रजित हित समायाम् उभयं चन्द्राम्बुजोभयं हित्वा त्यक्त्वा लोकः रिसकगणः तवेवाननं वदनं स्तौति कलङ्कश्रुन्यम् श्रप्रमादशून्यंच कथयतीत्यर्थः तथाच इदानीमपि सुखप्रसाद पदोचित इत्याशयः यहा समायां मत्सीन्दर्यकथनेन खलावकाश कि ददासीतिवादिनीं नायिकां मदध्यक्षेऽन्ये तव यदनं स्तुचन्ति उदासीनेन श्रूयते न किञ्चिद्वि साध्वसाधुवा कथ्यत इति नायक श्राह ॥२३४॥

छायामात्रं पश्यन्नधोमुखोप्युद्धतेन धैर्ध्येण ॥ तुद्धित मम हृद्ध्यमिषुणा राधाचकङ्किरीटीव ॥२३५॥

नायिका नायकं प्रति वद्ति छायामात्रमिति त्वं ममछायामात्रं भूमिर्पाततं पश्यन् लोकमयेनेत्याशयः श्रघोमु खोपि छायादर्शनार्थमघोमु खोपीत्यर्थः मम हृद्यं तुद्धि व्य-थयास केनोद्गतेन समुद्भृतेन पक्षे ऊर्द्धगतेन घैय्येण छायादर्शनपरितोषेण ममाभि-लिखा सिद्धिरवश्यं भविष्यतीति हृद्विश्वासकृतश्रीरत्वेनेत्यर्थः तथाच पुरः स्थितामि लोकलजाया मां न पश्यसि मर्थ्यादासकत्वेन छायां पश्यसि अतः सन्बंधिकधीरत्वेन मम हृद्यं चारितं त्वयेतिमायः तुदतीतिपाठे सखीं प्रति नायिकोक्तिः इषुणा शरेण अञ्जुनः राधाचकं द्रौपदोस्वयम्बरकृतमिवेत्यर्थः ॥ इति-

छकारवज्यासमाप्ता ॥२३५॥

जलविन्दवः कतिपये नयनाद्गमनोद्यमे तव स्खलिताः॥ कान्ते मम गन्तव्या भूतैरेरेव पिच्छिलिता ॥२३६॥

बिदेशगमनोद्यतो नायकोऽमङ्गलिभयाऽधुनिवारयन्तीमिष दृढप्रेमस्वभावात् त्रिचतुराधुविन्दुयुतपक्ष्मशालिनीं श्रेयसीं न गमिष्यामात्याह जलविन्द्व इति कतिषये त्रयः चत्वारो वेत्यर्थाः जलविन्दवः श्रश्रुविन्दवः नयनात् तव नयनादे-

कतिपये वयः चत्वारो वेत्यर्थः जलविन्दवः श्रश्नुविन्दवः नयनात् तव नयनादेकत्वं विवक्षितं तथाचामङ्ग्लयभयेनैकत्र नयने प्रातरोधेऽन्यस्मात्कवलं स्खलिताः
पश्मलग्नाः जाता नतु पतिता श्रत्रापि निवारितन्वादित्याशयः गमनोद्यमे मम
यात्रासमय इत्यर्थः कान्ते सुन्दरि श्रनेनापरित्याज्यत्वं ध्वन्यते सगन्तक्योऽ वश्यगन्तव्यापीत्यर्थः भूमिरेतैरेव विभिः चतुव्भिरेवाश्रुविन्दुभिरित्यर्थः पिच्छिलिता
पदार्पण्याग्वेग्वत्यर्थः तथाचाश्रसम्बन्धामावेपि पृथिन्याः श्रकालवृष्टिपिच्छिलत्वेन

ज़्म्भोत्तम्भितदोय्यु गयन्त्रितताटाङ्कपोडितकपोलम्॥

मवा न गन्तव्यमतः किमर्थं रादनमित्याशयः ॥२३६॥

तस्याः स्मरामि जलकणालुलिताञ्जनमलसदृष्टि मुखम् ॥२३०॥ विदेशस्थितो नायको वयस्यमाह जुम्मेति तस्याः नायिकाया मुखं स्मरामा-

त्यन्वयः श्रलसा शयानतया घूणिता दृष्टिः नेत्रं यत्र तदित्यर्थः जलकणेन निद्राकृता-श्रुबिन्दुना लुलितं किञ्चिद्धिगछितम् श्रज्जनं यत्र तदित्यर्थः जम्भया हार्षिकया उत्तिमतं दार्थ्युगं परस्परसम्बन्धांगुल्यूर्द्ध् क्षिप्तबाहुयुगलं तेन यन्त्रितं नियन्त्रितं यत्राद्रङ्गो ताम्यां पीडितौ कपोलौ यत्र तदित्यर्थः सर्व्वदा चिन्तित प्वास्मीति

भावः ॥२३७॥ जागरियत्वा पुरुषं परं वने सर्व्वतो मुखं हरसि लोकसमूहे लज्जां नाट्यन्तिश्चश्चलामुस्ताकुलसम्भूतां काञ्चित्काचिद्नयोक्त्या चदित जागरियत्वेतिश्चिश्चरत् श्रद्धु विशेषस्य एक्षे शुक्काभिसाविकात्वेन शरस्तु ह्यं इत्यर्थः तथ इदं शीलं पूर्वाद्धीकम् श्रनुक्षपं श्रद्धशमित्यर्थः स्टब्स्तः प्रकाशकरणक्षपं वेत्यर्थः पक्षे श्रनुक्षपं विरातलक्षणयात्यन्तविकद्धमित्यर्थः जातिशालिन्याःमालती-पुष्पशालिन्याः पक्षे कुलीनाया इत्यर्थः वने जले पक्षे कानने जागरियत्वा देवोत्थाने-कादश्यामुख्याप्य पक्षे रक्षार्थमुनिद्धः विधायेत्यर्थः परं पुरुषं पमेश्वरं पक्षे उपर्पातं सन्वतो मुखं जलं हरिस विनाशयसीत्यर्थः शरदाजनक्षयादित्यर्थः एक्षे सर्वेन्थ्यो जनेम्यो मुखं वदनं गोपयसीत्यर्थः तथाच कुलीनायास्तव चापल्यमत्यनुचितं चपलाया श्रत्यन्तलज्जाप्रकटनमत्युपहासकारकमित्याशयः॥२३८॥

जीवामि खिह्नताविधिदिनेति खड्जावशेन मेहिन्या ॥ मिय निह्नु तीपि वाष्पैरसंवरैद्यीं अतो मानः ॥२३६॥

विदेशादागतो नायको गृहिणीवृक्तान्तं वयस्यं अति ग्रातराह जीवामीति संधितम् अवधिवृतं पत्यागमनव्यवस्थाद्वितं यया ग्रतादृष्ट्यहं जीवामीति सङ्ज्ञा-वशेन लज्जाधीनत्वे हेतुनामृष्टि निहुतोषि गोवितोपिमानः सम्बर्ण कर्जु मश्वनैः वाष्पैःअसैः वृद्धिततः त्यकः इत्रद्रत्यर्थः तथाच सङ्ज्याप्रेमापि स्चितमिति ॥२३६॥

जाब्मे। गुरुः सुघृष्टो वामेतरचरण्भेद उपदेशः॥ ख्यातिर्ग्रगाधवत इति अमसि सुखं वृषभ रथ्यासु॥२४०॥

कस्यचिद्धूर्त्तस्यातिलंपटस्य पराङ्गनापरद्रव्यापहरणाय पुरुषार्थचनुष्टयसंपा-दक्यन्त्रमन्त्रबहुविधौषधप्रागल्भ्यं शिष्यद्वारेण प्रकट्यतस्तपिस्ववेषधारिशःस्यप्र-योजनमनपेश्य गुरुवचसा सर्व्वदा गेहे गेहे समन्तं सुचेष शुद्धस्वभावं शिष्यं काचिद्द-न्योक्त्याह ज्ञालम इति गुरुः वृषमनत्तंकः पक्षे कपटतपस्वी ज्ञालमः धूर्तः मूर्जोवा सुधृष्टः वृषमनत्तंनेन उदरपूरकः पक्षे शिष्यद्वारेण पराङ्गनादृष्याद्यपहारकः सुद्यु-ष्ट इतिपाष्टे सम्यग्रस्यस्त इत्येकसुपदेशविशेषणं नामं वक्षम् इतरत् सरलं यश्वरणं अस्य श्रो भेदः क्रमेण स्थाधनादिः ब्रामहक्षिणचरणयोर्भेद इतिवा परिताषे दक्षिण- खरणेत्थापनमन्यथा वामस्येत्यर्थः पश्चे विचित्रवैद्ग्ध्यस् वक्षचरण्न्यास इत्यर्थः यहा बामानां सकलक्षीजनानां इतरेषां पुरुषाणां चरणेषु परेषु मेदः संमेदः मिलनं प्रणाम इति याचत् शिवशक्तिस्वक्षपत्वकथनेन सर्व्वेषां प्रणिपात इति समुदायार्थः बाममार्गे पामराणां ज्ञानभेदे वोपदेशः क्षाप्यः यस्य गुरोः स इत्यर्थः यस्य वृषभस्य शिष्यस्य वेत्यर्थः गुण्धवक इति स्थातिः श्वेतवृषम इति स्थातिः नन्दितृस्यत्वसंपादनार्थाः गुण्धवक इति स्थातिः श्वेतवृषम इति स्थातिः नन्दितृस्यत्वसंपादनार्थाः पश्चे गुण्धवं स्थात्रोपवातादिचाह्यगुणेः घचलः शुभ्र इति स्थातिः सर्वेः नतु योगार्थोपीतिमावः समस्य प्रतिद्वारगमनार्थः नत्तंकगुरुकपटतपस्यिनकार्थाः नतु स्वस्थापि प्रयोजनित्तित्याशयः सुखं सुखार्थमन्येषामित्यः वृषभन्यक्षित्याश्चः स्थापि प्रयोजनित्याशयः सुखं सुखार्थमन्येषामित्यः वृषभन्यक्षित्वाच्याकारमत्तंकवृषमपक्षे तत्तुस्यरथ्यासु प्रतास्त्रीषु तथाच स्वप्रयोजनं विनैव नर्सन्ककार्यार्थः यथा ज्ञानशून्यः प्रसाधितो वृषमो स्थाति तद्दर्शनार्थागतनानाविधिक्तास्त्राव्याः प्रसाधितो वृषमो स्थाति तद्दर्शनार्थागतनानाविधिक्तास्त्राव्याः प्रसाधितो वृषमो स्थाति तद्दर्शनार्थागतनानाविधिक्तास्त्राव्याः स्थाति तय न कोपि दोषः स एव तपस्वी कापिटक इत्याशयः यद्वा सुवेषवपलकामानुरस्त्रावेण नानाविधकुत्सितचेष्या कोपिता काचित्साध्वी गुदस्यासम् अन्योत्त्वाम मर्त्वयन्त्याह ॥२४०॥

ज्वर वीतौषधिवाधस्तिष्ठ सुखं दत्तमङ्गमखिलन्ते ॥ ब्रासुलभलोकाकर्षणपाषाण सखे न मोच्चयसि माम् ॥२४१॥

वैद्यासक्ता वैद्यस्य समझं ज्वरं संबोध्याह ज्वरेति हेज्वर वीता व्यतीता श्रीषधिवाधा श्रीषधिदानजनिता पीडा यस्य स त्वं तिष्ठ विरं तिष्ठेत्यर्थः श्रिखलमङ्गं शरीरं तब दत्तं सर्व्वाङ्गव्याप्तः सुखं तिष्ठेत्यर्थः हेतुमाह श्रस्तुलमः दुल्लंमो यौ लोको वैद्यः तस्याकर्षणहेतुपाषाणम्वकमणे इत्यर्थः सखे प्रियसंगमदृतमां न मोक्षयसि मां न त्यजेत्यथः तथाच लब्धमदीयाखिलाङ्गो निर्व्वाधोपि रहस्य-पि दुर्लमो लौहचत्कितिये गुरुजनसंनिधाविप संहतः कृतः स इति हे ज्वर सुखं तिष्ठेत्याशयः ॥२४१॥

जीवनहेतोर्म्मिलिता मुञ्चित करकर्षणेपि न खलु त्वाम् ॥ नौरिव निम्नं सुन्दर मुग्धा तद्विरसतां मा गाः ॥२४२॥ आच्यो सप्तराती 1

जीवनेति सुन्दर तथाच तब सौन्दर्यमेव विचारितं मम सख्या नतु कुलादिक-मित्याशयः मुग्धा ।श्रज्ञातयौवना अनुपेक्षणीयेत्याशयः जीवनहेतोः प्राण्रक्षार्थे

कञ्चिदुसमनायिकासङ्गतं परदेशगमनोद्यतं नायकं नायिकासखी बद्दि

₹8₹

रूयक्तिरित्यप्याहुः ॥२४२ ॥

स्मरतीति मिलिता त्वया सहैकीमूनेत्यर्थः पक्षे जलहेतोरित्यर्थः त्वां करंग् कपण्णि उन्मोबनेपि पक्षे श्रुंतं न्वां न त्यर्जात निम्नं गम्मीरं देशं नौकेवेत्यर्थः निम्नपदेन नायके नीचत्वं व्यज्यते तत पतादशस्य तव ईदशनायिका दुर्व्लमा विरस्ततां विदेशगमनेन वियोगं पक्षे जलशून्यत्वं मागाः मा गच्छेत्यर्थः केचिन्तु जीवनहेतोः निव्वहार्थे द्रव्यार्थमित्यर्थः विरस्ततां द्रव्यदानवैमुख्यम् इतिकुलटा स-

जयनेन चापलं तव वितन्वतेयं तनूकृतापि तनुः॥

शांगोनेव चीगा समरासिपुत्री मनो विशति ॥२४३॥
नायको नायिकामाह जञ्चनेति तव जञ्चनेन चापलं विपरीतरते बहुधा व्या-

णारं तनुता विस्तारयता ममात्यन्ताभिलखितसौख्यार्थं बहुधा विपरीतं संपाद-यतेत्यर्थः इयं स्वभावादल्पकृशा तव तनुः तन्कृतात्यन्तकृशा कृतेत्यर्थः तथा चातिकृशायाः नवोद्धायाः विपरीतरतिनषेधेषि मम मम हृद्यं विशति अत्यन्त-विकारकारिणीभवतीत्यर्थः पुनिर्विपरीतं संपाद्यत्यर्थः शाण्नास्त्राद्विक्षणना-संपादकयन्त्रविशेषेण चापलं भ्रमणं कुर्वता स्मरासिपुत्री मद्नकृरिका स्यभावाद-

हाक्षीणा अत्यन्तक्षीणीकता यथा तथेत्यर्थः॥ २४३॥ ज्योत्स्नाभिसारसमुचितवेशे व्याकोषमहिलकोत्तं से॥

विशसि मनो निशितेव स्मरस्य कुमुदत्सरुच्छुरिका ॥२४४॥

संकेतस्थलमागतां शुक्काभिसारिकां नायक आह ज्योत्स्नेति यद्वा त्वमसि-सारिणीति मया ज्ञातमिति नायिकां सखी वदति ज्योत्स्नाभिसारे शुक्काभिसारे

समुचितो योग्यः वेशो वस्त्रमूषणादिर्घ्यस्यास्तासंम्बुद्धिः व्याकोखा किञ्चित्प्रकाशिता या मध्लिका तथा इतमुत्तंसः शिरोलङ्करणं यया तत्संबुद्धिः इदञ्च कुमुदत्सक- साम्यार्थे निशिता शाणिता स्मरस्य कुमुदस्यत्सकः श्रप्टिः यस्याः सा क्षुरिका यथा विशति तथा त्वं मन्मनसि नायकमनिस वा विशसीत्यर्थः ॥२४४॥

जड सुखयित परतरूणीं यहिणीं कारयित केवलं सेवाम्॥ आलिङ्गति दिशमिन्दुः स्वान्तु शिलां वारि वाहयित॥२४५॥

ज्योत्स्नागिर्वितसैकतमध्यगतः स्फुरति यामुनः पूरः॥ दुग्धनिधौ नागाधिपतल्पतत्ते सुप्त इव कृष्णः॥२४६॥

कश्चित्काञ्चित्प्रति संकेतस्थलं कथयति ज्योत्स्नेति याद्धनः यमुनासंबन्धी पूरं प्रवाहः स्पुरति शोभते ज्योत्स्नया चिन्द्रकया गिन्भतं संगिलितं यत्सैकतं सिकतामयं तन्मध्यवर्तीत्यर्था अनेन वालुकामयस्थले कार्याभावेन नेज्जन्यं स्वितं मृदुत्वं शुक्कवेशेन गमनञ्च उत्प्रेक्षते दुग्धे समुद्रे शेषक्षपश्च्यातले सुप्तः कृष्ण इवेत्यर्थाः यमुनायाः पुरुषक्षपत्चकथनेन विषयीतेन तत्र क्रीडितव्यमितिः भावः॥२४६॥

॥ इति जकारब्रज्या समाप्ता ॥

भंकृतकङ्करापाणिचेपैः स्तम्भावलम्बनैम्मीनैः॥ शोभयसि शुष्करुदितै रपि सुन्दरि मन्दिरद्वारम्॥२४७॥

नायको नवोहां वदति भङ्कतेति भङ्कतकङ्करायुक्तपाणिविश्लेपै

सर्वाहेतुवाणिक्षेवैरित्यर्थः द्वारस्थितस्तम्मधारणै मौनैः शुष्करुष्टितैः अवि समुख्ये हे सुन्दिर सम मन्दिरस्य द्वारं शोभयसि पतादशचेष्टयावि मम सौक्यं जायते शथ्यागमने रतं विनावि अधिकं सौक्यं मावीति सस्ती जनैरवश्यं भवती शय्याप-ध्यागमने रतं विनावि अधिकं सौक्यं मावीति सस्ती जनैरवश्यं भवती शय्याप-ध्यान्तमानीयतामित्याचेद्यते ॥२४७॥ इति भकारवज्या समाप्ता ॥

हक्कामाहत्य मदं वितन्वते करिण इव चिरं पुरुषाः ॥ स्त्रीणां करिणीनामिव मदः सदा स्वकुलनाशाय ॥२४८॥

नायकस्योन्मत्तस्य निःसंकोचतां दृष्योन्मत्तां नायिकां सखी शिश्चय-स्याह दृक्षामिति पुरुषा युवानः मदं मत्ततां वितन्वते विस्तारयन्ति दृक्षां यशःपटहं बाद्यित्वा करिणः गुजाः यथा मदं विस्तारयन्ति तत्पुरोगाः लोकपलायनार्थे हृद्धां वाद्यन्ति श्रीणां मदः स्वकुलनाशाय स्ववंश्यापमानाय यथा हृस्तिनीनां मदः परस्परयुद्धहारेण गजनाशाय करिण्या मदे सकलगजयूथनाशो भवतीति गज-शास्त्रं तथाच गजमदस्य प्रसिद्ध्यर्थे यथा दृक्षातान्त्रं जनाः कुट्वंन्ति नान्येषां प्लायनादिप्रतीकारेण पराभवो भवति तथा यूनां मदः प्रसिद्धो न लोकपराभवाय स्वीणान्तु मदोऽप्रसिद्धस्सोपि यदि स्यात्तदा पराभवः स्यादेव तस्मात् स्वीभिः बार्व्यथा मदो न करणीय इत्याशयः ॥२४८॥

॥ इति ढकारवज्या समाप्ता ॥

तां तापयन्ति मन्मथबागास्त्वां प्रीग्ययन्ति वत सुभग ॥ तपनकरास्तपनशिलां ज्वलयन्ति विधुं मधुरयन्ति ॥२४६॥

नायिकायामुदासीनं नायकं पुनःसंबद्धं नायिकाससी घदति तामिति मदन-शराः तां सर्खी तापयन्ति त्विद्धयोगात् त्वां प्रीणयन्ति श्रन्यनायिकासंगतत्वात् मन्तस्वी क्याकुलीकरणारुचेत्याशयः सुभग सुन्दर स्ट्येकिरणाः सूर्यकान्त ज्यात्यन्ति विधुं चन्द्रं मधुरयन्ति लोकानां प्रियं कुर्व्वन्ति कलाप्रदत्वात् श्रातपा-

ज्यातपन्ति विधुं चन्द्रं मधुरयन्ति लोकामां प्रियं कुर्व्वन्ति कलाप्रदत्वात् श्रातपा-धिष्य पव चन्द्रस्य प्रियत्वाच्चेतिमावः तथाच मद्नत्य्ययोव्येचहारदर्शनेन त्यमपि प्रेयसीं ताक्यसि श्रन्यां सुकायसि तश्रोचितमित्वाशयः ॥२४१॥

तव सुतनु सानुमत्या बहुधातुजनिनितम्बरागायाः॥ गिरिधरभुव इव लाभे नाप्नोमि द्र्यङ्गुलेन दिवम्॥२५०॥

नायको नायिकां नितम्बं वर्णयति तवेति हे हुतनु तब सानुमस्या यथारो-स्रते तथा कुव्विति अनुमतिसहितायाः पक्षे पर्व्वतैकदेशशालिन्या यहुधा सारं-सारं तु निश्चयेन जनितो नितम्बे पश्चाद्धागे रागः प्रांतिय्यया तस्या इत्यर्थः पक्षे यहुभिद्धांतुभिः गैरिकादिमिर्ज्ञानित उत्पादितः नितम्बे फटके रागो लौहित्यं यया तस्या इत्यर्थः कस्या इव गिरिचरस्य सुमेरोः भुव इव पृथिन्या इवेत्यर्थः लाभे प्राप्तौ सत्यां दिवं स्वर्गं ह्यङ्गुलेन हाभ्यामङ्गुलिभ्यां नाष्नोमीति लोकोक्तिः यथा मेरुसमभूमिष्ठो जनः स्वर्गसमीपवर्त्ती स्वर्गसुखमनुभवति तथा तत्प्रसादानममापि स्वर्गसुखलाभ इति नितम्बमहिमा यद्धानात्प्नोमीति काद्यः आत्प्नाम्येवेत्यर्थः यद्वा लाभेनेति तृतीयाकटकोस्त्रीनितम्बोद्वे स्तुः प्रस्थः सानुरस्थियामित्यमरः ॥६५०॥

स्यक्तो मुञ्जति जीवनमुज्कति नानुग्रहेपि लोलत्वम् ॥ किं प्रावृषेव पदुमाकरस्य करणोयमस्य मया ॥२५१॥

श्रस्मञ्जुत्रहं वैमुख्यं वा पकमेव कि न करोषीति चादिनीं सर्खी नायिकाह स्वक्त इति त्यक्तः परित्यकः मुञ्जित त्यज्ञित जावनं प्राणां जलं च श्रजुत्रहे पक्षणते लोलत्वं चापन्यं समीपदेशप्तावनञ्च नोज्कतीत्यर्थः पद्माकारस्य तहागस्य प्रावृषा वर्णासमयक्षपया अस्य पद्माकरसहरानायकस्य मया कि करणीयम् किमिष कर्त्तुं न शक्यते इत्यर्थः समयानुसारेण द्वयमिष क्रियते इत्याशयः ॥२५१॥ त्विद्धरहापदि पाग्रहुस्तन्वङ्गी छाययैव केवलया ॥ .

त्वाद्वरहापाद पाराडुस्तन्वङ्गा छाययव कवलया॥ हंसीव ज्योत्स्नायां सा सुभग प्रत्यभिज्ञे या॥२५२॥

त्वद्विरहाइतिक्षीणा सम संखी शोधं त्यया दर्शनन्देयमिति नायकं नायिका-संखी वदति त्वद्विरहेति हेसुमग सुन्दर त्वदीयविरहरूपायामापदि पाएडुवर्णा कुशाडी छाययैव केवलया श्यामरूपया हंसीव चन्द्रिकायां सा सम सखी सुमग

प्राच्यो सप्तराती १५०

ज्ञातच्या नान्यधेत्यर्थः हंसीवेत्यनेन शुचित्वकथनेन तदेकचित्तत्वं नायिकायां-व्यव्यते ॥ २५२ ॥

खिय विनिवेशितचित्ता सुभग गता केवलेन कायेन॥

घनंजालरुद्धमीना नदीव सा नीरमात्रे गा ॥२५३॥ ममागमनात् प्रागेव कथमागतेति नायकेन पृष्टा दुर्ता त्वामहय्द्वा संके-

तस्थलगुरुजनभोता स्वकीयाभरणादिकं मिन्नकटे स्थापियत्वा त्विद्धियोगाद्वदन्ती सा गतापि पुनः शीव्रमेवायास्यतीति नायकं संकेतस्थलस्थिता दूर्ता वद्ति त्वयं ति

त्विय चिनिवेशितं विशेषेण दत्तं हृदयं यया सा गतेत्यन्वयः केवलेन शर्रारंण

गुरुजनपरिक्वानाशङ्कया ममाक्रयेव नतु त्वयि दत्तं चित्तमपि गृहीत्वा गतेत्यर्थाः केवलपदेन गुरुदर्शनायोग्यभूषणान्यपि वहुमूङ्यान्यपि पुनरागमनविश्वासार्थाः

दुर्तानिकटेऽबस्थापितानीति व्यज्यते सुमग सव्वीत्तम नायिकायाः प्रेमास्पदत्वेन

भाग्यशालिकित्यर्थः नीरमात्रेण संकेतस्थले तवादश्नेनाशुविशिष्टेत्यर्थः पक्षे जलमात्रेण घनं निविड़ं यजालं तेन रुद्धाः प्रतिरुद्धा मीनद्यः यस्याः सा नदी यथा गच्छति प्रवाहविच्छेदं न करोति तथैव दुतमेवायाति तथागतापि अधुनेव

पुनरायोस्यति संति त्यया किञ्चित्कालं स्थेयमिति समुदायार्थः यद्वा मत्कथनं विना साभिगृहं गतेति पृञ्छकं नायकं बहुदर्शनावकाशाभावेन गुरुजनिन्युका चित्तं प्राणञ्च त्वय्येव संस्थाप्य त्वाद्वियोगादश्चनेत्रा केवलेन शरीरंण गता पान्तु

निश्चितं त्वदेकचित्तेति नायिकासस्याह ॥२५३॥

त्विय संसक्तं तस्याः कठोर तरहृद्यशसमश्ररतर्लम् ॥ मास्तचलमञ्जलिमव कंटकसंपर्कतः स्फृटितम् ॥२५४॥

नाधिकायामुदासीनं नायकं दृत्याह त्वयीति हेकठोरतरं कन्दर्पशरचपसं नायिकाया इद्यं त्वयि नायके संलग्नं तत् वायुचञ्चलं वस्त्रान्तिमव कंटकसंवन्यात् कुटितं विद्विमित्धर्थः तथाच यथा कंटके वेधनसामर्थ्यमेव न सुखदानसामर्थ्य

था तवापिनायिका चित्तहरसामर्थ्यमेव नतु मदन वाधाहारकत्वमित्याशयः ॥२५४॥

त्वमसूर्थे पश्या सिख पदमपि न विनापवारगां भ्रमित ॥ छाये किमिह विधेयं मुर्जात न मृत्ति मन्तस्त्वाम् ॥२५५॥

न करोषि सूर्य्यविमुखत्वं छायास्वभावः सिख छाये अपवारणं तेजोन्तरासं विना पर्माप किञ्चिद्दि न चलिस एतत्सर्व्यं यद्यपि करोषि तथापि सूर्त्तिमन्तः धनीमूताः पदार्थाः त्वां न त्यजति अस्मिन् विषये कि कत्तंव्यं स्वभावाविकत्वात्किमपि कर्त्तुं न शक्यते इत्यर्थः अथच तेजस्विजना दृश्यन्ते एवापवारणं तेजस्विजननयनवञ्चनं विना न भवति मुत्तिमात्रधराः शरीरमात्रधारिणः पामराः द्वारपालादयस्तवां न

काञ्चिदवरोधवधूमन्योक्त्या सखी वदति त्वमिति त्वमसुर्ध्यं ५१या सूर्य्यदर्शनमिप

लज्जाधिक्यं नाटयन्तीं प्रसिद्धिभयेन तेजस्विनायकविमुखीं पामरासकां

तव विरहे विस्तारितरजनौ जनितेन्दुचन्दनद्वेषे॥ विसिनीव माघमासे विना हुताशेन सा दग्धा॥२५६॥

त्यर्जान्त किन्तूपभुञ्जत एवेति वृथा लजाप्रकटनमित्याशयः ॥२५५॥

स्यात्यन्तासकाया मम संख्याउपेक्षया कठोरत्वं विरहे तव वियोगेसतीत्यंथंः किंभूते विरहे विस्तारिता विस्तृता कृता विरहजागरणेन दीर्घा कृता रजनी रात्रिय्येन तिस्मित्रित्यर्थः जनितोत्पादितः इन्दौ चन्द्रे चन्द्रने च द्वेषा येनोहीपकयोरिन्दुचन्द्र-नयोर्वियरहकालेत्यन्तदुःखदत्वादित्याशयः माघमासे विसिनी पद्मिनी चिह्नना विना यथा दग्धा भवति तथा मत्सर्का अति विनेव दग्धा जातेत्यर्थः माघेषि दीर्घा रात्रिः शैत्येन चन्द्रचन्द्रनाद्वेषश्च भवति अत्र विसिनी उपलक्षणं तेन पुनः प्रशेषा गरिया यथा तथा तथा तव संभागे मम सरव्याः पुनः प्रव्वावस्था तेन शीष्ठमे वागन्तव्यमित्यादि व्यज्यते ॥ २५६॥

विरहिएया दुःखातिशयं नायकं प्रति नायिकासखी वदति तवेति तव कठोर-

तरुणि त्वचरणाहतिकुसुमितकंकेलिकोरकप्रकम् ॥ कुटिलचरिता सपत्नी न पिर्वात वनशोकविकलापि ॥२५७॥

सकलसप्तनीमध्ये त्वमेव धन्यासीति नायिकां सखी वद्ति तरुणीति तरुणि

धाच्यो सप्तशती।

त्वदीया त्वत्कृता या चरणहति चरणताडन तया कुसुमित श्रारव्धकुसुम श्रादि

१५२

कम्मणि क्त य कक्तिरशाक नस्य कोरकाणाङ्कृतिकाना प्रकर समूह तव सपत्नी यत आश्वर्थे खेदे वा न पिवति न जलेन सह पिवतीत्यर्थः शोकेन त्विय सर्व्यंप्रकार-

वत त्राश्चय्य खद् वा न । पवात न जलन सह । पवतित्यथः शाकन त्वाय सव्वप्नकार-काधिक्यदर्शनन विकलापि खिक्रापि कुटिलरिवता सर्व्वदा कौटिल्पशालिनीत्पर्थः तथाचाशोककलिकापानेन शोको न भवतीति धर्मशास्त्रोक्तधर्मे तव द्वेपास

करोतीतिधर्माहानि शोकञ्च सहते इति तव स्वामाविकाचरऐन सर्वास्सपत्न्यो जिता इत्याशयः ॥२५७॥

तल्पे प्रभुरिव गुरुरिव मनसिजतन्त्रे श्रमे भुजिष्येव ॥ गेहे श्रीरिव गुरुजनपुरतो मूर्तेव सा त्रीडो ॥ २५=॥

गहे श्रारित गुरुजनपुरता मृतव सा ब्राङा ॥ २५८ ॥ नायको वयस्यनिकटे नायिकां स्तौति तल्पे इति तल्पे मम शय्यायां प्रभुरिच यथा

यथा प्रभुदर्शनमात्रे ण सन्वंश्रेष्ठोयमिति स्वरूपभूषणाज्ञाकारित्वादिभिज्ञांयते तथेयमपीत्यर्थः तन्त्रे शास्त्रे मनसिजस्य मदनस्य गुरुरिव शिक्षक प्वेत्यर्थः तथाच येन

तथयमपात्यथःतन्त्र शास्त्र मनासजस्य मदणस्य गुरुरिय शिक्षके प्यत्यथः तथा चयन प्रकारेण कामशास्त्रोक्ताः सर्व्वापि रितप्रक्रिया संवद्यते शिक्षां विनेव स्वाभाविकगुर्गन

तथा व्यवहरतीत्यर्थः श्रमे मम रतश्रमेऽन्यविधश्रमे वा मुजिष्या दासी यथा तथेत्यर्थः श्रमापनोदनेन ममाभिष्रेतकार्य्यकारित्वेनाभिमानशून्या सकलकर्मानपुर्णित

भावः गेहे सद्ने श्रीय्यंथा तथेत्यर्थः तथाच सन्त्रें र्थशंनमात्रेणैव सन्त्रें श्रेष्टेयमिति

बुष्यते न मम कथनापेक्षेतिभावः गुरुजनानाम् अत्रे मूर्श्तमती शरीरधारिणी बांडा लज्जा यथा तथा सेत्यर्थः तादशी नान्येति भावः॥ २५८॥

त्वमलभ्या मम तावन्मोक्तुमशक्तस्य संमुखं व्रजतः ॥ छायेवाऽपसरन्ती भित्या न निवार्य्यसे यावत् ॥ २५६ ॥

नायकः चुम्वनोद्यतः पुष्पितामाह त्वमिति मम अलभ्या श्रप्राप्या त्वं तात्रदेवासि त्वां त्यक मसकस्य पुष्पिताया श्रपि तव चुम्बनं कर्त्तन्यमेवेतिसावः तचासिमुख-

त्वा त्यक्त मसक्तस्य पुष्पताया श्राप तथ चुम्बन कत्तव्यमवातसाद्यः तचारमुख-मागच्छतः श्रनेन पलायनमशक्यमिति कथ्यते श्रपसरन्ती चुम्बननिषेधार्थे मम गमनकमेण मदभिमुखवदनापि स्वपश्चाद्धागं गच्छन्तीत्यर्थः भित्या कुट्येनः ोवत्कालं त्वं न निवृत्ता कियसे तावदेवेत्यम्बयः पश्चादपशरणस्थलं नास्त्येव ,रतो मयैव रुद्धासीत्यतोऽवश्यं मम चुम्बनं मविष्यतिवृथा तव पलायनीमितिमाषः यथा छाया शरीरप्रतिरूपकरूपा र्समुखं गच्छतो जनस्य गमनक्रमेण गच्छन्ती श्रलभ्यापि कुड्यादिसमीपे मिलति तथेत्यर्थः ॥२५६॥

तपसा क्वे शित एषः प्रौद्रवलो न खलु फाल्युनेऽप्यासीत्॥ मधुना प्रमत्तमधुना को मदनं मिहिरमिव सहते॥२६०॥

, बसन्ते विशेषस्प्रवसनमत्यन्तमनुचिनमिति नायिका सखी नायकमाह तपसेति एषः मदनः स्र्यंश्च खलु निश्चयेन तपसा तपश्चय्या पक्षे माध्रमासेन
क्रोशितः विषयविमुखं दृष्वा पीडितः यद्वा मार्क्क रडेयादिकृततपसा तद्विकारकरणे इत्यर्थः यद्वा तपसा गुप्तवासतपसा क्रोशिते फाल्गुने इत्यन्वयः पक्षे क्रोशितः
निस्तेजा इत्यर्थः फाल्गुने अञ्जुने न भौढ़बलः इन्द्र भेषितोर्व्य शीपित्यागादित्याशयः
पक्षे फाल्गुने मासे भौढ़तेजसोमावात् अधुना संप्रति मधुना वसन्तेन चैत्रेण प्रकृछोन्मादशालिनं प्रचएडञ्च मदनं सूर्य्यमिव कस्सहते अपितु न कोपीत्यर्थः
अत्र पुंस्त्यनिद्रेशेन वैदेशिकस्य सुप्रतिष्ठाःस्वास्थ्यरक्षार्थं स्त्रीजनानपेक्षयापि वसन्ते
वियोगतुः समिधिकमिति व्यज्यते तथाच वसन्तसमये त्वया न गन्तव्यमित्याशयः
तपा माघे इत्यमरः मधुर्व्यसन्ते चैत्रे चेति नानार्थं ॥ २६० ॥

स्वद्गमनदिवसगणना वलचरेखाभिरङ्किता सुभग ॥ गगडस्थलीव तस्याः पागडुरिता भवनभित्तिरपि॥ २६१॥

नायिकाविरहं सखी नायकं प्रत्याह त्वद्गमनेति तस्याः मम सख्या इत्यर्थः भवनिमित्तिः शयनगृहकुड्यमपीत्यर्थः पाग्डुरिता श्वेतवर्णा जातेत्यर्थः भित्तिः किं भूता त्वद्गमनिद्गनां या गणना कियन्ति दिनानि जातानीति परिक्वानीयमित्यर्थः तद्धेतुभिः वलक्षलेखाभिः श्वेतलेखाभिः श्रङ्किता चिह्नितेत्यर्थः हेसुभग गण्डस्थलीय यथा त्वद्विरहे तस्या गण्डस्थली पाग्डुरिता तथा श्वेताभिदिवसगणनालेखाभि-भवनभित्तिरप्यतोऽवश्यं शीद्यमेव गन्तव्यं तत्रेतिभावः ॥ २६१॥

तस्यायाम्यस्याहं सिखवक्रिस्निग्धमधुरया दृष्टा ॥ विद्धा तदेकनेया पोत्रिण इव दंष्ट्रया थरणी ॥ २६२॥ त्राच्या सप्तशती ।

र्५४

ष्ट्राद्वर्णनमासके स्यात् ॥ २६२ ॥

सा न त्यजतीत्याशयः॥ २६४ ॥

काचित्स्वकीया दूर्ती सखीमाह तस्येति श्रग्राम्यस्य नागरिकस्येति विद्ग्धस्ये-न्यर्थः पक्षे वनस्थस्येत्यर्थः वक्ता कुटिला स्निग्धा प्रेमतो दीर्घा या दृष्टिः तयाहं

चेद्वा निरुद्धा पक्षे शूकरदृष्टिस्वभावः अतपचाहन्तदेकेन नेया प्राप्या नान्येने त्यर्थः पोत्रिणः श्रुकरस्येव दंष्ट्रयादन्तेन विद्धा यथा घरणी तथेत्यर्थः तथाच वृथा

त्तव दौत्यं ममतु नान्यत्रानुगुणशङ्केत्याशयः नायिकापरकीयेयमिति रसिकाः तथैव

त्विय कुप्रामवटद्रम है अवणा वसतु वसतु वा लच्मीः॥

पामरकुठारघातात्कोसरिश्च रसैव ते रचा ॥ २६३॥ महद्भिः कुग्रामे वासो न कर्त्तव्यः यदि कियते तदा कुग्रामोचितव्यवहारेखेन

निञ्बह्यि नान्यथेत्यन्योक्त्या किष्चित्कञ्चिदाह त्वयीति हेपामर ग्रामस्थच उन्नुस स्विय कुवेरः लक्ष्मीर्वा वसतु तिष्ठतु वटवृक्षे कुवेरः लक्ष्मोश्च तिष्ठति वृक्षरोपण्-प्रकरणकथितत्वात् पामराणां कुटारघातात् कुटारेण छेदात् रक्षणं कासरस्य महिषस्य सृतस्य शिरसैव न कुवेरलक्ष्मीवासनेत्यर्थः तथाच यथा चर्मकारगृह-

समीपस्थं महिषमुएडीवृतं वटवृक्षं पामरो न छेदयित तथा त्वामपि खाएडालादि-

मित्रं झात्वा न कोपि दुःखितं करिष्यति न धनादिसत्वमात्रेग्रेत्याशयः ॥ २६३ ॥ तव मुख्रवदनदोषं सहमाना मोक्तृ-मच्नमा सुतनुः॥

सा बहुति विटभवन्तं घुण्मन्तर्शालभञ्जीव ॥ २६४ ॥

तिष्ठतीत्यर्थः वत खेदे आश्वय्ये चा मोक्तुंत्वां त्यक्तुमक्षमा अङ्गीकृतत्वात् नव मुखरं कटुमाषि यद्वदनं तस्य यो देषःमौखर्यं तद्वि सहमानेत्यर्थः पक्षे मुखरं तीक्ष्णं यद्वदनं तस्य यो देषः तं सहमानाकुर्वातीत्यर्थः अन्तः ग्रन्तःकरणे पक्षेऽ भ्यन्तरे शालभञ्जी काष्ट्रपुत्री घुणं कीटविशेषमिवेत्यर्थः वेश्यासक्तमपि सवन्तं

मायिका सखी नायकं बद्ति तवेति सा सखी भवन्तं बहति घारयति त्वय्यासक्ते व

तृगामुखमपि न खलु त्वां तुजन्त्यमी हरिगावैरिगाः शवराः॥ यश्सेव नीवितमिदं त्यज योजितशृङ्गसंयामः ॥२६५॥

निष्करेण प्रवत्तवैरिव्यस्तं कथनमन्याक्त्य कश्चिद्धद्दित तृरोति हेहिरेण तृरामुखम् अनेनापराधश्चन्यत्वं हननायोग्यत्वं च स्च्यते त्वां शवराः भिरुताः स्वाभाविक-हरिराशत्रवो न खलु त्यजन्ति तव मारगं करिष्यन्त्येवेत्यर्थः इदं वैरिव्यस्तं जीवितं यशसा

यशोहेतुना त्वं त्यज्ञ न पलायनं युक्तमित्याशयः त्वं कीदृशःसन् योजितः श्रङ्काभ्यांसंग्राम् येन सङ्त्यर्थः तथाचातित्रवलस्वाभाविकशत्रोम्मरणावश्यकत्वेयुद्धे पव मरणमुचितं नतुपलायनेन प्राणुरक्षणमशक्यत्वात् युद्धे मरणे यशोलाभावचेत्याशयः ॥२६५॥

त्रिपुरियोरिव गङ्गा मम मानिनि जनितमद्नदाहस्य। जीवनम्पितिश्वरसो ददासि चिकुरघहणैत्र॥२६६॥

मानिनीचरणपतितस्तया दूरीकरणाय केशे गृहीतः कश्चिम्नायको मानि-

नीमाह ममार्णितशिरसश्चरणपिततमस्तकस्य पक्षेऽर्पितं वासार्थे दत्तं शिरो येन तस्येत्यर्थः जीवनं प्राणं पक्षे जलं चिकुरप्राहेण केशाकर्षणेन पक्षे जटाप्राप्त्या ददास्ये वेत्यर्थः यदा यदा चिकुरप्रहं करोषि तदा ऽवश्यं रतं ददासीत्यतोऽ धुना चिकुरप्रहेण रतदानेच्छा मया ज्ञातेतिभावः जिनत उत्पादितः मदनस्य दाहो विकाराधिक्यं यस्य तस्येत्यर्थः पक्षे जिनतो मदनदाहो मदनभश्मीकरण्डणे येन तस्येत्यर्थः त्रिपुरिषोः शम्भोरिव गङ्गेत्यन्वयः तथाच कोपे चिकुरप्रहेणि मम सौख्यं प्रसादे किंद्र चक्तव्यमितिभावः ॥२६६॥

त्वत्संकथासु मुखरः सनिन्दया साऽवहित्य इव ॥ स खलु सखानां निमृतस्त्वया कृतार्थीकृतः सुभगः॥२६७॥

काचित्सर्व्यस्वीसंगोपेन केनाि नायकेन सुरतं इत्या सखीमध्ये स्थिता तामपरा सख्याह तवेति सखीनां निभृते सर्व्याधिकगोपेन चतुरः स नायकः सुभगः तव प्रसादान्त्राग्यशाली खलु निश्चयेन स्वया इतार्थीकृतः इदानीमेवास्मान् प्रतार्थ्याभिमतसुरतेन इतार्थीकृत इत्यर्थः प्रमाणमाह तव संकथासु रतसमीचीन-कथासु मुखरः विपरीतवक्तेत्वर्थः गोपनार्थं कटुभाषक इत्याशयः सनिन्द्येव निन्दायुक्तयेव गोपनार्थं बिन्दियत्यर्थः सायहित्य इव गुप्ताकारहव तथाच यदि स्वया न कृतार्थीकृतस्तदा कथमेत्सर्व्यं घटते इति भावः निभृत इति पाटः क्वचित्यु-रत इति पाटः श्रवहित्थाकारगुति इत्यमरः ॥२६७॥

त्विय सर्प्यति पथि दृष्टिः सुन्दर बृतिविवरनिर्गता तस्याः॥ दरतरलभिन्नश्वेवलजाला शफरीव विस्फुरति ॥२६=॥

मया नायिकायाः प्रेम संपादितं त्वयीति दूती नायकमाह त्वयीति हेसुन्दर

तथाचातः १रं तथ रूपदर्शनेनेव तवाधीनायाः ममापेक्षा नास्तीत्याशयः पि राजमार्गे त्विय सप्पति गच्छति सतिपथीत्यनेन स्वामाविकसञ्चार उक्तस्तेन त्वद्पेक्षय तस्या प्वाधिकं प्रेमेतिसूच्यते तस्या नाधिकाया वृतिविरवात् श्रावरणाच्छिद्वात् विनिर्गता विशेषेण निष्कान्ता दृष्टिः ईषत्तरलं चञ्चसम् अतएव विभिन्नं शैवस-जालं शैवाससमूहो यया एतादृशी था शफरी तद्वत् विस्फुरित शोमते इत्यथेः याठान्तरं प्रामादिकम् ॥२६८॥

ते सुतनु शून्यहृदया ये शङ्खं शून्यहृदयमभिद्धति॥ अङ्गोकृतकरपत्रो यस्तव हस्तयहं कुरुते॥ २६६॥

नायको नायिकामाह ते इति सुननु शङ्कं शून्यहृद्यमन्तरस्थ्यादिशून्यं स्व-भावात् ज्ञानशून्यंचाभिद्धति वदन्ति ये जनास्ते शून्यहृद्याः त पव पश्च इत्यर्थः यः शङ्कः अङ्गीकृतं स्वीकृतं करणत्रं कक्यं येन स तव हस्तग्रहं हस्तपरिधानं तनुते विस्तारयति नथाच करणत्रविदारणेन स्वस्य तव हस्तग्रह्योग्यतां संपाद्य तव हस्तग्रह्मचेतनोपि शङ्कः करोति सचेतनस्य मम प्रयागगलकर्त्तनेन ततोष्य-धिकेन वा केनापि पुण्येन तव हस्तग्रह इदानीं जायते नाम्यस्याधन्यस्येत्याशयः प्रथमपक्षे नायकस्य नायिकान्तरोपभोगवर्णने रसाभासापत्तिभिया सर्वी प्रति सच्युक्तिरिति केचित् ॥ २६६ ॥

ते श्रोष्ठिनः क्व संप्रति शक्रध्वज यैः क्वतस्तवोद्धाय ॥ ईषां वा मेधिं वाऽध्नातनास्त्वां विभित्सन्ति ॥ २ ७० ॥

पूर्वे प्रभुणा संमानितं तत्प्रभुमरणानन्तरं कद्य्यंनवीनप्रभुसमये पुनस्समाः गतं वैदेशिकं प्रति कश्चिद्दस्यो वक्ति ते इति श्रेष्टिनः सकलवैश्यश्रेष्टाः ते संप्रती-,ानीं क्व न सन्तीत्यर्थः ते के हेशकध्यज इन्द्रपूजार्थमारोपितमहाध्यज द्रण्ड- तवोछायः मुक्ताहीरकादिविन्यासेन विन्यासिवशेषः कृतः यैस्ते इत्यर्थः अधुनातनाः नवीनाः कद्य्यो अत्रत्याः त्वां शक्रध्वज्ञम् ईषां लाङ्गलद्र् मेधि खलेदार वा विधित्सन्ति विधातुमिच्छन्तीत्यर्थः तथाचाधुना न तव योग्यमिदं स्थानमित्याशयः ईषालाङ्गलद्रुडः स्यादिति पुंसि मेधिः खलेदारु इतिचामरः ॥ २७० ॥

तानवमेत्य च्छिन्नः परोपहितरागमदनसंघटितः ॥ कर्म्भ इव कामिनीनां न राजते निर्भरः प्रोमा ॥ २७१ ॥

प्रेममङ्गिखन्ना कान्तित् प्रेमेंव न कर्तव्यं यदि कियते तदा मङ्गो न कर्तव्य इति सखीमुपिद्शित तानविमित कामिनीनां प्रेमा न राजते न शोमते निवर्मरं हुईं न राजते इत्यर्थः केव कामिनीनां कर्मेंव श्लोत्राङ्गीमव द्वयमि विशेषयित तानवं तजुतां पक्षे अव्यक्तिस्य प्राप्य छिन्नः त्रुटितः पक्षे भग्नः परेण दृतीजनेनोपिहतः योजितः रागः अनुरागो यत्र स इत्यर्थः नतु स्वामाविकपूर्व्ववद्वराग इत्याशयः सचासौ मदनेन कामिवकारमात्रेण नतु स्वभावेन संघटितः पुनर्थोजित इत्यर्थः रागेण मदनेन च संघटित इतिवा पक्षे परेण शिल्पिना उपिहतरागं कर्णवर्णं तुल्य-वर्णयम्मदनमयन इति भाषया प्रसिद्धं तेन संघटितः संय्योजित इत्यर्थः भग्नः कर्णः केनिचद्वस्तुना रिवर्तन योजितोपि पुनस्स्वल्पमि मर्द्गं न सहते पुनर्थमाः एवं भवतीत्याशयः॥ २७१॥

तिसमन् गताद्रभावे विगतरसे शृिगतश्वकत इव पुरुषे॥ अपि भृतिभाजि मिलने नागरशब्दो विडम्बाय॥२७२॥

सखीमाइ तस्मिन्निति तस्मिन् त्वया योजिते नायक इत्यर्थः नागरशब्दः नगरे भवः नागर इतिब्युत्वित्तिस्त्रो विद्ग्यव्यर्यायनागरशब्दइत्यर्थः पक्षे शुल्ठिपर्यायना-गर इत्यर्थः विडम्बाय हास्यायेत्यर्थः शुल्ठिशकले इव विश्वभेषजखरुडेइवेत्यर्थः सा-धारणधम्मेमाह गतः नष्ट आद्रं मावोऽनुरागो यस्य तस्मिन्नित्यर्थः गताद्रं मावे आसानुरागेपि विरसे श्रङ्गारोपयुक्तसकतरस्शून्य इतिचाक्यार्थः पक्षे गत आर्द्रं-भावः श्रङ्गवेरगतत्वं यस्य तस्मिन् विरमे निङ्जले इत्यर्थः अतिभूतिमहालक्ष्मीं मजतीति

तथा महासक्ष्मीवत्यपीत्यर्थः पक्षे भरमभाजि मलिने इत्यर्थः तथाच यथारसविगमे

काचित्रायकस्य स्नेहाल्यत्वं कार्ण्यस्य पश्चाद्वध्या नायकसंगमकारिणी

नायकप्रार्थनाचाक्यार्थः ॥ २**७**८ ॥

146

मस्ममितने नागरशब्दस्तथाऽस्मित्रायकेपीत्यर्थः नागरं विश्वभेषजमिति शु**ण्**ठि-पर्थ्याये कोषः निर्मणस्य महन्नाम हास्यकरमिति कश्चिदाहेत्यपि कश्चित् यस्तुतस्तु पृब्वं नागरत्वेन प्रसिद्धेनातिवृद्धेन सर्खामाहेतितत्वम् ॥ २७२ ॥

तमसि घने विषमे पथि जन्वकमुक्कामुखं प्रपन्नाः स्मः॥

किं कुर्माः सोपि सखे स्थितो मुखम्मुद्रियत्वैव ॥ २७३ ॥ नायिका सखीमाह तमसीति तिमिरे अन्धकारे घने निविडे सित विषमे दुर्गे

मार्गे उटका मुखे यस्य पतादशं जम्बुकं श्रगालं वयं प्राप्ताः स्मेत्यर्थः अथच श्वगालसदृशमधमं नायकं प्रवन्नाः श्रत्र बहुवचनेन सख्यादिसाहित्यबोधकेन तासां साक्षित्वं व्यंजितं किं कुर्मः सोपि उन्कानुखन्धगालोपि मुखं मुद्रियत्वैव स्थितः तथाच अप्रकाशात् कुत्रापि गन्तुं न शक्यते किमपि कर्तुं।वेतिभावः अथच सोपि नायकोपि मुखं वदनं मुद्दयित्वा मौनं विधायेत्यर्थः स्थितस्तथैव स्थितः अभ्युत्था-नस्य का कथा संभाषणामपि द्रिनरस्तिमत्याशयः तथाच कि वक्तव्यममाग्यमिन तिश्लोकार्थः जम्बुकशब्दास्यात्र हस्बोकारमध्यत्वेन न मःत्राधिक्यं जम्बुकं जम्बुकं प्राङ्गरिति द्विद्वपकोषः ॥ २७३ ॥

खामभिलपतो मानिनि मम गरिमगुणोपि दोषतां जातः॥ पङ्किलकूलां तटिनीं विपासतस्सिन्धुरस्येव ॥ २७४ ॥

नायको दुष्टम्प्रति वेश्यादिकृतबहुविधनिन्दाश्रवणिक्वतया स्वानागमनेन

मानिनीं नायिकामाह त्वामिति मानिनीं त्वामिच्छतो मम गरिमगुणोपि प्रतिष्ठा-कारकगुणसमूहोपि दोषतां वारंवारंत्वदृशीनप्रतिरोधकतां यातः अपिविवरोधे कस्येव यथा गजस्य गरिमगुणः स्थूलदेहतागुणः दोषतां पङ्कमञ्जताकारगतां याति तथेत्यथं: किंभूतस्य गजस्य पङ्कलग्नं कह ममयं कुलं तीरं यस्या प ताहर्शी तरिनीं नदीं पिपासतः पातुमिन्छोः निलर्नामिति यदि पाठस्तदा पिपासत-त्यस्यादातुमिच्छोरित्यर्थः प्रामादिक एकायं पाठ इति वहवः तथाच समागमनः मुचितमपि दुष्टप्रतिवेश्यादिभयेन न जायते त्वया मानं विहायागन्तव्यमिति

तिमिरेपि दूरहरया कठिनारलेषे च हरिस मुखरा च ॥ शङ्खमयवजयराजी ग्रहपितिश्रासा सह स्फुटतु ॥२७५॥

काचिद्मत्याह तिमिरे इति गृहपतेः पत्युः शिरसा मस्तकेन समं सह शङ्कमयानां शङ्किनिम्मितानां चलयानां हम्तालङ्करणानां राजी पंकिः मागृहपितिशिरश्च युगपदेव स्फुटतु नश्यित्वत्यर्थः तथाच वैधव्येन शङ्कवलयपिरयागो भवित्वतिचा-क्मार्थः राजी किंभूता तिमिरेपि अन्वकारेपि दूरात् दृश्या दर्शनयोग्या छण्णाभि-सारप्रतिचोधकर्त्तीत्यर्थः रहस्येकान्ते कठिना आश्लेषेपि उपपितकतदढ़ालिङ्गनेपि अपिना सुरतसमयसमुच्चयः मुखरा सर्व्वलोकभ्रवणयोग्यशब्दकर्त्तीत्यर्थः तथाच यथा शङ्कराजी भूषणार्थे घृता रितप्रतिबोधिनी जाता तथा पितरिप स्वयमप्रयो जकः परकृतसौख्यमपि निवारयतीत्याशयः ॥२७५॥

तव वृत्ते न गुणेन च समुचितसम्पन्नकंठलुठनायाः ॥ हारस्रजेव सुन्दरि कृतः पुनर्नायकस्तरलः ॥२७६॥

त्वमेव धन्यासीति काचित्सकी सक्षीं प्रत्याह तवेति हे सुन्द्रि तव वृत्तेन शिलेन गुणेन चातुर्य्यपूर्वकसकलकलाभिज्ञत्वेन घेत्यर्थः पक्षे वृत्तेन वित्तितेन स्त्रेण-चेत्यर्थः समुचितं योग्यं सम्पन्नं सम्यक् संवृत्तं पत्युः क्षेत्रे लुद्धनं यस्यास्तस्या इत्यर्थः पक्षे समुचितो योग्यः सुन्द्र इति याचत् यः सम्पन्नो महाधनी तस्य कंष्ठे लुद्धनं यस्याः नायकः धीरोपि नायकः तरलः चञ्चलः कृत इत्यर्थः त्वयेपि पाठे नायि-कयेत्यर्थः हारस्रज्ञेच मुक्तामालयंवेत्यर्थः हारस्रज्ञ्समुदायस्य मुक्तामालायां कृद्धत्वात् तरलो हारमध्यमणिः यथा मुक्तामालया नायकपद्चाच्यः श्रेष्ठो वा क्रियते तथैवेत्यर्थः तथाच धीरोदातोपि वारम्वारं त्वद्धं लोभवतीति तथ माहात्यं कि वक्तव्यमित्याशयः नायको नेतरि श्रेष्ठे हारमध्यमणेरपीत्यादिकोषः तरलो हारगद्धाः।।२७६॥

।। इतिश्रीसचलविरचितायां गोवर्द्धनसप्तरीव्याख्यायां तकारघुज्या समाप्ता।।

दर्शनिवनीतमाना यहिसीहर्षोक्ससितकपोलतलम् ॥ चुम्बननिषेधमिषतो वदनं पिद्धाति पासिभ्याम् ॥२७७॥ 10 श्राय्यो सप्तशतो ।

ज्येष्ठायाः सपत्न्या मानापनोदनार्थं प्रियः किं करिष्यतीति चिन्तादुःखितां नायिकां सखी समाभ्यासयति दर्शनेति यहिणी ज्येष्टा पत्नी दर्शनविनीतमाना प्रतिदर्शनमात्रेण विनयवाक्पप्रणामाहिकं विनैव विगतमानेत्यर्थः सुम्बननिषेधछ-

ततः हस्ताभ्यां मुखमाच्छादयतीत्यर्थः मुखं किंमृतं हर्षेण पतिसंभोगसंभावनाज-

नितहर्षेणोल्लसत् शोभमानं कपोलतत्तं यत्र तदित्यर्थः तथाच सकलगुणशालिन्या-स्तवाधीनः पतिरिति बात्वा किमर्थे त्वधा मानः कृतः कथमपि वियमागमो भविष्यत्येव प्रतिकरणीयं तब ज्येष्टसपरन्या जातं त्वमेव धन्यासि नान्ये-

स्याशयः ॥२९७॥

देहरतम्भः स्त्रलनं शैथिल्यं वेपशुः प्रियध्यानम् ॥ पाथपथि गगनाश्लेषः कामिनि कस्तेभिसारग्रणः ॥२७८॥ नायकान्तरेण योजयितुं दृती नायिकामाह देहेति देहस्तम्मः विकारात् स्वलनं

पतनम् अन्धकारात् शैथिल्यं मन्दगमनं चरणापाटवात् वेपशुः कंपः भयात् प्रिय-ध्यानं सहायचिन्तनात् पथिपथि सर्वत्र मार्गे गगनाश्लेषो हस्तयोरा लिङ्गनं समयवत् प्रसारितत्वात् कामिनि कामविकारमृढे ते श्रभिसारे को गुणः न कोपीत्यर्थः श्रपितु पूर्वीका दोषा पवेत्यर्थः तथाच किमर्थमभिसारः मदुक्तं कुरू नायकान्तरमतीववैदग्ध्यादिसम्यन्नं मयानीय दीयते इत्याशयः ॥२७८॥

द्राघयता दिवसानि स्वदीयविरहेण तोवतापेन ॥ याष्मेखेव निबन्या जीवनमद्यीकृतं तस्याः ॥२७६॥

नायिकाविरहं नायकं प्रति सखी वदति द्राध्यतेति दिवसानि वर्द्धयता दुःखद्त्वात् पक्षे ग्रीष्मदिनस्य महत्रवात् तव विरहेण तीव्रः उत्सोद्धमशक्यः पक्षे र्ताक्ष्णः तापो वियोगवेदना यत्र तेनत्यर्थः पक्षे तापः संतापः द्याप्मेगोव जीवनं प्राण्-

रक्षणं पक्षे जलमल्पीकृतमवशेषीकृतं पक्षे शोषितं तस्या विरहकृशाङ्गयाः तथाच शीद्यमेच चलनीयमित्याशयः ॥२७६॥

दुर्जनसहवासादपि शीलोत्कर्षं न सज्जनस्त्यजति ॥ प्रतिपर्व्यतपनवासी निःखतमात्रः शशी शीतः ॥२८०॥

श्रीपाधिकदोषेण स्वभावपित्यामः कस्यापि सञ्जनस्य न भवतीति कश्चिदाह दुर्ज्जनेति दुएसंगात् अपिर्विवरोधे स्वामाविकोत्कर्षे समीचीनो न त्यज्ञतीत्यर्थः प्रतिपन्त्रं प्रत्यमावस्यं स्य्यंमण्डलवासी शशी निःस्तमात्रः द्वितीयाचन्द्रोपि शीतः शीतल इत्यर्थः दर्शः स्य्यंन्दुसगम इत्यमरः श्रतिसमीचीनस्य दुष्टसमागमदोषो न मवतीति वाक्यार्थं इति वा ॥२८०॥

द्यितप्रहितां दृतीमालम्ब्य करेगा तमसि गच्छन्ती॥ स्वेदच्युतमृग्नाभिद्ररादुगौराङ्गि दृश्याऽसि॥ २८१॥

काचित्साकी नायिकामाह द्यिनेति द्यितपहितां प्रेषप्रेषितां दूतीमनेन सा-त्विकमांचयोग्यता करेण गृहीत्वान्यकारे गच्छन्ती स्वेदेन सात्विकेन स्युता गलिता मुगनाभिः कस्तूरिका यस्याः संत्यर्थः हेगौराङ्गि अनेन दर्शनायोग्यत्व सूचितं दूराद्दश्यासि दर्शनयोग्यासीत्यर्थः तथाच यथा मया द्वष्टं तथान्यैरिप यदि द्रष्टव्यं तदा कि करिष्यति त्वमुन्मत्ता किमिष न जनासीत्याशयः प्रियप्रेषितदृत्यु-

द्यिताग्रणः प्रकाशं नीतः स्वस्यैव वदनदोषेण ॥ प्रतिदिनविद्षितवाटीवृतिघटनैः खिद्यसे किमिति ॥ २८२ ॥

क्तिरियमित्यपि कश्चित् ॥२८१॥

स्वस्तीगुणगोपनमेव कलंब्यमिति कश्चिदाह द्यितेति द्यितायाः कृतिबिबाहायाः गुणः सौन्दर्यादिः स्वस्यैच नतु कुटुम्बादेः वदनद्येषेण मुखद्येषेण प्रकाशं प्रव्यक्ततां नीतः प्रापितः प्रत्यहं विद्वलिता गुण्धवणकुत्तृह्विजारसंचारेण विद्यन्तिया या वादीवृतिः गृहसमीपवर्त्तियेष्ट्नं तदुघटनैः प्रत्यहं तत्संपादनैः खिद्यसे खिन्नो मेवसीति कि यदि गुण्यकाशः कृतः तहि इदमि सोढ्व्यमेव नोचेद्गुण- प्रकाश एव न कर्त्तव्य इत्याशयः ॥२८२॥

दािच्यान्ब्रदिमानं दधतं साभानुमवमंस्थाः ॥ रौद्रोमुपागतेऽस्मिन् कः चमते दृष्टिमपि दातुम् ॥२८३

मृदुस्वमावत्वभ्रान्त्यां नायकेऽत्यन्तशौद्धिमाचरन्तीं नायिकां नायकस्वभाषः २१

प्रनास्थां पक्षेऽसौ किं करिष्यतीति बुद्धिं न कुर्या इत्यर्थः दाक्षिग्यात् दक्षिणदिग-वस्यानात् पक्षे दक्षिणस्वभावात् म्रदिमानमल्पतेजस्कत्वं पक्षे सर्व्यानुकूलत्वं भजन्तं रौद्रीं ऐशानीं मध्याह्वप्रचण्डतां वा पक्षं कोपवत्वमुपागते उपगतेऽस्मिन्

TSन्योक्तवा सख्याह दाक्षिएयेति एनं भानुं भानुसहशनायकञ्च नावसंस्थाः

पुर्यो नायकं च दृष्टिमपि चक्षुकिंपातमपि अपिनाऽन्यद्वारेण कथनादिपरिप्रहः दातुं कः क्षमते न कोपीत्पर्थः नथाचास्य नायकस्य कोपस्सर्व्यथा वर्ज्जनीय इत्याशयः ॥ २८३ ॥

म्लेक्षजातय इत्यमरः ॥ २८४ ॥

दृष्टचैव विरहकातरतारकया प्रियमुखे समर्पितया॥ यान्ति मृगवल्लभायाः पुलिन्दवाणाद्दिताः प्राणाः ॥२८१॥

े पथिक विदेशगमनोद्यतं सखायं पथि हरिसी इष्ट्वाह रुष्ट्यैवेति मृगवरुत-भावा हरिस्त्रेयस्याः नतु पत्नीमात्ररूपाया इत्यर्थः पुलिन्देन व्याधवृत्तिना म्लेक्ष-

विशेषेगोत्यर्थः ऋदिताः पीड़िताः प्रात्ता ग्रसवः यान्ति निःसरन्तीत्यर्थः इष्ट्या विलोकनक्ष्या सहैव एवकारेण समफलत्वलाभः विरहेण कातरा तारकाक्षिकः नीनिका यस्यास्तयेत्यर्थः प्राणुगमनपीड्रातोपि चिरह्य्यथाधिकेत्याशयः प्रियस्य

नतु पत्युः मुखे बदने समर्थिवंतया समारोपितयेत्यर्थः प्रियवदलमापदाभ्यां समस्ने-हक्तेन सर्वाधिकमुखद्त्वं द्योत्यं तथाच पशुक्तपापि हरिसी भास्त्यागवाधां न जानाति तदिदानीमपि विरहन्यथात्रिध्वंसनमेव करोति त्वन्तु पशोरपि मूढ्रोसि

यदिदानीं प्रेयसीं विहाय चलितोसीत्याशयः स्वरूपवर्णनमेनदिनिकश्चित्पुलिन्दा-

दूरस्थापितहृद्यो गूह्ररहस्यो निकामसाशङ्कः॥

भारलेषो बालानां भवति खलानाञ्च सम्भेदः॥ २८५॥

खलसख्यं न कत्तव्यमिति कश्चित्कञ्चिदाह दूरेति बालानां मुग्धानामाश्लेषः श्रालिङ्गनं खलानाञ्च संमेदो दुष्टमिलनञ्चेत्यर्थः ईदृशो भवति कीदृशो दुरे स्थापितं इदयं वक्षो यत्र तादश इत्यर्थः पक्षे दूरे स्थावितमन्तःकरणं यत्र स इत्यर्थः गूढ़ं गुप्त रहस्यं कर्त्तव्यं पलायनादि यत्र स इत्यर्थः पक्षे गुप्तमचरगादि यत्र स इत्यर्थः श्रत्यथ निवीडनाद्याशङ्कायुक्ते त्यर्थः पक्षे कत्तंब्यं भविष्यति न वेति शङ्कायुक्त इत्यर्थः तथाच कदावि सौख्यं नास्तीत्याशयः ॥२८५॥

द्वारे ग्रुखः कोगो शुकः सकाशे शिशुर्य हे सख्यः ॥ कालासह चामस्व प्रियम्प्रसीद प्रयातमहः॥ २८६

श्रसमये रतं याचमानं नायकं नायिकाह द्वार इति गुरुवर्गा द्वारे विहर्गेन्तुमवकाशो नास्तीरयाशयः कोणे शुकः वचनण्टुः समीपे बलारकारे सोपि वश्यतीत्याशयः सकाशे पुरतः शिशुः वाल इत्यर्थः तथाच बालरोदनेन गुर्धागमनमिष संभावितिमित्याशयः गृहे सख्यः तामिरप्युण्हासः कर्त्तव्य इत्याशयः हेकालासह श्रकालरतोद्यतेत्यर्थःक्षमस्त्र क्षमां कुरु हठात्कारं न कुरु उचितं बदामीत्याशयः हेकिय तथाच नेदं वियस्योचितमित्याशयः प्रसीद प्रसादं विना निषेधोपि कर्तुं मशक्य इत्यर्थः तिहि न भविष्यति समागम इत्यत श्राह श्रहः दिनं प्रयातं दिनशेषो जात इत्यर्थः तथाच रात्रिरागता तदामिषेत्रसिद्धिर्भविष्यतीत्याशयः ॥२८६॥

दिधकणमुक्ताभरणश्वासोत्तुं गस्तनार्पणमनोज्ञम् ॥ त्रियमालिङ्गति गोपो मन्थधममन्थरैरङ्गैः॥ २८७॥

• संकेतस्थलप्राप्तनायकदर्शनं तरुण्या यथास्थितयाणि कर्त्तव्यं भूषणधारणे च विलम्बो न कर्त्तव्य इति काणि दूर्ना नायिकामुण्दिशति द्धिक्रणेति गोणी वियमा लिङ्गति प्रेम्णा विलम्बन्न करोतीत्यर्थः कैः मन्धजातश्रमेण मंथरेः जङ्गः बाह्वादि-भिरित्यर्थः द्धिकणस्बरूणमुक्तालङ्कृतयोः मंथश्रमश्वासेनोचयोः स्तनयोरप्पंणेन प्रियरक्षसि प्राप्णेन रमणीयं मनोग्यं यथा तथालिङ्गतीत्यन्वयः तथाच त्वयाणि यथास्थितयैव नायकसमीपं गन्तव्यं न त्वाभरणधारणाय विलम्बः कर्त्तव्य इत्याशयः स्वरूपवर्णनमेतदितिवस्तुगतिः ॥२८९॥

दिलतोद्धे गेन सिखं प्रियेण लग्नेन रागमावहता॥
मोहयता शयनीयं ताम्बूलेनेव नीताऽस्मि॥ २८८॥

द्यितसंगमेऽन्यविषयकं किञ्चिद्धि होनं न जन्यत की नाथिका सखीं प्रति

ŧδ

ृद्दि दलितेति दलितः दूरीकृत उद्धेगो मदनक्तेशो येन पशे दलिखएडीकृतंपूग-प्रतं यत्र तेनेत्पर्थः हेसिख लग्नेन कृतालिङ्गनेन पक्षे कएटपर्धन्तगतेन रागमजुरागं गैहित्यश्चाहवता मोहयता सुखाधिक्यात् मोहं प्राप्यता पक्षे मोदकत्यात् शयनीयं ्यां नीतास्य ताम्बूनेनेवेटयर्थः ॥२८८॥

दृष्टमदृष्टप्रायं दियतं कृत्वा प्रकाशितस्तनया॥ हृदयं करेण ताडितमथिमध्याव्यञ्जितत्रपथा॥ २८६॥

दर्शितयमुनोच्छ्राये भ्रू विश्रमभाजि वलति तव नयने ॥ चिप्तहले हलधर इव पुरमेवाविर्जितं सुतनु ॥ २६० ॥

संखी नायिकामाह दिशितित तव नयनं नेत्रे वलित शोममाने सर्तात्यर्थः किमिन्नित्र बल्मद्रे क्षिप्तहले श्विप्तः हिस्तिनापुरनगरोत्खाताय समारोपितः हला येन तिस्मिन्नित्यर्थः उपमानोपमेययोस्साधारणित्रशिषणमाह दिशितः यमुनायाउच्छ्रायः श्यामत्वरूपो येन तिस्मिन्निति नेत्रपक्षे बल्मद्रपक्षेतु दिशितो यमुनोछायो हलेन प्रवाहवैपरीत्यकरणात् जलाधिक्यं येन तिस्मिन्नित्यर्थः भ्रू विभ्रमभाजि कटाक्षशालिनीत्यर्थः तथाचैतादृशनयनेन नागरिकास्सर्व्विप त्वदेकशरणास्ति- ष्टिन्ति पक्षे भ्रू वः विभ्रमं कोपात्कौटिल्यं भज्ञतीति तिस्मिन् हेसुतनु सुन्दरि प्रमेव नगरमेत्रायिकातं अनुरक्तं पक्षे।पुरं हिस्तिनापुरमाविज्ञितं पिश्वमन उन्नतं हतिसत्यर्थः तथाच तवैतादशनयने नागरिकास्सर्विप त्वदेकशरणास्तिष्ठन्तीति सर्विपरिहासो वाक्यार्थः॥ २६०॥

द्यितप्रार्थितदुर्लभमुखमदिरासारसेकसुकुमारः ॥ ज्यथयति विरहे वकुलः वव परिचयः प्रकृतिकठिनानाम् २६१

विरहिणी नायिका मखीं प्रति चद्ति दयितेति दयितेस प्रियेण प्राधितीणि दुर्ल्लभः यो मुखमदिरासारसेकः मद्यगण्ड्यसंचनमित्यर्थः तेन मुरमारः समङ्कुरित-नवशाखायल्यत्वद्वत्यर्थः पुनादशोपि वकुलः वियोगे व्यवयति पृट्यवृत्तान्तस्मारसीन पीडयतीत्यर्थः श्रर्थान्तरम्यासमाह प्रकृतकिनानां स्वभावसिद्धकाष्ठानां पक्षे दृष्टानां क परिचयः न क्वापीत्यर्थः तथाच वियोपि कठिनहृद्य पर्वेत्याशयः उत्तम-स्त्रीदत्तमिद्दगगगृहुषेकाणालेषि पुष्पोत्पत्तिरिति कामशास्त्रम् ॥२६१॥

द्वित्र रेष्यामि दिनैरिति किं तद्वचित्त सिख तवाश्वासः॥ कथयति चिरपिथकन्तं दूरनिखातो नखांकस्ते॥ २६२॥

तव नायकीयमतीतयीवन इवातं। नायकान्तरपरिचयं कुर्व्वति दूतीसखी नायकसमक्ष एव नाथिकामाह द्वितैरिति द्विसंख्याकैस्त्रिसंख्याकैदां दिनैरहमाग-रुखामीति नायकवचनं तव कथं विश्वावः मिथ्येव वदतीत्याशयः हेतुमाह त नायकं विरकात्ववासकारकं ने शरीरे दूरनिखातः पुरातनः नखाङ्कः अत्यर्थं निर्द्वयं दत्तो वेत्यर्थः प्रवासगमनसमयं गम्भीरनखक्षतदानं कामशास्त्रसिद्धमित्यप्या हुःकथयति चात्रावस्थितोपि नवीनं नखाङ्कं न कृतवान् यदि तदा शीव्रं गरुछतु स्वन्तु नायकान्तरपरिचयं कुविवत्याशयः शोव्रंनायास्यतं तिमात्रं वाक्यार्थं

द्यितस्पशोन्मोलितघर्मजलस्वलितचरणनखलाचे ॥ गढर्वभरमुखरिते सखि तिच्चकुरान् किमपराधयसि ॥२६३॥

नायिकया मानस्त्यक इति नायकपिश्वानाय सर्खाः नायिकामाह द्यितेति द्यितस्य स्वर्शमाहेलोद्गतानि यानि घम्मं जलानि तैः पतिता चरणनखलाक्षाः यस्यास्त्रत्संबांधने तथा चसात्विकमावेन लाक्षा प्रचालिता नतु चरणपिततनायक-केशसंकर्षणैनेत्याशयः गर्वमरेण मानाधिक्येन दुखरिते मौखर्य्यवित बहिरेश्व मौखर्य्यमित्याशयः सर्खात्यनेन यथार्थकथनयाग्यता व्यज्यते तचिकुरान् चरणपितनायकशिरोहहान् अपराध्यसि सापराधान् करोषीति कि माने गर्तेष स्रहिः कोषश्वशाशे व्योत्याशयः ॥ २६३ ॥

दुष्ट्रप्रहेश गेहिनि तेन कुपुत्रेश किं प्रजातेन ॥ भौमेनेव निजं कुलमङ्गारकवत्कृतं येन ॥ २६४ ॥ ब्राय्यो सप्तश्ती।

१६६ पुत्रदुर्न्याखन्नः कश्चित् कुपुत्राद्युत्रतैव ज्यायसीति गृहिण्।माह दुष्टेति

ोगेहिनि तेन त्यदुत्पन्नेन दुराग्रहशीलेन कुत्सितेन पुत्रेण प्रजातेनोत्पन्नेन कि वृधेत्यर्थः पक्षे पापप्रहेण पृथिवीपुत्रेण किमित्यर्थः येन निजं कुलं मम कुलं पक्षे कुजकुलमङ्गारकवत् भस्मवत् अत्यन्तनिन्दिनवदिति यावत् पश्रेऽङ्गारकवत् कुज-वदित्यर्थः भौमेनेवाङ्गारकेणेवेत्यर्थः अङ्गारकः कुजो भौम इत्यमरः ॥२६४॥

दर्शितचापोच्छायेस्तेजोवद्भिःस्वगोत्रसंजातैः॥

हीरैरप्स्विव धीरैरापत्स्वपि गम्यते नाधः ॥ २६५ ॥ सीन्दर्थगुणस्य सर्वगुणाधिकत्वमिति कश्चिदाह दर्शितेति श्रापतस्वप्यपिना-

नापत्यरिव्रहः अधः लोकनिन्दा पक्षे भूमिः न प्राप्यत इत्यर्थः यथा हीरैः बज्रैः अप्स्विप जलेपि अतिमग्नेन प्रकाशितेन वा स्थीयते तद्वदित्यर्थः पर्व्वतीत्पन्नस्य हीरकस्य जलसंतरणे महत्वमितिरत्नपरीक्षा दर्शितश्रनुष्डक्वारैः पश्च दर्शितश्चापो च्छायः धनुराकारः कान्तिप्रवाहो यैः तेजावद्भिरोजस्विभिः पक्षे किरणप्रच्युरैः समीचीनकुलोत्पन्नैः हीरैः धीरैः शूरैः पक्षे उत्कृष्टवर्व्यतोत्पन्नैरित्यर्थः तथाच सकलरत्नशिरोभूतहीरकतुल्याःशूगः इत्यर्थः ॥२६५॥

दरनिद्राणस्यापि स्मरस्य शिल्पेन निर्गता धन्यम् ॥ मुन्धे तव दृष्टिरसावज्ञ नयन्त्रे पुरिव हन्ति ॥ २९६॥

लजाया विमुखीं स्वल्पमदनविकारेण नायकं किञ्चित्कराक्षयन्तीन्नायिकां

किञ्चिद्वकत्वसंपादकेनेतियावत् निर्मता किञ्चित्वासा धन्यं पुरायवन्तं मादशं मुग्धे श्रिविकतञ्जावति तवासौ दृष्टिःहन्ति गच्छति तथाच धन्यमेव गच्छति नान्य-मित्याशयः अपिना सम्यक्मदनोद्रेके कि वाच्यमित्यावेदाते केव अर्ज्जुनस्य यन्त्र-

नायक ब्राह दरेति दरेण भयेन निद्राणस्य निर्लानस्यापि मदनस्य शिल्पेन कौशलेन

निपातनशर इवेत्यर्थः द्रौपदीविवाहे विमुखेनाउर्जु नेन मन्स्यभेदः कृत इति भारत-कथा हन्ति घातयति अध्वन्यांमति श्रून्यमितिच क्वचित्पाटः तत्र पथिकमभिष्राय-शून्यं चेत्यर्थः लिखितपाठे चमत्कारः श्रध्वनीनो ध्वगो ध्वन्य इत्यमरः इखुर्द्वयोः

रेत्यपि ॥ १६६ ॥

दुर्गतरहिशीतनये करुशाद्री त्रियतमे च रागमयी॥ मुग्धारताभियोगं न मन्यते न त्रति चिपति॥ २६७॥

यधोचितमपि नानाजातीयप्रेमरक्षणमितकिटनं सुतरामनुचितयथाविधप्रेम रक्षणमिति दारिश्मितिपीड़ाकरिमिति वा कश्चित्कश्चिद्वदित दुर्गतेति द्रिद्स्य गृहिणी स्रमेन धात्रीरक्षणासामर्थ्ये व्यज्यते तन्यं अव्यवस्कपुत्रे कक्षणाद्रां कृपया सस्नेहे-त्यथं; व्रियतमे समुचिते पाणिब्राहके रागमयी रतेच्छात्रतीत्यर्थः सुग्धा किंकर्त्तव्य-तामूढ़ा तस्या रताभियोगमञ्चस्तसपत्नपुपभोगं प्रथमपरिणीता स्त्री प्रसूतापि न मन्यत इत्यर्थः तथाच यथेयं विरुद्धकार्य्यद्वयौदासीन्येन तिष्ठति तथैव यतितब्य-मित्यागयः ॥ २६३॥

दुर्गतगेहिनि जर्ज्जरमन्दिरसुप्तैव वन्दसे चन्द्रम् ॥ वयमिन्दुवंचितदृशो निचुलितदोषाविहारिएयः ॥ २६८॥

काचिद्वरोधिक्ता नायिकाऽत्यन्तस्वाभिलिषताप्राप्तनायकदृतीमन्योक्त्या सदित दुर्गतेति इरिइपित स्रनेन स्वेच्छासंचारिएयास्तव न विहारोपि हुलभ इति ध्वन्यते जाउर्जरं प्रतिदिशं भग्नावरणमनेन नायकागमनयोग्यत्वं व्यज्यते प्रतादशं यत् गृहं तत्र सुप्तैवेत्यर्थः स्रनेन गमनश्रमाभावः सूच्यते चन्द्रं प्रणमस्ति अनेन संतापाधनोदकत्वेन चन्द्रोपि तव कार्य्यकारी तेन वयमेव दरिद्रास्त्वमेव धनशालि नीति व्यज्यते वयं चन्द्रविद्यतनयनाः वस्त्राच्छादितशिविकासंचारिण्य इत्यर्थं निचुलितेत्यनेन कदापि कस्यापि दर्शनं नेत्यगम्यते तथाच क्षणमप्यवकाशो नास्ति शारिद्य मेव वरं नेद्रशन्धनचत्वमतोच तेन नायकेन मम समागमो भविष्यतीति तरस्थद्रतीं प्रति वाक्यार्थः ॥२६८॥

दीपदशा कुल युवतिरवैंदग्ध्येनैव मिलनतामेति॥ दोषा ऋषि भृषायै कुलटायाः शशिकलायाश्च॥ २६६॥

प्रियेपि वैदाध्यान करोषि किमिति वादिनों चपलां सर्खी कुलवध्राह दीपेरि प्रदीपवर्त्तिका कुलकामिनीच वैदाध्येन विशेषतो दाहेन कामकलादिवातुर्थ्येणच हनालि भस्मत्त्रमस्तितित्वञ्च प्रति गच्छिन दोषाश्चाञ्चल्यादयः रात्रयश्च वेश्यायाः चन्द्रकलायाश्च भूषाये अलङ्करणाय भवन्तीतिशेषः नथाचा मार्क वैद्यस्यन्ते।चित्रं तवैव तदुचितिमत्याशयः ॥२६६॥

दीर्घगवाचमुखान्तर्निपातिनस्तरिण्रहमयः शोणाः ॥ नृहरिनखा इत्र दानववचः प्रविशन्ति सौधतलम् ॥ ३००॥

जारो गृह एव क्वचिन्तिहु तस्सायंकालपर्यंग्तं तिष्ठतु बहिरागमनेऽनथंः एव भविष्यतीति नायिकां प्रति दृती झापयित दीर्घेति लम्बायमाना अर्ध्वजाले पतिताः सूर्य्यकराः रक्ताः प्रातःकालिकाः नरहरिनखा इव हिरएयकशिषुहृद्यं सौयतल राजसदनाभ्यन्तरं प्रविशान्तीत्यर्थः नखा इत्यनेनाप्रियत्वं सौधेत्यनेन प्रभुत्वं सूच्यने तथाच निद्रादेषेण रात्री यदि निर्मतस्तदा तिष्ठत्विति वाक्यार्थः ॥३००॥

द्रतर्लेचिंगि वच्चिस द्रोन्नते तव मुखे च द्रहिंसते ॥ श्रास्तां कुसुमं वीरः स्मरोऽधुना चित्रधनुषापि ॥ ३०१॥

सखी नवोढ़ां स्तौति दरेति शक्षणि नयने ईपत्तश्चले सित हृद्ये किश्चिदुसते सित तब घदने ईपद्सिते सित कुसुमं असूनम् श्रास्तां मदनधनुस्संपादनाय मास्तित्रत्यर्थः ननु तिई कथं मदनो धन्वीत्यत श्राह श्रधुनापि तच यौवनं विनुपि श्रिपिमंनकमः स्मरः मदनः चित्रधनुषा मुखनयनवक्षसि पुष्पधित्तेन तदन्यस्थलं नायिकाशरीरघटितेन श्रत एव निसेश धनुषा बीरः सर्वजेता बन्तंते इति शेषः तथाच यौवनं विनेव त्वं सर्वजेतुमदनास्त्रक्षणि कि चच्च्यं समग्रयौवने सित सर्वनितायाः ॥३०१॥

दृष्टसखीसहितेयं पूर्णेन्दुमुखी सुखाय नेदांनीम् ॥ राकेव विष्टियुक्ता भवतोभिमताय निशि भवतु ॥३०२॥

दूती नायकमाह दुष्टेति इयं मम सखी दुष्टा प्रेममेदिका या सखी नयासकः व्ययः दुष्टपदेन बञ्चनीयत्वं सखीयदेन बञ्चनाशक्यत्वं व्यज्यते पक्षे दुष्टा यात्रादि निषद्धा सखी सब्बंदा सहचारिकी पूर्णिमाद्यमागस्य नियमतो सद्राधदिनत्वादिः

स्याशयः पूर्णचन्द्रवन्मुखं वद्नं यस्याः सेत्यर्थः वन्क्षे पूर्णेदः मुखं प्रारभ्ने। यस्याः सेत्यर्थः इदानीं दुष्टसखी समझं पक्षे दिवा सुखाय सुरतसुखाय पक्षे यात्रादि संपादनाय नत्यर्थः राकेव पूर्णिमेव किभृता विष्टियुक्ता भदायुक्ता भवतो नायकः

स्याभिमताय संभागाय एक्षे यात्रादिकार्य्याय निशि दुष्टसर्खावियोगे एक्षे उत्तर दलेऽभद्रके भवत्वित्यर्थः तथाचादिमागे भद्रायोगात्प्रशस्तापि पूर्णिमा यथा निषिद्धा दुष्टसर्खीयांगे तथेयमपीतिभावः दिवानिशाशब्द्याः पूर्वेत्तिरदले वासकत्वं

ज्योतिषे प्रसिद्धं चतुरेकादशी राजावष्ट्रपञ्चदशी दिवेत्यादी तथा दर्शनात् ।।३०२॥

द्दलिते पलालपुं जे मृषभं परिभवति गृहपतौ कुपिते ॥ निभृतः नभालितवदनौ हु लिकवषूदेवरौ हसतः ॥३०३॥

काचित्कश्चिद्धदित दिलतेति पलालपुंजे निष्फलकाएउपुंजे दिलते तत्रत्यसुरतेनेतस्ततश्चांलते स्ति दृषमं पूर्वमनागतं तदानीमेत्रागतं पलालामक्षकमित्यर्थः
परिभवति श्रनेनेव पलालं नाशितमिति भ्रान्त्या ताद्ध्यति स्ति गृहपतौ कोष्वति
स्ति निभृतं गृहपतिगोपनेन मन्दं निमालितं दृष्टं भालसंकोञ्चनसिहतं वा वदनं
ययोः तौ हिलक्षवधूदेवरौ प्रकरणात् हस्तः भ्रान्तां गृहपतिरपराध्यून्यं वृष
ताद्ध्यति सस्मत्कृतपलालपुंजमङ्गं न जानातित्याशयः यद्वा क्योध्वितसंकेतस्यलदर्शनोद्यतं दुष्टं तयोद्द् तौ निचारयति यथा वृषस्य वृथाताद्धनमन्यदंषिण जातन्तवापि तथैव भविष्यति न गन्तव्यमित्याशयः पलालोक्षी सनिष्फल इत्यमरः ॥३०३॥

द्दीप्यन्तां ये दीप्त्ये घटिता मण्यश्च वीरपुरुषाश्च ॥ तेजः स्वविनाशाय तु भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥३०४॥

महतामेष प्रतापप्रदर्शनमुंचितिमत्याह दीप्यस्तामिति दीप्त्यै प्रतापाय ज्योतिः प्रकाशाय वा ये निर्मिताः शूरा हीरकादिमण्यश्च चकारद्वयं अमुञ्चये अप्रे तृणान्नामपीतिपाडः तृणानामिवेतिपाठे सादृश्यबोधाय चकारावितिमेदः ते दीप्यन्तां प्रतापप्रकाशकास्तेजः प्रकाशकाश्च स्पुरित्यर्थः लघुनां नराणां तु केवलं स्वनाशाय तेज दत्यर्थः तृणानामपीत्यन्वयः तृणानामिवेति सम्यक् लघुना तेजो न कर्त्तव्य-मित्याशयः ॥ ३०४ ॥

॥ इति महोपाध्यायश्रीसचलविरचिने दकारवज्या समाप्ता ॥

श्राय्यो सप्तशको ।

भूमैरश्रुनिपातय दह शिखया दहन मिलनयाङ्गारे

\$ Ge

भजेत्याशयः ॥ ३०५ ॥

जागरियष्यति दुर्गतरिहिणी त्वां तदिप शिशिरनिशि ॥३०५॥

दरिद्रनायिकासक्तं पश्चाद्विमुखमन्योक्त्या दृती वद्ति धूमैरिति ऋश्र बाष्पं धूमैर्सिपातय ब्रामान्तरगमनंन रोदनं कारयेत्याशयः हे दहन अनेन तापकारकत्वं

व्यज्यते शिख्या दह अवियत्राक्यकथनेन तापय अङ्गारैः मलिनय स्नानीकुर्विवत्यर्थः

श्रनेन शब्यां चिनैव रतं व्यज्यते यद्प्येतत्सर्व्वं कुरु तद्पि दुर्गतगृहिस्। वस्त्रादि-हीना परयुस्सामर्थ्यामावात् माघादिरात्रौ त्वामरिन तत्तुल्यं नायकञ्च जागरिय-ष्यति प्रज्ञालयिष्यत्युन्निद्रं करिष्यति चा तथाच नेयंत्यक्तुं शक्यातो यथापूर्व्यं

धैर्यं निधेहि गच्छतु रजनी सोप्यन्तु सुमुखि सोत्कगठः॥ प्रविश हृदि तस्य दूरं च्राण्यृतमुक्ता स्मरेषुरिव ॥३०६॥

नायकापराधविज्ञाते क्रुद्धामपि प्रेमातिशयन नायकसमीपं गन्तुमुद्यतां सन्ती निचारयन्त्याह धैर्य्यमिति धैर्य्यं घीरतां कुरु अधुना न गन्तव्यमित्याशयः रात्रि-रतीता भवतु किमित्यत ब्राह् सोपि नायकोप्युत्कर्ठासहितः ब्रस्तु भवतु सुमुखि **अनेन तत्र सुखस्म**रणेनैबोत्करिडतो भविष्यतीति व्यज्यते अस्य नायकस्य दृदि दूरमत्यर्थं प्रविश केव स्मरेषुरिव मदनशर इवेत्यर्थः किंभूता मदनेषुः क्षर्णं धृता पश्चान्नुका क्षणभूनेत्यनेन सम्यक्लक्ष्यपरिक्वानं दृढ्भेदित्त्रञ्च व्यज्यने तथाचाधु-ना गमने तब लाधवमेत्र प्रातः स एव सापराधः समागत्य पादे पतिष्यतीति न गन्तव्याभस्याशयः ॥ ३०६॥

धवलनखलदमद्दर्वलमकलितनेपथ्यमलकपिहितादयाः ॥ द्रच्यामि मदवलोकनद्विग्रणास्त्रु वपुः पुरद्वारि ॥३०७॥

पथिक आशंसनङ्करोति अवलेति अवलं श्वेतं विरहपार्डुरत्वात् नखलक्षम-यस्मिन् श्रनशनात् दुर्ध्वलमत एव भूषण्यान्यं कुलवधृत्वात् मदीयं यद्वलोकनं दर्शनं तेन द्विगुणमस् नयनजलं यत्र तद्वपुः पुरद्वारि नगरद्वारे उन्कर्टाधिक्या-

त्पुरद्वारागमनं कुलिख्या अपि न निषिद्ध अलकेन केशेन बर उनशून्येन विहितं गोपितमिक्ष यस्यास्तस्या द्रक्ष्यामीति ॥३०६॥

धम्मीरम्भेष्यसतां परहिंसैव प्रयोजिका भवति॥ काकानामभिषेकेऽकारणतां वृष्टिरनुभवति॥३०८॥

धरमेंति असतां पापिनां धर्मकार्योप्यपिना पापकाले सर्व्यथेति स्ट्यते परहिंसा परहननादिकियेव प्रयोजिका निमित्तं अवतीत्यथः पुर्यमपि लोकहुःखार्थमेव करोतीत्याशयः द्यान्तमाह काकानां स्नानं वृष्टिरकारणतामहेततामनभवति

कस्यचिद्तिपापिष्ठस्याकस्मादेकादश्युपवादं दृष्ट्वा सोपहासं कश्चिकाह

काकस्नाने वृष्टिन्नं भवतीति शिसद्धिः तथाच यथा काकस्नाने सन्वीपकारिणी वृष्टिन्नं भवति तथा दुष्ट्यम्मीचरणेऽनथं एव भ[ी]बच्यति सन्वीपामिति गम्यते॥३०८॥

॥ इति उचलविरचिने धकारब्रज्या समाप्ता ॥

नीरावतरणदन्तुरसैकतसम्भेदमेदुरैःशिश्चिरे ॥ राजन्ति तुलराजिस्थुलपटैरिव तटैःसरितः ॥३०६॥

शीतभीतां पूर्व्यसंकेतितनदीतरोत्पेक्षाकारिणीं नायिकामिदानीमिप तदेव संकेतस्थलं नान्यदिति नायक घाह नीरेति शिशिरे शीते तटैः कूलैः सरितः नषः

राजन्ति शोभन्ते तटैः किंभूतैः नीरावतरणेन जलपातेन दन्तुरमुश्चावचं यत्सैकतं वालुकामयं स्थलं तस्य संभेदेन सवन्धेन मेदुरैः पुष्टेरित्यर्थः अत्र दन्तुरत्वकथनेना-स्यानवलोकनीयत्वं तेन दिवापि संकेतयो।यत्वं वाय्वनागमनञ्च तेन शीतराहि त्यादि व्यज्यते शिशिरेत्यनेनान्यजनराहित्यं तेन शीतसम्य एव संकेतयो।यत्वं व्यज्यते

तैः कैरिच त्लानां राजयः पंकयः ताभिःस्थूला यं पटास्तैरिवेत्यर्थः श्वेतसदुलपुष्टतूलिकापटैरिवेति समुद्तितार्थः तत्र श्वेतत्वकथनेन शुक्लाभिसारयोग्यता मादंशादिकथनेनास्तरणानपेक्षा तूलमयत्वकथनेन शीतनिवारणसामध्ये व क्रमेण व्यङ्क्यं

तथाच ग्रीष्मेऽन्यजनागमनशङ्काशीते सापि नास्ति दिवा सन्नौ वा तदेवसं केतस्थल-मुचितं नान्यदित्याशयः यद्यपि सरित इति बहुवचनं विरुद्धमेकनदीतीरस्य संकेति-तत्वात् तथापि गोपनार्थमन्येषां तथानिहैंशात् वस्तुतस्तु शीतभीत्या नायक- श्राय्यो सप्तरातो

तमीपं न गठछामीति वादिनीं नायिकां सामान्यनद्दं इष्टान्तेन अचेतनाः सरितोपि

काल्यनिकत् लिकां भृत्या वियमभिसरन्ति त्वन्तु चास्तविकत् लिकायुक्तापि न गञ्छसीति दती बदति इतिरसिकसरणिः ॥३०<mark>६॥</mark>

निजकायच्छायायां विश्रम्य निदाघमपनेतुम्॥ वत विविधास्तनुभङ्गोर्मु ग्धक्रुरङ्गीयमाचरति ॥३१०॥

नायकं विनाप्युनमाद् वशावेकान्तं मत्वा विविधसुरतासनमाचरन्तीङ्काञ्चिद्दृदृष्ट् वा आयनेसाध्येयमिति वक्तुं कश्चिन्नायको दृतीमन्योक्तवाइ निजेति स्वशरीरछायायां विश्रामं कृत्वा श्रीष्मदुःखं दूरीकर्चं वत खेदे नानाप्रकारिकाः शरीरचेष्टाः मुग्धा

तथेयमपि नायिका रतसुमं न लभते अतः अनुगा योजयेतिभावः ॥३१०॥

मूदा कुरङ्गीयं प्रत्यक्षा करोतीत्यर्थः तथाच यथा स्याःकुरङ्ग्या न नापशान्तिः

न इसन्ति जठर इति यद्दल्खववनिता नमन्ति नन्दमपि॥ सिख स यशादातनया नित्यं कन्दि जितकन्दर्णः ॥३११॥

स्वकार्य्यं साधनीयमध्रयं परन्तु समुचितेन कारऐन साधने चातुर्यं विरुद्धे-

नाचातुर्यमिति भेद इति काचित् काश्विदाह नेति स्वित यशोदातनयः कृष्णः स प्रसिद्धः सुन्दरः नित्यं निश्चितं कन्द्नितः बद्धमुलः मदनो यस्यैतादशो जात इतिशेषः

ययस्मात् जंडर इति बद्धतर इति स्त्रियोपि न हस्तन्ति अपिन् प्रणमन्ति तथासामापि

गापवध्य पत्रं कुर्व्यति चतुराणां का कथेतिमावः यद्वा पतिसङ्ग्रप्रतिरोधकारिश्य-

अविद्वेषिणीं नायिकां श्वअसमंजसेनैय कार्य्य नान्यथेति सख्याह ॥३११॥ नीता स्वभावमिर्फितवपुरिप वाम्यं न कामिनी त्यजित ॥

इरदेहार्घप्रथिता निदर्शनम्पार्विता तत्र ॥३१२॥

कथमपि कामिनीविश्वासो न कर्त्तव्य इति कश्चिदाह नीतेति आत्मभावं धनादिदानेनात्मोयत्वं दृष्टान्ते आत्मैक्यं नीता प्रापिता अपितवपुरिप दत्तशरीरा-नि शरीरमि दसं यदि तथावि वाम्यं कौटिल्यं वाममागं वा कामिनी स्त्री न त्यज

तात्यर्थः शिवशरीराद्धंप्रधितागौर्यिहिमन्नर्थे द्रद्यान्त इत्यर्थः ॥३१२॥

नागरभोगानुमितस्ववधूसौन्दर्थ्यगर्व्हतरत्स्य ॥ निपतति न पदम्भूमौ ज्ञातिपुरस्तन्तुवायस्य ॥३१३॥

काञ्चित्पामरवध्रं सुरूपां दृष्ट्वा सकाममि तत्प्रत्याख्यानभीतं महाधनं नायकं तत्रत्या कापि दृत्याह नागरेति नगरे भवः नागरो विद्ग्धः तत्कृतभोगेन रतेनासु-मितं स्ववधूसौन्द्र्यं तेन योभिमानस्नेन चञ्चलस्येत्यर्थः इयमितसुन्दरी कथमः

ामतः स्ववधूलान्द्रयं तन याभिमानस्तन चञ्चलस्यत्यधः इयमातसुन्दरी कथमः
नयधा नागरेण सुन्द्ररीरुपेक्ष्योयसुक्तेत्यतुमानवकारः तन्तुवायस्य कुविन्दस्य
हात्यग्रे भूमी पदं न नियत्ति शातिपदंनावश्यगोपनीयत्वेषि व्यक्तीकर्णोन जानि-

स्वभाव इति कथ्यते तेनोत्क्षष्टपरपुरुषाः भुक्तां स्वित्त्रियं सप्ट्वा नेर्ध्या जाता यदि सकामोसि तदा मया नीयते सेत्याशयः तन्त्वायः क्रविन्दः स्यादित्यमरः ॥३१३॥

निपतित चरके कोगां प्रविश्य निश्चि यन्निरीचते कस्तत् ॥ सिख स खलु लोकपुरतः खलः स्वगरिमाणमुद्धिगरित ॥३१४॥

नायिका सर्वीमाह निषततीति कोग्रं प्रविश्य मम पादे पति यत् तत्पतन
कः पश्यति न कोर्पात्यर्थः हेसखि स खलः जनाग्रे स्वमहिमानं मत्परोक्षे लग्नेयमिट्ट्याद्य द्विगरित अभुक्तवान्तं करोतीत्यर्थः त्वत्कथनेनाप्यस्य दुष्टस्य संगतिन्नं
कर्त्तव्येत्याशयः ॥ ३१४ ॥

न विमोचियतुं शक्यः चमां महान्मोचितो यदि कथंचित्॥ मन्दरगिरिरिव गरलं निवर्त्त ते ननु समुत्थाप्य ॥३१५॥

दाह नेति क्षमां क्षान्ति ०क्षे पृथिवी विमाचियतुं कोपं कारियतुं पृथिवीत उत्थाप-यितुं महान् श्रेष्टोऽतिगुरुतरो न शक्यः यदि कदादिन्मोचितः कारितकोपः उत्थापितो वा कथिञ्चत्कग्रादिष स्थात्तदाऽनथी दुर्शमुत्थाप्योत्पाद्य निवृत्तो भवति नान्यथेत्याशयः मन्दरः पर्व्वतः पृथिवीत उत्थापितः समुद्रमधने विषमुत्पाद्य निवृत्तो

महतां कोषो न भवति यदि कदाचित्स्यात्तदाऽनर्थ एव स्या दिति कश्चित्कञ्चि-

जातस्तथेत्यासयः ॥३१५॥

नियतैः पदैन्तिषेव्य स्वलितेनर्थावह समाश्रयति । संभवदन्यगतिः कस्तंक्रमकाष्ठं दुरीशञ्च ॥३१६॥

रिति पदेश्वरणैः व्यवसायेश्च नियतैः स्थिरैः पक्षे नियत्वदेशकालिकैः निषेव्यं गमन-योग्यं सेव्यञ्च स्वलिते स्वलितपदन्यासे श्रनभिषेते चानर्थावहं पतनमरणकारणं गन्तुं दारिद्युभङ्गाय चाकः समाश्चेयित सेवते नकोर्पात्यर्थः संभवन्ती श्रन्यागितः गमनं शरणं वा यस्य स इत्यर्थः संक्रमकाष्टं महोच्चपर्व्वतादिद्वयान्तरस्थं नद्यादि-

संतरणार्थं कुलद्वयगामि काष्ठं यद्दीयते तत् संप्रमकाष्ट्रमित्युच्यते दुरीशं दुष्ट ०भु

शाकेनापि निव्यहि दुएप्रमुसेवनं न कर्त्तव्यमिति कश्चितकञ्चिद्वपदिशति नियनै-

निजपदगतिगुणरञ्जितजगतां करिगणां च सत्कवीनाञ्च॥

चेत्यर्थः पदं व्यवसाये परित्रागी इतिशाश्वतः ॥३१६॥

वहतामपि महिमानं शोभायै सज्जना एव ॥३१७॥

सज्जनं विना सर्वे गुणा सविकला इति कश्चित् कविराह निजेति सत्कवीनां गजानाञ्च शोभाये गुणपरिझानाय सज्जनाः पण्डिताः एव भवन्ति नान्यं इत्यर्थः महिमानं विद्याधिक्यं परिमाणाधिक्यं वा बहतामि स्विनिर्मित्मातिपदिकादि-गत्या समीचीनत्थलिक्या ये गुणा व्यञ्जकत्वाद्यस्तैः रिञ्जतं जगद्यैः तेषामित्यर्थः पक्षे स्वचरणगमनगुणेन जगद्रं जकानाभित्यर्थः तथाच सज्जनं विना महाकविगजा मिपि शोभाविरहे का गणनान्यंपामित्यशयः ॥३१९॥

नोत्तपते न स्नेहं हरति न निर्वाति न मिलनो भवति ॥

तस्योज्ज्वलो निशि निशि घेमा २ तमप्रदोप इव ॥३१८॥

त्येम स्तौति नोत्तपते इति तस्य नायकविशेषस्य प्रेमा रत्याख्यस्थायिमावविशेषः रात्रौ रात्नौ रत्नप्रदीपः मणिषदीप इत्र निशि निशीत्यनेन बीप्सया सार्व्यद्विकत्वं रात्रिमात्रप्रकाश्यत्वं दिवागुप्तत्वंच व्यज्यते पुंस्त्वनिहें शेन प्रेम्ण एव नायकत्व-

काचिन्नायिका तादशमेव प्रेम कर्सव्यं श्रन्यथा न वित्यते इति वक्तुं करूयचि-

कथनेन नायिकायाः प्रेमसंबन्धादेव नायकोणभोगमौलभ्यं सार्वविकमिनि व्यज्यते

रत्नप्रदीपत्वकथनेन निधिश्रप्तिस्चकेन स्वीपुंसयोद्वं व्यान्तरानपेक्षत्यं प्रेम्ण उपाधिशून्यत्वं च व्यज्यते उभयं विशेषयति नोस्तपत्ते अतिग्रुप्तत्वादु मयसुलयोरकोपक
इत्यर्थः पक्षे अदाहकः शांतलत्वात् स्नेहं प्रेमकारणं प्रथमामिलाषं न नाशयतीत्यर्थः
तदुकः स्नेहस्य तत्कलमसौ प्रण्यस्य सार इति प्रभाकारेः तथाच प्रेमारम्भे यथाभिलाषा जाताद्यापि तथीय वर्त्तते स्थास्यात चेत्याशयः हरित त्यजतीत्यर्थं वा
पक्षे तैलं न नाशयतीत्यर्थः अभावात् न निव्याति न विरता भवतीत्यर्थः पक्षे न
निव्याणो भवतीत्यर्थः सिलनो मानामङ्गकारको न वस्ति नोद्धाय्यतीत्यर्थः पक्षे
सिलनं कज्जलं न निस्सारयतीत्यर्थः रत्नमयत्वात् नेति मिलमत्विमिति वा पादः
उज्यलः कौष्टिस्परहितः पक्षे महाप्रकाशकारीत्यर्थः प्रेमा वा प्रियता हार्द्वं प्रेमस्नेह इति कोषे पर्यायत्वेष्येतत्कार्यकारणतया गणनं पूर्वेकिभेदमंगीकृत्य दिवा
निशं नायिकासमीपस्यं सलज्जा नायिका कथयति सानिध्येनैव प्रेमरक्षणं न
मवति किन्त् यथाः योर्द्वं मत्योस्तथा कृत्वितिभावः ॥३१८॥

निहितान्निहितानुज्काति नियतं मम पार्धिवानिप प्रोम ॥ भ्रामं भ्रामं तिष्ठात तत्रौव कुलाजचक्रमिव ॥३१६॥

चपलं नायकं दूर्ता द्रप्रान्तेन वदित यद्वा निर्द्धते किमित्यासकासीतिवादिनी कुलटा वदित निहितानित मम प्रेम कर्तु निहितान् निहितान् युष्माभिः प्रापितान् पार्थिवान् धनदानसमर्थ भूपालान् एक्षे पृथिवीकारणकान् उरुक्षति त्यज्ञति कुलालाय द्दाति वा भ्रामंभ्रामं तत्रैव दिर्द्धनायके एव चक्षाधारकाष्ठे एव वेत्यर्थः कुम्भकारचकं यथा घटादीन् त्यजित श्राधारकाष्ठं न त्यजित तथा मम प्रेम सुरत-कुशलं दिर्द्धमिप न त्यजतीत्यर्थः ॥३१६॥

निवर्भरमपि संभुक्तं हष्ट्या प्रातः पिबन्न तृष्यामि ॥ जघनमनंशुकमस्याश्चकोर इव शिशिरकरविम्बम् ॥३२०॥

गन्तव्यसिदानी सितिचादिनीं नायिकासखीं नायक आह निर्ध्यसिति अस्या-वस्त्रश्न्यं ज्ञातं द्वज्द्वा प्रातः पियन् पश्यन् न तृष्ठो भचासीत्यर्थः निर्धारं गाढ़ं कृतोपसीसप्रिय चक्रोरः चन्द्रविम्वभिव प्रातित्यर्थः पुनरागिषयामी. त्याशयः ॥ ३२०॥

निविडघटितोरुयुगलां श्वासोत्तुङ्ग स्तनार्ष्णितब्यजनाम् ॥ तां स्निग्धकुपितदृष्टिं स्मर्शाम रतिनिःसहां सुतनुम् ॥३२१॥

नायकः सखायं वद्ति निविज्ञेति रतान्ते बस्त्रबहणातामध्याञ्चिविज्ञं हतं घटितं संयोजितम् हयुगलं जघनगोपनाधं यथा तामित्यर्थः श्वासेन रितश्रमेणोन्तुङ्गौ यौ स्तनौ तज्ञाप्पितं पृथ्वंगृहीतं व्यजनं यथा तां स्निग्धा रितपूर्या प्राता श्रमाधिक्यात् कृषिता दृष्टिः यस्यास्तां स्मरामि रत्यानिस्सहां वस्त्रब्रहणव्यापार-शून्यां सुन्दरीमित्यर्थः ॥३२१॥

निग्रण इति मृत इति च द्वावेकार्थामिधायिनौ विद्धि॥ पश्य धनुगु णशून्यं निडर्जीवं यदिह शंलन्ति॥३२२॥

गुणसंपादनमावश्यकमिति कश्चिदाह निर्मुण इति विद्यादिगुण्यून्यः रञ्जूयून् स्यश्च मृत इति प्राण्यू न्य इति च द्वाद्यि पर्व्यायभृतौ जानोहि पश्य श्रद्धः ज्यायून्य निर्जीवं प्राण्यूत्यं रञ्जू यून्यं च यद्यस्मात् इह लोके शंसन्ति यदन्तीत्यर्थः मौद्वीं ज्या शिक्षिनी गुण इत्यमरः जीवा ज्या शिष्ठिजनीत्यपि कोषः ॥३२२॥

निजसूत्तमसूत्रलम्बां विलोचनं तरुण ते च्यां हरतु ॥ अयमुद्दयहीतविङ्गः कवर्कट इव मक्केटः पुरतः ॥३२३॥

सुरतदैर्घ्यंसंपादनाय नायकचित्तमप्यासकं कर्स् नायिका सुरतमध्ये नायकः माह निजेति निजं स्वोत्पन्नं यत्सुत्रं तत्र लम्बी मक्केटः लूता हेत्ररुण तत्र लोचनं हरतु तदेकाक्षो भवेत्याशयः स्वयमुद्दगृहीतं विडशं मत्स्यभेदनं येन पतादशो कर्काटः कुलीर इवेत्यर्थः तरुणपदेन श्रीव्ररतसमापकत्वं व्यज्यते तृक्षे तु मक्केटं ध्यायेद्रतिदैध्ययि कामुक इतिकामशास्त्रात् ॥३२३॥

नागरगीर्तारवासौ ग्रामस्थित्यापि भृषिता सुतन्ः॥ कस्तूरी न मृगोदरवासवशादिस्रतामेति॥३२४॥

नायिकाया ग्रामस्थरवे नानालक नायक काचित्र्योत्साहयति ईनागर स्वननुः

स्वभावात्सुन्दरी असौ गीतिर्गानिमव प्रामस्थित्योपलक्षिता भूषितालक्क्तां नह्
सदोषेत्याशयः प्रामस्थितेरोत्पतिकत्वेनादोपत्वादौत्यितकस्य नदोषाधायकत्वसत्रैया
र्थान्तरन्यासमाह हरिलोद्दरवासेन कस्तूरी दौर्गन्ध्यं नेतीति यथा तथाच देषि दून्यं
स्वभावसुन्दरीमिमां त्वमेव शिक्षयोदासीना मा मवेत्याशयः विस्तं स्यादामगॅन्धि
यदित्यमरः उत्तमस्वभावस्य दुष्टसंगतिदोषो न भवतीति कश्चिदाहेति वा ॥३२४॥

नखिलिखितस्तिनिकुरवकमयपृष्ठे भूमिलू खितविरसाङ्गि॥ हृदर्यावदारणिनःसृतकुसुमास्त्रशरेव हरिस मनः॥३२५॥

नायिकां सख्याह नखेति, नखेन लिखितौ स्तनौ यस्याः कुरुव हमदमयपृष्ठे वेता-न्दोलेन पृष्ठभागे यस्या भूमौ वनभूमौ लुलितं पतितं विरसं रतश्चान्तमङ्गं यस्याः तत्सम्बोधनानि हृद्यविदारखेन नखक्षतेन निःस्तः कुसुमस्तस्य मदनस्य शर्र यस्यास्तत्ससंबोधने मनः हर्रास वृथासुरतगोपनमित्याशयः नखक्षतस्य शर्रिवह-तुल्यता कुरुरकदामनः शर्तुल्यता ॥३२५॥

नीता लिघमानिमयं तस्यां गरिमारामधिकमर्पयसि ॥ भार इव विषमभार्थः सुदुःसहो भवति ग्रहवासः ॥३२६॥

स्वस्तीषु समस्नेहत्वमेव सुखदं वैषम्ये दुःखमेवेत्याह इयम् एका लघुतां नीता द्वितीयायां गौरवमधिकं ददासि अतस्तव गृहवासः सुदुर्व्वहो भवति गृहे स्थातुमश-को भविष्यसीत्यर्थः विषमे परसारविष्द्धे भार्य्ये यत्र स इत्यर्थः भारःवहिद्धिकादि-भारः यथा विषमगुरुताकः दुर्व्वहस्तथेत्यर्थः ॥३२६॥

न च दूती नच याच्जा नचाञ्जलिन्नं च कटार्चावचेपः ॥ सौभाग्यमानिनां सखि कचधहः प्रथममभियोगः ॥३२०॥

कस्याश्चिद्रतं कयाचिदेकसमाहृष्टं तां प्रति नायिकाह न चेति दृतीं न प्रेषितां याचनमध्यक्षे न कृतं मया कटाक्षविक्षोपि न कृतः तथा च बलात्कारेणं केशब्रहणं कृतमिति नायिकावाक्यं श्रुत्वा सख्याह हे सखि श्रहं भाग्यवानित्यभिमानवतां केशबहः प्रथमं यथास्यास्थानियोगः नियोगः केशब्रहमात्रेण कोलाहलो न कर्सन्य- श्राध्यो सप्तराता ।

.04

त्याशयः श्रथच सौमाग्यमानिनां स्वाघीनेयमित्यसिमानिनां कचशहः सुरतं ्थमं सूचनं विनासियोगः श्राज्ञा भवतीत्यर्थः तथाच श्रथममेवं न केनापि कत्तुं शक्यते त्वन्तु तद्धीनां मां प्रति वृथा गोपनं करोषि मया कुत्रापि न वक्तव्य-मित्याशयः ॥ ३२९॥

निशि विषमकुसुमविशिखप्रे रितयोम्मीनलब्धरतिरसयोः॥ मानस्तथैव विलसति दम्पत्योर्राशिलग्रन्थिः॥३२८॥

मद्नो दुर्श्विवारो मानमवधूय प्रवर्त्तयतीति कश्चिदाह निशीति निशि राडे अनेनैकत्र सुप्तत्वं व्यज्यते मद्नशरप्रेरितयोः मौनेन मानकारितेन प्राप्तः सुरतास्वादो याभ्यां तयोः मानपृर्व्वविद्वित्तसति श्रशिथित्तप्रथिः इडप्रन्थिरित्यर्थः मानेषि मद्नेन

निजगात्रनिद्विशेषस्थापितमपि सारमादाय॥

योजितत्वात् मानाद्धिक:कन्दर्प इत्याशयः ॥३२८॥

कुर्विवत्यर्थः ॥ ३३० ॥

निम्मोकञ्च भुजङ्गो मुञ्जति पुरुषं च वारवधः ॥३२६॥

वेश्याविश्वासो न कर्स्तव्य इति कश्चिद्ाह निजेति निजशरीरभेदरून्यं स्थापित मप्यखिलं सारं धनं शोखितादिभागञ्च गृहीत्वा निम्मीकं कञ्चुकं सर्प्यी त्यज्ञति नायकं वेश्येत्यर्थः भुजङ्गीव दुष्टा वेश्येत्याशयः ॥३२६॥

नृत्यश्रमधम्माद्रं मुश्चिस कृच्छ्रेण कंचुकं सुतनु ॥ मकरन्दोदकजुष्टं मदनधनुट्येल्लिरिय चोलम् ॥३३०॥

तवेदानीं सुरतं विना श्रमो न शमिष्यतीति सपिरहासं सखी नर्सकीमाह मृत्येति मृत्यज्ञानपरिश्रमजातस्वेदाई त्यर्जास कप्टेन कञ्चुकं हे सुतनु पुष्परसेन सुष्टं युतं वस्त्रं धनुर्लता मदनम्य यथा तथेत्यर्थः तथा चानीतनायकेन सुरतं

नाहं वदामि सुतनु त्वमशोला वा प्रचएडचरिता वा ॥ प्रमस्वभावसुलमं भयमुदयति मम तु हृदयस्य ॥३३१॥ कस्याश्चित् शीलनाशं दृष्ट्वा सख्याह नाहिमिनि त्वमशीला असती प्रचएडचिता कोपना चेति नैकमिप चदामीत्यर्थः मम हृद्यस्य भयं लोकाः किंचदन्तीति
भयसुद्यति प्रेम्नः स्वभावेन सुलमं प्रेमस्बभावादेव मम भयं तब दोषो नास्ति
नथापि चदामीत्यर्थः यदि चिञ्चिज्जानासि तदा निवृत्ता मव लोके कर्णाकिणिकता
जातेत्याशयः ॥ ३३१ ॥

न जिरुपितोसि सख्या नियतं नेत्रत्रिभागमात्रे ॥ ॥ हारयति येन कुसुमं विमुखे त्विय कुग्ठ इत्र देवे ॥३३२॥

कदाचित्रायिकया कराक्षितं नायकं तया संगमियतुं सखी दृती बदित नेति नेत्रचिभागमात्रेणातितीक्ष्णकराक्षमात्रेण नियतं निश्चितं न निरुपितोसि नाव-लोकितोसि किन्तु मम सख्या हृदयेनाणि निरुपितोसीत्यर्थः त्वद्धीना जाते-त्याशयः प्रमाणमाह येन कारणेन त्वयि विमुखं परावृत्य गते सित कुसुमं पुष्पं हारयित दापयित भचद्दर्शनार्थं तिद्दनाविध ब्राह्मणादिद्वारापुष्पं ददातीत्याशयः कस्मित्रित्र देवे शिवे कुएठे कुपिते इवेत्यर्थः तथाच देवकोपिमव तत्र वैमुख्यं मत्वा तामनुगृहाणेत्याशयः देवे इति पाठे भाग्ये इत्यर्थः ॥ ३३२॥

नखदशनम्ष्टिपातैरदयैशालिङ्गनैश्च सुभगस्य ॥ अपराधं शंसत्यः शान्तिं रचयन्ति रागिगयः ॥३३३॥

नायकेन नायिकायां सुरतावसरे यद्यत्कृतं सुरततुष्तनायिकया प्रेमाधि-क्येन तत्सर्व्यं नायके कर्त्युं बहिः कोपप्रकाशमात्रं न तु कोप इत्यनयारेव दाम्पत्यो-राश्लाबनीयमिति काचित्काञ्चिद्धद्ति नखेति सुभगस्य घन्यस्यास्य नतु सर्व्य-स्यापराधं दृढ्नखाघातादिक्षपं कथयन्त्यः अनेन येन यथा तोडनादि क्रियते तस्य तथैव कर्त्यव्यमित्यनौचित्यपरिद्वारो व्यज्यते शान्ति कपटकोपशमनं

शास्तिमिति पाठे शासनमित्यर्थः चरयन्ति कुर्व्वन्ति रागिएयः यथाभिलाषितरत-तृत्यात्यन्तानुरागवत्येत्यर्थः रागिएय पत्र पवं कुर्व्वन्ति नतु भवादश्य इत्याशयः कैः नखदन्तमुष्टिताडनैरित्यर्थः दयाशून्यैरालिङ्गनैश्च दयाशून्यैरित्यत्रापि योज्यं

तथाच कोपेन नायकताडनं न किन्तु नायकेन यथा यथा सद्यः सुखं दसं तथाहमि

श्राय्यो सप्तशती

€0

गात्रक सुस्रयामीति बुध्या गायिका तथा कराति नायकोपि नायिकामत्स्रुक्षिता श्रतीति धन्यं ब्रेमेत्याशयः ॥३३३॥

न गुणे न लच्चो वा वयसि च रूपे च नादरो विहितः॥

त्विय सौरभेपि घगटा कपिला पुत्रीति वद्धे यम् ॥ ३३४ ॥

श्रितसंमानितां पूषणादिप्रितां निर्गुणां घनिककन्यकां गर्व्वितामन्योत्त्रधा काचिदाह नेति गुणे धनबाहुल्ये चातुर्थ्ये च लक्षणे गोः प्रशस्तलक्षणे सामु-

द्रोक्तस्रीलक्षणे चेत्यर्थः रूपे शुक्कादौ गौरत्वादौ वादरः समादरोस्माभिन्नं

कृत इत्यर्थः ते न सन्त्येवेत्याशयः सौरभेषि सुरभेरप्रत्यरूपे त्वयि घण्टेयं पक्षे भूषशस्मानादिहरा या निबद्धा सा त्वं कपिलायास्तव्वेगुणशालिन्याः पुत्रीअवस्यतो हेतोरित्यर्थः मातुर्गुखेन तवैतत्सर्व्वे निर्शुखा तवं वृथा गर्व्यमाबहसी-

त्याज्ञयः । ३३४॥

निष्कारणापराधं निष्कारणकलहरोषपरितोषम् ॥ सामान्यमरणजीवनसुखदुःखं जयति दाम्पत्यम् ॥३३५॥

दाम्प्रत्यस्वरूपवर्णनं करोति निष्कारणेति श्रकारणमपराघो यत्र कलह-क्रोधवरितोषा श्रकारणा यत्र समानानि मरगाजीवनसुखदु:खानि श्रमिपेतानि पत्र

तदेव दांपत्यं जयतीति भावः॥ ३३५॥

न प्राप्यसे कराभ्यां हृदयान्नापैषि वितनुषे बाधाम्॥ स्वं सम भग्नावस्थित कुसुमायुध विशिख कलिकेव ॥३३६॥

नायको मानिनीमाह न प्राप्यस इति त्वं मम वार्घा मदनपीडां पक्षे शरीरपीडां

बेस्तारयसि कराभ्यामालिङ्गितुमुत्सुकाभ्यां हस्ताभ्यां न लभ्यसे पक्षे वासदक्षिण-करास्यां निष्काशियतुमशक्येत्यर्थः हृदयात्र गच्छिति त्वां विस्मर्त्ते न शक्नो-

गीत्यर्थः मक्षे तज्ञैव तिष्ठतीत्यर्थः केव मग्ना चुटिता मदनशरस्य कलिका फल-ुषे बेत्यर्थः भग्नेत्यादिना प्रेमसङ्गध्चनेन पुनराग्रहस्तु मया न क्रियते यदि

बदापि प्रसादश्तदाऽधुनैवास्त्वित व्यज्यते ॥ ३३६ ॥

नाथेति परुषमुचितं त्रियेति दासेत्यनुयहो यत्र ॥ तद्दाम्पत्यमतोन्यन्नारी रज्जुः पशुः पुरुषः ॥ ३३७ ॥

परस्परप्रेमाधिक्यं सत्येत्र दाम्पत्यशोभान्यथा पशुत्रतसुरतमात्रप्रयोजनकं दाम्पत्यमिति कश्चित्सखायमाह नाथेतीति यत्र दम्पतिभावे नाथेति प्रभो इति प्रेयसीखतं सम्बोधनं पदं परुषं कटु सेव्यसेवकमावसूचकत्वात् वियेत्युचितं यथांधं दासेत्यनुष्रहः श्रहमेव प्रभु रिति सूचकत्वात् तत् दाम्पत्यं दाम्पत्यपदमुख्यार्थः श्रतोस्मादन्यदम्यथेत्यर्थः नारी स्त्री रज्जुः दामेत्यर्थः पुरुषः पशुः यथात्य-न्तव्यलपशोः सञ्चारिनवृत्यर्थं रज्वा बन्धनम् प्रवमेव नानादेशभ्रमणिनवृत्यर्थं पादबन्धनविद्वाह दत्याशयः यद्यपि दासेत्यनुचितं तथापि सुरततृत्वायस्थोक्ती न दोष इति रसिकसंप्रदायः ॥ ३३७॥

निहितायामस्यामपि सैवैका मनिस मे स्फुरित ॥ रेखान्तरोपधानात्पत्राचरराजिरिव दियता ॥३३८॥

पूर्वनायिकाषुतीं नायको वदित निहितायामिति मनस्यस्यां त्वदानीतद्वितीयनायिकायां निहितायां स्थापितायामिप श्रपिनाऽन्यदास्तृतरां परिस्फुरतीत्यर्भः सैव पूर्व्यमानीतेव एका मुख्या एकसंख्यका वा मम परिस्फुरित श्राता
भवतीत्यर्थः ननु नायिकाद्वयमेकत्वेन कथं श्रायते इत्यत श्राह रेखान्तरोपधानात्पङ्किसरस्ततासम्पादकलेखकदत्तप्रथमरेखासम्बन्धात् पवस्थिताक्षरपङ्किय्यंथैका
परिस्फुरित तथा दियता प्रेयसी प्रथमवेत्यर्थः श्रयम्भावः सर्व्वदामाधनावेशादेका
सन्वंत्र स्फुरित सर्व्वविधनुरतसौख्यं प्रथमायामेव द्वितीयायामेकविधमेव रतसौख्यं पशुवदतस्तामेवानयनद्वितीयामिति ॥३३८॥

निधिनिस्थानस्योपरि चिहार्थमिव बता निहिता॥ बोभयति तव तनूद्रि जघनतटादुपरि रोमाबो ॥३३६॥

नायको नायिकामाह निधिनीति हे कृशोद्दरि तव जघनतरादुवरि स्थिता रोमावली मा लोमयुक्तः करोतीत्यर्थः तरोपरीत्यनेन लतारोपणयोग्यत्वं व्यज्यते स्योगरि

लता बल्ली रोपिता

तथेत्यर्थः ॥३३६॥

निहितार्द्ध लोचनायास्त्वं तस्या हरसि हृदयपर्य्यन्तम् ॥ न सुभग समुचितमोदृशमंग्रलिदाने भुजङ्गिलिस ॥३४०॥

यया मम सख्या निमन्त्रणादौ श्रकस्मात् कटाक्षितोसि सा दृतीं विनारि स्वसौमा येनैव वशीभूता कृतेति बक्तं नायिकादृती नायकमाह निहिताईिन

कोष्ठे हस्तदानमित्युपलक्षणार्थम् तथाच सा त्वदेकशरणा जाता त्वया चलनीय-

निहिताई कोगुरूपं लोचनं यया तस्याः त्वं हृदयपर्यन्तं वाह्यशरीरस्य का कथे-त्याशय: स्वाधीनं करोषीत्यर्थः सुभग सर्व्वनायकाधिक ईदशमल्पं दातुमुद्यतस्य

सर्वस्वरहणमनुचितमित्यर्थः पतदेव द्यान्ते।पलक्षणेन द्रह्यति ऋङगुलिदाने श्रङ् गुलिमात्रं दातुमुचतस्य भुजं बाहुं गिलस्ति धारयसीत्यर्थः अङ्गुलिप्रहर्गं प्र-

मितिवाक्यार्थः यहा ूस्वक्षपेनायकंड्या सकामकोपि त्वदशीभूताहमित्यन्यदृष्टान्ते नाह तथाच लोचनाद सम्बन्धेन सा तवाधीना तथाहमपि त्वद्धीनेति समुचित-मेवेत्याशयः ॥३४०॥

नीत्वागारं रजनी जागरमेकश्च सादरं दत्वा॥

अचिरेण कैन्ने तरुणैद्रेगीपत्रीव मुक्तासि ॥३४१॥

गुणत्रन्तं नायकं कटाक्षयन्तीं कुलटां नायको चत्रति नीत्वेति कैन्नं युभिः अपितु सक्वैंरित्यर्थः श्रचिरेण शीधमेत्र त्यकासीत्यर्थः दुर्गापत्रीव देवीपक्षे पत्रिकाप्रवेशरात्री या पत्रिका गृहे स्थाप्यते तद्वदित्यर्थः गृहं नीत्वा एकराति-जागरं सादरं इत्वा यथा परित्यज्यते तथेत्यर्थः नथा चातिचपहत्वाद्वपसोगेषि प्रदोषत्वात्राहं तव योग्य इत्याशयः ॥ ३४१

नचत्रे ग्नाबिन्दाबुदरे कनके मगा हिश समुद्रे ॥ यरखलु तेजस्तद्खिलमोजो जयत्यब्जमित्रस्य ॥ ३४२ ॥

समीचीने नैव मैत्री समीचीना नत्वसमीचीनेनेत्याह नक्षत्रेति अन्जमितस्य

कमलवन्त्रोः सुर्यस्य तेजः कर्त् अञ्जयदेन लक्ष्मीब्रह्माश्चयत्विषणुनाभीक्षपत्व-कथनेन पद्मस्य महत्वं द्योत्यं यत् किल निश्चयेन तेजः प्रसिद्धं तत् अखिलमेव सञ्बंमेव तेजः नेजः पद्म्य द्विधा सम्बन्धः जयित न्यूनं करोतीत्यर्थः तत् कत्रत् तारकायां वह्नौ चन्द्रे उदरं जठराश्चिक्षपे हेम्नि हीरकादौ नेत्नगोलके अर्णवे वा-डवाश्चिक्षपं तथाच सञ्बोत्कृष्टकलिमतत्वादेच सुर्व्यस्य सर्व्वधिक्मिमत्याशयः जितमन्द्रिमत्रेखेति पाठे पङ्क सहकारेणापि यथा सूर्व्यः सर्व्व तेजो जयत्येवमेव सहकारिणं विनापि समर्थः सर्व्वान् जयतीत्यर्थः अर्थमेदन जायतेरकम्मंकत्व-सकम्मंकत्वे इति ॥ ३४२ ॥

न सवर्गो न च रूपं न संस्क्रिया कापि न प्रकृतिः॥ बाला त्वद्विरहा यदि जाताऽपभ्रंशभाषेव॥ ३४३॥

नायिकाचिरहं सखी नायकं प्रति वदति नेति स्ववर्णतुल्यः वर्णः गौरादि बालाया नेत्यर्थः विरहपाएडुत्वात् पक्षे सवर्णः सवर्णसंक्षको नेत्यर्थः भाषायामप्रवृत्तेः हृपं प्रत्यक्षसौन्दर्यं न चेत्यथः पक्षे हृपं स्वहृपं स्याकरणसिद्धं न चेत्यथः संस्क्रिया कापि केशाङ्गादिसंस्कारः पक्षे साधिनका नेत्यर्थः सा सोत्सवा प्रकृतिः स्वभावो नेत्यर्थः विरहृज्याकुलत्वात् पक्षे प्रकृतिः स्वादिनिमित्तं नेत्यर्थः बाला षोडशवार्षिकी त्विदृहिवरह एव दुःखदत्वादापत् तस्यां सत्यामपभ्रंशमाषा तत्तहेशीयपामर-भाषातुल्या जाता भ्रयम्रंशपदेन संस्कृतानुकारोपि नेत्यवगम्यते तेनात्यन्तवैचित्र्यं नायिकाया गम्यते तथाच शीव्रमनुश्राह्ये ति भावः ॥३४३॥

न विभूषणे तवास्था वपुर्य णेनैव जयसि सिख यूनः॥ अवधीरितास्त्रशस्त्रा कुसुमेषोम्मिल्लविद्ये व ॥३४४॥

सखी नायिकामाह नेति अवधीरितं त्यकः प्रक्षेण्यं शरादिशकादि यया ताइशी या मदनस्य मटलविद्या व्यायामादिजनिता विद्या सा यथा यूनः तरुणान् शरीरभुगोन बलवत्वेन जयित हे सखि तथा त्वमिष यूनः जयसीत्यर्थः विभूषण्-धारणे आस्था आग्रहस्तव नेत्यर्थः तथाचोन्मत्ता सर्व्वजारसुखं ददासीति परि-हासो वाक्मार्थः ॥३४४॥

नेत्राकृष्टो भ्रामं भ्रामं प्रेयान्यथाऽस्ति तथा ॥

सिंख मन्थर्यात मनी मम दिधिभागडं मन्थदगड इव ॥३४५।

नाथिका सर्खी बद्ति नेत्रेति ममनेत्राकर्षितः प्रेयान् ज्ञारः भ्रमणुं हतः कृत्वा येन प्रकारेण तिष्ठति तथा मम मनः मन्थयति सविकारि करोतीत्यः मन्धद्रुड: वैशाषोद्धिपात्रं यथेत्यर्थः तमानय शीव्रमिति भावः ॥३४५॥

नानावर्णकरूपं प्रकल्पयन्तो मनोहरं तन्त्री ॥

चित्रकरत्रु लिकेव त्वां सा प्रतिभित्ति भावयति ॥३४६॥

दृती नायकमाह नानेति चित्रकारकत्रुलिकेच लेखिनीव सा तन्न्यां क्रशाङ्गं सूक्ष्मा स्र भित्तौ भवन्तं भावयति चिन्तयति लेखर्यात च मनोज्ञं नानावर्णकरूः नानावेषधारिणं पक्षे नीलपीतादि कल्पयन्तीत्पर्थः सर्व्वचित्रं त्वां ध्यापर्तात्या शयः शीव्रमनुगृहारोति ॥३४६॥

॥ इति श्रीसचनविरचिता नकारव्रज्या समाप्ता ॥

पथिकात्तका किञ्चिन्त वेद घनकलमगोपिता गोपी॥ केलिकलाहंकारैः किरावली मोघमपसरति॥३४७॥

सङ्केतितं वनमभिसरम्तों तत्रैव वने द्वितीयाभिसारिका क्रुजितं श्रुत्वा परा-वृत्तामम्योक्त्या द्वितीया वादति पथिकेति पथिकसुरतासक्ता निविडधान्यादि-

वृक्षातिगोपिता गोवी केदाररक्षिका घनपदेन दर्शनायाग्यत्वं स्थलस्य द्योत्यने किञ्चिन्न जानात्युन्मत्तत्वात् कीराणाशुकान माली पक्तिः केली कीडायां या कला कौशलं तद् पहुँकारैः शुकादिकालनशब्दसदृशैः मोद्यं वृथापसरित तथाच नायं पक्षिकालनशब्दः किन्तु सुरतहुँकारोपम्स्रमेण वृथापसरतीत्यर्थः तथाच

कीरावलीवत्वमि वृथैव पलायसं यस्या मयेन पलायसे सापि रतासका न केञ्चिदपि ज्ञास्यति ज्ञानेपि स्वयमप्यमिसारिकेति अभिसारिकोपहासं न करिस्य-नेतिसङ्केतणमनमुचिनमेनेन्याशयः ॥३४७॥

त्रियसङ्गाय स्फूरितां वियोगिनी वामबाहुबताम् । ३४८।

वैदेशिकं प्रति साखा पत्रं प्रेषयति वियोगिनी विरहिणी वियसङ्गमाय पत्यालि-ङ्गनस्चनाय स्कुरिता स्वन्दचर्ती वामबद्दनता पुलकेन पतिमिलननिश्चयान्न्द-

जरोमाञ्चेन मुकुलितैः कोरिकतैः अङ्गैः शरीरैः प्रश्वमति घन्यासीति धिया सक्कार्य

पश्यति चुम्बति प्रेम्णा श्राहिङ्गति तथाच शीव्रमागन्तव्यमिति पत्रार्थः नाथिका-सखी नायकदूनीं वद्तीत्येकं स्वभाववर्णनितयपरे नायिकादूती नायकमाहे-ति बहवः ॥३४८॥

प्रविशसि न च निर्गन्तुं जानासि व्याकुलस्वमातनुषे ॥ बालक चेतिस तस्याश्चक्रव्यूहेऽभिमन्युरिव ॥३४६॥

प्रौढ़ाङ्गनासङ्गतमतिलुन्दरमारब्धयीवनं प्रौढ़त्वदोषे**ण** स्यक्त्रामं नायकं हसन्ती काचिदाह प्रविश्वीति हेबालक रताप्रौढ़ तस्या उन्मत्तायाः चेतसि कुटिले हृद्ये प्रवेशं कुरुषे रतोत्साहेन निर्मन्तुं चात्र समाप्ति कर्त्यु त्यक्तुं वा न ज्ञानासीत्यर्थः व्याकुलत्वं विस्तारयसि नाना चेष्टां करोषीत्यर्थः चक्रव्यूहे दुर्वोचनकारिते स्रभिमन्युः सौभद्र इवेत्यर्थः इयं जीवन्तं त्वां न त्यक्षत्यतः ।प्रपः लाच्य ब्रामान्तरं गन्तव्यमित्याशयः ॥३४६॥

पश्यानुरूपिभिन्दिन्दिरेण माकन्दशेखरो मुखरः ॥

अपि च पिचुमन्द्मुकुले मौकुलिकुलमाकुलं मिलति ॥३५०॥

धनलोभात्वामरेण नायकेन सङ्गमाय दृत्योका नायिका समयोरेव प्रेमोश्चितं

नासमयोर्जाहम्तव नायकस्य योग्यंति दूतीमन्योत्तयाह पश्येति अनुरूपं सदृशं पश्येत्यर्थः इन्दिन्दिरेण स्रमरेण माकन्दशेखरः सहकारशिरोभागः नतु सूलादिः मुखरः गुञ्जावशोभितः शेखरपदेन महता महान् शिरसा धार्य्यत इति व्यज्यते

इद्मनुरूपं महत्तरयोः पश्येत्यन्वयः पामरानुरूपमाह श्रपि च पुनरि पिचुमर्द् मुकुले निस्वकलिकायां मौकुलिनां काकानां कुलं समूहः श्राकुलं ध्याकुलं

२४

त्रथाकाय्यकारित्व कथ्यते इन्दिन्दिरस्तुरालम्बश्चञ्चरीको मधुवत इतिपुरुपात्तमदेव माकन्दस्सहकारोस्त्रीतिपिचुमई श्र निम्ब इत्यमरः एक दृष्टिश्चिरञ्जीवासौकुलीत्युत्प-तेनी श्रसमीचीननायिकानिन्दार्थं समीचीननायकोकिद्तीं प्रति वा सामान्य-

वर्णनमेतदिति वा महतां प्रशंसामात्रं वा दुष्टनिन्दामात्रं वा ॥३५०॥ प्रतिविम्बसंभृताननमादशं सुमुखि मम सखीहस्तात्॥

आदातुमिच्छिस मुधा किं लीलाकमलमोहेन ॥३५१॥

कमलमुखी नायिका त्वया संयोजिता किमतः परमधिकन्तव कार्य्यं मया कर्त्तन्यमिति प्रथमानीतं नायकं श्रावियतुं द्वयोः समीप एव नायिकां साव-धानाङ्कर्त्ञञ्च द्रती वद्ति प्रतिविम्बेति प्रतिविभियतेन संभूतं संपन्नम् श्राननं

मत्त्रस्थीवदनं यत्र पतादृशं दृर्पणं हेमुग्ध प्रथमागमनभयभान्त सम सखीकरात्

श्रादातुं प्रहीतुं सुधा वृथा किमिच्छिति कीडाकमलमेतदिति भ्रमेगोत्यर्थः श्रति-

मुग्धत्येन द्र्पेशेपि कमलभ्रान्तत्वस्य नायके कथनेन नायिकां प्रति द्र्पेशं परित्यज्य शीघ' नायकः संभाषणीय इति व्यव्यते आदशौं मुक्करोस्त्रियामित्यमरः ॥ ३५१ ॥

प्राचीनाचलमौलेर्य्यथा शशी गगनमध्यमावसित ॥

त्वां सिख पश्यामि तथा छायामिव संकुचन्मानाम् ॥३५२॥

मानवतीं नायिकां सख्याह प्राचीनेति उदयपर्वतमस्तकात् येन प्रकारेण चन्द्रः श्राकाशमध्यमावसति श्रधिशीङ्स्थासां कर्मोत्याधारस्य कर्मसंज्ञा

निशीधकालां भवतीति समुदितार्थः हेसचि अनेन हितकारित्वं व्यज्यते त्वां सं-कुचनमानामञ्जीभूतेर्घ्या पक्षे श्रव्यपरिमाणां निशीये छाया स्वरूपा सवतीति लौकिकं छायामिव पश्यामीत्यर्थः तथाच महामानस्तु गतः तस्य लेशमपि

परित्यज्य रमस्य कान्तेनेति वाक्पार्थः ॥३५२॥

प्राह्मग्रकोगोपि निशापितः सुतापं सुधामयो हरति ॥ यदि मां रजनिज्वर इव सखि स न विरुगुद्धि गेहपतिः ॥३५३॥ नास्तीति त्यया तत्रिकटे वक्तव्यमिति नायिका सर्खी प्रत्याह प्राङ्गुगोति

स चन्द्रः उपपितश्च प्राङ्गणकोणे उदितमात्रः निशापितसृतमयः पक्षे प्रङ्गणकोणे निलीनः सप्रेयानिपना सङ्केतस्थानान्तराभावेषि विश्विदृश्ये प्राङ्गणेषि तदा सगितः स्यादिति सूच्यते सुधामयः असृतपानसुखदः तदा तापं संतापं मदन-तापञ्च हरित नाशयतीत्यधः यदि यदा मां गेहपितः नतु मम स दुष्टः न निरुणिह निरुद्धां करोतीत्यर्थः रजनिज्वर इव रात्रिज्वरोऽतिदृष्ट इति वैद्यके राजिञ्चरे बहि-रागमनमनुचितिमिति च वैद्यके रजनीज्वरः शीतज्वर इत्यर्था वा तथा चाङ्गणकोणे हृष्टोपि स मया पतिभीत्या न गत इति श्रमाकरणमुचितिमत्याशयः ॥३५३॥

पतिपुलकदूनगात्रो स्वच्छायावोच्चगोपि या समया॥ अभिसरति सुभग सा त्वां दलयन्ती कगटकं तमसि॥३५४॥

तव महाकार्यकारिणां अह पेयेति दुतां नायकमाह पतीति स्वामिरोमाञ्चकएटकेन नत्वङ्गस्पर्शेन दूनं तप्तं दुःखितमिति यावत् गात्रं शरीरं यस्याः सा खुकमाराङ्गी स्वस्या या छाया तद्दर्शनेपि भीता या सा हे भाग्यशालिन् अन्धकारे
कएटकान् पद्भ्यां मह यन्ती महचनेन हा आयाति नतु गव्छिति। कि भाग्यवत्वं
तव बक्तव्यं मया सव्वं संपादितं मत्कार्य्यकरणे त्वमेव प्रमाणिमत्याशयः ॥३५४॥

प्रतिभूः शुको विपचे दग्रङः श्रृगारसंकथा ग्रह्यु ॥ पुरुषायितं पग्रस्तदुवाले परिभाव्यतां दायः ॥३५५॥

कियतामिस्याशयः ॥ ३५५ ॥

इदानीमध्कीडाकर्तव्येति वादिनीं नायिकां नायक श्राह प्रतिभूरिति प्रतिभृः लग्नकः जामिनेति मैथिलभाषया प्रसिद्धः शुकः कीर इत्यर्थः वचनपदुत्वादिभि- क्रत्वाच विपक्षे श्रङ्गीकृताकरणे दण्डः गुरुषु गुरुजनेषु श्रङ्गारसंकथा रहिस क्रतरत्यादिकथनमत्यनुचितं दण्ड इत्यथः पणः पराजये देयभागः विपरीतरत- मित्यर्थः तत् तस्मात् पूर्वाक्तसर्वाङ्गीकारात् हेबाले दायः पाशपातनं परिभाव्यतां क्रियतामित्यर्थः तथा चानया रीत्या क्रीडनं कर्तव्यं नोचेदिदानीमेव रितः

परमोहनाय मुक्तो निष्करणे तरुणि तत्र कटाचोयम्॥

विशिख इव कलितकर्णः प्रविश्ति हृदयं न निःसरित ॥३५६।

कयाचित् कटाक्षितो नायकस्तामाह परेति परेषामस्माकं पक्षे रातगां मोहनाय मोदाय पक्षे मुर्क्जार्य मुकस्त्यकः हे निष्करुणे युवति तव प्रत्यक्षः

कटाक्षः कलितः संयोजितः कर्णः श्रवणं येन कर्णान्तपातीसव्यापारह्नपः पक्षे कर्णान्तकषितः धनुगुंगमुक्त इत्यर्थः हृदयं मम मानसं शत्रुवक्षश्च प्रविशति न

निगंदछतीत्यर्थाः विशिष इवेत्पर्थाः तथाच यथा दढक्षिप्तविशिखेन शत्रुमारणमेवं

ममापि मरणं कटाक्षेण यदि नाजुत्रहं करिष्यसीतिवादः ॥३५३॥ प्रपदालम्बतभ्मिरचुम्बन्ती प्रीतिभीतिमधुराची ॥

प्रियपीनांसनिवेशितचिवुकतया न पतिता सुतनुः ॥३५७॥

काचित् कस्याश्चिद्वृत्तं सखीमध्ये वदति प्रपदेति पादाग्रेण लिस्वता श्चिता भूमिर्यया सोपपतिचुम्बन कुर्वती शीत्या लोके मीत्या मधुरं मनोग्यमक्षि यस्याः

सा वियस्य जारस्य पीनः पुष्टः याँसः स्कन्धवान्तमागः तत्र निवेशितमारोपित विदुकमधराधः स्थलं यया तद्भावेनेत्यर्थः प्रियपीनांसनिवेशितचिवुकता तया हेतु-भृतया सुतनुः न पतितेत्यर्थाः अयमेवपाठः अन्यः प्रामादिक एवेति द्रष्टव्यं तथास

भित्तिव्यवधावस्थतुपवतिपादमुत्याप्य चुम्बित्वावपनिस्कन्धे पतितेत्याश्चर्यं श्राष्टर्यः सस्या इति भावः पादाभ्रं प्रगदमित्यमरः ॥३५७॥

प्रातरुपागत्य मृषा वदतः सिख नास्य विद्यते बीडा ॥ मुखलग्नयापि योयं न लज्जते दग्धकालिकया ॥३५८॥

खिएडता नायिका सखीमाह धातरिति प्रातःकाले नायिकांतरोपमीगं इत्वा श्रम्यत्र मया न गर्तामिति मिध्यामाषिणः हे सख्यस्य दुष्टस्य लउजा न वर्तने

त्यर्थाः योसी नायिकानयनकडजलचुम्बनमुखलग्नया कालिकाया श्यामतयापि नलज्जते इति पश्येत्यर्थाः ॥३५८॥

पश्योत्तरस्तनूद्धरि फाल्युनमासाद्य निज्जितविपद्यः॥ वैराटिरिव पतङ्गः प्रत्यानयनं करोति गवाम् ॥३५६॥

अतः परं वसन्त आगमिष्यतीति नायको नायिकामाह परयेति यद्वा वनिमदं पत्रनिपातेन सङ्केतयोग्यं न अतः शोतलं नदीतीरादि सङ्केतस्थलं कर्सव्यमिति नायको नायिकामाह यद्वा सपटनीनिकितां सपटनी दुश्चिरितं झात्वा काल् विशेषे तामैधः करिष्यसि नेदानीमिति सन्धी सख्याह यद्वा देशान्त रंजिगमिषं प्रियं श्रुत्वा व्याकुला सल्जजा काविज्ञायिका अत्युनमादकेऽस्मिन् वसन्तसमीपवित्ति समयं तिन्नवारणायेत्यन्योस्या सखीमाह तन्द्दरि क्रशोदिर नायिकासम्बोधनं पक्षे नायिकोक्तः सख्याः पश्य उत्तरः उत्तरिवास्थतः पक्षे उत्तरनायकः काल्युनं तपस्य मासं पक्षेऽज्ज्रुनमासाद्य प्राप्य पराजितः विपक्षः हिमक्ष्यः पक्षे दुर्थोधनक्ष्यः येन स इत्यर्थः वैरादिः विरादस्य पुमानपत्यमुत्तरनामा विराद्युत्र इति समुदिताथः पतङ्गः स्वय्यः पक्षे पङ्गः प्रत्यानयनं प्र्व्वविपरीतानयनं गर्ना सुरभीणां पक्षे इन्द्रियाणां पक्षे किरणानं करोतीत्यर्थः पक्षे व्यङ्ग भेदाः स्वयमुहनीयाः ॥३५६॥

प्रमदवनं तव च स्तनशैलं मूलं गभीरसरसाश्च ॥ जगति निदाधनिरस्तं शैत्यं दुर्गत्रयं श्रयति ॥३६०॥

नायको नायिको बद्दि प्रमदेति जगित संसारे प्रीप्मनिज्जितं शैत्यं दुर्गन्नयं श्रगम्यत्रयं श्रयति नान्यत्र शैत्यमित्याशयः प्रमद्वनमन्तः पुरोचितमुपवनमेकिमत्यर्थः चयुनम्तव कुचपर्व्यतं शैलपदेन शैत्यकाठिन्यसमुन्नतत्वानि कथ्यन्ते गम्भीरसरोरस्य मूलं जलाशयाभ्यन्तरमिति त्रयमित्यर्थः चथाच परिरम्भणं शैत्यार्थं देहीत्याशयः

स्यादेतदेव प्रसद्वनसन्तःपुरोचित्सित्यमरः दुर्गमगम्यं दुर्गम्यसिहि विश्वः ॥३६०॥

प्रोंछति तवापराधं मानं मद्यति लोचनं हरित ॥ स्वकृतान्निहन्ति शपथान् जागरदीर्घा निशा सुभग ॥३६१॥

नायिकासखी नायक ग्राह प्रोञ्छतीति तव नायकस्य नायिकाया श्रपराधम् श्रन्यस्त्रीभोगादिक्षपं सकलं श्रोञ्छति सम्यगपाकरोतीत्यर्थः नायिकामानं तच विश्व दृष्टिः पतर्तात्र्यः नायिकाकृतान् शर्वेषान् तच समागमे पुरयमेव वृथेति रूपा-विहन्ति दूरीकरोतीत्यर्थः किंभृता निशा नायिकाया जागररोन लम्बायमाना

वुमग तथाच तवाभिष्रेतं सकलं राज्यासम्पादितं तत्र भाग्यं कि यक्तव्य-मत्याशयः ॥३६१॥ प्रिय आयाते दूरादभूत इव संगमोऽभवत्पूर्वः ॥

मानरुद्तिप्रसादाः तत आसन्नपरसुरतादौ ॥३६२॥ सर्वासमाजे कस्याधित्सक्याः विदेशागतपतिसमागमसमये उन्मादकथनेन

कापि सखी परिहासं करोति प्रियति देशान्तरात् पत्यावागते सति अनेमान्माद-योग्यता व्यव्यते पूर्व्यः प्राथमिकः सम्भोगः अभूत इवाकात इवाभवत् वभूवेत्यर्थः . ततः श्रपरसुरतादौ द्वितीयसुरतारम्भे मानः रोद्नं प्रसादः रताङ्गीकारश्च पुन-द्वितीयावृत्तौ श्रासन्त्रभवन्नित्यर्थः ॥३६२॥

पूवमहोधरशिखरे तमः समासन्नमिहिरकरकलितम् ॥ शूलप्रोतं सरुधिरमिदमन्धकवपुरिवाभाति ॥३६३॥

सखी नायकनिस्तारणकालो जात इति नायिका प्रत्याह उदयपव्यंतत्र दे दे रमः निशान्यकारक्षं समीपचर्त्तिस्यंकिरणकरकितं सोभते इत्यर्थः किमिन्ध्यात्र हार्यस्य सोणिताक्तमन्त्रकस्य दैत्यविशेषस्य शरीरिमिवेत्यर्थः शूलेत्यादिना भययोग्यता व्यज्यते शिखरशूलयोरन्यकारशरीरयोः किरणक्षिरयोस्साम्यं तन्थाख शीद्रमुप्यतिविसर्जनं कर्त्तं व्यमित्याशयः ॥३६३॥

परिवर्तनाभिलुप्तत्रिवलि श्यामस्तनीयमल शाचि ॥ बहुधवलजघनलेखं वपुन्ने पुरुषायितं सहते ॥३६४॥

बहुधा विपरीतरतकारिणीं प्रथमगर्भवतीं सखी शिक्षयति परीति एताशं बपुः शरीरं पुरुषायितं विपरीतसुरतं न सहते कर्त्तु योग्यं न भवतीत्यर्थः स्थूली धापि कृशो वापि गन्भिणीं नैव योजयेदिति कामशास्त्रादित्याशयः वपुः कीदृशं परिवर्त्त नेनोदरस्योच्छू ततया लुप्ता मृष्टा त्रिवलिय्यंत्र तदित्यर्थः श्यामं श्यामवर्ण स्तनात्रं खू खुकं यत्र तदित्यर्थः गर्क्मेण स्तने श्यामता भवित मलसमित्र नयन यत्र तदित्यर्थः अतिधवला श्वेता जधनलेखा नखक्षतलेखा यत्र तदित्यर्थः गर्क्मे आलस्य पुष्टत्वेन जघनधवलता च भवताति लौकिकमेवश्च त्वया विपरीते न कर्त्त व्यमित्याशयः गोपितोपि ते गर्काः मया बात इति सखीपरिहासो वान्यार्थः यद्वा नायकोक्तिर्वायिकां प्रति वस्तुतस्तु अगर्कोः प्रत्येव सगर्क्तस्वन्वत्वनं गर्क्मस्वीकारं विपरीतस्वीकारं कुर्व्विति नायकपरिहासो वाक्मार्थं इति-रस्तिसंप्रदायः ॥३६४॥

प्रारब्धनिधुवनैव स्वेदजलं कोमलाङ्गि किं वहसि ॥ ज्यामर्पयितुं निमता कुसुमास्त्रधनुर्ल्लतेव मधु ॥३६५॥

श्रतिसुकुमाराङ्गीं समागमे स्वेदेन श्रान्ता बुध्वा रुध्य नायकं पोत्साह्यितुं दृती नायिकामाह प्रारच्येति हे कामलाङ्गि रतारम्म एव श्रमं विनेच घरमंजलं वृथा वहसीत्यर्थः नायकः श्रान्तां बात्वा त्वान्न त्यक्ष्यतीतिमादः कुतः ज्यागुण-मर्प्यतुं दातुं निमता नम्नीकृता पुष्पकृतधनुर्लता मधु यथा मुञ्जति तथेत्यर्थः तथाच मधुविन्दुना यथा रमणीया धनुरुर्लता तथा त्वमणि स्वेद्विन्दुना सात्वि-कमावेनातिसुन्दरी श्रमभ्रान्त्याऽतिचतुरेण न त्यज्यसे इत्याशयः यद्वा किञ्जिद्वति-भीतां सुकुमाराङ्गीं नायक श्राष्ट्वासयति ॥३६५॥

पुंसां दर्शय सुन्दरि मुखेन्दुमीषत्त्रपामपाकृत्य ॥ जाया जित इति रूढ़ा जनश्रुति मर्मे यशो भवतु ॥३६६॥

त्वमतिसुन्दरीति वक्तुं नायको नायिकामाइ पुंसामिति त्रपं लज्जां दूर्र कृत्य मुखचन्द्रं पुरुषाणां पुंसां ईषद्र्शयेत्यर्थः पृथोजनमाह त्रयं मादृशः स्त्रीजितः तरुपययधीतः इति जनश्रुतिः कि वदन्ती निरुद्धा सकलप्रसिद्धा यशोरुणा भव-त्वित्यर्थः तथाच तव दर्शनमात्रेण सर्वे स्त्रीजिता भविष्यन्तीति मम तव प्रेम-प्राप्तरेन स्त्रीजितत्वं यशस्करमेष्ट भविष्यतीत्याशयः ॥३६६ ॥ पञ्जरचकोरिकाणां कलिकाकल्पोपि न विशेषः । ३६७॥

यद्यवि घटनानिषुणा दृती सामिलाषा नायकस्तथाव्यवरुद्धाया किमवि फल नेत्यन्योक्त् या कश्चिदाह प्रसर्रात्वति शरिवयामा प्रसरतु अतिज्योगस्नामयी भवत्वित्यर्थः तुहिनांशोश्चन्द्रस्य धाम तेजः विश्वानि धवलयतु श्वेतानि करो त्वित्यर्थः पञ्जररुद्धचकोरस्त्रीगां कलिकाकल्पोपि स्वल्पोपि विशेषः चन्द्रकरादि-सौख्यं नेत्यर्थः ॥३६७॥

प्रथमागत सोत्कराठा चिरचित्ततेयं वित्तम्ब दोषे तु ॥ वच्यन्ति सांगरागाः पथि तरवस्तव समाधानम् ॥३६=॥

नायिकागमनविलम्बसमाधानं सखी नायकं प्रति वद्ति प्रथमेति हे प्रथमागत अत एव कोपयोग्यता प्रथमागते त्विय सोत्कएठा अधिकोत्किएिठ-तेरयर्थः कमेकं पदं वा इयं सर्खा विरचलितात्वदागमनसमय एव चिलते-त्यथ: तथापि यो विलम्बरूपो दोषः तस्मिन् तु पुनःसमाधानं कारणं मार्गे तरवः वृक्षाः वश्यन्ति कथयिष्यन्तीत्यर्थः किंभूताः अङ्गरागेण आन्तिसाध्यस-सात्विकादिद्गुतस्वयङ्गरागसहिता इत्यर्थः तथाच तव भ्रमेण मार्गस्थसकर्त-वृक्षालिङ्गनेनास्या विलम्ब इति न दोषोऽस्याः ॥ ३६८ ॥ पतिते ऽ शुके स्तनापितहस्तां निविडघटनविहितोरुम् ॥

रपद्विकलां फूत्कृतिश्तधुतदीपां मनः स्मरति ॥३६६॥ सखायं प्रति कस्यचिदुक्तिः पनितेनि वस्त्रे पतितेऽपहने गांपनाय

कुचदत्तकरी ती नायिकी मनः स्मरतीत्यन्त्रयः निविदं इदं यद्यटनं जधन-योजनं तेनाच्छादिताबुद्ध यस्यास्तामित्यर्थः रद्पदेन दन्तचिह्नदानेन व्याकुलामित्यर्थः फूरकारशतेन धुतः कर्मपतः नतु निर्वापितः दीपा

यया नामित्यर्थः तथाच तस्य सामर्गेऽन्यत् किञ्चिद्पि मद्यं न रोचने ्त्याशयः ।।३६६॥

परितः स्फुरितमहौषधिमणिनिकरे केलितल्प इव शैले ॥ कांचीग्रण इव पतितः स्थिरैकरत्नः फणी स्फुरित ॥३७०॥

विदेशस्थः कश्चित् सखायं प्रति वद्ति परित इति शैने पर्व्यते फणी सर्पः स्पुरित प्रकाशते इत्यर्थः किंभूतः स्थिरैकरतः स्थिरं फणायां स्थितमेकं मुख्य-मुद्धपृमिति यावत् रत्नं मणिरूपं यस्य स इत्यर्थः स्थितैकरतः इति ववस्तितारः तद्र्यः पूर्व्वत् पक्षे स्थिरं पतनावशिष्टमेकमेकसंख्यकरत्नं यस्य स इत्यर्थः मध्य-मन्धिशून्यकांच्यादिगुणमङ्गे चरमग्रन्थिनवद्यमेव रत्नादि तिष्ठतीति स्वभावः क इव पतितः सुरतिवमई बुटित्वा गिलतः शुद्धिवटकाश्यामपदृगुण इत्यर्थः पिण्यसे पतितः स्थित इत्यर्थः शैले कि भूतेपरितः चतुईश्चि स्पुरिताः तमस्विन्यां देदीप्यमानाः या महौपध्यो लताविशेषक्रपाणिकस्रहा यत्र तस्मित्रत्यर्थः पश्चे सुरताधिक्वप्रयोक्तिका महौषध्यो मदनमोदकाद्यो मणिनिकराः श्रमहारकाः रतदैर्धसंपादकाः मणिसमूहा यत्र तस्मिन्तित्यर्थः क इव कीडाशय्यायामिवेष्यर्थः तथाच पर्वतं दृष्ट्वा नायिकास्मरणेनातीव दुःसं ममेति भावः इदमेव संकेतस्थलं समाचीनं नान्यदिति कश्चित्काचित्रित वक्तीति ऋजवः वस्तुतस्तु वनविहारे पृहसामग्री वनसामग्री च द्विपपि मिलत्यतं गृहापेक्ष्या वनमेव समीचीनमिति तभैव विहारः कर्तव्य इति नायिकोक्तिन्वांयकं प्रतीति वयम् ॥३७०॥

प्रावृषि शैलश्रे ग्री नितम्बमुङ्भन्दिगन्तरे श्रमसि॥ उपलान्तर घन किं तव वचनीयम्पवनवश्योसि॥३७१॥

स्वाधीनविविधनायिकासु द्वेषमुत्याद्य नायिकान्तरोपभोगाय दुष्टजनप्रतारितं नायकमन्योक्त्या कश्चिद्दाह प्रावृषीति हेचन मेघपक्षे मेघतुरुयनायक उपलान्तर वर्षीयलगर्झ्य यद्वा नितम्बिभन्नप्रस्तरमध्यस्थित पक्षे पाषाणहृद्य द्वानग्रस्य इति यावत् तव वचनीयं कि न किमपि बक्तुं योग्यमित्यर्थः यतः पवनस्य वायोः वश्यः अधीनोसीत्यर्थः पक्षे दुष्टजनप्रतारणया विश्वितोः सीत्यर्थः प्रावृषि वर्षाकाले पर्व्वतपंकिनितम्बदेशं त्यजसि देशान्तरे शिख-रादौ स्रमणं करोषीत्यर्थः पक्षे शैलपंकिनुत्यं स्वीकिट्पश्चाद्वामसमूहं

श्राय्या सप्तशती

था दिगन्तरे नायिकान्तरलामः तारितो समसात्यर्थ अत्र पावर्पदेन नेतम्बस्यावश्यसेव्यत्व श्रेणीपदेन बर्वावश्रक्षीसोलभ्य श्रमसीत्यनेन वृधा

त्वं व्यज्यते तथाच दुष्टजनसङ्गति विहाय स्वनागिकोपभोग एव कर्त्तव्यः

188

नाचिकान्तरलोमेन संचारो वृथेत्याशयः ॥ ३७१ ॥

प्रतिदिवसचीणदशस्तवैष वसनाञ्चलोऽतिकरकृष्टः ॥ निजनायकमतिकृपणं कथयति कुप्राम इव विरत्नः ॥३७२॥

दरिद्वं नायकं त्यज मेयानीतं महाधन नायकं भजेति द्वी नायिका-माह प्रतीति तत्र एष प्रत्यक्षः परिधानवस्त्रप्रान्तदेशः ऋत्यर्थं करेण नायकर-

स्तेन कर्षित इत्यर्थः अतिक्रएकर इतिपाठः अञ्चलधारणसमये त्वत्हताञ्चल-

क्वांतीन कृष्टः नायककरो यत्र स इत्यर्थाः अयं पाटी न सम्यक् कृपणस्य कर्णकत्वा-बुपवर्त्तोः प्रत्यहं क्षीणा कर्षणत्रुटिता दशा तत्तांतु समूही यत्र स इत्यर्थाः प्रतिदिवसंपरंग द्वितीयवस्त्राभावो व्यज्यते तव नायकमुपपतिपक्षे प्रभु

इवेत्यर्थाः ॥३७२॥ पथिक कथं चपलोज्ज्वलमम्बुदजलबिन्दुनिवहमविपह्यम्॥

कृपणां कदर्य्य प्रजापोडकञ्च कथयतीत्यर्थाः विरतः उच्छिन्तगृहः कुत्सितो गाम

मयपुरकनकद्रविमव शिवशरशिखिभावितं सहसे ॥३७३॥

वर्षारम्भे ब्रजन्तं पथिकं कश्चिदाह पथिकेति यहा द्वारस्थितं भयाद्गुहम-प्रविशन्तं कश्चिदाह मेघजलिन्दुसमृहमसहां चपलया सौदामिन्या पक्षे चवलाबदुञ्ज्वलं कथं सहसे इत्यन्वयः परावृत्तो भव मम गृहमागच्छेति ऋमेग्रीत्या-शयः शिवस्य शरबिह्नकारितं मयनाम्नो दैत्यस्य यदाकाशगामि हेमनगरं तत्क नकद्रवमिषेत्यर्थः एवञ्च वर्षासंचारो तिदुःखकर इत्याशयः ॥३७३॥

पथिकं श्रमेण सुप्नं दरतरला तरुणि सुमधुरच्छाया ॥ ब्यालम्बमानवेणिस्सुखर्यास शाखेव सारोहा ॥३७४॥

पथिकपतिसमीपस्थां काञ्चित्कश्चिदाइ पथिकमिति हेतरुणि श्रमेण मार्ग-

चलनश्रमेण सुन्तं नतु रतश्रमेणित्याशयः पथिकं मार्गेषि सहचारिणम् श्रनेन पातिव्रत्यं व्यज्यते त्वं सुखयसीत्यर्थः दरेण पतिस्वापे सत्येकािकनीत्यात् भयेनेत्यर्थः तरला व्याकुलेत्यर्थः सुमधुरा सुस्तिग्वा छाया कान्तिर्व्यस्याः सेत्यर्थः पक्षे निविद्यच्छाया लम्बायमाना वेणिः केशवाशो यस्याः सेत्यर्थः पक्षे लम्बमानाये-णिज्जंदाधामुखमूलद्धवा यस्यास्सा सारोहा सज्ञवना समीचीनज्ञवनप्रदेशेत्यर्थः पक्षे सारोहा श्रवरोहसहितेत्यर्थः यद्वा वृक्षाङ्गलग्नेत्यर्थः शाखा यथा पथिकं सुखन्यति तेथेत्यर्थः दरा सये च गर्वे च किञ्चिद्यर्थे दराव्ययमिति विश्वः छाया स्यादातवान्त्रावे सच्छोमाप्रतिविभवयारितिच केशवाशे मूलमेदे वेणिशब्दः प्रकीत्तित इति संकेत-संग्रहे, श्रारोहा जञ्चने देखें पादपाङ्गे निषादिनीतिनानार्थः श्रव नायिका न स्वकीया मयनञ्चलत्वानुपपत्तेः स्रवेत्यं व्याख्येयं किचदुपपति गृहीत्वा देशान्तरं गच्छन्ती पश्चिभमसुप्ता समीपे केनिचचतुरेण दृष्टा ज्ञातात्र स तामाह यथान्यस्य वृक्षस्य शाखान्यं पुरुषं सुखयित तथा त्वमप्यन्यमेव सुखयस्यता ममाप्यभिमतं कुर्विवर्ति वाक्याथे इति बिद्यानां पत्थाः ॥३७४॥

प्रददाति नापरासां प्रवेशमपि पोनतुङ्गजघनोरुः ॥ या लुसकीलभावं याता हृदि बहिरदृश्यासि ॥३७५॥

तव सखों विहाय नान्या मम सुखदा तामानय शीव्रमिति नायको द्तीमाह
प्रद्दातीति सा अपरासां नायिकानां प्रदेशमपि वितस्तिपरिमितमपि स्थानं मम
समीपे न ददातीत्यर्थः यद्वा हृद्यप्रदेशं न ददातीत्यर्थः पुष्टाच्जघनोकः यतः
बहिरदृश्यापि अनागतापि लुतः चिन्हशून्यो यः कीलः तत्साअम्यं प्राप्ता यथा बहिरदृश्येन कीलेन स्थूणान्तराणां स्थलं न दीयते न द्वा स्थूणाकार्य्यमपि कियये
अन्तःशल्यरूपेण स्थीयते तथेयमपीत्याशयः प्रदेशो देशमात्रेपि तज्जन्यङ्गुष्ठसंमिते इति विश्वः ॥ ३९५॥

प्रातन्निद्राति यथा यथात्मजा लुलितनिःसहैरङ्गैः॥ जामातरि मुदितमनास्तथा तथा सादरा श्वश्रृः॥३७६॥

लज्जाधिक्येन नायिकाया अतिपीडनमकुव्यांगां श्वश्वानिभिरसमथत्वेनाश-

जामातरि दुहितुः स्वामिनि तथा तथा मुदितमानसा अवतीति शेषः प्रातः पदेन सम्पूर्णनिशाजागरेणानररतश्चमेण जागरणं कर्त्तुं न शक्काति न वा लोकलज्जया रतं गोपयितुमि समर्थेति व्यज्यते तथाच यामातर्यत्यन रतसामर्थ्यपरिक्षानं विना श्वशुरकुले समादरो न भवतीति त्वयापि तथा कर्त्त व्यमित्युपदेशो बाक्मार्थः

्रिवत्वेनानादतं नायकं सखा शिश्चयति प्रातिपति पतिशयनेन केलीगृहादागतादु-

हिता यथा यथा निरुसहैःरतिनस्सहैः सर्व्यावयवैः प्रातःकाले निद्रातीत्यस्ययः मुद्दितमनाः यथामियेतसुरतकर्तायं जामातेत्यानन्दितमनाः स्वश्रः पत्नीमाना

प्रण्यचितापि सकपटकोपकटाचौर्म्या कृतस्तम्भः॥ त्रासतरको ग्रहोतः सहासरभसम्प्रियः कर्गठे॥३७७॥

स्त्रीणां रतिरेव परितोषिका नान्येति वाक्यार्थ इत्यपरे ॥३७६॥

ममाधीनोयमिति स्वाधीनपतिका सर्खामाह प्रण्येति प्रियः प्रण्यचित्तोपि श्रिपना त्रासाभावयोग्यतायामिष त्रासकथनेनात्यधीनत्वं व्यज्यते मिथ्याकोपेन वक्तद्शीनैः मया इतःस्तम्मो रतोद्योगिनवृत्तिर्घ्यस्य स इत्यर्थः भयचञ्चलः महा-सकीडं यथा भवति तथा कएटे गृहीत इत्यन्वयः तथाच मदाब्राकारी मण्येव प्रीतश्च सदा तिष्ठत्यहमेव धन्येत्याशयः ॥३७३॥

प्रियद्-र्नयेन हृदय स्फुटिस यदि स्फुटनमपि तव रलाध्यम् ॥ तत्केलिसमरतल्पीकृतस्य वसनांचलस्येव ॥३७८॥

श्रत्यन्तोषभुक्तस्य त्रियस्य चरमावस्थायां परामथस्याध्यक्षे मरणमेव ध्रेयेतिस्व-

गतं नायिकाह प्रियेति प्रियस्य पत्युः दुर्शयंन नायिकान्तरोपभोगेन हेहृद्य यदि स्दु-दक्षि द्विधा भवसि तदा तत्र स्फुटिनं द्विधा भवनमपि अपिना अप्रियमपि प्रियं भवती ति व्यव्यते श्लाध्यं स्पृह्णीयमुपभोगस्य सर्व्वस्य सिद्धत्वात् प्रेमदार्धं रव्यापकत्वाच्च प्रियकेलिसमये शर्याकृतं चल्नाञ्चलस्योपभोगेन पुरातनस्य भगनताप्रधा श्ला-

.प्रयक्तालसमय राज्याकत चलाञ्चलस्थापमागम पुरातमस्य मग्नताप्रथा इला च्या तथेत्यर्थः तथा चेदानीं मरणमेत्रोचितमित्याशयः यद्वा यस्तु परिघानीयमपि गुज्यां कृत्वा वारंवारं सङ्केतकथनेपि परितोषितः तथापि सोन्यासक्तां यदि तदा मरणमेवोचितमिति दुतीं बोधयितुं नायिका परकाया वदति ॥३७८॥

पवनोपनीतसौरभदूरोदकपद्मिनीलुब्ध

अपरीचितस्वपची गन्ता हन्ताऽपदम्मधुपः ॥३७६॥

वदति पवनेति मधुपः भ्रमरः हन्त खेदे श्रापदं विपत्ति गन्ता गर्माष्यतीत्यथः मधुपपदेन प्रतार्थ्यत्वं व्यज्यते पवनेनोपनीतमानीतं यत् शौरमं तेन वृश्वत्तिज्ञलः प्रवाहा या कमलिनी तस्यां लोभयुक्त इत्यर्थः श्रपरीक्षितौ अतिदूरगमनसाधन

नायिकान्तरापमागाय दुएजनशेरितं नायकमन्योक्तवा पूर्वनायिकासर्ख

त्वेनाज्ञातो पक्षो छदौ यस्य स इत्यर्थः पक्षे अज्ञसस्वीकारितिमध्याख्यात्या कथ-मप्यसभ्यनायिकासुन्धः अज्ञातसहायो नायकः प्रकृतनायिकाया अनुरक्तायाः परि-त्यागेन विपत्तिमेवाप्नोर्ताति मम सस्वीं विहाय परत्रतारणया वृथान्यत्र कामुको

भवसीति नायकं प्रति दुर्ताभूतसखीवाक्यार्थः स्ववस्त्रमतिकम्य किमपि काय्ये केनापि न कर्त्ताव्यमिति वाक्यार्थं इतिऋजवः ॥३७१॥

प्रं मलघूकृतकेशववचोभरविपुलकुचकलशा ॥ गोवर्ष्यं नगिरिग्रुरुतां गोपवपूर्न्निमृतमुपहसति ॥३८०॥

प्रेमेति गापवधूः निभृतं मन्दं कृष्णोत्यापितगोवर्द्धानगरिमाण्युपहस्ति मयो-

त्थापितेनापि कृष्णोनात्थापितो गोबद्धंनः कियान् गुरुरित्याशयः किंभूता गोषी प्रेम्ना लघुतरं इतं यत् केशवस्य रतसमयं वक्षस्थलं तस्य भारेण विस्तीणी कलस-सदशौ कुवौ यस्याःसेत्यर्थः स्वरूपवर्णनमेतदिति संप्रदायः ॥३८०॥

प्रयिवरह्निःसहायाः सहजविषचाभिरपि सपत्नीभिः॥

रच्यन्ते हरिणाच्याः प्राणा एइभङ्गभोताभिः ॥३८१॥

स्वकार्यार्थे चतुरेण शत्रोरिव संरक्षणं क्रियतेइतिकरिचत्कश्चिदाह प्रियेति हरिलाक्ष्याः प्राणाः सपरनीभिः रक्ष्यन्ते इत्यन्वयः किंभूतायाः प्रियस्य पत्युः

विरहेण निस्सहायाः प्रासमात्रावशेषाया इत्यर्थः सपत्नीभिः किमृताभिः सहजेन स्वभावेन विषक्षाभिः शत्रुक्तपाभिरित्यर्थः शत्रुसापि शत्रुरक्षसं कियते किमृत

स्वभावन विषक्षामः शत्रुक्षपाभारत्यथः शत्रुणाप शत्रुरक्षण क्रयत हिसुत मित्रेण मित्रस्येत्यपरोथंः सपरनीप्राण्यक्षणहेतुगन्भे सकलसपत्नीविशेषणमाह श्राच्यो सप्तशती ।

, EC ष्टुहर्भ गमीताभिः सर्व्वासां समानेषि पतिवियोगरूपमरणकारणे एकस्या व मर्गो अन्यासामितसानन्दानां जीवने एतामिरेवातिदुष्टामिरेकािकन्याः

्था चास्या मरणेऽस्माकं दुवत्वख्यातिः पत्यनागमनेन गृहभंगश्चातोऽवश्य अपत्नी स्वाधीना रक्षणोयेत्याशयः॥ ३८१॥ प्रकटयति रागमधिकं लपनिमदं विक्रमाग्रामावहति ॥

वाध्वा सारणं कारितमिति बुद्धा पत्यनागमने यत् गृहभंगभयं तद्य काभिरित्यर्थः

प्रीण्यति च प्रतिपदं दृति शुकस्येव दियतस्य ॥३८२॥

नायकः न तथा स्वयं चतुर इति नायिका दूर्तामाह वकटयतीति हेदूति द्यितस्य त्त्रत्कृतप्रियस्य लपनं कथनं पक्षे मुखमधिकं रागमनुरागं पक्षे लौहित्यं प्रकटयति व्यक्तं कथयति पक्षे दर्शयतोत्यर्थः विक्रिमाणं व्यक्षकत्वं पक्षे बकाकारत्वं द्धार्तात्यर्थः प्रतिपदं वाक्यघटकं पदं पर्ं प्रतीत्यर्थ पक्षे प्रतिक्षणं प्रीणयति सुखयतीत्यर्थः च पुनः शुक्रस्य वदनमिवेत्यर्थः तथाच स्वयं न किमपि जानाति परशिक्षितमात्रं शुक्रवद्वदर्ताति नायं सुखदस्तथाविसम स्नेही वर्त्तते प्रवेत्याशयः लवनशन्दस्य लपधातीवर्शवस्युइन्तस्य वचनवाचकत्वं करण्ट्युङन्तस्य मुखवाचकत्वमिति बोध्यम् ॥३८२॥

त्वयानीतो मम प्रेमपात्रतां प्रापितोपि तव शिक्षितमात्रं कुटवीन्निप

प्रविशन्त्याः प्रियहृद्यं बालायाः प्रवलयौवनव्यासम् ॥ नवनिश्तदरतरङ्गितनयनमयेनासिना पन्थाः ॥३८३॥

यौवनारक्षे सन्वाधिक्यं सौन्दर्यं स्त्रीसामित्याह यद्वा स्रनेकस्त्रीप्रति-रोधे बालाप्रवेशः कथमिति पृच्छन्तीं काञ्चिलवगुरोनैव प्रवेशं इति काचिदाह-व्रविशन्या इति प्रवत्रशत्रुयुवतीं समूहपीतं पतिमनः प्रविशन्त्या बालायाः

थ्यन्यउपायो नास्ति नर्व सुन्दरं निशितं शाणितमीषत्तरङ्गपुक्तं परस्तेत्रं तद्भिज्याते नासिना खङ्गेनैव पन्था मार्गी भवतीति शेषः तथाच समीचीन-

बङ्गधारिणो यथा शत्रुसमूहे गमनं भवति नात्यस्य तथास्या वालाया यौचनाः

रम्मतरङ्गितनेत्रपातेन पतिर्व्दशो जातोऽन्यासां किमपि शक्यं नास्ति धन्यं सौन्दर्यमस्या बालाया इत्याशयः ॥ ३८३ ॥

प्रणयापराधरोषप्रसाद्धविश्वासकेलिपागिडत्यैः ॥ रुद्धे मा क्रियते किं वाला कुतुकमात्रे ण ॥३८४॥

•वालासखी नायकमाह प्रण्येति वाला चातुर्थ्यरिहता क्कृतुकमात्रेण कौतुकमात्रेण मालपदेन वास्तिवकप्रेमः न्यत्वं वालायां तेन गेहिन्यामव प्रांतत्वं तेन च प्रतारकत्वं व्यज्यते रूढ्प्रेमा उत्पन्नप्रेमा वाला किमु क्रियते कि क्रियते वृथा क्रियते इत्यर्थः कैः प्रथमं प्रण्यः प्रेम श्रथापराधे उकाकारणे रोषः कोपः पुनः प्रमादः पुनः विश्वासः त्यामिष्रेतमेव करोमीति विश्वासदानं सित विश्वासे नानाचिष्रकी डापाण्डित्यमेते रित्यर्थः तथा चातिसरला मम सली त्वदेकशरणा त्वन्तु प्रतारक इति नोचित-मित्याशयः ॥३८४॥

पूटवे रेव विचित्र श्चिरित उर्जरतोपि पूज्यता भवतः॥ मुख्य मदमस्य गन्धा दुयुवभिर्गज गञ्जनीयोसि ॥३८५॥

कथं न बृद्धमितलंपटं दृष् वाऽन्योक् या किश्चदुपहसित पूर्वे रिति हेगज सदं मत्ततां यूथपामीतिगर्को मुख्य त्यजेत्यर्थः मदजलं मुख्योर्थः यतः श्रस्य मदस्य गन्यात् सौरभारसम्बन्धाद्वा युविभ निवयौवनैगंजैः गञ्जनीयोसि पराजय-योग्योसीत्यर्थः ननु मदत्यागे कथं प्रतिष्ठेत्यत आह पूर्व्वकालिकैः विचित्नै नीनायूथ-पपराजयकारकैः चेष्टितैः जरतोपि वृद्धस्यापीदानीमयोग्यस्यापीति याचद्भवतः पूज्यतास्तीति किचिज्जनितास्तीतिपाठः तथाच वृद्धस्य गजस्य मदो यथा परा-भवाय भवति नथा जरत्तरस्य बलं पट्टता केवलमुपहासाय भवतीति भावः ॥३८५॥

प्रसमं प्रवेशिता या वासागारं कथञ्चन सखीिमः॥ न शृणोतीव प्रातस्सा निर्गमनस्य संकेतम्॥३८६॥

पतिविद्धेषदशायामपि या तवाधीना नाभवत् पतिशीता सेदानीं तच वश्या

तर्वधा न भविष्यति वृथा तवायास इति पूर्व्यानियुक्ता दूती नायकमाह प्रसम्मेमिन यहान्यासका सा पतिगृहगमनविमुखी नतु भयेनेति काञ्चित्काखिदाह या नायिका सखीभिः कथञ्चन कष्टेन प्रसमं हुआत् वासागारं पतिगृहगमनियम् प्रवेशितेत्यन्वयः सा सम्यगनुभृतपतिरितसुखा प्रातरिप सखीकृतिगम्म सस्य संकेतं करतालिकाछेटिकादानादिक्यं न श्रुखोतीव श्रुतमप्यश्रुतङ्करोन्तित्यर्थः पत्यधीना सुरतमात्रार्थिनी सुखिता जातेतिभावः वयन्तु यस्मिन् काले पतिगृहगमनाय साऽस्माभिः प्रेरिता स प्रवोपपतिसंकेतकालस्तस्याःकथमन्यशा श्रुतीतसंकेतकालं न श्रुखोतीति दृष्टेयमिति काचित्काञ्चिदाहैति श्रमः ॥३८६॥

पूजा विना प्रतिष्ठां नास्ति न मन्त्रं विना प्रतिष्ठा च ॥ तदुभयविप्रतिपन्नः पश्यतु गीर्व्वाणपापास् ॥३८०॥

वेदशास्त्राध्ययनं संपाद्य प्रतिष्ठितो भूत्वा सर्वत्र पूज्यो भविष्यसि नान्यथेऽति कश्चित्पुत्रमुपिद्यति पूजेति प्रतिष्ठां प्राणप्रतिष्ठां पक्षे यशः विना पूजा पञ्चोपचा-रादि पक्षे बहुविधसाभादि नास्ति न भवतीत्यर्थः मन्द्रं वेदाद्यक्तं मन्त्रं पक्षे मन्द्रं मन्त्रं पत्र्वे मन्द्रं पत्र्वे मन्द्रं पत्र्वे मन्द्रं पर्यतिष्ठाभयविसुखः जनः देवप्रस्थरं द्वष्टान्तं विप्रतिपत्तिविषय-साधकं पश्यत्वित्यर्थः तथाच अप्रतिष्ठिनो प्रतिष्ठिनदेवपाणाण् एव निश्चेनव्य दत्याशयः मन्त्रणाङ्गशसस्य सर्व्वं सिद्ध्यति नान्यस्येतीनि वाक्ष्यार्थः ॥३८७॥

पूर्व्विषको रहिरायां बहुमानः प्रेमविश्वासः॥ भीरिषकेयं कथयति रागं बालाविभक्तिमव ॥३८८॥

गृहिणी कृतसञ्चमानेषि भयाधिक्यं नाटयन्तं नायकं गृहिणीसखी वक्तिं पृथ्वेति
गृहिएयां प्रथमपरिणीतायां बहुमानः महासम्मानः पृथ्वंधिकः पश्चात्परिणीतबाला
यौवनपृथ्वंकालिकाद्धिक इत्यर्थः प्रेम्ना कीड्या च विश्वासश्च पृथ्वंधिक इति-योजनेयं प्रत्यक्षा अञ्चकारणोपि पृथ्वंधिकामीर्भयंच राषं प्रेमाणं वालया नवंदिया विभक्तं विशेषेण न्यूनाधिकमाचेन गेहिन्यां लेशमात्रेण सर्व्वात्मना वालायामेव स्थापितमिवेत्यर्थः यद्वा विशक्तिय समधागक्रतमिव कथयात नतु समभागं कथयतीत्यर्थः तथा वास्थानेपि पृथ्वंधिककारानिकवहुमानाविभिरिष लोकास्स मनुरागं जानन्तु श्रहन्तु गेहिन्यां लेशमपि न वालायां परिपूर्णमेव तवानुरागं जानामि त्वं वञ्जकोसि मम सखी प्रतार्थ्ये व कि वरोमीत्याशयः ॥३८८॥

पुलकितकठोरपीवरकुचकलशाश्लेषवेदनाभिज्ञः ॥ शुम्भोरुपवीतफणी वाञ्छति मानग्रहं देव्याः ॥ ३८६ ॥

पुरुषमध्यस्थेन केनापि कुलवधूपसोगो न कर्चाच्यः किन्तु सखीद्वारेणैवेति चक्तुं नायकस्वच्यु द्वारितं हात्वा नायिकासखी नायकमाह पुलकितेति राम्भोः यहोपवीतस्यः रोषनागः भवान्या मानव्रहं सार्विदकं मानमिञ्चतीत्यर्थः उप-वीतपदेन त्यागानर्हत्वं फिण्यदेन यशोपवीतयोग्यत्वं व्यज्यते किभूतः फणी रोमा-श्चितौ किन्नो पीनौ च यौ कुचक्रपौ घटौ भवानीस्तनौ ताभ्यामाश्लेषेण भवा-किङ्गनेन मध्यवित्तव्यत्वेन या चेद्ना पीडा तस्या श्वातेत्यर्थः श्वत्र पुलकितकटोर-पीवरपदैः दुस्सहसर्व्वाङ्गीणुद्वद्वसंय्योगद्योतनेन चेदनाया उत्करत्वं द्योत्यते वा स्वामित्रेतं द्विजिद्वमित्रपीडाकरमपि साध्यत्येवेतिवाक्नार्थ इति माहशाः॥ ३८६॥

प्रिय आयांतो हूरादिति या प्रीतिव्वभूव गेहिन्याः॥ पथिकभ्यः पूर्व्वागत इति गर्व्वात्सापि शतशिखरा॥ ३६०॥

गलितयौवना पितस्खायं विक प्रिय इति गेहिन्याः पुत्रादिमत्याः प्रियः पितः दूरात् देशान्तरादायातः आगतः इति हेताः या प्रीतिरुत्साहः चभूव जात इत्यर्थः सापि स्वाभाविकमहत्यपि शतशिखरा शतश्रङ्गा शतप्रकारिकेति यावत् कस्मान्तपिकेश्यः मुग्धप्रीढादिसव्यंभ्यः परदेशगतयुवभ्यः पृत्र्वागतः प्रथमागत इति गव्यदिति स्वस्यां सव्वयुवत्याधिक्यगर्व्यादित्यर्थः तथाच गलितयौवनाया यौवनस्चनेन यथाप्रीतिन्नं तथा न्यैरित्याशय इति सखीपरिहासो वाक्यार्थः ॥३६०॥

पृष्ठं प्रयच्छ मा स्पृश दूरादपसर विहितवैमुख्यः ॥ स्वामनुधावति तरणिस्तदपि गुणोत्कर्षतरलेयम्॥ ३६१ ॥

त्वदेकशरखा सा कथमपि न त्वां त्यजतीति नायिका सखी नायकमन्योत्त्याह

पृष्ठमिति हेनौकागुण्कर्षक अथच तत्तु स्यनायिकाकर्षक नायक पृष्ठं परेक्ष-भागं प्रयच्छ देहीत्पर्थः स्पर्शं मा करु दूरादेव गमनं कुरु विहितं वैमुख्य-मसम्मुखत्वं पक्षे पृथ्वंवदालापादि येन स इत्यर्थः इदं यदपि सर्व्वमाचर तदि

तरिण: नौका नायिका च त्वामनुधावति अनुगच्छति अनुसरित च इयं प्रत्यक्षा गुणोत्कर्षेण रज्वाकर्षेण न पक्षे सकलगुणेराकर्षेण वशीकरणे नेइत्यर्थः तथाच त्वमि तस्यामेव संलग्नमना बाह्यवैमुख्यादिना अस्मान् प्रतारयसि नतु विमु-खोसि गुणाकर्षकपुरुषवदिति द्वयोस्तमप्रेमेत्याशयः यथा श्रुतं तु रसामासरूप-

स्वादनुपादेयं सर्ब्वत्र सर्व्वदा निरोक्षणमुग्धं प्रथमत एवानुभूतप्रेमलवं नायकं दूती कोपनिवारणार्थमन्योत्तवा शिक्षयतीति रसिकाः तथात्र नौकाकषंवत् गुर्शेन बशोकर्त्तच्या नायिका नतु गुरुजनेषि निरोक्षणेनेत्याशयः॥ ३६१ ॥ प्रियया कुंकुमपिञ्जरपाणिद्रययोजनाङ्कितं वासः॥

प्रहितं मे याच्ञाञ्जलिसहस्करणाय शिच्चति ॥३६२॥ कश्चिद्वैदेशिको चलन्तारंभे सखायमाह िययेति प्रियया वासः वस्त्रं प्रहितं

प्रेषितमित्यर्थः कर्तु शिक्षयति उपदेशयतीत्यर्थः याच्ञासहस्रकरणाय अञ्जलिसहसु-करणायेत्यर्थः द्वनद्वादितिन्यायात्सहसुशब्दस्यानन्तवाचकत्वं सहसुशीर्षेत्यादि भुतिसिद्धं वासः किंभूतं कुंकुमेन पिअरितं पीतवर्णं यत्राणिद्वयं संपुराकारं तेन यत् योजनं संयोजनं तेनाङ्कितं चिह्नितमित्यर्थः श्रयमभावः चसन्तारम्भस्चक-

पीतवर्णंकमञ्जलिकुंकुमचिह्नितं चस्त्रं दृष्ट्वाऽनन्ताञ्जलिविधानं ममाप्यु-

चितमिति ॥ ३६२ ॥ प्राचीनान्तरितेयं प्रियस्य वदनेऽधरं समर्प्यति ॥

प्राग्गिरिपिहिता रात्रिः सन्ध्यारागं दिनस्येव ॥ ३६३ ॥

कानित्कस्याश्चिदौपपत्यं सर्खी प्रति दर्शयति प्राची वेति इयं त्वया साध्वी चेन श्वाता वियस्य जारस्य मुखे अघरं समर्पयति चुम्बनाय योजयतीत्यर्थः केंभूता प्राचीनेन प्रान्तवृत्त्या वाटिकावेष्टनेनेति यावदन्तरिता व्यवहिता

अनेन मुरताभावेषि चुम्बनार्थमपि लजापरित्यागेनानिद्युत्वं भ्यज्यने उदया-

चलपिहिता गोपिता राक्षिः संध्यारागं प्रातस्तन्ध्यालौहित्यं दिवसस्य मुखे यथा श्चिपति तथेत्यर्थः अनेन यथा रात्रिदिवसयोस्सहानवस्थानात् कदापि समागमो न तथानयोरचुम्बनमातं न समागम इति व्यज्यते॥ ३६३॥

परपतिनिद्ध यकुलटाशोषित शठ नेष्यया न कोपेन ॥

द्रश्यममतोपतसा रोदिमि तव तानवं वीच्य ॥ ३६४ ॥ धीरा नायिका पतिमाइ परेति परपतिषु अन्यस्थीस्वामिष्वित्यर्थः निर्द्या

दयाश्चन्या या कुलटा पुंथ्यली तया शोषितः निस्सारः कृतः तत्संबोधने ईर्षया रोषेण कोपेन चा न रोइनं करोमीत्यर्थः दग्धा या ममता स्विय द्या तयोपतसा संतप्ताहं तत्र तानवं अरत्तरकुलटारत्याधिक्यक्कान्त्या कृशतां दृष्ट्वा तव भाणा एव न स्थास्यन्तीति रोदनं करोमीत्यर्थः तथाच कुलटां त्यज्ञ प्राणान् रक्ष मम वैधव्यं मास्त्वित्याशयः ॥ ३६४॥

प्राङ्गण एव कदा मा शिलष्यंती मन्युकंपितकुचकलशा ॥

श्रंसनिषराणमुखी सा स्नपयति वाष्पेन मम एष्ठम् ॥३६५॥

श्रुणा कदा कस्मिन् काले स्नपयित स्नपियध्यतीत्यर्थाः किभूता प्राङ्गण प्वारयु-रकग्ठया लोकलज्जां परित्यज्य मध्याङ्गण पत्र मामालिङ्गन्तीत्यर्थाः मन्युना क्रोधेन भाम्परित्यज्य गतोयमिति कोपेन कंपनशीलौ स्तनघटौ यस्यास्सा श्रंसे निष्णणं संबद्धः मुखं यस्यारसेश्यर्थाः निष्णणपदेन चेष्टाश्रून्यत्वं तेन च मुर्च्छितस्वं तेनापि

पथिको मनोरथङ्करोति बाङ्ग्या इति सा पत्नी मम पृष्ठं पश्चाद्भागं वाष्पेता-

प्रे तैः प्रशस्तसत्वा साश्रु वृकेर्व्वीचिता स्ववद्यासैः ॥ चुम्बति मृतस्य वदनं भूतमुखोक्केचितं वाला ॥३६६॥

पातिव्रत्यादि व्यज्यते ॥३६५॥

प्रेम्णो जीवनमित न जियमिति काचित् काञ्चिद्दति जेतैतित बाला मुग्धा मृतस्य जियस्य मुखं चुम्बतीत्यर्थः मुखं किंभूतं भूतस्य गण्विशेषस्य मुखस्थि-तयोदक्या ज्वालाविशेषक्षपया ईक्षितम् अन्धकारेणि प्रेतभूमौ हुएमित्यर्थः प्रेतगणीः 208

सह प्रशस्तानि सत्वानि प्राणिनो यस्यास्सेत्यर्थः प्रेतयुक्तप्राणिसहचारिणी मरणस्य प्रियत्वेन तेनैव मुद्तिता वेत्याशयः शवमक्षणविरोधेन रोदनशीलैः भया-दुभ्रष्टशवमांसप्रासेंद्वं घ्टेत्यर्थाः यद्यव्युवकामुखी श्रमाली तथापि भृतविशेषोप्यु-हकामुख इत्याशयेनेदं तथाच मध्ये प्रेमभङ्गो न कर्चव्य इत्याशयः ॥३६६॥

पिशुनः खलु सुजनानां खलमेव पुरो विधाय जेतव्यः॥ कृत्वा ज्वरमात्मीयं जिगाय बाखं रखे विष्णुः ॥३६७॥

पामरेण कलहप्रवृत्तं महान्तं निवारयन् कश्चिदाह पिशुन इति सुजनानां महतां प्रोऽग्रे खलमेव दृष्टमेव एवकारेण सजनव्यवच्छेदः निधाय कृत्वा पिशुनः द्रष्टः जेत्रव्यः परिभतः कर्त्तव्य इत्यर्थः स्वयं कलहो न कर्त्तव्य इत्याशयः द्रष्टान्तमाह उवर वैष्णुवमातमीयं स्वकीयं कृत्वा युद्धे वाणासुरं विष्णुरजयदित्यर्थः ॥३६७॥

पिब मधुप बकुलकलिकां दूरे रसनायमात्रमाधाय ॥ अधरविलेपसमाप्ये मधुनि सुधा वदनमर्पयसि ॥३६८॥

इदानीं समग्ररतियोग्या नेयं किन्तु मृदुचुम्बनालिङ्गनादिमात्रयोग्येयमतो व्याकुलता न कर्सव्याऽन्यथा वैरस्यमेव भविष्यतीति नायकमनोक्तवा काचित्रमौढाह पियेति हेमधुप भ्रमर अनेन मत्तत्वं सच्यते बकुलकलिकां पिय नतु मधु तदभावादित्याशयः दुरे स्थित इत्यन्वयः श्रनेन भारामहत्वं च्यज्यते रसनाम-मात्रं जिह्वाग्रमात्रं घुत्वा तथाच जिह्वाग्रेण स्पर्शमात्रं कर्त्तव्यम् नाधिकसि-त्याशयः श्रधरंस्य यो विलेपः संबन्धस्तावनमात्रेखैव समाप्तिर्घ्यस्य तस्मिन् मधुनि संपूर्णमुखयोजनं वृथेत्यर्थः तथाच मधु नास्येव यद्यव्यमपि स्यात्तदा संमद्देनास्त्रादनयोग्यं न श्रतो हठो न कर्त्तव्य इत्याशयः ॥३६८॥

प्रायेखेव म्लाना मलिनानामाश्रयत्वमुपयान्ति ॥ कालिन्दीपुटभेदः कालियपुटभेदनं भवति ॥३६६॥

केनापि मिलनस्वाभाषधूर्त्तेन नायकेन योजयितुं दृत्योक्तवा स्फीतस्व-भावा काविवायिका नाहन्तद्योग्येत्यन्योक्त्या दूतीमाह प्रायेखैत्रेति प्रायेख बाइल्येन स्लानाः श्यामाः पक्षे स्लानचित्ता मलिनानां श्यामानां स्लानचि-तानां चाश्रयत्वमधिकरग्रत्वं पक्षे वियत्वमुपयान्ति गच्छन्तीत्वर्धः यथा यमुनाया

वकस्थलं कालियस्य नागस्य पुटभेदनं पत्तनं भवति तथेत्यर्थः द्वयोरपि स्नानत्वादित्याशयः पत्तनं पुरभेदनिमत्यमगः स्वरूपवर्णनमेतिदितिऋजवः ॥३६६॥

परय त्रियतनुविघटनभयेन शशिमौलिदेहसंलग्ना ॥ सुभगैकदैवतमुमा शिरसा भागीरथीं वहति ॥४००॥

सपत्नीदु:खितां नायिकां सखो शिक्षयति पश्येति उमा पार्व्वती भागी-रधीं गङ्गां शिरसा मस्तकेन वहतोत्यर्थः शिवस्वरूपया पार्ध्वत्या सपतनीरूपा गङ्गा धार्य्यत इति समुदितार्थः इतिपश्येतियोजना त्वमप्येवमेव कुर्विवत्याशयः

किंभूता त्रियस्य शिवस्य या ततुः शरीर तद्वियोगभीत्या शिवदेहार्द्धधा-रिणीत्यर्थः सुमगानां पतिसौभाग्यवतीनामेकं मुख्यं दैवतं देवताह्यपेत्यर्थः तथाच पतिसौभाष्यार्थे सपरनीसेवनमुत्कर्षाधायकमेवेत्याशयः यद्वा निन्दित-

मपि कर्म सत्कर्मार्थे कर्स्वयमेवेत्याशयः ॥४००॥

पथिकवधूजनलोचननीरनदीमातृकप्रदेशेष् ॥ घनमग्डलमाखग्डलधनुषा कुग्डलितमिव विधिना ॥४०१॥

वध्जननयनाश्रुरूपनदीसंपन्नबीहिपालितेषु विधिना ब्रह्मणा घनमग्डलं मेध-मग्डलमाखग्डलघनुषेन्द्रायुधेन कुग्डलितमिच कुग्डलनाकृतमिवेत्य र्थः विर-

वर्षारको परदेशगमनोद्यतं नायकं नायिकासस्याह पथिकेति वैदेशिक-

हिणीरोद्नजलेनेव परिपूर्णत्वाचत्र मेघवर्षणं वृथेति तथाच पथिकवध्नां चातुर्म्मास्यमतीवदुस्सहं चातुर्मास्यारम्भे त्वया न गन्तव्यमित्याशयः देशोनद्यम्बुचुष्ट्यम्बुसम्पन्नब्रीहिपांलितः स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथा-

ु दूराकुच्छागतोपि गेहिन्या

Ø

क्रममित्यमरः ॥ ४०१ ॥

सुरतमात्रमपेक्षितमस्या उचितामुचितव्यवहारक्षामं नास्तीति कस्याश्चिद्धृत्तं काचिद्धद्वित प्रतिवेशीति गेहिन्या वैदेशिकपत्न्या गेहपतिः स्त्रामी एकं दिनमागमनदिनं सकलमगोपि गोपितः श्चत्यर्थम् अनवरतं केली सुरते या लंपटता लोलपता तया हेतुमृतया नतु उपचारण प्रेम्णेत्याशयः प्रतिवेशिषु समीपवासिषु मित्रेषु भ्रातृवर्गेष्वित्यर्थः किमृतः दूराहेशान्तरात् कप्टेन दुःखेनागतोपीत्यर्थः श्रनेनोत्सवसमये गोपनस्यात्यन्तानुचितमिति व्यज्यते तेन वासतीत्वं व्यज्यते ॥४०२॥

परपट इव रजकी भिम्मेलिनो भुक्तवापि निर्द्ध यन्ताभिः॥ अर्थअहेगा न विना जघन्य मुक्तोसि कुलटाभिः॥४०३॥

समीचीनां नायिकां कटाक्षयन्तं नायकं नायिकासख्याह परपट इति हेजधन्य नीच पक्षे जधनसंबद्धताभिः प्रसिद्धाभिः कुलटाभिः पुश्चलीनिर्युक्तोयमितिः त्यकोसीत्यर्थः अर्थप्रहेण धनप्रहेण पक्षे वेतनप्रहेण विना नेत्यर्थः मिलनः मलमयः निर्द्धं परकीयत्वात् द्याशून्यं भुत्त्वोभागं परिधानं चा कृत्वेत्यर्थः प्रधानिकयानुरोधित्वात्र द्वितीया भावकीभिरन्यपट इचेत्यर्थः तथाच पामरीयोग्योसि नतु मम सख्याः बृथा कटाक्षं करोषीत्याशयः ॥४०३॥

🏥 📜 📜 इति श्रीसच्छविरचिते पकारत्रज्या समाप्ता ॥

बहुयोषिति लाचारुणशिरसि वयस्येन द्यित उपहसिते॥ तत्कालकलितलज्जा पिशुनयति सखीषु सौभाग्यम्॥४०४॥

काचित्वाश्चिदाह बहुयोषिदिति तत्काले उपहासकाले कलिता. व्यक्ती कृता लज्जा यया सा काचिन्नायिका सखीषु समीपस्थासु सौभाग्यं सपत्नी-भ्योधिकसुभगा त्वं पिशुनयित प्रकटयतीत्यर्थः तत्काले लज्जाकरणं मस्नैत्र पदलाक्षा साहार्थप्रणस्य पत्युः शिरिस लग्नेति सखीषु ज्ञापनार्थभेनेत्याशयः कस्मिन् सित दियते बहुपत्नीके वयस्येन सख्योपहसिते सितीत्यर्थः उपहासकारणमाह लाक्ष्या पददत्तया अरुणं रक्तं शिरो यस्य तिमिन्नित्यर्थः बहुयोषिती स्पनेन कस्या लाक्ष्या पददत्तया अरुणं रक्तं शिरो यस्य तिमिन्तियर्थः बहुयोषिती स्पनेन कस्या लाक्षा भवतीतिसंशयः कथ्यते लज्जानाटनेन तिन्नरासः ॥४०४॥

बन्धनभाजोमुष्याश्चिकुरकलापस्य मुक्तमानस्य ॥ सिन्दूरितसीमन्तच्छलेन हृदयं विदीर्णिमव ॥४०५॥

कश्चिद्वद्ति बन्धनेति अमुष्याः नायिकायाः चिकुरकलापस्य केशसमूहस्य बन्धनं प्राप्तस्य मुक्तं त्यक्तं मानमन्पप्रमाणं येन तस्य लम्बायमानस्येत्यर्थः सामान्यवाचिनः मानशञ्चस्य विशेषेऽल्पप्रमाणे लाश्चणिकत्वात् सिन्दूरितस्य सिन्दूरयुक्तस्य सीमन्तस्य कपटेन हृद्यं मध्यमागरूपं विद्याणे द्विधावलितमेवेत्यर्थः अन्यस्यापि बद्धस्य त्यकाभिमानस्य हृद्यं विद्याणे जायते ॥४०५॥

बलमतिवसति मयोति श्रेष्ठिनि ग्रहगद्दगदं गद्ति ॥ तङ्जायया जनानां मुखमोचितमावृतस्मितया ॥४०६॥

कश्चित्सखायमाह बलमिति मयि बलं सामर्थ्यम् अतिवसित अत्यत्यर्थे वसित अहमितबलवानित्यर्थः गुरुणा महता गर्व्वेणातिमानेन गद्गदं यथा

स्यात्तथेति पूर्वोक्तं श्रेष्ठिनि विण्क्यता गदित समीपस्थानं यूनः प्रतारियतुं व्यक्तुं बद्ति सतीत्यर्थः तज्जायया श्रेष्ठिनः पत्न्या जनानां यूनां मुखमी-क्षितं दृष्टम् श्रवृतं प्रथमं व्यक्तीकृत्य पश्चाद्गीपितं मन्दहसितं यया तयेत्यर्थः

श्रे ष्ठिनस्सामर्थ्यलेशोपि नास्ति तत्समीपगमननिवारणाय प्रतारणां करोति भवज्रिस्सुखेनागन्तव्यमित्याशयः ॥४०६॥

बलवद्दनिलोपनीतस्फुटितनवांभोजसौरभो मधुपः ॥ प्राक्टष्यते निलन्या नासानिचिसरज्जुरिव ॥४०७॥

इदानीमस्य स्त्री युवती संवृत्ते ति वक्तुं वारंवारं श्वशुरकुलमाग्रच्छन्तं कश्चन दृष्ट्वा कश्चित्सखायं प्रत्याह बलवदिति यद्वा प्रवलेन वयस्येन सकल-

नायिकावैमुख्यं नायकस्य संपाद्य मुग्धाधीनो नायकः कृत इति भवतीनामधुना-ऽसाध्योगं नायक इति वक्तुमन्योक्त्या नायिकां प्रति काचिदाह मधुपः समरः

निलन्या कमिलन्या प्राकृत्यते आलस्यादिपरित्यागेन स्वमात्राभिमुखः क्रियत-इत्यर्थः मधुपपदेन मद्यपनाचकेन चित्तविक्षेणो व्यज्यते तेन चाकस्मिकसकल- २०८

क इव नायिकाप्रधितरज्ज्ञुबृषम इव अनेन स्वकर्त्तव्यताशून्यत्वं व्यज्यते मधुपः कथम्भूतः बलवान् योऽनिलो वायु स्तेनोपनीतमानीतं स्कृटितानां सद्यो विकशितानां नवाम्भोजानां श्रेष्ठकमलानां सौरमं सुगन्धो यस्य स इत्यर्थः बलवत्पदेन भिटित सौरमानयनं वायुमिः स्वगमने श्रमाधिकाञ्च व्यज्यते पक्षे सख्युः प्राबल्यं नायिकायां समीचीनयौवनञ्च पूर्वार्द्धेन व्यज्यते तथाच सर्व्वथा मुग्धाधीनोयं तवासाध्य इत्याश्रयः प्रथमपक्षे सर्व्वे स्वयमुह्नीयमिति ॥ ४०७ ॥

बागां हरिरिव कुरुते सुजनो बहुदोषमध्यदोषिमव ॥ यावहोषं जाप्रति मिलन्मुचा इव पुनः पिशुनाः ॥४०८॥ बलसंगमं परित्यज्य सज्जनसमागम एव कर्त्त व्य इति कश्चिद्धपदिशति बाग्ए-

खलसंगमं परित्यज्य सज्जनसमागमं एवं कत्तं ज्य इति काश्चहुपादशातं बाणमिति सुज्ञनः सज्जनः बहुदोषमनेकविधकौटिल्यादिदोषयुतं जनं पक्षे बहुबाहुम्अदोषमेव इवशब्दस्यैवकारार्थत्वात् यद्वालपदोषमित्यर्थस्तथैवोपमानसंगतेः
बाणमसुरविशेषं कृष्ण इवेत्यर्थः कुरुते करोतीत्यर्थः पिशुनाः खलाः यावद्दोषं
यावद्दोषकरणं पक्षे संपूर्णां निशां जाग्रत्युद्यमं कुर्वन्ति पक्षे जागरणमाचरन्तीत्यर्थः मिलन्मुचा इव चौरा इवेत्यर्थः पुनः निश्चयेन ग्रनन्तदोषशब्दो विगुणतावाचकः हत्तन्तो वाहुवाचकः ।। ४०८ ॥

बौद्धस्येव चाियको यद्यपि बहुबल्लमस्य तव भावः॥ भग्नाभग्ना भ्रृरिव नतु तस्या विघटते मैत्री॥४०६॥

तवापराधेन बहि:कोपवत्यिप मत्सखी त्विय सस्नेहैव त्वन्तु सर्व्वदा चप-लोसीति नायिकासखी नायकमाह बौद्धस्येति तव नायकस्य भावः मम सख्यां स्नेहः पक्षे द्रव्यादिः क्षणिकः अस्थिरः पक्षे एकक्षणमात्रस्थायीत्यर्थः कथं-मृतस्य तव बद्धा बल्लमा प्रेयसी यस्य तस्येत्यर्थः तासु तव स्नेहो न मम-

सल्यामित्याशयः इति यद्यपि तथापि तस्या मम सल्या मैत्री स्विय प्रोम नतु विघटते नैव हीनो भवतीत्यर्थः पूर्व्ववत्तिष्ठतीत्याशयः भन्नाभन्ना चारम्बारं भग्ना कोपादिना यथापूर्व्वसंस्थितापि कोपशान्तौ पुनस्तथैव तिष्ठति कदापि न-प्रोमभङ्ग इति वा ॥ ४०६॥

॥ इतिश्रोसचलविरचिते वकारत्रज्या समाप्ता॥

भ्रमिस प्रकटयिस रदं करं प्रसारयिस तृग्गमिप श्रयिस ॥ धिगुमानं तव कुञ्जर जीवं न जुहोषि जठराग्नौ ॥ ४१०॥

कञ्चित्महाकुलोत्पःनं धनादिलोभेन कद्रस्यमनुसरन्तमन्योक्त्या कश्चिद्दाह
भूमसीति हेकुञ्जर गज अनेन कुलस्य स्वस्य च महत्वकथनेन भोजनाद्यर्थ पामराअयणमत्यनुचितमिति व्यज्यते तच मानं प्रमाणमिममानञ्च धिगित्यर्थः
जठराक्री उद्रगतश्चुधारूपज्वालायां जीवं प्राणं न जुहोषि प्राणत्याग पवैतदः
पेक्षया श्रेयानित्याशयः स्नमसि वारंवारं स्नमणं करोषि रवं दशनं प्रकटयसि
स्वामाविकत्वात् याचनार्थत्वाच्चेत्याशयः करं शुण्डादण्डं हस्तञ्च प्रसारयसि
विस्तारयसीत्यर्थः तृणमि दूर्वाद्कमिष तृणतुच्यकद्रस्यमिष श्रयसि
अवलम्बसे भजसि चेत्यर्थः तथाच कद्रश्याश्रयणे माननाशमात्रं न तु भोजनमात्रनिद्वाहोषीत्याश्यः ॥ ४१०॥

भृतिमयं कुरुतेग्निस्तृणमपि संलग्नमेनमपि भजतः॥ सैव सुवर्ण दशा ते शङ्को गरिमाऽपराधेन ॥४११॥

श्रयं प्रभुः पामरजनमेव स्वाश्रितं वर्द्धं यति न तु भवादशं महान्तमिति नायं सेवनयोग्य इति कश्चिद्दन्योक्त्या कञ्चिद्दाह मूतीति श्रयमितः विद्धः पक्षे तेजस्वी प्रभुः संलग्नं संयुक्तं पक्षे सेवकं तृणमिष तत्तु स्यपामरसेवकमिष भूतिमयं सस्मस्वरूपं पक्षे ऐश्वर्यमयमित्यर्थः करोतीत्यर्थः हेसुवर्णं कनक पक्षे उत्कृष्टज्ञाते सकलगुणसम्पन्न ब्राह्मण तव सैव दशाग्निसंय्योगात्पृभ्वं या दशा श्राग्नसंय्योगेषि सैवेत्यर्थः पक्षे दारिष्य मेवेत्यर्थः एनं विद्वः प्रभुं च भजतोपीत्यर्थः गरिम्णा बहुमूल्यत्वेन सर्वसिद्धमहत्वेन वापराधेन दोषेणित्यर्थः इत्याशङ्के मन्ये एतस्य निकटे तुष्छत्वं गुगः गौरवमेव दोष इति नायं महतां

भवति निदाघे दीर्घे यथेह यसुनेव यामिनी तन्वी॥ द्वीपा इव दिवसा अपि तथा क्रमेगा प्रधीयांसः ॥ ४१२ ॥

अस्या नायिकाया श्रीकानिशाया अल्पत्वात्पतिसंभोगपूर्त्तिरेव न जायते कथं तव समागम इति यमुनापरपारद्वीपे दिवसे पवास्याः संमोगो भविष्यति त्वयेति श्रीकृष्णं प्रति दूती वदति भवतीति ग्रीष्मे दीर्घे श्रिके सति यथा

रात्रिः कृशा इह मथुरायां तथा यमुनापीत्यर्थः यमुनाकुशत्वकथनेन पाद-गम्यत्वसूचनेन द्वीपगमनस्य सुकरत्वं व्यज्यते प्रीष्माधिक्यकथनेन द्वीपस्य

सुखदत्वं व्यज्यते तथा दिवसा दिनानि द्वीपा इवान्तरीयप्रदेशा इव क्रमेण दिने विने प्रथीयांसः महान्त इत्यर्थः द्वीपस्य महत्वकथनेन संकेतस्थलस्य निम्नो-स्रतस्य प्राच्च्ये दिवसस्य महत्वकथनेन सावकाशत्वं यथेष्टसुरतयोग्यत्वं च ध्यज्यते यसुना निशाया द्वीपो दिनस्योपमानं श्रीष्मनिशाशेषेऽतुमो नायको

नायिकामाहेत्येके नायिका नायकमाहेत्यवरे द्वीवोस्त्रियामन्तरीवमित्यमरः ॥४१२॥ भवता महति स्नेहानलेप्पिता पथिक हेमगुटिकेव ॥

तन्वी हस्तेनापि सप्रष्टुमशुद्धैन्न सा शक्या ॥ ४१३ ॥

भवतेति हेर्पाथक सा तत्र विरहेण तन्वी कृशा श्रशुद्धैः पारदारिकैः दुप्रचित्तैः जनैः हस्तेन करेण स्प्रष्टुमपि न शक्या का कथा खुम्बनालिङ्गनादेरित्याशयः हेमगुदिकेव सुवर्णमाण इवेत्यर्थः भवता स्वंहस्य विरहे दाहकत्वेनानलत्वं स्वेहास्रो रोषितेत्यर्थः पक्षे घृते गब्येझी देत्तेत्यर्थः तथाच यथा चौरादिभिः घृतकाञ्च नादि गृहरां न कलुं शक्यते तथा त्वदेकशररा सा केनापि स्प्रष्टुमपि न शक्यते इति त्वया शीघ्रमेव चलनीयमित्याशयः॥ ४१३॥

रक्षकिष्ठीनां गृहस्थितां युचतीं पत्नीं चिन्तयन्तं चैदेशिकं सखाश्वासयित

भूमिलुलिनैककुराडलमुत्तिमितकाराडपटिमयं मुग्धा ॥ पश्यन्ती निश्वासैः चिपति मनो रेणुपूरमिव ॥ ४१४ ॥

श्रन्तःषुरस्थः कश्चित्कञ्चिदाह भूमीति इयमवरोधवधः श्रस्मान्

यूनः पश्यन्ती स्वकीयं मनः क्षिपति प्रेरयतीत्यर्थः मनसैवास्मदालिङ्गनुस्वनाः दिकं करोतीत्यर्थः कै: निश्वासै: श्वासाधिक्येनैवं इायते इस्याशयः रेखुप्रिकः

निश्वासिक्षमधूलिसमूहमिवेत्यर्थः रेणुपूरपदाभ्यां विकारित्वेन मनसः नानात्वं चपलत्वं सुगमसाध्यत्वादि च व्यउयते यद्वा ग्रस्मन्मनः रेणुपूरमिव आकाशस्थित-

मिवोन्मादभीतिशालित्वेन विचित्रमिवेत्यर्थः भूमौ न तु शय्यायां लुलितं प्राप्तमेक

कुर्डलं यथा स्वात्तथेत्यर्थः उत्तंभितमुत्तांलितं कार्डपटं कडवारेति मैथिल-भाषया प्रसिद्धं यथा स्यात्तयेत्यर्थः॥ ४१४ ॥

भवतालिङ्गि भुजङ्गी जातः कुलभोगिचकवर्ती स्वम्।। कंचुकवनेचरीस्तनमभिलयतः स्फुरति लिघमा ते ॥ ४१५॥

खिएडता नायिका नायकमाह भवतेति भुजङ्गी खिङ्गस्त्री पक्षे सप्पी भवता आलिङ्गि आलिङ्गिता यतः अत एव भोगिनामनेकस्त्रीभोगकर्त्णां मध्ये षकवर्ती महाराजः त्वं संवृत्त इत्यर्थः पक्षे भोगी चासौ चक्रवर्ती चेति इंद्रः

तत्र चक्रं चक्राकारं वर्त्तयति करोतीति ब्युत्पत्या चक्राकारेणोपवेशनकर्ते-त्यर्थ: कञ्चुकवनेचर्याः कञ्चुकपरिधानशीलाया जरत्याः निपतितस्तनायास्त-नमभिल्वतस्तनान्वेषणं कुर्वतः लिवमा लाववं स्फुरित प्रकटो भवतीत्यर्थः

गलितस्तनगोवनार्थमेव कञ्चुकपरिधानं तया कृतं त्वन्तु तदेवोद्घटयसी-त्यर्थः पश्रृदर्भवस्ति स्पर्शयोग्योपि न भवसीति समुद्रायार्थः ॥ ४१५ ॥

भैचभुजा पल्लीपतिरिति स्तुतस्तद्वभूसुदृष्टेन ॥

रचक जयिस यदेकः शून्ये सुरसदिस सुखमस्मि॥ ४१६॥

पल्लीपतिवधूः भिक्षुकासक्तेति कश्चित्कञ्चिदाह मैक्षेति मैक्ष्मुजा भिक्षुके

ण भिक्षितान्नभोजनकर्जा वेत्यर्थः अनेन सर्व्यद्य गमनागमनेषि अनाशङ्कनीय-त्वम् एकाकित्वेन श्रन्यावेद्यत्वं च व्यज्यते पल्लीपतिः कुत्रामपतिः चातुर्य्यश्रन्यः इति बक्ष्यमाणप्रकारेण स्तुतः गुणारोपविषयः कृत इत्यर्थः स्तुतौ हेतुमाह

तद्वध्वा पर्स्तापतिस्त्रिया सुदृष्टेन सकामया दृष्टेनेत्यर्थः स्तुतिप्रकारमाह रक्षक

नतु भोक्ता जयसि सर्वपल्जीपतिभ्यः अधिकोसीत्यर्थः यद्यस्मादेकः द्वितीय-

ग्राच्यां सप्तराती।

यक्षार्थं देवसमा कृता यत्र तत्र देविवसर्ज्जनात् शून्ये ब्रहं सुखं तिष्ठामीत्यर्थः सुरसद्सि देवगृहे इत्यर्थः सम्यगेव यदि सदः शब्दस्य गृहवाचकत्वं प्रामा-

णिकं तथाच त्वया रक्षितोईं चौराद्यु पद्रवरहिता तिष्ठामीति स्तुतिः श्रथ चार्य

212 रहितः ग्रतः शून्ये जनरहिते सुरसद्सि देवसमास्थले पृत्वं पटलीपतिना

पशुः सुरतासमर्थः मया भिक्षाछलेन प्रत्यहमागम्यते त्वयापि देवरदर्शनछले-नागन्तव्यं मम स्थलमिति प्रतिदिनं समागमो सविष्यतीति परलीपतिवधू-स्तुतिच्छलेन भिक्षः कथयतीतिवाक्यार्थः केवित्तु सुरसदिस देवसभाया-मनेकजनसंकुलयहस्थले एवेति यावत् पल्लीपतिः भैक्षभुजा स्तृत इति योजना ब्रहं श्रून्ये सुखमस्मीत्यर्थः इत्याहुः ॥ ४१६ ॥

भोगाचमस्य रचां हग्मात्रे एव कुर्व्वतोऽनिभमुखस्य ॥ बुद्धस्य प्रमदापि श्रीरपि सृत्यस्य भोगाय ॥ ४१७ ॥

जातिवर्णनमाह भोगेति वृद्धस्य जरत्तरस्य प्रमदा उन्मत्ता नतु कुलीना स्त्री

पानाद्ययुक्तस्य दङ्मात्रेण नतु क्रियया रक्षां रक्षणबुद्धि नतु रक्षामित्यर्थः कुर्व्वतः श्रतिमुग्धस्य मोहप्राप्तस्येत्यर्थाः ॥ ४१७ ॥ भवितासि रजनि यस्यामध्यश्रमशान्तये पदं द्धतीम् ॥

श्रीः छक्ष्मीः अपि द्वयं प्रमदाभोक्तुरेव श्रीभोगः श्रीभोक्तुरेव प्रमदाभोगः नान्यस्येति समुद्वयद्वयं वदति भृत्यस्य परिचारकस्य प्रतिनिधेश्चेत्यर्थः उप-भोगाय सुरतायोपयोगाय चेत्यर्थः किम् तस्य भोगाक्षमस्य सुरतभोजनपरिघान-

स वलाद्रलियतजंघाबद्धां मामुरिस पातयति ॥४१८॥ विरहिणी नायिका दुःखदात्रीं निशामुपालभते भवितासीति है निशे भविष्यसि

का क्व नैत्यर्थः यस्यां वेलायामित्यर्थः स्वामी विदेशादागतः त्रियः मामुरसि वक्षःस्थले पातयिव पातियव्यतीत्यर्थः किंभूतां माम् श्रध्वनः मार्गस्य श्रमशान्तये परिश्रमापनोदनार्थ पदं वियचरणं द्रधतीं संवाहयन्तीमित्यर्थः पुनः किंभृतां बलाइलियतया वक्रया जङ्घया बद्धाम् ब्राक्रप्टामित्यर्थः ॥४१८॥

भूषणतां भजतः सखि कषणविशुद्धस्य जातरूपस्य ॥ पुरुषस्य च कनकस्य च युक्तो गरिमा सरागस्य ॥४१६॥

तथ नायकः साभिमान इति निन्दापरां सखीं सख्याह भूषणतामिति पुरुषस्य भूषणतां वंशप्रतिष्ठाकारकत्वं कनकस्यालङ्करणतां प्राप्तस्येत्यर्थः हे सखि कष्णे स्वभावपरीक्षायां विशुद्धस्य सर्वोत्तमस्वभावस्थेत्यर्थः पक्षे कप्णे हेमपरीक्षापाषाणे विशुद्धस्य जाम्बूनदादिकपस्येत्यर्थः जात श्रेष्ठं कपं स्वक्षं यस्य तस्येत्यर्थः स्रतिसुन्दरस्येति यावत् पक्षे जातकपनामकस्य सरागस्यानुरागसहितस्य पक्षे लोहितस्य गरिमा गुरुत्वं पक्षे बहुमूल्यत्वं युक्तमुचितिमत्यर्थः तथा चास्य सर्वोत्तमत्वं कनकस्येव न तु काल्यनिकं वृथा निन्दां करोषीत्याशयः ॥ ४१६॥

भस्मपरुषेपि गिरिशे स्नेहमयी त्वमुचितेन सुभगाति॥ मोघस्त्विय जनवादो यदोषिप्रस्थदुहितेति ॥४२०॥

नायकाभिमानिखन्नां नायिकां सर्वोत्तमस्यास्य नायकस्याभिमानः सोढ़एवति वक्तुं दृती सख्याहेति वा स्ववैदग्ध्यापनाय नायकान्तरप्रेमों दृती काञ्चि
द्विदग्धां नायिकां काचिद्रन्योक्त्या वद्ति भस्मेति भस्मना परुषे निन्दिते
गिरिशे नागरत्यागिनि पर्वतशयनशीले शिवे इत्यर्थः स्नेहमयी प्रेममयी त्वमुचितेन
योग्येन सुभगास्ति सोभाग्यवत्यसीत्यर्थः यद्यस्माद्धे तोः त्वमोषधिप्रस्थस्य हिमवतः
दुहिता कन्यका यौषधमयगिरिस्तुता तस्या नानारसायनभस्ममये पर्वतशयनशीले
प्रेमयुक्तमेवेत्याशयः इतिहैतोस्त्ययि जनवादः श्रदीदग्ध्यपरिवादः श्रद्विततकारिणोयमितिपरिवाद इति यावत् मोधः वृथेत्यर्थः तथाचायमेव नायकः सुरतयोग्यो
नतु नायकान्तरं कर्त्तं व्यमित्याशयः यद्वौषधिप्रस्थ दृहिताश्रचतुरात्विमिति जनवादो मोघ इत्यन्वयः ॥४२०॥

भयपिहितं बालायाः पोवरमूरुद्धयं स्मरोन्निद्रः॥ निद्रायास्त्रे मार्द्रः पश्यति निश्वस्य निश्वस्य ॥४२१॥

भयविहितमिति बालाया मुख्यायाः वीवरं पुष्टम् ऊच्छयं मयेन पतिकृतरतभयेन

बिहितं योजितं गोषितं वा निद्रायां सत्यां स्मगोन्निद्रः कन्दर्ण्कतजागरः रता-भावादित्याशयः प्रेम्ना भविष्यद्वताशयास्निष्ध इत्यर्थः कामातुरत्वे न निश्वस्य निश्वस्य पश्यति प्रेम्ना वलात्कारं न करोति कामातुरतया न निद्रातीति जाति-वर्णनमेतत् ॥४२१॥

भ्रमरीव कोश्गवर्भे गन्धहृताकुसुममनुसरन्ती त्वाम्॥ अध्यक्तं कूजन्ती सङ्केतं तमिस सा भ्रमित ॥४२२॥

दूती नायकमाह स्रमर्गति सा नायिका त्वामनुसरन्ती श्रमिसरन्ती त्वामु-दूश्य गच्छन्तीत्यर्थः श्रव्यक्तं वर्णोच्चारण्रहितं यथा स्यात्तथा कृजन्ती शब्द-विशेषमुच्चारयन्ती तव परिश्वानार्थमित्याशयः संकेतस्थानं त्वत्संगमाय मया दत्तं निश्चि राजी तमसीतियाठः सम्यक् उषःकालं सायंकाले वेति तदर्थः स्रमित त्वद्र्धं बहुधा यातीत्यर्थः किंसूता गन्धेन त्वद्विषयकप्रेमसम्बन्धेन कृता कर्षिता पक्षे सौर-भेनाकृष्टे त्यर्थः कोषमध्यस्थकु सुममन्वेषयन्ती स्रमर्ग वेत्यर्थः श्रनेनान्याश्चितत्वेन कुतुमस्य यथा दौल्लंभ्यं तथान्यनायिकासक्तत्वेन त्वमिप दुर्लभ इत्यनुचितमित्या-वेद्यते तेन संकेतं प्रत्यवश्यं चलनीयमिति कथ्यते तेनापि नायके भाग्यवत्वादि व्यव्यते गन्धो लेशे तथा मोदं गन्धः सम्बन्धमात्रके इतिविश्वः ॥४२२॥

भ्रामं भ्रामं स्थितया स्नेहे तव पयसि तत्र तत्र व ॥ स्रावर्त्त पतितनीकायितमनया विनयमपनीय ॥४२३॥

मम सख्या सर्बे परित्यज्य त्वदेकानुसरणं इतं त्वन्तु कौदित्यं कथमपि न त्यज्ञसीति कापि नायकमाह भ्रामं भ्राममिति तव स्नेहे कुटिलवेगिण पपसि जल-रूपे आवर्त्तशालित्वेन जलसाम्यं स्नेहस्य यत्र यत्रावर्त्ते त्वं तां पात्यस्ति तत्र तत्नैव भामं भ्रामं स्थितयाऽनया विनयं कुलधम्मे परित्यज्यावर्त्ते जलभ्रमे पतिता या नौका तद्भवार्वरितमावर्त्त पतितनौकेच मम सखी जातेति वाक्यार्थः तथाच स्वाचीनायां नायिकायां केंदिल्यमगुचितिमत्याशयः ॥४२३॥

योग्यान् कालिकानन्दकारिणि हलिकतनये इत्यर्थः मेधिरज्ञुः खलेदास्दाम ककुः द्विमनः ककुच्छालिनो वृषमानिवेत्यर्थः मेधितुब्यता नायिकायाः रज्जुतुब्यता गुणानां वृषतुल्यता यूनां तथाच युवसम् इवत्मर्य्याप क्रपां बुव्विति वाक्यार्थः स्वरूपवर्णनमेतदित्येके ॥४२४॥ भालनयनेग्निरिन्दुम्मी ली गात्रे भुजङ्गमणिदीपाः॥

समीचीनं तव यौवनं हष्ट्वा यथा सर्वे सश्लाधास्तथाहमपीति कश्चि-

दाह भ्रमयसीति हे गुणमित्र सौन्दर्य्यावनादिगुणगुक्ते पक्षे वन्धनमि श्रात्मी-यप्रहसर्मापे तरुणान् यूनः पक्षे नवान करुठप्रहे त्रालिङ्गने पक्षे गलरञ्जुवन्धने

तद्पि तमोमय एव त्वमोश् कः प्रकृतिमतिशेते ॥४२५॥

स्वभावात्कद्रयं महाप्रभुमन्योक्त्या कश्चिन्निन्दति भालेति हे ईश सक्लसः

म्पद्धीश्वर शिव यद्यपि तव ललायलोचनगोलकेऽग्निव्वहिरस्तीतिशेषः मौलिदेशे चन्द्रः गात्रे शरीरे सर्पमणिदीपाः सन्तीति विपरिणामेनान्वयः तदपि ब्रन्धका-

राभावकाररो विद्यमानेपि तवं तमोमय एव अन्धकारमय एव अथव शिवस्तमोगुण-मय पच भवति अत पच संहक्ती अतः प्रकृतिं प्रधानं स्वभावं वा कः अतिरीतेऽति-क्रमति न कोपीत्यर्थः अथच यथा शिवस्य न स्वभावभेदः तथा तवापि स्वभावात्

॥ भकारवज्या समाप्ता ॥

कदर्याता न गतेत्याशयः ॥४२५॥

(11 1 17 11) 11 1/ / 10 10

मधुमद्वीतत्रीडा यथा यथा लपति सम्मुखं वाला ॥ तन्मुखमजाततृप्तिस्तथा तथा वल्लभः पिबति ॥४२६॥

त्रातः परं त्वया मुग्घाद्वेषो न कत्तर्व्य इति वक्तुं मुग्घा सखी मुग्घासपत्नी चीता गता ल जा यस्या सा चाला गृहिणीं प्रति वदति मध्विति

विना न तृतिरित्यर्थः बालां हच्य्वा सकामो नायको नतु त्वामिति निर्व्हजासीति
गृहिणीसल्युक्तिः ॥४२६॥

मित्रे रालोच्य समं गुरु कृत्वा कदनमिप समार्ग्धः॥

प्रश्रं सतामिव हतो मुख्येलच्येण मानोऽयम् ॥४२७॥

सखी नायकामाह मित्रेरिति अयं तव कोपं विना गौरवेक्षणायास्मानिषं लात्कारित इत्यर्थः मानः कोपः हतः निर्यको जातः काल्पनिकोयमन्यकारितो

न बास्तव इति नायकेनापि ज्ञात इत्यर्थः केन हत इत्यतः कारणमाह मुखबैलक्ष्येणे-

ति तब मुखस्य यत् वैलक्ष्यं सम्भोगविलम्बेन मुखमालिन्यं तेनेत्यर्थः पक्षे प्रभोन्म्मिलमालिन्यमित्पर्थः मानः किंभूतःमित्रैः सखीजनैः पक्षे आतराजपुरुषैरित्यर्थः

सममेककालमालोच्य विचार्य गुरु वृहत् कद्नं कलहमपि कृत्वा समारब्धः सतां

सज्जनानामर्थः प्रयोजनिमवेत्यर्थः तथाच यथा प्रभोक्षिकटे बहुमिः कर्सुमारब्ध-

आर्थ्या सप्तशता

त्वन्मुलमेव पिवति नतु वालामुखमित्यर्थः न जाता सृप्तिर्यस्य स इत्यर्थः मदम

त्तालापिवालामुखद्रशिनेनोन्मत्तः युवतां त्वामेव बुम्बतीति वाला तव कार्य्यकारिएी

न द्वेष्येत्याशयः यद्वा जस्ती त्वं वृधामुखचुम्बनं कारयस्य नायकस्य वालाचुम्बनं

२१ ई

स्ततामर्थः प्रभुद्धवनैवर्ण्यमात्रेण हतस्तथा तव मानोपीत्याशयः ॥४२०॥ मम रागिणो मनस्त्रिनि करमर्प्यतो ददासि एष्ठमपि॥ यदि तदपि कमलबन्धोरिव मन्ये स्वस्य सौभाग्यम्॥४२८॥

नायका मानिनीमाह ममेति हेमनस्विन मम रागिणीऽनुरागवतः पक्षे लोहि-

योजयतश्च यदि पृष्ठमिप पक्षे भोगवै मुख्यं वा ददासि तदिष तथापि स्वस्यात्मनः ज्ञोभाग्यं सुभगत्वं कमलवन्धोः सुर्यस्येव मन्ये ॥४२८॥

तस्य प्रातःकालीनत्वात् करं मानापनोदकमलङ्करणं हस्तं वा पक्षे किरणं ददतः

ना स्प्रश् मामिति सकुपितमिव भिणतं व्यक्तिता न च बीडा

कश्चित्ताखायमाह मेति मा मा स्पृश मम स्पर्श मा कुर्द्ध्वित सकोपिमव कथितं ब्रीडा लज्जा न व्यक्तिता मिण्तव्यक्तितपदाभ्यां सुरतलोभार्थं रजोयो-गगोपनिमिति व्यज्यते कुपितेतिस्रमान्मया श्चालिङ्गितया सस्मितं प्रतारितोसीति कृतस्मितं यथा स्यास्तथा हेश्रनाचार रजोयोगशालिन्याः स्नानात्यूव्वंमेव रतप्रवृ-सेत्यर्थः किं कुरुषे इत्युक्तमित्यर्थः तद्यि रते वैमुख्यं नास्या इत्याशयः ॥४२६॥

मूलानि च निचुलानां हृदयानि च कूलवसतिकुलटानाम्॥ मुदिरमदिराप्रदत्ता गोदावरि किं विदारयसि॥४३०॥

वेश्वर्येण प्रतिवेशिनीमनपराघां म्रामयन्तीं काचिद्नयोक्त्या चद्ति मूलानीति हे गोदाबरि नदि निचुलानामिक्षलानां मूलानि च कूले तटे वस्तिर्थासां
तासां कुलटानां पुंश्वलीनां हृदयानि च किं विदारयिस उत्खनिस विदीर्णं
करोषि चेत्यर्थः कूलवस्तित्यनेन स्थलान्तराभावः कुलटापदेन स्वधर्मरक्षणशालित्वं तेनानुष्राहात्वादि व्यज्यते चकारद्वयेन समुच्चयवाचकेन
मूलहृद्वययोरभेद्दश्यनेनैकविदारणेनोभयविदारणसंपत्तिः स्च्यते हृदयानि हीति
पाठे हितः निश्चितं चेत्यर्थः मुदिर एव मेघ एव मिद्दरा तथा प्रमत्ता चातुम्मास्यप्रवृद्धे त्यर्थः श्रनेन श्राकिस्मकसामर्थ्यं स्च्यते भनजीमृतमुद्दिरयमरः ॥४३०॥

मलयद्रुमसाराणामिव धीराणां गुणप्रकर्षोपि ॥ जडसमयनिपतितानामनादरायैव न गुणाय ॥४३१॥

विश्वस्थापि प्रभोः पण्डितेनापि भण्डनर्त्तकासमये दर्शनं कर्त्तव्यमित्याशयः हे मलयेति घीराणां पण्डितानां गुण्यकषीपि विद्यादिगुण्समूहोपि अपिना दोषस्य का कथेति व्यव्यते यहा घीराणामपीत्यन्वयः अघीराणां का कथेत्याशयः पक्षे शैत्यसीगन्ध्यादिकमपीत्यर्थः जडानां भण्डनर्त्तकादीनां समये अवसरे निप्तितानामागतानाभित्यर्थः पक्षे शीतकालनिपतितानाभित्यर्थः अनाद्रायैव अवहेतार्थमेव न गुणाय नोत्कर्षायेत्यर्थः मलयद्र मसाराणां श्रीखण्डवनाना- मिवेत्यर्थः ॥४३१॥

मधुमथनमौतिमाने सिव तुनिस तुनयिस किं मुधा राधाम्। यत्तव पदमदसीयं सुरभयितुं सौरभोद्दभेदः ॥४३२॥

सीमान्यां मानिनीं काञ्चित् तत्र सपत्नीसादृश्यं नेत्यन्योक्तया का चिदाह मध्विति हे तुलिस मधुमथनस्य कृष्णस्य मौलौ मस्तके मालारूपारमीति हेतोः राधां तुल्यस्स सहशीं मन्यसे किं वृथेत्यर्थः यद्यसमाद्धेतोः तव तुल्यस्योः सौरभोद्भेदः सौगन्ध्यसमूहः अदसीयं वाधासंबद्धि पदं चग्णं सुरभिततुं सुग्विकतुं मिल्यर्थः मानापनोदनार्थं राधाचरणनिपतिते कृष्णे तवापि राधा-पदनिपातात् एक्षञ्च सपत्नीपद्दपतितायाः किं सौभाग्यमित्याशयः ॥४३२॥

मिय यास्यति कृत्वावधिदिनसंख्यं चुम्वनं तथाश्लेषम् । प्रिययानुशोचिता सा तावत्सुरताचमा रजनी ॥४३३॥

x x x , x x

मृगमदनिदानमटवी कुंकुममपि कृपकवाटिका वहति॥ इट्टविसासिनि भवती परमेका पौरसर्व्वस्वम् ॥४३४॥

कश्चित्वधिकः स्वटेवहृष्टाशालिनगरं सायमागतः तत्र काञ्चिद्धिण्यधृं यौत्रमोद्धतां सुन्दरीं चवलां कयविकयकारिणीं दृष्ट्वा सकामः तस्या हृष्ट्विस्थत-सिन्द्र्रान्योक्त्या तामाह मृगेति मृगमदस्य कस्त्रिकाया या निदानमादिकारण्मिट्वी वनं नात्र कस्त्र्रिकेत्यर्थः श्रथच पित्रनी कापि नायिका नास्तीत्यर्थः कुंकुम्मिप् कास्मीरजन्मकृषकस्य वाटिका उपवनं वहति तादृश्गौराङ्गी कापि नास्तीति भावः हे हृद्वितासिनि हृष्टे विलासः प्रकाशो यस्यास्तनसम्बोधने सिन्द्र्रामिधे चिणक्षे यसि चेत्यर्थः परं केवलमेका मुख्या भवतो पौराणामन्यत श्राचित्रनागरिकाणां मादशां सर्वस्वं सर्व्वंथा सुखदात्री भवत्येव नान्यत्यर्थः तथा च मम रात्रौ त्वमेच शरणिमत्याशयः कस्त्रिका मृगमद् इति कुंकुमं कास्मीरजनमः गिति हृषकश्च कृपीवल इति च कोषाः हृद्विलासिनीति यौगिकं सिद्र्रवाचक भाषादौ क्वचित् श्रसिद्धमिति ॥४३॥॥

मधुदिवसेषु भ्राम्यन्यथा यथा विशति मानसं भ्रमरः॥ सिख लोहकराटकिनभस्तथा तथा मदनविशिखोपि॥४३५॥

वसन्ते काचिद्विरिहिणी सखीमाह मध्विति हे सिख मधुद्विसेषु वसन्ति हैनेषु भ्राम्यन् भ्रमणं कुर्व्वन् यथा यथा कमेण भ्रमरः मधुणः मानसं फुरुलकमलं
मानस्तरोवरं पक्षे हृद्यं विशति प्रविशति नेन तेन कमेण स्मरशरोपि लौहकसहशः विशतीति पूर्व्वेणान्वयः पुष्पमयोपि मदनशरः वसन्ते लौहकण्टकवत्
हृद्यं विदारयत्यतो यथा प्रयानायाति विदेशास्त्रथा कुर्व्विति श्लोकार्थः मानसं

हृदयं सर इति विश्वः ॥४३५॥

मिय चित्रते तव मुक्ता दृशः सुताराः प्रिये सुपानीयाः ॥

सत्यमशून्याः सद्यः प्रयान्ति मम हृद्यहारत्वम् ॥४३६॥ 🔧 तत्र बेमनिवदः कुत्रापि गन्तुं न शक्कोतीति नायको नायिकामाह मयीति

मौक्तिकतुल्याः श्रश्लुविन्दुपरस्पराः सुताराः सुविशुद्धाः सुपानीयाः सुन्दर-जलमय्यः सपनीया इति क्विचित्पाठः पानीयसहिता इति तद्शाः श्रश्लून्याः तत्र हृदय-संबन्धामात्रश्लून्याः तत्र हृद्यसंबद्धा एवेति यावत् सत्यं निश्चितं मम हृद्यहारस्व मम मम हृद्येपि हारालङ्करणत्व प्रयान्ति गच्छन्तीत्यर्थः तत्र हृद्यहारसम्पत्येव मम

हे त्रिये तव दशः नयनस्य मिय चिलते, चिलतुमुद्यते आदिकर्मणि कः मुका

हृदयहारा भवन्तीति विरोधः अथच मम हृदयहरए।श्रमत्वं गमनानिममुखत्वं संपादयन्तीत्यर्थाः यद्वा मुका इति हृश इति च द्वयमपि प्रथमाबहुवचनं सुताराः सुविशुद्धाःसुन्दराक्षिकनीनिकाश्च सुपानीयाः समीचीनकान्तयः पानीयशब्देन

कान्तिविशेष उच्यते सञ्जलाश्चाशून्याः तय हृद्यसंबद्धाः शून्याख्यद्वृष्टिभिन्ना इत्यर्थः मुक्ताः होरसंस्थाः दशश्च मम हृद्यक्षमत्त्रं प्रयान्तीत्यर्थः तथाच तव हारस्था मुक्ताः लोचनानि च प्रयाणासमये दृष्ट्वा निश्चतो भवामीत्यर्थः दृश इति बहुवचनं

ब्यापारवाहुल्ये**न ॥**४३६॥

मुग्धे मम मनिस श्राः स्मरस्य पञ्चापि सन्ततं लग्नाः॥ शङ्को स्तनगुटिकाइयमर्प्यितमेतेन तव हृदये ॥४३७॥ नायको नायिकामाह मुग्ये इति हे मुग्ये बाले मम हृद्ये शराः मद्नस्य पञ्चापि लग्नाः सर्वदा तिष्ठन्तीत्यर्थः इति शङ्के मन्ये स्तनगुटिकाह्रयमेनेन मद्नेन तत्र वक्षसि दत्तमित्यर्थः शराभावात् गुटिका क्षिप्नेत्यर्थः तथाच तव गुटिकाकारस्तनं हण्ट्या खिन्नोस्मि तच्छान्ति कुन्तिति वाक्याथः ॥४३०॥

मधुमथनवदनविनिहितवंशीसुषिरानुसारिगो रागाः॥ इन्त हरन्ति मनो मम निलकाविशिखाः समरस्येव ॥४३८॥

कृष्णे मनो मम लग्नमतस्त्वया तिनमलनं कारियतन्यमिति काचिद्दूती-माह मधुमथनेति कृष्णमुखलग्नवंशीरवस्य रागाः स्वरिवशेषाः हन्त खेदे मनो मम हरन्ति सविकारं कुर्वन्तीत्पर्थः निलकाविशिखाः शर्विशेषाः कन्दर्पस्येवेत्पर्थः ॥४३८॥

महतोः सुवृत्तयोः सिख हृदयग्रहयोग्ययोः समुच्छितयोः ॥ सज्जनयोः स्तनयोरिप निरन्तरं सङ्गतं भवति ॥४३६॥

जरसरं पितमुपेक्ष्य जातिक्षयौवनादिना सहरामुपर्गतं मया नीतं कुर्व्वित दृती नायिकामाह महतोरिति वस्तुतस्तु समुचितेन पत्या दिवानिशं रतसुखमजुः भवन्त्यास्तव वृद्धिं दृष्ट्या ममाण्यतीवसौक्यमिति सखीक्षतपरिहासः सखी प्रति वाक्यार्थः महतो; महाकुलसंभूतयोः महापरिमाणयोः सुवृत्तयोः समीचीन-वृत्ताम्तयोः वर्त्तुलाकारयोः हे सखि हृद्यं मनिस वश्चःस्थले च ग्रहीतुं घर्तुं स्थापितुं योग्ययोद्धितयोरित्यर्थः समुच्छितयोः उन्नतचेतसोः सज्जनी सज्जन्मश्च सज्जनी तयोस्सदशनायकयोः कुचयोरित निरन्तरं यावज्जीवमनवरतञ्च सङ्गतं सम्बन्धः सुरतं च भवतीत्यर्थः॥ ४३६॥

मम वारितस्य बहुभिर्भूयो भूयः स्वयञ्च भावयतः॥ जातो दिशीव तत्यां सखे न विनिवर्त्तते मोहः॥१४०॥

समीचीनेयमिति भूमेण कुलदायामासकः पश्चाद्बुध्वा स्वमनस्तापं वयस्यं ति कश्चिदाह ममेति वहुमिस्मित्रवर्गैः पक्षे पश्चिकगणैः चारितस्य नेयं स्पर्श- योध्यापि समीचीनानामिति कृतनिवारणस्येत्यर्थाः पश्चे नेयं प्राचीत्यादिकृतनिवा

रणस्येत्यर्थः भूयो भूयः वारंवारमित्युभयान्वयि स्वयमि भावयतः विचारयतः अनेन ममैद दोषो नान्येषामिति सूच्यते पक्षे सूर्य्यदर्शनादिना विचारयतः हे सखे

तस्यां कुलटायां जात उत्पन्नः मोहः श्रविद्या समीचीनेयमिति भ्रम इति यावत् पक्षं प्रतीच्यां प्राचीति भ्रम इत्यर्थः निवृत्तो नं भवतीत्यर्थः विशीव तथाच तस्या वश्यादिकरणमन्त्रेण ममावस्थेयं तत्प्रतीकारं त्वमेव कुव्विति वाक्यार्थः मोहो

मग्नोसि नर्मदाया रसे हृतो वीचिलोचनचेपैः॥ यद्युच्यसे तस्वर भ्रष्टो भ्रंशोऽपि ते रलाध्यः॥४४१॥

मुच्छांप्यविद्या चेति विश्वः ॥ ४४० ॥

वारवधूरत्नसंभोगकारिएं कञ्चन द्विजवरं किं जातमेतिदिति पश्चाद्विषं।-दन्तं वेश्यागृहस्थितमेव हण्य्वान्योक्त्या पूर्व्यरिचितः कश्चिदाह मान इति

नर्मदाया रेवायाः पक्षे सुखदायाः रसं जले पक्षे शृङ्गारे रसे मननः निमननः पक्षे तदेकप्रवण इत्यर्थः असि तिष्ठसि वीचिः तरङ्ग एव लोचनं तस्य क्षेतैः प्रेरणैः हृतः चालित इत्यर्थः पक्षे स्वाभिमुखः कृत इत्यर्थः असीतिपूर्वेणान्वितं हे तस्वर रेवा-तीरवृक्षराज पक्षे सकलश्रेष्ठजाते ब्राह्मण श्रष्टः मुलस्खलनेन पतितः पक्षे जाति-

भ्रष्टः यद्युच्यसे जनैः कथ्यसे तदा एता दशस्य तच भ्रंशोपि पतनमपि पक्षे वेश्या-रत्नसमागमोपि श्लाष्यः श्लाघनीयः नम्मदायां शरीरपातेन स्थावरस्यापि ते सद्यातिर्भविष्यति पक्षे श्लाष्यः सक्छकामिपुरुषसंमत इत्यर्थः तथा च स्वर्गे यथा जातिनियममनाइत्यैर्व्वश्यादिसुखमनुभवन्ति पुग्यभाजो जनास्तथा त्विमः हैव मत्ये स्वर्गसुखमनुभवस्य कि जात्येति वैदेशिकोक्तिः ॥ ४४१॥

मेनामुल्लासयति स्मेरयति हरिं गिरिश्च विमुखयति ॥ कृतकरबन्धविलम्बः परिणयने गिरिशकरकम्पः ॥४४२॥

साक्षात्स्यस्य प्रयोजनिवरहेपि समदने एव पुंसि स्वभावाद्वामलोचनानुराग-इति कश्चित् कञ्चितुपदिशति मेनामिति यद्वा विवाहादौ मदनविकारेण न दोष-इत्यत्र शिष्टाचारं प्रमाणं कश्चिदाह परिणयने विवाहे हरकरकम्पः सात्विकभाव- स्यः इतः करवन्धे हस्तकङ्कणवन्धे विकामो येन ताहरा इत्यर्थः मेनां हिमालयपतनी मदनदाहिचिन्तितामुक्लासयित आनन्दयित जीवित कामः कथमन्यया शिवसः, सकामस्य कम्प इति नायं बृद्धः शिव इत्युक्लासहेतुः हिरं स्मेरयित ईषद्धसितं कराति मदनदाहकोपि स्रोजनमनोहरणाय सकामो हर इति धूर्सीयमिति हास्य-हैतः गिर्रं हिमालयं विमुखयित स्रजनेत्यर्थः ॥ ४४२ ॥

मधुगन्धि धर्मताम्यत्तिलकं स्खलदुक्तिघूर्णादरुणाद्मम् ॥ तस्याः कदाधरामृतमाननमवधूय पस्यामि ॥ ४४३॥

वैदेशिकः कश्चिन्यव्यानकालीनं स्वस्तीमुखं स्मरन्नाह मध्विति तम्याः कदाचिन्यव्यानकालीनमाननं मुखं कंपयित्वा अधरस्थं मधुरं पास्यामीत्यर्थः आननं कि भूतं मद्यगन्यि तथा धर्मश्रमजलेन ताम्यत् गानं तिलकं यत्र तदि-स्पर्धः स्वतन्ती मदेनोक्तिर्घ्वनं यत्र तत् धूर्णत् अवणं चश्चुर्नेत्र यत्र तदित्यर्थाः ॥ ४४३॥

मेदिन्यां तव निपतित न पदं बहुवरुजभेति गर्वेगा॥ स्रारिलप्य कौर्न्न तरुगौस्तुरीव वसनैव्विमुक्तासि ॥४४४॥

सम योग्या न भवसीति कश्चित्काचिदाह मेदिन्यामिति पृथिन्यां तच चर्णं न निपतित श्रद्धं बहुजनप्रेरयसीति श्रभिमानेन तत् मिथ्या कुतः यतः कैः युविभः श्रालिङ्ग्यय न त्यकाित अपि तु सर्वेदित्यर्थः संगमेपि विश्वशासीत्याशयः ससनैः वस्त्रे तुरीवेदयर्थः संमोगकालं विहाय यथा चतुर उपनायक उदासीन-स्तिष्ठति नायिकयािप तथैव स्थेयं तेनैव प्रेमिनिर्वाहोन्यथा ख्लप्रवंशः स्यादिति॥ ४४४॥

मूले निसर्गमधुरं समर्पयन्तो रसं पुरो विरसाः॥ नेचव इव परपुरुषा विविधेषु रहःसु विनिधेयाः॥४४५॥

दृतीं नायिकां शिक्षयन्त्याह मूल इति मूले प्रेमम्लकारणे संमोगे इति यासत् पक्षे मूलसमीपे निसर्गमधुर' स्वभाविषयं स्वभाविषयः रसं मुखं वीर्ध्यं वा योगः कत्तं ध्य इत्याशयः यद्वा एकान्तेष्विए नानाजनेषु कथनीया इत्यर्थः पक्षे न दात-व्या इस्पर्शः इति यद्वा बहुधा नोपसोग्याः खलभयादित्याशयः यद्वा नानाप्रकारकः विचित्रसुरतेषु अवस्यं वितिधेयाः अत एव स्वनायिकावैलक्षएयानुभवेन बशी-भृता सबन्तीत्याशयः क्वविच् रसेष्विति पाटः तत्राप्येवसेवार्थाः अर्धसेदेनाभास-

नायकदुविनयखिन्ना नायिका सखीमाह महतीति महति हहे प्रसुरे च

भेदाः स्वयम्हनीयाः रहः सुरतगुद्धयोरिति मेदिनीकर:॥ ४४५ ॥

इत्रश्च समप्पयन्ता ददान इति पुर अत्रे खलसमीप इति यावत् पक्षे पत्रसमीपे विरसा त्रिमुका पक्ष अमधुरा इक्षत्र इव गुरतृक्षा इव प्रवृक्षा उपप्तय विविधेषु रानाप्रकारकेषु रहःसु सुरतेषु पक्षे गुह्येषु स्थलेषु न विश्वेया नोपभोग्याः पक्षे न चोल्याः का क्षेयियोग्याः चोष्या एवेत्यर्थः विविधन्नकारक एकान्त एव तहुप-

महति स्नेहे निहितः कुसुमं बहु दत्तमिर्चितो बहुशः॥

वक्रस्तदपि शनैश्चर इव सखि दृष्ट्यहो दियतः॥ ४४६॥

स्नेहे प्रेक्शि तिलतैले च निहितः तिलतैलेन शनिशोषशान्तिः विहितस्यात्

कुसुमं मालादिक्षपं पक्षे श्यामपुष्पं बहुधा दत्तम् अर्बितः सभाषितः पक्षे पूजितः बहुशः वारं वारं यद्पि तद्पि हेसस्ब द्यितः प्रियः दुष्टप्रहः दुष्टाप्रह-शीलः पक्षे क्र्यहः वकः कुटिलः पक्षे दुष्टकनदाता शनैश्चर इव केनापि प्रकारेण

कदापि शुभक्तलदाता न भवति यथा शनिस्तथा ध्यं नायकः सर्व्वदा दुष्ट पव नानुरञ्जनशक्य इति भावः॥ ४४६॥

मा श्वरतरुणि पीवरवचोरुहयोर्भरेण भज गर्वम् ॥

निर्मोकरिप शोभा ययोर्भ जङ्गीभरुन्मुकैः ॥ ४४७ ॥

कश्चिदाह मेति खिद्गयुवितपुष्टस्तनयोर्मारेखाभिमानम् मा भजेत्यर्थाः हेतुमाह ययोः कुचयोः भुजङ्गीभिः सर्पीभिः त्यक्तैः कञ्चुकैः शोमा सौन्दर्यमथ च विडगह्मीत्यक्तवस्त्रेरोव यदि शोभा तदा कोभिमान इत्याशयः॥ ४४७॥

मम चिलतायारळायां भूमावागिद्गय सिख मिस्रसुप्तकः।

अत्यन्तसापराधोपनायके वाचिनकानुनया द्यकारिति। त्यम् कस्मादेव प्रसन्नः केन कारणेन जातेति वादिनीं सखीं नायिका चद्ति हैसिख अनेन रहस्य-कथनपेग्यत्वं व्यव्यते अयं नायकः मिय स्नेहमयत्वं प्रेममयत्वमनुज्ञनन त्यजन् प्रे-मस्चकमानापनोदकवचनमात्रमकथयिनत्यथाः मा मामपरूषम् अपगतकोपा-मेषनायकः किन्न करोत्यित तु करोत्यचेत्यर्थः ननु संकेतस्थलगमनं विनेव कथं त्वां सन्तोषयतीत्यतः प्रकारमाह मम नायिकायाः चिलतायाः गुरुभिः सह क्वचि-चिलताया इत्यर्थः अनेन कथनानचसरःस्व्यते छायां प्रशिरच्छायां भूमावालिङ्ग्ध हस्ताभ्यां भित्तिकादिभिषेण धृत्वा मिलत्पुलकः जातरोमाञ्चः कुपिताया इति-पाठे। न सम्यक् तथा च कियावैदम्ध्येनैव वर्शाभूतास्मीत्याशयः॥ ४४८॥

मुषित इव च्याविरहे रिपुरिव कुसुमेषुके जिसंघामे ॥ दास इव श्रमसमये भजन्नताङ्गीं न तृष्यामि ॥ ४४६॥

हतधन इवेति यावत् भजन्नताङ्गी न तृत्यामीत्यन्वयः सम्भोगेच्छानिवृत्तिः कदापि नेत्यर्थाः ग्रनेन रत्नलाभिनश्चयेपि वैदेश्यं क्रूर्जु न शक्षोमीति द्योत्यते तेन च नायि-काया श्रधमाभिलाषशून्यत्वेनोत्तमत्व ममाश्रैकतानत्वादि च व्यज्यते न तृष्या-मीत्यनेनोत्तरोत्तरं सुरते सौख्याधिक्यमेव न त्वन्यनायिकावत् वारंवारसुरते वैरस्यमिति द्योत्यते कुसुमेषुसंशामे पुष्पशर्युद्धे सुरते रिपुरिव प्रतियोद्धे-वात्यन्तिन्वं इवेत्यर्थः इषुसंशामपदाभ्यां निद्यप्रहारस्य युक्तत्वं राम्यते कामशास्त्रे सुरतसमये नायकेन तथे च कर्त्तवामिति रतिप्रक्रिया तद्वत्तं दीर्ध-लिङ्गी इदावाती चिरमेथुनकारकः स पत्र वल्लभः स्त्रीणां न शूरोः न च पत्वित्तन्वित्र स्त्रमसमयं सुरतान्ते दास इव परिचारक इव सकलरतश्चमहन्तेत्यर्थः यद्यपि श्रमापनोदनं नायिकाकर्त्तव्यं तथापि स्वस्य समर्थत्वश्चीतत्त्वादिस्चनायेदम् ॥४४६॥

मुश्चिस किं मानवतीं व्यवसायादिइग्रणमन्युवेगेति ॥ स्नेहभवः पयसाऽश्नः सान्त्वेन च रोष उन्मिषति ॥४५०॥

नायिकासमी नायकमाह मुञ्जसीवि मानिनीं न्यवसायेन मानापनोदक

व्यापरिण द्विगुणः अधिकः मन्युवेगः कोपप्रचएडतारूपो यस्या एतादशीति मानापनोदकेनाधिककुपिता मिवण्यतीति मयेन कि मुञ्जिस वृथा त्यक्कसीत्यर्थः हेतुमाह स्नेहभवः प्रेमसंजातः तैलसंजातश्चरोपः कोपः विहश्च शान्त्वेन शान्ति-यस्रोन पयसा जलेन चोन्मिपति छलत्यशून्यो मवति प्रकटो भवति श्रपगच्छ-तीति यावत् विह्नपक्षे उद्भ्तो भवतीत्यर्थः तथा च नाथिकामानो नायकशान्तिय-चनाविना प्रव्यक्तः कर्चाष्यः तेनैवाग्रे मानशान्तिरन्यथा ग्रन्थः स्यादिति अदि-त्येव मानापनोद्दनं कर्चाच्यं विलम्बो न कर्चाच्य इत्याशयः स्नेहस्तैलादिकप्रेमणो रिति नानार्थः॥ ४५०॥

मलयजमपसार्थ्य घनं वीजनविधं विहाय बाहुभ्याम्॥ स्मरसंतापादगणितनिदाघमालिङ्गते मिथुनम्॥ ४५१॥

कश्चित्कञ्चित्प्रत्याह मलयजेति मिथुनं नायिकानायकश्च द्वयं कन्दर्णंदाहात् श्चगणितिनदाधमवहेलितश्रीष्मदोषमालिङ्गते परस्परमालिङ्गनं करोतीत्यर्थः धनं निविडं चन्दनमपसार्थ्यं दूरे स्थापित्वेत्यर्थः यद्वा मलयजमपसार्थ्यं धनं षाद्यं चापसार्थ्यत्यर्थः वीजनस्य तालबृन्तादिचालनस्य परस्परकृतस्य विष्नं निवारणं बाहुभ्यां नायकवाहुना नायिकावीजनिवारणं नायिकाबाहुना नायकवीजनि-चारणं कृत्वेत्यर्थः वस्तुतो बाहुभ्यामालिङ्गते इत्यन्वय एव श्रेयान् तथाच सकल-सुखसामग्रीं विहाय बहुतरं दुःखमगणियित्वाप्यालिङ्गते महासुखजनकत्व-मित्याशयः धनं सान्द्रं धनं वाद्यमित्यनेकार्थः ॥ ४५१॥

महतोषि हि विश्वासान्महाशया द्धति नाल्पमपि लघवः॥ संवृणुतेऽद्रोनुद्धिन्निदाघनद्यो न भेकमपि॥ ४५२॥

भयेन क्षुद्रजनशरणापन्नं महान्तं जनमन्योचया कश्चिदाह महतेति महा-शयाः उच्चमनसः पक्षे बृहत्परिमाणाः हि निर्णये विश्वासात् आत्मीयत्विनश्च यात् प्रणयाद्वा महतोपि प्रव्यक्तानपि दघति गोपयन्ति लघवः क्षुद्वाः पक्षे श्रव्ध-परिमाणाः श्रव्पं क्षुद्वंजनं पक्षेऽव्पपरिमाणं न दघतीत्यन्वयः उभयत्र हण्टान्तमाह श्रद्रीन् मैनाकप्रभृतीन् मीतान् पर्व्यतानुद्धाः समुद्रः संवृण्यते गोपायित प्रीष्म- कालानसरित मेकमपि मर्डुकर्माप न गापायन्तीत्यन्वय तथा च महतामेव शरराहानसामर्थ्यं नाल्पानामित्याशयः॥ ४५२॥

मधुधारेव न मुश्रिस मानिनि रूचापि माधुरीं सहजाम्॥ फृतमुखभङ्गापि रसं ददासि मम सरिदिवाम्भोधेः॥ ४५३॥

नायको मानिनों नायिकां प्रत्याह मध्वित हे मानिनि मानवित क्र्शिपि प्रेमरिहतािप पक्षे वैद्यशास्त्रोक्तद्रव्यगुणकथने अविक्रणे पिटतािप सहजां स्वामानिकीं माधुरीं प्रियकथनं पक्षे मधुरत्वं न मुञ्जिल न त्यज्ञिल मधुधारेव माक्षिक प्रवाह इवेत्यर्थः तथा च वचनमात्रेण परितृशाल न तु हृदयेन यथा मधुधारा बहिरत्यन्तिवक्षणािप परिपाके रूक्षा मत्रतित्याशयः नतु यद्यहं रूक्षा तदा किमि ति प्रलाद इत्यत श्राह छतं मुखस्यारम्भस्य प्रलादनारम्भस्य प्रलादनोपयस्य भङ्गः खण्डनं यया ताहश्यपीत्यर्थः पक्षे छतः मुखे आरम्भे सम्मेदारम्भे भङ्गस्तरङ्गो यया ताहश्यपीत्यर्थः एक्षे छतः मुखे आरम्भे सम्मेदारम्भे भङ्गस्तरङ्गो यया ताहश्यपीत्यर्थः रसं श्रङ्गारसं पक्षे जलं ददासीत्यर्थः श्रम्भोधः समुद्रस्य सरिदिव गङ्गादिवदित्यर्थः तथा च मानापनोदनव्यापारणािप मम सुख्यमेवेत्याशयः स्थाद्विय गङ्गादिवदित्यर्थः तथा च वक्तं निस्तारणं मुखमिति विश्वः भङ्गो वीचिषु विख्यातो मङ्गो जयविष्यर्थः सङ्गो भेदे रजायाञ्चेति नानार्थः ॥ ४५३॥

मदनाक्रष्टधनुर्ज्याघातैरिव तरुणि पथिकेतरुणानाम् ॥ वोणातन्त्रीक्वाणैः केषां न विकम्पते चेतः ॥ २५२ ॥

देशान्तरगमनोद्यतः कदा गमिष्यसीति नायिकयोक्तो नायको नायिकां प्रत्याह मदनेति हे तरुणि युवित गृहिणीतिपाठः प्रामादिकः अपरित्याज्यत्वं ध्यज्यते तेन गमनस्य परायक्तत्वं ध्यज्यते केषां पश्चिकयुवजनानां चेतः हृद्यं वीणातन्त्रीशब्दैः तत्र तत्र श्रुतैः न विकर्यते न वञ्चलं भवित ग्रिति ग्रिति स्वविष्णामित्यर्थः कन्द्रपी-क्षितश्चनुष्णां शविष्यति तदेव तव वचनं स्मृत्वा गमिष्यामि न विलम्बशङ्के त्याशयः केविन्तु वीणावादपरां नायिकां सख्याह पश्चिकतरुणतोषार्थमेव वीणां वादयसीति परिहासो वाक्यार्थं इत्याहः

वीसाशस्तुत्वर्यं तत्र वचन श्रुत्वा पथिकस्य ममार्तावाभिलापेति कश्चित्वसिक काञ्चित्प्रत्याहेति प्राञ्चः ॥ ४५४ ॥

मम भयमस्याः कोपो निब्वेदोस्या ममापि मन्दोत्तम् ॥ जातं कुचान्तिन्ते स्मितसंवृतिनिमतकन्धरयोः ॥४५५॥

कश्चिन्नायकः सखायं प्रति स्वकोयनायिकावृत्तांतं नैशं प्रातराह ममेति मम प्रथमतोऽन्यनायिकाभोगो जातस्तं नायिकया ज्ञात इतिभयं याचित्स्थतं तन्ना-यिकायाः कुचान्तरिक्षे स्तनयोर्मध्यदेशे यातं प्रविद्यमित्यर्थः कुचान्तरालप्रदर्शन

कारितं नायिकया अतःपरं भयं नास्तीत्याशयः अस्याः नायिकायाः कोपः

अन्यनाधिकोपभोक्तारं मां रुष्ट्वा क्रोधः कुचान्तरिक्षे वक्षःस्थलाकाशे हृद्ये इति यावत् यात इति लिङ्गविपरिणात्मनान्वयः अस्याः निव्वेदः वैराग्यं यातः

कुचान्तरिक्षे इत्यन्त्रयः सम कोपयोग्योपि नायं नायकाधम इति बुद्ध्या वैराग्यिस-त्याशयः समापि सन्दाक्षं लज्जा कुचान्तरिक्षे यातमित्यन्त्रयः अपिशन्देन स्वस्मिन्

त्याशयः ममाप मनदाक्ष लज्जा कुचान्तारक्ष यातामत्यन्वयः श्रापशब्दन स्वास्मन् धृष्टता व्यज्यते नायिकानिव्वेददर्शनेन लज्जा जाता परन्तु कुचान्तरं इष्ट्वा पुनर्ग-तेत्याशयः स्मृत्या स्वस्य दुश्चरितस्मृत्या संवृत्या तयोरिप कोपनिव्वेदयोरित-

धीरत्वात् गोपनेनेत्यर्थः नमिता नम्ना कन्धरा श्रीवा ययोस्तयोरित्यर्थः सित सप्तमी द्विवचनमिदं तथा च महाकोपकारणेपि तस्या धैर्य्यक्षमादिकं कियद्वक्तव्यमुपभोगो जात प्रवेति श्लोकार्थः शिरोधिः कन्धरेत्यपीत्यमरः श्रावयोर्मध्ये मम भयं

तस्याः कीय इत्यादिक्रमेणान्वयः षष्ठीद्विवचनमेव वा कव चान्तरिक्षे इतिपाठे कुत्राप्याकारो भयादिकं गर्तामत्यर्थी द्रष्टव्यः स्मितसंवृतीतिपाठे मन्दहासगोप-नार्थे नम्नग्रीवयोग्निलनमभूदित्यर्थः कोयकारणेपि सानुरागैव संत्याशयः॥ ४५५॥

मुक्ताम्बरैव धावतु निपततु भृवि सा त्रिमार्गगा वाऽस्तु ॥ इयमेव नर्मदा मम वंश्वभवाऽनुरूपरसा ॥ २५६॥

गृहिण्यस्समतया सम्भाव्या चैषम्यं व कर्चव्यमिति चादिनं सहचरं द्विमा-दर्यस्सखाह मुक्तेति हे सखे सा गङ्गा पक्षे कुलहीना गृहिणी मुक्ताम्बरा त्यक्ता-काशा च पवकारेण पुनराकाशसम्बेगैंगो व्यविश्वते पक्षे सपत्न्यां मिय च कोपेन यक्तवसनैव धावनं करोत्वित्यर्थाः एवकारेण स्वामाविकवस्तुपरित्यागेनातिनि-र्क्तज्जत्वं द्योत्यते भुवि पृथिव्यां निपनतु लुएठतु त्रिपथगा स्वर्गमर्त्यंपानाल-गामिन्यस्त्वित्यर्थः त्रिपथगानाम्नी भवत्वित्यर्थौ वा पक्षे त्रिपथगा बद्दविर्धानन्दि-

तपथगासिनीत्यर्थः त्रिशस्ट्स्य बहुपरत्वात् प्रकरणात् निन्दितपथलामः इयं नर्भादा रेवा पक्षे सुखदा नायिकेत्यर्थः मम नर्मादेत्यन्वयः वंशयभवा वेखुमूलो-रान्ना नर्मदाया वेशुमूलोत्यन्नत्वात् पक्षे कुलीनेत्यर्थाः त्रानुरूपः खातानुरूपः, पक्षे

स्वकुलसहशो रसो जलं श्टङ्गारश्च यस्याः सा तथेत्यर्थः ॥ ४५६ ॥ मृगमद् लेपनमेनं नील निचोलैव निश् निषेवस्व ॥

कालिन्यामिन्दीवरमिन्दिन्दरसुन्दरीव सखि॥ ४५७॥

नायिकां ऋष्णस्य दृतो बद्ति मृगेति मृगमदलेपनं कस्तूरीविन्यासं सखीपदेन-हितकथनयोग्यत्वं ध्वन्यते स्वनायकं नील निसीलीव धृतेकविधनीलवस्त्रेव रात्रौ निषेत्रस्य कस्त्रीलेपनसेवया कृष्णाम्बरेण च कृष्णाभिसारिकात्वमेवोचितमि-त्याशयः कालिन्दां यमुनायामिन्दीयरं नीलकमलिमिन्दिन्दिरस्य भ्रमरस्य सुन्दरी प्रतो वेत्यर्थाः एचमेव कारगेऽलक्षिता सती विद्ग्यो लोकैर्श्रायसे नान्यशेति-भावः ॥ ४५७ ॥

मम सख्या नयनपथे मिलितः शक्तो न कश्चिद्पि चलितुम्॥ पतितोसि पथिक विषमे घटकुटीयं कुसुमकेतोः ॥४५८॥

कञ्चत नायकं प्रलोभयितुं इती स्वनायिकाचातुर्यादि चक्ति समेति सम सखीनयनपथे नेत्रकटाझमार्गे प्राप्तः कश्चिद्वि बहुम्बीकोपि चलितुं गन्तुं न शक्नोति पथिक जिरविरहितत्वेन तव गमने का कथेत्याशयः विषमे दुर्गमे परमबन्ध-कारके इत्याशयः प्राप्तोसि मम सखीवातुर्व्यसौन्दर्य्यलुब्धः प्राप्तवहुभोगस्त्व-मनेन स्थास्यसीतिभावः इयं मम सखी मकरकेतोः कामस्य घट्टक्टी घट्टप्रदेशः

कृतकुरीसहशी साहश्यस्य गम्यमानन्वात् कुरीकार्थ्यकारित्वाद्वा ग्रयमाशयः कामाख्यादेशे घट्टादौ पुँछलीभिरेकैका कुटी क्रियते समीचीना वासयोग्या र

तत्रायस्य स्थितः पथिकः कुटीस्थामिन्या मोहितो मवति तस्मादुगन्तुं न शक्कोति

यदि कदाचित्वपताय्य गच्छति तदाकर्षण्मन्त्रप्रमावेण प्रभातसमये पुनस्तत्रैवा-यात्यतस्त्वयान्यत्र गन्तुमशक्यत्वात् अत्रैव संभोगी तिष्ठेत्याशयः यद्वा महाधन-देशान्तरप्राप्तं नायकं कटाक्षयन्तीं काञ्चिद्वुद्धा विद्वेषिणी प्रतिवेशिन्याह स्त्रदीयं सर्व्विमयं प्रहीष्यत्यतस्वयान्यत्र गन्तव्यमित्याशयः ॥ ४५८ ॥

महता त्रियेण निर्मितमित्रयमि सुभग सह्यतां याति॥ सुतसम्भवेन यौवनिवनाश्नं न खलु खेदाय॥ ४५६॥

स्वापराधकुपितां नायिकां इत्वा भयेन नायिकासमीपमनागतं नायकं नायिकाद्ती वद्ति महतेति सुभग सापराधे त्वयि मम सर्का पूर्व्वत्प्रेमवती यतोतस्त्वमत्यन्तभाग्यसालीत्याशयः महता प्रियेण परमप्रेमपात्रेण निम्मितं कृतमियं द्वेष्यं सद्यतामद्वेष्यताम् अपिना प्रियतां यातोत्यर्थाः अर्थान्तरन्यास-माह सुतसम्भवेन पुत्रोत्पत्या यौवनविनाशनं स्तनपतनादिकं खेदाय दुःखाय न खलु नैय भवतीतिशेषः एवड्व चिरकालसुखद्सुतोत्पादो यथा स्वभावादव्य-कालिकयौवनविनाशकोपि श्लाष्यः तथा बहुधा सुखद्ययके स्वव्ये कोपकारके त्विय प्रीतेष मम सखी त्वयावश्यमागन्तव्यमित्याशयः॥ ४५६॥

मानग्रहगुरुकोपादनु दियतान्येव रोचते मह्मम् ॥ काञ्चनमयी विभूषा दाहाञ्चितशुद्धभावेव ॥ ४६० ॥

नायिकाकोषार्थामिथ्याविचेष्टमानं नायकं वारयन्तीं नायिकासखीं नायकः श्राह मानेति मानप्रहणे यो महान् कांपस्तरमाद्यु ताहराकोषशान्त्युत्तरमित्यर्थः एवञ्च कीपेन न कापि श्रतिः प्रत्युत लाम इत्याह द्यिता प्रेयसी तथा च श्रणमिष् मानो न स्थास्यतीत्याशयः अन्येवाननुभूतसमागमेव मह्यं रोचते इच्छाविषयो मवतीत्यर्थः केवलकनकमयी भूषा भूषणं दाहसंगदितनैष्मंदयमावा यथेत्यर्थः तथा च मानापनोदनसामध्याभिमानतयानुभूतसुरतलोभेन वृथा कोपं मया सम्यः द्यते इत्याशयः ॥ ४६०॥

॥ इति श्रीसचलविरचिते मकारव्रज्या समासा ॥

यूनः कराटकविटपोनिवाञ्चलघोहिरास्त्यजनती सा ॥ वन इव पुरेऽपि विचरति पुरुषं त्वामेव जानन्ती ॥ ४६१॥

नायिकासञ्चाराधिक्यं दृण्या लंदिग्धमानसं नायकं दूर्ता वदित यून इति
यूनस्तरणान् अनेन स्पृह्णायरअम्बतिपेध्यत्वं च व्यव्यते किमूतान् अञ्चलप्राहिणः
बलात्कारेणाञ्चलस्य वस्त्रान्तस्य ग्रहण्परानित्यर्थः वने कण्डकविष्टणानित्र ग्ररण्यं
कण्डकम्यान् वृक्षानिवेत्यर्थः अनेनानिच्छ्या संवद्धत्वं व्यव्यते सा मम सखी
त्यज्ञन्ती अतिरुक्षत्या भत्स्नादि कृत्वा यूनामुपेक्षां कुव्वाणित्यर्थः ।
पुरे महानगरे पवञ्च गृहकार्यार्थमञ्जयसंचारयोग्यत्वं कथ्यते पुरुषं सर्व्यत्र
रक्षकं त्वामेच जानाति नान्यमित्यर्थः सथा च वनसंचारे यथा स्वभावात् पिषकः
विद्वेषिणः कण्डकम्भा अचेतना इति संभाव्यास्तथा महानगरेस वभावदुः जीनास्तिग्रन्तु त्वदेकासकायां मम सख्याः तिमलनेपि नानुरागशङ्कोत्याश्यः सा तवोपेक्ष्या
नेति यद्वा मागलामध्यमेवातिचपलावश्याकर्षणमन्त्रौ नान्य इति कश्चित्सखाः
यमाह त्वामेव पुरुषमिमत्ययथेष्टरतप्रदं जानन्ती अनुभवन्ती सती सव्यक्तवि विचरित
यद्दश्या परन्तु न स्थिरा भवति पुनस्तवैवानुसरणङ्कराति सेति धन्यस्विमिति
वाक्यार्थः॥ ४६१॥

युष्मासूपगताः स्मो विबुधा वाङ्मात्रपाटवेन वयस् ॥ अन्तर्भवति भवस्त्वपि नाभक्तस्तन्न विज्ञातम् ॥४६२॥

गुणो दरिद्रगणो धूर्चं पणिडतमन्यमवरराजपूजितमनुस्त्य बहुकालं राजसे-वां इत्वाऽलब्धफलस्तमाह युष्पास्विति चचनमात्रपट्टत्वेन भविद्धः प्रतारिता चय-मित्यर्थः हे विबुधाः पण्डिता इत्यर्थः पक्षे विगतयोधा मृहा इत्यर्थः युष्माम् बहुतूप-गताः मिलिताः स्म बहुमिश्चिरकालमादाय भविद्वश्वासेन स्थिता इत्यर्थः एवञ्चा-चुपेक्षणीयत्वमपेक्षायां बहुपुष्पञ्चेति व्यव्यतं भवत्स्वित पण्डितेष्वित ग्राविना मुखें का कथेत्याययः नान्तर्भवित अभक्तः भिक्ररहितः पक्षे भक्तरहिनः द्दिद इत्यर्थः इति प्रथमं न झातमित्यर्थस्तथा च धनग्रहणं विना न कस्यापि भविद्धः किमित क्रियते इति ।।४६२॥

यत्र न दूती यत्र स्निग्धा न हशोपि निपुणया निहिताः॥ न गिरोद्यापि व्यक्तीकृतः स जारोनुमरगोन ॥ ४६३॥

श्रस्याः प्रेमगोपनचातुर्धं सर्वाधिकमित्याशयः गोपनप्रकारमाह यत्र नायके कदापि दृती न प्रेषिता न या नायकप्रेपिता गतेत्यर्थः स्निग्धाः प्रेमचत्यो दशः कटाक्षा निषुणयाऽतिचातुरया न निहिनाः न प्रेषिताः श्रपिना कटाक्ष्यंग्ये तद्भावविरोधः कथ्यते श्रधापि बहुकालमि पूर्विवत् न गिरः प्रेमस्चकानि गुणकथनादीनि नेत्यर्थः स भायोनुरागेगोति पाठे सखायं प्रति नायकोक्तिः कैरिप न श्रातो यो भावः संभोगस्वीकार- स्चकचेष्टादिक्यः स भायोऽकस्माद्रहसि मिलितया समयविशेषे सरनदानेन पूर्वानुरागेगाद्य व्यक्तीकृतस्तयेति धन्योहमस्मीति ॥४६३॥

कश्चित्कञ्चिदाह यत्रेति सब्देशकारंण गुप्तः स जार उपपतिः श्रनुमर्गोन जारमर-

णानन्तरं द्वित्रिदिनाभ्यन्तरेऽकस्मान्नायिकामग्रोन व्यक्ताकृतः जनैरेवानुमित इत्यर्थः

या नीयते सपत्न्या प्रविश्य या विजिता भुजङ्गेन ॥ यमुनाया इव तस्याः सिख मिलनं जीवनम्मन्ये ॥४६४॥

काचित् सखीमुपदिशति येति सखिपदेन कधनयोग्यत्वं व्यज्यते तस्या नायि-काया जीवनं तीवितं पक्षे जलं मिलनं निन्दां मरणतुल्यमित्यर्थः पक्षे स्वभावतः श्यामं तस्याः कस्याः या सपत्या पतिष्रेयस्या पुर आनीयते पतिसमीपमानीयते पक्षे गङ्गया समुद्रस्विधमानीयते इत्यर्थः भुजङ्गेन खिङ्गेन पतिसपत्नीप्रियेण पिशुनेनेत्यर्थः पक्षे कालियसप्पेणेत्यर्थः प्रविश्य पत्यनुमितविज्ञिता पतिसमीपाग-मने वारितेत्यर्थः पक्षे जले प्रविश्य विज्ञिता सर्व्वपाणिनामागमनं सद्धमिति भावः यद्वा विज्ञिता दृषितेत्यर्थः पक्षे आविज्ञितानुरिक्षितेत्यर्थः यमुनाया इव कालिन्द्या-इव एवञ्च सपत्नीयुक्ताया जीवनमेव मरणमतो मत्कधनेन त्वं पत्यनुमत्या स्थित्वा तमधीनं कृत्वा सुखेन यथा स्थेयं तथा कुर्विति सुखदमिप सजातीयानुशरणं त्याज्यमिति कश्चिद्वद्वतीति कंश्चित् ॥४६४॥

यस्मिन्नयशोपि यशो ही विकैंदनो मान एव दौःशील्यम् ॥ लघुता गुणज्ञता किं नवो युवा सिख न ते दृष्टः ॥४६५॥ नायकं प्रथमत सङ्गमयितु नायिका दूती वक्ति यस्मिशिति हे सन्वि मित्रस

मीपे हितमेत्र सक्तन्यमिति धानि स प्रतिवशी ननोऽभुनै र ल॰भयौतन सुत्रति प्रौढ़ इत्यर्थाः सुलमत्त्रं शिक्षणीयत्वं चिरभोग्यत्वं सम्प्रति यथेष्टरितद्य।तृत्व≆ व्यङ्गयं ते तव किं प्रश्नेन दृष्टः यदि कदाचिद्पि त्वया दृष्टः स्यासदा संप्रत्यु क्रमेक

स्यादित्याश्यः थस्मिस्रायके श्रौतपत्यजमयशो दुर्व्यादो यश एव सर्व्यानायिका स्पृहणीयमेवेत्याशयः यस्मिन् हीर्लज्जा विष्नः क्षणमपि भोगचिरोधित्वात् क्षणम्बि सकारणोपि मानो दुःशीलता शीललेशशालिन्या कर्तुमशक्यत्वात् कटुवन्ननारेः

का कथेत्याशयः यस्मिन् लघुता भटिति संभाषणालिङ्गनादिरूपा गुण्झता वैदाध्यम् ईदृशे विषये लघुतैवोचितेत्याशयः एवञ्च यदि कामकलावै दम्ध्यामिमाः नो मदुक्तौ वा विश्वासस्तदा सङ्केतस्थानस्थापितं तं द्रष्टुंगन्तन्यं मया सहेति॥ ४६५॥

यद्वीच्यते खलानाम्माहात्म्यं क्वापि देवयोगेन ॥ काकानामिव शौक्ल्यं तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥४६६॥

विश्वने घुणास्तरन्यायेन समीचीनं कार्यं दृष्ट्वा विश्वासपरं कञ्चन कश्चि-दाद्द यदिति खलानां स्वभावदुष्टानां माहातस्यं महत्वं समीचीनकर्म देवयोगे-नादृष्टवशात् यत् कदाचित् दृश्यते तदिष तादृशमहत्वमिष अपिना यावज्जीवं निन्दितकार्यपरिष्ठहः न चिरात् श्रीस्रमेवानर्थाय परमानर्थाकारकं भवति यथा काकानां स्वभावश्यामानां शुक्लं रूपमित्यर्थः यथा कदाचित् शुक्लरूपवान् काको दृश्यते परन्तु स काकः स्वधममं परद्रोहं न मुञ्चिति दर्शनमात्रेणानिष्टका-री च भवति तथा खलमाहात्म्यदर्शने सत्फलं न भवति अतस्त्वया क्थमिष खलविश्वासो न कर्त्तव्य इति भावः ॥ ४६६ ॥

यख्तुखलमुखहुतवहविनिहितमपि शुद्धिमेव परमेति ॥ तदनलशोचिमवांशुकिमह लोके दुर्ल्जमं प्रम ॥ ४६७॥

कंचित् खलसहचरं समीचीन नायकं नायिकया सङ्गमियतुं स्तुवन्ती दूती नायिकामाह यदिति तत्प्रेम इह श्टङ्गारित्रषये लोके प्राणिमात्रे दुर्लमं महापुर्येन विकक्षमंशुकं वस्त्रं सुवर्णसूत्रमयं यद्वाऽिननाऽदाह्यं देवलोकप्रसिद्धं तदिवेत्यर्थाः अत प्रवात्र दुव्र्लभमिद्मित्याशयः तत् कत्तत् यत्तु खलु कम्प्रमात्रविधटकत्वेन

कदाचित्केनापि लब्धं बहुधाऽप्रसिद्धमित्याशयः अनलेन अग्निदाहेन शुद्धं पूर्वक्पा-

अत पदात्र दुल्लमामदामत्याशयः तत् कतरत् यत्तु खलु कम्ममात्रावयदकत्वन प्रसिद्धः खलः पिशुनः तस्य मुखं परपीडया दाहकत्वादिनः तस्मिन् विनिहितः

मित सलवचनविषयोगीत्यर्थाः अपिविंवरोधे शुद्धिमेति प्रेम न गच्छतीत्यर्थः एवकारेगाशुद्धेः कदापि संबन्धो नास्तीति कथ्यते प्रत्युत खलसंबन्धे द्विगुणितं भवर्तात्पाशयः एवञ्च तस्य खलमैत्रीमधुना विनाशय तदनन्तरं तेन सङ्गतिः

कर्तव्येति केचित्तु ब्रेम्णि खलबञ्चनमावश्यमिति कञ्चित् कश्चितुपदिशतीत्याहुः यद्वा खलोपहासात् उदासीनां नायिकां दृती वदति प्रेम्णि खलसम्बन्धो भवत्येच ताबता नोदासितव्यमिति। यद्वा तथै बोदासीनं नायकं नायिकासखी संबो-

यन्नाविधमर्थयते पाथेयार्थं ददाति सर्वस्वम् ॥

तेनानयातिदारुणशङ्कामारोपितं चेतः ॥ ४६८॥

यते न कारयतोत्यर्थः पाथेयार्थं पिध मक्षणार्थं सर्व्वस्तं सर्व्वधनं ददातीत्यर्थः सर्व्वस्त्वपदोपादानात् प्रातर्भक्षणार्थमपि नापेक्ष्यने तेन क्वचिद्धनिनि सङ्गतेयिन-दानीमिति व्यज्यते तेन पृत्वेकि नानया मया यत्नेन रक्षितया चलचित्तया मम चेतिश्चित्तं दारुणम् प्रप्यशोजनकसन्देहमारोपितं चित्तं साशङ्कमित्यर्थः ग्रारोपितपुदेन निश्चयाभावः कथ्यते तेन यथाशक्त्या त्वया रक्षणीया मयाऽसक्य-

कश्चित्सहचरं वद्ति यन्नेति यत् अवधिं कदा गमिष्यतीति व्यवस्थां नार्ध-

त्या गम्यते इति ॥ ४६८ ॥ युनामीर्ज्यावैरं वितन्वता तरुणि चक्ररुचिरेण ॥

धयति व्यञ्जनापूर्ववत् ॥ ४६७ ॥

तव जघनेन कुलिता निखिला पल्ली खलेनेव ॥ ४६६ ॥

नायको । प्रकां बदति यूनामिति हे तरुणि अनेन सर्व्यपृहणीयत्वेन यौवन-

दोषोयं तबीकि रन्यत जञ्चनकनत्यथः निष्यता सम्पूषा पल्ला पामरवसातः राकुलिता देश तका इता निष्यतपल्लीत्यादिना त्वत्सहशी नान्येति सन्दे :वय्यासकाः पान्तु तच दोषो नास्ति ममापि त्वय्याशकिस्तेनैवेत्याशयः यथा खलेल दुष्टेनेत्यर्थः यूनामीर्षया परस्परस्पर्द्धतया वैरं विस्तारयतेत्यर्थः समानः

चकवत् रथचकवत् मनोइनि पक्षे मुखदाक्षिएयेन चकस्य ग्रामप्राणिसमूहस्य

रुचिरेण रुचिविषयेन कप्रयेमपात्रेगोति यावत् सर्वान् सकान् त्यकत्वा मय्ये-

द्यासकासीति मम भाग्यमित्याशयः ॥ ४६६ ॥

यावज्ञीवनभावी तुल्याश्ययोन्नितान्तनिवर्भेदः ॥ नदयोरिवैष युवयोस्संगो रसमधिकमावहतु ॥ ४७० ॥

नायिकानायकसहचरं प्रेमझं बुद्ध्या नायकसमक्षं चराबाह याबदिति युवयोः युवा च युवती च युवानी तयोरित्यर्थः एवञ्च इयोर्थ वपदेनैव कथनेन ६पकुलशी-

लादिना सर्व्यासौ साइश्यं कथ्यते तेनात्यन्तमुचितं इयोः प्रेमेत्याशयः सङ्गः

मैत्री एषः विद्यमानः पक्षे प्रवाहद्वयसंयोगमधिकं दिने दिने वर्द्धमानं रसं प्रेम

मिलित्वा श्रद्वारादिव्यवहरणं वा पक्षे जलमावहतु समन्तात् प्राप्नोत्वित्यर्थः

ममाभिवेतं तदेव साधियव्यतीत्याशयः पक्षे प्रवाहरूपो भवतु एवञ्च पथाति-प्रवाहरूस्य सन्भेदप्रवाहस्य सकलकालुष्यरहितस्य रसहसर्व्यक्ताध्यः

युत्रयोस्तंद्रः सर्व्या सम श्लाष्यः कार्य्यकारी चेत्याशयः यावजीवनं यावदायुः भावी भवनशीलः स्थिर इत्यर्थः पक्षे यावज्ञलावस्थितिकालं व्याप्येत्यर्थः तुरुयः

सर्व्यवकारेण समासः त्राशयश्चित्तं ययोस्तयोरित्यर्थः तथाच समानचित्तौ द्वावेव दुर्लमी तृतीयस्य का शङ्कोति व्यज्यते तेन सर्व्यथा तृतीयसङ्गकरणं नोचितमिति

रहस्यन्यङ्गवं पक्षे तुल्यौ समानप्रमाणौ बाशयौ जलाधारदेशौ ययोरित्यर्थाः न्यूनाधिकप्रवाहसङ्गस्तु न मनोहार्रात्याशयः नितान्तं इद् मेद्शून्यः गोप्यागोप्य-सकलालापमय इत्यर्थाः पश्चे संगमाचित्रपरमगम्यदेशपर्यन्तमविमक्त इत्यर्थाः

नदश्च नदी च नदौ तयोरित्यर्थः यद्वांदृतीद्वारकप्रेमकरणं षर्कर्णपतितं भटिति व्यक्त भविष्यतीति द्वाभ्यां दृतीं प्रतार्थ्य प्रेमकृतमत्यन्तवतुरा दृती मया स्नात-

मिति वक्तुमाशीर्वादच्छलेन यातं वृत्तान्तं कथयति केचित्त् बालां धरित्यज्य परदेशगतं सखायं बाळायौवनं बुद्धा सखा महता श्रमेणानीय परिहसतीति

वक्मार्थाः इत्याद्यः ॥ ४७० ॥

प्रहरन्तीं शिरसि पदा स्मरामि तां गर्व्वग्रस्कोपाम् ॥४७१॥

नायकस्सहसरं विक यदिति यन्निहितां यया दत्तां मालां शेखरयसि शि-रोलङ्करणं कुरुषे है धूर्त सा नायिका भवन्तं पातु इत्युक्त इतिशेषः मस्तके सर-णेन ताडयन्तीं गर्व्वेण सौभाष्याभिमानेन गुरुम्महान् कोधो यस्यास्तामेव समेंगमि तस्या एव वशोस्मीतिभावः ॥ ४७१॥

यौवनयुत्तिं पत्यौ बन्धुषु मुग्धत्वमार्ज्जवं गुरुषु ॥ कुर्वाणा हिलकवधः प्रशस्यते व्याजतो युवभिः ॥ ४७२ ॥

इमां बालां मत्या प्रतिवेशिना त्वया न भुज्यते युवभिर्बहुभिरुदासीनै-ब्र्भुज्यते इति नायिकाप्रतिवेशिनं कश्चिद्वद्ति यौत्रनेति पत्यौ स्वामिनि यौवन-

गोपनं श्वशुरकुलगमनभयात् संरक्षणभयाहा बन्धुषु भ्रोतृवर्गेषु मुग्यत्वमस्य-इत्वं गुरुषु श्राज्जंवम् ऋजुतां कुर्वाणा युवशिक्षयैव कुर्वाणेत्यर्थः हिलक्षयधूः पशुतुत्वपरिवारित्याशयः व्याजतः छलतः प्रशस्यते श्रर्थादुपहस्यते सर्विधा बाल-

चेष्टां कुर्वित्रति बालां शिक्षयित्त्रा पत्यादिनिकटे सर्व्वथा बालेयमित्युक्त्वा

प्रतार्थ्य सर्वा बालाश्च गृहीत्वा सन्वेंर्सुज्यते त्वया न कथं सुज्यत इति बाक्यार्थः॥ ४७२॥

यो न गुरुभिन्न मित्रे न्न विवेकेनापि नैव रिपुहसितैः।

नियमितपूर्वः सुन्दरि स विनीतत्वं त्वया नीतः ॥ ४७३ ॥ स्वाभिन्नेतनायकेन सङ्गमियतुं दूर्ना नायिकामाह य इति यस्सर्व्यथा

दुर्विनीतो गुरुमित्रविवेकैरनतुक्ल एव कुलशतुहसितैः पृत्र्वं नियमनयोग्यसमयेपि विनर्थं न प्रापितेत्यर्थः हे सुन्दरि अनेन समीवीननायकसौलभ्यं तद्नुपेक्षणी-

यत्वं च व्यज्यते स कयाप्यगृहीत इत्यर्थः त्वयातिविदग्धया विनीतत्वं समयेऽतीः तेपि प्रापितः तथा च स्वं नायकाभासं परित्यज्य सकलगुणपुञ्जनायकरतं

मया नीतमनुगृहारोत्याशयः॥ ५७३॥

यनमूलमाई मुदकैः कुसुमं प्रतिपर्वे फलभरः परितः ॥

द्रुमं तन्माद्यसि वीचीपरिचयपरिग्णाममविचिन्त्य ॥ ४ ५४ ॥

दुष्टथनिकनायिकासङ्गत्या महाधनं कञ्चन निवारियतुं कश्चित्नयोक्त्या धक्ति यदिति हे दुम पवञ्च भयेन पलायनाशक्त्यत्वं व्यव्यते तेन भोगाईत्वं कथ्यते उद्कैस्सिरिज्जलैः यन्मूलं निदाधसमयेपि शीतलमित्यर्थः तेनासमयेपि बहुताम इति गम्यने प्रतिगवं पर्व्वणि पर्वणि कुसुमं पुष्पं परितः सन्वतः फलगरः फलसमूह इत्यर्थः समयेऽसमये योग्यायोग्यदेशे फलाद्याधिक्यकथनंन सन्वदा गुप्तानुचितोचित्यथेष्ट्यनद्याहित्वं पुरुषे कथ्यते ब्रालिमक्तो भवसि सन्वदिधिकोहिमितिमन्यसे यत्त्ववीर्ज्ञानां चातुम्मास्यतरङ्गाणां परिचये संबन्धे सित यः परिणामः ब्रामुलखननेन सन्वधा निपातस्यस्तमविचिन्त्य बुध्वेत्यर्थः तथा च यदा कदावित् कोपे प्रभुगते तव नाश एव सन्वधेदं त्वया त्याज्यमित्याशयः महाधनं वैदेशिकं प्रथमतो चहुधने दत्या तदीर्यं सर्व्व धनं ब्रहीतुं कयाचिन्द्याचनं वैदेशिकं प्रथमतो चहुधने दत्या तदीर्यं सर्वे धनं ब्रहीतुं कयाचिन्द्यस्य स्थापितं नायकं काचिदाह तं द्रममस्यतीति कवचित्राठः यन्मूलिमित्यस्य पस्य मूलिमित्यर्थः विचित्तं द्रममस्यति प्रवाहे क्षिपतीत्यर्थः कि कृत्वा वीची क्षिपति परिचयस्य निकटवर्त्तित्वस्य यः परिणामः प्रेमबाहुत्यं तदिचिन्त्यः विस्मृत्येत्यर्थः ॥ ४७४॥

यस्याङ्गे समरसङ्गरविश्रान्तिप्राञ्जला सखी स्विपिति ॥ स वहतु गुणामिमानं मदनधनुर्व व्लिचोल इव ॥४७५॥

नायिकाधीतिबर्ज्ञकसौमनस्यानिमः बहुगुरां स्वयंजितं नायकं नायिका-प्रोरिता सखी शिक्षयित यस्येति स नायकश्रेष्ठः गुणाभिमानं चतुःषष्टिकला-भिज्ञतागर्वं पक्षे गुणस्य ज्याया श्रमिमानं ज्याश्रमाणाधिकप्रमाणत्वं मद्नध-रुर्लताच्छादकपट इवेट्यर्थाः यस्य कोडे मदनयुद्धविश्रान्त्या श्राञ्जला प्रसन्ना स्वापमात्रार्थामङ्गं विशन्ती स्वपिति न तु शताग्रहेण तदानीरतमिच्छन्तीत्वर्थः एवश्च प्रताहशारतदानार्थंकामशास्त्रपरिशीवनं कृत्वाभिमानी सम नान्यथे-स्याशय ॥ ४७५ ॥ यदि दानगन्धमात्राद्वसन्ति सप्तच्छदेपि दन्तिन्यः॥

किमिति मदपङ्कमिलनां करी कपोलस्थलीं वहति॥ ४७६॥

सकलगुण्यितेन केनचित्समानजातीयेन नायकेन समानोहमिति मन्चान नायकाभासं काचिद्रन्यांक्रया वद्ति यद्ति दानस्य सदस्य गन्धमात्रात् सी-रभुमात्रात् मात्रपदेन नायकरानपुरुषाकारत्वान्यसकलगुणशून्यत्वं व्यवस्क्षेत्रः द्गितन्यः दन्तिपत्न्यः दन्तिपदेन महापराक्रमशालिपत्नीत्वं नायिकायां सूच्यते यदि कदाचिद्वसन्ति सददन्तिबुध्या प्रेम कुर्व्यन्ति सप्तच्छदेपि वियमच्छदेपि एवञ्च विषमाङ्गत्वं व्यव्यते नायके वसन्त्यपीतियोजनया नामप्रहणादिपरिव्रहः

तेन मलिनां श्यामाम् अथवापहासकारिखीमित्यर्थाः कपोलस्थानीं गएडस्थली कि बहति वृथा धारयतीत्यर्थः उत्तमनायकसमानजातीयत्वमात्रेणातिनिर्गुणस्य

तव वधा गर्व- इत्याशयः ॥ ४७६ ॥

यद्वधि विवृद्धमात्रा विकसित्कुसुमोत्कराश्राधि गी। पीतांशुक्रप्रियेयं तदवधि पल्लीपतेः पुत्री ॥ २७७ ॥

तदाः मदः क्लङ्कः सप्तद्वउद्तुत्यनायकाभासासक्तितसम्पादकया

यमुनातरङ्गतरलं न कुवलयं कुसुमलावि तवसुलभम्॥ यदि सौरभानुसारी भंकारी भ्रमति न भ्रमरः॥ ४७=॥

अतिसुन्दरह्मपदीवनशालिनीं कटाक्षयन्ती सस्पृही युवाह यमुनेति कुसुमलावि कुसुमं लुलातीति कुसुमलावी कम्मणि अणि लुङाछेद्ने धातीः ङीवन्तः तत्सम्बोधने कुसुमच्छेदनकारिणीत्यर्थाः एवञ्च प्रातरेव कुसुमावचय विक्रयाद्यर्थं , सुविहितसंचार्योस्तव दर्शनं स्वगृहोपवनादौ सुलग्मित्यवङ् प्रेमकरणमुचितमिति व्यज्यते कुबलयमिन्दीवरं तदा तव न सुलभं न सुखप्राप

यमुनायाः श्यामायास्तरङ्गेन भंगेन चक्तं तदित्यर्थः यदि सौरभानुशरणशीर मङ्कारशब्दशीलक्ष भ्रमरः तत्र व भवतीत्यर्थः अयं भावः तच यशुनाजलप्रवेशे स्थमाथचपलकुवलययुगलतुरुयानत्र युगलयमुनातरंगदोलायमानयमुनाकुव-लयसमहानां प्रतिविम्येनासंख्येन कि बोटनीयमिति भ्रान्तिविन्नायास्तर

कुवलयपरिज्ञानाय शब्दायमानो भ्रमरः प्रतिकुवलयं प्रविश्वति सौरमाभावेन तः नेत्रयुगकुवलयप्रतिविभ्वानि त्यजति यद्भच्छया तव कुवलयलामं कारियत्यः, द्रव्यं दापयति तव मित्रक्षणे भ्रमरो यथा तथाहमपि तव मित्रं भवितुमिच्छामी-त्यवश्यं मामनुगृहाणेति कश्चित्त् सौरमानुसारी कमलसुगन्धित्वन्युखसौ-

त्यवश्यं मामनुगृहाणिति कश्चित्तु सीरमानुसारी कमलसुगन्धित्वन्तुससी-रमानुसारी नगरेषि तव मुखे वारंवारं सर्र्वजनशा तो भ्रमर दंश इत्याशयः इति यदि न स्यात्तदा तवोषपतिदत्तदन्ताभिघातादिगापने प्रकाराभावेन सङ्केतस्थलगमनं न स्यात् कुवलयसौलभ्यं च न स्यादित्याह ॥ ४७८॥

ये शिरसि विनिहिता अपि भवन्ति न सखे समानसुखदुःखाः॥ चिक्ररा इव ते बाला एव जराः पागडुभावेपि॥ ४७६॥

चिकुरा इव ते बाला एव जराः पाराडुभावेपि ॥ ४७६ ॥ अतःपरं पुत्रपौत्रादिश्यो शहभारं सर्व्व दत्वा निर्व्यापारस्तिष्ठेति चादिनं

सहचर सहचर त्राह ये इति हे सखे शिरस्यि धृताः श्रक्तंन्यकरणविषया अपी-त्यर्थः पक्षे मस्तके सन्वीपिर स्थापिता श्रपीत्यर्थः सन्वीधा समानसुखदःख-

याग्यताऽप्यर्थः मम सुखेन सुखिनो मम दुःखेन दुःखिनो न भषित जर्या पाग्जुनावेषि वृद्धत्वेषीत्यर्थः पक्षे जरया श्वेतक्षवत्वेषीत्यर्थः श्रविविवरोधे ते बाला एव मूढ़ा एवेत्यर्थः पक्षे बालपद्वाच्या एवेत्यर्थः चिकुरा इव मस्तकस्थकेरास-मूहा इवेत्यर्थः एते श्रानशून्यत्वादेवानिधकारिण इति स्वयमेव सर्व्वं क्रियते इत्याशयः यसु वृद्धपतिलंपटताखिन्ना काचित्पतिसहचरमाहेदानीमपि चापस्यमस्य

मदीयेन महता प्रयासेन न गतमिति व्याख्यानं तद्भदुवचनविरोधादुपेक्षितं

यन्नियतिर्गु गां यन्न वंशजं यच्च नित्यनिर्व्वाग्रम्॥ किं कुर्म्मस्तन्निह्नतं धनुष्पदे देवराजेन॥ ४८०॥

यद्वा थ्रिया मत्तस्य कृत्याकृत्यविचारो नेति केचिन्मन्त्रिणः कञ्चिदाहः ॥४७६॥

यदिति देवराजेन शक्तेण धनुष्यदे धनुःस्थाने धनुषकार्ध्यकरणायेति याचत् तुत् इन्द्रायुधं निहितं स्थापितसित्यर्थः देवराजपदेन सर्वयासकत्वकथनेन स्वेच्छाचारित्वं कथ्यते श्रत एव वयं मन्त्रिप्रभृतयः कि कुम्मः किमपि कर्स्

न शक्यते इत्यर्थः यदिन्द्रायुधं नियतं नियमतः गुणशून्यं ज्याशून्यमित्यर्थः नियतपदेन कथमपि ज्यासम्बन्धकरणसामध्यन्नेति गम्यते पुरुषपक्षे राजका-दर्यकारिगुणसामान्यशून्यमित्यर्थः न वंशजं न वेणुजं तेजोमयत्वात् पक्षे कु-रिसतकुरुजमित्यर्थः नित्यं सदा निर्वाणं शरशून्यं ज्याशून्यत्वादेव पक्षे सुख-

रतम् तथा च स्वेच्छया सकलगुणश्रन्यसकलदोषयुक्तश्र कश्चन पुरुषो राज्य-

भारं नियोजितः शस्माकं शक्यं किमित नास्तीति वाक्यार्थः ॥४८०॥
या दिचिगा त्वमस्यामदिचिगा दिचिगस्विमतरस्याम्॥

जलिधिरिव मध्यसंस्थो न वेलयोः सहश्माचरित ॥ ४८१॥ अतुकूलायामनतुक्तः प्रतिकृतायामनुकृतस्यमसीति सहचरं सहचरो वदित यो नव दक्षिणानुकृत्वाऽस्यां तस्यामित्यर्थः अवःशब्दस्य तच्छब्द-

पर्यावत्त्रात् त्वमदक्षिणः अननुकूल इत्यर्थः समुद्रपक्षे या वेला दक्षिणिहिक्ष्था तस्याः अदक्षिण उत्तरिक्स्य इत्यर्थः तदितरस्यामननुकूलायां दक्षिणः अनुकून त इत्यर्थः पक्षे उत्तरदेशस्थायां दक्षिणदेशस्य इत्यर्थः जलिधः समुद्रः जडिनिधानं वा डलयोरैक्यात् मध्यस्थः समपक्षपातः पक्षे मध्यदेशस्थः सन्नवेलयोस्समसान

मीष्यवस्तिमय्योदयोस्सदशमुखितमावरसि करोषीत्यर्थः नायकपक्षे मध्यस्थः सन् वेलयोद्येलातुक्ययोस्सदृशं न करोषीत्यर्थः एवञ्च जडस्य समुद्रस्य तथा करणमस्तु सचेतनस्य तवेदं वैषम्यमत्यन्तमनुचितमित्याशयः॥४८१॥

युगपज्जघनोरस्तनपिधानमधुरे त्रपास्मितार्दमुखि॥

लोलाचि नैष पवनो विरमति तव वसनविपरिवर्त्ती ॥४८२॥

नायकेन प्रथमसमागमं कारयन्ती दूनी नायिकामाह युगपदिति युगपत्सम-

कालं जघनस्य उरसः कुचयोश्च यत्विघानं वयनोद्दघटितानामाच्छादनिमत्यर्थः नेन मधुरे मनोह्ने नायकोन्माद्सम्पादिकं इति याचत् क्वचिद्विधुरे इतिपाउस्त अ प्रथमसमागमलज्ज्ञया विकले इत्यर्थः स प्रामादिकोद्रोसात्विकंभावकथनात ज्ञया सन्त्रत्यं तेनाद्रे स्विन्नं मुखं यस्या लोले चञ्चले अक्षिणी यस्या

२८०

तब बसनपरिवर्तनकारी एषः पवनः पवनतुष्टयो नायको बा न विरमति मोग मकुत्वा न तिवृत्तो भवतीत्यर्थः त्वं भोगं संपाद्य गच्छेति वाक्यार्थः स्वरूपदर्शन परामेदमित्यपि केवित ॥ ४८२ ॥

यद्यपि बद्धः शैलैर्व्यंद्यपि गिरिमथनसुषितसर्व्यस्तः ।। तद्वि परभीतभूधररचायां दीचितो जलिधः॥ ४८३॥

श्रयमपकारिलोपि रक्षक इति कथित्कञ्चिद्दस्योक्त्यावद्ति यद्यपीति जलनि-

थिः समदः जलनिधिपदेन गाम्भीयांतिशयशालित्वं महत्वादिकञ्च व्यज्यते यद्यानि शैलैर्जानरानीतैर्बद्धः यद्यपि च पर्वतमथनेन मुषितं सर्वस्वं लक्ष्मीपारिजातादिकः सकलं धनं यस्य तथाभूतोस्ति एवं चास्य शैला अपकारिण इति रूपते नदिष-तथापि परादिन्द्रात् भीतस्य भूधरस्य सैनाकस्य गक्षणे दीक्षितः छतनियम पद्मास्ति तद्वदयं प्रस्तृतोपीति ॥ ४८३ ॥

यस्यां दिशि यस्य तरोर्घ्यामेत्य शिखां यथोन्नतयीवम् ॥ दृष्टा सुधांशुलेखा निशां चकोरस्तथा नयति ॥ ४८४ ॥

तत्र यादशेन तेन नायकेन त्वं दृष्टासि तादशेनैव तेनाधापि स्थीयते इति दुती नायिकामाह यस्यां दिशि यस्य वृक्षस्य यां शिखामाश्चित्य उन्नतश्रीवं यथा

चन्द्रलेखा हुष्टा चक्कोरेण तयैत्र स चक्कोरो नियां राजि नयति तथैत पुनद्र स्यामीति-विश्वासात् सुधांशुलेखेत्यनेनाह्वादकत्वं चकोर इत्यनेन च तदेकपत्नीत्वं ध्वन्यते पर्व चैतादृशस्योपेक्षा तव न युक्ता ब्रतः सत्वरं तदन्तिकं चलनीयमिनि वाक्यार्थः ॥ ४८४ ॥

यत्राज्जंवेन लघुता गरिमाएं यत्र वक्रता तनुते ॥ छन्दःशास्त्र इवास्मिन् लोके सरलस्तथा किमसि ॥ ४८४॥

लोकव्यवहारः कौटिल्यं विना नेति सहचरं सखा चदति यत्रेति हे सखि

ब्रस्मिन् लोके कपरमये मर्त्यलाके इत्यर्थः सरलः ऋजुस्वमावः पक्षं श्रवकः केमसि किमर्थमसीत्यर्थः यद्वा सरलः कुत्सित इत्यर्थः यत्र लाके आउन्नेचेनाः वैमत्यादिमात्रश्रत्वेन छघुना लाघवमयशश्चेति प्रसिद्धिरित्यथ पक्षे छन्दश्शास्त्र विक्रमा वक्तरेखापरिमाण गुरुत्व विस्तारयति गुरुवर्णस्य वक्ता रेखा भवतीत्यर्थ एवञ्च छन्दरशास्त्रे लघुनः ऋजुरेखा गुरोः वका तथैव लोके वक्रतां विनः गौरवं नास्तीत्याशयः ॥ ४८५॥

यन्नोपकारकं यन्न भूषणं यत्प्रकोपमात्नुते ॥

ग्रहंगापि तेन काय्यंम्पदेन किं श्लीपदेनेव ॥ ४८६ ॥

श्रयोग्ये राजदत्तमधिकारं कश्चिन्निन्दति यह्नेति यद्वपकारकं कस्याप्यपका राय न भवति न भृषत्। भवति भृष्यस्यायोग्यत्वात् यत्प्रकोपं श्रोतुः श्रवणमात्रे-णायोग्यत्वात् क्रोधं करोतीत्यर्थः गुरुणापि महतापि तेन वृथा प्रसन्नराजादि-इत्तेन परेन मन्त्रयादिपरेन कि कार्य्य कि करणीयमपि तु न किमपीत्यर्थः प्रत्युत शिष्टकोपोधिक इत्याशयः व्लापदेनेच पादस्थूलतासंपादकरोगविशेष इबेत्यर्थः श्चतुपकारकेणाभ्षणेन समये प्रकोपस्य गमनागमनप्रतिरोधस्य सम्पादकेन चरणगुरुत्वकारकेण यथा फलं नास्ति प्रत्युत दुःखन्तथेत्यर्थः श्लीपदो रोगभेदे स्यात् इति सङ्केतसंग्रहः ॥ ४८६ ॥

यूथपते तव कश्चिन्न हि मानस्यानुरूप इह विटपी॥

प्रेरय दिनं निदाघद्राघीयः कु खलु ते छाया ॥४८७॥

श्रेष्ठ इह प्रदेशे तव प्रमाण्ड्या नुरू १: छायादानसमर्थी वृक्षो हि निश्चयंन यतो वास्त्यतः निदाधे प्रोप्मे दीर्घदिनं गमय रक्षां कुरु क्वापीत्यर्थः खलु निश्चये पत्रश्च यथा महागजस्य यूथपस्य स्त्रह्यवृक्षच्छाया वृथा तथा महतस्तवाह्यप्रभुसे-

लोभेन भ्रान्तमरूपजनमनुसरन्तं कश्चिद्नयोक्तवा बद्ति युथेति है बहुगज-

वनमतः शीघ्रं गच्छेत्याशयः ॥ ४८७॥

यद्यपि चन्दनविटपी फलपुष्पविविज्जितः कृतो विधिना॥ निजवपुषेव तथापि हि स हरति संतापमपरेषाम् ॥४८८॥

विनीतं कञ्चन दरिद्दं कश्चिलतौति अन्योक्त्या यद्यपीति स्बभावेन 38

२४२

॥ इति श्रीसचलविरचितायाञ्चे तोहारिएयां यकारव्रज्या समाप्ता ॥

दिदानायोग्यत्वं संपादितं स्वाधीनेन शरीरेणापरेषां स्वभिन्नानां साधारण्तया सन्वेषामित्यर्थः संतापं हरत्यपसारयतीत्यर्थः एतञ्च चन्दनतुरुपोयं सर्व्वथा

राज्याभिषेकसलिलचालितमौलेः कथासु कृष्णस्य ॥ गठर्वभरमन्थराची पश्यति पदपङ्कजं राधा ॥४८६॥

दरिद्रोपि सर्व्वेषां शरीरेण सुखदानोत्तमपुरुष इत्याशयः ॥४८८॥

नायिका गुरुनायकसङ्गत्यैव गुर्व्वा भवतीति मया विचारितगुरुनायकसंगता श्रवश्यम्भवेति नायिकां दृती वदति राज्येति ऋष्णस्य कथासु सन्विपका

श्रवश्यम्भवातः नायका वृता वदात राज्यात श्रुज्यत्व कथानु स्वयं स्वातः रोत्कर्षवर्णन्द्वपास्य सहस्रोत्कर्षयुतस्त्रीसमूहकृतास्वित्यर्थः राज्याभिषेकार्थं सिललेन श्रक्षालितो मौलिर्यस्य तस्येत्यर्थः राघा राघैव न तु रुक्मिण्यपीत्यर्थः एषञ्चो-

प्रशासता माल्य्यस्य तस्यत्यथः राघा राघव न तु राक्तमण्यपात्यथः पक्षः । समप्रनायक्षयशीकरणे गव्यो न तु स्वनायक्षयशीकरणे इत्याशयः निजन्यग्ण-

कमलं पश्यति गव्वंभरेणाभिमानसमूहेन मन्थरे मन्दे श्रक्षणी यस्याःसंत्यर्थाः तथा च राज्याभिषिकस्य सर्व्वथा सन्वैः पूजितस्यातिपविवस्य क्रण्णमस्त-कस्य मत्पदमेव मानापनोदनार्थे शरणमितिगर्व्वः तथा च पश्य राधाभाचतुरुयो

रुक्मिण्यादिभाचोपि नास्त्यतः सर्व्वथा मदुक्तेन नायकंन संगता भूत्वा राधातुख्या भवेति वाक्यार्थः॥ ४८६॥

रतिकत्तहकुपितकान्ताकरचिकुराकर्षमुदितग्रहनाथम् ॥ भवति भवनं तदन्यत्प्राग्वंशः पर्णशाला वा ॥४६०॥

विदेशस्थः सहचरमाह रतीति रितकसहे रत्यर्थंकसहे कुपिता कोपवती या कान्ता अल्परतापेक्षिसोत्यर्थाः तस्याः कराभ्यां यश्चिकुराकर्पः शीर्षाकर्पस

रितिनवारणार्थं तेन मुदितो लब्बमोदो यो गृहपतिः स यत्र तद्भवनं गृहस्थ-रृहं भवति तिज्ञिन्नं प्राग्वंशः यज्ञवस्तूपयोगि गृहं पर्णशाला वा मुनितपःकुटी वेटयर्थः तया विना प्रासादादिकं कुटीवज्ञातीति सन्त्रंमुपेक्ष्येदानीमेव स्वग्रु- इञ्चलनीयमित्याशय भाग्वश प्राक हिन्गेहााद्त्यमर पर्गाशालोटजस्त्रि-यामित्यपि ४६०

रोगी राजायत इति जनवादं सत्यमच कलयामि ॥ आरोग्यएच्छके त्विय तल्पोपान्तागते सुभग ॥४६१॥

ज्ञायिका नायकमाह रोगीति रोगी राजवदाचरतीतिलोकप्रवादः श्रध श्रहं तथ्यं जानामीत्यर्थः जनवाद्यदेन न द्वितीया प्रतेनाभ्युत्थानाप्यदाकोपो मास्त्वित व्य-

जानामीत्यथः जनवार्ष्यदेन न द्वितीया प्रतेनाभ्युत्थानाष्टदाकोषो मास्त्वित व्य-ज्यते त्विय आरोग्यपृच्छके रोगांनवृत्तिप्रक्षकत्तंरि तस्वोषान्तागते मत्समीप-भूमि प्राप्ते इत्यर्थः सुभगपदेनौदासिन्येन चिरकालानन्तरजिज्ञासया कोषो व्यज्यते

भूमाञ्चपविश्यारोग्यवश्नेनेव गुरुसमक्षं मम सर्व्यं सम्पन्नं तावतीदास्यं नोचि-तमित्याशयः कञ्चिद्वेद्यं प्रति नायिकोक्तिरियमित्याह तन्न नाडीपरीक्षकस्य प्रश्लानपपत्तेः राजितिसभगेतिच पदयं।व्यर्थत्वापत्तेश्च ॥४६१॥

रुद्धखरसप्रसरस्यालिभिरश्रे नतं प्रियम्प्रति मे ॥

स्रोतस इव निम्नम्प्रति रागस्य द्विगुण स्रावेगः ॥४६२॥ नायिका सखीमाह रुद्धेति अन्ने नतं प्रणतं नियं प्रतिप्रेम्णः " द्विगुण-

श्रावेगः श्राधिकामित्यर्थः पक्षे शोव्रतेत्यर्थः श्रातिभिः सखीभिः रुद्धो मानार्थंस्वेरुव्वायाः प्रसरः कार्य्यकारित्वं यस्य तस्येत्यर्थः पक्षे स्वेरुव्या गमनमित्यर्थः
यद्वा स्वरसस्य स्वजलस्य प्रसरः प्रवाह इत्यर्थः स्रोतस इव प्रवाहस्येवेत्यर्थः
निम्नं नीचदेशं प्रति यथा तथेत्यर्थः सर्वारुद्धस्य प्रेम्णः प्रियं दृष्ट्वा
स्वभावेन क्षेग्रस्यमित्यर्थः॥ ४६२ ॥

रूपिमर्दं कान्तिरसावयमुत्कर्षः सुवर्णरचनेयम् ॥ दुर्गतिमित्तिता लितिते भ्रमिस प्रतिमन्दिरद्वारम् ॥४६३॥

प्रतारगुया केनचिद्धिक्षुणा संगतां नवीनवयस्कां स्वनिकटे स्थापितुः काचिद्धगोपजीविन्याह रूपमिति इदं सुन्दरं रूपं गौरत्वादिति कान्तिः

काचिद्रगोपजीविन्याह रूपमिति इदं सुन्दरं रूपं गौरत्वादिति कान्तिः प्रभापवाहः असौ दौष्कौरुयेपि विद्यमानः ध्रयं सकलनायिकाशिरोमणित्व- નપ્રપ્ર

यहा सुवर्णस्य हेम्न प्॰वर्गतिदत्तस्य रचनाऽलकरणितमाणहृपय अत्यक्षत्यथ दिरिष्टेण संगता त्वं लिलते समुदायसुन्द्रि तथा च प्रत्येकावयवसीन्द्र्यसमु-दायसीन्द्रव्याभ्यां युते इत्यर्थः प्रतिमन्दिरद्वारं भिक्षार्थं दिरिहेण नीतासीत्यर्थः यद्वा चैतन्यं विना सर्व्यं वृथेति भिक्षुकहरूतगतां शालभक्षीमुद्दिश्य कश्चिदाह सुवर्णरचना हेमरचनेत्यर्थः चस्तुतस्तु द्रिह्नायिकामितसुन्द्री महाधनेन स्वनायकेन संगमियतुं शालभक्षिकोकिङ्छलेनाहेति तत्वं दर्शनमात्रसामिला-प्रक्रपशेकिरियमित्यपि कश्चित्॥४६३॥

रचिते निकुञ्जपत्रे विभंचुकपात्रे ददाति सावज्ञम् ॥ पय्युषितमपि सुतीचणश्चासकदुष्णं वधूरन्नम् ॥४६४॥

श्रस्या उपपितसङ्गाऽस्मिनिकुञ्जे इति मया ज्ञातिमिति कश्चित्कञ्चित्ताह रिक्षते इति निकुञ्जपन्नैः सङ्कृतकुञ्जपन्नैः बहुवचनेन बहुपन्नन्नोर्यनेन सङ्कृतस्यानावृतत्वेन बहुकालिवयोगेनावज्ञाश्वासं। च्याताद्यै च्युंकत्वमावेद्यते मिश्चकपान्ने इत्यनेन
स्वरूपप्रमाध्यत्वं कथ्यते साबहेलं ददति द्वेषात्वर्य्युपितमिपि भिश्चकार्ये
पूर्व्यदिनस्थापितमिपि पूर्विदिनानागमनेनापि कोप प्रवेति श्रप्यर्थः श्वानेन भविष्यद्विरहज्ञेनेषदुष्यामन्नं वधूः युवर्तात्यर्थः एवं प्रत्यहं नायासि यद्यायासि तदा
ममाप्रियमाचंदन्नेवत्याशयः इद्मेव निकुञ्जमस्यास्संकेतस्थलामिति कोपेन मया
ज्ञातमित्याशयः यद्वाऽयमेव मिश्चकोऽस्याः उपपितिपिति मया ज्ञातमिति काचित्
कश्चिदाह निकुञ्जपन्नैः भिश्चकसङ्कृतनिकुञ्जपन्नैः पात्रं चिरते एवञ्च मया गतं न
त्वया गतमित्याशयः अत एव कोपेन बहुपन्नमङ्गः पर्ध्युपितमित्यनेन व्यवस्थां
कृत्वा नागतो भूपिति कोपात्तदेवान्नं गृह्यग्रेत्याशयः तथा च त्वं प्रत्यहं नाथास्यतो मयापि नागतमिति वाक्यार्थः ॥४६४॥

रचित न सिख निजस्थितिमलघुः स्थापयित नायकः स यथा तिष्ठित तथैव तदुगुणविद्धे यं हारयष्टिरिव ॥४६५॥

इयमिदानीं जारासकाऽस्मदुपदेशं न श्रुणोतीति काञ्चित्रायिकासपत्नी

बदित रक्षतीति हे सिख इयं सप्टर्ना स नायक उपपितः येन प्रकारेण स्थापयित ज्यापारयतीत्यर्थः तथैव तत्प्रकारेणैव तिष्ठतीति नियमेन स्थिता तस्य नाय-कस्य गुणेन सौन्दर्थ्यादिना विद्वा वशीभृतेत्यर्थः निजस्त्रभावं न रक्षत्येत-रक्कलोचितं किमपि न करोतीत्यर्थः अलघुः महानायक इत्पर्थः यथा हारयप्टि मेरः स्वसूत्रविद्धां पराधीनां करोतीति यहा अलघुः अनष्वीत्यर्थः यौवनमत्तिति यावत् नायकः श्रेष्ठपुरुषे हारमध्यमणावर्षातिविश्वः ॥४६५॥

राजिस क्रशाङ्गि मङ्गलकलशी सहकारपल्लवेनेव ॥ तेनैव चुम्बितसुखी प्रथमाविटभू'तरागेरा ॥४६६॥

बाल्यमारभ्यासकनायकेन इतोद्वाहां सर्खी सर्खी परिहसित राजमीति इशाङ्गि मृतनिववाहवति आम्रवल्लवेन मङ्गलकममंकलशीव शोमसे इत्यर्थः मङ्गलपदेन सर्वदर्शनीयत्वं पल्लवपदेन परस्परप्रोग्यत्वं च व्यञ्यते तेनैव प्रथम-प्रीतनायकेनैवेत्यर्थः चुन्वितं मुखं यस्यास्सित्यर्थः प्रथमं बाल्यं आविक्मृतो रागोऽनुरागो यस्य तेनेत्यर्थः तथा च कौमारसमये कः पतिस्तेभिन्नेत इति पृष्ट्या स्वया यस्य नाम गृहीतं स एव ते पतिसंपन्न इति सखीपरिहासो वाक्मार्थः ॥४६६॥

रूपग्रणहोनभार्था भवति लघुद्धूं लिरनितचपलेव ॥ अध्यर्थात पृथुगुणनेया तरुणी तरणीव गरिमाणम् ॥४६७॥

कुरूपातिनिन्दितनाथिकासङ्गतं सखायं सखाह रूपेति रूपेण सौन्दर्थादिना गुणेन चातुर्थ्यादिना शून्या भार्था ऊढा लघुः लाघवहेतुरित्यथः पक्षे रूपे नीलादिः गुणः गुरुत्वादिः तद्रहिता वायुचञ्चला धूलिरिवेत्यर्थः पृथुना महता गुणेन चातुर्थ्यादिना पक्षे सूत्रेण नेया नयनयोग्या तरुणी युवती गरिभाणं महत्वं पक्षे महाशयत्वं ख्यापयतीत्यर्थः पत्रञ्च स्वरूपि तुच्छा लाघवहेतुः कुत्सिता सर्व्यथा त्याज्येत्याशयः ॥४६९॥

रागे नवे विजृम्भितविरहक्कममन्दमन्दाचे॥ * सस्मितसत्तजमीचितमिदमिष्टं सिद्धमाचष्टे॥४६८॥

श्राय्या सप्तशता

नवीनं प्रेम कृत्वा मुख्यया सह पश्चात्तामनमुज्ञाप्य क्विन्त्यतः पुनरागत्य

हृद्यं दर्शयतीत्याशयः ॥४६८॥

२४६

त्रिरहिखन्तं त्रुदितरागशाङ्काच्याकुलं नायकं नायिकासख्याह रागेति रागे स्तेहे नवे श्रेष्ठेऽचिरोत्पादितत्वेमास्थिरे विज्ञमनेन श्रारम्भसमयं एव वियागदुर्वन लेनेत्यर्थ: विरहेण यः क्लेश: दु:खाधिक्यं तेन स्वरूपं मन्दाक्षं सज्जा यञ तिसम् त्वदागमनानम्दपूर्व्वकेत्रशास्मि। मुग्यत्वात्कर्त्तव्यामपि लज्जां न करो-

तीत्याशयः स्मितसहितलञ्जापूर्विकमिदं निरोक्षणं नायिकाकृतं कर्तृ इष्टं

तवाभिष्रतं सिद्धं कथयतीत्यर्थः पृत्र्वं लज्जाद्यभावेषि तव दर्शनमात्रेण सल-ज्जत्वादिना निश्चीयते इत्याशयः सखायं सखाहेति वा वस्तुतः पतिविरहिषक्षां

सस्पृहं कञ्चन पश्यन्ती दृष्ट्वा दूत्युक्तिर्जायकं प्रतीति सम्यग्विचार्थ्य त्विय

रोषोपि रसवतीनां न कर्कशो वा चिरानुबन्धी वा ॥

वर्षागामुपलोपि हि सुस्निग्धः च्रिक्किकलपश्च ॥४६६॥

वचनतुच्छिक्रयो नेत्यर्थः पक्षे व्यक्तकित्तादोषो नेत्यर्थः न च चिरस्थायी भवतीति समानं वर्षाणामुपतः करका यथा सुस्निग्धा श्रचिरकात्तस्या नथेत्यर्थः एवञ्च मम सख्याः कोवोवि सुखायेत्यधुनैव दर्शनार्थे चलनीयमित्याशयः ॥४६६॥

नामित्यर्थः पक्षे जलवतीनां रोपोपि मानोपि अपि: समुखये न कक्केशः परुष-

नायिकाद्ती नायकमाह रोपोर्गति रसवतीनां सम्भोगादिसकळरसङ्गा-

रोदनमेतद्धन्यं सिव किं बहु मृत्युरिप ममानर्घाः ॥

स्वप्नेनेव हि निहितो नयनमनोहारिगा तेन ५००॥

रोषं त्यजेतिवादीनीं सखीं नायिकाह रोदनमिति एनद्वियोगदिनार्वाध सत-

तं रोदनं धन्यं वियहेतुकत्वात् हे सखि कि बहु चक्तव्यमित्यर्थः तेन वियंश विहितः सम्पादितः मृत्युरिष मरणमिष श्रनर्घः बहुमूल्य इत्यर्धः मरऐ।नापि स न त्यज्यने

कि रोदनादिनेतिमावः तेन कथंभूतेन नयनमनोहरिए। सौन्दर्यान्नयनहारिणा

सकलगुणाश्रयस्त्रान्मनोहारिका च कदाचित्युगपदुभयद्वारिकात्यर्थः नयनमनो-

व्यापारहारिणा स्वप्नेनीव यथा स्वप्ने रोदनं मरणं वा इष्ट्रमेव जनयति तथा प्रियेण कारितं तदुमयमिष्टजनकमेवेतिमावः ॥५००॥

रोषेगौव मया सिख वकोपि यन्थिसोपि कठिनोपि॥

ऋजुतामानीतोयं सद्यः स्वेदेन वंश इव ॥५०१॥

• रोषेणेति है सिल असी नायको सुदृष्टत्वेन प्रसिद्धः अरु जुतां नायिका-

निषेतमार्गिमत्वर्थः पक्षे सरलतामानीतः प्रापितः सद्यः तत्क्षण्मित्वर्थः वकः कुटिलः पक्षे अनुजुरित्यर्थः अन्यिला गूढ्डुए।शयः पक्षे अन्यिमयः कठिनो

दयाश्रन्यः पक्षे कठिनस्पर्श इत्यर्थः वंशो वेगुर्ध्यर्थत्यर्थः अपिरेकस्य निवारग्रमन्या-शक्यं किसु सर्व्वस्येति मम सामर्थ्यं सर्वाधिकमित्यावेद्यते तथा च सर्व्वप्रतार-कोयमिति कोपेन सम्यक् प्रतार्थ्य स्त्राभिमतमखिलं संपाद्य पश्चानिस्यमः

स्वं त्यक्ष्यामीति चेश्योक्तिः सर्खो प्रति अथवाऽतिचतुरनायिकोक्तिः वस्तुतः सौ-न्दर्यादिसकलगुण्वत्यपि बहुदोषनायकासका त्वं कथमसीति वादिनीं सखीं नायिका वदति पश्य मयाऽयं क्षणमध्ये सर्व्वदोषशून्यः कृत इति ॥ ५०१ ॥

रजनोमियमुपनेतुं पितृप्रसूः प्रथममुपस्थे ॥

रञ्जयति स्वयमिन्दुं कुनायकं दुष्टदूतीव ॥ ५०२॥

तव नायको दूरयाशक इत्यम्योक्तया सखीं सखी बद्ति रजनीमिति इयं प्रत्यक्षा पितृप्रसुः सायंसन्ध्या रजन्योः प्रथमं रजनीं रात्रिमुपनेतुं चन्द्रे ए सङ्ग-सयितुमुपतस्थे स्रागता स्वयमेव रञ्जयति रक्तं करोत्युद्ये रक्तस्वभावत्वात् स्रथ च रमयतीत्यर्थाः यथा कृत्तिततं नायकं नायिकां चञ्चियत्वा दुष्टा दृती रमयती-त्यर्थाः ईहरा एव नायक इति भावः सायंसन्ध्या धितुप्रस्रित्यसरः यहा नायका-नरञ्जने कस्यापि विश्वासो नोचित इति सखी नायिकां बद्ति॥ ५०२॥

॥ इति श्रीसचलविरचिते रकारवज्या समाप्ता ॥

बाग्नासि कृष्णवर्त्मनि सुस्निग्धे वित्तं हुन्त दग्धासि

बहुनायिकासुलभनायकातिसक्तां सखीमन्योक्त्या सद्सि निवारयम्ती

सखी वक्ति लग्नासीति तैलमये वर्त्तिके इत्यर्थः पक्षेऽतिष्रे मत्रति लग्ना संबद्धा कृष्णावर्त्मान वही पक्षे कृष्णास्य सकलसाधारणस्य आंकृष्णस्य वर्त्मान मार्गे इत्यथः कृष्णपदेन कलङ्कः फलं भविष्यतीति स्च्यते हन्त खेरे दग्धासि भस्मीभू-

तासीत्यर्थः पक्षे सकलजनो हास्यासीत्यर्थः ययं दीवः सकलजननयनसहकारी पक्षे सकलनायिकाकराशसुखद इत्यर्थः भुकसुक्तां भस्मायशेषे त्यक्तां पक्षे पकदा भोगं कृत्वा त्यक्तामित्यर्थः पुनः कदाचिद्वि न स्पृशति तस्याः स्पर्शमिष

न करोति भस्मनि बह्न्यसंबन्धात् पक्षे नायिकाबाहुल्यात् पुनस्सम्भोगस्य काः

संभावनेत्यर्थः विहः शुष्मा ऋष्णवर्त्मेत्यमरः ॥ ५०३॥ लक्ताः शिच्चयति शुणानमृन्युनदुंर्गतिविंधूनयति ॥

ष्रदमाः शिष्यात उखानमून्युन्छ गाताय यूनवात । पूर्णी भवति सुवृत्तस्तुषाररुचिरपचये वकः ॥५०४॥

भाग्योद्ये सर्वगुणोद्यो निपरीते विपरीतमिति कश्चिरकञ्चिद्दाह लक्ष्मी-रिति लक्ष्मीः सम्पत्तिः गुणान् चातुर्व्यादीन् प्रत्यक्षसिद्धान् शिक्षयित स्वभावा-दुपद्गितीत्यर्थः दुर्गतिरसंपत्तिः दारिद्रयमिति यावत् गुणान् विधूनयित नाशय-तित्यर्थः दृष्टान्तमाह तुषारकचिश्चन्द्रः पूर्णः पौर्णामास्यां स्थितः सुवृत्तः सुन्दरम-एडल इत्यर्थाः अपचये शुक्कद्वितीयायां स्थितः वक्षः कलास्पत्वादपूर्णाः वृत्तगुन्यः स्वभावात् ॥ ५०४॥

सूतातन्तुनिरुद्धद्वारः शून्यालयः पतत्पतगः॥ पथिके तस्मिनञ्जलपिद्वितस्मत्वो रोहितीव सन्ति ॥५०५॥

पथिके तस्मिन्नञ्चलपिहितमुखो रोदितीव सिख ॥५०४॥

काचित्सखी बद्दित लूतेति हे सखि श्रून्यालयः ग्रामसमीपस्थं जनरिह्नं तव शङ्को गृहमित्यर्थाः तव नायके पथिके वैदेशिको सति अञ्चलन बखान्तेन पिहितं गुन्नं मुखं यस्य स रोदनं कुर्बिद्व लक्ष्यते इत्यर्थाः नूतातन्तुभिग्मेक्करीसूत्र-

तमुहैः निरुद्धं द्वारं यस्य स पतंतः पक्षिणो यत्र एवळ् तव सङ्केतस्थलं झात्वा . केनांपि गम्यते त्वया नायकानन्तर नीत्वा तत्र गन्तव्यं द्वयोर्णप् रोदननि-

्केनापि गम्यते त्वया नायकानन्तर नीत्वा तत्र गन्तब्यं द्वयोरपि रोदननि वारणस्मिचिप्यतीत्याशयः॥ ५०५॥

लग्नं जघने तस्याः सुविशाले कलितकरिकरकींडे ॥ वप्ने सक्तं द्विपमिव शृङ्कारस्त्वां विभूषयति ॥५०६॥

द्तीनायक्रमाह लग्नमिति तस्याः मया योजितायाः जघने लग्नं रतासक्तं त्वां श्रृङ्गारः संभोगः पक्षे गजनसाथनं भूषयित शोभितं करोतीत्यर्थः पवञ्च तव कार्च्यं सम्पन्नं ममापि द्रव्यादिदानं सम्पादनीयमित्याशयः सुविशाले विस्तीएों किलाता प्रदर्शिता करिकरेण कामशास्त्रोक्तकरिहस्तनामकेन सर्थोजिता संकोचितनामिका मध्यमाद्वयेन प्रसारितकतिष्ठिकातज्ञंनीकेन क्रीडा यन्त्र तस्मिन्नेत्यर्थः पक्षे करिकरेण शुण्डादण्डेनेत्यर्थः वन्ने उच्चस्थाने सक्तं गजमिवेत्यर्थः पत्रञ्च तुरुपपुष्टशरीरयोक्तरुणयोरिचमेन सर्व्वदास्त्वित्याशयः अवसीन्त्रभवनं करणञ्च दुत्याद्यक्तो न दोषायेति कामशास्त्रम् ॥ ५०६॥

लिप्तं न मुखं नाङ्गं न पच्चतो न चरणाः परागेण ॥ अस्पृशतेव निलन्या विदग्धमधुपेन मधु पीतम् ॥५०७॥

प्रथमत एव यौवनोद्धतनायकसंगता नायिका नायकमन्योक्तयाह लिप्तमिति परागेण लिप्तमिति वचनविपरिणामेण संबध्यते परागेण पुष्परजसा मुखाङ्ग-पक्षमूलवरणाश्च न लिप्ता लिप्ता इत्यर्थः विद्ययमधुपेन सकलनायकश्चेष्ठसमरेण मधुपानेप्यमुचितमदशून्येनेत्याशयः पिद्यन्या मधु पीतं मध्येव पीतं किमन्य-त्यराोपनार्थं समर्शमकुर्व्यतेव पीतमेवश्च स्नमरवन्मद्यपानासक्तेनापि नायकेन महता दन्तनखद्यातश्चङ्गाररसविभूषणहृद्धस्पर्शनादिसुरतलक्षकमकुर्व्यतेव परकीया मुज्यते तथा त्वया विधेयमिति व्यव्यते यहा पुलकमात्रं रतलक्षकं परिश्वाय परिहसन्ती किमपि चिन्हं मम नेति सुरतं गोपयन्तीं सखीं सख्याह द्योरिप वैद्यस्यातिशयसव्याधिक इत्याशयः वस्तुतः कस्यचिन्नायिकां सङ्केत-स्थलमानीय भीता दृती नायकमाहेति तस्वम् ॥५०९॥

लग्नं जघने तस्याः शुष्यति नखलदम मानसं च मम ॥ भग्नमविशद्मवेदनमिदमधिकरागसाबाधम् ॥५०८॥ विदेशे नायकश्चिन्तयति लग्नमिति तस्या जघने लग्नं मया दत्तं नखिन्हं मम मानसञ्च सममेव शुष्कं भवति शोषे विशेषमाह नखिन्हं भग्नं द्वितीय-चिह्नरहितं वियोगादित्याशयः विभक्तं वा अविशदमश्चेतं किञ्चिद्रहण्मिति याचत् न वेदनं पीडारहितं कामोज्जवात् इदं मानसमित्रकरागं समित्रकानुरागं पक्षे लोहितं साबाधम् उत्कटपीडया सह वर्त्तमानं कदा तस्याससमागमो भवि तेति विरहिनायकविन्तावाक्यार्थः दूतीं प्रति नायकोक्तिरिति वा तत्र श्रीष्ठं यथामिलनम्भवति तथा विधेयमितिवाक्मार्थः॥५०८॥

खडजियतुमखिलगोपीनिपीतमनसं मधुद्धियं राधा ॥ अज्ञोव प्रच्छति कथां शम्भोर्दयितार्द्धतुष्टस्य ॥५०६॥

पवं रीत्या पत्युरन्यस्त्रीभोगनिवारणं कर्त्तव्यं नतु कोपादिनेत्युपरिशति सस्त्री सस्त्रीम् सज्जयितुमिति शाम्भोः शिवस्य कथां राधा पृष्ठ्छति दियतात्राः पार्वत्या यदर्ज्वे तेन तुष्टस्य शाससिवधभोगस्यात्युत्तमपुष्ठयस्यापि शिवस्य दियता-र्द्धेन कथां परितोष इति कथामित्यर्थः यथा च परमेश्वरोप्यर्ज्वपरितुष्टः त्वं तु परस्त्रीकोडिभिरप्यतुष्ट एवेतिचित्रम् ॥५०६॥

लदमीनिश्वासानलिपण्डीकृतदुग्धजलिधसारभुजः॥ क्तीरनिधितीरसदसो यशांसि गायन्ति राघायाः॥४१०॥

स्रोजनस्य पतिवशीकरणमेव सकलसौष्यदं नान्यदिति कश्चिदाह लक्ष्मीरिति दुग्धसमुद्रसमीपस्थाः राधायाः यशांति बहुनि गायन्ति गाने हेतुमाह
लक्ष्म्याः निश्वासः राधासकस्य कृष्णस्य विरहादित्याशयः स एव दहनमयोऽनिलो वायुः तेन पिएडीकृतं दुग्धजलिधसारं तद्भोजिन इत्यर्थः तथाच राधाप्रसादादेव लक्ष्मीनिश्वासस्तेनास्माकं चारुनोजनिमत्याशयः राधाया वशीकरणेन
लक्ष्मीरिष जितान्यासां का कथेति त्वयावश्यं पतिवशीकरणं कर्सन्यमिति
सापत्न्ये दुःखं सर्वाधिकमिति ॥५१०॥

त्तीतागारस्य वहिः सखीषु चरणातिथौ मयि प्रियया ॥ प्रकटीकृतः प्रसादो दत्वा वातायने व्यजनम् ॥५११॥

अत्यन्तं कुषिता नायिका कृतमहापराधेनापि मया प्रसादितेति नायकस्सस्थायमाह लीलेति क्रीडागृहस्य बहिर्गवाक्षसम्मुखे श्रनेन ताडनमयेन गृहगमनमशक्तमिति व्यज्यते भटिति नायिकाप्रसादयोग्यता च सखीषु सर्व्वास्ति व्यज्यते भटिति नायिकाप्रसादयोग्यता च सखीषु सर्व्वास्ति व्यज्यते सतीषित्रत्यर्थः बहुवचनेन सर्व्वासामनुकूछत्वेनावश्यं कार्य्यसिस्तिति व्यज्यते सरणातिथौ प्रसाते सति मयीत्यर्थः वियया कापेपि व्रियकारिस्या प्रसादः प्रकटीकृतो व्यक्तीकृत इत्यर्थः वानायने पडिक्कित्यां व्यजनं तालवृन्तिवशेषं द्रत्वेत्यर्थः पवञ्च सर्व्वक्षिचरस्पतितं मां दृष्ट्या सखीजनेनाकथनेपि मानो गतो गवाक्षमुद्रस्थेन लोकेनापि न दृश्यसे रतार्थमागन्तव्यमित्यासयः यद्वा वातायने व्यजनमद्वेत्यर्थः सकलसखीचरस्पतितं सस्पृहं मां दृष्ट्या प्रसादो व्यक्तीकृतः नतु दृश्ने विद्नतेशापि कृतः यद्वा दत्वा त्यक्ता तथा च व्यजनमिति तापहारि त्यक्तं त्वामपहाय तान्यस्तापहाराति प्रसादस्चनाय यद्वा प्रसादः प्रकृष्टस्सादः अवसादः वियोगदुःखाधिक्यं गवाक्षे मम नयनप्ये व्यजनं दत्वा प्रकटीकृतः दिवानिशं व्यजनहस्तयेव मया स्थीयते त्वां विना तापशान्तिन्नं ममेति भावः यद्वा प्रवन्तारकमिति व्यजनं स्वदोषेस्य गवाक्षप्रवनरोधकं पश्य ममैव दोषः तव न कोपीति वा अन्ये सम्भवन्तोपि कियन्तोर्था विस्तरभयाश लिखिताः ॥५११॥

इति श्रीसचलविरवितायां गोवर्द्धनसप्तशतीर्टाकायां लकारत्रज्या समाप्ता ।

वर्णहृतिन्ने ललाटे न लुलितमंगं नचाधरे दंशः॥ उत्पलमहारि वारि च न स्पृष्टमुपायचतुरेण॥५१२॥

काचित्काञ्चिदाह वर्णेति ललाटे भाले वर्ण्हृतिः घृतिमिश्रितसिन्दृरादिवि॰ लुप्ति न कृता श्रङ्गं कपोलकुचादि न लुलितिमित्यर्थः श्रधरे दन्तदंशोपि नेत्यर्थः दृष्टा॰ न्तमाह उपायं जानता केनचिदुत्पन्नं कमलादि हृतं जलं न स्पृष्टं यथेत्यर्थः तथाचानेनात्यन्तचतुरेण सर्व्यप्रकारकगोपनेनेयं भुज्यते केनापि न झायते मया तु महता श्रमेण किञ्चिद्नुमितमित्याशयः ॥५१२॥

वाष्पजलविन्दवोलकमुक्ता इव पान्थ निपतन्ति । ५१३।

वताया बदने अश्रुजलिबन्दवः निपतन्ति अलक्षमुक्ता इव चूर्णकुन्तलस्य मुक्ता इवे-त्यर्थः मुखे किंभूते ज्यालिब्बनो ये केशास्तैश्चुम्बितं नयनकोणं यस्य तस्मिक्षित्यर्थः तथाच यदविव त्वमागतस्तदविध केशादिसम्मिज्जनाभावेन नयनपतितकेशा-दश्चविन्दुनिपातोऽधुनापि दृश्यतेऽतस्त्वं फटिति गृहं ब्रजेति वाक्यार्थः ॥५१३॥

तेन कदा वैदेश्यं कर्त्तन्यमिति न जानासीत्याशयः तस्यास्तव पत्न्याः पति-

विदेशस्थ नायक कश्चिद्धद्वि व्यालम्याति ह पान्य त्वन्नामन पश्चितेति

विनयविनता दिनेसौ निश्चि मदनकलाविलासलसदंगी॥ निर्वाणुज्वलितौषधिरिव निषुणप्रत्यभिज्ञेया॥५१४॥

दृती नायकं बदित विनयेति श्रसौ नायिका दिवसे विनयेन विनताविशेषेण नम्ना रात्रौ कामकलाशोभिताङ्गीति श्रतिचतुरजनकानगोवरो न सामान्यस्येत्यर्थः निश्वीणा दिवसे प्रकाशशून्या रात्रौ उज्ज्विलता देवीन्यमानौषधिरिवेत्यर्थः प्रश्चात्यन्तिविद्ग्ध्या मया तवाधीना क्रियते इति यद्वा निर्मुणायामस्यामितिविद्ग्ध्योपि नायकः कथमनुरक इतिवादिनीं काश्चित्काचिदाह तथाच रहिस निपुणीयं नायकोपि तथैव उवितमेष प्रेम द्वयोरितिसावः ॥५१४॥

विहितबहुमानमौना सखीपुरो धैर्य्यदम्भमातनुते ॥

रागात्ति काकुयाश्चा लेघुवीच्या रहिस पुनरेषा ॥५१५॥

इयं वृथादम्भशालिनीति काचित् काञ्चिद्वदति विहितेति बहुविश्वसम्मानेषि इते मौनावलिञ्जनीत्यर्थः श्रभिमानमयीतियावत् सखीनामग्रे श्रैर्थ्यं दम्भं च विस्तारयतीत्यर्थः रहस्येकान्ते नायकसमीपे अनुरागेण अर्त्या काक्वा मामङ्गाकु-

र्विवित याचनेन च लघुचीक्या लघुजनदर्शनीयेत्यर्थः यद्वा लघ्वी बीक्या नर्स-कीच वीक्षणयोग्येत्यर्थः लघुचीय्यैति पाठे च श्रव्यपराक्रमेत्यर्थः पुनश्रान्देन

क्षणे क्षणे वैवरीत्यं सुच्यते एषेत्यनेन निन्दितत्त्रं तथा च नायिका कलङ्कराय

मित्याशयः यद्वा सर्खामध्ये साभिमानां हष्ट्वा विमुखं नायकं दृती वद्दि समा-यामवेदृशी रहसि स्वटवप्रयाससाध्या तवार्धानैवेति व्यज्यते ६५१५॥

विषमश्रविश्विखिन्ना पल्ली श्रगां यमेकमभिलपति॥

तस्य तव च्छायेव स्वीया जायाऽपि भयभूमिः ॥ ५१६ ॥
• धनिनं पन्लीपतिपुत्र' स्वनायिकामोत्या पन्लीनायिकाविमुखं पन्ली नायिकया

सर्बेत्यर्थः विषमशरेण कामशरेण ज्याकुलेत्यर्थः शरणं त्राणकत्तांरिमच्छतीत्यर्थः विषमेत्यनेन नायिकायाःसुखसाध्यत्वं परुलीपदेन बहुत्वं शरणपदेन सकलदुःखः निवारणक्षमत्वमभिलवति पदेन श्रेष्ठनायकानुरागवत्वं व्यज्यते तस्य सकलश्रेष्ठः

संगमियतुं दूत्याह विषमेति यम् एकं सक्त युवमुख्यं परुली परुलीस्था नायिका

निवारणक्षमत्वमाभलषात पदन श्रष्ठनायकानुरागवत्व व्यज्यत तस्य सक्तत्रश्चर स्य तव स्वीया स्वीयेव श्रपिरवधारणे भिननक्षमान्वितः भयस्य पल्लीनायिका भोगे भयस्य हेतुः काक्त्वा नेत्यर्थः भयाभावे हेतुमाह छायेव सर्व्यदासुगतेत्यर्थः

भाग मयस्य हतुः काक्या नत्यथः भयाभाव हतुमाह छायव सञ्चदासुगतत्ययः तवाभिषेतमात्रकारिशीति यावत् तथा च पतित्रतायास्तवाभिष्रेतमात्रकारिश्याः स्तव न किमपि भयं मयानीताः पल्लीनायिका यथेष्टं भुङ्क्ष्वेतित्राक्यार्थः स्वजाः

याविमुखं प्रति कस्यचिद्धक्तिः वैमुख्यमनुचितमिति वाक्यार्थ इति ऋजवः ॥५१६॥ विविधायुधन्नणाठ्यु दविषमे वद्यःस्थले प्रियतमस्य ॥

श्रीरपि वीरवधूरपि गव्वो त्युलका सुखं स्वपिति ॥५१७॥

प्रायो वीरताः स्त्रियेत्यत्र स्त्रीपदेन सर्व्वापिचिवश्चिता न च काचिदिति कश्चि त्कञ्चित्वत्याह विविधे ति प्रियतमस्य पत्युः पक्षे शूरस्य वक्षस्य विविधास्त्रवहार-कृतव्रणगोलकेन निम्नोन्नते लक्ष्मीरिष वीरपत्न्यिष सुखेन स्वापं करोति पक्षे तिष्ठतीत्यर्थः अपिद्धयं समुच्चयं गर्व्वेष रोमाञ्चिता पक्षे प्रष्टे त्यर्थः एवञ्च अर्बुदो मांसिष्ण्डे स्यात्संख्याभेदेषि कीर्त्तित इति धरिणः मृदुं नायकं दृती विक पराक्षमः कर्लाव्य इति वा प्रौढ़भार्याभ्यति कश्चिद्धदतीति वा ॥ ५१०॥

वैमुख्येपि विमुक्ताः शरा इवान्याययोधिनो वितनो

श्चारयो सप्तराता

लक्षणया वेमशून्येत्यर्थः तव श्वासा नायिकान्तरस्तश्रमजनितद्धिनिश्वासः इत्यर्थः मत मानसं विदारयन्तीत्यर्थः पृष्ठदेशे लग्नाः पृष्ठदेशे सुप्तत्वात् वैमुख्येति

अन्यनायिकामोगिनं नायकं नायिका बदति वैमुख्ये इति है प्रिय विरोधि

विषरीतस्वापेषि अनुरागशून्यत्वेपीतिवाक्यार्थः विशेषेसात्यकाः कपटस्तहद्योतनार्थः मिल्याशयः पक्षे क्षिता इत्यर्थः विगतशरोरस्य कामस्यान्याययुद्धप्रवृत्तस्य बाला

इवेत्यर्थः इदानीं रतिस्पृहा तच नास्त्येवेति भावः मम प्रतारणार्थं मुक्ता अपि तह इवासा हृद्यं सकामं कुर्वन्त्येवेति मम न कोपलेशोपीति वार्थः ॥ ५१८॥

व्यक्तमधुना समेतः खरडो मधुराचि दशनवसने ते॥ यन्नवसुधैकसारं लोभिनि तित्कमि नाद्राचम् ॥ ५१६॥

यस्यास्तत्स्वम्योधनं मदिराश्लीति क्वचिट्याटः स एवार्थः दशनवसने दशनच्छदे मिलितः खएडः शक्कराविशेषः अनुभृत इति शेषः है लामिनि लोमसक्ती इत्यर्थः वचनगोपनेन लोमः सुधैंकसारं सुधामुख्यसारं तद्वचनं यन् किमप्यनिव्यंचनीय-मित्यर्थः नाद्राक्षं नाश्रौषिमत्यर्थः तथा च मुखमुद्रणं नाचितमित्याशयः यद्वा

कश्चिन्नायिकां वदति व्यक्तमिति हे मधुराक्षि मधुरे दर्शनसुखजनके नयने

कदाचिद्धिकपीडितां स्वरुपचुम्बनसम्भाषणपरां रतिबसुखीं रतिसिद्धवर्धं ना-यक आह व्यक्तमिति हे मदिराक्षि मद्युते अरुणे अक्षिणी यस्या इत्यर्थः मदिरा-परेन घणितत्वं नवीनयौवनारम्भो रताभिप्रायश्च खच्यते तव दशनवसने

श्रधरे खरडः शक्कराखरडः किंभूत: व्यक्तमधुना स्वच्छमधुना माक्षिकेन समेतः मिलितः तथाच मधुशक्कराच तवाधरे द्वयमप्यस्ति यत्किमपि सन्वीत्कृष्ट विशिष्यवक्तुमशक्यं सम्भोगाख्यमिति योवत्तत्तद्पि न बसुधैकसारं नवीना-प्रसिद्धसुधामयमित्यर्थः सुधाधिकमिष्टमिति यद्वा तद्वसुधैकसारं नेत्यर्थः सर्व्य-

सारमितिमाबः नापश्यमेकदानुभूतमेवेत्यर्थः अथ च मिन्नमिन्नरसेपि मध्वादौ द्राक्षामिष्टासर्वत्रास्तीत्याशयः तथा च किञ्चिहदासि किञ्चिन्नेति लोभिष्टा त्वं प्रथमसुरतवत् द्वितीयं सुरतं दत्वा मां सत्राणं कुर्विवति वाक्यार्थः ॥५१६॥

ालाविलासबन्धादप्रभवन्मनिस चिन्तयन् पृब्व^९म् ॥ तम्मानविर्जतां तां यहिस्सीमेवानुशोचामि । ५२०॥ कश्चित्सखायमाह वालेति इदानीं वालायाः पश्चादृह्याः ये विलासबन्धाः कीडाप्रबन्धाः तेभ्यः श्चप्रभवन् श्रन्यत्र सर्वत्रासमर्थः प्रथममूढ्याः स्वल्पमि सम्भाषणां कर्त्तुं मशक्तुवन्तेत्यर्थः प्रथमं सम्मानेन महतीं तामिदानीं दीनामनुशो-चामि अत्यन्तं दोना सा जातेत्यर्थः उभयसम्माषणांनास्तीत्याशयः॥ ५२०॥

वीजयतोरन्योन्यं यूनोर्वि युतानि सकलगगात्राणि॥ सन्मेत्रीव श्रोणी परं निदाघेषि न विघटिता॥ ५२१॥

कश्चिदाह बीजयतोरिति श्रन्योन्यं परस्तरं बीजयतोः व्यजनचालनं कुन्न्रंतोन् रित्यर्थः अन्योन्यपदेन युगपदेव व्यजनद्वयचालनं सूच्यते यूनोरित्यनेन समाभि-लाषादि सूच्यते श्लोणीमपहाय सर्व्वाणि शरीराणि विभिन्नानीत्यर्थः निदा-श्लेषि श्लीष्मसमयेषि श्रनावश्यविषद्धनयोग्यता सूच्यते श्लोणी केवलं न विभिन्ने-यर्थः सत्तां मित्रतेवेत्यर्थः सर्व्वापेक्षया कामावाधाधिकेति वाक्यार्थः॥ ५२१

व्याकोपं मानिन्यास्तमो दिवः कासरं कलसभूमेः ॥ बद्धमितिञ्च निलन्याः प्रभातसन्ध्यापसारयति ॥ ५२२॥

उपपतिविसर्जन शोधं कर्त्रचिमिति दूती नाथिकां विक्त मानिन्याः व्या-कोपं कोपाधिक्य व्याकोषमितिपाठे मुखसुद्रणमित्यर्थः प्रभातसम्ब्या प्रातः-कालीना सम्ब्येत्यर्थः प्रपसारयित दूरीकरोतीत्यर्थः दिनस्यान्धकारमपसारयित कल्लमभूमेः शालिमयक्षेत्रस्य कासरं महिषमित्यर्थः अपसारयतीत्यन्वयः कम-लिन्याः रात्री संकोचरुद्धं समर्थ्यापसारयतीत्यन्वयः तथाच यथा मया-नीतः गुप्तस्तथा गुप्त एव मया निष्काशनीय इत्याशयः॥ ५२२॥

वच्चिस विजृम्भमाणे स्तनभिन्नं त्रुटति कञ्जुकं तस्याः॥ पूर्वदियतानुरागस्तव हृदि न मनागपि त्रुटति ॥५२३॥

सखी नायकं बद्ति बक्षसीति बक्षसि बक्षस्तले विज्ञृम्भमारो उन्नतकुचशा-लिनीत्यर्थः कञ्जुकं कूर्णासकं कुचेन भिन्नं त्रुटित स्फुटतीत्यथः तस्याः सम-सख्या इत्यर्थः तथाच मम सखी सर्व्वदा त्वय्यासम्ता तव समरणमात्रेण सका- २५६ श्राय्या सप्तशती

मा चेत्यर्थः तब तु पृर्वे या द्यिता विया तस्यां यो दढ़ घेमा स तब हृदये क्षणमिति भग्नो न जायते सा सरला त्वमतीव वकः मम संख्या न बुध्यते किञ्चि-दित्यर्थः॥ ५२३॥

व्यक्तिमबीच्य तदन्यां तस्यामेवेति विदितमधुना तु ॥ हर्म्यहरिमुखिमव त्वामुभयोः साधारगां वेद्विम ॥५२४॥

नायिकासकी नायकमाह ध्यक्तिमिति तदन्यां व्यक्ति सखीिमक्तां व्यक्ति-मवीस्थादध्वा द्वितीयां प्रेयसीमदृष्ट्वेत्यर्थः तस्यां मम सख्यामेवेत्यर्थः त्वमा-सक्त इतिशेषः मयदानीमेव ज्ञातिमदं नतु पूर्व्वे त्वामुभयोः नायिकयोस्साधारणं समानं ज्ञानामीत्यर्थः गृहमध्यवित्तगृहद्वारिमवेत्यर्थः गृहान्तव्वंतिभवनद्वारं हरिमुखं विदुरितिव्याद्विः ॥५२४॥

व्यजनस्येव समीपे गतागतैस्तापहारिखो भवतः॥

अञ्चलमिव चञ्चलतां मम सख्याः प्रापितं चेतः ॥ ५२५

नायिकासाबी नायकं बद्दि व्यजनेति भवतो नायकस्य बारंबारं समीपे-गमनागमनैः मम सख्याश्चेतः चित्तं चञ्चलतां मदनातुरत्वं प्रापितिमित्यःचयः श्रञ्जलमिव मम सख्या इतस्ततः चलनेन वस्तं चित्तं च द्वयमिष चञ्चल माभू-वित्यर्थः तापहारिषाः मदनसन्तापशान्तिकारकस्य व्यजनस्येच समीरणोत्पाद

द्वारेण श्रीष्मनाशकस्येवेत्यर्थाः यथा त्वमुत्किष्ठितः तथा मम सस्त्रीत्याशयः यद्वा नायकं दृती वद्ति सख्या श्रञ्जलमिव मम चेतश्रञ्जलतां प्रापितमित्य-स्वयः चिन्ता च क्वानयोस्समागमो भविष्यतीति हृपा स्थलं दृष्टवा संगमः

कार्य्य इत्याशयः॥ ५२५ ॥

वितरन्ती रसमन्तम्ममाद्रभावन्तनोषि तनुगात्रि ॥ अन्तः सलिला सरिदिव निवससि बहिरदृश्याऽपि ॥५२६॥

कस्याञ्चित्रायिकायां दृतीप्रेषणायोग्यायां बहुकालसक्तोऽलब्धरतिर्द्वायकःकदा-चेद्रहःप्राप्तां तामाह वितरन्तीति अन्तः अन्तःकरणे पक्षे वालुकाधः रसं रति मन्दिस्ततकटाक्षादिना पक्षे जलं वितरन्ती विस्तारयन्ती पक्षे घारयन्तीत्यर्थः हे कृशाङ्कि समाद्रभावं प्रत्यक्षीकृतश्दुङ्गाररसं पक्षे जलस्यस्वं तने वि विस्तारयसीन्यर्थः एकञ्च कटाक्षादिना समाश्वासो जातोन्यधाकरणे विश्वासघात इति ध्वन्यते अन्तर्जला नदीव सम हृदि निवससि अहश्यान्वर्वहिर्ण्यदृश्येत्यर्थः यथा अन्तर्स्तिला सरिह्रोलुकानिस्तरणं विना रसेन कमि न कृतार्थयति तथा त्वं सम्यन्यर्शनादि विना न सां जीवयसोतिवाक्यार्थः त्विय सम महत् प्रेमास्तीति नायको

विहितविविधानुबन्धे। मानोन्नतयावधीरितो मानी।। लभते कुतः प्रबोधं स जोगरित्वेव निद्राणः।।५२७॥ प्रणिपतकारिणि सापराधेण नायके मानत्यागः कर्सन्योऽवश्यमन्यथा रसा

भासः स्यादित्युपदिशति नायिकामन्यवृत्तान्तेन सखी विहितेति मानी नायकः दूतीद्वारेण स्वयञ्च कृतो विविधोनेकपकारोऽनुवन्धोऽनुनयो येन स इत्यर्थः मानो- स्वतयाऽधिकमानशालिन्यावश्चीरितः प्रणिपातपरोपि नाङ्गीकृत इत्यर्थः प्रबोधं परितोषं पक्षे जागरणं कथं लभते नैव समते इत्यर्थः निद्राण इत्र श्चारण्धनिद्र इवे त्यर्थः ॥५२७॥

ब्रीडाविमुखीं वीतस्नेहामाशङ्कच काकुवाङ्मधुरे ॥ प्रोमार्द्व सापराधां दिशति दृशं वल्लभे वाला ॥५२८॥

नायकानुनयासका दूर्ता नायिकामाह त्वयानुतं क्रतमित्यपि चद्ति प्रौढ़ा सखीवक्ति बीडेति बाला मुग्धा वहलमे प्रिये हरा नयनं दिशति प्रेरयतीत्यर्थः ह्रशं किंभूतां प्रेमार्द्रां सस्नेहां वैमुख्येन सापराधामित्यर्थः बाला ब्रीडया लज्जया

नतु प्रेमग्रून्यत्वेन प्रवाङ्मुखेत्यर्थः वव्लभे काक्वा स्वर्गवरोषेण वचनेन च माधुर्ध्यः शालिनीत्यर्थः अनुनयेनैव वशीकर्चव्या नतु बलोत्कारादिनेत्याशयः किं कृत्वा लज्जाविमुखीं मनाग्लज्जया कृतवैमुख्यां वीतस्तेहां गतप्रेमरसामाशङ्क्य नतु निश्चित्येत्यर्थः शङ्कामात्रेणेदशी दशा निश्चये किं पुनः कर्चव्यमित्योशयः तथाच

बालयाप्येचं क्रियते प्रीढ्या त्वया कोषितः प्रियोऽवश्यमनुनेतन्य इत्याशयः ॥५२८॥

नायिकामाहेति ऋजवः ॥५२६॥

श्रारयां सप्तशता

144 वाष्पाकुलं प्रखपतोर्धं हिंगा निवर्त्तं स्व कान्त गच्छेति ॥

यातं दम्पत्योदि^९नमनुगमनाऽत्रधिसरस्तीरे ॥५२६॥

कश्चित्व श्चिद्वरति बाध्येति दम्यत्योः स्त्रीपुंसयोः दिनं समस्तमनुगमनकर-

णार्थं सरोवरनिकटे गतमित्यर्थः सरः गदेन रात्रिवासायोग्यत्वं तेन परावृत्य

श्रागमनमिति व्यव्यते वाष्राकुलं यथा स्थाहोदनाकुलं यथा स्यादित्यर्थः प्रलपतो रनर्थं कवचनेन दिवसं नयतोरित्यर्थः तदेवाह हे गृहिणि निवृत्तामावेतिकान्तः

वाक्यं कान्तगच्छेतिगृहिणीवाक्यमिति प्रलप्ते।रित्यन्वयः प्रमोटलङ्कानमतीत्रकाठेन-मित्याशयः॥ ५२६॥

वत्तःशापिनि दीर्घश्वासे वाङ्मात्रसुघटितघनघम्मे ॥ सुतनु ललाटनिवेशितललाटिके तिष्ठ विजितासि ॥५३०॥

मया पुरुषायितया सुरतसमापनं कर्तन्यमिति प्रतिशायारव्यविपरीतरतां

भदिति शान्तां बालामुपहसर्ति नायकः हे सुतनु सुन्दरशरीरे एवञ्च विकाराधि-क्येन ब्याकुतासोढ़ मशक्येति व्यज्यते बश्च:शाविनि व्यापाराश्रमत्वात् दीर्घश्वासे

नविडरतनिश्वासे अप्रेप्यसामर्थ्यात् वाङ्मात्रसौन्दर्ध्यंयुक्तं नतु युद्धसामर्थ्याम-तिभावः श्रमं विनेत्र निविड्यम्ममये इत्यर्थः ललाटे मम ललाटदेशे निवेशिता

क्षताटिका यया सेत्यर्थः मदुःस्येव पतिता तिष्ठानुकमरतं कुर्विवत्यर्थः वित्रादे हीनप्रतिज्ञस्याक्षरेण व्यञ्जनालभ्यमपि मङ्गं निर्दिशति विजितासीत्यर्थः वृथा-

गर्विवतासीत्याशयः ॥५३०॥ विचरति परितः कृष्णे राधायां राजचपलनयनायाम् ॥

दश्दिग्वेधविशुद्धं विशिखं विद्धाति कुसुमेषुः ॥५३१॥

कृष्णे शृङ्गारे सर्विद्श संचारशीले सति रागेणानुरागेण चञ्चलनेत्रायां राधायां सत्यामित्यर्थः यथा ऋषाः सर्विद्गगामी तथानयनमपि दशदिक्षु वेधे विशुद्धं शरं कामो विद्धातीवेत्यर्थः एतावदेव स्नेहसारमितिकवेवक्तिः कृष्णे राधासको जात-इति कश्चित् बदति वा ॥५३१॥

वीच्यैव वेत्ति पथिकः पीवरबहुवायसं निजावासम् ॥ सौन्दय्ये किनिधरपि दियतायाश्चरितमविचित्तितम् ॥४३२॥

का वित् परदेशस्थपितकामाह वीक्ष्यैवेति पथिको विदेशादागतः वीक्ष्यैक दृष्ट्यैव प्रियायाः चरितमाचिरतमिवचित्ततमदुष्टं एतिवत्यस्चकं वेति जाश-तीत्यर्थः किंभूतायाः सौन्दर्यं किनिधेः पवञ्च चरितमङ्गयोग्यता सूच्यते कि वीक्ष्य निर्जगृहमनेकपुष्ट्यायसित्यर्थः पत्यागमनशकुनस्चकवित्वानेन पातिव्रत्यसू-चनमेवञ्च पति व्रतार्थसीत्याशयः ॥५३२॥

विमुखं चतुम्मु खेपि श्रितवति चानीशभावमीशेपि ॥ मग्नमहोनिस्तारे हरिः परं स्तब्धरोमाऽभृत् ॥५३३॥

महाविपदुद्धारे पुरुषोत्तमस्यैवोत्साहो नान्यस्येति कश्चिद्दयोक्त्या वद्दति चतुम्मुंखे ब्रह्मणि विमुखे सुख्यून्ये इतिविरोधे उद्धारपराङ्मुखे इत्यविरोधः हेशोपि समर्थेप्यनीशभावमीशत्वाभावं श्चितवतीतिविरोधे उत्साहशून्यत्वमिति तत्परिहारः निमन्नाया धराया उद्धरणे हरिः विष्णुस्तब्धरोमा शूकरावतारोभृदि-त्यर्थः रोमाञ्चितशरीरश्चाभृदित्यर्थः चतुम्मुंखेशपदाभ्यां योग्यस्यापि तद्करणेन हीनत्वं विष्णो सर्व्वाधिक्यंच व्यज्यते तेन गरोपकारोऽवश्यं कर्त्तव्य इति व्यज्यते ॥५३३॥

वापीकच्छे वासः कगटकवृतयः सजागरा भ्रमराः ॥ केतकविटप किमेतैर्न्नेनु वारय मञ्जरीगन्धम् ॥५३४॥

काञ्चिद्दसतीं नानाप्रतिबोधेन सतीं कचुं व्याकुलं कञ्चिदाह वापीति केतकगृक्ष पवञ्च सकएरकत्वेन कूरत्वं तेन परनिवारणसामर्थ्यं व्यव्यते विद्यपदेन
धूर्मत्वं व्यव्यते पिमः पृथ्वोंकरक्षकैः कि फलं न किमपीत्यर्धः मञ्जरीसौरमं
वारयेत्यर्थः मञ्जरीगन्धपदेन रूपचापल्यादिख्यातिरुक्यते नन्वत्रधारणे तथाचैतत्स्वभावनिवारणमशक्यमेवेति भावः निवारणप्रकारमाह वापीकुले वासः नौका-

गमनसाध्ये स्थले निवासः तत्रापि कएटकमध्यो चृतयः येष्टनानि पक्षे सावधान-

परिज्ञनानि गोपनानि भ्रमरा श्रलयः पक्षे यामिकास्सर्व्यदाजागणशीला इत्यर्थः

एवञ्च सा स्वैरिग्री रुङ्कःपि चापल्यं करोत्येवेति वृधा तव प्रयास इत्याशयः ॥५३४॥

२६०

विचलसि मुग्धे विध्ता यथा तथाविश्सि हृद्यमद्ये मे ॥ शक्तिःप्रसृतधनुषःप्रकम्पलच्यं स्पृश्नतीव ॥५३५॥

नायको नायिकां विक विचलसीति मुग्धं सुन्दरि विधृता हस्तादाविरण्धः यथा येन प्रकारेण तथा तेन प्रकारेण मम हृद्यं प्रविशसीत्यर्थः अद्ये द्या-श्रुन्ये इत्यर्थः तत्रापि गन्तुमुद्यतासीत्यर्थः लक्ष्यं शरव्यं प्रकल्यः चिन्तयित्वा सम्यग्निष्ठप्येतियावत् कामस्य स्पर्शसावर्डीशक्तिरेवेत्वर्थः तथाच सम्यग्लद्गाः

कामशक्तिइ शमीमवस्थामापाद्यत्येवमेब त्वमपस्ता यदि तदा ममापि तथैव

स्यादिति भावः ॥५३५॥

विहितासमश्ररसमरो जितगांगेयच्छविः कृताटोपः ॥ पुरुषायितो विराजति देहस्तव सिख शिखराडीव ॥५३६॥

दूती सखी नायिकां बदति विहितेति तच देहो विराजति हे सखि नव

विपरीतरतमि मां दशंयांस धन्याहं नायकोपि मिय तोषमेप्यतीत्याशयः बिहितः वारंबारं कृतः असमशरसमरः अनुक्रमकामयुद्धं येन नायके शान्ते विवरीताचर-

मिल्याशयः पक्षे असमेन भीष्महननायोग्येन शरेण युद्ध येनेत्यर्थः जिता गाङ्गे-

यस्य हेम्नः छविः कान्तिय्येन हेमाधिककान्त इत्यर्थः पक्षे गङ्गापत्यस्य भीष्मस्य

कान्तिरित्यर्थः शरीरान्तरेषि स्त्रीशरीरिका युद्धं कान्तिहारीत्यर्थः यद्वा श्रसमः-अनुपमेयः छविहारित्वकारकत्वादित्यर्थः कृताटोपः स्वाभाविकस्त्रीपराकाधिक-

पराक्रमो नेत्यर्थः पक्षे कृतो विविधास्कोटो येनेत्यर्थः पुरुषायितः पुरुषपदाचरित इत्यर्थः शिलएडीव यथा पून्व स्त्री पश्चात् पहषो भूत्वा भीष्मभयोधयत् शिखएडी तथा स्वमसीत्याशयः ॥ ५३६ ॥

वृतिविवरनिर्गतस्य प्रमदाबिम्बाधरस्य मधु पिबते ॥ अवधीरितपीयुषः स्पृह्यति देवाधिराजोऽपि ॥ ५३७ निन्दापरं लक्ष्यटाह वृतीति प्रकृष्टमद्शालिन्या विम्बफलतुरूपस्योष्टस्य वृति-

चिलुद्रनिर्गतस्य सम्बग्नतामात्रेपि सुम्बनमात्रेगीय कृतार्थाता व्यज्यते मधु सुधा मद्यं वा विवते जनाय स्पृहियोगे चतुर्थी इन्द्रोवि स्पृहां करोतीत्यर्धः निन्दिता-

मृतः पीयूषपदेनाजरामस्ताधिकः मोश्रसुखं सुच्यते देवाधिराजपदेन सर्व्यसुखातु-भवशातित्वं व्यव्यते तथा च सर्वस्त्रर्गसुसाधिकं परव्यवाचुम्बनसुसं कथमन्य.

बासितमधुनि वधूनामवतंसे मौिलमगडने यूनाम्॥

थेन्द्रोप्यहत्याकुन्त्यादौ तथाकरोदित्याशयः॥ ५३७॥

वित्तसति सा पुरकुसुमे मधुपीव न सा वनप्रसूनेषु ॥ ५३८॥

निर्गुणनायकसङ्गमिच्छन्तीं समीचीनां सखीं निवारयन्ती सखी चिक्त

वासितेति मधुपी भ्रमरी पक्षे मद्यानासका नायिकेत्यर्थः वधूनां रमणीनामि-

स्यर्थः प्रकृतनायिकायां सर्विनायिकाधिक्यं बहुवचरेन चौत्यते अवतंसे अति-

भृषणुरूपं पुष्पं इत्यर्थः विलस्तीत्यन्त्रयः सर्व्यनायिकालङ्करणालङ्करणभूतत्वं

प्रकृतनायिकायां बुध्यते यूनां मौलिमएडने पुरकुसुमे नगरसंभूतमहिलकादिकुसुमे विलस्ततीत्यन्त्रयः बहुत्वद्योत्यं यथेष्टसञ्चारशालित्वं वनप्रस्तेषु निर्गत्धारएय-कुसुमेषु न विलसतीत्यर्थाः तथाव विविच्य गुणिपरिष्रहमेव करोति न गुण-

शून्यस्य त्वन्तुनिर्गुणमन्यं किमिति गृह्णासीति यद्वा मम सखीं मया योजितां किमिति नाङ्गीकरोषीति वादिनीं दृतीं नायको मत्त आह सर्वत सञ्चारिणी

नास्माकं योग्येति भाव इत्यादुः वस्तुतः काश्चिद् पयौवनशालिनीं विदेशस्थपतिकां नातिक्षामां प्रतिवेशिनीं द्वष्ट्वा किमाचारेयमिति तत्सर्खी पृच्छन्तं नायकं सख्याह सर्व्यसप्तम्यन्तेन सह नकारो योज्यः समीचीनमध्यमाध्यमप्रध्ये क्वचि-

द्वि सा न विलसतीत्यर्थः तर्हि कयं हण्ट्वैच लक्ष्यते इत्यत आह मधुपीति तथाच दिवानिशं मनोरथेन प्रियाधरपानपरा कदाचिद्पि वियोगदु:खाभावात् पतिवता हुष्टा पुष्टा चेतिचाक्यार्थाः॥ ५३८॥

ब्रीडाप्रसरः प्रथमं तद्नु च रसमावपुष्टचेष्टेयम् ।

त्तरज्ञामात्रसारा तव क्या कथ नव मनोहारिणीति यादिन सम्बाय नायः क आह बांडोति इयं सम्प्रति सलज्जा प्रथममागमनसमये बीडाप्रसरः लज्जाः

क आह बाडात इय सम्प्रात सलज्जा प्रथममागमनसमय बाडाप्रसरः लज्जा प्रिक्यमस्या इत्यर्थाः नदनन्तरं शृङ्गारैः भावेरिमप्रायेश्च पुष्टाधिका चेष्टा यस्याः

स्ताहशीत्यर्थः अत एव मम द्यिता प्रंचर्ला मनोहारिणीत्यत्राह रजन्या त्रिया माया विनिर्ममादतु पश्चादाविशेषे चतुर्थप्रहरे इत्पर्थाः केव नदी नर्सक्षेषेटपर्यः

माया विनगमाद्तु पश्चादााद्रशप चतुष्णप्रहर इत्प्रथा कव नरा नत्तक।वत्यथाः यथा नरी प्रथमं किञ्चिल्लिजनाऽय श्टङ्गारचेष्टाप्रचुरा राविशेषे मनो हरित तथेयमपीत्यर्थः क्विबत् जवनीचिनिर्गमादिति पाठः तत्र जवनी गृहसदशं बह्य-

निर्मितमावरणम् नटी यथा जयन्यां लज्जाचशादिचान्तर्गता भवति जवन्याविह रङ्गदेशे समागतातु रसमावपुष्टां चेष्टां करोति तथेयमपीत्यर्थाः॥ ५३६॥

वासिस हरिद्रयेव स्विय गौराङ्गचा निवेशितो रागः ॥ पिशुनेन सोपनीतः पतता चारोदकेनेव ॥ ५४० ॥ इतो नायकं बद्दि वाससोति स्विय स्वय्यंव प्रकववनगान्यव नैस्याशयः रसः

श्रवरागः पक्षे पीतिमेत्यर्थः निवेशितः कर्तुं मारव्यः वाससि वस्ते हरिद्रवा गौरा-द्रवा यथेत्यर्थः स रागः विश्वनेन सूचकेनापनीतो दूरीकृत इत्यर्थः पतता श्रापतता मध्ये प्रविशतेत्यर्थः क्षारजलेन यथा हरिद्रारागः संवन्त्रमाञ्जगापनीयते पवं मम सख्याः प्राथमिकानुरागः प्रतिरुद्धो मम सख्याश्च नापराधः पुनस्तरीव सम्पाध इत्याशयः ॥ ५४०॥

विष्वविकासिसौरभरागान्धव्याधवाधनीयस्य ॥

क्वचिद्पि कुरङ्ग भवतो नाभीमादाय न स्थानम्॥ ५४१॥

कुरिसतराज्ये विदिताधिकधनरत्नेन नस्थेयं यदि स तिष्ठति तदाऽवश्यं मर-णमाप्नोतीति कश्चिद्ग्योक्त्या कञ्चिद्वपदिशति विष्वपिति हेकुरङ्ग् एवं चापराध्यशू-न्यत्वं द्योत्यते क्वविदण्यत्र राज्ये वने वा न स्थामं न निरुद्धतं स्थानमित्यर्थः

नाभीं ग्रहीत्वेत्यर्थः नामीपदेनापरित्याज्यत्वं सूच्यते भवतः किमूतस्य विष्यक् उर्व्यतः प्रसरणशीलेषु सौरभेषु यो रागो लोमस्तेनान्या ये व्याधास्तद्वाधनीयस्य

ारणयोग्यस्येत्यर्थाः सौरभविशेषण्येन गोपनाशक्यत्वमन्त्रपदेन कर्स्ताच्याकर्सस्य

त्रिवेकशून्यत्वं व्याध्यप्देन सर्व्वा विधित्वं व्यउयते तथा च धनरश्रणपृथ्वंकजीव-नेच्छा तव यदि तदा प्रपत्नाय्य अन्यत्र निव्मयं स्थानं गच्छ अत्र धनत्यागेत कदाचिद्वस्थानं नाम्यथेत्याशयः॥ ५४१॥

वटकुटजशालशालमिलरसालबहुवारसिन्दुवाराणाम् ॥ श्रस्ति भिदा मलयाचलसम्भवसौरभ्यसाम्येपि ॥५४२॥

पक्रवंश तत्वेष्येकजातीयगुण्वत्वेषि कश्चन भेदो वर्त्तत पवेति कश्चिन् कश्चिदाह चटेति मलयपञ्जितसम्भवं चत्सौरभ्यं चन्दनसौरभं तेन सौरभरूपसा-मान्यधम्मेण तुरुवत्वेपीत्यर्थः पृथ्वीकानां भिदा चैलक्षर्यं वर्त्तते इत्यर्थः मलयस-

म्भूतानां वटादीनां सौरभंसत्वेति भेदो वर्त्तते यथा तथा गुणिनामपीत्यर्थः ॥५४२॥

विनिहितकपर्दं कोटिं चापलदोषेण शङ्करं त्यक्त्वा॥

वटमेकमनुसरन्ती जाह्नवि लुठिस प्रयागतटे ॥ ५४३॥

सामान्यचनिताङ्काचिदुवहस्रति सखी विनिहितेति विनिहिता धृता कन्दर्णस्य जटाजूरस्य कोटिरग्रभागो येन तमित्यर्थः पक्षे दत्ताकपर्दानां वाराटकानां कोटिः कोटिसंस्यार्गाणिना येन नं बहुधनदानाः नायकमित्यर्थः चापलहोषेण-

कोटिः कोटिसंख्यापरिमिता येन तं बहुधनदातारं नायकमित्यर्थः चापलदोषेण-सर्व्यत्रास्थैय्यदोषेणेत्यर्थः शहुरं शिवं पक्षे सम्मोगेन बहुधनदानेन च सुखका-रकमित्यर्थः त्यक्त्वा जटातो निपत्य पक्षे परित्यज्य वटं वटनृश्लमश्चयवटमिति

यावत् पक्षे पकं कपद्दं कमनुसरन्ती संगच्छन्ती पक्षे कपद्दं कमेकं गृह्णतीत्पर्थः जाह्नवि जह्नुसुने पक्षे समीचीनकुलजे पवञ्चान्यपापहारिणी स्वव्छा परित्रा बहु-

सीन्दर्थ्यशालिनी यथा गङ्गा त्वमपि तादशी भूत्वा कि करोषीति महतीनिन्दां लुटिस प्रवहसि पक्षे शय्यांविनैव शेषे इत्यर्थः प्रयागे देशे पक्षे प्रकृष्ट्यागमये पुण्यस्थले एतादृशस्थले पापाचरणमितिनिषिद्धं तथाच न कुलोचितं नवा धनोः

पार्जनोजितं करोषि केवलं निन्दितमेव करोषीति स्त्रीलाञ्छनस्वासीत्यर्थः ॥५४३॥
वेद चतुर्गा रजनी प्रहरागां संगमे वियोगे च ॥

चरणानामिव कूर्मी सङ्गोचमपि प्रसारमपि ॥ ५४४ ॥

बादिनीं दृतीं नायक आह वेदेति सा तब सर्खा वेदिवधातुं जानातीत्यर्थः कि वेद रात्रिधरकप्रहरचतुष्ट्यस्य सङ्गमे संमोगकाले सङ्कोचं संकुचितत्वं क्षणतु हयत्वमितियावत्तव सर्खां वेदेत्यन्वयः वियोगे मानादिना वियोगकाले रजनी

जागरणव्याकुलं नायकं हण्य्वा किमिति मत्सर्खी विनैव जागरितीसीति

कमठीत बरणानां सङ्कोतं प्रसारंच यथा स्वेच्छ्या करोति न कस्यापि श्रणोती-रयुपालम्मः रजनीवेदेत्यन्वनयो न युक्तोनायिकायामगुपयोगादिति प्रतिमाति ॥५४४॥ वृतिविवरेण विशन्ती सुभग त्वामीचितुं सखीदृष्टिः ॥ हरति युवहृद्यपञ्चरमध्यस्था मन्मथेषुरिव ॥ ५४५ ॥

प्रहरचनुष्टयस्य प्रसारं विस्तारं तव सख्येव विवानुं जानातीत्यर्थः केव कूर्मीव-

बहुविधनायकसमुदायस्थमातमानं पश्यन्ती नायिकां हण्ट्वा किञ्चिद्विम-नस्कं नायकं बुद्धा सख्याह वृतीति मम सखी वृतिविचरण वृतिकृतमार्गेण सुख्यमार्गत्यागेनान्यातवलोकनीयत्वं ध्वन्यते विचरपट्ने महता प्रयासेन वहि-र्गमनेन प्रेमाधिक्यं व्यज्यते सुभग भाग्यशालिन् सर्व्यस्पृत्रणीय नायिकाप्रेमपा-

र्गमनेन प्रेमाधिक्यं व्यव्यते सुभग भाग्यशालिन् सर्व्यत्पृहणीय नायिकाप्रेमपा-त्रताऽनेन सूच्यते त्वां त्वामेवेत्यर्थः इक्षितुं सम्यग्द्रण्डमित्यर्थः सस्ती किंभूता यूनामुदासीनानां त्वया सहोपविद्यानां हृदयानि मर्नासि तैः छतो यः पञ्चरः तन्मध्यस्था तद्वेष्टितेत्यर्थः हृष्टिः हरित भवन्तं यूनश्चेतिशेषः मदनेषुरित्र कामशर इवेत्यर्थः इषुद्वेयोरित्यमरः मदनशरतुख्यत्वकथनेन सीन्दर्यातिशयो द्योत्यते तथाच त्वामेव पश्यति नान्यान् एतेनानुरागवती मम सर्वा भीदास्यं न युक्तमित्याशयः ॥ ५४५॥

विपिणितुलासामान्ये मा गण्यैनन्निरूपणे निपुणम् ॥ धर्मघटोऽसावधरीकरोति लघुमुपरि नयति गुरुम् ॥ ५४६॥

कश्चित्किवत्अस्याह विपणीति विपणितुलासामान्ये पण्यविद्योस्थिततोलक-

जातीये यद्वा विपिणितुलासमूहे इति सप्तम्यन्तार्थः पत्रं धर्म्मघर्टं दिव्यपरीक्षकमित्य-र्थः निरूपणे तस्वरूयापने उचितकरणे वा निपुणं यिश्वत्वेन व्रसिद्धं विश्वं चेटपर्यः मा गण्य मा गण्तितं कुरु यतः श्रसौ लघुं स्वव्यपरिमाणमधः करोति श्रन्या तुलार्द्ध नयति गुरु गुरुपरिमाणुमुपरि नयति यन्या यो नयति पत्रञ्चासौ धम्मधर

तुल्यो नायको विपरीतकारा नोचिनकारीत्यताऽस्मिन् विश्वासो न कर्त्र व्य इत्या शयः यद्वा तुलासामान्यमध्ये एनं धर्मावटं मा गण्य विलक्षणमेव गण्येत्यर्थः लघुं क्षुद्रमधरीकरोत्यनादरेण स्थापयति गुरुं महान्तं समादरेण स्थापयतीत्यर्थः एचञ्च तत्वज्ञो यथोचितकर्त्तायमेव नान्य इत्याशयः॥ ५४६॥

वासरगम्यमनूरोरम्बरमवनी च वामनैकपदम् ॥ जलधिरपि पोतलंध्यस्ततां मनः केन तुलयामि ॥ ५४७॥

सर्विगुण।पेक्षया चित्तोसितः सर्माचीनेति कश्चिदाह वासरेति अनूरोश्चरण-हीनस्य सुर्व्यसारथेरत्यन्तचलनासमर्थस्यैकदिनगमनयाग्यं नभो भूमिश्च वाम-नस्य खर्वस्यैकपदमितेत्यर्थः समुद्रः पोतेन नौकया लङ्क्षनयोग्यः सज्जनमनः अलङ्क्येन केन तुल्यामीत्यर्थः॥ ५४७॥

वितततमोमषिलेखालचमोत्तक्षस्फुटाः कुरङ्गाचि । पत्राचरनिकरा इव तारा नभसि प्रकाशन्ते ।। ५४८ ॥

शुक्लाभिसारं परित्यज्य कृष्णाभिसारेण नायकमनुसरेति दृती नायिकामाह विततेति हे कुरङ्गाक्षि मृगाक्षि आकाशे तारानिकराः ताराणां समुहाः प्रचुरतराः

प्रव्यक्ताश्च प्रकाशन्ते शोधन्ते यन्त्रे श्यामपट्टफलके श्रश्चरसमूहा इव श्वेताश्चरसम्-हा इवेत्यर्थः विततं विस्तार्णं यत्तमस्तद्र्यमणिलेखालक्ष्मोत्सङ्गे तन्मध्ये स्फुटा व्यक्ता इत्यर्थः प्रवश्चास्तं गते चन्द्रे ताराधिक्यं दृश्यते स्वव्णाभिसारोधुना विधेयः

ध्यका इत्यथः एवञ्चास्त गत चन्द्र ताराधिकय दृश्यत कृष्णामसाराधुना विध्यः नायकसंगतां सखीं सन्ध्यान्धकारो निवृत्तः असम्बमाकाशं जातं नायकं विस्तृत्य शीव्रं गृहं गन्तव्यमिति सखी वदति रात्रिरायाता न केनापि श्रयते विपरीतर-

तेन मां कतार्थयेति नायिकां प्रति नायकोक्तिरिति वा श्वेते पत्रे श्यामा श्रक्षरा यथा तथा श्यामे पत्रे श्वेता प्वाक्षरा व्यक्ता भवन्ति न सजातीयाः प्वंच सपत्नी -वैजात्येन त्वया प्रिये स्थेयं तेन लोके प्रव्यक्ता भविष्यसि नान्यथेति सलीं प्रति सङ्युक्तिरित्यपरे ॥ ५४८ ॥

विविधाङ्गभंगिषु ग्रुरुन् तनशिष्यां मनोभवाचार्यः ॥ वेत्रलतयेव बालां तल्पे नर्तयति रतरीत्या ॥ ५४६ ॥ साभिलावं कञ्चित्रायकं पश्यन्तीं सखीं नित्रारयन्तो सख्याह विविधेति

दिवानिशं रत्यासक्तिः तयाच कदाप्यनंवकाशो व्यज्यते तेनापि संप्रत्यन्यनायिका-प्रेमपत्रत्वामावः कथ्यते नवीनां शिष्याम् अनेन प्रथमान्वार्यत्वं कामे कथ्यते तेन

मनोभवाचार्यः कामोध्यावकः मनोभवपदेन सर्वदा सन्निहितत्वं व्यज्यते नेन

नायिकान्तराभावस्तेनावि स्वनायिकामात्रापेक्षित्वम् विविधा नानापकाराः अङ्ग-भङ्गयः श्रङ्गचेष्टा मोष्ट्रायितादयस्ता सु गुरुः सम्यक् शिक्षकः तत्वे शय्यायां रतस्य दुरतस्य या रीतिः परिपाटी तयेत्यर्थः कया चेत्रलतयेव यथा कश्चित्राचार्यः

शिष्यं पाठयति तद्वदित्यर्थः एवश्च बालायां नानावैदम्ध्यशालिन्यां सदा सक्तोयं नायको न कुप्राप्यासको भवितेति वृथास्मिन् कटाक्षप्रकृत इत्युवदेशः वालाया-मत्यन्तासक्तोसीतिवादिनं सखायं सखा वरति प्रशन्मा तवेयमिति वा वान्यार्थः स्वरूपकथनं मात्रं वेति परे ॥ ५४६ ॥

विपरीतमपि रतन्ते स्रोतो नद्या इवानुकूलमिदम् ॥ तटतरुमिव मम हृद्यं समूलमिप वेगतो हरति ॥ ५५०॥

नायको नायिकामाह विपरीतमिति इदं ते तव रतं विपरीतमपि अनुकूल-मितिविरोधः चिपरीतमुपरि स्थितया कृतं रतमनुक्कलमभिलपितमित्यविरोधः वेगतः

पराक्रमाधिक्यात् हरति सन्यक् सुखयतीत्यर्थः एवमेव त्वया कर्तव्यमित्याशयः नद्याः सरितः स्रोत इव अनुकूलं तीरवर्यन्तगामि विपरीतं रोधः तरुं यथा समूलं हरति पातयतीत्यर्थः ॥ ५५० ॥

वैभवभाजां दूषरामपि भूषरापच एव निचित्तम् ॥ गुणमारमनामधर्मः द्वेषञ्च गृणन्ति काणादाः ॥ ५५१ ॥

दारिद्यमितिनिन्दमिति कश्चित् कञ्चिदाह वैभवेति वैभवभाजां यह्वित्तशा-सिनां पक्षे विमोव्मवः वैभवं सर्वमृत्तिसर्वोगित्वं व्यापकत्विमिति यावत्तद्वः

तामित्यर्थः दोषोपि श्रपिना गुणग्रहः पक्षे दोवत्वेन गण्नीयमपि भूत्रणपक्षे

अलङ्करणपक्षे गुणपक्षे चेत्यर्थः निश्चित्तं स्वीकृतं पक्षे गणितम् पत्रकारेण समेणापि दूषणाखेन गणनीयत्वं कथ्यते आत्मनामधर्मा पापं होषञ्च वैशिषिका गुणत्वेन यण्यन्ति दोषगणनयाग्यत्वेषि गुण्त्वेनैव गण्यन्ति मुनयोपि मादशाङ्का वासे -तिमात्र यक्का कणमत्तीति क्णाद तदनुयायिना दरिहा इत्यर्थ तथाच दरि-

द्रस्य गुणदोषिविवेकसत्वेषि त्रिपरीतकथनमेव ने।चितवादित्वं दारिद्रयदोषेण दारिद्रयमतिनिन्द्यं धनिनां दोषसत्वेषि न केनापि कथ्यते इतिश्लोकार्थः ॥५५१॥

वकाः कपटस्निग्धा मितनाः कर्णान्तिके प्रसङ्जन्तः ॥ कं'वश्चयन्ति न सखे खत्नाश्च गिर्णकाकटाचाश्च ॥५५२॥

खलवेश्ययोरसमागमो न कत्तं व्य इति सखा सखायं बदति बका इति-

दुर्जनाः वेश्याकटाक्षाश्च हे सखे पवञ्चोपदेशार्हत्वं व्यव्यते कञ्चनं न सञ्चय-तित न प्रतारयन्ति अपितु प्रतारकानिप प्रतारयन्तीत्यर्थः किमुत भवादशं सरलमितिमित्याशयः चकारद्वयं सर्व्वथा द्वयोः साम्यं समुच्चिनोति वकाः कुटिलाः कपटस्निग्धा मिथ्याप्रेममया मिलनाः पापाः पक्षे पापजनका इत्यर्थः श्यामा वा कर्णान्तिके कर्णसमीपे प्रसज्जन्तः मन्दं सन्दं सर्वदुश्चरितं वदन्तः पक्षे पतन्त इत्यर्थः एवञ्च यथा वेश्यासमागम इह परत्र च दुःखदस्तथा खल-समागम इति श्लोकार्थः ॥ ५५२॥

विद्यु ज्ञ्वालावलियतजलधरिपठरोदरादुबहिर्च्यान्ति ॥ विश्रदौदनद्युतिमुषः प्रेयसि पयसा समं करकाः ॥४५३॥

श्लीरोद्दनपाकार्थं पत्पुरङ्काद्वजन्तीं नायिकां रतार्थी नायक आह विद्य दिति हे प्रेयसि प्रवंचाझाकारित्वं व्यज्यते करकाः प्रथसा जलेन पक्षे दुग्धेन समं विभिन्ध्योन्ति समीपमायान्तीत्यर्थः प्रवञ्च पायसे द्रूतत्वं भोजनयोग्यत्वं कथ्यते रवेततग्डुलकान्तिहारकाः विद्युतां या ज्वाला तया विष्टितो यो जलधरस्तदुंदर-रूपपाकपात्रात् प्रवञ्चाग्निपयोमयपाकपात्रात् समीचीनपायसलाभे सति न

व्यजनादिभिरुपचारैः किम्मरुपिकस्य एहिणि विहितैम्मे ॥ तापस्त्वदूरकदलोद्धयमध्ये शान्तिमयमेति ॥ ५५४ ॥

प्रयोजनं पाकस्येति संभोगकाल प्रवायमितिसावः॥ ५५३॥

विदेशादागतो नायको नायिकामाह व्यजनेति गृहिणि बहुव्यापारशालि-त्वमुचितिमध्याशयः मरुदेशादागतस्य मे एवञ्चात्युष्णताद्येषेण वियोगेन च रितरेच प्रथममपेक्षितेतिभावः व्यजनशीतजलेन मम न शान्तिरिति तर्हि कथमित्यत आह तापोर्य त्वदीयोरुद्धयरूपकदलीकाण्डमध्यस्थस्य मम शान्तिमाण्नोति नान्यथेति सुरतं सम्याद्य गृहव्यापारं कुव्विति वाक्यार्थः॥ ५५४॥

वैग्रुग्येपि हि महतां विनिम्मितं भवति कर्म शोभाये॥ दुर्व्वहनितम्बमन्थरमपि हरति नितम्बनी नृत्यम्॥ ५५५॥

महतामसमीचीनकर्मकरणेपि नाधिका निन्दा श्रुद्रस्य स्वरुपिनिन्द्तकर्मन्करणेपि महतो निन्देति किष्चत्कञ्चित्वत्याह वैगुण्येपोति महतां श्रेष्ठानां पक्षे महापिमाणवतां इतं कार्य्यं शोभाये यशसे पश्च मनोहराय भवति वेगुण्येपि दुछत्वेपीन्त्यर्थः श्रर्थान्तरन्यासमाह नितन्विनीकर्तृकं नृत्यं नटनं हरति विक्तिमितिशेपः वैगुण्यमाह रहनायोग्यनितम्बेन मन्यरमपि नृत्यविरोधिस्थैर्य्ययुक्तमपीत्यर्थः नृत्यवैगुण्येपि नितम्बशोभां हष्ट्वा हष्य्वा हष्यतीत्वर्थः ॥ ५५५॥

वीद्य सतीनां गणनारेखामेकान्तया स्वनामाङ्काम् ॥ सन्तु युवानो हसितुं स्वयमेवापारि नावरितुम् ॥ ५५६॥

कांचित्काश्चिद्वद्वि र्याक्ष्येति कदाचिद्सिकारे प्रतिव्रता केति गणनारेखा-दानसमये तया भवद्भिः प्रतिव्रतात्वेन कथितया स्वनामचिद्धितामेकां रेखां सतीयमितिस्चिकां हण्ट्वा वरितुं गोण्तुं नापारि स्वकीयं हास्यमपि गोण्तुं समर्था नेत्यर्थाः युवानः तदुपमागकर्लारस्तिष्ठन्तु हसितं तदुपमागकर्तुं निर्यद्ध-सितं तिकं वक्तव्यमित्याशयः इमां सतीं मत्वा किमुपेश्चसं सर्व्यथाऽमतीमल्पप्रशा-सुपभुङ्कश्चेति नायकं प्रति दृतीवाक्यं वा ॥ ५५६॥

विन्ध्याचल इव देहस्तंव विविधावर्त्तं नर्माद् नितम्बः॥ स्थगयति गतिम्मुनेरपि सम्भावितरविरथस्तम्भः॥ ५५७॥

पिक किमिति सस्यिनोसीति नायिकयोक परिको मायिकामाइ विम्भेति

तव देहः देहपदेनापचयशालित्वं तेनारब्बयीयनकत् त्वेन स्प्रहणीयत्वं कथ्यते

चिन्ध्याचल इच अचलप्देन स्थिरत्वं व्यज्यते नानाप्रकारकक्षीडनदाता नितस्बो यस्य स इत्यर्थः पश्चे विविधावक्षां अनेकाम्मोभ्रममयी नर्म्मदानाम्नी नदी यस ताहशकदकशालीत्यर्थः सम्यम्माचितः सम्यादितः रिवरथस्य स्तम्मो येन रूपातिशयशालिदेहस्पर्शतेन स्यापितः स्थापयतीत्यर्थः यद्वा नितम्बेन रिवरथः स्कृजयाद्विरथस्तम्भः पश्चे उड्चतया रिवरथरोधो विन्ध्य इति पुराणवाक्षां सुनेः स्थिरचित्तस्यापि कामोहद्वे केन गमनं निवारयतीत्यर्थः किसुत माहशस्य

चिरवियुक्तस्य यूनः पथिकस्येत्याशयः पक्षे मुनेरमस्यस्य गति दक्षिणदेशगमनं स्थागयति रुणिच वृद्धिनिवृत्यर्थं तथाचं त्यां रुष्ट्वा गन्तुमसमर्थ प्वास्मिन् समये स्वगृहमितिवाक्यार्थः॥ ५५७॥
वृतिभञ्जन गञ्जनसह निकाममुद्दामदुन्न याराम॥

परवाटीशतलम्पट दुष्ट वृष स्मरति गेहमपि ॥ ५६८॥ स्वनायिकायां परपुरुषान्त्रिवारयन्तं सम्पटबृत्या दिवानिशं पर्यंदन्तं प्रति

कश्चिद्वविष्टाचरणस्थान प्रोपवनशतगमनशील हे कुत्सितबृषभ गेहं निजा-सन्वंजनविद्यदुष्टाचरणस्थान प्रोपवनशतगमनशील हे कुत्सितबृषभ गेहं निजा-षस्थानगृहं स्मरिस नेत्यर्थः श्रापना समीवीनःचरणपरिष्रहः प्रवश्च यथा न्वं सम्यटस्तथा तव नाथिका द्वयोस्समाना गतिरितिभावः ॥ ५५८ ॥

वंशावलम्बनं यद्योविस्तारो गुणस्य योवनतिः॥ तज्जालस्य खलस्य च निजाङ्कसुसप्रणाशाय॥ ५५६॥

महाकुलसम्बद्धस्य महाकुलानुत्पन्नस्य खलस्वभावस्य विश्वासो न कर्त्त-व्य इति कश्चित्कञ्चत्याह वंशेति यद्वा महाकुलस्य यदि दैवदोषात् खलता तदा तस्य विश्वासो न कार्यः तत्रापि तस्योत्करत्वादित्याह जालस्य

श्रानायस्य दुष्टस्य च निजाङ्के निजमध्यभागे पक्षे निजकोडे सुप्तानां पतितानां पक्षे स्वापमाचरतां विश्वस्तानामिति यावत् प्रणाशाय परिष्रहाय मरणाय चेत्यर्थः

वंशस्य प्रसारकरवंशस्य पक्षे महाकुलस्यावलम्बनं योगः पक्षे सम्बन्धादि

श्राय्या सप्तशतो

शीलादेन्विंस्तारः सर्विजनीनत्वमवनतिः मृदुत्वेन भटिति संकुचितत्वं

,विनयनम्रता तथाच कथमि खलविश्वासी न कर्त्तव्य इत्याशयः । ५५६ ॥

২৩০ द्वितीयपक्षे उत्पत्तिः यत् विस्तारोधिकविस्तृतत्वं गुणस्य दाम्नः पक्षे गुणस्य

विन्ध्यमहीधरशिखरे मुदिरश्रे गोक्टपाणमयमनिलः॥ उद्याद्विद्यु ज्ज्योतिः पथिकवधायैव शातयति ॥ ५६० ॥ वर्षारम्भे जिगमिषु नायकं नायिकासखी निवारयति विन्ध्येति विन्ध्यपूर्वन तोपरि मेचपङ्किक्षपतस्वारिम् असावनितः उद्यतया तांडस्ततया ज्वालाऽम्मि कणो यत्र तादृशस्समीरणः वियोगिवाधार्थां तीक्ष्णं करोतीत्यर्थाः एवञ्चास्मिन्समये

वियोगः कथमपि न कर्त्तव्यः करले द्वयोरपि मृत्युरित्याशयः ॥ ५६० ॥ व्यालम्बमानवेगाधितपृत्ति प्रथममश्रु भिर्धातम् ॥ **ब्रायातस्य पदं मम गेहिन्या तद्तु** सिललेन ॥ ५६१ ॥

श्रायातस्य चिरप्रवासादित्यर्थाः मम पदं प्रथमं नेत्रजलेन घौतं क्षालितं गृहिएया प्रभालनार्थाचरणप्रहकाले पदं किंभूतं व्यालम्यमाना जराभूता या वंशी तया धुता चालिता दूरीकृतेतियाबद्धालिः पथलग्नं रजी यस्मिन् तदित्वर्थः तदन् श्रश्रमक्षालनानन्तरं जलेन घौतं तथा च मानादिकं किमिप न कृतं प्रसाद एव व्यक्तीकृत इत्याशयः ॥ ५६१ ॥

पातिवत्यशालिनी मम प्रेयसीति सस्तायं ससा बद्दि व्यासम्बमानित

वद्यःस्थलसुप्ते मम मुखमुपधातुं न मौलिमालभसे ॥ पीनोत्त्र गस्तनभरदूरीभूतं रतश्रान्ते ॥ ५६२ ॥

विवरीतरतश्रमेरोत्पर्थाः मम मुखमुपघातुं मिलित कर्त्तुं चुम्बितुं या मौलि मस्तकं नालमसे न प्राप्नोबीत्यर्थाः अत्र मम दोषो न किन्तु तर्वेव इत्याह पुषं किंभूतमुक्चस्तनभारेण दूरोभूतं दुरे स्थितमित्यर्थः पत्रञ्च कठिनोन्नतस्तन-दाषेण चुम्यनमुखं न लमसे तवैत्र दोष इत्याशयः रते सुरते परिश्रान्ते पवञ्च

विपरीतरतथान्तां नायिकां नायक आह वक्ष इति मम चक्ष सि शिवते

स्तन

कुचाप्यावयोस्सबन्धो नास्तीति परिहासा बाक्पार्थः ५६२।

वदनव्यापारान्तवभाषादनुरक्तमानयन्ती त्वम् ।।

दूति सतीनां सार्थं तस्य भुजङ्गस्य दंष्ट्रासि ॥ ५६३ ॥
स्वनायिकासमीपस्थां इतीं द्रष्टवा कश्चिदाह वदनेति हे दृति भुजङ्गस्य

बिङ्गस्य पश्चे सर्पस्य दन्तवत्कार्य्यकारिषयसि पश्चे दन्तक्षणसीत्यर्थः पतिव्रता-समूहं प्रति अनुरागशालिनं लम्पर्य प्रापयन्ती त्वमित्यर्थः वदनत्य व्यापारो वचन-विन्यासस्तेनान्तर्भावोऽन्तह्रं द्यपवेशः तस्मान्नायिकानुरागवात्रं पश्चे बदनस्य व्या-पारः दंशव्यापारः तदन्तर्भावात् तत्ववेशादनु पश्चाद्रकं शोणितमानयन्तीत्यर्थः

एवञ्च तव सन्निधानेन पतिव्रतापि चपला भवति किमुतान्यादृशीति तव सन्नि-धानं सर्व्यथा निवारणीयमित्याशयः॥ ५६३॥

इति गोवद्भंनसप्तरातीविवरणेश्रोसचलमिश्रक्तने रसदीपिकायां वकारब्रज्या समाप्ता

श्रीरिप भुजङ्गभोगे मोहनविज्ञेन शायिता येन ॥

सोपि हरिः पुरुषो यदि पुरुषा इतरेपि किं कुर्स्मः ॥ ५६४ ॥ स्वनायिकायामन्यनायकसमागममसिहण्णं नायकमानयन्ती दूतीमुण्हसन्तं

कञ्चित्कश्चिदाह श्रीरपीति मोहने सुरते चिज्ञेन विशेषक्षेन यद्वा मोहनः सर्व्यक्षी-

वशीकरणसमर्थः एवञ्च एकनायिकासमागमानन्तरं न तामिक्छत्यपरामेवेक्छतीति भावः भुजन्नस्य सर्प्यस्य भोगे शर्रारे पक्षे भुजंगस्य खिड्गस्य भोगे सुरते श्रीरिव सर्वोत्तमापि श्रापनान्यासां का कथेत्यर्थः शायिता स्वापिता पक्षे योजिता स पुरुषा-मासद्भपः हरिः पुरुषः पुरुषोत्तमो यदि लोकैरुक्यते तदान्येपि पुरुषा प्वति संसार-रोतिरेवातिसम्पटानां न दृतीदोष इत्यर्थः ॥ ५६४ ॥

शङ्के या स्थैर्य्यमयी रलथयति बाहु मनोभवस्यापि॥ दर्पशिलामिव भवतीं कतरस्तरुणो विचालयति॥ ५६५॥

अत्यन्तपुष्टशरीरां सुकुमारनायकासकां मानवतीं नायिकां सख्याह शङ्क इति कतरस्तरुखो युवा भवतीं स्थूलशरीरां विचालयति रतिसमये चालियतुं शक्नोतीति न कोपीत्यर्थः तथा चातिसुकुमारं रन्तुं स्वयमभ्यस्य वशयान्यथा प्रेममङ्ग् रवेतिमाषः इति शङ्के इत्यन्वयः दर्पशिलामिव गर्वमिश्वकां स्थूलां शिलामिव मनो-भवस्य बाह् श्लथयति भवती उत्थापितुं न शक्यने इत्याययः स्थेर्ग्यमयी वापल्य-समयेपि स्थिरेत्यर्थः नयटोनियमार्थत्वात् कोपन्यअकः संबुद्धिपदाभागसंप्रदायः तथा चातिसुकुमारेण पुष्पास्त्रेण शिलाचालियतुं न शक्यते तथाऽनेन नायकेन त्वमित्यवश्यं चलनीयं नायकसमीपिनत्युपदेशः॥ ५६५॥

शार्द् जनवरमङ्गर कठोरतरजातरूपरचऽनोपि ॥ बाजानामपि बाला सा यस्यास्त्वमपि हृदि वससि ॥ ४६६॥

नायिकाया असमानं मत्वा नायकमन्येक्त्या सखी वदित शाई लेति है व्याद्यनल मङ्गूरवक्त तथान बहुदोषोसीतिमावः कठोरतर कठोरादिए कठोरोसीत्यर्थः जातक्तरचनः हेमकत्वननाविशेषवानि तथान त्वं गृहेपि स्थापियतुमयोग्य इतिका कथा हृद्यस्थापने अतः यथा मम सख्या हृद्ये स्थाप्यसे सातीव विमूद्तेत्यर्थः व्याद्यनसद्भातंकरण्यक्षे सुव्यक्तोर्थः॥ ५६६॥

भ्रुत एवं भ्रुतिहारिणि रागोत्कर्षेण कर्ण्डमधिवसित ॥ गीत इव त्विय मधुरे करोति नार्थयहं सुतनुः ॥५६७॥

मम यथेष्टं द्रव्यं नायिकार्थे गृहाणेति वाहिनं नायकं नायिकासालं। वहित अन प्रवेति अवणसमय एव मनोहारिणि रागगतवमत्कारेण कर्ठाभ्यन्तरं स्थिते गीते गाने अत्यन्तमाधुर्यशालिनि यथा गीतार्थस्य प्रहणं न करोति समीचीन-गानश्रवणे श्रोता इतहत्यो भवति तथा श्रवणसमये एव सन्वेषां श्रवणहारिणि श्रुतमात्र एव श्रवणशितिजनके नायिकाया यस्विध रागः श्रेम तस्योहकर्षेणाः धिक्येन नायिकाकर्छे स्थिते अत्यन्तसौन्दर्यशालिनि स्विध श्रीता मम सर्वा अर्थस्य द्रव्यस्य ग्रहणं न करोति तस्या श्रनशालिन्या धनानपेश्वस्वात् ग्राम्रहेण राने कृषितैव भविष्यतीति भावः स्वत्यः सुन्दरी सर्व्यानुरेक्षणीयेत्यर्थ तथाच सर्व्यन्यकापेक्षया तवाधिकं सौक्यं मया सम्पादितं महामेत्र श्रनं देहीत्याशयः ॥५६॥।

श्रीः श्रीफलेन राज्यं तृखराजेनास्पसाम्यतो सन्धम् ॥ कुचयोस्सम्यक्साम्यादुगतो घटश्रकवर्त्ति त्वम् ॥५६८॥

समीचीनेन साम्यं यथा कियते तथैव फलं भवतीति कश्चित् कंखिद्विकि श्रीरिति श्रीफलेन चिरवफनेनात्यरणसाम्यतः कुचयोररणसाहश्यतः शोभा लब्धे-त्यथाः तृणराजेन तालेन फलद्वारकार्व्यसाम्यतः मध्यमसाम्यतः राज्यं राजपद्वा-च्यत्वं प्राप्तमित्यर्थः समीचीनसाम्यतः घरश्चकवित्तिः चक्के वृत्तत्वमथ्य सार्व्यमौमत्वं गत इत्यर्थस्तथाच महता यथायथाधिकं साम्यं कियते तथातथा फलाधिक्यं भवतीत्यर्थः ॥५६८॥

श्रोणी भूमावङ्के त्रियो भयं मनसि पतिसुजे मौिलः॥ गूढः श्वासो वदने सुरतिमदं चेत्तृणं त्रिदिवम्॥५६६॥

काचिद्धमा करवाश्चित्तथाविधं रतं स्तीति श्रीणीति श्रोणी नितम्बो भूमौ शय्यातो बहिरित्यर्थः पतिभयात् प्रियो जारः श्रङ्को कोडे पतिभयं मनसि पतिभुजे शिरः गृढो निर्तानः पतिभयात् श्वासः रतश्रमजन्यः श्वास इत्यर्थः ईडशं सुरतं यत्तन्मरणं विनेव स्वर्गतुल्यमिन्यर्थः ॥५ई६॥

रिलष्यन्निव चुम्बन्निव पश्यन्निव चोल्लिखन्निवातृप्तः ॥ दथदिव हृदयस्यान्तः स्मरामि तस्या मुहुर्ज्जघनम् ॥५७०॥

सखार्थं विक्तं कश्चित् शिलध्यित्रवेति आश्लेषं कुर्व्वात्रव एवं सुम्बनं दर्शनमुख्तेखं कुर्व्वान्नवेत्यर्थः स्मृतौ हेतुः अतृप्त इति तस्या जवनं स्मरामि नाम्य मित्यर्थः ताइशी नान्येतिभावः ॥५७०॥

शिरिस चरणप्रहारं प्रदाय निस्सार्य्यतां स ते तदिष ॥ पादाङ्कितो भुजंगः कालिय इव सुमुखि कालिन्याः ॥५७१॥

नायकदुर्नयेन कुपितां सखीं सख्याह शिरसीति स दुर्विनीतो नायकः मस्तये चरणप्रहारं दत्वा निस्सार्थ्यतां बहिः क्रियतां ईदशापराधे इदमेवोचितिमिरि यद्यपि तद्यपि तथापि ने तदैव सः अतो नेदं युक्तं यतो नायमन्यत्र गन्ता गतोपि सर्वत्र तदैवायमित्येव सर्व्वेश्वं य इत्यर्थः यथा विष्णुना पादेनाङ्कितः कालियो भुजङ्गः समुद्रगतोपि यमुनाया पव ख्यातोभृत् नान्यासां तथायमपि तथाच तथैवायश इति संवरणमेव युक्तमित्याशयः ॥५०१॥

शोच्येव सा क्रशाङ्की भूतिमयी वा भवतु गुणमयी वा ॥ स्नेहैकवश्य भवता त्यक्ता दीपेन वर्त्ति रिव ॥५७२॥

विभूतिसौन्दर्याभिमानवतीयमिति भ्रमेण नायिकायामुदासीनं नायकं नायिकासख्याह शोड्येति सानिस्विधि तत्र प्रेमपात्रं क्रशाङ्गी बहुविधदुःसरणा-समर्थे श्वर्यंवती नानासौन्दर्यादि गुणमिष भवतु तावता सर्व्वसुन्दराति-धिनिस्वर्याः समुचिततवैयथ्यं मध्यर्थं हेसेकंकरस्य मुख्यतया प्रेममा त्रेण नायिकाधीनमवता त्यका मम सखी सर्व्वथा शोद्येव धनसौन्दर्यादिकं तस्या सन्वै व्यथंमेवेतिमावः दीपेन वित्तेकं भवतस्समयी बहुतन्तु यद्यपि तेलमुख्द वश्येन दीपेन त्यक्तायेत्र्यः ॥५७२॥

शुक इव दारुशलाकापञ्जरमनुदिवसवर्द्धमानो मे ॥ क्टन्तित दियताहृदयं शोकःस्मरविशिखतीदणमुखः ॥५७३॥

श्रत्यन्तिवरहिष्टिकां नायिकां श्रुत्वा वैदेशिकस्सखायं विक्त शुक्त इति परदेशागमनजन्यः शोकः दियताया हृद्यं कृन्तिति कृणित्ति किंभूतः कन्दर्धं- वाणवत्तिक्षण मुखमारम्मो यस्य स इत्यर्थः प्रतिदिनमुपवीयमानश्च काष्टशला- का पर्टराप्रसिद्धा ताभिः निर्मितं यत्रश्चरं तत् श्रुको यथा कृन्तित तथेत्यर्थः दिने विक् मानो मदनशरतिक्षणमुख्य शुको भवतीत्यर्थः गन्तव्यमिति व्यज्यते॥ ५७३॥

श्रुत्वाकस्मिकमरणं शुकसूनोस्सकलकौतुकैकनिधेः॥ ज्ञातो ग्रहिणोविनयब्यय आगत्यैव पथिकेन ॥५७४॥

विदेशगमनोद्यतः परोक्षे स्त्रनायिकारक्षार्थमाह श्रुत्वेति पथिकेन विदेशादा-

गत्येव गृहिएवा विनयव्ययो मर्थ्यादानाशः असतीरविमिति यावद् ज्ञातः रक्षककथनं विनेवेत्येवकारेण व्यव्यते गृहिणीपदेन गत्ययेवनाया इयमवस्था किंवकव्यं विद्य-मानयोवनायास्तस्या इतिव्यज्यते तेन स्त्रीमात्रं न विश्वासविषय इति व्यव्यते तेन स्त्रीमात्रं न विश्वासविषय इति व्यव्यते तेन स्त्रामात्रं न सामान्योवनायास्तस्या इतिव्यज्यते तेन स्त्रीमात्रं न विश्वासविषय इति व्यव्यते तेन स्त्रामां समागमो जनमान्तरेषि मास्त्रिवत्यादि शुकसूनोः आकस्मिकं रोगमान्त्रांशितरपेक्षं मरणं अत्वा शुकपदेन सहजमरणायोग्यत्यं व्यव्यते तेनानयेव मास्ति इत्यवधानं तेन च स्वस्यापि नायिकामयं परित्याज्यत्वश्च व्यव्यते शुकमारणे हेतुगर्भे विशेषणमाह सर्व्यं स्य केतुकस्य इष्टस्य अतस्य वा मुख्यनिधिः स्थानं तस्य तथाच मदीयं दुश्चरितं यद्यहष्टं अतं च सक्चदित तत्सर्वं प्रत्यहं करोति पठित च कथमित न विस्मर्शत पत्युरशेषि करिष्यत्यवश्यमिति तथा शुको मारित इत्याशयः तथाच धममंहानिः कथनं विनापि मया झातव्या पापापलपनं कथमित न भवतीत्युपदेशः कावित्काश्चिद्वकीत्येके ॥५०४॥

शोलितभुजङ्गभोगा कोडेनाभ्युद्धृतापि कृष्येन ॥ अचलैव कीत्यते भूः किमश्वयन्नाम वसुमत्याः ॥५७४॥

काश्चिद्रयन्तासतीं सतीरवेन स्तुवतीं सखीं सख्याह शीलितेति शीखितः श्राधारतयानुभूतः भुजङ्गस्य शेषनागस्य भोगः फणा यया सा पृथ्वो पक्षे शीलिता अनुभूना भुजङ्गानां खिङ्गानां भोगा संभोगा श्राक्षिङ्गननुस्वनरताद्यो यया सेत्यर्थः कृष्णेन कृष्णकृषेण क्रोडेन वराहेणाभ्युङ्गतापि संसाररक्षार्थं जलादु-पि स्थापिता अन्तलपदार्थविरोधार्थमिदं पक्षे कृष्णेन कृष्णतुल्येन बहुसहस्वपर-स्त्रीभोगकुशलेनेत्यर्थः क्रोडेन भुजाभ्यन्तरक्षकोडेनाभ्युङ्गतापि नानाविधरतच्या पारेणोपिर नीतापीत्यर्थः भूः सर्वसहा पक्षे सकलापराधाश्रयश्च श्रन्तवेष श्रन्ता-पद्याच्येव भूष्पूर्णिरचलेत्यादिकथनादित्यर्थः पक्षे अन्तलेवाचलञ्जलेव चाप-स्थापरहितेच कीत्यंते कथ्यते कोषैः लोकैर्वेत्यर्थः नाम निश्चयेन बसुमत्यास्सर्विरक्षार्थं स्थापितायाः पृथिव्याः सर्वं योग्यं पक्षे अनशालिन्या इत्यथः तथाच धनाधिक्ये वेश्यानुस्यापि लोकैः पतिव्रतोच्यते धनामावे पतिव्रतापि दुष्टेति-कथ्यते लोककथाशून्यं न किमपि मया तक्त्वते ज्ञायते सात्यन्तमसती-त्याश्यः ॥ ५७५ ॥

श्यामा विलोचनहरी बालेयं मनसि हन्त सज्जन्ती ॥ लुम्पति पूर्वकलंत्रं धूमलता भित्तिचित्रमिव ॥५७६॥

श्यामरूपायां वालायामासकोसीति वादिनी पूर्वनायिकासली नायक श्राह श्यामित श्यामरूपवती यद्यपिविलोचनस्य हरणकश्री तथापि वाला षाडशवर्षा यतः तथाच यीवनयोगमालेण नयनहारित्वं नतु पूर्वकलत्रत्रदस्याः स्यामाविक-मित्यर्थः पक्षे श्यामा अश्रुपानेन नयनहारिणी चेत्यर्थः हन्त खेदे पूर्वकलत्रलोप-शङ्क्ष्या खेदः हृदये सङ्जन्ती नयनद्वारेण हृदि विशन्तीतिसमानं पूर्वकलत्रम् आजन्मपरिशीतितामुत्तमां तव सर्वीमित्यर्थः लुम्पति विस्मारयति यथा धूमलता पूर्वियोषणविशिष्टा मित्तिस्थं चित्रं लिखितं लुम्यति तथेत्यर्थः ॥५७६॥

श्तशो गांतरावृत्तिः शतशः कराठावलम्बनं शतशः ॥ शतशो यामोतिवचः स्मरामि तस्याः प्रवासदिने ॥५७७॥

तस्या नायिकायाः विदेशगमनिद्ने शतशो गितः समीपात् श्रावृत्तिः समीपं मित शतशः कएठावलम्बनं प्रेम्णा शतधाहमिप सहैव यामीति वनः शतधा यत् छतं तत्प्रत्यहं समरामीत्यर्थः पत्रश्च परदेशाच्यलनीयं शीव्यमिति परदेश्युक्तिः सखायं प्रति ॥ ५७० ॥

श्रुतपरपुष्टरवाभिः पृष्टो गोपोभिरभिमतं कृष्याः ॥ शंसति वंशस्तनितैः स्तनविनिहितलोचनोनुमतम् ॥५७=॥

वसन्तसमये परदेशं यामीति नायिकासमीपे वादिनं नायकं नायिकाससी निवारणार्थमाह श्रुतेति श्रुतः परपुष्टस्य कोकिसस्य वन्नः शब्दः प्रथमतो यामिस्तापिरित्यर्थः वसन्ते प्रथमकोकिसरवश्रवणसमये स्त्रीमिस्समीपस्थं प्रति वक्तव्यं किं तवाभिन्नेतं यद्दं यतेऽस्मामिरधपुरुषेणामिमतं वक्तव्यमिति पाश्चात्य-गुर्ज्जरादिलौकिकम् गोपीमिरविद्ग्धामिरि कृष्णः चित्तकर्षकः श्रपृष्टोपि चित्ताकर्षकः किं पुनः पृष्ट इत्याशयः स्तनद्त्तनयनो वंशीशब्देः परगोपनार्थमिन लिवत चुम्बनालिङ्गनादिक शस्ति कथयति तथाच पशुतुस्यानार्माप गापोनामिय रातिरतिविदग्धातिपातयाव्यसन्तसमये गमनकथानि मा स्त्वत्याशय

श्रङ्करशिरसि निवेशितपदेति मा गर्ब्यमुद्रहेन्दुकले ॥

फलमेतस्य भविष्यति तव चग्रडीचरग्रारेगुमृजा ॥५७६॥

सखीसमूहे स्थितां काञ्चित् स्वाधीनपतिकां मम सपत्नीभयं नास्तीति वादिनीं तत्सपत्नीसखी अन्याक्तया बक्ति शङ्करेति शङ्करस्य मस्तकनिवेशि-

तचरणाहमतोऽन्यं नायकाः दिवकव्या इत्यमिमानेन मदं गर्व्वं मासहेत्यन्थयः

इन्दुकाले इत्यनंन चन्द्रमेकमधीनं कृत्वापि द्वितीयशङ्गीप्यधीनः कृत इति गर्व्य-

हेतुः पतस्य गर्व्वस्य फलं चएडीचरणधृलिभिः मुजा मार्ज्जनक्ष्पं भविष्यति यदा क्रिविचएडीचरणप्रणामी शिवो भविता तरेत्यर्थः मम स्वामिनीकोपे

सर्वे मिथ्येतिभावः ॥५७६॥

श्। खिशिखरे समोरिग्यदोलायितनाडनिर्दृतं वसति ॥

कम्मे कश्र्यामगणितभयमशिथितकेति खगमिथुनम् ॥५८०॥

श्रनेकजनयन्त्रितनायिकादूर्ती नायिकासमीपगृहगमनाय नायकमाह्वयन्ती

भीतो नायक ब्राह शाखीति शाखिशिवरे खगमिथुनं वसति शिखरपदेनोचता तेन

पतनभययोग्यता व्यज्यते वायुचपळकुलाय सुखितं बहुविधोपद्रवशालि वेपि श्राकाशगमनसामर्थ्ये सत्यवि खगमिश्रुनं स्वगृहं न त्यजत्यदृष्टमात्रशरणं न

गणितं पतनादिभयं येन स्वगृहे भयसमूहेपि स्थेयमेव सन्वैंरित्याशयः न शिथिला मन्द्र। की द्वा यस्य तद्शिथिलकेस्यतिस्टरतीत्यर्थः तथाच सर्वत्र गमनसमर्थः

मिप अगमिथुनं बहुविधोपद्रवशालिस्वगृहमेव रतार्थं सेवते नान्यत् तथाहमिप निरुपद्ववं समीचीनं स्वगृहं सेवे तव छुवा चेद्त्रायातु यथोचितं तव तस्याश्च

करोमीति सातीवभाग्यशालिनी अत्रागन्तुमसका त्वं विरोधभयादिकं त्यकवा तसैव गत्वा तां सरसयेतिदूती नायकमाहेति केचित् श्रवनीडनिवृत्तमिति

व्याख्या चिन्त्या वस्तुतो महाप्रमुनायिका प्रथमसमागमभीतं नायकं नायिकाश्वा-सर्यात रतिपूरगार्थामिति वयम् ॥५८०॥

ऋारयो सप्तशनो ।

ज्ञस्तुवृक्षाधस्तात् कृतसंकेताया नायिकाया अनागमनकायेन गुरुजनमध्ये-

२७८

शुक सुरतसमरनारद हृदयरहस्येकसार सर्व्व ॥ गुरुजनसमचमुक प्रसीद जम्बुफलं दलय ॥५८१॥

स्थितं तामेव मुकोमावमालम्बय चिन्तयन्तं प्रतिवेशिनं नायकं गुरुजनप्रतिरोधेन मम चिल्रम्बो जातः पश्चानमया गतं भवानागतवान् तदानीं न ममापरायः इति पुनश्चलनीयं मयाप्यागम्यते शीव्रमिति शुकान्याक्या नायिकाह शुकेति शुक-पदेन सर्विधाविचार्यकर्तृत्वं व्यज्यते तेन बृथाकोपशून्यत्वंच व्यव्यते सुरतस-मरे रत्युद्धे नारद निर्द्ध्य यथा युद्धदर्शने नारदो निर्द्धयस्तर्थस्यर्थः पवञ्च कामशास्त्ररीत्या नायिकातपंकत्वं तेनातिसपृह्णीयत्वमावद्यते हृद्ये यानि रहस्यानि गोप्यानि प्रेमभोगादीनि नेप्येकमुख्यसारप्रधान नथाच लब्बंहरस्य-सारमतस्त्वमत एव सर्व्यक्रमिन्त्रसमृत्विषयं सन्वे जानासीत्यर्थः एत्रश्च त्वदेकशरणाया ममानागमनं वलबद्वाधकं विना नेत्याति जानास्येबेत्याशयः सर्व्यक्षान्तमेकमेव वा पदम् गुरुजनात्रे मूक मदनुचिताकथक एवञ्च सर्व्यदामम-द्दितकारी किमर्थमद्य वैपरीत्यमित्यर्थः प्रसाद् कुरु मोजनविक्तम्यकापं त्यज जम्बू-फलं फलानि यथेष्टं दलय विदारयेत्यर्थः जात्यभित्रायेखेकवचनमनेकफलविवेचनेन बहुकालं तत्रैव स्थितमिति व्यज्यते यद्वा बहुपरिश्रमेण एकमेव फलं मिलितं नान्य-दित्येकवचनार्थः तेन बृक्षे फलाभावात् मनुष्याभावः तेनच सर्व्वदा सङ्केतयोग्यस्व ध्वन्यते यद्वा प्रातरेव सङ्केतगमनेनालब्बप्रातराशः शुक्रःकोपेन ममाऽनयं सुरुपुरी षस्यतीतिभिया जम्बुफलहस्ता नायिका शुक्तं सम्बोधयित शुक्रनारदादिपदेन ब्रह्मचारित्वं तेन कामबाधानभिज्ञत्वं फलपडेन तब मक्षार्थपेव वने गर्त नान्यथे-

शिरसा वहसि कपदं रुद्र रुदित्वापि रजतमर्ज्जर्यास ॥ स्वस्याप्युदरस्यार्द्धम्भजतस्तव वेत्ति कस्तत्वम् ॥५=२॥

त्यादि व्यज्यते ॥५८१

चौर्ययवित्रहादिनानानिन्दितवकारेण घनार्जनपरं क्रदुम्बर्गन्यं कञ्चन कद् र्यमन्योक्तया कश्चित्रिन्दिति शिरसेति कपर्दे जराज्र्यं पक्षे वराटकं शिरसा स्तकेन वहसि धारयसि एकत्वं विवक्षितं योगस्पर्यारिणा मिक्सणा शिरसि कथा कपर्दस्थेति रुद्र रोदनशील रजतं रौप्यं रोदनं कृत्वैवार्ज्जयसि सोरोदीयदरो-तित्तद्दुद्रस्य रुद्धत्विमत्याद्यर्थवादाद्वोदनाद्वजतोपतिरिति स्वस्योदरस्याद्धं भजतः धारयतः पुरयतश्चापि तेनान्योदरपूरणे का चर्च्चेत्यर्थः तव तत्वं चरितं को वेद न कोपीत्यर्थः एवंविधकार्य्यस्य का चर्च्चेतिभावः ॥५८२॥

बराटिका ब्रियते इतिसमाचारः तथाच सज्जनैः सुवर्णमपि न घार्यते शिरसा का

श्रोतब्यैव सुधेव रवेतांशुकलेव दूरहश्यैव ॥ दुष्टभुजङ्गपरीते त्वं केतिक न खलु नः स्पृश्या ॥५८३॥

स्वं खलु निश्चये नः श्रम्माकं स्पृश्या न मचसीत्यर्थः हे केतिक यथा सुधा श्रम्तं श्रोतव्यमेव मस्यानां न प्राप्यमित्यर्थः चन्द्रकलाद्राद्दृदृश्येव न तत् स्पृश्या यथेत्यर्थः सर्प्यसम्बन्धो रक्षार्थममृतमात्रे इत्याशयः तथाच यद्यपि स्पृह्णीयासि सर्व्यथा तथापि दुष्टभयात्यः यसे राजपत्नी यहा राजपुरुष आह नः राजपुरुषाणामसमाक-मित्यर्थः इतिवा ॥५८३॥

अनेक खिङ्गसंगतनायिकां सद्वृत्तो नायक आह श्रोतन्येति दुष्टसप्पंवेष्टिता

श्रवणोपनीतगुण्या समर्पयन्त्या प्रण्म्य क्रुसुमानि ॥ मदनधनुक्र्वतयेव त्वया वशं दूति नीतोऽस्मि ॥५८४॥

नायिकादृतीं नायक आह अवणेति हे दूर्ति एवञ्च त्यद्गुणेनेवेद प्रेम तिष्ठति त्यत्कारितमेव भवतीतिभावः त्वया वशमधीनतां प्रापितोस्मीत्यर्थः त्वत्कथनमालेणैव गमिष्यामि नतु तस्या वैदग्धेनेतिमावः त्वया किमूत्या अवणे मम कर्णे
उपनीताः प्रापिता नायिकागुणाः सौन्दर्थ्याद्यो यया पक्षे कर्णान्तिके उपनीतो
गुणो ज्याह्यो ययेत्यर्थः प्रणामं कृत्वा नायिकाप्रेषितानि सुबुद्ध्यानीतानि वापुष्पाणि समर्पयन्त्या महामित्यर्थः पक्षे प्रकृष्ट्यसनं भुग्नतां कृत्वा पुष्पाणि प्रयच्छन्त्या

वैखान

पुष्पमयत्वानमद्नुधजुरुर्तताया इत्याशयः ॥५८४॥

रट सुचिरम्।

मूर्वंबद्दे गुणिनामवस्थानं नोचितिमिति कञ्चिद्द्दित कश्चित् शाखाटकेति हैकाक पूज्य काकराजेत्यर्थः सुन्निरं रट शब्दं कुरु तेनैव सिद्धिः इह नगरं प्रमाण-पुरुषस्तत्यवचनः पुरुषः भवानेकः नतु व्याससमोध्यन्य दत्यर्थः गणका ज्योतिश्शा-स्त्रविशारदाः इह नगरे श्राद्रस्य पदं स्थानं नेत्यर्थः काकेनैव गणककार्यो क्रियते इतिमात्रः शाखोटकस्य शाखायामुटजं कुटी यस्य तस्य करटपृत्रपस्य संबोधनं वैखानस आकाशयायमुनिस्वक्षरेत्यर्थः तथाचासिमञ्जगरे सर्व्वविद्यावान् काकराज्ञ एव प्रसिद्ध इत्यस्यगुणिश्रद्धा नास्तीति गुणिना न स्थेयमेवावेतिमावः ॥५८५॥

शशिरेखोपमकान्तेस्तवाद्यपाणियहं प्रयातायाः॥ मदनासिपुत्रिकाया इवाङ्गशोभा कदर्थयति॥४८६॥

तिस्मन्नेव दिने विवाहितायाः सख्युः पत्न्याः सौन्दर्ग्य सखायं प्रति कश्चिद्रिक्ति शिशिरेखोपमा चन्द्रकलातुल्या कान्तिः शोभा यस्याः प्रवश्च सृदुत्व निष्कलङ्करवं सौन्दर्ग्येण सर्व्यनमनीयत्वञ्च व्यज्यते श्रद्य दानीमेच तव पाणिश्रहं रवत्कृतिववाहं प्राप्ताया इत्यर्थः अङ्गशोभा शरीरसौन्दर्ग्य कदर्थयति द्रष्टारं विवश्च शङ्करोतीत्यर्थः पक्षे चन्द्ररेखाकान्तेः शाणीकृतत्वात् श्रद्य प्रथमदिन पव पाणिश्रहं मदनहस्तप्रहणं प्राप्ताया इत्यर्थः एतेनोप्भुक्तत्वं व्यज्यते तेनास्याः पाणिश्रहणमात्रेण तवास्याञ्च सौन्दन्दर्ग्य कि वक्तव्यमितिपरिहासो वाक्तपर्थः यहा श्रनेन सद्वां-त्यमगयकेन तव विवाहङ्कारियत्वा संगतिष्कार्यते इतिविवाहात् पूर्व्य वदन्ती देवादन्यविवाहितां तां प्रत्याह श्रद्योत्यश्चर्यतिष्ठाः शोभेत्यश्च शोभामितिपाठः यथामदनश्चरिकाया मदनभिन्नपुरुषहस्तगतायाः शोभां मदनान्यः पुरुषो नाशयति तथा तवापि शोमां पुरुषाभासोयं नाशयत्यता मदुक्तनायकेनैव सङ्गतिः कर्त्तव्येत्याशयः ॥५८६॥

शैथिल्येन भृता ऋषि भर्त्तुः कार्य्यन्त्यर्जान्त न सुवृत्ताः॥ बितना कष्टे बाहौ वलयाः कूर्जन्ति धावन्ति ॥५८७॥

स्वामिकार्थं सद्वत्तेनैव कियते नासक्क्तौरिति कश्चित्कि क्षीधिवयेति सद्वत्ता सकस्मिनीनवृक्षशास्त्रिन एक्षे सुन्दरं वृत्ती मरहसं येपां ते भर्तुः स्वामिनः पक्षे धारकस्य शैथिल्येनानास्थया धृताः निकटे सेवादी स्थापिताः कियक्तव्या इत्यर्थः पक्षे शैथिल्येन स्लथतया धृता अपि बलवता बाही आकृष्टे सित बलिपदेन निवारणानर्हत्वं व्यज्यते बलयाः बाह्नलङ्करणक्ष्णः शब्दायमाना भवन्ति धावनम्य कुर्वन्तीत्यर्थः तथाच सुवृत्तेन बलयेन स्लथस्थापितेन स्वाध्ययस्थार्थमेवं कियते सचेतन्तितादशेन कथं न स्वामिकार्य्यं कर्त्व्यामत्यर्था-न्तरम्यासः ॥५८७॥

॥ इति श्रीसचलविरचिते शकारब्रज्या समाप्ता ॥

षट्चरणकीटजुष्टं परागघुणपूर्णमायुधम्मुक्त्वा॥ त्वां मुष्टिमेयमध्यामघुना शक्तिं स्मरो वहति॥ ५८८॥

मस्तिवरोषद्धयां वहति अधुनाधुनैव मुष्टिना मातुं योग्यो मध्योवलग्नप्रदेशो यस्यास्तामित्यर्थः एवञ्च मनान्येषां वा ईदृशमोगवरस्परा न दृष्टा न अतेति त्वनमाहात्म्यमेव न ममातो बायते त्वामासाद्याधुनैव मदनस्येद्दशी शिकिमिमिलता तथाच तवाधिकश्रमेपि स्वदोषज्ञनितस्य मदुन्मादस्य पुनः शान्तिः कसंब्येवेति भावः स्वधनुस्त्यागे हेतुमाह आयुधं पुष्पं धनुः मुक्तवा त्यक्तवेत्यर्थः षद्चरण्डपा भ्रमरद्भपा ये कीटास्तै जुंष्टं सेवितं कीटालयमेव सदेत्यर्थः परागः पुष्पधूलीकः परस एव घुण्स्वद्ग पन्नूर्णमयं यतः अतः त्यक्तवा नवीनां तदिधकां शिक्तं मदनो

नायको बारंबारं यद्भवज्ञातो नायिकां भुक्तवा प्नरिव तां भोकत्काम आह

षद्वरणेति, स्मरः कामः एवक्त स्मरणमात्रेण पुनिरुक्केति ध्वन्यते त्वां शक्तिः

॥ इति श्रीसचलमिश्रविरचितायां भावहृद्याख्यटीकायां पकारव्या समाप्ता ॥

सा दिवसयोग्यकृत्यव्यपदेशात्तस्य केवलं रुहिस्सी॥

द्वितिथेदि वसस्य परा तिथिरिव सेव्या निशि त्वमसि ॥५८॥

सपरनीप्रावल्येन विन्नां नायिकां सर्खा विक संति सा प्रथमा दिवसे यानि कृत्यानि तेषु योग्यो यो व्यपदेशः इदं कुरु इदं कुरु इत्यादि कथनं तस्मात्तस्य त्वदुपभोगपरस्येत्यर्थाः केवलं गृहिग्री केवलपदेन भोगाभावो व्यज्यते दिवा पका

जब्राहेत्यर्थाः ॥ ५८८ ॥

तिथिः रात्री चापरा तिथिः यत्र दिवसे पतादशस्य दिवस्थापरातिथिय्यथा रात्रिमात्रकत्तं व्यसक्तक मंग्युपयुज्यते तथा दिवाकृत्ये प्रथमा सम्मोगे त्वमेवे त्यसूया न कत्तं व्या तवेवाधिकं सुखं तस्यास्त महता श्रमेण गृहिण्यितप दमात्रम् ॥ ५८६ ॥

स्तननृतननखलेखालम्बी तव घर्मविन्दुसन्दोहः॥ आभाति पद्दसूत्रे प्रविष्ट इव मौक्तिकप्रसरः॥ ५६०॥

सर्वी सख्याह स्तनेति कुबसम्बन्धिनवीननखिन्नहे स्थितः एवश्च स्थिरत्वं व्यव्यते विशावसानश्रमस्वेदसमूहः रक्तपट्टस्त्रे प्रविष्ठा श्रधितो मालाक्ष्ये मौक्तिकसमूह इवामाति नृतनपदेन रेखाया रक्तवं संदोहपदेन श्रमातिशयो व्यव्यते तेन च त्वं सद्य एव सुरतं संपाद्यागतासि वृशा मां नेतिवाक्यंन घश्च- यसीतिभावः ॥ ५६० ॥

सौभाग्यगर्व्वमेका करोतु यूथस्य भूषणं करिणी॥ अत्यायामवतोर्थ्या मदान्धयोर्म्भध्यमधिवसति॥४६१॥

ग्यंति यूथस्य गजसमूहस्य व्यञ्जनया सकलकामुकस्य भूषणमलङ्करणभूता एका करिएं। एकेत्यनेन यूथे द्वितीयायाः संचारमणि न सहने इत्याशयः सौभाग्यनर्वे सन्वेद्यमगत्वगर्वे कारोतु तुल्यतया स्वकार्य्यकरणादित्याशयः अत्यायामवतोर-निविशालयोरथच महाधनयोर्म्यदेनान्धयोर्थ्युद्धवारणार्थे या मध्यदेशमधितिष्ठ-

सुन्दरे नायके धनवन्तशुपेक्ष्यासक्तां सामान्यवनितां मातोपदिर्शात सौमाः

त्वावशालयारयच महाधनयाम्मद्नान्धयाय्युद्धवारणाथ या मध्यद्शमाधातछः तीत्यर्थः तथाच युद्धववृतयारिष समाधानं हृत्वा कमिष न विमुखयति एवश्च त्वया सन्वे नायकास्समाधेया नत्वेकस्मिन् एक्षपातो विधेय इत्युपदेशः॥५६१॥

स्वचरणपीडानुमितत्वन्मौिकरजाविनीतमात्सर्या ॥ अपराद्धा सुभग त्वां स्वयमियमनुनेतुमायाता ॥४६२॥

पादप्रणामेनापि मानभङ्गमनिष्छन्ती नायके गते पश्चासप्तानाहृतैव नायकसः मीपं गठा तथा नायिकालाधवनिवारणाय नायिकासमी नायकमार स्वचरसेति सुमग विना प्रयासमेतस्या आगमनाद्धिकसौभाग्यं मर्यंमएडले नास्तीत्याशयः वामियमनुनेतुं परितुष्टं कर्नुं स्वयमागता न मयानीतेत्याशयः अपराद्धोत्कटापः प्रयुक्ता उत्कटापराध्यमाह स्वत्याश्वरखे या पोडा दुःखाधिक्यं तत्प्रयोजकातिदृद्गहारप्रयोज्यत्वेन हेतुना नुमिता या तव मस्तकृष्क् तथा अपनीतं गतं मात्सर्यं कोपो यस्यास्तेत्यर्थः एवञ्चाल्यापराघेषि चरणप्रतियातं कुर्व्वतस्ते नापराधः अत्युत दृद्धगहारेण तव पोडाकारिकाहमेवापराद्धतिस्वयमागतेत्याशयः नायिकाः नायकं स्वयमाहेतिचा केचिन्तु सखोमध्यस्थं नायकमनाहृनागना तदा विद्दसन्तीसल्द्वार्ष्टं द्वा नायिकालखो नायिकालाव्यनिवारणाय मृषेव कर्व्ययत्वां नायकं चद्तीति विद्ययाः प्रादुः ॥५६२॥

स्नेहमयान् पोडयतः किञ्चक्रेग्यापि तैनकारस्य ॥ चान्नयति पार्थिवानपि यः स कुनानः परं चक्री ॥ ५६३ ॥

राइ: स्वकीयसेवकप्रजाद्यनुरञ्चनं प्रचलप्राञ्चनिवारणं च द्वयमेव सर्वस्वं नान्य-दिति कश्चित्कञ्चिदाह स्नेहमयानिति स्नेहमयान् तैलमयान् पक्षे प्रेमप्रचुरान् प्रजासेवकस्यचिवादीन् श्रापिना मध्यविधानां का कथेत्यर्थः तैलकारस्य यन्त्रविशे-वेण चक्रपद्वाद्येन कि चक्रीतैलकार इत्यमिधानात् अथच राष्ठः प्रजापीडनमाश्र-कारिएया सेनया किमित्यर्थः पार्थिवान् पृथिवीविकारान् चालयति स्नामयति यः कुलालोपि नीचोपि स परं केवलं चक्री प्रशस्तंचकवानित्यर्थः पक्षे पार्थिवान् भूमि-पान् चालयति स्थानस्रष्टान् करोति स पव चक्री सेनावान्नान्य इत्यर्थः तथाच स्वकीयसकलजनरङजनसमः प्रवलश्चिवद्रायक पव पार्थिवो नान्य इतिमावः॥५६३

सरले न वेद भवती बहुभंगा बहुरसा बहुविवर्सा ॥ गतिरसतीनेत्राणां प्रेम्णां श्रोतस्वतीनाञ्च ॥ ४६४॥

सपत्याः प्रतिनिकटे विलक्षणविविधकराक्षविक्षेपं द्रृष्ट्वा सरलस्वभावां खिन्नां सर्खी सखी बद्ति सरलेनेति असवीनयनानां व्यक्तिमेरेन दृष्टिभेरेन वा बहुतः प्रेम्णां श्रीतस्वतीनां च द्वाविशद्मेदाः सास्याधिक्यन्यूनत्वविधानं नानाविध्वतः तरङ्गश्च गतिरिति भवती सरलत्वान्न जानातीत्पर्यः श्रध्याद्वतेन कर्माणा उक्तत्वां

द्वितीया गति पक्षत्रयेषि विशेषयति बहुभङ्गा भङ्गो वक्त्रतादिरिधकादित्वेन ज्ञायनंतरङ्गरूच तद्वतीत्यर्थः बहुरसा रसः श्रङ्गारादिः रम इच्छा रसो जलं तद्वतीत्यर्थः बहुबिवर्त्ता विवर्त्तः अनेककुटिलत्वमनंकप्रकारः अम्भसां अमश्च तद्वतीत्यर्थः प्रवञ्च
सरलया त्वया पूर्वोक्तमेतत्सर्वे किमिष न ज्ञायने मण्डन्या पितवशोक्षरण्मनेकव्यापारेनैन कृतं त्वयापि पितवश्यतार्थमेत्रमेव करण्यिति ध्वन्यते मङ्गो वीचिषु
विक्यातो भङ्गो जयविष्ट्ययः मङ्गो नेदे रुजायाञ्चेतिनानार्थः ॥ ५६४ ॥

सिख मध्याहृद्विगुण्युमिण्करश्चे णिपीहिता छाया ॥ मिजजुमिवालवाले परितस्तरुमूलमाश्चयति ॥ ५६५॥

शयनगृहागतं प्रेयांसं इण्ट्य नायिका सर्लामाह सर्लाति एवळ व्यक्तमेवो स्यते स्वया प्रियगृहमेच गन्तव्यं नान्यत्र मध्याह्वे द्विगुण्या स्व्यंकिरण्श्रेण्या-पीडिताऽचेतना खायाण्यालवाले जनशीतले मञ्जनं कर्तुंभत्र सन्धंतः तरुमूलमेवा-ध्रयते नाम्यत्र गच्छतीति पश्य स्वरूपमपि वियोगं न सहत इति व्यज्यते तरुमूलमेव संकेतिमदानीं गच्छेति द्ती सखी नायिकां वद्तीति वा संकेतस्थले मध्याह्वे छाया नास्तीति मध्याह्वे न गन्तव्यमिति दूतीं नायिका वद्तीत्यपरे॥ ५६५॥

सिल शृषु मम प्रियोयं गेहं येनैव वत्मनायातः ॥ तन्नगरत्रामनदीः प्रच्छति सममागतानन्यान् ॥५६६॥

मानं कुरु नायके इति वादिनीं सखीं नायिकाह मखीति सखि एवळ यथार्थकथनं व्यज्यते श्रुणु एतावदेव जानीहि नान्यथेत्यासयः ममायं व्रियः इदमा सर्व्यदा
हृदये बहिश्च सिक्रिहित एव तिष्ठित कदापि वियोगवेदनां न ददातीत्यर्थस्तेन
सर्व्वधानुषेश्चणीयत्वं व्यज्यते गेहं मम गृहं येन मार्गेणायातः एवळ दूरादागस्य
तिष्ठिति गतोष्यनुषेश्चणीय एव गुर्व्वादिमीत्या परावृत्य गमने बहुधा परिशीलितानयि तन्नगराणि हृद्दामयानि प्रामांश्च नदीश्च सहागतानन्यावनयकान् पुनः पुनः
पुञ्छिति कि नगरं को प्रामः का नदीत्यादि एवळ सदा मम चिन्तनपर एव मदन्यन्न
किमिष जानाति कथमस्य दुश्बोत्यादकमानविधानं कत्तव्यिमन्यासयः॥ ५१६॥

इदमपि तमस्तमूहं सोपि नभो निदर्भरं विश्वति । ५६७।

कश्चित्किञ्चिदासमाद सायिमिति सायङ्काने सूर्य्यः अग्निं विशति श्रद्भ्यःसमुत्थाया-ग्निं विशतीतिश्रुतिः अग्निः मदनशरं विशति मदनशरः वियोगिनीचित्तं विशतीत्यर्थः एवञ्च सुर्व्याग्निदाहवाधासमेतं मदनशरप्रहारं विरदृष्टशाङ्गी सोद्धं न शक्नोतं।ति

सद्भाया वियोगिनया यथा दुःखं तथा न कस्यापीति वियोगिनीदुःखदुःखितः

च्याज्यते वियोगिनीचित्तमपि तमस्तमुहमन्धकारवाचकेन तमःपदेन मोहावस्था च्याज्यते तेन च रात्रों दुःखा विधिक्येन मोहापन्ना भवतियद्वा तमः शोकेपि कथ्यते

इत्यभिधानात् शोकं विशतीत्यर्थः एतेन प्रथमव्याख्याने तमःपदेनाज्ञानकथने ऽव-

स्थाभेदो नेति निरस्तं सोपि तमस्तमूहोपि शोकसमूहोपि वेत्यर्थः नभः शून्यं विशति पवञ्च सर्व्वविषयकज्ञानशून्यामृतेव रात्रौ तिष्ठतीति सद्वृत्तेन वियोगिना न भाव्यमित्युपदेशः यद्वा सन्ध्याकालमारभ्य विरहिएया दुःखाधिक्यमिति कथनेन

बिदेशगमनोद्यतं निवारयन्ती नायिकाह नायकमानयेति वक्तुं सखीं प्रति नायिकोक्तिरित्यप्याद्यः॥ ५६७॥

स्मर्वोरसमरपूरितकम्बुनिभद्रिग्रणपीनगत्ननातः ॥ शीर्णवासादोपरि जिगोषुरिव कत्तरवःक्वणति ॥५६८॥

शीर्णः जीर्णः अनेन मनुख्याभावो व्यज्यते तेन च तत्र चिरकालावस्थानयोग्यस्वं तेनापि प्रथमदिनसम्भोगे विष्नाभावो यथेष्टविहारयावज्जीवप्रेमबन्धादि कथ्यते प्रासादोपरि राजगृहोपरि प्रासादपदेनगितभाग्यशालिनोर्य्युवयोध्यौग्योयमेत्र मया-विचारित इति व्यज्यते उपरिपदेन सम्माज्जनाभावेषि समीचीनत्त्रं समीरणाद्यु-

नायकं प्रति समीचीनं प्रथमसमागमाय संकेतं नायिकादूती वद्ति समरेति

होपकसान्निध्यं भटितिगमनायोग्यत्वेनानवलोकनीयत्वेन सर्व्वीपद्रवराहित्यञ्च व्यज्यते कलरवः कपोतः क्वणति त्वदीयप्रेयसी एवमेव रते करिष्यतीत्यावेद्यते द्विगुणः पुष्टो गलरवा यस्स्य योद्धापि मदेन तथा भवति मदनयुद्धसमये प्रितः

हिमुगः पुष्टा गलरवा यस्स्य याद्वाप मदन तथा नवात मदनयुद्धसमय पूर्णः शब्देन पूर्णः कम्बुः शंखःतिन्नमः तत्सदृश स्त्यर्थः विजगोषुरिवेत्यथः यथा संप्रामे तिगीषुणा शंखवाद्यं कियते तथेत्यर्थः यद्यपि जिल्लाोषुशंखयोरभेदकथनं नांचितं नथापि निभपदेन सादश्यकथनात्राभेदः सौन्नादश्यकथनं तत्यत्ययेपि न क्षतिः यथा कपोतः स्वयं बहुक्ष्यो अवत्यत्यक्षः कामरणजेना दश्यने नथैव भवानपि जीम्रमेव मया कियतेऽनुक्ष्यशकुनदर्शनेन तथैव निश्चय इत्यभेदकथनेपि न क्षतिरिनि-भाति॥ ५६८॥

स्फुरद्धरमविरताश्रु ध्वनिरोधोत्कम्पकुचयुगं रुद्धितम् ॥ जानूपनिहितहस्तन्यस्तमुखं दिच्चगप्रकृतेः॥५६६॥

प्रत्यक्षज्ञातापराधा नायकोऽतिलिज्जितः प्रतिवातपुरस्सरं नायिकामाह
स्पुरिद्दित दक्षिणा सञ्जदा ममानुकूला प्रकृतिः स्वमावो यस्याः प्रवञ्च ममावि
प्रियकारित्वं तेन साधुत्वादिगुणशालित्वं व्यव्यते स्वव्यापराधस्यापि स्वकृतस्याः
नौचित्यं च इदं प्रत्यक्षं महादुःखजंनकं तब रुदितं काका नेत्यर्थः यस्याः अदक्षिः
णायाः पतिरनधीनस्तस्या एवेद्मुचितं त्वन्तु ताडनेपि समर्थेत्याशयः स्पुरक्षधरो
यत्र अविरतं नेत्रजलं यव ध्वनेः शब्दस्य रोदनस्येत्यर्थः रोधः परअवणलङ्जयेत्याशः
यः तेन वस्यमानौ कुचौ यत्र जानूपरिहस्ते न्यस्तं मुखं यत्र तद्दं रुदितं तव
नैवाचितमिति पादप्रणतं मामुत्थापयेति ॥५६६॥

स्वयमुपनीतरश्नैः पुष्णन्त्यपि नीडनिवृतं द्यितम् ॥ सहजप्रे मरसज्ञां सुभगा गर्वे बकी वहति ॥६००॥

निरुद्योगितया सर्व्य गृहस्थायितया च प्रतिविष्कां कन्यकां मातापिद्यति स्वयमिति वर्ता वकपत्नी सुभगागर्वे सुभगासु गर्व्य सर्व द्वसगापेक्षयाऽ इं सर्वा-धिकेतिगर्व्यमित्यर्थः वहति नत्वागेपयतीत्यर्थः किंभूता सहजं स्वामाविकं द्रव्या-द्युपाधिरहितं यत्येम तदेव रसः रसराजः शृङ्गार इतियावसं जानाति नीडे कुलाये निर्व्य तमितसुधिनमुद्योगशून्यं सदागृहस्थयेवेत्याशयः द्यितमित्रयेमपावित्रयर्थः स्वयमुपनीतैः स्वयं महता ।श्रमेणानीतैः भोजनैः पुष्णस्त्यि पोषकस्वापि पोषरं

स्वयमुपनातः स्वयं महता अमिणानातः साजनः पुप्णान्त्यापं पापकस्वापं पापरः कृत्वापीत्यर्थः अपिना मदीयद्रव्येण पोष्णेन तत्र का,अतिरिति व्यज्यते अर्डान् सको यदिने नीके सुते तदैन सकस्यान्भता मचित तिहनमारभ्य यावत्कालं यासा री**डादु**ड्डीय गच्छन्ति ताचरकालमएडरक्षण बालपरिचर्या च वकीवद्रन्धो नीडस्थितो

वक एवं करोति सन्वेषामशनं वकी यदातीति वकजानिस्वयावः एवळ पश्चिणी एवं करोति त्वन्तु मत्कुलोटवन्ना मर्दायेनापि इन्यंज न पति पुच्णासि प्रत्युत ग्रीहास्य करोषि सर्व्यथैव तन्त्र कर्त्तव्यमिति सामान्या सामान्यामाह तथा च यस्या द्रव्येण कृतो नायकस्सैय यहच्छारतकारिखीत्येके सुरतार्थं स्त्रीखानकर्त्तव्यं किमपि नेति

स्वरसेन बध्नतां करमादाने कएटकोत्करैस्तुदताम्॥ पिशुनानां पनसानां कोषाभोगोऽप्यविश्वास्यः ॥६०१॥

कश्चिदाहेत्यपरे ॥६००॥

राक्षां दुष्टचेतसां भार्डागाराधिवकारप्राप्ताविप विश्वासी न कर्त्तच्य इतिबद्धी-

बालानुपदिशति स्वरसेनेति करं राजग्राह्मभागं स्वरसेन स्वेच्छया नतु सचिवादि सम्मत्या बधूतामियन्तं गृह्णामीति व्यवस्थावयतामित्यर्थः करव्यवस्थासमये

सिववादीन् तिरस्कृत्य सहस्रप्राप्ये सहस्रद्वयं गृह्णामीत्युक्तेच समर्प्यतां करा-

दानसमये कर्दकोत्करैः कर्दकसमूहैः तुदतां व्यथाविधानं कुर्वतां व्यवस्थादिनेऽ धिकप्रहुणार्थं नानाविधविरुद्धं पीडाकरताडनसत्सेनादिकमाचरतासित्यर्थः पिशुना-नां खलानां प्रभृषामित्यर्थः अथच स्वस्य रसेन निर्ध्यासादिघटितेन द्ववेष करं हस्तं

बध्नतां कार्यान्तराक्षमं कुर्वतामादाने प्रहणे कर्यकसमृहैव्यंथयनामित्यर्थः कोषस्य बहुधनस्याभागः वहुसम्बन्धाधिकारादितिभावः अथच कोषस्य फलस्या-भोगः परिपूर्णता परिणामः मुकाधिकदानेन परिणस्यभाव इत्यर्थः पक्षेऽपरिणामः

परिपाकाभावः अजीग्तादोषप्रदत्वादेवञ्च पनसफलं भुक्तमुदरे चतुर्गु गां भोक् र्यथा भवति तथा दुष्टराजद्रव्यं स्वल्पमपि भुक्तं बहुदातुं पतित होशाधिक्यं च भवती-

ति दुष्टो राजा सर्व्वथा न सेव्य इति वाक्यार्थः ॥६०१॥

सौभाग्यं दाचिएया न्नेत्युपदिष्टं हरेगा तरुगीनाम् ॥ वामार्द्धमेव देव्याः स्ववपुरिश्ख्पे निवेशयता ॥६०२॥

नायिकाकौटिष्येनोदासीनं नायकं नायिकासखी चक्ति सौभाग्यमिति तरुणीनां यौवनमत्तानां दूरेण सर्व्यनायकश्रेष्ठेन दाक्षिग्यात् सरलत्वाह् क्षिणभागदानाच सीभागं सुमगतं न भवतीरयुपदिष्टं शिक्षितं तथाच पुरुषेनैव सन्दाः स्वियः शिक्षिता वाम्यं विना न सुसमिति पुंसामेष दोषोयं न स्वीणामिति स्ववामशरीरस्यः शिल्पं अर्द्धनारीश्वरत्विनमांणे वामाद्धं मेत्र देव्या वामभागमेव निवेशयता बहि स्थापयतेल्थं: तथाच शिवेन देवीदक्षिणभागहरणाद्धामार्द्धमात्रावशेषात् स्त्रीदाः क्षिण्यं कथं करोत्वित्याशयः यद्वा देवीसम्बन्धिस्ववपुःशिष्णसमये वामाद्धं मेच पूर्वाद्धं मेच निवेशयतेत्यर्थः तथाच देवोदक्षिणभागस्य शिवमागिक्नंन वामत्वमेव

जातं स्वकीयवामभागस्य वामत्वं स्थितमेव तेन स्त्रीणां दक्षिणभागनाशः श्रत एव बामा कथं दाक्षिएयं करोत्वित्यर्थः एवश्च स्वभावतो वामाया यौवनोद्धताया मत्-सक्या वाम्याचरणेपि तव वाम्याचरणश्लोचितमित्यौदासीन्यं त्यजानुप्रहणे मामिति

यद्वा नायके सर्व्वदा सरलत्वेन लघुतैव मवतीति कदाविन्मानकरणमवश्यमुचितमिति नायिकां सखी वदति दक्षिण्यममंपरस्य दाक्षिण्यपदार्थस्य दानेपि पर्य्यवसितत्वं

तथाच दक्षिणभागदानेन हेतुना देवी वामा वभूव शिवो वामदानेन दक्षिण इति ह्यान्तेन दक्षिणस्य शिवस्य न सुखं किन्तु वामाया देव्या एवेति सुखार्थे वामता-

वश्यकीत्याशयः पवकारयोजनाभेदेनार्थभेदा विस्तरया भिया नोक्ताः ॥६०२॥
सुभग स्वभवनभित्तौ भवता संमर्च पीडिता सुतनुः ॥

सा पीडयैव जीवित दधती वैद्योषु विद्वेषम् ॥६०३॥ नायिकासकी नायकं विक्त सुभगेति सुभग अतिवीडाकर तब स्वरींनावि

वोद्योग इत्याशयः भवनभित्तिपदाभ्यामन्धकारानवकाशव्यञ्जकाभ्यां बहुजनसमा-जेवि पीडनयोग्यता स्व्यते सम्मद्दे उत्सवकृताऽनेकजनसमूहे भवता भवतेत्र पीडिता भित्तिसय्युकावि सम्यम् सेयमिति शात्वा षक्षसा मिह्नेत्यर्थः सुतनुः मृद्योत्यर्थः अनेनाधिकपीडासहनायोग्यता व्यव्यते सा त्यैव पीडया जीवित यस्याः

नायिका वशीभूता भवति कि वाच्यं समीचीनभोगेनेत्याशयः स्वभवनभित्तौ नायिका भवनभितौ एवञ्च त्वया गत्वा पीडिता न तु सा तव भवनं गतेत्यर्थः सर्व्यथा तवै-

सम्मद्दं पीडापि सुखद्शि तस्याः सिवसाससम्भोगे कि सीम्यमिति लुन्धेत्यारायः ग्रत एव वैद्येषु पीडाशमकेषु विद्वेषं दधती एवञ्च तामेतादशीं कृत्वीदासीन्यं मोचितमिति चलनोयमित्याशयः स्वभवनभित्तौ नायकभवनभितौ रहसि सम्मद्दं-

यत्वा पीडितेत्यर्थकरणे तु व्यङ्गयमन्यथा कथनीयमित्यपि ॥६०३॥

सा गुण्मियी स्वभावस्वच्छा स्रुतनुः करप्रहायत्ता ॥ श्रमिता बहुमन्त्रविदा भवता कास्मीरमाक्षेव ॥६०४॥

नायिकासखीसंगोपेन कृतप्रेमवन्धं नायकं नायिकासखी वदित सेति सा याद्यप्रभृति मम सखी कदापि किञ्चिद्यि न गोप्यति तव समाजेन तद्यि जात-मिति व्यज्यते गुणमयी सकलसौन्दर्थशालादिसम्पन्ना मालापक्षे सूत्रमयी स्थमा-वेन प्रकृत्या स्वच्छा प्रकृति ना पक्षे सहजेनोड्यला सुतनुः सुन्दरी पक्षे सुष्टुप्रथिते-त्यथः करग्रहायक्ता करप्रहणायसाध्येत्यर्थः अत एव मामनुक्तेत्र तवाधीनेतिव्यक्यते पक्षे जपसमयं जापकहस्ताधीनेत्यर्थः स्नुमिता अविता प्रतारिता व्यञ्जना पृद्धवत् पक्षे वारंवारं परावृक्ति नीतेत्यर्थः बहुमन्त्रविदा सकलकामकलाकुशलेनेत्यर्थः पक्षे बहुतरमन्त्रजापकेन एवञ्च तव सर्व्यवशीकारसामर्थ्यमिकञ्चिकरमिति व्यज्यते कारमीरमालाधीना तां यथेष्टलित तथा करोषि तथेयंसर्व्यगुत्तमप्रकापि सदा रत-प्रीताधीनमानीतित तथ कौदित्यं मया ज्ञातमिदानीं दश्यते तव सामर्थ्यमिति नायिकासखीकोषो चाक्यार्थः केचितु करप्रहायक्तामपीत्यिः प्रणीयः तथाच कर-दानमात्रसाध्यापि मन्त्रादिष्रमाचेन स्नान्तां कृत्वा धनदानं विनेव स्वेच्छया सुज्यते त्वयेति प्रतारणशीलं नायकं प्रति सामान्यवनितासख्युक्तिरित्याहः॥६०४॥

संबोडस्मितमधुरे रपृष्टाऽस्पृष्टेव किश्चिदपयान्ती ॥ अपसरिस सुन्दरि यथातथा तथा स्पृश्सि मम हृदयम् ॥६०॥॥

कश्चिद्दिकामकलाकुशलो नायकः काञ्चित्ययमाँपपत्यमवृत्तां किञ्चिद्दमयशालिनी दूर्ती विनैव कविद्दगण्छन्तीं रथ्यायामेकािकनीमालोक्याह सबीडिस्मितेति
बीडिया सिहतं सबीडं सबीडिस्मिनेन मन्दद्दासेन माधुर्यो सीन्दर्यो यस्याः तत्सम्बोधनं सबीडिस्मितमधुरे कवित्तुभगे इतिपाठः तदर्थक यव सः सबीडपदेन
प्राथमिकपतिभिन्नस्परासुखाङ्गीकारेण पृष्वं जातेन सलज्जेितव्यज्यते स्मितपदेन
कोपाभावो व्यज्यते मधुरपदेनानुपेक्षणीयत्वं कथ्यते यद्वा सबीडिस्मितमधुरसमुदायेन रतात्तावस्था व्यज्यते तेनाि प्रथमस्पर्शे कोपाभावेनेदानी रतान्तावस्थादर्शनेनात्यन्तं कृतार्थीस्मीति सर्वे त्वया स्पादितांमवेत्यावेद्यते अत पव स्पृष्टािप

द्याच्यां सप्तशनी 280

रथ्यायामपसरणं करोपि नामीत्येत्यावेद्यते हेसुन्दरि सुन्दरिएदेन सम्बोधनं कामाजिर्भावबोद्यपरमतोनपौनहक्त्यं दोपायेत्याशयः यथा मन्दम५सरसि तथा तथा मम हृद्यं स्पृशिंस प्रविशाशीत्यर्थः एवं च रध्यायां मयापि हडात्कार स्रालिङ्गनादौ न कर्तव्यः त्वां हृद्ये निघाय गच्छामि तव यथा मनिस आयाति तथा विधात ब्यमिति यद्यपि बीप्सायत्वदे नतु तत्पदेइति प्राचीनाः अत एव यद्यत्यापमितिप्रामां करा: तथापि प्रकृते स्वल्पापसर्गोन द्विगुगृहृद्यप्रवेशकथनाय तरपदे पत्र वीप्सा

कथिता नतु यत्पदे इति स्पृष्टास्पृष्टे वेत्येवपाठः अस्मत्संप्रदायपुस्तकेष्वतं न पाठा-न्तरं ध्याख्यातिमिति त्रतस्थाया मम स्पर्शो न कर्त्तत्य इत्युको नायको विसक्षणाल-

पृज्वेस्पृष्टापि ग्रस्पृष्टेच नतु चास्तुचास्पृष्टेत्यर्थः श्रत एव किञ्चित् हस्तप्राह्येत्यर्थः अपयान्ती अपसरन्ती स्वट गपसरखेनावि जायने स्वर्शाचरणमेव कुरुषे लोकमीत्या

द्भरणवस्त्रशालिनीं नाहं त्वामद्य त्यक्ष्यामीत्युक्त्वा परित्रहोद्यती नायकोऽपसरन्ती नायिकामाह मया स्पृष्ट्वाऽस्पृष्टे व भवसि श्रन्यत् मुगर्मामत्यपि केचित् ॥६०५॥ सिं सुखयत्यवकाश्प्राप्तः प्रेयान्यथा तथा न एही ॥

वातादवारिताद्पि भवति गवाचानिलः शीतः ॥६०६॥

प्रतिवेशिनायकप्रेषिता दूर्ता विद्वेषिणीं नायिकामाह सर्खाति गृही गृहपतिः तथा न सुखयति सर्वदा पुलभत्वात् यथा प्रेरणस्वरूपेण्यकृते जार इत्यर्थः एनश्च

पतिःपित्रादिकारितः जारस्तूभयमेमकृत इत्यर्थः हेतुमाह अवकाशेन समयन काल-विशेषेणेति यावत् प्रातः मिलित इत्यर्थः अर्थान्तरन्यासेनाह वातात्पवनाद्वारितात् श्रनिवारणदेशप्राप्तात् गवाञ्चानिलः खडिक कागतः शीतः सुखदौ भवतीत्पर्यः एवञ्च

दुरुर्लभस्य न्यूनस्याप्यधिकसुखजनकत्वं किवक्तव्यं समस्याधिकस्य वेति श्रत एवा-स्मिन्नगरे पश्य सर्व्याः स्नियः सर्व्ये पुरुषाश्च प्रवमेव कुर्व्यन्तीति मया पत्यपेश्चया

भोगमात्रस्य विशेषेण मद्नतन्त्रस्यायमेव स्वभावा यत्सर्व्वदा भुज्यते तद्पैक्षया

सर्ज्यप्रकारकसौख्यदाता नायक ग्रानीयते तं गृहासित उपविमानयेति नायिका सर्खी चदतीत्यन्ये ॥६०६॥

सततमरुणितमुखे सिख निगिरन्ती गरबविम गिरां ग्रम्फम्

सन्बदा बृथाविषोतमवा या पत्यादीन् मनसयन्ती सख्याह सततिमित हेमु-

जिह्न सिंपणातुरुये इपाथस्य गम्यमानत्वात् हेसिख अनेन कथनायोग्यत्वेपिकथ्यते इति व्यज्यते सततमनवरतं वोपेन रक्तमुखि पक्षे स्वभावेन रक्तवद्ने इत्यर्थः गिरां वाचां गुम्फं प्रथनं समूहमिति याचत् निगिरन्ती उद्गिरन्तीत्यर्थः निशब्दस्य निर्थकत्वाद्विरोधिकक्षण्या प्रकृत एव वा तथार्थकत्वादित्याशयः गरलमिव विषमिव

पक्षे विषमेव इवार्थस्यावि एवकारार्यत्वान्त गिर्ति मन्त्रस्यो विचारस्य श्रोष-धिर्य्यया सेत्यर्थः पक्षे नागणितौ श्रीपविमन्त्री यया सेत्यर्थः रक्तं प्रीतं विरञ्जयस्य विरक्तं कुरुषे इत्यर्थः पक्षे रक्तं शाणितं बर्ड नयस्य रक्तस्पहीनं करोषि सर्पद्धस्य शोणितं जलसदृशं भवतीति एवञ्च भुजङ्गीस्वायास्तव समीपेविन स्थास्यति कोवि

प्रतिः का वार्त्तेति सौम्यतयैव स्थेयमित्याशयः ॥६००॥

स्थलकमलमुग्धवपुषा सातङ्काङ्कस्थितैकचरणेन ॥ स्राश्वासर्यात विसिन्याः कूले विसकिएटका शफरम् ॥६०८॥

धनजीवनादिसर्व्यमिहिकेयमस्यां कथमि विश्वासो न कर्त्तव्य इति धिनकि-पुत्रं स्त्रीचिरित्रानिम्हः प्रथमारव्धप्रेमाणं चतुरा दूती बदित स्थलकमलेति भूमि-पद्मसदृशी प्रवश्च विलक्षणस्वकृषा सङ्गुरः चरणो यस्याः भूमौ चरणेन स्थिता सरस्तीरे स्थिता बलाका निश्चना शकरं प्रोष्टीनामानं मत्स्यं विश्वासयित एकना-लकमलभ्रान्त्या समी गगतं तं भोक्ष्ये इत्याशयः एवश्च तव प्राणानियं प्रहिष्यतीति कथमिष त्वया नागन्तव्यमिति ॥६०८॥

सनखपदमधिकगौरं नाभीमृलं निरंशुकं ऋत्वा ॥

अनया सेवित पवन त्वं किं कृतमलयभृगुपातः ॥६०६॥

काञ्चिद्वलोक्यास्याः प्राप्तिः कथं भविष्यतीति चिन्तापरमुद्दिश्याह सनखेति स्मन्या नायिकया सेवित पवन पवित्र खलु निश्चयेन मलयनामकपर्व्वतपतनरूपं तपः त्वयेव हृतं नानयेत्यर्थः मलयपदेन पुण्याधिक्यं चन्द्रनसमायातशैत्यकारक-त्वञ्च व्यव्यते स्नत प्रवानया सेवा तच क्रियते नतु त्वयास्याः सनखक्षतमधिकगौरं नाभीमृलं विवस्तं हृत्वाऽनयासेत्रितेत्यन्वयः एवञ्च मलयभुगुणतपुण्ये ममाप्येचं

स्यान्नान्यथेत्पारायः वस्तुतस्तु अत्यन्तरत्रश्चान्ता वायविभानुलं विवस्त्रा भूत्वा तिष्ठेति कथितां नायकात्रया नायकसमक्षे तथाचरन्तीं नायिकां नायकः परिह-सति कृतपुर्यः पवन एव तत्र प्रेयानितितत्येम् ॥६०६॥

सर्वाङ्गमर्पयन्ती खोला सुतं श्रमेख शय्यायाम् ॥ श्रलसमपि भाग्यवन्तं भजते पुरुपायितेव श्रीः ॥६१०॥

भाग्यवतां यत्नशून्यानामि लक्ष्मीरप्रयासेनागत्य स्थिरा भवति तद्रहितानां न भवतीति कश्चित्विद्धहाह सर्व्वाङ्गमिति श्रमेण हेनुभूनेन श्रममयादिति यावंत् श्रम्यायां स्थम् श्रलसमण्युद्योगरहितमिय माग्यवन्तयहष्टणालिनं जनं श्रीः सम्यन् भजते सेवते सर्व्वाणि भोगाङ्गानि गजादीनि श्रप्यंक्ती ददनी लोलानाम्नी च पुरुषायितेव सर्व्वाणि शरोराणि नायके ददती व्यापारलीला रतश्चमेण शब्या-स्था व्यापारलीला रतश्चमेण शब्या-स्था व्यापारमात्रहीनं भाग्यक्तं नायकं यथा नायिका विपरीने भजते तथेत्यर्थः तथाचैताहशमाग्यशालिनं भगवन्तमित्र श्रीः सम्यत्तिक्मं जने न भाग्यद्दीनमर्वाति किमुद्योगश्चमजालेनेति ॥६१०॥

सुदिनं तदेव यत्र स्मारं स्मारं वियोगदुःखानि ॥ आबिङ्गति सा गाहं पुनःपुनर्थ्यामिनित्रथमे ॥६११॥

विदेशस्य श्राह मनसा सुदिनमिति तदेव सुदिनं न पुनरलंश्चलानकारकमपीदमित्याशयः तेन लक्षोपेशेम्तवाऽधुनैव गन्तव्यमित्यावेद्यते यत्र यामिनीवधमे यामिनीतः प्रथमे दिवसचतुर्धपहरे इत्यर्थः यामिनीवधमप्रहरे वा सामिनीवधमे यामिनीतः प्रथमे दिवसचतुर्धपहरे इत्यर्थः यामिनीवधमप्रहरे वा सामिन्नयांगितकुशा
मिलना चेत्यर्थः वारंवरमालिङ्गित भविष्यतो व्यालिङ्गनस्यानच रत्नबुद्धिचारापरिकविपतत्वेन वर्समानत्वं गाढं निपीडन यथा स्यात्तथेत्यर्थः पत्रञ्च सकल्लोकलज्जां
कालापेश्चितत्वञ्च विहाय दश्तिमात्रेणीत्र सैवं क्रिएयतीति मानोरिशकमेतिहियागदुःखानि स्मृत्वा स्मृत्वा पत्रञ्च वियोगदिनसंख्याया द्विगुणसं ख्ययाऽलिङ्गनिमितिव्यज्यते ॥ ६११ ॥

सान्तर्भयं मुजिष्या यथा यथा चरित समधिकां सेवाम् ॥ साशङ्करोष्यंसभया तथा तथा गेहिनी तस्याः ॥ ६१२॥ कश्चित्काञ्चिदाह सेति मुजिष्या दासी एवळ सर्व्यदा सिन्निहिता स्वाधीना चेति व्यव्यते सा रूपयोवनवती तस्याः स्वामिन्याः अन्तः भयं यथा भवति तथा यथायथा सेवां गेहिनीपादसंवाहेनरूपां समिधकामिमकाविकां कराति साशाङ्का सर्व्यदिनापेक्षयाधिकमेव येमां अदिनि स्वापयति मत्यतिमोगार्थिदित्याशङ्कायुक्ता अत एव सेष्यां समत्सरा सभया अहो मम पत्युः सकललोकाधिकस्य सर्व्यथा दुर्ख्यशो भावं।तिधियेत्याशयः तथातथा गेहिनी भवतीत्यर्थः तस्यामिति पाठे सुजिष्यायां तथाभवतीत्यन्यः एवळ परयुवतीसान्तिभ्यं सर्व्वस्य लाधवकरमेवेत्याः श्वायः ॥ ६१२॥

सुन्दरि दर्शयति यथा भवद्रिपचस्य तत्संखी कान्तिम्॥ पतित तथा मम दृष्टिस्त्वदेकदासस्य सासूया॥ ६१३॥

नायको गृहिणी वक्ति हुन्दरीति सस्यास्त्वरसपत्न्याःसन्ती पवश्च तस्या
मम विश्वालो नेतिगम्यते भवद्विपश्चस्य किन्छायाः सपत्न्या इत्यथः कान्ति
यौवनारम्भकान्ति दर्शयति मत्समक्षं भवतीं दर्शयति पवश्च सपत्नीयौचनारम्भे
तव कि भविष्यतीति धियेत्याशयः हेसुन्दरि एवक्क्वेदानीं याद्दशं रूपं तव
यौवनारम्भेषि तव सपत्न्या न तादृशमित्याचेद्यते त्वदेकदासस्य मस तथा तत्कथनेषि न सानुरागा श्रत एच सद्देषा दृष्टिस्तत्सख्यां सपत्न्याश्च पतृति नतु गच्छतीत्यर्थः एवश्च सपत्न्यपेश्चया सदा सुन्दरी त्वं सर्व्वदाहं दासोस्मीति न कदापि
मानमङ्गरङ्का सखाकथनेन कर्चाव्या ॥ ६१३॥

स्वाधीनैरधरव्रणनखांकपत्रावलोपदिनश्यनैः॥ सुभगा सुभगेत्यनया सखि निखिला मुखरिता पल्ली॥६१२॥

सपत्नीसीमाग्यमीत्या नायके उदासीनां नायिकां सखी बदति स्वाधीने रिति स्वाधीनेः स्वयमन्यैद्वां कर्त्तुं कारियतुं वा शक्यैः अधरक्षतनखिद्वचित्रले। खिद्नाशनदिवाशयनेरित्यर्थः हेसिब अनया दुष्टसखीशिक्षितया इयं सुभगेति भकारेण सर्द्वा पल्ली मुखरिता शब्दायमाना कृतेत्यर्थः पल्लीपदेन यथार्थवृत्ता न्तानिम्बत्वं व्यक्यते एवञ्च मया तत्वतो ज्ञातं धीरामान्नश्रीतेन तव मियेणाति चालस्वभावायास्तव सारम्याः स्वरापि न क्रियते तर्वादासीन्यमानादिद्वारेश

पतिविरोधसम्पादनार्थे दुष्टमखीकथनेनैतत्सर्व्यं स्थयमेव कृतमतः स्वया मानादिकं त्यक्त्वा सावधानया सर्वदा पत्यनुग्वजनमेव कर्त्तां नान्यदित्याशयः ॥ ६१४॥ स्वीत हव सम्म मेटे प्राप्तांति विष्णालस्योक्त्या नार्योः ॥

सरित इव यस्य गेहे शुष्यंति विशालगोत्रज्ञा नार्य्यः ॥

चारास्वेव स तृष्यति जलनिधिलहरीषु जलद इव ॥ ६१५ ॥ काचित्काश्चिद्वक्ति सरित इति यस्य गेहे भवने पक्षे पर्व्वते नार्यः विशालगांध-

जाः समीचीनवंश ताः पक्षे महापर्वतजाः नार्थः विवाहितास्सुन्द्यौ नार्थः सरित इव शुष्यन्ति पतिसङ्गमामावेन दुःखमनुभवन्ति पक्षे जलग्रम्या भवन्ति स नायका धमः श्लारासु नीरसासु पक्षे लवणमयीषु जलद इव तुष्यति श्रङ्गारसुखमनुभवति पक्षे जलजिञ्जशाशन्यो भवति ॥ ६१५॥

सकलकटकैकमिएडिन कठिनीभृताशये शिखरदिनत ॥ गिरिभुव इव तव मन्ये मनःशिला समभवच्चिएड ॥६१६॥

महताब्रहेणापि मानमत्यजन्तीं नायकसाखी बदति सकलेति सकलानां कट-कानां बाह्नलङ्करणानां मण्डनशीले इत्ययंः पक्षे सकलाद्गिनितम्बमण्डनकारि-णीत्यर्थः कठिनीभृतः प्रणामेनाप्यवर्वाभृत श्राशयः अन्तष्करणं यस्यास्तत्सं-बोधनं पक्षे कठिनीभृत श्राशयः शरीरं यस्याः शिवरदिण्डपद्मरागतुत्था दन्ता-

बाधन पक्ष काडनाभूत श्राशयः शरार यस्याः शिवरदाग्डपद्मरागतुत्वा दन्ता-यस्याः पक्षे शिवरं शङ्कं दन्ती इतिभाषया प्रसिद्धं तद्द्वययुक्ते इत्यर्थः गिरिपृधिः व्याः यथा मनः शिला धातुविशेषस्समसवत्तथा हे चिएड कोपने तत्र मनः मानसं शिला निर्द्धं समभवदभूत् एवञ्चं द्वशवातिशालिनी नायके एताद्वश-कोपकरणं सर्व्वधानुचितमिति ॥ ६१६ ॥

सिख दुरवगाहगहनो विद्धानो विप्रियं प्रियजनेपि॥ खल इव दुर्ल्लचस्तव विनयमुखोपस्थितः कोपः॥ ६१७॥

सरलस्वभावे सर्व्यदानुगते नायके कौटिस्येन कोवकरणमस्यन्तमनुवितमिति नायिकां सखी यदित सखीति तच कोषः कोषः नायके विनयो मुखमारम्भो यस्यैवंप्रकारेणोपस्थितः उपस्थापित इत्यर्थः पवञ्च पूर्व्वापेश्रया द्विगुणविनयाव्हारेन कथञ्चिद्वधिज्ञतः नतु साक्षाद्वक्तुं शक्य इत्यर्थः यद्वा विनयमुखस्य
मानापनोदनार्थं प्रणातिप्रवणस्योपस्थितः उपि स्थापित इत्यर्थः पश्चे विनयो मुखे
यस्यैवमुपस्थितः प्राप्तः ग्रत्यन्तकोपकरणेपि विनयपुरस्सरमेव यातीत्यर्थः दुर्व्वक्षः
दुःखेन लक्षितो भवति अलक्ष्यकारणकः पक्षे खल्तवेनाज्ञातः दे स्रव्ध दुर्व्वगाह
गहनः दुरवगाहत्वेन तत्वतः कारणापिज्ञानेन गहनः कठिनः पश्चे दुःखहोयतया कठिनस्सर्व्वरिष्ठ ज्ञातुमशक्य इत्यर्थः प्रियेपि सद्यप्रियकारिण्यपि जने
विविधमत्यन्तकौटित्ययुक्तमानादिकमित्यर्थः विद्यानः कुर्व्वाण इत्यर्थः पश्चे
प्रियेपि पुत्रकलनादावपि जने विविधं निष्कारणानिष्टक्षं कुर्वाण इत्यर्थः
सथाच तव कोपः खल इव प्रियस्याप्यिवयकारीतिसर्व्वथा नीचितमिति॥ ६१७॥

स्वेदसचेलस्नाता सप्तपदीसप्तमग्रङलीर्घ्यान्ती ॥ समदनदहनविकारा मनोहरा बीडिता नमति ॥६१⊂॥

कीमारहरं कञ्चन किश्वदाह स्वेदेति स्वेदेन धर्मायारिणा सवस्ना स्नाता सचेलपदेनात्यन्तस्वेद्प्रवाहसूबकेन बहुकारणकत्वं स्वेदे व्यव्यते तेनापि सम्बोध्य प्रयोज्यत्वं सृष्ट्यते अत एवाग्रे त्रोड्या नमनं त्वत्प्रयोज्यमेवेति त्वत्सङ्गतैव पुनर्भवितेति व्यव्यते सप्तपदी सप्तमण्डलीः यान्ती मदनानलविकारसहिता मनो-हारिण् चेत्यर्थः वृधायं विवाहः अत्यन्तरेरिति लज्ज्ञया नम्नेत्याग्रयः अत्यन्त-सौन्द्रव्यंशालिनीं समुचितेन पत्या सङ्गतां विवाहसमये पश्यन तत्स्वरूपं सखायं प्रति किश्वत्स्या वदित आवयं रिश्वमेव स्यादितिमनारथ इतितत्वम् ॥६१८॥

स्वरसप्रवत्ति मानः संघातोयं समानवृत्तानाम् ॥ एत्येव भिन्नवृत्ते र्भङ्गुरितः काव्यसर्ग्ग इव ॥ ६१६ ॥

श्रनेकसद्धृत्तकृतोपि समुदायोऽनेकदुर्जनैमिर्मालतैर्मश्रो भवत्येवेति विचार्य्य बलवतापि दुर्जनर्मातिरवश्यं निवार्थ्येति कश्चित्कश्चिदाह स्वरसेति स्वस्य रसेनेव्छया प्रवर्त्तमानः कृतप्रारम्मः एक्षे स्त्रीयो रसः श्टङ्गाराद्स्तेनारन्थ इत्यर्थः एकोपक्रमकरसेन काव्यसर्गचन्ध इति संप्रदायः अयं समुदाय समानमेकजातीयं वृत्तं चरितं येषां तेषां संघात इत्यर्धः पश्चे एकछन्दसाम् एत्यैव भिन्नवृत्तिरनेकाचररौः स्वमध्येषि भिन्नवृत्तेरित्यर्थः पश्चे भिन्नछन्दां भिन्त्यर्थः भंगुरितः परस्परकौदिल्येन सेदितः पश्चे समापितः काल्यस्य सर्ग इव यथा शत्रकोकमयः काल्यसर्ग पक्षेन छन्दोन्तरनिवद्धश्लेकेन भुज्यते प्यमेव सत्तृत्त-समुद्ययेन कृतोपि समुद्याय पक्षेनापि दुर्ज्यनेनाहर्त्त् शक्य इति तनस्तंरक्षण-मावश्यकमिति व्यज्यते ॥ ६१६ ॥

सर्व्वासामेव सखे पय इव सुरतं नवं मनोहारि॥ तस्या एव पुनः पुनरावृत्तौ दुर्ग्धामव मधुरम्॥६२०॥

कश्चित्सखायं बक्ति सःश्रीसाति सःशीसां स्त्रीणां सक्ते पश्च सत्यक्ष्यनं व्यास्यते सुरतं पय इव जल्मिवेत्यर्थाः कीदशं नयमेव प्रथमप्रयुक्तमेव मनोहारि तापहरणद्वाणित्यर्थाः पश्च स्त्रीमात्ररतं महन्पाडामाशहारकमिति तदुक्तं सत्यमेवेति व्यास्यते तस्याः बहुधा भुकाया अपि वार्रवारावृत्तो दुग्धमिव मधुरं मिष्टमित्यर्थाः आवृत्तिपदेन यथा दुग्धस्यावृत्तिभेदेन कमेणोत्तरोत्तरं रसाधिवयं तथास्याः सुरतेन महन्पाडाहारित्वक्षपसमानधम्मेवत्वेष्युत्तरोत्तरमाधुर्थ्येण मम मनः तस्यामासकः नान्यसेति यत्त पयः पदं दुग्धपदञ्च द्वयमि दुग्धवाचकमेवेति दयाख्यानं तन्नवपदालोखनेन नीरसमिवाभाति॥ ६२०॥

स्वप्नेषि यान्न मुञ्चिस यातेनुऽयाहिणी हृदिस्थापि ॥ दुष्टान्न बुद्धिमिव तां गूड्व्यभिचारिणीं वेरिस ॥६२१॥

त्वमसतीत व्यवयन्तं कञ्चन सङ्घाह स्वप्नेपीति स्वप्नेपि निद्धायामित यां तियात्वेनानिमतां न मुञ्जिस न लजिस स्वप्नेपि तामेच पश्यसि श्रापिना जागरणः समुच्चयः पश्चे स्वप्नकालेपि बुद्धिसम्बन्धसत्वान्न त्यागः या ते अनुप्रहक्षत्री प्रभु रूपेत्यर्थः पवञ्च तस्या दास पव न पतिरित्यर्थः अनु पश्चात् प्राहिणी पहरण्कत्री परपुरुषप्रहणोत्तरमेच तव प्रहणं करोतीत्यर्थस्तु व्यभिन्धारणापदपीनस्त्या त्यक्त दृष्टिस्थापि दिवानिशं दृद्धस्यापितापि पातिवत्यरक्षार्थमित्याशयः पश्चे बुद्धेः दृद् पमेच स्थानमित्यर्थः दृष्टामस्मद्दोषकथनपरां स्त्रीमात्रदोषकथनश्चे सां वा देम्हर

आर्थ्या सप्तशती !

सर्व्ववेद्यार्थानभिक्ष पवञ्च कथनानहेत्वं व्यज्यते व्यभिचारिणीं तव सम् बहुपरपुरुषगामिनीं पक्षे समजनकत्वेन विसंवादिनीं न वेत्सि नैव जानासि मन्यथा कुलदोपहासायोग्योपि सतीमप्युपहससीत्यर्थः तथाव मूढ़ातिमूढ़ेन सम्भाषणमप्यनुचितमित्याशयः अत्यन्तचपलां सतीत्वेन जानन्तमाहेति वा दुष्टसप्तनीमात्ररतं नायकं सद्दुसा द्वितीया प्तनी तत्सकी बाहेत्यन्ये ॥६२१॥

सपरावृत्ति चलन्ती वात्येव तृणां ममोऽनवयाङ्गि ॥ हरसि चिपसि तरलयसि म्रमयसि तोलयसि पातयसि ॥६ः

पश्चादागच्छन्तं नायकं श्रीवामङ्गेन सस्पृहं वार वार पश्यन्तों ना नायक श्राह सपरेति सपरावृत्ति परावृत्या श्रीवामङ्गेन सहितं यथा भवित पुरो गच्छन्तीत्यर्थः पषञ्च स्नेह्वत्वं दुर्जनभयञ्च व्यव्यते हेदोषशून्यशरीरे पूर्वापरिचयेपि त्यक्तु मशक्यत्वं द्योत्यते प्रवमेन यद्यन्तःकरणमपि तव कृतार्थोस्मीतिभावः मदीयं मनः समभिव्याहाराद्स्मद्वुपाद्वनेपि प्रतीयमान यद्वाऽधुना तवेच न ममेतिद्योतनायानुपाद्वानं हरिस श्रवहरिस चोरयसीतिः तरस्वयिस अञ्चलं करोषीत्यर्थः रहस्यश्रीनं कृत्वा गच्छतीत्यर्थः भ्रमयिस भ्राकरोषि गमने मम फूलं नास्तीतिधियेत्यर्थः तोष्णयसि उन्नतं करोषि सह फलं भविष्यतीत्याशयनेत्यर्थः श्रामसमीपगमनेन फलं यदि स्यात्तदाः पातयिस निराशं करोषीत्यर्थः तृषां वात्या यथा करोति मएडलीकरणेन चा संचरन्ती हरित स्वाधीनं करोति खघुत्वेन चपलं करोति बहित नयित भ्रमण् करोति तोष्ठयत्याकाशं नयित भूमौ निपातयित च एवञ्च मम चित्तं तनं भूत्वाऽश्चना निराशमिव भूत्वा पतितं तव मनसि यथा छपा भवित तथा त्य्यमित्याशयः ॥६२२॥

सा बहुत्तव्याभावा स्त्रीमात्र वेति कितव तव तुल्यम्। कोटिव्वराटिका वा चृतविधेस्सर्वि एव पणः ॥६२३॥

नायकं नायिकासखी वद्ति सेति सा सर्व्वनायिकाधिका मम ब सक्षणगुणा बहुसंख्यकशास्त्रलोकगणितस्त्रीगुणशालिनी सर्व्वगुणोपेर

व्यक्तिमा यस्यामाधनस्त्व सा स वात्रमा तत्रापि तव लज्जाविवेकादिलेश **एव नारित किं**चक्रव्यमित्याशयः धूर्त्तस्य तत्र सर्व्वे तुल्यमित्यर्थः कितवपदं स्वभा•

वादनुचितकर्तृत्वं व्यनक्ति कोटिव्यं कोटिसंख्यकानि रत्नानि वा कर्पार्हका वा **ग्तिविधेरवश्यकत्त्र्यस्**तविधानस्य सन्त्रे यथा प्रणाः स्नुतसम्पादकास्तथेत्यर्थः मम सखीजनमैत त्वंया पत्या तृथा जातमित्यारायः ॥६२३॥

सा विरहदहनदूना मृत्वा मृत्वापि जीवति वराकी ॥ शारीव कितव भवतानुकू जिता पातिताचे गा ॥६२४॥

नायिकादती नायकमाह सेति सा सरला मम सखी बराकी प्रकारान्तर-रहितेत्यर्थः तव वियोगदाहोपतप्ता मरणावस्थापरापि पुरः पुनस्त्वद्वर्शनायैव र्जाचित नान्यथेत्थर्थः भवताऽनुकूलिता प्रेमिवययतामानीतेत्यर्थः पातितमक्षे कटाक्षरूपं येन तावतैवानुकूलेत्यर्थः भवतेत्येकवचनेन प्राथम्यस्चकेन दुःखा-तिशयो व्यज्यते तेन तव वधभागित्वमित्यादि व्यज्यते अत एव कितव वश्चक पातितपाशकेन शारीच चतुष्पटीचटिका यथैकाकिनी मृत्वा मृत्वा कोष्ठबहि-

तामनुगृहार्णेत्यावेद्यते ॥ ६२४ ॥ स्पर्शादेव स्वेदं जनयति न च मे ददाति निद्रातुम् ॥

न्तिंष्काशिता भत्वा भत्वा जीवति कोष्टमाप्नोर्तात्यर्थः एवञ्च शोघं गत्वा

प्रिय इव जघनांशुकर्माप न निदाघः चणमपि चमते ॥५२५॥

द्यारग्रीषासमये कथं वियमसिसरसीति वादिनीं सखीं नायिकाह स्पर्शादिति निदाधः त्रीष्मकातः प्रियः वियतम इव निद्रातुं क्षणमपि न ददातीत्यन्वयः

जधनांशुकमपि जधनमात्रस्थितवस्त्रमपि अपिनाडलङ्करणान्यङ्गवसनादीनां

वार्त्तीत व्यज्यते न क्षमते न सहते इत्यर्थः च पुनरित्यर्थः स्पर्शादेव स्पर्शीय-क्रम एव स्वेदं घर्मजलं जनयति स्वभावेन विकारेण वेत्यर्थः तथाच प्रीष्मदुःख

मत्र तत्र वा यद्यपि सममेव तथापि तत्र रतकृतेन महानन्देन किञ्चिदपि दुःखं न

श्रायते इत्यवश्यमेव गन्तव्यमित्याशयः यद्वा त्रियतुल्यो भत्वा ग्रीष्मः सन्निधिस्धो

व्यभिचारमिव कर्त्तुं मुद्यत इत्यवश्यं प्रियसन्निधावेत्र स्वरक्षणार्थं स्थात-व्यमिति॥ ६२५॥

सा भवतो भावनया समयविरुद्धं मनोभवं बाला॥ नृतनलतेव सुन्दर दोहदशक्त्या फलं वहति॥ ६२६॥

स्वक्षपदर्शनसस्पृहमपि बाल्यदोषेण न योग्येयमिस्युदालीनं नायकं दूती वदित सेति सा बहुवाह्नेस्यापितापि बाल्यदोषोपेसितेत्यर्थः फलं फलमिब स्तनद्वयमित्यर्थः एश्चे यथा श्रुतमेच बालाल्पवयस्का श्रनेन फलायोग्यत्वं कथ्यते समयविक्दं बाल्यसमयेऽनुस्वतं बहित धारयतीत्यर्थः मनोमवं हृद्यदेशोत्पन्नं हेसुन्दर तथास्र तव दशंनेन बालिकाया अपि विकारः किनु प्रौढ़ाया इति व्यज्यते कथं स्तनद्वयं जातमकाले तत्राह मवतोऽतिसुन्दरस्य भावनया सदाचिन्तनेनेत्यर्थः पवञ्च नवीनलताया दोहदेन फलपुष्पजनकीषधेन यथा फलमकालेपि मचित तथा तवानवरतमावनयेदमपि जात्तिमत्यर्थः तथाचौदासीन्यं त्यक्तवा-ऽधुनैव चलनीयं प्रथमोपभोगसौख्यातुभवः कर्त्तव्य इत्याशयः यद्वा बालिकाया उपायेन भोगसामर्थ्यकारिणी दूती नायकमाह भवतो बालिकाविषयकभावन-यास्यामवस्थायां रति कथं करिष्ये इति चिन्तनया मयैवोपायेन बालिका भोगयोग्या छता चलनीयमवश्यमिति॥ ६२६॥

स्पृश्ति नखैर्ने च विलिखति सिचयं यह्णाति न च विमोचयित॥ नच मुञ्जति नच मदयति नयति निशां सा न निद्राति॥६२७॥

सखीं सखी विक स्पृश्तीत स्पृशित नवैः स्तनमण्डलमण्यकामाधिकावात न च विक्तिखति क्षतं न ददातीत्यर्थः लज्जयेत्याशयः सिचयं चस्नं गुद्धाति मदनविकारेण न च विमोचयित लज्जया न च मुख्चित न त्यज्ञित मदनेन च मदयित संभोगेन मत्तां न करोतीत्यर्थः लज्जया निशां रात्रि जागरणेन नयित न निद्रां करोतीत्यर्थः कामाधिकाचात् यद्वा नायकस्सखायमाह निशां नयित न निद्रांति कामलञ्जयोः समानत्वादितिभावः स्पृशित मदङ्गं न विलिखति न क्षतं करोतीत्यर्थः मया गृहीतं मुक्तं वस्नं लज्जया गृद्धाति मम हस्तं न विमोचयित मां न सुञ्जित न त्यजिति बहिन्नं गच्छतीत्यर्थः न च मदयति रत्यङ्गीकारं न करोः तीत्यर्थः एवञ्चात्यन्तगुरुसान्निष्येन मया किमपि कर्सुं न शक्यते इति ॥ ६२७॥

स्तनजघनमुच्चमस्यालिङ्कतमध्यः सखे सम कटाचः॥ नोज्भति रोधस्वत्यास्तटइयं तीर्थकाक इव॥ ६२८॥

अतिपुष्टशरीरशालिनीयमस्याः चिरतकरणेनातिश्रान्ततया तव बारंवारं श्रमजनितं दुः खमेव जायते इति तां त्यजेति चादिनं सखायं सखा बदित स्तनेति सखे । श्रमेन यथार्थं वच्मीत्यावेद्यते मम कटाक्षः श्रस्याः स्तनजधनद्वयमेचोच्च- मुक्चतरं नोज्भति न त्यजित तजैव दर्शनसौष्ट्येन निमग्नस्तिष्ठतीत्यर्थः स्तन- जधनगुप्तत्वेन लिङ्गितः मध्यः मध्यमदेशः कटिर्येन सः पक्षे मध्यमः प्रवाहः मध्य- देशावलोक्तनमपि नास्ति कवरतिश्रमशङ्काणीत्यावेद्यते तीर्थकाको रोधस्वत्या श्रत्युच्चकुलद्वयशालिन्या नद्यास्तटद्वयं यथा न मुञ्जित श्रन्यत एव भोज्यमा- नीय प्रचाहलङ्कनकर्त्ता प्रवाहसम्बन्धं विनैव तत्र तिष्ठति तथेत्यर्थः एवश्च काकस्य प्रवाहनिकटे स्थानामावेन सर्व्यदा रोधस्येत्र स्थितः प्रवाहसम्बन्धं नास्ति एवमेव ममापि रतसम्बन्धमात्रं नत्वधिकं रतिमिति तत्त्यागो शक्य इति त्यक्तु- माप्रहो न कर्त्तं व्य इति चाक्यार्थः सम्पद्यत इति ॥ ६२८॥

सत्रीडस्मितमन्दश्वसितं मा मा स्पृशेति शंसत्या ॥ श्राकोपमेत्य वातायनम्पिधाय स्थितस्प्रियया ॥ ६२६॥

नायकः सखायं विक्त सब्नीडेति आईपत्कामाविक्सीवाद्वणता पृथ्वमानबत्वात्सखी सान्निध्याच्य कोषः पत्य लब्ध्या सखीमध्य पत्र किमागतोसीत्यर्थाः
वातायनं गवाक्षं पिधायाच्छाद्य परानवलोकनायत्याशयः विश्रया नतु मानिन्या
स्थितं रत्यङ्गीकारात् मा मा स्युशैतिकथनमात्रपरया नतु तथा तात्पव्यं सब्नीडंसल
उत्तं सखीसान्निध्यात् यत् रिमतं तत्सिहतं मन्दश्वसितं यथा मवित प्यन्य कामा
विभावस्स्व्यते प्रतादृशी नान्या सुखदार्जाति मम भाग्यमतीवेति व्यज्यते ॥६२६।

सक्चयहं सरुदितं साचेपं सनखमुष्टि सजिगीपस् ॥ तस्याः सुरतं सुरतं प्राजापत्यः कतुरतोऽन्यः ॥ ६३०॥

बहुपत्नीकस्त्वं कथमस्यामेकस्यां सक्तस्तिष्ठसीति वादिनं सखायं सखा वद-ति सकचेति तस्थापव सुरतं सुरतं सर्वासां सुरतापेश्चया सद्यः सौख्यजनकमिति

पुनक्कोन द्वितीय पुरतपदेन कथ्यते हि यतः श्रन्यः श्रन्यपत्नी संमोगः प्रजापत्यः

प्रजापतिकृतनियोगाधीनः ऋतौ स्त्रियमुपयादिति नियोगाधीनः इतियावत्

एवञ्च नित्यकम्मंबत् फलाभावेषि पापपरिहारार्धे कर्त्तव्यमेवेति व्यज्यते भवतु वा विधूत वापास्ते यान्तीतिन्यायेन नित्यमपि फत्तइं तथापि कतुः कतुतुख्यः काला-

न्तरभाविषुत्रफलक इत्यर्थः न सद्यस्योख्यजनक इत्यर्थः पवञ्च यावता पापपरिहारः पुत्रफलञ्च भन्नति तायस्तव्विष्ट्येव क्रियते सद्यस्तकतसंभोगसुखार्थे बहुधा इयमेव सेव्यतं इति नात्र निषे यो युक्त इत्यारायः सर्व्यरतवेलक्ष्यएयमेवाह त्रियस्य मम

कचप्रहसहितं निषेधार्थम् अनिवृत्ते मयि रोदनसहितमनेनातिमृदुःवेनारुप-सुरतस्वीकारमात्रं व्यज्यते अथ सम्यक्षवृत्ते मयि साक्षेपं मनुष्वरीतिः कत्तं व्या राक्षसरीतिः केयमित्यापेक्षसहितमित्यर्थः उभयोस्तुस्यकामाविन्भवि सनख-मुष्टि महत्तनखक्षतमुष्टिप्रहारसहितं यथा यथेत्यर्थाः यद्वा नायिकाया उन्मादारमे

मायिकाकृतमसमुद्दिपहारसहितं यदा तथेत्वर्थः श्रथः सामरस्ये संवृत्ते सविजिमीषं जयेच्छासहितं यात्रत्सामध्यां तुत्रातिमत्यर्थः ॥ ६३० ॥ सिख न खु निर्म्मलानां विद्धत्यभिधानमपि मुखे मिलनाः॥

केनाश्रावि पिकानां कुहुं विहायेतरश्रब्दः ॥६३१॥ दुष्टनिन्दाखियां सर्खी सर्व्याह सर्खीति हेसखि मलिनाः पापिनः पक्षे श्यामाः

सुनिम्मंतानां निर्द्वीषाणां पक्षे श्वेतानां मुखे कथारम्भे एक्षे श्रमिधानं कथनं नाम-पक्षे शब्दं न विद्धति न कुर्व्वन्ति पक्षे न स्थापयन्तीस्यर्थः अमुमर्थे दृष्टान्तेनाह कुहुँकुद्दशब्दं विहाय त्यक्त्वा इतरः मिलनिमिन्नवाचकः शब्दंः केनाधावि विकानां

न केनापीत्यर्थः तथाच दुरमुखे सत्कथा नैव अयते तदुक्तासत्कथाअवरोन दुःखं स कर्चव्यमिति सत्कर्ममात्राचरगोवि दुष्टेन निन्दा कर्त्तव्येव अतः परपुरुषसङ्गतिः सौक्यं कि त्यजसीति सर्खी सक्याहैति वदति इतिकश्चित् ॥ ६३१ ॥

नाश्ये पयोराशेः स्वस्पा इव

९ अन्यम् सम्रतातः

कियत्पूरणे समर्था इति हेताः ये शेलाः पर्व्वता न न्यस्ता न क्षिप्ता इत्यर्थः एवञ्च स्वरुपत्वदाषेण जाडे निमन्नास्तं एव शैलाः स्थितिमन्तः अधुना महाप्रभाणाः प्रतिष्ठा-

स्वरंगित पयोराशेः समुद्रस्याशये जले ।मयलैय्वांनरैः स्वरुपाः श्ररुपपरिमाणाः

सौन्दर्याभिमानेन काञ्चिद्दब्बह्यां सतीमुपहसन्तीं काचिद्रन्योक्त्याह

शालिन इत्यर्थः हन्त इति खेदे लिधम्लैय लघुपरिमाण्तर्यय बहुमान इदानी बहुप्रमाण्यत्वित्यर्थः एवञ्च दैवचेष्टितं को जानाति यथाहपत्वरूपो महानिष

दोषः शैलानां गुणाय महत्वरूपो महानिप गुणः शैलानां जडमज्जनदोपाय तथाऽस्या अल्परूपशालित्वं धर्मारक्षार्थे तव रूपाधिक्यं सर्वदोषाय संवृत्त-मिति नोपहास्येयमिति व्यज्यते क्वचिल्लघुत्वेनापि गुरुत्वमीश्वरेच्छया सम्पद्यत इति तात्पर्धाक्तिमद्मित्यिव केचित् ॥ ६३२ ॥

सा रयामा तन्बङ्गो दहता शीतोपचारतीवे सा ॥ विरहेण पामिस्मानं नीता तहिनेन दहवैंव ॥६३३॥

विरहेगा पागिडमानं नीता तुहिनेन दूर्व्यव ॥६३३॥ भनया सद्वृत्तयाऽतीवविरहवेदनादुःखं भुज्यते इति कश्चित् कञ्चिदाह सेति

सा सद्वृत्ता श्यामा शीते उच्छोष्णे शी तेत्यर्थः षोडशहायनीत्यथीं चा पक्षे श्यामवर्णा तन्वक्षी अतिक्रशाङ्गी पक्षे स्वरूपत्रा विशेषणेनाधिकवेदनायोग्यत्वं तद्सहसामर्थ्यञ्च व्यव्यते विरहेणास्मत्सिखिवयोगेन पाण्डिमानं पाण्डुतां नीता आपितेत्यर्थः पक्षे श्वैत्यं चिरहेण दहता दिवानिशं दाहं कुर्वितत्यर्थः पक्षे दहता द्य्यवत्कृर्व्वता तुहिन् नेन यथैत्र माघे वृक्षादिकं कियते शितोपचारेण कर्प्रादिलेपेन तीत्रेणाधिकेनेत्यर्थः पक्षे शीतोपचारः शीतकालवचारस्तेनोहकटेनेत्यर्थः तुहिनेन हिमेन दृष्वेत दृष्वी

पक्षे शीतोपचारः शीतकालप्रचारस्तेनोत्कटेनेत्यर्थः तुहिनेन हिमेन दुव्वंव दुव्वां श्यामा श्वेता भवति यथा तथेत्यर्थः दूर्वापदेन व्यज्यते पवित्रत्वं तेन देविष्यादि-योग्यत्वं व्यज्यते पतेन विदेशस्थः सखा शोव्यमस्माभिरवश्यमानेश इति व्यज्यते ॥ ६३३ ॥

सुनिरोच्चितनिश्चलकरवल्लभधारा जलोच्चिता न तथा॥ सोरकम्पेन मया सखि सिक्ता सा माद्यतिसम यथा॥६३४॥

परपुरुषाराङ्मुखी सा केनोपायेन सङ्गानीयति वादिनां कूनीं नायक आह

उनिरोक्षितित हेसिल बहुमानार्थं दृती सम्बोधनम् एवश्च धनदानस्य का कथा
अम सखी भविस सर्वं त्वत्कर्त्वयमेवेतिभावः किस्मिश्चिद्दिने होलीसमये वा
चम्मेपुटकादिना मया सिक्ता सा भयेन कम्पशालिना अनेन सेके असमीचीनत्वमनभिलिषतदेशस्थत्वश्च व्यज्यते यथा माद्यतिस्म यथा सम्मदशालिनी बमूव सुनिरीक्षितो नायिकया सम्यग्द्रष्टः एवश्च सेकेऽभिन्नेतत्वं कथ्यते निश्नकरः अनेन सेके
बौद्यवे कथ्यते बल्लमो न तु पतिः तद्धस्थपतितधाराजलेनोक्षिता सिक्ता धारापदेन
सेके बहुकालव्यापित्वं व्यज्यते न तथा माद्यति सेत्यन्ययः एवश्च तस्मिन्दिने
तथा ज्ञातं मय्यसुरक्ते यमवश्यं तव श्रमो विकलो न भावीत्याशयः ॥६३॥॥

सिंख मोघीकृतमदने पतित्रते कस्तवादरं कुरुते ॥ नाश्रौषीटर्भगवानपि स सकामविद्धो हरः पूज्यः॥६३४॥

काचिदौषपत्ये सतीं प्रवर्षियतुमाह सखीति हेसिक स्वकथनस्य सर्व्वाविरुद्ध-त्वसूचकिमदं मौधीकृतमद्दे सर्वेरमाधीकृतोपि कश्वप्रस्त्वयेव मोधीकृत इति इयत्ययेन सर्वविरुद्धकरणेनात्यन्तानुचितत्वं व्यज्यते पितमात्रेण कियत्कामसुखिम-स्यर्थः पितव्रते पितमात्रविषयकानुरागवित तवादरं कः कुरुते न कोपीत्यर्थः भगवा-निप हरोपि कामविरुद्ध एव पूज्यः कामः त्रयोदशी तेन युक्त एव हरश्चतुर्दशी-पूज्य इत्थर्थः एवश्च हरोपि न केचलः पूज्यः किन्तु कामयुक्त प्रवेत्यन्येषां का वास्ति ॥६३५॥

सा मिय न दासबुद्धिन रितर्ज्ञापि त्रपा न विश्वासः॥ इन्त निरीच्य नवोढ़ां मन्ये वयमप्रिया जाताः॥६३६॥

नायको गृहिणीं वित्त सेति हन्त इति खेदे मिय या दासबुद्धिर्मदाझामात्रका-रकोयं भवतीति स्थिता तव सा नेत्यर्थः न श्रीतः नापि त्रपा श्रियोयं भवतीति इत्वा या लज्जा सापि नेत्यर्थः मदीय एव नान्यस्येति विश्वासोपि नेत्यर्थः नवोदा-म् एवश्चाधुना रत्यनर्दत्वं कथ्यते निरीक्ष्येच वयमश्रिया जाता इत्रहं मन्ये एवः त्वया न किमपि कर्त्तव्यं मया पृथ्वंध्यवहारत्यागस्तु नवोदायौवनेपि न कर्त्तव्य इदानीं का शङ्केत्यलमेतैरित्याशयः ॥६३६॥

द्रं न दर्शयति । ६३७॥ धवत्तनखाङ्क् 🕯

पतादशचतु रथैबोपयतिमोगः कर्चव्या नान्ययेति कावित्काश्चिद्रकि सुन्तिः रेति इयं विदग्धा गृहिणी बहिः साध्वी स्वतन्त्रेदानीमपि जारासका सुचिरा-

याते पत्यौ निशा निशायामेव पति भुक्तवा दिनमुखे वपुर्न दर्शयतीत्यर्थः दिनमुखे इत्यनेन दर्शनारम्भकालःकथितस्तेन दिवा त दर्शयतीत्यर्थः धवलनखाङ्कः तिह्न

दत्तजारनखाङ्कितं यत इत्यर्थः श्रकुङ्कुमाद्रं कुङ्कुमार्द्रभिन्नं कुङ्कुमाद्दद्रं मेत्र दर्श-यतीन्यर्थः एवञ्चानया जारभोग इदानीमपि स्वेच्छ्या क्रियते पर्धिश्रान्तस्य बसहा-

निकारकदिवामांगोनुचित इत्युक्तवा रात्री मोगं करोति दिवा कुङ्कुमादिना सर्व्यो-

पनं करोति तथाच त्वमप्येवं यदि करापि तदौपपत्यं कुरु नान्यथेति ॥६३॥। स्तनजघनोरुप्रण्यी गाढ़ं लग्नो निवेशितस्नेहः॥

प्रिय कालपरिणतिरियं विरज्यसे यन्नखाङ्क इव ॥६३८॥

नायकमुदासीनं मत्चा नायिकाह स्तनेति हे प्रिय सदा मम श्रीतिविषय एवञ्च

मम न्यूनाधिकभावः कदापि नेति व्यज्यते स्तनयोः जधने ऊर्वोश्च मीतिमान् पक्षे प्यु स्थानेषु नखझतविधानात्तत्सम्बन्धीत्यर्थः गाढ् हुद् लग्नः श्रालिङ्गनायेत्यर्थः पक्षे गाढ़मत्यर्थं लग्नः निखात इत्यर्थः निवेशितः स्नेहः प्रीतिर्येन स इत्यर्थः पक्षे दनतैलः पंडोपशमार्थमितिभावः पतादृशोपि यद्विरज्यसं विरक्तो भवसि मयि पक्षे

रुधिरशून्यो भवसि इयं कालपरिखतिः समयपरिपाकदोषीयं न तवेत्यर्थः काल-परिपाकेन नखाङ्कोपि लुप्ता भवतीत्यर्थः तथाचात्रमपुरूषाणामयं स्वमावः यत् कालेन दोषं विना विरागो नोत्तमानामिति ॥६३८॥

सा विच्छाया निशि निशि सुतनुर्वहुतुहिनशीतले तल्पे॥ ज्वलति त्वदीयविरहादौषधिरिव हिमवतः पृष्ठे ॥६३६॥

नायिकादृती नायकं वद्ति संति सा त्वदेकशरणा तव वियोगात् वेच्छाया विगलितपूर्वसौन्दर्या सुतनुस्तथापि सुन्दग्शरीरा पक्षे विगता

अया यस्याः तेजोमयशरीरस्य छाया न भवतीत्यर्थः छुतनुः शोभनकान्तयती

निशि निशि त्वद्वियोगाविष्यप्रतिनिशं पक्षे समानं बहुतुहिनेन शीतले तल्पे शय्यायां ज्वलित तापवती भवति पक्षे ज्वालाशालिनी भवति दिव्यौषधिः रात्रौ विद्वव- द्ववतीतिलोक्कसिद्धं हिमवतः तुषारमयस्य अनेन हिमालयस्य पर्यद्वता हिमस्य सुदृशय्याद्वयतोच्यते तथाच तवानुग्रहं विना तस्या जीवनमेव दुर्ल्लभिमत्य- वश्यमिदानीमेव गन्तव्यमिति ॥६३६॥

सा नीरसे तव हृदि प्रविश्ति निर्याति न लभते स्थैर्यम् ॥ सुन्दर सरसा दिनकरविम्बे तुहिनांशुलेखेव ॥६४०॥

तय सखी मिय प्रेम कृत्वापि स्थैर्यं न करोतीतिवादिनं नायकं त्वं विरस्रोसि सिस्मन् स्थिरं प्रेम मम सखा कथं करोतिवित नायिकासखी चद्रति सेति हे सुन्दर एवञ्च तव सौन्द्र्यंद्शंनेन सानुरागा सा स्वभावेन रसमयी रत्यपेश्चयापि कटाश्चिश्चेपचुम्बनालिङ्गननानाकामकलाकौग्रलादिप्रीता पक्षे मृतमयी तव रित-मात्रापेश्चिणी हृदि प्रविशति नीरसे पूर्वोक्तशून्यं पश्चे ज्वालामये अत एव निर्याति बहिरायातीत्यर्थः अत्रे तत्र तस्याः प्रयोजनमेव नास्तीत्यर्थः अनेनेव दोषेण स्थिरतां न प्राप्नोतीत्यर्थः आस्थिरत्वे तव नीरसत्वमेव कारणं न तु तस्याः दोष-इत्याशयः दिनकरस्य सूर्य्यस्य मण्डले तुहिनांशोश्चन्द्रस्य लेखेव कर इवेत्यर्थः यथा चन्द्रलेखा मातं विलम्ब्य सूर्य्यमण्डलेऽमावास्यायां प्रविशति पुनस्तेजोमय-देवेनात्यन्तजलशून्यत्वमाकलय्य बहिरायाति तहत् ॥६४०॥

सुकुमारत्वं कान्तिन्नितान्तसरसत्वमान्तराश्च गुणाः॥ किं नाम नेन्दुसेखे शिवग्रहेणैव तव कथितम्॥६४१॥

सौकुमार्थ्यादिनानागुणामिन्यञ्जनं कुर्न्यतीं सकलगुणशीलामुपपतिपरिगृहीतामल्पां काञ्चित्काचिद्रन्योक्तया वदति सुकुमारत्विमिति इन्दुलेखे चन्द्रलेखे
बोडशांशक्तपे परञ्च राहिण्यारेः षोडशांशक्षदत्वेनाल्पासीत्याशयः इन्दुशिवपदाभ्यामेकस्य भूत्वा व्यक्ततया परस्य भृतासि अग्रे किं करिष्यसीतितु न जानामीति

भ्यामेकस्य भूत्वा व्यक्ततया परस्य भृतासि अग्ने किं करिष्यसंतितु न जानामीति व्यज्यते शिवस्य प्रहेण परिप्रहेण शिरसा धारणेनेति यावत् नाम निश्चयेन किन्न कथितमपितु सर्व्वं सुकुमारत्वादिकं कथितमित्यर्थः सौकुमार्थ्यं शिवेन शिरसि श्राय्यो सप्तशता ।

308

धारणात् कान्तिः भूषण्टवेत धृतत्वात् निनान्तं ददं रसवत्वमसृतवत्वमान्तः राध्य गुणाः अधिकपश्चपाताद्यः पतत्सर्व्वे शिवपरिग्रहेण सन्वेंश्रातं न तु वास्त-

विकितित्यर्थः पवञ्च सकलगुणप्रान्या त्वं शिवपरित्रहेण यत्करोषि तत्कुव्विति

क्वचित्त शशब्रहेरीवेतिपाटः तत्र पक्तिन्या नास्क्रिया शशकातायनायकब्रहरामेब

क्रियत इति कामशास्त्रं मूलं समुचितनायकपातसम्बन्धेमैव प्रवीकास्सर्वे गु-

णास्त्वय्येव योग्या नान्यत्रेत्याशयः स च कलायाःशशसम्बन्धाभाषादुपेश्य प्व श्ररमंत्संप्रदाये शिवप्रहेणैवेतिपाठः तत्र शिवपरिप्रहेण सर्वदा कख्यासमागित्वैन भाग्यवत्वेनेत्याशयः एवञ्च भागशालिस्याः सन्वंमेत्र भवतीत्याशयः यद्वा सुकु-

मारत्वं न कान्तिनं नितान्तरसव्यवं नान्तरा गुणाश्च पुनन्नेति नाम निश्चयं शिव-परिग्रहेरीय कथितं नान्यैः किमपि तु सर्वे रिप ब्रायते इत्यर्थः सुकपालसमीपं धाररीत

काठिन्यं विद्वशिखोपरिधारणेन कान्तिरसवत्वयोरमावं गङ्गाह्रपसपन्या अधः स्थापनेनान्तरगुणसामान्याभावं कात्वैय शिथेन तत्र स्थापितासि तचाच

सगर्यत्वमनुचितमित्याशयः यद्वा सुकुमारत्वादयः कथिताः अकथिताश्चान्ये उत्तमस्त्रीगुणाः ते तत्रैव नान्यासामिति नाम निश्चये शिवपरिप्रहेण कि न कथितमितु कथितमेवञ्चोपपितर्यदि कर्त्तव्यस्तदेदश पवेत्याशयः यद्धा यथेन्दु-

कलया शिवमुपपितमासाद्य भोगा भुक्तास्तथा त्वमिष भुंश्व तादश एव नायकराजी मयानीयते इति सखी दृती सखीं चद्ति चन्तुतम्तु शिवशहेण न ते गुणाः किन्तु स्यामाविका इत्यर्थः तर्हि सख्यादिमिः शिवग्रहेशेति कि कथ्यते इतिग्रश्ने उत्तरं

नामेति सम्भवे इन्दुकले इन्दुकलातुल्ये इत्यर्थः शिवस्य शिवतुल्यस्येत्यर्थः तथा-चैतादशस्वामाविकगुणाधिक्यं विना सकलगुणाधिकनायकस्याबाहनमेव न भवे-दिति नायकपरिम्रहेर्णैव तव गुणा इत्यविद्यम्बानिः कथ्यते नत्वस्मानिरिति त्वमेव सकलनायिकाचरा त्वत्पतिरेव सकलनायकरत्निमिति सौहरोन काञ्चिषायिकां

समुचितसकलनायकोत्तमस्वाधीनपतिकामौपपत्यदोषरहितां बद्दांति माद्रशां पन्थाः परकीयापरत्वेपि नश्नतिरित्येके बदुव्याख्यानं विस्तरभयादुपेक्षितम् ॥६४१॥

सौरभ्यमात्रमनसामास्तां मलयद्र मेषु न विशेषः॥

धम्मार्थिनां तथापि स मृग्यः पूजार्थमश्वत्थः ॥६४२॥

बहुगुणवतामि धर्मादाता श्रेयानिति कश्चितकश्चिद्धिक सौरम्येति सौरम्यं सौगन्थ्यं तत्रैत मनश्चित्तं येषां तेषां सौरभ्यमातार्थिनां मलयद्वुमेषु शास्त्रोटाश्व- श्यादिषु विशेषो भेदः नास्तां न भवतु सब्बैषां सौरममयत्वादितिमानः धर्मा- र्थनां धर्ममात्रार्थिनां प्रजार्थं तथापि गन्यवत्वेन सहशत्वेपि मलयस्थः ग्रश्वत्य एव सृथ्यः गवेषणीय इत्यर्थः तथाचात्माकं धर्मादातैवमेवेत्याशयः॥६४२॥

संवाह्यति श्यानं यथोपवीजयति गृहपतिं गृहिग्री॥ गृहवृतिविवर्गनवेशितदृशस्तथाश्वासनं यूनः॥६४३॥

युवानमासाद्य पत्यौ स्त्रिया किर्किन कियते तस्मात्तस्यां विश्वासो न कर्त्तव्यः केनापीति कश्चित्कञ्चिदाइ संवाहयतीति पाद्योःपीडयति उपवीजयित मन्द्व्य-जनादिना गृहपति स्वामिमात्रं नतु भोकारं शयानं निद्राणमपि दृढतिद्रार्धमि-त्यर्थः गृहिणी स्वाधीनसकलपिवारा श्रानेन भृत्यादेः परिकानेपि कथनानर्दृत्वं व्यव्यते ,पतत् यथा करोति तथा यूनः जारस्याश्वासनं मन्निकटगमनोद्योगमेव करोतित्याशयेन गृहवृतिर्गृहवेष्टनं तस्य विवरे छिद्रे निवेशिता दृग् नथनं येन तस्येत्यर्थः ॥ ६४३ ॥

सत्यं स्वल्पग्रगोषु स्तब्धा सदृशे पुनब्र्भु जङ्गे सा ॥ अपितकोटिः प्रगामति सुन्दर इरचापयष्टिरिव ॥ ६४४॥

इयं सामान्यवनितेवं भाति मद्द्वीकारं कथं न करोतीतिवादिनं नायकं काचिदाह सत्यमिति सामान्यवनिता सा इतिसत्यं हे सुन्दर अनेनोपेक्षयणीयत्वा-भावः कथ्यते स्वल्पगुणेषु सर्व्वधातृप्तिकारकसुरतकर्तृ त्वातिरिक्तगुणेषु अल्प्बनादिवसमेवेत्यर्थः पक्षे अल्पमौक्ज्यामित्यर्थः स्तब्धा सामिमानेत्यर्थः

पक्षे अनम्रा सहसे स्वाभिषेतरतिसामध्यादिना समाने पक्षे स्वनमनकारके

मुजाङ्गे खिड्गे पक्षे सप्पे अप्वितकोटिः अप्विता दसा कोटिय्यंथा यहा

मुजन । खड्न पक्ष उप जार्यसमादः सार्थस प्राप्त । स्वाप्त प्रमाणा हरस्य शिवस्य चापस्य धनुषः यष्टिः दग्डो यथेत्यर्थः प्रणमिति

ाक्रवेंश विनीता रितमङ्गीकरोति पक्षे प्रकर्पेण नमतीत्यर्थः एवस स्वयमेव धनदाने समर्था स्वधनकीतेन यथेप्सितसुरतसमर्थे नैव रित करोति न सुन्द-रेखापि त्वाहशेनाल्पधनदात्रेति नेथं तव याग्येत्यावेद्यते ॥ ६४४ ॥

सर्वंसहां महीमिव विधाय तां वाष्ववारिपरिपूर्णाम् ॥ भवनान्तरमयमधुना संकान्तस्ते ग्रहः प्रेमा ॥ ६४५॥

मायकासकी नायकं चद्ति सर्विमिति ते तब एवळ सम्बन्धिपदातुपादानिप युष्मत्पदेन तद्र्थलाभाक क्षतिः श्रयं मया तथायहेण कारित इत्यर्थः प्रेमा स्नेहः पुंस्विनहें शेन सिक्कपत्वं तेन सर्विधात्युपेश्लणीयत्वळ कथ्यते श्रधुना वर्षानन्तर-मेव तथाच सञ्ज्ञनानां प्रेम यावज्ञोबन्तिष्ठित मध्यमस्य द्रशिवशितियपंणि तिष्ठ-ति वर्षानन्तरमेव प्रेमभङ्गकर्त्तात्वमधमोसीति व्यव्यते भवनानन्तरं जन्मान्तरं सङ्गतो गत इत्यर्थः जन्मान्तरं पुनर्व्भविष्यति नवत्याशयः लक्षण्या नायिकास्तर-मित्यर्थी वा पक्षे भवनान्तरं राष्ट्यन्तरं यथा वृहस्यितः वर्षानन्तरं राष्ट्रयन्तरं गच्छित तथेत्यर्थः तां त्वदेकशरणापन्नां वाष्यवारि श्रध्रुजलं तेन पूर्णी पक्षे वारि-पूर्णा सर्व्यंसहां सर्व्यंजनकृतोपहाससहनशालिनीं पक्षे तन्नाक्नीं महीमित्र पृथ्वी-मित्र विधायेत्यर्थः पक्षार्णवां महीं कृत्वा पश्चात्संत्ररते गुरिति ज्योति-श्लास्त्रम् ॥६४९॥

संभवति न खलु रचा सरसानां प्रकृतिचपलचरितानाम् ॥ अनुभवति हरशिरस्यपि मुजङ्गपरिशीलनं गङ्गा ॥६४६॥

महता यत्नेन महद्भिः संरक्षिताया मां कहाक्षयन्त्या अपि नायिकायाः सङ्गमः कथं स्थादिति चिन्तापरं नायकं दूती चद्ति संगवतीति प्रकृत्या स्यभावेन चा- कच्चव्यशीलानां पक्षे प्रवाहरूपेण गमनरतामित्यर्थः सरमानां श्रृह्वारिणीनां पक्षे रसेन जनेन सहितानामित्यर्थः खलुनिश्चयेन रक्षा चारित्र्यरक्षरां पक्षे प्रवाहरोधः सम्भवति न नैव भवतीत्यर्थः अत्र सामान्येन निद्देश्यिधेषेण समर्थयितुमाह हरस्य शिरस्यित हरपदेन सर्व्वसंहारकारकत्ववंश्वकेन भययोग्यता शिरापदेन

सर्वदा हुत्तकत्वं व्यउयते अविनान्येषां का वार्त्तेति व्यउयते गङ्गापदेन अनुचिताः कारित्वं व्यउयते भुजङ्गपरिशीननं विद्यासभ्योगं पक्षे सर्व्यस्वन्धमनुभवति करोतीत्यर्थः तथाच शिवेन शिरिस स्थापिताया गङ्गाया ययेवं तदा चपलस्त्रभावा सरसंयमया अण्यस्या त्रया सङ्गता करिष्यते कि करिष्यन्ति रक्षका इत्याशयः यद्धा मम पकाकिनी गृहिणीरक्षा केन कर्त्वयेति जिन्तापरं वैदेशिकं सखी वद्ति पवञ्च स्त्रीस्त्रथमं स्वयमेव करोति न शिवादिभिरिप कत्तु शक्यमित्याशयः स्वभावचपलचरितानां साध्वीनामिव सरस्तापादनं दोषायैव भवति तत्यरित्यागेन्त्रवे गृहस्थेन स्थेर्यामस्याशयः इत्यपि कश्चित् ॥६४६॥

सुलभेषु कमलकेशरकेतकमाकन्दकृन्दकुसुमेषु ॥ वाञ्छति मनोरथान्धा मधुपी स्मरधनुषि ग्रग्रभावम् ॥६४०॥

समीचीनैकनायिकापेयांसमनेकगुणं नायकमभिलवन्तीं काञ्चित् सामान्य-वनितामुपहस्ति कावित् सुलमेष्विति सुख्याप्येषु कमस्रनागकेशरकेतकान्न-कुन्दकु सुमेषु सत्सु तथाचानेकनायकेषु रितकारकेषु सत्सु मनोरथेनाभिलायेनान्धा श्रसिद्धिमगण्यन्ती मधुपी मद्यानेन कृत्याकृत्यविचारशून्या मदनधनुषि गुण्माचं मौर्वीत्वमिक्छतीत्यर्थः पक्षे गुण्मिमृतत्वमत्यन्ताप्रधान्यमित्यर्थः पत्रश्च मदन-धनुमौ व्वीभवनेकछ्याऽभिमतनायकवशकरणसामध्येन तमधीनं करिष्यामीति-थाञ्छासिद्धः क्व प्रत्युत तदीयनायिकादासीतुन्यत्वसंपादनेनातिलाधवास्पदं भवितेतिव्यज्यते ॥ ६४० ॥

सा बिंजता सपत्नी कुपिता भीतः त्रियः सखी सुबिता ॥ बाबायाः पीडायां निदानिते जागरे वद्यैः ॥६४८॥

अप्रौद्धपतनीकां कांखिद्गोहिनीं हितेच्छया काचिदाह सेति बालायाः मुग्यायाः भ्रानेन दिवानिशं नायकानुपेक्षण्यत्वं पीडान्तरशून्यत्वं च व्यज्यते पीडायां स्वलपिशरःसम्बन्धिदुःखे श्रव्यदुःखेषि बहुवैद्याह्वानेनातिभीतिविषयत्वमावेश्यते वैद्यैबंडुभिः चिकित्सकैः बहुवचनेनावधारणं सूच्यते जागरे श्रर्थानिशाजागरे निद्दानिते ए स्वाक्यनया निश्चित्य कथिने सा बाला लिजिता अनवस्तिनशानुर-तानां सर्व्वेषां गुट्वीद्वानां ज्ञानादितिभावः सपत्वी गुहिणी कृपिता अज्ञ्यम्तास-किशाली बालायां पितरनथों जात इतिधिषेतिभावः प्रियः वालायाः गेहिन्याः प्रतिरित्यर्थः भीतः अस्वेयमबस्या मम दृष्येण जाता ज्ञाता च गेहिन्येतिभावः बालासणो सुखिता सिद्धस्य मलमनोरथा ज्ञानेत्यर्थः तथाच स्वद्याया सपत्नी याच-श्लीढा न जाता ताबदेव प्रियं सर्व्यवकारेणात्रीनं कृत्वा स्थेयमन्यथा नवापि पत्न-देव भविष्यतीत्याशयः स्वक्ष्यकथमेतिदितिनत्वम् ॥६४८॥

सुचिरागतस्य संवाइनच्छलेनाङ्गमङ्गमालिंग्य ॥ पुष्यति च मानचर्चा ग्रहिणो सफलयति चोरकलिकाम् ॥६४६॥

कश्चित्तावायं वद्ति सुविरेति गृहिणी व्यवस्थादिनातिविरकालमागमनेविसाम्बितीय सम्यक्सकलस्थणकर्वीत्ययंः अत एव मानस्य चर्यां संरक्षणं
पुष्यति पुष्टां करौति सुविरागतस्यातिविरेणागतस्य एवञ्चावश्यं मानां मुक्त एवेत्याशयः संवाहनव्छलेनोद्धर्त्तनमद्दं नक्ष्यसकलपरिश्रमहारकव्यापारक्छलेनेत्यर्थः
श्रङ्गमङ्गं सर्वाङ्गमाश्लिष्येत्यर्थः अवकाशाभावादिदानीं रत्यदानेन मानस्थां
पुष्टिरथोत्किलकामत्यन्तोत्कण्डां सफलयित च सर्व्वाङ्गालिङ्गनादिकलसहितां
करोतित्यर्थः एवञ्च साध्वी विद्या सकलगृहकार्यसम्थां च नान्या कापीति
व्यङ्गयम् ॥ ६४६ ॥

सा सर्व्यथैव रक्ता रागं गुज़ व न तु मुखं वहति॥ वचनपटौस्तव रागः केवलमास्ये शुकस्येव ॥६५०॥

नायिकोक्तकदुवचनोदासीनिमव मत्वा नायिकाप्रेषिता दुता नायकं समा-धानयाह सेति सा सन्वंनायिकागुण्युक्ता मम स्वामिनीत्यर्थः सर्व्वधा सर्व्व-प्रकारेण रक्ते व केनायि प्रकारेण कदापि त्वव्यनवुरक्ता नेत्यर्थः रागं पीति वक्षे सौहित्यं गुञ्जेच रक्तिकेच चहति मनसा कर्माणाचारचतीत्यर्थः नतु मुख्ये नतु स्वनेनेत्यर्थः त्वद्विपयकामगोपनार्थमित्याशयः पक्षे गुझापि मुखे श्यामा म रको त्यर्थः तथाच मम सख्याः किञ्चिद्रश्रणवन्तृत्यं प्रतिगोपनार्थं दोषत्वेन त्यमागण्यते तव भूतवीचितामेच तव वचनपरोः चचनचतुरस्य रागः प्रेम पक्षे लाहिः
त्यमास्ये मुखे केवलं नतु हृद्येपीत्यर्थः शुकस्य यथा तथेत्यर्थः शुकपदेन
शिक्षकमात्राधीनत्वं चाक्ये अर्थानभिवत्वमुचारियतुः कस्याग्रे किङ्कदा चक्तव्यभिति
विवेकराहित्यं च चक्तरीत्यादि व्यज्यते तच दोषेणाभिव्यक्तप्रेम्तः गोपनार्थामुदासीनाष्यक्षेपि कदाचिद्वश्चवादिनी मम सखी चातुर्व्यशाळिनी सर्व्यशाचनरचनापरस्त्वमतीवाचतुरो दोषभागीति व्यज्यते तेन स्वदोषपरिहारायाधुनीच मत्ससीसमापं चलनीयमित्यावेद्यते ॥६५०॥

सायं कान्तभुजान्तरविनिपतिता निखिलनीतरजनीका॥ उपसि ददती प्रदीपं सखीभिरुपहस्यते बाला ॥६५१॥

सर्वे विचार्य कर्च्यं न सहसेति काचिरकाञ्चिद्द् सायमिति साय सम्ध्याकाले कान्तस्य स्त्रीमात्रानुिक्छष्टमुखस्य मुजान्तरपतिता कदाचित् गुरु-वर्गेषु क्वचिद्द्गतेषु श्रशासपथेष्टसम्मोगेन नायकेन केलिगृहं बलादानीता अत एव गन्तुमशक्ते ति सार्य पतितेतिपदाभ्यां कथ्यते सुरतावृत्या नीता निष्क्रिला रजनी राजिः यया सेत्यर्थः एवञ्चाननुभूतानवरतरत्यानन्दप्रवाहेनात्यन्तश्रमजनकिखिल्यात्रिज्ञागरेषु च कालादिसकलपदार्थविस्मरण्योग्यता व्यञ्यते तत्कृत्यमेवाह उपित प्रत्यूषे पवञ्चान्यकारसमये प्रवातितृत्तेन सा प्रेषिता स्वगृहमितिव्यञ्यते प्रदीपं सकलिशावस्थानयोग्यं दीपं ददानेत्यर्थः बाला कुष्या सम्बीमिः सर्व्वाभि क्ष्यहस्यते उपहासविष्यः क्रियते उदितप्रायेति सूर्य्ये सार्यसन्ध्योभ्रमोस्या प्रवेत्यु-पहासः तथाच कार्य्ये विचार्ययेव कर्त्तव्यमित्याशयः ॥६५१॥

सा तीदग्रमानदहना महतस्स्नेहस्य दुरनुगः पाकः ॥ स्वां दर्जीमिव दृति प्रयासयन्नास्मि विश्वस्तः ॥६५२॥

व्यक्तापराधो नायको नायिकासमक्षं स्वयं भयेन गन्तुमशको दूतीमाह सेति सा कराष्यकृतमाना तं इत्याः यो मानः कोपः दोषज्ञनितः स एव दहनो वह्निय्यंस्याः सेत्यर्थः एवञ्च दूरेवि स्थानुमशक्यं वार्चालापस्य का कथेत्याशयः एवं किमित्य त श्राह महतः स्नेहस्य कदाप्यभग्नस्य प्रेम्नः परिवाकः वरिणामः सर्वदासम्यक् संरक्षणक्षप इतियावन् दुरनुगः अनुगन्तुमध्यश्चयः स्वरुगवराधनावि भग्ना भवतिति भावः पक्षेत्रचुरतैलादेः परिपाकः पचनं दुःखसाध्य एव भवति द्यापार-मन्तरा न भवति यथा तथा व्यापारेण कदाचित्रेमरक्षणं स्पादिति त्वां द्योंमिष हे दूति प्रयासयन् व्यापारयन् एवञ्च प्रचुरतेलादिवचनं भेविक्षभाषया कद्वञ्च इति प्रसिद्धेन हस्तव्यापारक्षेण भवति न साक्षादेव त्वामेव व्यापार्यकृत्य कदाचित् प्रेमरक्षणं स्पादिति परन्तु न निश्चयः अत एवाह न विश्वस्तः निश्चयश्चन्य इत्यर्थः मानाग्निसमीपे स्नेहस्य संरक्षणमितकितनं त्वयैव कर्त्वं शक्यं न मयान्यया वेत्याशयः ॥ ६५२॥

स्नेहचति जिर्गापा समरः प्राग्तव्ययावधिः करिगाम् ॥ न वितनुते कमनर्थं दन्तिनि तव यौवनोद्दमेदः ॥६५३॥

अत्यन्तवपत्तस्वभावां काञ्चिद्दष्ट्वान्योक्त्या कश्चिदाह स्नेहेति स्नेहस्य प्रणयस्य क्षतिः नाशः परजयेच्छा गजानां प्राणान्तावध्यस्तङ्ग्रामः हेदन्ति तव यौवनारम्भः कमनर्थं पूक्वोंके षु न विस्तारयति श्रपि तु सर्व्वानित्यर्थः यद्यपि नामिद्धपति तथाःयत्यन्तवपत्तस्वभावत्वात् सर्व्वविरोधकारक पव सव यौव-नोझेद हत्याशयः॥६५३॥

सदनादपैति दियतो इसित सखी विश्तिधरिणिमिव बाजा ॥ ज्वलति सपत्नी कोरे जल्पित मुग्धे प्रसीदेति ॥६५२॥

मम स्व्युरेवं समुपजातिमिति कश्चित्परिहर्सात सद्नादिति कीरे शुकं निशायां केलिगृहस्थापिते 'प्रसीद्मुग्धे' इतिरात्रिश्चृतं मुग्धापाद्नतस्य नायकस्य वाय्यं दिने गुरुजनस्यत्नीसखीदियतसमाजं वारंवारं कथ्यति सतीत्यर्थः सद्नात् गृहाहियतः प्रियो गन्छति गृहिणीभीत्या लज्जया चेत्यर्थः सर्वा हसति सर्वान्मानक्षानसुखेनेत्याशयः बाला धरणि विश्वतीय सर्व्वेषां मानकरणपरिज्ञानादित्यान्शयः स्वयः स्य

दियतां भजामि मुग्धामिव तुहिन तव प्रसादेन ॥६५५।

कश्चित्तृषारं सम्बोध्याह सङ्कुचिताङ्गीमिति हे तुहिन तच प्रसादेनान्यधाऽति-पौढेयं कथिमदं सौख्यं स्यादित्याशयः सङ्कुचितमङ्गं यस्याः श्रोतेन नचोद्धायास्त-थास्वभावादित्याशयः अत एव द्विगुण्यम्युकं यस्यास्तामित्यर्थः नचोद्धापि तथा मनस्येव नतु बहिरपीत्यर्थः विस्कुरन् प्रदनो यस्या नचोद्धापि बहिन्धिकारशून्या बालामित्र आरब्धयौद्यनामित्र दियतां गृहिणीं भजामि द्यितापदेनान्यस्त्रीसमा-गमशून्यास्पदं सुखं तब प्रसादं विना नेत्यावेद्यते ॥६५५॥

सिख लग्नैव वसन्ती सदाश्ये महित रसमये तस्य ॥ वाडविश्खेव सिन्धोर्न्न मनागप्यार्द्र ताम्भजसि ॥६५६॥

नायकप्रेषिता नायिकासकी नायिकामाह सखीति हे सिंब सर्वदा स्वेच्छया न कर्चान्यमित् हितवज्ञनमवश्यं कर्चान्यमिति न्यास्ते सखीयदेन तस्य नायकस्याशये हृदये पक्षे अभ्यन्तरे महित सक्तोत्तमनायकगुणाश्रये इत्यर्थः पक्षे विस्तीर्णे रसमये त्वदेकविषयकश्यङ्गाररसन्याप्ते पक्षे जलमये लग्ना सम्बद्धा एवकारेण सम्बन्धायोगन्यवन्त्रेदः कथ्यते पक्षे निग्देत्यर्थः सदा वसन्तीत्यनेन कदाचिद्दिष नान्यत्रावस्थानमितिकथ्यते आहंतां मानमन् ङ्गेन सस्तेहतां पक्षे जलसम्बन्धं क्षणमित् न भजसि न करोबीत्यर्थः यथासिन्धोः समुद्रस्य वाडवान्निशिखा वाड्वशिखायदेन सदा कोप्यत्वं स्वयते तय योग्योन्यो नेव नायकः यथा वाडवशिखायाः समुद्रं भाग्यप्राप्तमपहाय न स्थानं तथा तवापि पूर्वतपःवाप्ते तक्षायकमपहाय योग्यं स्थनं नेत्यवश्यमाहृयानुनेतन्यस्स इतिहितमेव मयोन्यत इति ॥ ६५६॥

सिंख मिहिरोद्दगमनादिप्रमोदमिषधाय सोयमवसाने॥ वन्ध्योवधिवासर इव तुषारदिवसः कदर्थयति॥६५७॥

नायकागमनाविधिद्नशेषे नायाते नायके कि कर्त्तव्यंमिति विचारकरणाय

आच्या सप्तराती

348

मया कर्चन्यं नान्यदिति व्यज्यते स तत्रानुभूतः अयं अवधिदिनेनाभिक्षतया प्रत्यक्षः अवसाने शेषे तुषारदिवसः शीतकालवासरः मां शीताधिक्येन कद्-र्थयति अतिशयेन दुः विताङ्करोतीत्यर्थः मिहिरोद्गमनेन सूर्योद्येनादी यः प्रमोदः हर्षस्तमपित्रायाच्छाद्य दुरीकृत्येति यावन् चन्ध्यः प्रियतमागमनगृन्यः

रहस्यसहचरीं नायिका वदित सर्खाति हे सिल सिखिपदेन त्वद्विचारितमेव

विद्यागमनाचित्रित्वस इवेत्यर्थः स्रविधिद्नत्वेन प्रातरानन्दः श्रनागमनेनावसाने नानन्द्रतेशोपि त्रत्युतदुःखाधिषयमेव यथा तथेत्यर्थः पवज्ञाद्याविदिनशेष-स्वेन तुषारदिनत्वेन च द्विधा दुःखप्राप्तौ मम प्राणा विस्तृतायां रात्रौ न

स्थास्यन्तोति निश्चये स्त्रनायकानयनमन्यनायकानयनं चाऽविचार्य्यं त्वयाऽ

वश्यं कर्त्तव्यमित्यावेद्यते ॥६५७॥

सुरभवने तरुगाभ्यां परस्पराक्तप्टदृष्टिहृदयाभ्याम् ॥

देवार्च्चनार्थमुद्यतमन्योन्यस्यार्णितं कुसुमम् ॥६५८॥

श्रुतिसमृतिसानुरोधस्य काममुखं नेत्युदिश्य स्वाभिष्रेतनायकेन सङ्गमित्तं

श्रुतिसमुतिसानुरावस्य नामनुष गत्युद्यय स्वामम्बनायकम सङ्ग्रमायतु काञ्चित्रायिकां दृती वक्ति सुरमवने इति यद्वा मदनस्याकर्त्तव्यं किमपि नेति सर्व्यथा मदनं धिगिति कश्चिद्विवेकी कञ्चिदाह देवगृहे पवञ्च जनवाहुल्यं

विरुद्धाचरणे पापाधिक्यञ्च कथ्यते युवभ्यां स्वभावतस्सर्वदा कामातुरस्वम-नेन कथ्यते परस्परमन्योन्यमाकृष्टं प्रथमापृर्वदर्शनेन वशीकृतं नयनहृद्यं ययोस्ताभ्यामित्यर्थः एवञ्च परिचयामावेनातिसाहसाधिक्यमित्यावेदाने कुम्ममं

प्रत्येकमेकैकं कमलं देवपूजार्थं करे इतं देवं विहायाम्योग्यस्य नाविकया नायकस्य नायकेन नायिकायाः शिरिल स्थावितमित्यर्थः एवळ सङ्कृत्यितम्वि वस्तु दसं द्वितीयपुष्वाभावेन पूजनरोधोष्यङ्गीस्ततः एवळ यदि कामसुखाः

पेक्षा तदा त्ययाप्येचमेव कर्त्ताच्यं देवागारं गत्वा समानीतनायकसङ्गः कर्त्ताच्यः द्वितीयपक्षे सुगमम् ॥६५८॥

सायं े 'सुरति निर्य्यतान्नादः

कमलान्त कमलपुष्पाभ्यंन्तरात् निरयता गचउता मधुपाना सङ्कोत्रवन्धनमया-दित्याशयः नाद शब्द स्फुरित अत्यक्ष इत्यर्थ मित्रस्य स्व्यस्य विकाशकस्य व्यसननास्तमितत्वकपदुःखेन विषण्यौः शोकपुतैः कमलैराक्रन्द उच्चै रोदनमिव मुक्तः विहः कृत इत्यर्थः एवज्च स्यांस्तमनसमय एव सङ्केतः समागतः त्वरा कर्त्त- व्येत्याशयः ॥ ६५६॥

सुमहति मन्युनिमित्ते मयैव विहितेषि वेपमानोरुः॥ न सखीनामपि रुदतो ममैव वज्ञःस्थले पतिता ॥ ६६०॥

नायको नायिकासखीं वक्ति सुमहतीति अतिमहति समक्षमन्यनायिकोपः मोगादिकपे क्रोधकारणे मयैव विहितेषि कृतेषि कम्पमानोकः ममैव वश्चास्थले पितता हदती न सखीनां वश्चांस्थले पिततेत्यर्थः एवञ्च तव सखी तहणी जाता परन्तु सरलस्वमावतया यथोचितमानादिविधानमपि न जानाति त्वया सम्यक् शिक्षणीयेतिमावः॥ ६६०॥

सुभग व्यजनविचालनशिथिल भुजाभूदियं वयस्यापि॥ उद्वत्तेनं न सख्याः समाप्यते किञ्चिदपगच्छ॥ ६६१॥

मय्यासका सा जातेति कथं मम निश्चय इति वादिनं नाथकं सखी दृती वक्ति सुमगेति न्यजनानां विशेषेण प्रचुरवातजनकन्याणरेण यच्चालनं बहुधान्दो-लनं तेन शिथिलावसमधीं मुजी बाहू यस्याः सा वयस्यापि सख्यपि श्रिपिना परिचारिकाणां का कथेत्यावेद्यते इयं न्यजनवालने समर्थापीत्यर्थः सख्या उद्धर्तं नं समोप्यते त्वइर्शनजातसात्विकभावरूपस्वेद्शवाहस्य निष्टुत्तिः केनाप्युपायेन न जाताऽतः स्वरूपं सखिद्दष्टिवहिरपगच्छेत्यर्थः किञ्चित्पदेन सखीकोपो वार्थ्यते एवञ्च त्वय्यत्यन्तासक्ते यमिति प्रत्यक्षसिद्धं सर्ग्वस्य तच परं मदुक्ते विश्वासो नास्तीत्याशयः ॥ ६६१ ॥

स्त्रीडा कुपिता प्रगाइमिचरोड़ा ॥

नायिकारखी नायकं विक सर्वाङ्गित इयं मयानाता तत्र कुट्टिम्बिनी गृहिणी नतु द्रव्यादिकीता एवञ्चोपभोगमात्रार्थानां तासामेवमयि कदाखिन्नवाः

दिघातः क्रियते नतु कुटुम्बिन्यामिति ब्यज्यते द्यिता प्रेमपात्रं तस्यां समाघाय

सर्व्व कर्त्तव्यमित्याशयः सम्रीडा सल्वजा श्रत एव कुषिता नवोड्। मुन्धा एवज्य

नखादिघातसहनाशीलत्वं व्यज्यने लज्जावशाद्वियेपि निपधाशमत्वंच व्यज्यते नखार्प्गोषु दन्तार्प्गोषु चेत्वर्थाः पत्रञ्चोमयोरपि प्रत्येकं बहुत्वेन प्रीदाया श्रपि न

सहनयोग्यता किम्बालाया इति व्यज्यते कुपिता तवापराधेन योग्यकोपवतीत्यर्थाः

बहुविधा नानावकोरोचितानुचितेत्यर्थाः यच्ञा प्रार्थाना अन्यत् कि वक्तव्यमकर्तः ब्योपि ज्येष्ठाया मम चरण्य्रहः चरण्पातः ताभ्यां साध्या तत्र समीपादागता पत्रश्च

पुनर्भेवं कर्त्तव्यमित्याशयः काचिद्यपितदत्तनखद्नत्यातमीता पतिगृहं कथं गच्छामीति बादिनी सिंख मया सह पतिगृहं गन्तव्यमिति तव पतिश्तारणमिप मया कर्त्रा शक्तिमिति चतुरया दृत्या पतिसमीपं नीता तथैव च छतमिति वाक्वार्थ सबीडा महोन्मादशालिनी तदानीं इत्याकृत्यविचाररहितेन त्वया छतेषु बरुक्षतेषु

ल्लाशिक्येन मौनशालिनीत्यर्थः तस्या अंकथनेन च तत्त्वया न शातमन्यत्समान-मिति बदित सस्तायं सखाहेति वा तस्यात्रानिषेधेन पुनःपुनः कृतमित्यासयः ॥६६२॥

सुराहीतमिबनपचा बघवः परभेदिनस्तीच्णाः ॥ पुरुषा ऋपि विशिखा ऋपि गुणच्युताः कस्य न भयाय ॥६६३॥

कश्चित्कञ्चिद्वक्ति सुगृहीतेति पुरुषा अपि विशिखाः शरा अपि अपिद्वयं

साम्यकथनमात्रं वस्तुतोऽभेद एवेति व्यनक्ति गुण्चयुत्ताः साधुत्वादिगुणरहिताः

यद्वा विद्यावत्वाद्यनेकगुणशालिनो भूत्वा पश्चास्यागारखलत्वमापन्ना इत्यर्थः च्युतपद्स्वरसात् कस्य न भयायंश्रपितु स्वकीयपरकीयसाधारग्येन मयज्ञनका पवेति न कस्यावि सुखजनका इत्यर्थः सुगृहीताः सम्यम्मुद्दीताः मलिनाः केवलनीच-कर्म्माणः पक्षास्त्रहाया यैस्ते इत्यधंः पक्षे गुरुत्वरहिता इत्यर्थः परमेदिनः स्निग्धा-नामिपभेदकारका इत्यर्थः पक्षे विदारण्हेतवस्तोक्ष्णाः मनसा बाचा कर्मणाच षोराइत्यर्थः पक्षे खरा इत्यर्थः । चकारद्वयं पूर्ववत् एवञ्च न्यूनलङ्गतिरुत्तमेन सर्वया

त्याज्येतिभवन्यते ॥६६३॥

स्वक्योलेन प्रकटीकृतस्प्रमत्त्वकार्गां किमपि॥

द्विरदस्य दुर्जनस्य च मदं चकारैव दानमपि॥ ६६४॥

खलस्यचरितमात्रं सम्यग् न भवतीति कश्चितकञ्चिदाह स्वेति स्वस्य कपोलेन कपोलावयवेन पक्षे कपोलचालनेन वचनेनेति यावत् प्रकटीकृतं निरसारितं पक्षे कथितं प्रमत्तत्वस्य प्रकृष्टमदस्य पक्षे असावधानत्वस्य कारणं किमपि शिरोधूननदन्तादिकं पक्षे स्वकीयमद्यपानादिकं द्विरदस्य गजस्य च पुनः खलस्य दानं मदजलं पक्षे दत्तम् अपिना करिणीदर्शनसमुपासनयोः क्रमेण ब्रह्णं मदं मत्तत्वं पक्षे वृथागर्वञ्चकारैव करोतिस्मैवेत्वर्थः अयोगः ध्यवच्छेदार्थप्वकारः प्रथमं दोषमुत्पाद्य पश्चासद्दानादिषवृत्तिरित्याश्चर्यस्चनाय लिट्निहेंशः प्रञ्ज प्रथमंकार्यं पश्चात् कारणमित्याश्चर्यंकारि सम्मावित-मदस्य गजस्येव खलस्य विश्वासं। न वा तदीयसङ्गतिरिप कर्त्तव्येति कथ्यते यद्वा गजस्यदानमेत्र मदमकरोत् नान्यत्तमपि स्वस्यैव नान्यस्य खलस्यस्व कथितमपि सन्वै पुनः श्रोतुरपि प्रमत्तत्वकारग्रंभवतीत्येव योज्यम् पश्च मत्तराजा-पेक्षयापि खलः स्वदूरतः परिहर्त्तंभ्यदतिभावः ॥६६४॥

सत्यं पतिरविदग्धस्सातुस्वधियैव निधुवने निपुणा ॥

मात्तिकमाधाय ग्रुरुं धनुरिधगतमेकलब्येन ॥६६५॥ कस्यविद्विद्रश्यस्य पत्न्यामासकः कश्चित्पशुतुख्यायां वृथासकोसीति बादिनं

सखायमाह सत्यमिति पतिः विवाहमात्रकर्ता चातुर्ययूष्यहति सत्यम् पवञ्च तस्यस्त्रीप्रयोजनरहित्वेन श्वातासमबायेन च यहच्छया रतिसीलभ्यं तेनापरि-स्याज्यस्वञ्च गम्यते मस्यैव एवकारेणपस्यादिशिक्षाव्यवच्छेदः निधुवने स्रुरते निषुणा सकलसुरतचातुर्व्यवतीत्वर्थः पतदेवनिदर्शनेनोह मार्चिकं मृत्तिकाक-हिग्तं गुरुं द्राणाचार्यमाधाय अग्रे धृत्वा धतुः धतुशास्त्रमेकसन्येनैकसन्यनाम्ना शवरेगाधिगतं प्राप्तमित्यर्थः एवञ्च त्वयानिषेघो न कर्त्तव्य इति अविदाधेयं नास्म-द्योगेति विमुखं कंचन प्रलोम बन्ती दूती बदतीत्यपि कश्चित् ॥६६५॥

स्वं विरहपागिडमानं

मं तनुते । ६६६॥

नायिकां सखो वद्ति सौमाग्येति स निर्पराधो नायकः त्रयापमानं प्रापितः सौमाग्यशाली मानीचावधीय्यांस्मदुक्तं परित्यज्येत्यर्थः नायकस्य यस्त-चित्रहस्तेनजातं पाण्डिमानं पाण्डुतां स्वं स्वकीयं मस्मस्नानीपमं तसुते करोति नायक इत्यर्थः अन्योपि ख्यावमानितः संन्यासं कृत्वा भस्मनास्नातीति लौकिकम् प्रवश्च प्रसन्ना मच तमानेतुमाक्षां देहीत्याशयः ॥६६६॥

सिख मम करञ्जतैलं बहुसन्देशं प्रहेष्यसीत्युदिता ॥ रवशुरएहगमनमिखितं वाष्पजं संवृग्गोत्यसती ॥६६७॥

काचिर काञ्चिदाह सालीति सालिपरेनाधुनैय त्वामुत्साहशानिनी दूरोमीनि व्याज्यते करञ्जस्य वृक्षविशेषफलस्य तैलं वहुसन्देशं बहुिनः याचितिनत्याशयः प्रहेष्यसि तैलस्य प्रेषणं करिष्यसीति साल्या कथितेत्यर्थः श्वशुरपृहगमन-समये मिलितं प्राप्तं श्वशुरगृहे सङ्कृतस्य लामामाचेनत्याशयः सालोकथित करञ्जकुञ्जकपसङ्कृतस्य लाभेन वाष्पजलमञ्जुनलं संवृणोति रोदनं त्यजतीत्यर्थः असती पुंश्चलीत्यर्थः ॥६६७॥

सन्दर्शयन्ति सुन्दरि कुलटानां तमसि विततमिषकल्पे॥ मौलिमिणदीपकलिका वर्त्तिनिमा भोगिनोध्वानम्॥६६८॥

दुष्टसहायो दुष्ट्पत्र भवतीति काञ्चित्काविदाह सन्दर्शयन्तीति हे सुन्द्रि विस्तीर्णमणीतुल्येऽन्यकारे कुलदानां बहुधानिसरन्तीनां भोगिनस्सप्पांत्रध्यानं पन्थानं दर्शयन्तीत्यर्थः वित्तिनिमा वित्तिकासहशाः मौलिमण्यः मन्तकस्यमण्यप्य दौपकिलिका दीपशिखा येषां ते इत्पर्धः पवञ्च कुलदागमनसाहित्यं भौगि नपत्र कुर्व्वन्तिनान्यं इति यद्वैवमन्धकारे गन्तुमशक्यमिति खादिनीं नायिकां सख्याह पवञ्च अन्यारीत्यापि कुलदा गृञ्जन्ति त्वया सुखेनेव गन्तव्यमित्याशयः इति ॥ ६६८॥ सम्बद्ध नं तृगाल्याः पिहिताः शीतांशुरविताराः । प्रध्वस्ताः पन्थानो मलिनेनोद्यम्य मेघेन । ६६६॥

खलस्य सर्वं चिरितं दुष्टमिति कश्चित् कञ्चिद्दन्योक्तया वदित सम्बर्धनमिति तृणानां सम्यग् वर्द्धनं कृतं चन्द्रसूर्य्यताराः आच्छादिताः मार्गाः प्रध्वस्ताः म्लानेन मेघेनोह्यम्योद्योगं कृत्वेत्यर्थः यथा मेघस्य श्यामस्य चरितं दुष्टं तथा म्लानस्य सर्व्वमित्याशयः दुर्ज्जनविश्वासे कृते मरणमवश्यं भवतीति ॥६६६॥

सम्यगनिष्पन्नस्सन्योर्थस्त्वरया स्वयं स्फुटीकियते ॥ सब्यङ्ग एव भवति प्रथमो विनतातनूज इव ॥ ६७०॥

सुविचारितस्यार्थस्यसिद्धिविना प्रकाशे कृतेऽवश्यं हानिरिति कुत्रापि तत्प्रकाशो नैव कर्चव्यद्दि वृद्धो बालं शिक्षयित सम्यिगिति सम्यक् सन्वं प्रकारेणा-निष्यन्नः असंपूर्णः सम्यक्षदेन किस्मिश्चिद्शे न्यूनत्वे उत्तरप्रापि न प्रकाशः कर्चव्यः किमुतपूर्वे मध्ये वेत्यावेद्यते योर्थः स्वयंस्फुटी क्रियते स्वयमित्यनेन परेण प्रकाशस्यापि मिथ्यात्वारोपः कर्चव्यद्त्याशयः अर्थः सहः व्यङ्गप्यं हीनाङ्गप्य भवतीत्यर्थः प्रवक्तारेण नैव भवति यदि कदाचिद्भवित तदा सम्यक् सम्पन्नो न भवतीति गम्यते विनतायाः गरुड्मातुः प्रथमः तन्तु ः अनूर्वरिवेत्यर्थः विनतया त्वर्याण्डस्कोटेनानूर्व्वहिकृतः जङ्गाशून्यप्य सजातद्दित पुराणक्ष्या॥ ६७० ॥

सन्जन एव हि विद्या शोभायै भवति दुर्जने मोघा ॥ न विदूरदर्शनतया कैश्चिदुपादीयते एघः॥ ६७१॥

विद्या प्राप्तापि सौजन्यं विना प्रतिपत्तिकारिणी नेति कश्चित् कञ्चित् प्रश्चित् श्राति सज्जनइति सञ्जने खलत्वादिदोष शून्ये विद्या विविधसमीचीनपरिश्वानरूपा शोभाये शोभार्थे भवति साधारएयेन सन्वीपकारकरणादितिभावः दुर्जने मोधा मोधैव स्वरूपं फलं ददातीत्यर्थाः स्वकार्य्यकारित्वेषि परोपकारेण प्रतिष्ठाकारिणी

माध्य स्थलप फेल द्दातात्ववा रचनाव्यात्तार्यं प्रत्यात्व नार्यः म्यतित्यर्थः अञ्चे हष्टान्तयति गुध्रः दूरदर्शित्वेन विद्यास्वरूपेण सदास्व कार्यः मुद्रपूरण।दिकं कुट्वन्निप दूरदर्शित्वेन कैश्चित् शिष्टैन्नं गण्यतद्तत्यर्थः तस्

दुरद्शित्व प्राणिवधार्थमेत्र न परोपकारायत्याशय ग्रधपदन श्रमिकाङशावाचकेन लोमाधिक्यं व्यज्यते तेनापि विद्यावतामनुचितलोभगरित्यागावश्यकत्वामिनि व्याज्यते पवञ्च सविद्यानां सौजन्यमेव सारमिति ॥ ६७१ ॥

सुभगं वदति जनस्तं निजपतिरिति नैष रोचते मह्मस् ॥

पीयुषेपि हि भेपजभावोपनते भवत्यरुचिः ॥ ६७२ ॥

उपपतिसादश्यं पत्युन्नोस्तीति काचित्काञ्चिद्धक्ति सुभगमिति तं पर्वि सुभगमितिकथयति उदासीनोपि जनः कथर्यात श्रयमधी बहुसंमत्रइति व्य

ज्यते निजपतिरेष इतिहेतोर्महां स पतिः न रांचते जारस्तर्धानिविषयो न भव-

तीत्यर्थाः यद्यपि जारापेक्षयाधिकगुण पच पतिः तथापि निजपतित्वमेवारुचि कारणं यथा सञ्जाधिक गुरोपि अमृते हि निश्चयंन भेपजभावीपहितेशीपधत्वेनश्चतं

श्रहितरत्वाहिक्सवतीत्वर्थाः पत्रश्चभेषजत्वश्चानमसृतेष्यहिं यथा करोति तथैत्वर्थाः एवञ्च सर्व्यकारेण सर्व्या रुचिविषयो जार प्रवेति त्वया स्वेच्छयंदं सुन्धं

त्यज्यने इत्याशयः यद्वा नायकदूती नायिकां स्ववृत्तान्तकथनेन प्रलोभ्यस्वाभिमतेन-

नायकेन सङ्गमितुमाह इदमेव श्रङ्काररसतत्वं त्वयापि तथैव कर्सव्यक्तित्याशय. वस्तुतः तं मम पति जनः प्रतिवेशिनी जनः किञ्चिद्गगोपनार्थे पुंस्त्वनिद्धेराः सुमगं

सुभगपदेनसम्बोध्य बदति कथयति उपलक्ष्णमिदं ममपतिरपि तां सुमगादि पदेन वदति इतिहेतोर्मम पतिरेवान्यनायिकासंगत्या सुभगत्वं प्रतिवेशिनी चान्यपुरुष-

संगत्या सुभगात्वं लभते इत्याकलय्यनिजपतिर्महां न रोचते काक्वा राचने एवेत्यर्थः यद्यपि बहुधानुभूते प्रक्रिक: अप्राप्ये सदा क्विकित्येव सर्वसिद्धं तथापि पनिरेच

ममरुचिविषयो नत्वन्यइति नन्त्रन्यनायिकासके पि तच कथंरुचिरित्यनश्चाह हिहें. तौ भेषज माबोपहिनेपि श्रीपधमावयुतेपि सदा श्रजरा मरणकारकममृनामद पिवे-त्युक्त्वा केनापि दत्तेपि इत्यर्थः श्ररुचिरशीतः कस्यापि न भवतीत्यर्थः एचञ्च

कालत्रयेष्मृतोपमं स्वपति विहाय नान्य लम्पटन्त्रत्सद्भश्याहमिति किमपि न त्वया गच्यमिति नायिकोक्तिरेव दूर्ती प्रतीति माडशां पन्था ॥ ६७२ ॥ सौधगवाचगतापि च दृष्टिस्तं स्थितिकृतप्रयत्नम्पि॥

हिमगिरिशिखरस्वितिता गङ्गे वैरावतं हरित ॥ ६७३॥

नायकदूनी नायिकामाह सौधित ते तब हिष्टः सौधस्य राजसदनस्य गवाक्षेण छिद्रेण गतापि ममाभिन्नेतनायके माप्तेत्यर्थः सौधपदेन नायके भय-योग्यता व्यज्यते गवाक्षपदेन यत्नेन कृतत्वं गङ्गासाहश्यप्रयोजकानवरतप्रवाह-रूपत्वं व्यज्यते स्वित्ता दूरदर्शने पत्रं सम्यण् दर्शने किं वक्तव्यमिति व्यज्यते हि निश्चयेन स्थित्ये प्रकृतिस्थापनाय कृतो यत्नो येन तं पक्षे गङ्गाप्रवाहगमनिवृत्यर्थ-मिपिव्वंरोधे हरित त्वद्वाप्त्या प्रघीरतां नयतीत्यर्थः हिमालयशिखरिववरपितता गङ्गा परावतिमन्द्रवाहनं गजमिवेत्यर्थः परावतपदेन नायके महत्वं महदाश्चितत्वं भयशून्यत्वेन तव गृहागमनादि च सूच्यते एवञ्च त्वत्कटाश्चपातिनावधि स्व व्याकुत्तस्वामेव चिन्तयित स्वयं गमनास्यम्भवेषि तमाहृय प्रकृतिस्थं कुव्विति परावतस्य कर्णे स्वलिता गङ्गातोकनखलाष्ट्यं गङ्गातीर्थमभविदित कथा पुराणे ॥६७३॥

सहधरमें चारिणी मम परिच्छदः सुतनु नेह सन्देहः॥ न तु सुखयति तुहिनदिनच्छत्रञ्जायेव सज्जन्ती॥ ६७४॥

सस्रीकं मत्वा प्रेमसम्बन्धमस्वीकुर्वती प्रतिवेशिनीं नायिकां नायक आह सह्ध्रम्मेति सहध्रमंचारिणी गृहिणी मम परिच्छदः कुटुम्बवगंपरिगृहीता कुटुम्बर्क् ह्या इत्यर्थः प्रवन्न्य ध्रममंबुध्या नान्यापेक्षा ममेति न सन्देहः हे सुत्तु प्रवन्न्य त्यदुपेक्षां कथ्मपि न करोमीति सुत्तुपदेन व्यज्यते न सन्दे हद्दर्यनेन स्थापथं कथ्यत इति व्यव्यते तु शब्द्पवकाराधे नैव सुख्यति सम्मोगसुखं न ददा तीत्यर्थः सकत्वगृहमारव्यापृता दिवानिशं तज्क्षमा गृहिणी तिष्ठतु त्वं तु सर्वदेव मम सुख्दात्रीत्यर्थः तुहिनदिने शीतदिने छत्रज्ञच्छाया यथा तथेत्यर्थः सज्जन्ती संगता भवन्ती यथा छत्रच्छाया न सुखदा शीते प्रत्युत सूर्य्यकर्याजसुखमित विध्ययति प्रविमयमित स्वयं सुख्यितुं न शक्नोति परक्रतमित विध्ययति अथ तस्या गृहा-धिकारमपहाय नान्यत्राह्नेति त्वत्सम्बन्धेन।भिमतमवश्यं कर्त्तव्यमित्याशयः॥६७४॥

सकलग्रगौकनिकेतन दानववासेन धरिग्रिहराज ॥ जातोसि भृतले त्वं सतामनादेयफलकुसुमः ॥ ६७५ ॥

दुष्टसंगत्या तव सर्वे गुणा विफला जातास्तस्मात्सा त्याज्येति कश्चित् ४१ सर्वश्रेष्ठस्य तव दुष्टसम्बन्धः सर्वदामुचित इत्यावेद्यने सकलानां गुणानां वृहत्व

माधुर्याशास्त्रिकतत्वादं । नामेकं मुख्यं निकेतनं गृहं तत्मम्योधनं दानया यक्षविशे। षस्तस्य वासेन स्वस्मिन्नवासेनेत्यर्थः सःजनानामादातु न याग्ये फलपुणे यस्य ताहरा एव जातोसि संवृत्तोसि एचञ्च दानवरूपरु एसङ्गतिमपहाय सद्भिरेव सङ्गतिः

322

कर्त्त व्येति ॥ ६७५॥ सुन्दरि ताटङ्कमयं चक्रमिवोद्वहति तावके कर्णे॥

निपतित निकामतीच्याः कटाचवायोऽज्जु नप्रणयी ॥६७६॥ मानवर्ती नायको वदिन सुन्दरीति एवञ्च क्षणमित मानासिंहण्युत्वं स्वस्मिन् व्यज्यते तारङ्कमयं तारङ्कालङ्कारस्वरूपं पक्षे तारङ्कसरमं मएडला-

कारत्वात् चक्रमिव रधचक्रमियेत्यर्थः पक्षे चक्रमेयेत्यर्थः उद्वहति धारयति पक्षे पृथ्वीगितितमुपरि नयति सतीत्यर्थः त्वत्सम्बन्धिनिकर्षे पकत्यमिवस्तितं पक्षे कुरतीज्येष्ठपुत्रे पकत्वं विवक्षितं निपतति स्वमावेन दूरगामीत्यर्थः पक्षे

यथाश्रुतमर्थः तीक्ष्णः ममहृद्यविदारकः पक्षे कर्णमेदकः कटाक्ष पञ्जारः पक्षे कटाश्रतुल्यश्शर इत्यर्थः अज्जुनि स्फीते कपोलदेशे प्रेमशाली तत्रैवस्थितत्वात्

पक्षे अज्जु नेन पाग्डवेन प्रण्यनं प्रेषण् तद्वानित्यर्थः पवञ्च सर्व्यथा मानं त्यजेति चाक्यार्थः कर्णाञ्ज् नयुद्धे पृथ्वीगिलिते कर्ण्रथचके उद्घारसमय ए-बाज्जु नेन शरप्रहारः कृत इति भारतम् ॥६७६॥ स्वाधीनैव फलर्ज्डि ज्र्जनोपजीव्यत्वमुच्छ्ययच्छाया ॥

सत्युं सो मरुभूरुह इव जीवनमात्रमाशास्यम् ॥६७७॥

समीबीनाखिलगुण्शालिनं पुरुषं कश्चित्स्तौति स्वाधीनेति सदप्ंसः समी-चीनगुणस्य पुरुषस्येत्यर्थः जीवनमात्रमायुम्मीत्रमाशास्य प्रार्थ्यमन्यत्सन्त्रं स्वगुः

रोनैच सदा तस्य सुलममितिमावः फलिंद्धः द्रव्यविद्यादिफलसम्पत् स्वाधीना

स्वेच्छामात्राधीनेत्यर्थः पश्चे फलानामाधिक्यं स्वाधीनमित्यर्थः पवकारेण परा-पेक्षित्वं व्यविद्यवते जनोपजीव्यत्वं उपकाराय बहुजनाश्रितत्वं पक्षे तापशा-

न्तये बहुपधिकजनसेन्यत्वं स्वाधीनमेवेतिलिङ्ग्विपरिणामेणान्वयः उच्छ्नयः नानाः विध्यप्रतिष्ठाकारकक्रमोद्यः पक्षे उच्चत्वं छाया कान्तिः पक्षे प्रतिमा स्नाः तपदेश इतियावत् मरुभृष्ट इवेति मरुत्यले रोहत्युत्पद्यते इति मरुदेशजस्य वृक्षस्येवेत्यर्थः जीवनमात्रं जलमात्रं काम्यमित्यर्थः मरुदेशोत्पन्नस्य गुण्पप्रहः णायोग्यजनमयदेशोत्पन्नस्येति पुंभोपि विशेषणम् एवञ्च गुण्पिनां सर्व्वं स्वाधीः नमेवेति यद्वा सत्पुरुषाः सर्व्वत्र पूज्याः सुखिनश्च भवन्तीति कञ्चित्कश्चिदाह स्त्रत्र अभरभृष्टह इत्येवपाठः अमरस्येन्द्रस्य यो भृष्ठहो वृञ्चः समुद्रमथनादानीतः कल्पवृक्षः तस्येवेत्यर्थः स्रस्येव स्वाधीना सार्व्वकालिकी फलर्द्धि न मरुदेशीयस्य तरोः जीवनमात्रमुत्पत्तिस्यानत्वेन समुद्रजलमात्रं काम्यं नान्यदित्याशयः सत्युं सो देवतरोश्च सर्व्वंथा साम्यं पुरुषस्य जीवनापेक्षा करुपवृक्षस्य तु विरजीवित्वेन सापि नेत्याशयेन व्यतिरेकालङ्कारो वेति सम्यगाभाति ॥६७७॥

सन्तापमोहकम्पान्सम्पाद्यितुं निहन्तुमपि जन्तून्॥ सिख दुर्जनस्य भूतिः प्रसरित दूरं ज्वरस्येव॥६७८॥

तव वियस्येदानीं महदैश्वय्यं जातिमति वादिनीं सखीं सखी वदित सन्तापेति सिलिपदेन हृद्गतकथनं द्योत्यते दुर्जनस्य कर्य्यस्य भूतिरैश्वय्यं पक्षे भवनम् उत्पत्तिः दूरं व्रसरित स्वल्यापि बह्वी श्रूयत इत्यर्थः पक्षे लोकानामुपरि दूरात् पतित ज्वररोगस्येव सन्तापः भोगानहृत्वात् पक्षे संज्वरः मोहो मुग्यत्वं धनमदेन धिनन पव यद्या किमपि दास्यतीति भ्रान्त्यान्येषामपीत्यर्थः पक्षे स्वभावात् कम्पः कर्य्यमत्तधनाधिक्येन व्यतिवेश्यादिकम्प इत्यर्थः पक्षे स्वभावात् श्रन्यतिक वक्तर्यं जन्तुन् वाणिनः निहन्तुं निर्ध्यकं हन्तुमपि एवञ्च ज्वरस्य उत्पत्तिर्यथा कत्यापि सुखाय न किन्तु सर्व्यस्य केवलं दुःखाय भवति तथास्य सम्पत् जातापि न सुखायेति व्यज्यते यद्वा सधनेन नायकेन संगति कुर्विति चादिनीं दुतीं नायिका वदित तथा चातिदुर्जनेनानेन मास्तु सङ्गन्ति तिरिति भावः ॥६७८॥

सुखयति तरां न रच्चति परिचयलेशं गणाङ्गनेव श्रीः॥ कुलकामिनीव नोक्मति वाग्देवी जन्मजन्मापि ॥६७६॥ लक्ष्मीलोमेन विद्यास्थासिखमुखं सुतं शिक्षयित कक्षित् सुखयनीति थीः सम्पत्तिः सुखयित तरामत्यर्थेन सुखयित विविधमोगैक्ष्ययोजनीत्यर्थः वर्तमाना-र्थक्षययेन सम्पत्तिसमय पन तुस्रं नान्यदेति व्यव्यतं परिचयंत्रभं शिष्टाचार-करणमपि न रक्षति यदा सम्पत्तिस्तदनन्तरं क्षणमध्ये विपद्पि मवनीत्यर्थः यथा वाराङ्गना सम्भोगे कुलाङ्गनापेक्षयाधिकं सुत्रं क्षणं ददानापि प्रचुरदायिनं पुरुषानन्तरं दृष्ट्वा पूर्व्यनायकमपदाय गव्यन्तित्यर्थः श्रत्रापि लटवर्तमानत्व-वोधनेन क्षणमपि न स्थिरेति व्यव्यते लेशपदेन महासमुद्धस्यापि भोक्तुमि दुरुलीमं भवतीति व्यव्यते एवक्च सता वाराङ्गनावश्यं सर्व्या त्याव्येत्यावयते वार्व्यति सरस्वती जनवजनमापि सप्तजनमपर्यान्तमवश्यमधिकाम्थासेनाभ्रेपीत्यर्थः नोज्यति स्थार्थति वार्व्यति स्थार्थः श्रत्र वन्तं मानार्थलदाधुना तच श्रमेणा चुना यथा वर्षमाना तिष्ठति तथा सतस्य जन्मसु पुनरप्रे श्रमं विनापि स्थास्य-विति व्यव्यते पतिव्रता यथा तथेत्यर्थः तथाच द्रुप्पपि भक्तारं सप्तजन्मपर्यन्त-मनुगमनेन यथा मोदयित तथा सरस्वती सम्यक् सक्षव्यस्तापि न गच्छतीत्यर्थः ॥६०१॥

स्वनिजयनिकटे निजनोमिभनवजातच्छदां निरोद्येव ॥ हा रहिंगीति प्रजपंश्चिरागतः सिव पितः पिततः ॥ ६८० ॥

नायिका सखीं विक्त स्विनलियेति स्वगृहस्य समीपे प्रवस्त नयनयोग्यत्वे स्वज्यते कमिलनीमिमिनवः नवीनः जात उत्पन्नः छदः पत्रं यस्यास्तामित्यर्थः प्रवञ्च पुरातनयत्राणां विरहत्त्यर्थामुपयोगादिदानीं न जीवित समि विरहसहमाना सेति भ्रान्थित्यर्थः निरीक्ष्येचेत्येवकारेण कथनं चिनैवेति व्यज्यते यद्धा श्रमिनव-जात्व्छदामेवेत्यन्वयः हागृहिणीतिप्रलापन् भ्रमेणानर्थकं वचनमुक्वारयन्तित्यर्थः विरागतः पतिः प्रेयान् पतितः मृद्धयेतिमावः प्रवस्त्वतस्य प्रेम्णयं दशा ममाभागिनया जीवनं चर्चात प्रवेति लज्जया कि कर्चाव्यमिन्यासयः ॥ ६८० ॥

सिंख चतुरानन भावाद्वे मुख्यं क्वापि नैव दर्शयति ॥ अयमेकहृदय एव द्रुहिशा इव प्रियतमस्तद्रि ॥ ६८९ ॥ सर्वसपत्यां समान पत्र तव सख्याः पतिरिति वादिनीं नायिकासखी विक खीति चतुराननभावात् चातुर्थात् सर्वासामये तदिभिष्ठेतालापादिति याचत् क्षि चतुर्मु चत्वादित्यर्थः वैमुख्यर्थात्यभावस्वतं पक्षे असांमुख्यमित्यर्थः क्वापि क्षि चतुर्मु चत्वादित्यर्थः वैमुख्यर्थात्यभावस्वतं पक्षे असांमुख्यमित्यर्थः क्वापि क्षिम्हिपि पक्षे सकलवेदेष्वित्यर्थः अयं ममसखीवियतमस्तद्पि साम्यदर्शने-यक्षमेकाकारं सर्वदा पक्षपातमयमित्यर्थः हृदयमन्तष्करणं यस्य स इत्यर्थः यहैकस्यां मम सख्यामेव नान्यत्रहृद्यं यस्य सः द्रुहिण देव धातेवेत्यर्थः ॥६८१॥ सत्यं मधुरो नियतं वको नूनं कलाधरो द्यितः ॥ सतु वेद न द्वितीयामकलङ्कः प्रतिपदिन्दुरिव ॥ ६८२ ॥

नायिकासु सर्वासु त्वमेव सर्वगुणशानिनी नान्येति सखीं सखी स्तीति सत्यिमिति सर्वान्विय तव प्रेयान् मधुरः सुन्दरः दर्शनमात्रेण सर्वासां स्पृहा-विषय इति मधुरपद्व्यङ्ग्यं तथाच स्वेच्छामात्रेणानेकसमीचीननायिकासौलक्ष्यमस्य व्यवपते इति सत्यं मयानुभूनिस्यथः नियतं नियमेन व्यवस्थ्या यत्र वकोक्तिः प्रयोजनं तत्रैवेतियावत् चकः वक्रोकिनिषुण् इत्यर्थः तथाच पराङ्गनानुरञ्जनसामर्थ्यः मत्यधिकमितिव्यज्यते कलाधरः चतुःपष्ठि हलाकुरालः कलामय इत्यस्मरसम्प्रदायः पाठः सर्वकला स्वरूप प्रवेति मयटा बोध्यते तेन चतुःषष्टिकलामिर्यत्काव्ये कर्त्तु शक्यं तद्नेकछपेण कर्त्यं शक्यत इति सकततोकवशीकरणसमर्थत्वं स्वितंयुवती-वशीकरएं कियदिति व्यउपते जूनमित्यनेन प्रोंकमध्ये किमपि काल्पनिकं नेति-कश्यते द्यितस्तर्वेव प्राणिवयः नान्यस्या इत्याशयः अक्लङ्कः अववादोपि नास्य तव चातुर्वादेवेतीस्याशयः सत्यदोषस्य काकथेत्याशयः अयं तव गुणाधिक्येन वशीमृतः द्वितीयापरिकानरहित एकनारीवत एवेतिव्यज्यते प्रतिवच्चन्द्रोपि मनोक्षो चकः कलाह्यस्यात् कलायरघोडशमागयुक्तः हितीयानाम्नीतिथि न जानाति एवञ्च नायकरत्नवशीकरखेनोमयधम्मं संरक्षाखेनसर्वकलाकौशलेन च धन्यासीति वाक्यार्थः श्रीपपत्यं कुर्विति वादिनीं दूर्ती नायिका वदिति पवञ्च सकलगुणनिधानमुपहाय न करोमीति वाक्यार्थ इति प्राञ्चः मम सखी घन्या यया एवं मुखेन स्थीयते इति काचित्रकाञ्चिदाहेत्यपरे ॥ ६८२ ॥

स्वस्थानाद्पि विचलति मञ्जति सिललेषु नीचमपि भजते ॥ निजपचरचणमनाः सुजनो मैनाक शैल इव ॥ ६८३ ॥ सपक्षमात्मानं सुजनो रक्षतीति काञ्चिकश्चिदनयोक्तया चदति स्वस्यानाः

≺६

दिति सुजनः स्वस्थानदिषि देशान्तरं गच्छति पक्षे भूमि त्यक्त्वा समुद्रं प्रवि-शतीत्वर्थः आत्मानं मञ्जयित सर्वहरणं कारयतीत्वर्थः पक्षे जलमञ्जनं भजते नीचं श्चुद्रं पक्षे जलमित्वर्थः निजयक्षाणामाश्चितानां रक्षणे मनो यस्य सहत्वर्थः मैनाकशेत् इव मैनाकनामा पर्वत इवेत्यर्थः पूर्वं सपक्षाः शैलाः प्रजानामुपरि पतन्तः प्रजाक्षय-मकुर्वन् तहोषेण वज्रेण पक्षच्छेत्मकरोदिन्दः तदानीं स्वपक्षरक्षार्थं मेनाकः समुद्रम्य जलमयं निजं देशमभजदिति पुराणवान्ती ॥ ६८३ ॥

संवृणु वाष्पजलं सखि भृश्मुपरज्याञ्जनेन वलयेनाम् ॥ द्यितः पश्यतु परमं पल्वलपङ्कोपरक्तश्करयुगम् ॥ ६८४ ॥

स्वश्यमानशालिनीं नायिकां सखी वदति संवृष्विति हे सित वाण्यजलं नयनाश्च संवृणु समाप्तं कुरु इत्यर्थः पनां कीवरादनरक्तां दृशं नयनमेकत्वमिन-वित्तं द्वपमित्यर्थः अञ्जनेन कञ्जलेनोवरज्य श्यामवाश्वमयं इत्वेत्यर्थः वलय रक्ततापरित्यागेन केवलं श्वेतमङ्गमयं कुर्व्वित्यर्थः फलमाह द्वितः आगावरुलमः पवञ्च सर्वधानुपेक्षणीयत्वं सखोकधनेनाचश्यं मानस्य त्याज्यत्वञ्च स्च्यते पश्यत् शाकरं मत्साविशेषं श्वेतनयनाकारं प्रोष्टोनामक्तित्यर्थः परमं परमसुन्दरिमत्यर्थः परुवलस्य यः पङ्कः कर्द्दं मः तदुवरक्तं सद्यस्तस्माद्यगतिमत्यर्थः परुवलवदेन कर्द्दं मस्य श्यामविक्तणता सूचनेन कज्जलसादश्यं व्यज्यते पत्रञ्च दर्शनानिन्दितं नायक सुखेन स्वाधीनं कुर्व्विति वाक्यार्थः॥ ६८४॥

सा पागडु दुर्व्वलाङ्गो नयसि त्वं यत्र याति तत्रेव ॥ कठिनीव कैतवविदो हस्तयहमात्रसाध्या ते ॥ ६८४॥

त्वद्विरहेण खिन्ना स्वभाविद्वला सा सञ्चेथा तवाधीनेति विशाय तामनुगृहाणेति नायिकासखी नायकं किञ्चिद्वदासीनं वदति सेति सा मम सखी
त्वद्विरहेण पाण्डु पाण्डुता युक्तं दुर्ब्बलं वलहीनमङ्गं यस्याः संत्यर्थः स्वयमागन्नुमशकातो मां सखीं प्रेषितवती नतु दूतीमिति व्यज्यते इदं तव मनिस
यदि नायाति तदा सैवाति दुः सेनाप्यत्रैनायास्यतीत्याह यद तवं नां सयिष्ठ नेतु

मिच्छिस तत्रैव सा गच्छतीत्यर्थः सर्व्यकारेण तवैवाधीनेति ते कैतविदः सकलकपटश्चम्येत्यर्थः पक्षे छद्मना लेखकस्येत्यर्थः ते तव हस्तप्रहमात्रेण न तु महता प्रयासेनेत्यर्थः साध्या भवतीत्वर्थः किठनी खिटकेव बालस्य ज्योति-श्शास्त्राद्यङ्कालिखनार्थे श्वेतपाणाणुमयी सा पाएडुवर्णा खड़ीति मैथिलभाषया प्रसिद्धा लेखककरायत्ता यथा तथेत्यर्थः॥ ६८५॥

सिं विश्वगञ्जनीया लदमीरिव कमलमुखि कदर्यस्य ॥ त्वं प्रवयसोस्य रचावीच्राणमात्रोपयोग्यासि ॥ ६८६॥

मुरतासमर्थमस्त्रं वृद्धं विहाय पुरुषोत्तमं नायकं महुकतं सङ्गस्य भटिति जन्मसाफल्यं कुरु योवनान्ते किमपि न भविष्यतीति करयचिद्धदूती नाधिकामाह सर्वाति सम्विपदेन हितकथितस्यावश्यकर्त्तव्यत्वं सूच्यते हे कमलमुक्ति विश्वेषां सर्वेषां गञ्जनीया गर्हणाया रूपणस्य लक्ष्मीरित्र प्रवयसो वृद्धस्यास्य गृहे स्थितत्तया निकटवर्तिनः पत्युः त्वं नितान्तसुन्दरी रक्षावीक्षणाभ्यामेव उपयोग्यासि लक्ष्मीः सम्पत्तिथ्येथा रक्षणां रक्षा वीक्षणं दर्शनं ताभ्यामेवोपयोग्योपभोग्या नित्वष्टापूर्तदानभोजनादिनाप्युपभोग्या तथा अमुष्यातिसामर्थ्यहीतस्य रक्षण् वीक्षणामात्रसमर्थस्य तावनमात्रोपयोग्यासि न तु कदापि इत्यर्थमपि तवापेक्षेति सर्व्वधा महुक्तमेत्र कर्त्तव्यमित्याशयः॥ ६८६॥

इति मैथिछसञ्जलप्रसिद्धभवानीनाथकृतौ चेतोहारिएयां गोवर्द्धनसप्तशती-दीकायां सकारवज्या समाप्ता॥

हृदयज्ञया गवाचे विसद्दं किमपि क्रुजितं सख्या॥ यत्कज्ञह्भिन्नतल्पा भयकपटोदेति मां सुतनुः॥ ६८७॥

नायिका मानवतीपरितृष्टाजाता नवेति पृष्ठके सखायं रात्रिवृत्तान्तकथनेन नायकः कथयति हृद्यज्ञयेति नायिकासख्या विसद्दशमिवातिमयानकमिव किमण्य-निर्वे बनीयमिल्पर्थः क्रिजतं शब्दितं हृद्यज्ञया सखीमनोगताभिष्रायाभिज्ञया एवञ्च नायिकपैव पूर्वे सा ससी शिक्षिता स्वया रात्रो किमिव कर्तव्य तदा मया छिद्रे सम कलहेन छतं भिष्नं तरुपं शस्या यया सेत्यर्थः भयन्छलेन एति राजी आगता अतीतस्यागमनस्येदानीमप्यतिशयितानन्ददातृत्वेन वर्त्तमानत्विनह्रेंगः

सुतनुः सुन्दरोत्यर्थः एवञ्च प्रयत्नासचिनोदासीनमित्र मां मत्वा मद्वियोगमसह-न्ती सखी शिद्ययित्वा समागतेति धन्योहं नान्योमत्सम द्रीत ध्वनितम् ॥ ६८७ ॥

हरति हृदयं शलाकानिहितोब्जनतन्तुरेष सखि मुग्धे ॥ लोचनवाणमुचान्तर्भ्रघनुपा किण इवोल्लिखितः ॥६८८॥

सम्यक् प्रसाध्य नायकसमीपमानीतेति सलीं सली परिहसति हर्रताति एषः मया शलाकया निहितं यदञ्जनं तत्सत्रकृषः कज्जलस्त्रकृष इति यायन्

हृद्यं तत्र प्रेयसः हरति साधिलायं करोतीत्यर्थः मम शिल्पकरणं सकलमभूदिति हरतिना व्यज्यते सिख मुग्धेमनोक्षे नायिकासम्बोधन त्वत्वेयसीत्यर्था वा लोचन

वाणतुचा नेत्रक्षयं शरं प्रेषयता ते तत्र भ्रूक्ष्यस्य करजलमयगुणवता धनुपोल्लिखि खितः सम्पादितः किण्डव शरघर्षणजन्यचिन्ह इवेटगर्थः किणुपदेन शरप्रहारबाहुच्य तेन प्रेमातिशयस्तेनापि विकारबाहुच्यं तेनापि ततः सुगमनादि व्यज्यते ॥ ६८८॥

हससि चरणप्रहारे तल्पादपसारि भुवि स्वपिषि॥ नासदृशेपि कृते प्रिय मम हृदयात्वं विनिःसरसि॥ ६८॥

स्वरूपापराधिष कोषाधिक्येनाधिकमत्स्वेन नायकमप्रसन्नं हृष्ट्या लक्किता प्रसन्ना च नायिकाह हृससीति चरणप्रहारे परमानुचितकोपजनके कृतेषि शास्यं करोषि शय्यातो निष्काशितोऽतिदूरगमनयोग्यतायां शय्यासमीपभूमी शयनं करोषि अत्यन्तानुचितस्य मत्कृतस्य सर्वेषां शापनार्थमित्याशयः अत एव प्रियधूर्तगज्ञ तव

निकटे कोपि प्रकारो नास्तीत्याशयः अनुचिते कृतेपि श्रपिनाचितकरणं समुर्खायते हृदयात् गृहाच महासिंहण्युत्वगुरोः वहिन्तयासीत्यर्थः तथाच त्वं जिनवानहं सर्वप्रकारेण पराजिता त्वद्धीनास्मीत्यागच्छ शब्यामित्यावेद्यते ॥ ६८६॥

हसति सपत्नी खश्रुरोदिति वदनश्च पिदधते सख्यः

मया त्वदेकाचीना सम्पादिना सा नायिका यथेच्छति तथा कृर्व्विति

दूती नायकमाह इसर्ताति सपत्नी इसति पत्युरि बानेन प्रोमभङ्गोन स्वस्था-धिक्यात् १वश्रू रोदिति लोकहास्यभयात् सख्यः सर्वा वदनं मुखं पिद्धते सम्यक्षरेणाच्छादयन्ति श्रश्लरस्यास्पष्टताकरणायेत्याशयः बहुवचनेनातिन्याकुलता व्यञ्जकेन प्रेताविष्टेयं कि कथ्यतीति कपटा व्यज्यते॥ ६६०॥

हृदयं मम प्रतिच्छिविहितावृत्तिः सखे प्रियाशोकः॥ प्रवलो विदारियण्यति जलकलशन्तीरवेलैव॥ ६६१॥

प्रथमतो गमनोद्यतस्तदानीमेव प्रियाशोकरसे मग्नोतिविकलमनास्सखायं पुट्छसि हृदयमिति सखे इत्यनेन बहुवा परदेशगमनागमनशीलत्वेनोपदेशकत्र्रितं

व्यज्यते व्रियाशोकः प्रियावियोगजनितः शोकः मम हृद्यं विदारियध्यति खर्ड-

खएडं करिष्यतीत्यर्थः किमितिशोषः प्रतिक्षणं चिहितावृत्तिस्त्वित्तिपरस्परा येनेत्यर्थः पक्षे आवृत्तिः गमनागमनं येन बलवान् कथमपि निवारणशक्यः जलकलशं जल-स्थितं तुच्छं कलशं नीरवेग इव जलतरङ्ग इवेत्यर्थः यथा जलतरङ्गः आगमागमपर-म्पराहपः जलस्थितं घटं निमज्जितोनमज्जितं कृत्वा तीरपाषादिना पाटयित तथा प्रियावियोगशोकः मम हृद्यं क्रोशमात्रगमनेपि स्फोटयिष्यतीत्यर्थः प्रतिकारं

हन्त विरहः समन्ताज्ज्वलयति दुर्वारतोत्रसंवेगः॥

हवं बदेति वाक्यार्थः मयापि कथमपि गन्तुं न शक्यत इत्याशयः॥ ६६१॥

अरुग्रस्तपनशिलामिव पुनर्न्न मां भस्मसान्नयति ॥ ६६२ ॥

तिका सखीमाह हन्तेनि हन्तपदेन चाक्यमुखस्थेन स मरणान्तिकशतगुणितः क्रोशो विरहज इतिब्यज्यते विरहः समन्तात्सर्वाङ्ग ज्वलयित दाहमयं करोतीत्यर्थः

विरहदु:खापेक्षया मरणमेव श्रेय इति काचिद्विरहिणी व्याकुलातिदूरस्थप-

द्धुर्व्चार: दुःखेनापिः वारयितुमशक्यः तीवः महोत्करः संवेगः अधिकसम्बन्धः यस्य स तथा अष्ठगाः सूर्य्यः तपनशिलां सूर्य्यकान्तं यथा ज्वलयति तथा मां विरहो

ज्वलयति भस्मभावं न नयतीत्यर्थः क्वचिद्धस्म भावयतीत्येव पाठः सुगमः ॥६६२॥ ४२

हृत्वा तटिनि तरङ्गेश्च मितश्चकेषु नाश्ये निहितः॥ फलद्लवल्कलरहितस्त्वयान्तरिचे तरुस्त्यक्तः॥ ६६३॥

कश्चित्काश्चिद्वयोक्तया वदति हत्वेति तर्दित तरङ्गैर्वीचितिः हत्या स्वस्थानादानीयेत्यर्थः चक्रेष्वम्मसाम्मसंषु म्रीमतः भ्रमणं प्राप्तिः फलद्बव्यस्त्र्त्त्र्यः त्वयान्तरिक्षे श्चाकाशे वृक्षस्त्यकः श्राशयं प्रवाहे न धृत इत्यर्थः प्रथमं कटा-क्षादिना सम्पक् प्रताय्येतश्चालयित्वा सर्वयानिस्यं हत्वा पृथ्याद्कन्मात्परित्यकः. कश्चिद्तः परं तत्र विश्वासेन न पुनरायास्यतीति भावः ॥ ६६३ ॥

हृतकाश्चिवित्ववन्धोत्तरज्ञधनाद्परभोगिभुक्तायाः॥ मोहयति रोमराजी स्तनश्मभोगरललेखेव॥ ६६२॥

माथिमकगर्माद्व्यपुष्टां वाधिकां वाधिकः परिहसकाह हुनेति जधनात् हुनः किञ्चिपुष्टत्वदोषेण गतः काञ्चिवविव्यव्यः क्षुद्रधिएटकालनायन्थनं यत्र ताहरामु सरमुच्छूनं यत् जधनं तस्मादित्यथः परो मह्मिष्यः व परः श्रवरः तेन मत्स्व-कपेण भोगिना परमभोगशालिना भुक्ताया इत्यर्थः पवञ्च यथेष्टं भुक्तायास्तव गर्भ-धारणं महोत्सवजनकिमत्याशयः श्रर्थान्तरसंक्रीमनेनापरेत्यादिना परिहासोपि गम्यते तेन च मृदुशरीरास्मिन् समये रतार्थं मया न योज्यसे इति व्यव्यने त्रिव-लीलोपेनोर्द्धमागता रोमाली गरललेखेच विष्यलेखेच मोह्यति मृच्छ्यंपनीत्यर्थः पूर्वापेक्षया शतगुणाधिकविकारसम्पादिका भचतीतिभाषः कश्चिष्तु नायिकां सखी परिहस्ति न वक्तते परः श्रधिको यस्मात्सोऽपरः महाप्रवीणस्पुष्पभागः सोस्ति यस्य स मोगी तेन सम्यक्भुक्ताया इत्यर्थः पवञ्च सुरताधिक्येन स्पूर्गरत-जधनाया हतकाञ्चिवविव्यन्तयन् जधनादुपरि श्रागता रोमावली विष्यलेखेख शङ्करगलविष्यलेखेच नायकान्तरं मोह्यतीतिवाक्नार्थः॥ ६६४॥

इतिश्रामन्मैथिलसचलमिश्रविरचितायां चेतोहरिष्यामार्थ्यासमशतीटीकायां इकारवज्या समाप्ता

चीसस्य दियतदुर्न्यतापितमासाद्य शीतरहितत्वम् ॥ अङ्गान्यानयित शनैः प्रोम्सः शेषो ज्वरस्येव ॥ ६६५॥

कयापि चेष्टयानीतं तस्मिन्नायके स प्रेमैवेयं त्वदुक्तं प्रेमभङ्गं न निश्चिनो मीतिवादिनीं सखीं सत्यमेव मयोक्तमिति सखी वद्ति श्लीशस्येति प्रेम्शः शेषः

शीतरहितत्वमसङ्गानि शनैरानयनीति सम्बन्धः नयतेद्विकम्मैकत्वात् शीतपदेन शोतलगुण्या चकेन घेमछतशैत्यमुच्यते तद्राहित्यं सर्वप्रकारेण तदभावं हृद्ये शरीरे

च त्रीत्यभावमित्यर्थः यदा शीतरहितत्वमुण्णत्वं त्रीत्यभावदुष्टत्वमित्याशयः ब्रङ्कानि सर्वाङ्गानीत्यर्थः आनयति प्रापयतीत्यर्थः शनैश्चिरस्थितस्य प्रेम्णः चिरकालेन

निवृत्तिर्द्धं महितोत्याशयः जनरस्य शीतज्वरम्य श्लीणस्य जीर्णस्य शेषः शेषमागः द्यितः पियो दुर्खयः कुपथ्याचारः तेन तावितं ज्वरितं रागिणुमासाद्य प्राप्येत्यर्थः

शेष इत्यन्वयः क्षीण्स्येति वा शीतरहितत्वं शांतलेशशून्यत्वमङ्गानि यथातिचिर-कालेन नयनि न शीघं तथा द्यितस्य वियस्य दुर्भयेन लम्पटत्वादिना तापितं तर्स नायिकाजनं प्राप्य क्षीण्स्य प्रेम्णः शेषः लेशः क्रमेणाङ्गान्यपि प्रेमशुन्यत्वं

नयतीत्यर्थः एवञ्च पूर्वाभ्यासेनाङ्गचेष्टामात्रं चास्तविकं प्रेम गतमेवेत्याशयः अत्र प्रेमभङ्ककथनेन रक्षासाक्षे व्याख्यान्तरं काचित्काष्टित्रद्वदति शीतरहितत्वं पीत्यभाव-मङ्गानि शरोराणि ग्रानयति नान्तन्करणमित्याशयः मन्दं नयति न शीव्रमिस्य-तोषि इत्यते नायकमधीनं कर्त्तुं सर्वमिदं नान्यथा यथा जीगांडवरशेषः शतीषधैर्व

गच्छति यावरजीवभावी तथास्याः प्रेमापीत्याशयः ॥ ६६५ ॥ चान्तमपसारितो यच्चरणावुपधाय सुप्त एवासि॥

उद्भाटयसि किमूरू निःश्वासैः पुलकयन्तुष्णैः ॥ ६६६ ॥ नायिका चरणपतितं नायकं त्यक्तमानारताङ्गीकारमाह आन्तमिति अप-

सारितः भरसंनादिना यहान्निष्काशितः एवञ्चावश्यगमनयोग्यत्वेपि श्रगमनेन कोपशून्यत्वं व्यव्यते मम चरणौ उपघायोपघानीकृत्यव सुप्तोसि भूमा सुप्त एव भवसीत्यर्थाः एवज्च चरणप्रहणपूर्वकभूमिजागरखेन मया श्लान्तं त्वदीयानुचितः

करणमसञ्चमित सोडन्यमेवेत्याशयः अत एव नि.श्वालैरितलम्बायमानैरित्यर्थः उच्छीरन्तरकरणस्थमद्नोष्मसहितैरित्वर्थः ऊरू जानूर्द्धभागौ पुलक्यन् मूलपर्यन्तं रोमाञ्चयुतौ कुर्वन् किमुद्घारयसि निवस्त्रौ कि कुरुषे वृथा कुरुषे इत्यर्धः एवडवा-निचार्थ्योसि यदस्यामत्रस्थायामप्यतीवधौत्यैंन मां सविकाराङ्करीष्यस्यतो मम

शस्यामागत्य यथेष्टं बिहरेति व्यज्यते ॥ ६६६ ॥

मधुनोधमपुरुषस्य च गरिमा लांघमा च भेडाय। ६६७।

मदिरासकस्य गथमपुरुषसङ्गिनाचि सत्रथा सत्रदा लाघतम्ब न गरिवलशोपीति कश्चित्किवदाह क्षुद्रे ति मधुनो मद्यम्य नीचपुरुषस्य च गुरुत्वलघुत्वे एव भेदाय परस्परज्यावतंनाय भवतः धर्मान्तराखां तुल्यत्वादितिनावः । नुल्यत्वमेच दर्शयति क्षुद्रे त्यादिना श्रुद्रा मधुमिक्षका तदुत्पन्नस्य तन्संगृहीतस्य श्रुद्रायाः संगृहा प्रत्यः क्षीकृतस्येति याविद्यमवतः प्रभवति गंगेतियन् पक्षे श्रुद्वं ग्रानिनीचेनंत्पादिन-स्येत्यर्थः कटुतां माधुर्व्याधिक्ववयुक्तं जिह्नातिशैथित्यं कटुरसोपि तत्र वसंते इति वा यद्वा त्रैयके रक्षगुणपाठे मधुनः पाठात् रूक्षनामित्येवार्थः पक्षं नीक्ष्णतां सकलशिष्टानभिमतकरमंवचनादिरचनामिवियावत् प्रकटयतः प्रत्यक्षं कारयतः पक्षे ब्राचरतः उच्चैम्मंदं मत्तत्त्वं पक्षे वृधागर्वं विद्यतः कुर्वत इत्यर्थः चक्रारस्य मुखये मधुनः गरिमा आवानौषधादिद्वारेख परहिताचरणाद्वगुच्हवमित्यर्थः यद्वा म-धुनोतिगाढ्त्वात्स्वाभाविकं गुरुत्वम् अधमपुरुपस्य लियमा मनसा वान्ता कर्मणा सर्वथा सर्वस्याहितकरणीन लघुत्विमत्यर्थः चकारो गुणबाहुन्यदोपवाहुन्यं सूनय तस्तेन सर्वथाधमस्य संमापणुमपि वर्जनीयमित्यावेशते तेनापि बज्यासमासिः समये कथनेनास्य प्रन्थस्य खलसम्बन्धो न कर्त्तव्य इति सारार्थो क्यज्यते ॥६६ ऽ॥

इति श्रीमहामहोपाध्यायसन्मिश्रश्रीसचलशर्माविरचित।यां चेतोहारिएयां गोवर्दनसप्तरातीटीकायां शकारबज्या समाप्ता ।

पून्बै विभिन्नवृत्तां गुणाक्यभवभृतिवाणर्घुकारैः॥ वाग्देवीं भजतो मम सन्तः पश्यन्तु को दोषः ॥ ६६⊏ ॥

वर्णावर्षश्रङ्गारशयवर्णनेन सुलघुतां परिहरन् गुराह्यः महाकथाकर्ना भवभृतिर्मालत्यादिकक्षां वाणः कादम्बरीकर्ता रघुकारः रघुवंशकर्ता रभ्यः शस्तिके-

भ्यो महाकविभ्यः शब्देन स्त्रस्य प्रन्थस्य साम्यं व्यञ्जनयाधिक्यं च प्रसिपाद्यन न्धकत्तीह पूर्वेरिति वाग्देवीं सरस्वतीं भजतः काव्यवचनवकरशान विवेचवनः

त्यर्थाः मम ममापीत्यर्थाः सन्तः काव्यरसाभिक्षाः पश्यन्तु जातन्त्वत्यर्थाः को दौषः म न कीपीत्यर्थाः रक्षिकानभिक्षापनापि नत्वरसिकानित्यावेद्यते सन्तापदेव

स म्डचा विशेषयात पूर्वे पाचीन प्वपरंग बहुध बनान्तन सर्व्याभ्यहिता असिगीत शिष्टाचारविषयत्वक्रथनेन सर्वथा मम दोपामाच इतिसावः गुणाख्यमवभूतिवाणः रघुकारे (तिशिष्टे रित्यर्थः विभिन्तं विशेषेण भिन्तं वृत्तं छन्दोनुष्टुभादिमेदो

यस्यास्तामिन्यर्थाः एवज्व नानाछन्दसा नानाबन्धेन भजतामिव न ममापि दोषः इत्याशयः तथात्र यथा गुकाख्यादयः कत्रयस्तथाहं यया तत्काव्यं तथा मदीया समशर्ताति वास्यार्थः अथव वचन वाग्वाचां देवीं वारदेवीमित्यर्थः कृतासिषेकां

काञ्चित्रदृत्यर्थः विभिन्ना प्रतिपुरुपसंगमे विलक्ष्मणं वृत्तं वृत्तान्तो यस्यास्तामि-त्यर्थाः यद्वा गुगादयादिसत्पुरुषेरन्यः कालिदासादिभिश्च वैदेशिकेरपि विभिन्तः विदारित वृत्तं शोलं वारितं यस्या इत्यर्थः एवञ्च बहुव्यनिवरितस्त्रीसम्मोगे

पापारुपत्वापराधारुपत्वेन न मम दोष इति सन्तः पश्यन्तु वस्तुतस्तु न मम दोषः प्रन्थस्य वृत्तभेदाभावाद्य्यामात्रस्यत्वादतस्मंरक्षितैकवृत्तां वारदेवीं मात्रामिव से उता सम बुत्तं विनाश्ये वेश्यामिय तां वाग्देवीं भजदुविशुणाढ्यादिनिः कथां साम्यं मम प्रन्थस्य तदुव्रन्थमाम्यं वा कथमिति व्यङ्गवव्यतिरेकालङ्काहेणाति-शया द्योत्यते वृत्तं शीले च व।र्त्तायां छन्दस्यि निगद्यत इति यादवः ॥ ६६८ ॥

सत्पात्रापनयोचितश्ब्दप्रतिबिम्बिताभिनववस्तु ॥

कस्य न जनयति हर्षं सत्काब्यं मधुरवचनञ्च ॥ ६९६ ॥

स्वप्रन्यस्यान्यप्रन्थापेक्षयोरक्षमाह सत्यात्रेति सत्काव्यमुत्तमकाव्यमेतद्-ग्रन्थक्षितियावत् मधुरवचनञ्च कान्यानारुढ्मिव शिष्टवचनञ्चेत्यर्थः न चान-यारभेदः मधुरत्वं विना सत्काव्यन्वस्य कट्चक्षरश्रधानवीररसवर्णनकाव्ये सत्वे

न काव्यत्वं विना स्त्रीबालशुकोदीरिते मधुरत्वस्य सत्वेन भेदात् यद्वा सरकाव्य शब्दार्थीभयक्षपं मधुरवचनश्च मिएवचनमावमिति भेदः कस्य हर्षं सुखं न जनय त्यपित सञ्बंस्येत्यर्थः पवञ्चार्थशब्दोनयद्वारकसुखजनकं सत्काव्यं अवग्रमात्रसुखः

दमध्रवचनाद्प्यधिकमित्यावेदाते यद्वोच्यते अनेनेति करणे व्युटा वचनं मुख मधुरं च तत् मुबञ्चेति समासेन परमहुन्दरं रमणीमुखमित्यर्थः उमयमपि विशेषयति सत्यात्रेषु काव्यरसाभिक्षेषु य उपनयः प्रापण्म् उपनय इतिवाठे उपन-यस्संग्रह इत्यर्थः तत्रोचितं योग्यमित्यर्थः तथा च रसिकस्यैव मम काव्येऽधिकारो

तान्यस्येतप्रितपर्नेन व्यास्यते शब्दे पद्ये प्रतिविभित्रतं व्यान्तनया लक्ष्यमसिमतं वस्तुसारं यस्य तच्छ्य्य्यतिविभ्यितानिमनवस्तियत्यर्थः सत्काव्यमित्यासयः पक्षे सत्यात्रे सुन्दरबदने यूनि य उपनयः योजनं तत्रोचितः सर्मुचितः यः शब्दः तत्र प्रतिविभ्वतं सम्यण् बातमभिमतं सुम्बनादिवम्नु यत्र तन्मधुरवसनद्रधेन्यर्थः यद्वा सत्यात्राभ्यां श्रेत्ववक्तृभगसुवनवयोग्यः शब्दस्तत्रेत्यादिक्रमेणार्थः सन्द्राज्य-श्रवणे सर्व्वस्य हर्पमिति केचित् सत्वात्रोपनयोजितमस्यतिश्वस्यविभिन्ननवयस्तु इतिपूर्वाई पठित्वा पक्षत्रयं कत्वालापयन्ति तथाहि नवं नवीनं यस्तु पदार्थः सत्काव्यं मधुरवचनं चैतत् त्रितयं अस्य न हर्षे जनयतीतिपृष्यंवत् वस्तु कीहरां समीचीन यत्वात्रं सम्पुरादि तबोपनयाय स्थापनायांचितं योग्यमित्यर्थाः एवयन बहुमूल्यत्वं यत्मेन संरक्षणयोग्यत्वं व्यज्यते सन् स्वच्छः प्रतिविम्यो यत्र तत्स्वच्छ-रत्ने प्रतिविभवः स्पष्ट एव मवतीतिमावः अविभिन्नमिवदारितमेकाकारतया बहुका-लस्थाबि वा नतु मुक्तादि बदरुपकालस्थायीत्यर्थः तथाच मर्बगुगोपेतं रतनं वस्त् परेन कथ्यते सत्काव्यं कीहशं सत्पात्रे निपुण्यस्त्रं सहदयपदवाच्यं पुन्ति य उपः नयः प्रावसं तत्रोचितं योग्यमित्यर्थाः तेन सहद्यस्यैच सत्काव्यश्रवणेऽधिकार इति भावः सत्सु रसिकेषु प्रतिविम्बः सम्यग्वं।धा यस्य तत्पटनेपि सत्काव्यबोधो रसिकस्यैवेत्याशयः अभिन्नं सर्वसहृदयान् प्रत्येकाकारं मधुरव वनञ्ज कीहशे सत्पात्राय समीचीनाय प्राष्ट्रिणिकायोपनयेन विनयेनोचितं कत्तुं योग्यमित्यर्थाः त्णानि मूमिश्दकं बाक् चतुर्थी च सुनृता पतान्यपि सनाक्षेत्रं नोच्छियन्ते कदा-चनेतिसमरणात् समोत्रीनः प्रतिविम्बो यस्यैतादृशो यश्चम्दः तताङ्गिननं तद्वविम-तिभावः एवञ्च मधुरवचसो देवत्वं वचने सुवात्वमावेद्यते पुर्वगाद्वादृहयञ्च यद्वा सतां स्ववाक्यं उचारकत्वेन विस्वमूतानां प्रतिबिक्तः प्रतिकृतिः श्रत प्रवाभिन्नम् मिन्नमिवेत्यर्थाः एकवाक्यश्रवणेनेव वक्तुः सकलगुणवंश्वकं मध्यरवचनं गवती-त्याशयः यद्वा मधु दैत्यं रातिप्रध्यत्वेनाङ्गीकराति मध्रुरः परमेश्वरः नस्य वस्तरं तत्प्रतिपादकं पुराखादि यदा पूर्वोकः पुरस्या परमेशनरम्य मुखं चिन्तिनं कम्य म हर्षे जनवतीत्यन्वयः यद्वा मधुरस्य परमेश्वरस्य वचनं वेदक्षयं कस्य ब्रह्मणः संसारित्वात् हर्षमहैतानन्दं न जनयति संमवन्तंपि पक्षा विवस्मयानन लिखिताः ॥ ६६६ ॥

एकाध्वनिद्धितीया त्रिभुनसारस्फुटोक्तिचातुर्घाः॥ पट्चेषुपट्पदहिता भूषा श्रवसस्य सप्तशती ॥ ७००॥

ममार्थासप्तराती येन सहद्येन न श्रुता बहुरानभूषितावि तस्य कर्णौ मृषाशून्यायेव भवत इत्याह पकेति अवणस्य सुहृद्यश्रोत्रेन्द्रियस्येत्यर्थः तथा च भूपसे अयोग्यमप्याकाशमाय्यांसत्तशता भूषयतीत्याशयः यदा कसंस्य सहद-युक्त लंसामान्यस्येकत्वम विवक्षितमार्थ्यासमात्री भूषा भूषलमित्यर्थः मितिशेषः पवञ्त्रानया विना सञ्जलकर्गा अभूपिता वेत्याशयः कि भूता सत्तशती एका केवला सजातंत्यद्वितीयरहिता सर्वविलक्षणेतियावत् यद्वा एका मुख्या गाथा सप्तशतीतो चिलक्षणेत्यर्थः श्रचणित्रयत्वेवि कर्णभूषणयोग्येत्याशयः श्रत एव श्रवणस्य भूषेत्युच्यते सजातीयरहितत्वं मुख्यत्वञ्चाह ध्वनिद्वितीया ध्वनिः ध्वननं व्यवज्ञनमेत्र द्वितीयसहकारिणी यस्याः सेत्यर्थः एवज्य सम्पूर्णसप्तशतीसह-कारित्यमेव व्वनेरित्थञ्च नैकोपि श्लोको व्यञ्जनारहित इति भावः त्रिभुदने स्वर्गे मर्स्ये पाताले च सारं सफलस्वं ययेत्यर्थः एवज्वासारमपि विशुवनं पूर्णमिदानी-मनया ससारं संबुरतिमति स्कुटं व्यक्तमुक्तिचातुर्यं यस्यां सेत्यर्थः पञ्चेषुरर्भद्नः स पव पर्परो भ्रमरस्तस्य हिता रष्टा मदनकर्त्तव्यं सप्तशर्ती ज्ञात्या हुखेनैव क्रियते . इत्याशयः तथा च सप्तशतीनामको अन्यः सर्वथा सहद्यैः श्रोतव्य इति सहद्य-प्रार्थनावाक्यार्थः यद्वा एकस्य केवलस्य त्रिविधमेदरहितस्य ब्रह्मण् इति यावत श्रध्यनि पथि मार्गे इत्यर्थः द्वितीया सहचारिणीत्यर्थः तथाचार्य्यासप्तशती श्रांगार-रसप्रत्यक्षद्वारेण मोक्षदात्री रसो चै स इति अतेः ब्रह्मविम्बैव त्रिभुवनं सारं सारभूतं यया तत्वशस्यैव ब्रह्माभेदेन स्फुरितस्याखिलस्य संसारस्य सारत्वं सौम्यमेवेदमम् श्रासीदितिश्रुतेः तद्भिन्नतया ज्ञातस्य मिथ्यात्वमेवेत्यासयः श्रर्करा अतद्वायातृत्ववोधिका न साक्षान्नेतीतिश्रुतिक्रपेत्यर्थः उक्तिव्येचनं तया बातुर्व्यं विश्लोकवेद्यतया बोधकत्वं यस्याः सेत्यर्थंः भङ्गवा परमेश्वरप्रतिपादिकेति समुदायार्थः यद्वा स्कुरोक्तिः प्रव्यकतया कथनं तया निशु णस्यापि काल्पनिक-सगुगुत्वकथनचातुर्व्यं यस्याः सेत्यर्थः पबञ्च वाचामगोचरस्य प्रतिपादनेनाति चातुर्यमित्याशयः पञ्चेषुणा मदनेन षट्कामक्रोधादयः षट् तेषां पदं गमः तत्र हिता स इकारिणीत्यर्थः श्रवणस्य श्रवणिविधिविधितस्य भूषा भूषण्रक्षा श्रङ्गा

रमप्रस्यक्षणापि मोक्षस्यिकस्यय ब्रह्मस्पा मतशता सत माक्षायिता हृदि तिप्रतु इत्यतेन सप्तशती परिशीलनं तेषां सदा स्वित्विति व्यत्यते एका ध्यतिहितीया विभुवनसारा स्कुरोक्ति बातुर्व्या पञ्चेषुहिता पर्पदिशता अवणस्पेति क्रमेण प्रथमशतमारभ्य प्रतिशतकं नामित इष्टव्यानीति सङ्ख्याक्रमकथनकलं नायिका- परत्याला तं स्कुरत्वाहि स्तरभयाच्चोपेक्षिनभम्माभिः॥ ७००॥

कविसमरसिंहनादः स्वरानुवादः सुखंकसंवादः॥ विद्वद्विनोदकन्दः सन्दर्भो ऽयं मया स्टष्टः॥ ७०१॥

विवादीयकारिण्यित सप्तशानीत्याह कर्वाति कर्वानां समरे विवादे नितनादः अयं सन्दर्भः मया सुष्ट इत्रत्वयः यथा सिदशब्दं श्रुत्वैन प्रतिपक्षा दर्ण्यद्वानाः पलायन्ते तथाऽमुं प्रन्थं श्रुत्वा प्रतियादिन इत्यथंः स्वरा ऋषणाद्यः ते अनुवादाः यस्य स इत्यथंः तथा च स्वरश्रवणः मुखतोष्येतद्वप्रन्थश्रवणे सुखाधिक्यामित्यान्वेद्यते सुधायाः द्विष्टुष्ट्येकः केवलः संवादः सादश्यं यस्य स इत्यथंः यहा सुधायामे कस्सेवाद्स्सादश्यं यस्य स इत्यथंः प्रन्थसद्वशा नुधा न तु सुश्रसद्वशो प्रन्थः सादश्यः सादश्यः विवादायात्रित्रभावः तथाच मत्यांनां सुश्राधिकरम् प्रदमदीयग्रन्थशिलनेन देवाधि इत्यमितिगम्यते विदुष्टं सहद्यानां विनीद्वश्यः व्यत्व स्वर्थः मृतकारण्यात्यथः प्रतेन श्रविद्यानां विनीद्विग्दां लांधनः अयं प्रत्यत्वः सन्दर्भो ग्रन्थः मया गोवद्यं नाचाय्येण स्वष्टः कृत इत्यर्थः प्रत्येकमेव श्लोकानां रसास्वादजनकत्वं श्रद्धारस्यित्यादकत्वेन च सञ्चलस्यंकप्रयन्धन्विमः तिवैलक्षण्येन सुखजनत्वादसकलग्रन्थविलक्षण्येन समग्रन्थस्येति व्यङ्गयम् ॥ ५०१॥

उदयनवलभद्राभ्यां सप्तश्ती शिष्यसोदराभ्यां मे ॥ चौरिव रविचन्द्राभ्यां प्रकाशिता निम्मर्जाकृत्य ॥ ७०२ ॥

अय प्रन्थे पदाशुद्धिरथीशुद्धिर्द्या सहसा न केनापि कत्तंत्र्येत्याह उदयनांत मम सप्तशती मया सावक्षधतया छता सप्तशतीत्यर्थः उदयनः शिष्यः सीद्रश भ्राता बलमदः ताभ्यां निम्मलोकृत्य सभ्यक्षशीध्य वकाशिता शिष्यादिहारेण नवीनवार्ज्ञानरिक्षपण्डितविवेचनेन च सम्यक् प्रचारितेत्यर्थः तथाच बहुधा हुयोग्यशोधितत्वेन कुशङ्का न कार्य्येत्याशयः रविचन्द्राभ्यां सूर्याचन्द्रमोभ्यां ित्रमामण्डलेन निर्मलीकृत्य न स्वच्छी कृत्वा यथा प्रकाश्यते तथेत्यर्थः ॥५०२ ॥

इरिचरणाञ्जलिममलं कविवरहर्षाय बुद्धिमान् सततम् ॥ अकृतार्याससश्तीमेतां गोवर्ष्कं नाचार्यः॥ ७०३॥

हरोति गांवर्द्धनाचार्थः निष्णिलशास्त्रकातेत्यर्थः एतां प्रत्यक्षामार्थ्यासप्तराती-मक्त कृतवानित्यर्थः अवराक्षिय परोक्षवित्रदेश औद्धत्यपरोत्यपरिहाय बुद्धिमान् यावव्यन्द्रार्क्षां स्थायिनी कोत्तिरन्यथा न भवतीत्याशयः सततं सर्व्यकालं कविवराणां रिवकपिइन पहृद्यानां हर्षाय वमत्काराय रसप्रत्यक्षायेतियावत् हरेः पांदशसहस्त्ररमणीपियस्य श्रीकृष्णस्य वरणयोरञ्जलं करसम्पुटम् अज्ञाकर्णेन विद्वांसं करसम्पुटकेन चेतिस्मरणादमलं स्वद्धं विधायेत्यर्थः यदा हरिचरणाञ्जलं हरिचरणार्व्यणाय कुसुमाञ्जलं सप्तशतीमकृतेत्यन्वयः यञ्जहोषीत्यादिसमण्णादित्याशयः ॥ ७०३॥

न रोघो यहुद्वारे न च खलजनो यस्य सदने

नचास्ते दारिष्ट्रं भजति भजतो वा न भजतः ॥

यथा येषां वाञ्छा चितरति तथा करूपतरुवः

तर्माशानं त्र्णे जगांत परिपूर्णे मज सखे ॥ १ ॥

मधुरं गङ्गाजलमिति तन्मूलं चरणपङ्कजं कीहक् ॥

इत्यङ्ग्रष्ठास्वादी मनसि यशोदासुतो वसतु ॥ २ ॥

इतिमहामहोपाध्यायमिश्रश्रीसचलविरिचतार्यासप्तशतीटीका चेतोहारिणी समाप्ता।

वंशावली म॰ म॰ सचलगिश्र खाद सोमश्र दत्तमिश्र | शिविजागाथमिश्र देवनाभ्यमिश्र छोकनाधमिश्र सेदाना श्रीसञ्ज तारानाथपित्र, भोलानाथित्र, हरिनाथित्र, शक्तिनाथित्रिश्र डरनाम केशीसिश्र ठेंदिर मिश्र, गोविन्द्र मिश्र हरदेवसिश्र जयदेविम श **ुषानेवमिश लिलतंनाथ**मिथ म् स्रोमनाथिमध सक्मी नाथ सिश्र रामनाथसिश्र जानकीना धमिक्ष भरथमिश्र